
A NEMZETI
CASINO
KÖNYVTÁRÁBÓL
SZÉCHENYI

5181 IX.
60 8310

TANESZKÖZÖK

A MAGYAR KIR. HONVÉDSÉGI LUDOVIKA-AKADÉMIA SZÁMÁRA

AZ UJABBKORI HADVISELÉS TÖRTÉNELME

A MAGYAR KIR. HONVÉDSÉGI LUDOVIKA-AKADÉMIA FELSŐBB TISZTI TANFOLYAMA SZAMARA

IRTA

RÓNAI HORVÁTH JENŐ

HONVÉD SZÁZADOS.

75 RAJZMELLÉKLETTEL.

(HADMŰVELETI VÁZLATOK, CSATATERVEK)

NEMZETI CASINO KÖNYVTÁRÁBÓL

BUDAPEST

PALLAS RÉSZVÉNYTÁRSASÁG NYOMDÁJA

1891

NC-103.400

MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT

201509593

TARTALOMJEGYZÉK.

Lap

Bevezetés ... 1

ELSŐ RÉSZ.

A hadművészet fejlődésének áttekintése a XVII. és XVIII. században, a harminczéves háborútól a franczia forradalomig.

I. Fejezet. **Előzmények** ... 5
II. « **A hadművészet a XVII. században** ... 7
III. « **A hadművészet a XVIII. században** ... 17

MÁSODIK RÉSZ.

A franczia forradalmi háborúk, 1789—1795.

I. Fejezet. **A hadművészet állapota és fejlődése** ... 29
II. « **Az 1792-ik évi háború** ... 43
Előzmények. A németalföldi hadjárat. A champagnei hadjárat. A rajnai hadjárat. A második németalföldi hadjárat; a Jemappes melletti csata (1. melléklet.) Eredmény. Összegezés.
III. Fejezet. **Az 1793-ik évi háború** ... 49
Előzmények. A németalföldi hadjárat; aNeerwinden melletti csata (2. melléklet.) A rajnai hadjárat. Eredmény. Összegezés.
IV. Fejezet. **Az 1794-ik évi háború** ... 57
Előzmények. A németalföldi hadjárat; a Fleurus melletti csata (3. melléklet). A rajnai hadjárat. Eredmény. Összegezés.

*

Lap

V. Fejezet. **Az 1795-ik évi háború** 64
Előzmények. A rajnai hadjárat; Mainz fölmentése; (4. melléklet). Eredmény. Összegezés.

VI. Fejezet. **A franczia forradalmi háborúk áttekintése** ... 69

HARMADIK RÉSZ.

A franczia köztársasági háborúk, 1796—1801.

I. Fejezet. **A hadművészet állapota és fejlődése** 71

II. « **Az 1796—97-ik évi olaszországi háború** 77
Előzmények. A lombardiai hadjárat (5. melléklet). A mantuai hadjárat. (6. melléklet). Harczok Mantua körül: I Első fölmentő kísérlet. II. Második fölmentő kísérlet. III. Harmadik fölmentő kísérlet az Arcole melletti csata; (7. melléklet). IV. Negyedik fölmentő kísérlet; a Rivoli melletti csata; (8. melléklet). A tirol-karinthiai hadjárat. Eredmény. Összegezés.

III. Fejezet. **Az 1796-ik évi németországi háború** 98
Előzmények. A rajnai hadjárat; a Malsch melletti csata (9. melléklet). A majnamelléki és a második rajnai hadjárat; a würzburgi csata (10. melléklet). Eredmény. Összegezés.

IV. Fejezet. **Az egyptomi és syriai háború** 111
Előzmények. Az egyptomi hadjárat 1798-ban; a pyramisok melletti csata (11. melléklet). A syrai hadjárat. Az egyptomi hadjárat 1799—1801-ben. Összegezés.

V. **Az 1799-ik évi háború** 119
Előzmények. A németországi hadjárat: a stokachi csata (12. melléklet). A sveicz-tiroli hadjárat. Az olaszországi hadjárat. A schveiczi hadjárat; a zürichi második csata (13. melléklet). Eredmény. Összegezés.

VI. Fejezet. **Az 1800-ik évi háború** 134
Előzmények. Az olaszországi hadjárat; a marengoi csata (14. melléklet). A németországi hadjárat; a hohenlindeni csata (15. melléklet). Eredmény. Összegezés.

VII. **A franczia köztársasági háborúk áttekintése** 152

NEGYEDIK RÉSZ.

Napoleon háborúi, 1805—1815.

Lap

I. Fejezet. **A hadművészet állapota és fejlődése** 156

II. « **Az 1805-ik évi háború** 165

Előzmények. Az ulmi hadjárat (16. melléklet). A bécsi hadjárat. Az austerlitzi hadjárat; az austerlitzi csata (17. melléklet). Az olaszországi hadjárat; a Caldiero melletti csata (18. melléklet). Eredmény. Összegezés.

III. Fejezet. **Az 1806/07-ik évi háború** 186

Előzmények. A porosz hadjárat (19. melléklet). A jénai csata (20. melléklet); az auerstädti csata (21. melléklet). Az orosz hadjárat: I. A poroszeylaui hadjárat. II. A friedlandi hadjárat; a friedlandi csata (22. melléklet). Eredmény. Összegezés.

IV. Fejezet. **Az 1809-ik évi háború** ... ... — 205

Előzmények. A regensburgi hadjárat. Az asperni hadjárat; az asperni csata (23. és 24. melléklet). János főherczeg hadjárata; a győri csata (25. melléklet). A wagrami hadjárat; a wagrami csata (26. és 27. melléklet). A tiroli fölkelés és a lengyelországi hadjárat. Eredmény. Összegezés.

V. Fejezet. **A spanyol háború 1807—1814** 234

Előzmények. A háború kezdetétől a cintrai capitulátióig. Napoleon spanyol hadjárata. Az 1809-ik évi spanyol hadjárat; a talaverai csata (28. melléklet). Az andaluziai és portugalliai hadjárat. A spanyol háború eseményei 1811-ben. Wellington támadó hadjárata 1812—1814. Összegezés.

VI. Fejezet. **Az 1812-ik évi nagy orosz háború** 247

Előzmények. A háború első része: Napoleon támadó előnyomúlása Moszkváig; hadműveleti vázlat (29. melléklet) a borodinoi csata (30. melléklet). A háború második része: Napoleon visszavonúlása. Átkelés a Berezinán. Eredmény. Összegezés.

VII. Fejezet. **Az 1813-ik évi háborúk Németország fölszabadítására** 269

Előzmények. A tavaszi hadjárat; a lützeni csata (31. melléklet); visszavonúlás Bautzenig; a bautzeni csata (32. melléklet). Hadműveletek a fegyverszünetig. Az őszi hadjárat; a drézdai csata (33. melléklet). A kulmi, katzbachi, grossbeereni és denne-

Lap

witi csaták. Hadműveletek a lipcsei csatáig. A lipcsei csata (34. melléklet). Összegezés.

VIII. Fejezet **Az 1814-ik évi hadjárat** 301
Előzmények. Hadműveletek (35. melléklet; a La Rothière melletti csata; 36. melléklet). Hadműveletek Páris bevételéig. Eredmény. Összegezés.

IX. Fejezet. **Az 1815-ik évi németalföldi hadjárat** 311
Előzmények. A Ligny és Quatrebras melletti csaták (37. melléklet). A waterlooi csata (38. melléklet). A hadjárat befejezése. Eredmény. Összegezés.

X. Fejezet. **A napoleoni háborúk áttekintése** 324

ÖTÖDIK RÉSZ.

A függetlenségi harczok időszaka, 1815—1852.

I. Fejezet. **A hadművészet állapota és fejlődése** 329

II. « **A görög függetlenségi harcz 1821-1830** ... 333
Előzmények. Az 1821—22-ik évi forradalom. Ibrahim pasa hadjárata 1825—26-ban. A navarini hadjárat 1827-ben. A függetlenségi harcz befejezése. Összegezés.

III. Fejezet. **Az első keleti háború 1828—29-ben** 339
Előzmények. Az 1828-ik évi hadjárat. Az 1829-ik évi hadjárat; a Kulevcsa melletti csata (39. melléklet). Diebics átkelése a Balkánon. Az ázsiai hadjárat. Eredmény. Összegezés.

IV. Fejezet. **A lengyel függetlenségi harcz 1831-ben** 355
Előzmények. Diebics hadjárata. A grochowi csata. Az osztrolenkai csata (40. melléklet). Paskievics hadjárata. Varsó bevétele (41. melléklet). Eredmény. Összegezés.

V. Fejezet. **Az 1848—49-ik évi osztrák-olasz háború** 375
Előzmények. Az 1848-ik évi hadjárat. A custozzai első csata (42. melléklet). Az 1849-ik évi hadjárat. A mortarai ütközet (43. melléklet). A vigevanoi ütközet. A novarai csata (44. melléklet). Eredmény. Összegezés.

VI. Fejezet. **A magyar függetlenségi harcz 1848—49-ben** 400
Előzmények. Hadi események az osztrák támadás bekövetkeztéig. A pákozdi csata. A schwechati csata. Windischgrätz támadó hadjárata. A moóri csata. Hadműveletek a kápolnai csatáig. A kápolnai csata

Lap

(45. melléklet). A magyar támadó hadjárat. Az isaszegi csata (46. melléklet). Komárom fölmentése. Buda bevétele. Hadi események a déli és keleti hadszínhelyen. Az osztrák-orosz szövetséges hadak támadó hadjárata. A peredi csata. A komáromi második csata (47. melléklet). Eredmény. Összegezés.

VIII. Fejezet. **A függetlenségi háborúk áttekintése** 442

HATODIK RÉSZ.

Az osztrák háborúk időszaka, 1852—1866.

I. Fejezet. **A hadművészet állapota és fejlődése** 444

II. « **A második keleti háború** 451
Előzmények. A moldva-oláhországi hadjárat 1853—54-ben. A krimi hadjárat 1854-55-ben. Az Alma melletti csata (48. melléklet). Sebastopol ostroma (49. melléklet) és az oroszok fölmentő kisérletei. Eredmény. Összegezés.

III. Fejezet. **Az 1859-ik évi osztrák-olasz háború** 467
Előzmények. A lomellinai hadjárat (50. melléklet). A magentai csata (51. melléklet). A solferinoi hadjárat. A solferinoi csata (52. melléklet). Eredmény. Összegezés.

IV. Fejezet. **Az 1864-iki dán háború** 484
Előzmények. A hadjárat lefolyása. Eredmény.

V. Fejezet. **Az 1866-ik évi osztrák-porosz háború** 488
Előzmények. A königgrätzi hadjárat. (53. melléklet). A trautenaui ütközet (54. melléklet). A königgrätzi csata (55. melléklet). Események a königgrätzi csata után. A blumenaui ütközet (5 melléklet). Eredmény. Összegezés.

VI. Fejezet. **Az 1866-ik évi osztrák-olasz háború** 510
Előzmények. A custozzai hadjárat. A custozzai második csata (57. melléklet) A tengeri harcz. Eredmény. Összegezés.

VII. Fejezet. **Az 1852—66-ik évi háborúk áttekintése** 522

HETEDIK RÉSZ.

A német-franczia és a keleti háborúk időszaka, 1866—1890.

Lap

I. Fejezet. **A hadművészet állapota és fejlődése** 524

II. « **A német-franczia háború 1870/71-ben** 533

Előzmények. A németek előnyomúlása a Moselig. Fölvonúlás (58. melléklet). A wörthi csata (59. melléklet). A spichereni csata (60. melléklet). A Metz körüli harczok. A vionville-marslatouri csata (61. mellékléklet). A gravelotti csata (62. melléklet). A sedáni hadjárat; hadműveletek (63. melléklet). A sedáni csata (64. melléklet). Hadi események a sedáni csatától Páris bevételéig: Harczok Páris körül és a Loire vidékén. Harczok az északi hadszínhelyen. Harczok a keleti hadszínhelyen. Páris bevétele. Eredmény. Összegezés.

III. Fejezet. **Az orosz-török háború 1877/78-ban** 564

Előzmények. Az orosz hadsereg fölvonúlása és a Dunán való átkelése (65. melléklet). Gurko első átkelése a Balkánon. A Plevna körüli harczok (66., 67. és 68. melléklet). Török támadások a Lom és Jantra vonalon és a Sipka szoros ellen (69. melléklet). Plevna körülzárolása és eleste (Gorni Dubnyák, 70. melléklet; Právecz 71. melléklet). Az orosz hadak átkelése a Balkánon és előnyomúlása Ruméliában (Gurko átkelése az Etropol-Balkánon, 72. melléklet). Eredmény. Összegezés.

IV. Fejezet. **Bosznia és Herczegovina megszállása** 587

Előzmények. Hadműveletek (73. melléklet). Szarajevo bevétele (74. melléklet). Összegezés.

V. Fejezet. **A szerb-bolgár háború** 593

Előzmények. Hadműveletek. (75. melléklet). A szlivniczai csata. Eredmény. Összegezés.

VI. Fejezet. **A legujabb időszak háborúinak áttekintése** ... 600

BEVEZETÉS.

Minden tisztnek kötelességében áll, hogy a jelenkor hadviselési módjával a legbehatóbban megismerkedni törekedjék Ez ismeret nélkül a harczcselekményekben öntudatosan közreműködni s igy hivatásának teljesen és tökéletesen megfelelni nem képes.

A jelenkori hadviselés a tiszttel szemben magas követelményeket támaszt, s gyakran juttatja oly helyzetekbe, hogy elhatározásával, cselekményével, nemcsak szükebb körlete, t. i. csapatteste, de nagyobb seregrészek sorsára is befolyást gyakorolhat. Hogy pedig ily esetekben a fennforgó helyzetet megitélni s helyes elhatározáshoz jutni képes legyen, ismernie kell az elveket, melyeken a modern csapatvezetés alapúl.

A csapatvezetés elvei elsajátithatók ugyan didaktikai művekből is, de csak tökéletlenül. Az ily művek dogmatikus jellege megköveteli, hogy a tételeknek föltétlen hitelt adjunk, azok helyességéről azonban bennünket meg nem győz.

Az elvek helyességéről meggyőződést csak akkor nyerünk, ha megismerjük azok forrását, s ez: a *hadtörténelem*.

A hadtörténelem nem állit föl tantételeket s tanításai mégis alaposabbak mint bármely tankönyvé; nem *követel* föltétlen hitelt, de *meggyőz* bennünket a hadművészet örök törvényeinek igazságáról. A hadtörténelem az, mely a tisztet a hadviselés, a hadművészet titkaiba a legbiztosabban bevezeti, mert a hadászat és harczászat minden tétele a hadtörténelmi tapasztalásból fakadt. A tanulmányozó látja a hadművészeti igazságok keletkezését, fejlődését; a rideg tények meggyőzik arról, hogy sikereket csak ez igazságok követésével lehet elérni s hogy mindenki, a ki ez elvek, ez igazságok ellen tudva, vagy tudatlanúl vét, menthetetlenül elbukik. A hadtörténelem tanulmányozásának e mellett szív- és jellemképző hatása van, kitágítja a tiszt látkörét, fejleszti katonai biráló és itélő képességét, fokozza katonai műveltségét s igy jelentőségben a katonai tudományok bármelyikét meghaladja.

A mi a tanulmányozandó anyagot illeti, meg kell jegyeznünk, hogy a jelenkori hadviselés elveinek megismerésére a legutóbbi hadjáratok tanulmányozása nem elégséges. A modern hadviselés alapjai a franczia forradalmi s a Napoleoni háborúk idejében tétettek le. A csaták legnagyobb mestere I. Napoleon volt az, ki a mult század hagyományaival

gyökeresen szakítva, a hadművészetet egészen új irányba terelte s ez új irány helyességét a dicsőséges hadjáratok hosszú sorozata által, a legfényesebben igazolta.

Hadművészeti elveit rövid idő alatt elfogadták ellenei is, mert belátták, hogy elavult eszméikkel ez új irány ellenében boldogúlni képtelenek; így terjedtek el az új elvek Európa minden hadseregében s így váltak az egész világ közkincsévé.

Az idők folyamán a viszonyok változtak ugyan, mert a hadviselés eszközei szaporodtak, tökéletesedtek. De az alapelvek azok maradtak s valószinű, hogy még igen hosszú időn át azok fognak maradni.

A jelenkori hadviselés elveinek megismerésére törekedve, tanulmányozásainkat tehát legalább is a franczia forradalmi háborúknál kell kezdenünk.

De hogy az átmenetet kellően megérthessük, s a hadművészet fejlődését, átalakulásainak folyamatát nagyobb biztossággal követhessük, czélszerű, ha a megelőző idők, nevezetesen a XVII. és XVIII. század hadművészeti elveire röviden visszapillantunk.

E visszapillantást a felsőbb tiszti tanfolyam tantervének megfelelőleg egész a harmincz éves háborúig terjesztjük ki s tanulmányaink tulajdonképeni anyagára, a franczia forradalom óta lefolyt nevezetesebb háborúk leirására és fejtegetésére csak e visszapillantás után térünk át.

Kiemelendőnek tartjuk azonban, hogy e mun-

kában a jelzett időszak *teljes* hadtörténelmét adni szándékunkban nem áll s nem állhat. A tanulmányozásra rendelkezésünkre álló idő aránylag rövid s előadásunk keretét szükre szabja. Nem ölelhetjük föl tehát az összes hadjáratokat, hanem csak a hadművészeti szempontból legnevezetesebbeket, vagy a jelenkori hadviselés föltüntetésére s igy megismerésére legalkalmasabbakat. Előadásunk e közben, a tárgy vagy esemény általunk itélt fontosságához képest, hol rövidebb s igy általánosabb, hol hosszabb, és igy behatóbb, részletesebb leend.

Egyébként pedig törekvésünk az volt, hogy az események felől jó és biztos áttekintést nyújtsunk s hogy munkánk ne csak az iskolában tankönyvnek, de azon kivül is, minden tiszt számára alkalmas és hasznos kézikönyvnek beváljék.

ELSŐ RÉSZ.

A hadművészet fejlődésének áttekintése a XVII-ik és XVIII-ik században, a harminczéves háborútól a franczia forradalomig.

I. FEJEZET.

ELŐZMÉNYEK.

A lőfegyverek föltalálása illetőleg azoknak hadi czélokra való fölhasználása a középkor hadmüvészetét gyökeresen átalakította.

Az első lökést a *feudális hadszervezetnek* ugyan már a svejcziak morgarteni győzelmé megadta, de e lökés az elég szilárd alapokra rakott épületet — ha megingatta is, meg nem dönthette. Csak akkor, midőn a *gyalogság*, e századokon át megvetett fegyvernem, ismét előtérbe lépett, a kézi lőfegyverekkel való ellátás által önállóbbá, hadi cselekmények végrehajtására alkalmasabbá tétetett, s a *tüzérségben* hatalmas támogató fegyvernemre talált, csak akkor ütött a feudalis lovag hadak végórája.

A husszita és burgundi háborúkban már a gyalogság és tüzérség képezik a harcz főelemeit s a lovag hadak ez időktől fogva rohamosan tünnek el a harczok színhelyéről.

Az államok a megszünt vagy feladatuknak többé meg nem felelő feudalis hadakat *állandó hadseregekkel* pótolták, melyek részint az ország lakosságából állíttattak, túlnyomó részben azonban *zsoldos hadak* valának, melyek vagy csak a háború időtartamára fogadtattak föl, s annak végével elbocsájtattak, vagy pedig állandóan, tehát béke idején is szolgálatban tartattak. Az olasz városok voltak az elsők a

zsoldos hadak fölállításában, s a *condottierik* rövid idő múlva elözönlék egész Európát; azután a *svejcziak* következtek, kik hosszú időn át a legkitűnőbb — de egyszersmind legdrágább — zsoldosoknak tartattak. A husszita háborúk után indúltak világgá a *csehek*, kik nálunk Magyarországon is Mátyás király *fekete seregének* javát képezték. Végre Miksa német császár megalkotta a *landsknechtek* hadát, mely magát a zsoldos hadak közt legtovább fenntartotta.

A zsoldos csapatok mellett azonban a *belföldi lakosságból toborzott* vagy *állított* hadak is tért nyernek, s katonai értékre nézve a zsoldos idegen csapatok fölé emelkednek. Mert a zsoldos csapatok csak erős kézben, mint pl.: Mátyás királynál, s a zsold legpontosabb kiszolgáltatása mellett váltak valóban használhatókká, e nélkül pedig fegyelmetlen csordákká fajúltak, melyek az országnak több bajt okoztak, mintha azon ellenség dúlt volna.

A belföldön szervezett csapatok közül a harminczéves háborút megelőző időszakokban kitüntek: a *svejcziak*, kik hazájuk függetlenségét nagy dicsőséggel kivívták, de azután, mint előbb már említettük, csakhamar zsoldos hadakká fajúltak; az angol *ijjászok*, kik az angol-franczia háborúkban a főszerepet vitték; *a spanyol gyalogság*, mely V. Károlyt világuralomra segítette s hosszú időn át egész Európának mintául szolgált; a magyar *huszárok*, Mátyás király e jeles alkotása, az egyedüli, mely a mai napig is fennmaradt s a magyar nemzetnek ma is büszkeségét képezi; a török *janicsárok*, az oszman hódítások e kitünő eszköze s végre a *streliczek*, kik Nagy Péterig az orosz hadsereg magvát képezték, de általa — elhatalmaskodásuk miatt — megsemmisíttettek.

Az egynemű, csupán lovasságból álló, feudalis lovaghadak helyére tehát *szerződött*, *fogadott* vagy *törvényesen állított*, különféle fegyvernemekből összetett s a fegyvernemeken belül ismét különféle válfajokkal biró seregek léptek, melyek az államfő *korlátlan rendelkezésére* állottak, általa *bárhol* és *bármikor* fölhasználtathattak s különféleségükhöz képest *különnemű harczcselekmények* végrehajtására voltak alkalmasak.

Mindez összevéve eredményezte azt, hogy a hadművészet, mely a középkorban nemcsak hogy stagnált, de hatá-

rozottan hanyatlott, az új viszonyok között ismét fejlődésnek indúlt. A személyes bátorság és vitézség helyébe a művészet lépett; a csaták és ütközetek nem nyers öldöklések vagy személyes párbajok többé, hanem több kevesebb ügyességgel, művészettel rendezett összecsapások, melyekben a vezér egyénisége ismét előtérbe lép. A hadászat és harczászat, melyeknek mint hadművészeti illetőleg hadtudományi ágaknak emlékezetét az ókori remekírók ugyan fönntartották, de a melyek alkalmazása feledésbe merült, — újra felvirágzottak.

A hadsereg szervezésében és a hadművészet fejlesztésében jeles uralkodók, kiváló vezérek versenyeztek egymással; így VII. Károly franczia, Korvin Mátyás magyar, Wasa Gusztáv svéd királyok, I. Miksa és V. Károly császárok, Ziška, Frundsberg, Alba, Orániai Vilmos stb.: kik mindannyian hozzájárúltak, hogy a hadművészet hovatovább emelkedjék, tökéletesbedjék.

Midőn tehát a 17-ik század elején a vallási mozgalmakból származó harminczéves háború beköszöntött; a hadművészet már egészen más nyomokon haladt, mint a milyeneket a közép-kor követett; az alap megvolt, melyre a következő időszak nagy férfiai tovább építhettek.

II. FEJEZET.

A HADMŰVÉSZET A XVII-IK SZÁZADBAN.

A spanyol hatalom, mely V. Károly és II. Fülöp alatt Európa nyugoti részében első volt, a XVII-ik század elején ugyan már erősen hanyatlott, de a hadügyekben még mindig a spanyol befolyás uralkodott; a spanyol hadszervezés, a spanyol hadakozási mód Európa déli államaiban — a német császárságot is beleértve — általánosan el volt fogadva s ez utóbbiban még a harminczéves háború folyamában is uralkodó maradt.

Az északi államok kezdetben a spanyollal eredményesen megmérkőzött németalföldi hadművészetet követték; — midőn azonban Gusztáv Adolf a svéd hadsereget oly rend-

kívüli tökélyre emelte, s a fejlődést a hadművészet minden ágában hatalmasan megindította, az általa érvényre juttatott elvek váltak uralkodókká s a spanyol befolyás mindenütt, még a német császárságban is, végkép elenyészett.

A harminczéves háborútól a század végéig tehát egész Európa a svéd hadseregtől kiindúlt hadművészeti elveket követte; a század végével azonban helyét északon Oroszország foglalta el, mig közép Európában XIV. Lajos Franczia-országot emelte a többi államok fölé; ezentúl a franczia hadsereg, a franczia intézmények, sőt a franczia nyelv vált a hadművészetben irányadóvá.

A XVII-ik század hadművészetének tárgyalásánál tehát ezek alapján a császári, a svéd és a franczia hadsereg viszonyait kell közelebbről megvilágítanunk.

A császári hadsereg a 30 éves háború időszakában túlnyomó részben *belföldön toborzott* és zsoldért szolgáló csapatokból állott; szükség idejében azonban *idegen* zsoldos csapatok is fölfogadtattak, a sereg kiegészítésére pedig az összeirás alapján *állított* jutalékok is fölhasználtattak; ezek azonban szintén csak a hadjárat tartamára osztattak a hadseregbe s a többi csapatokkal egyenlően havi zsoldban részesültek.

A *toborzás* vagy törvényes volt, a czászár által kiállított megbízó levél (Bestallungsbrief) alapján, igen gyakran azonban erőszakos is. A megbízó levél katonai hírnévvel biró főuraknak adatott, bizonyos időre s bizonyos számú csapat fölállítására szóllott, de többször is meg volt újítható. A ki a csapatot fölállította, annak *főkapitánya* (Feldhauptmann) volt (többnyire ezredesi ranggal), gondoskodott az ezred fegyelméről, harczkészségéről s úgy a tisztikarnak, mint a legénységnek kiegészítéséről.

A toborzásban legnagyobb mester *Wallenstein* (Waldstein) Albrecht volt, ki a czászárnak egész hadseregeket volt képes összetoborzani.

A toborzás útján fölállított ezredek, valamint az idegen zsoldos csapatok is, a hadjárat végével, sőt igen gyakran már a tél beálltával, elbocsáttattak, de a tavaszszal, vagy új hadjárat kezdetén ismét szolgálatba fogadtattak. A har-

minczéves háború végével a kiválóbb ezredek a császár által állandóan megtartattak, s azok közül több a mai napig fennáll. (A mostani 8., 11., 13., 17., 24., 36., 45. és 54-ik gyalog ezred; a 8-ik dragonyos és 9-ik dzsidás ezred stb.)

Az ily módon a császár tulajdonába átment ezredek képezték a *császári állandó hadsereg* magvát, mely a bécsi udvari hadi tanács (Hofkriegsrath) és több kiválóbb vezér gondoskodása folytán mind jobban fejlődött s megerősödött.

A harminczéves háború végével megtartott ezredek ezentúl csupán csak belföldiekből s állítás útján egészíttettek ki, meg az új ezredek toborzással állíttattak föl.

Magyarországnak ez időszakban csak egy harmada állott a Habsburg dynastia uralma alatt, mig a többi részek az erdélyi fejedelmek és a török kezén voltak. A század végével azonban I. Lipót az ország legnagyobb részét jogara alatt egyesité.

A magyar részekben a nemzeti fölkelés még teljesen érvényben állott, de a király által csak ritkán vétetett igénybe. Annál többet jártak a toborzó mesterek Magyarországon s átaluk sok magyar s még több horvát csapat került a császár zászlói alá.

A **svéd** hadsereg a császárival ellenkező irányban fejlődött; mig a császári sereg a zsoldos hadak rendszeréről tért át az összeiró rendszerre, a svédeknél ez megfordítva történt. Az összeiró rendszert a svédeknél már Wasa Gusztáv (1522—60) meghonosította s ez által egy tisztán *nemzeti véderő* szervezésének alapjait vetette meg.

A birtok és népesség összeirása alapján állított katonákat Wasa Gusztáv földbirtokkal, lakóhelylyel és rendes fizetéssel látta el, mi ha kisebb volt is mint a császári seregnél, de pontosan fizettetett ki.

A svéd hadsereg eredetileg 20 gyalog és 8 lovas ezredben 15,000 embert számlált. Az ország gyér lakossága azonban a hadsereg rendes kiegészítését igen megnehezítette s így már IX. Károly, majd később Gusztáv Adolf is, arra valának kényszerítve, hogy a hadseregbe sok idegen elemet vegyenek föl.

A lengyel és német háborúkban az idegen elem a had-

seregben ugyanoly arányban szaporodott, mint a svéd nemzeti elem fogyott, olyannyira, hogy 1636-ban a 36,000 főből álló svéd hadseregben már csak 3000 svéd volt, — mig a többi idegen önkéntesekből s toborzott zsoldosokból állott.

A **franczia** hadsereg IV. Henrik halála után (1610) legnagyobb részben fölöszlott. Midőn azonban Franczia-ország XIII-ik Lajos alatt a 30 éves háborúban tevékeny részt készült venni, Richelieu, a nagyhírű állam-miniszter egész figyelmét a hadügyeknek szentelte, és egy erős hadsereget hozott létre, mely fegyelem és kiképzés dolgában a svéd hadsereghez igen közel állott.

Míg a franczia hadsereg a svédekkel szövetségben állott, a svédek által követett hadművészeti elvekből, a svéd hadi intézményekből a francziák sokat elsajátítottak; ez által, valamint XIV-ik Lajosnak és Louvois hadügyminiszternek a szervezésre, fölszerelésre (új találmányok) és kiképezésre forditott rendkivüli buzgalma által, a franczia királyság oly hatalmas és tökéletes hadseregre tett szert, hogy annak segitségével a többi államok fölötti felsőségét könnyen kivívhatta.

A hódító hadjáratok folyamában a toborzott hadsereg, melynek rendes száma ugyan csak 28,000 volt, de a mely háború esetén 50—60,000-re is fölemeltetett, nem volt többé elég, minek folytán a király 1088-ban 30 új, a lakosság által a népesség arányában *állított* legénységből vett gyalogezred szervezését rendelte el; a legénység 4 évre soroztatván be, a franczia hadsereg a kiegészités gondjai alól egy időre megszabadúlt; a háború végével az új ezredekből 30,000 sorshúzás útján 14 évre soroztatott be. A régi ezredeknél a toborzás továbbra is fennmaradt, de ez a század második felében inkább a belföldre szoríttatott.

A **fegyvernemek** viszonyai a következők valának:

A gyalogság ezredekbe, zászlóaljakba és századokba tagozódott s *muskétásokból* és *pikásokból* állott. A muskétások és pikások száma a harminczéves háború elején még egyenlő volt, de a muskétások mindig jobban szaporodtak, s a háború vége felé már a gyalogság két harmadát tették, sőt Gusztáv Adolf már egész muskétás ezredeket is alakított.

Az ezredek a császári seregben 10, a franciáknál 10—12 a svédeknél 8 századból állottak; a századok létszáma 150 és 300 fő között váltakozott.

A fegyverek a 30 éves háború elején még igen nehezek és tökéletlenek valának. De a fegyvertechnika — különösen a franciáknál — gyorsan fejlődött, s az új találmányok egymást követték. A kanóczos lobbantyút a kerék-lobbantyú, s ezt a kovás-puska követi; a papir-töltény, a szurony növelik a gyalogsági fegyver értékét. A találmányok azonban aránylag lassan terjedtek el; a muskétából fejlődött «fusil» csak a század második felében vált általánossá, s a pikát csak a század végével birta teljesen kiszorítani.

A gyalogsági fegyver e tökéletesedése nagy befolyással volt a harczászatra. A kovás-lobbantyús és szuronyos puskával ellátott gyalogság nemcsak gyorsabb, biztosabb s igy nagyobb hatású tüzelést fejthetett ki, de a tüzeléssel bevezetett, végig küzdött harczot szuronyával el is dönthette, s igy teljesen önállóvá vált.

Ezentúl a gyalogság *a fegyvernemek közt ismét első helyen állott.*

A *lovasságnak* igen különböző fajai voltak alkalmazásban. A dragonyosok és vértesek mindenütt el voltak terjedve. A császári hadseregben voltak e mellett magyar huszárok és horvát karabélyosok; a franciáknál nagy szerepet játszottak a gens d'arme-ok és chevaux-légers-k.

A lovasság szintén ezredekbe és századokba tagoztatott; az ezredek 6—10 századból, a századok 80—100 lovasból állottak. Fegyverűl a szokott védő fegyverek mellett még a karabély és a pisztoly is használtatott.

A *tüzérség*, melynek szerepe kezdetben alárendelt volt, Gusztáv Adolf által nagy lendületet nyert. A nehéz 24—12 fontos ágyúk helyett a svédek 4—6 lóval vantatható könnyebb (6—8) fontos, sőt két lóval szállítható 4 fontos lövegeket is alkalmaztak, s azokat az ezredek térközeire osztván, a tüzérségnek a nyilt csatában is igen fontos, sokszor döntő befolyást biztosítának.

A fegyverműszak fejlődése a tűzérséget is nagy mértékben tökéletesíté; az iránygépek, a papir- és később vászon-

töltény, a vastengely, czélszerűbb löveg állvány, legfőkép pedig a tudományos alapon kidolgozott lőszabályok, a tüzérséget valóságos, még pedig igen fontos fegyvernemmé emelték.

A lövegek száma e mellett igen fölszaporodott, de ezt az arczvonal mentén való szétforgácsolás ellensúlyozta, úgy hogy Gusztáv Adolf halála után a tüzérség harczászati értékesítése a fejlődéssel arányban nem áll.

A **harczászat** terén a spanyol és a svéd hadakozási mód a harminczéves háborúban szembe áll egymással. A császári gyalogság a *görög phalanx*-ra emlékeztető, nagy tömör batagliákat, tercziákat alakított, melyek a spanyoloknál V. Károly alatt honosúltak meg. Ez alakzat nehézkessége élesen elütött a svédek *dandár-rendszerétől*, mely mozgó részeivel, egymást támogató harczvonalaival, egészen új tünemény volt.

A *dandár* 3 harczvonalban (néha kivételesen mint «*teljes dandár*» 5 harczvonalban, vagy mint «*negyed dandár*» 2 harczvonalban) állott föl s a németalföldi harczalakzat, az *Orániai Vilmos* által rendszeresitett hadrend, további fejlesztése volt. Mig azonban Orániai Vilmos a *római légió* manipuláris hadrendjét majd minden módosítás nélkül alkalmazta, Gusztáv Adolf az alakzatot a fennforgó viszonyokhoz képest megváltoztatta, s bár hadrendjének alapgondolata — egymást támogató, nagy mozgékonysággal biró, önálló részek — ugyanaz, dandár-rendszerében úgy a németalföldi, mint a spanyol hadrendet harczászati értékben messze felülmuló alakzatot teremtett. S valóban, a mint hajdan a római légió Kynoskephalae és Pydnánál a görög phalanx erejét örökre megtörte, úgy semmisitette meg Breitenfeldnél és Lützennél a svéd dandár a spanyol batagliát, mely ezentúl harczalakzat lenni megszünt.

A harminczéves háborút követő időszakban azonban a svéd dandár-rendszer is elenyészett, mert a megváltozott viszonyok más alakzatot követeltek.

A gyalogság harczában ugyanis, a lőfegyverrel való általános fölszerelés folytán, főtényezővé a *tűzharcz* vált; hogy tehát egyrészt a lehető legnagyobb számú lőfegyver

működésbe hozathassék, másrészt pedig, hogy a tűz által szenvedhető veszteségek minél inkább csökkentessenek, a gyalogság, fölállításának *mélysége* mindinkább megkisebbíttetett; a Gusztáv Adolf által már alkalmazott 6-soros fölállítás helyére a 4-soros, sőt a poroszoknál a 3-soros fölállítás lépett, miből azután egy új harczászati alakzat: a *fejlődött vonal* jött létre.

Egyidejűleg, mivel a fejlődött vonal harczra ugyan igen czélszerű alakzat volt, de mozgásra annál kevésbé volt alkalmas, a csapatok mozdúlatainál szintén új alakzatok, az *oszlop* és a *négyszög*, jöttek alkalmazásba, mi által a gyalogság mozgékonyságban igen sokat nyert.

A *lovasság* szerepe a lőfegyverek rendszeresitésének időszakában ugyan fölötte csekély volt, s e fegyvernem kezdetben majdnem háttérbe szorúlt; de e jelentőségét már a harminczéves háborúban részben ismét visszanyeri.

Ugy a svédek, mint a császáriak s a francziák is nagymennyiségű lovasságot alkalmaztak, mely a harczfelállitás szárnyaira osztatott be, s a harczok folyamára, sőt gyakran azok eldöntésére is nagy befolyást gyakorolt.

Nagy mértékben fejlődött a lovasság harczászata az által, hogy Gusztáv Adolf a lovasságot sekély 3-soros föllállításban kezdé alkalmazni s a *zárkózott, vágtában végrehajtott rohamot* rendszeresitette. Ámde a rohamok nem az egész lovas tömeggel egyszerre, hanem századonkint s tüzeléssel fölváltva hajtattak végre, minek folytán a roham nagyobb erővel nem birt. Talán ez lehet az oka, hogy a lovasság csakhamar ismét az ügetésre tért vissza, s a tüzelést továbbra is nagy előszeretettel alkalmazta. E visszás állapotot a század végével ugyancsak egy svéd király, XII. Károly, szüntette meg, midőn a roham végrehajtását *nagyobb tömegekben, nagyobb távolságra* és *sebes vágtában* rendelte végrehajtani, a roham előtt eddig szokásos *tüzelést* pedig *végkép betiltotta.*

E újítást legelőször a franczia s a magyar könnyű lovasság fogadta el, de az később általánossá vált.

A *tüzérség* mint már emlitettük Gusztáv Adolf rendelkezései és a müszaki találmányok alkalmazása által egészsé-

ges fejlődésnek indúlt ugyan, de a szétforgácsolás által harczászatilag kellően érvényre nem jutott.

Kivételt csupán Gusztáv Adolf időszaka tesz, ki nagyobb számú lövegből harczászatilag fontos pontok előtt *nagy ütegeket* vont össze (Breitenfeldnél 30 lövegből) s ez által a *tüzér-tömegek* alkalmazásának helyes útjára lépett. De halála után az eszme feledésbe ment s újra csak e század elején a csaták nagy mestere I. Napoleon által emeltetett érvényre.

A felsőbb csapatvezetés művészetét, mely a középkorban mélyen szunnyadt, a harmincz éves háború folyamán Gusztáv Adolf föllépésével látjuk újra föléledni. A hadügyek és a hadművészet e nagy reformátora mesterileg tervezett s keresztülvitt németországi hadjáratával mintáját adja a hadviselés helyes módjának.

Miután hadműveleti alapját a Keleti-Tengeren berendezte s az országával való összeköttetést biztosította, csak azután lát hadműveletei végrehajtásához, melyek irányát nem a véletlen, hanem egy jól átgondolt hadműveleti terv szabja meg. A menet Breitenfeldig s az ezt követő hadművelet, az előnyomulás Bajorország ellen stb. mind megannyi hadászatilag kellően előkészített, s az elérendő végczélt folyton szem előtt tartó hadműveletek, melyek teljes kifejlődését csak halála gátolta meg.

Utánna még *Torstenson* s később *Turenne*, *Zrínyi Miklós*, *Lothringeni Károly*, *Savoyai Jenő* és *Marlborough* követik a hadművészet helyes elveit. A többi vezérek, félreértve s félremagyarázva Gusztáv Adolf hadműveleteit, a felsőbb csapatvezetés művészetét az óvatosságban, a mitsem koczkáztató s igy csekély eredményekre juttató *manövrirozásban* keresték. A hadműveletek nem tűztek ki nagy czélokat, nem igyekeztek arra, hogy a hadjáratokat hadászatilag helyesen előkészített és bevezetett *döntő csatákkal* befejezzék; a *sereg megtartása* volt a czél, melyre a vezérek törekedtek, s hogy ezt elérjék, mesterségesen kiczirkalmazott mozdulatokban, az ellenséges hadsereg folytonos kerülgetésében, ellenséges várak és erődök ostromlásában vesztegették az időt, a pénzt és az erőt a nélkül, hogy döntő eredményeket, maradandó előnyöket kivívni képesek volnának.

A hadviselés e módját a hadtörténelem *methodismusnak* nevezi; fő mesterei Turenne, Condé, Montecuccoli, Catinat, Villars, Luxemburg, a magyarországi hadszinhelyen Heister, Caprara, Souches stb. valának.

A csatákban e mellett a fölállitás mindinkább sablonszerűvé vált. A gyalogság vékony, tartalékokat nélkülöző vonalaival a középet foglalja el, erődítményekbe kapaszkodik s harcza kizárólag tüzelésből áll; a lovasság a szárnyakon nyeri fölállitását, de a harczra csak csekély befolyást gyakorol, ép ugy a tüzérség, mely az egész, néha rendkivül hosszú vonalon szétforgácsoltatik.

Mindezekért a *biztosító szolgálat* jobb kezelése, *a portyázó hadviselési mód* fölvirágzása csak kevés elégtételt nyújtanak. A hadművészet a század végével határozottan hanyatlásnak indúlt.

A methodikus hadviselés kifejlődésére nagy befolyással volt a hadsereg *élelmezésének* módja.

A harminczéves háborúban az élelmezés a leggyarlóbb állapotban volt. Az élelmezés nehézségeinek oka első sorban a seregnél levő tömérdek fölösleges csőcselék vala, mely a sereg létszámát néha mód nélkül szaporitotta. Igy például a nürnbergi táborban (1632) 15,000 asszony, 20,000 szolga és majd 40,000 málhás ló volt; Wallenstein 50 hatfogatú kocsit hordott magával, s 50 lovász ugyanannyi vezetéklóval követte őt. Másod sorban pedig a hiányos gondoskodás okozta az élelmezési szolgálat zilált állapotát. Erről fogalmat nyerünk, ha meggondoljuk, hogy 1646-ban pl. a császári sereg számára csak 40,000 élelmezési adag volt biztositva, holott a sereg lélekszáma 180,000 volt. E szerint 140,000 fő a rablásra és fosztogatásra volt utalva Csoda-e, ha ily körülmények közt a hadsereg átvonulása után a vidék nyomorúságban maradt vissza és saját hadseregét átkozta?

A harmincz éves háború után a bajon olykép igyekeztek segiteni, hogy egyrészt a fölösleges személyzetnek a táborba vitele megtiltatott, másrészt pedig, hogy a hadsereg előnyomulási vonalán raktárak rendeztettek be.

A raktár-élelmező rendszer a sereg ellátását ugyan job-

ban biztosította, de a hadműveleteket fölötte hátrányosan befolyásolta. A sereget ugyanis állandóan együtt kellett tartani, és az a raktáraktól az összeköttetés és pótlás nehézségei miatt 5—6, néha pedig csak 2—3 menetnél messzebb nem távozhatott, mert különben az élelmező szolgálat fennakadt. A raktár e mellett az ellenség vállalatai ellen nagyobb mérvű biztositásra szorúlt, s ezért kiválóan erődített városokban kellett elhelyezni. Ha a sereg előnyomúlt, új raktárak berendezése vált szükségessé, mi a hadműködések félbeszakítását követelte.

Ha ellenséges várak estek az útba, ezeket okvetlen, még ostrom árán is el kellett foglalni, hogy ott új élelmező raktár legyen berendezhető.

E viszonyokból következett a hadműveletek túlzott lassúsága, óvatossága és határozatlansága, és az egész hadművészet egyoldalúsága, mi a methodikus hadviselés egyik fő jellemvonása volt.

Ellenben előmozditotta e hadviselési mód az **erődítészet** művészetének fejlődését, mely a harminczéves háború után egész erővel megindúlt.

A középkori váracsokból s a városok körfalaiból képződött a XVII-ik században az első várépítő rendszer, mely feltalálói után *olasz rendszernek* neveztetett. Evvel szemben *Dürer Albert* (magyar származású) Németországban egy *német rendszert* alapított meg.

Németalföld szintén külön útakon haladt, s egy önálló rendszert, a *régebbi németalföldi rendszert* alkalmazta, melyet legjobban Freytag írt le.

Ugyancsak Németalföldön fejlődött ki a XVII. században a várépítés művészete, s a példát nyomban követte Franczia ország is. A németalföldieknél *Coëhorn*, a franczia-knál *Vauban* nemcsak hogy új, a terephez jobban alkalmazkodó rendszereket találtak föl, de az erődítés művészetét terjesztvén, új iskolák megalapitói lettek.

Vauban 33 új várat épitett, 300 régi várat átalakított, s 53 ostromot vezetett, s e nagy tevékenység által egyrészt Franczia országot egy az akkori viszonyok közt kitünő vár-

rendszerrel látta el, másrészt XIV. Lajos hódító hadjáratait igen hathatós módon támogatta.

Ez időszakba esik a *várharcznak*, mint a hadművészet egy külön ágának megalapítása, mely a század végével és a XVIII. század elején hatalmas fejlődésnek indúlt.

Végre megemlítendő még, hogy a **hajóhadak** a század második felében hirtelen fölszaporodván, a tengeri harczok ismét gyakoriabbak lettek. Legnagyobb szerepet ez időszakban a *németalföldi* hajóhad játszott, mely a spanyol ellen diadalmaskodott angol hajóhadat *Ruyter* tengernagy jeles vezetése alatt leküzdötte s egy időn át a tengereken föltétlenül uralkodott. Midőn azonban Ruyter 1676-ban Messina előtt elesett, ismét az *angol* hajóhad került fölül s La-Hogue-nál 1692-ben a francziák tengeri erejét megtörvén, uralmát meg is tartotta.

III. FEJEZET.

A HADMŰVÉSZET A XVIII. SZÁZADBAN.

A franczia hadsereg a XVIII. század elején ugyan még mindig az első volt Európában, de már a többi államoknál is mutatkoznak a fejlesztésre, a tökéletesitésre való törekvések.

A **császári hadsereg** a török háborúk folyamán, melyek az oszman birodalom hatalmát megtörték, és Magyarország területét fölszabadították, szervezetében mindinkább megerősödött és az I. Lipót kormánya alatt életbe léptetett czélszerű intézkedések folytán nagyban tökéletesedett.

A spanyol örökösödési háborúban, melyben a sereg a török háborúkban már kitünt *Savoyai Jenő* herczeg vezérlete alatt állott, a császáriak nemcsak egyenlők a franczia hadakkal, de sőt azok fölé emelkednek. Savoyai Jenő mint a hadsereg fővezére s később mint az udvari haditanács elnöke, egész idejét és tehetségét a hadügyek fejlesztésére forditotta.

A *gyalogság*, mely a harmincz éves háború végén még csak 10 ezredből állott, 1711-ben már 40, 1728-ban 46 ez-

redet számlált, és a *gránátos* századokkal szaporíttatott. Majd a *határőrvidék* katonai szervezése által számos horvát és pandur csapat keletkezett, melyek a hajdúkkal egyetemben a *könnyű gyalogságot* képezték.

Magyarországon a hadügyek a Rákóczy-forradalomnak a szatmári békével (1711) történt befejezése után, részint az 1715. évi, részint későbbi törvényekkel szabályoztattak, mely intézkedések folytán a magyar hadak — bár mint ilyenek különállóan s nagyobbára magyar tisztek s magyar vezényszó alatt — a császári hadseregnek kiegészitő részévé váltak.

A *lovasság* szintén tetemesen szaporodott. Mig a harmincz éves háború végével a császári lovasság csak 7 vértes és 1 dragonyos ezredből állott, 1740-ben már 18 vértes, 14 dragonyos és 8 magyar huszárezred volt felállitva. A magyar huszárok közűl a Rákóczy fölkelés lezajlása után több ezred franczia szolgálatba lépett s ott *magyar vezényszó* alatt, — mely a beosztott franczia tisztekre is kötelező volt, — hosszabb időn át fönnállott. Később úgy Franczia országban, mint több más államban, magyar mintára belföldi huszár ezredek alakittattak.

A *tüzérség* nagy mértékben szaporíttatott, s a már korábban fölsorolt ujitások folytán tekintélyben mindinkább gyarapodott.

Az *osztrák örökösödési* és a *szilézia*i háborúk előtt és azok folyamán a császári hadsereg Savoyai Jenő, azután pedig Mária Terézia és kitünő vezérei, mint Khevenhüller, Batthiányi, Lichtenstein, Daun, Nádasdy, Lascy, Loudon szakadatlan gondoskodása folytán, folyton tökéletesbedett s az ugyanaz időben rendkivüli módon fejlődött porosz hadseregnek nemcsak méltó ellenfele volt, de azt sok tekintetben túlszárnyalta.

A porosz hadsereg a 30 éves háború idejében még szerény viszonyai közűl a nagy választó fejedelem *Frigyes Vilmos* által emeltetett ki. A Fehrbellin melletti csatában (1657) a svédek erejét megtörvén, a kis porosz állam hihetetlen gyorsasággal kezdett fejlődni, s miután 1741-ben királysággá emeltetett, ezentúl már mint nagyhatalom Európa ügyeire állandóan befolyást gyakorol.

I. *Frigyes Vilmos* (1713—1740) nagyatyja nyomdokait követve, minden igyekezetét arra fordította, hogy a porosz hadsereget fokozatosan emelvén s tökéletesitvén, azt Európa első hadseregévé tegye. E törekvése, melyet *Dessaui* Lipót kitünő szervező tehetségével támogatott, fényesen sikerült. A jeles és fölötte gondos kiképzés, a vas fegyelem, a porosz hadsereget oly tökélyre emelte, milyennel egy európai hadsereg sem dicsekedhetett.

A canton-rendszer behozatala (1738.), mely minden csapat számára egy bizonyos kiegészítő kerületet utalt ki, biztosította a sereg jobb és egyenletesebb kiegészítését s első lépés volt a ma már általánosan elfogadott *területi kiegészítő rendszer* életbe léptetésére. A szolgálati és gyakorlati szabályzatok biztosították a szolgálat és kiképzés egyöntetűségét. A katonai gyárak és műszaki intézetek a porosz államot a hadsereg fölszerelésében a külföldtől függetlenné tették.

Mindezek, és sok más intézkedés folytán, a porosz gyalogság és tüzérség rendkivüli módon fejlődött s csupán a lovasság maradt hátra, mely fegyvernem sem a király sem Dessau gondoskodásában nem részesült.

A hadsereg, melyet *II. Frigyes*, a poroszok legnagyobb királya, 1740-ben átvett, 32 gyalogezredben, 12 vértes, 6 dragonyos és 2 huszárezredben s több üteg tábori és vártüzérségben mintegy 80,000 főt számlált; szervezetében, kiképezésében és fegyelmében kitünő volt, s igy teljesen alkalmas arra, hogy királya nagyratörő eszméinek végrehajtását kivívja.

De Frigyes azért a hadsereg fejlesztésének utján meg nem állott. A hadsereg az ő uralkodása alatt 23 gyalog és 14 lovas ezreddel s számos könnyű gyalog és más különálló csapattal szaporodván, közel 200,000 főre emelkedett; bárha e hadseregben, az állandó háborúk a rendes kiegészitést megnehezitvén, számos idegen elem volt, mert hiszen még a szökevények és ellenséges hadifoglyok is besoroztattak, az szervezetében, fegyelmében meg nem ingott, s kitünő tulajdonságait mindvégig megtartotta.

Különös gondot forditott a király az eddig elhanyagolt

lovasságra, melyet nagyrészben osztrák és magyar minta után ujjászervezett és tökéletesített. E vállalkozásban legjobb támogatója *Zieten* és később *Seydlitz* volt, kik a porosz lovasság kitünőségét azután számos győzelmes csatában beigazolták. Épp ugy ujjászervezte Frigyes a tüzérséget is s annak számát is tetemesen szaporitotta.

A **franczia** hadsereg a spanyol örökösödési háborúban tekintélyét és túlsulyát vesztvén, hanyatlásnak indúlt, s ez az oka, hogy a franczia hadak az osztrák örökösödési és a sziléziai háborúkban aránylag oly kevés dicsőséget arattak.

Az északi államok közül a **svédek** régi hirnevöket mindinkább elvesztették; XII. Károly a svéd hadi dicsőséget rövid időre fölélesztette ugyan, de vállalatai később mindinkább kalandos jelleget öltvén, a svédek szerencséje s evvel a svéd állam tekintélye is rohamosan hanyatlott.

Helyöket az **oroszok** foglalták el, kik *Nagy Péter* (1689—1725) czár alatt az ázsiai állapotokból kibontakozva egy új és hatalmas államot alkottak.

A lázadó streliczek eltörlése után Péter új hadsereget szervezett, mely a császár haláláig majd 180,000 főre szaporodva, az éjszaki háborúkban nemcsak a svédek, de sőt a lengyelek hatalmát is megtörte.

Ugyancsak Péter alapította meg az orosz hajóhadat, mely uralkodása alatt 220 hadihajóra emelkedett.

A **fegyvernemek** viszonyai egyébként a következő módon alakúltak:

A *gyalogság* részben *nehéz-* vagy *sorgyalogságból*, részben pedig *könnyű* gyalogságból állott.

Az előbbihez a rendesen kiegészített állandó *gyalogezredek* és *gránátosok* tartoztak s föladatuk zárt alakzatban a tüzharcz végrehajtása volt. A könnyű gyalogsághoz a *vadászok*, a császári hadseregben a *horvátok*, *pandurok*, *hajdúk*, minden államban ezenkivül a legkülönfélébb elnevezések alatt fölállitott *szabadcsapatok* soroltak; ezek mint zárt csapatok a hadrendbe csak igen ritkán állíttattak, s inkább nyitott alakzatban a harcz bevezetésére, helyiségek megtámadására és védelmére, biztositó szolgálatra, kémszem-

lékre stb. alkalmaztattak. A sorgyalogság és a gránátosok a könnyű gyalogság iránt bizonyos megvetéssel viseltettek s bár ez a legnehezebb feladatokat teljesítette, tekintélye nem volt.

A *tagozás* ezredekre, zászlóaljakra, századokra egészben a régi maradt; az alosztályok létszáma azonban fölötte változó volt. A századok leggyakrabban 100—150 főből alakíttattak.

A gyalogsági *fegyverzet* a szuronnyal ellátott kovás puska volt, mely több ujítás által tökéletesebbé vált. Így a szurony már üres hüvelylyel tűzetett föl, úgy hogy a tüzelés a szurony feltüzése után is folytatható volt; a fatöltővesszők helyére a vas-töltővessző lépett, mi a töltést s igy a tüzelést meggyorsította; a könnyű gyalogság néhol jobb szerkezetű, vagy kétcsövű puskákkal láttatott el.

A *lovasságnál* szintén két faj t. i. *nehéz* és *könnyű* volt alkalmazásban. A nehéz lovassághoz tartoztak a *vértesek* és *dragonyosok*; ezek töladata a zárt alakzatban végrehajtott roham utján a harcz eldöntése volt. A könnyű lovassághoz soroltak a *huszárok*, *chevaux-légers-k*, a lovasított *vadászok* stb.; ezek ugyan első sorban inkább a portyázó hadviselés föladataira, nevezetesen az ellenség nyugtalanítására, rajtaütésekre és lesállásokra, szállítmányok elfogására stb., továbbá a hírszerző és biztosító szolgálatra voltak rendelve, de e föladatok mellett, a sorlovassághoz hasonlóan a hadrendbe beosztva, a harczoló gyalogság oltalmazására és támogatására, és a harcz eldöntésére is alkalmaztattak.

A lovasság *tagozása* szintén a régi maradt; 2—2 század azonban egy svadron-ná vonatott össze; két svadron egy osztályt képezett. A századok létszáma közönségesen 80—100 lovas volt.

Fegyverzetük a védő és szálfegyverek mellett a karabély és a pisztoly volt.

A *tüzérség* szervezetében igen fontos volt a *tábori és vártüzérség* elkülönítése és a *lovagló ütegek* rendszeresítése, mely ujítások mind II. Frigyes által rendeltettek el.

A *tábori tüzérség* 4—8 fontos lövegeivel nagyobbára a csapatok térközein, — mint ezred- és zászlóalj-lövegek, — nyerte beosztását s ütegekbe aránylag ritkábban vonatott

össze. A harmadik sziléziai háborúban azonban a csapatlövegek mellett a külön alkalmazott tábori ütegek is gyakoriak s harczászatilag fontos pontok megvédelmezésénél nagy szerepet játszanak. A *vártüzérség* nehezebb anyaggal (12—24 fontos) birt, s kizárólag erődített helyek és kiterjedettebb sánczolatok ostrománál és védelmezésénél nyert alkalmazást. A *lovagló ütegeket* először ugyan Savoyai Jenő alkalmazta, midőn a törökök nagyszámú lovasságával szemben saját lovasságát az ellenállásra képessé igyekezett tenni; de ez újítás később feledésbe ment, s csak II. Frigyes által eleveníttetett újra föl.

Egészben véve a tüzérség a XVIII. században úgy műszaki, mint harczászati tekintetben nagy mértékben fejlődött s lövegei majd aránytalan nagyszámánál fogva a harczok menetére nagy befolyást gyakorolt.

Végre fölemlitendő még, hogy a *műszaki csapatok*, melyek nagyobbára csak a megelőző században keletkeztek, szintén tovább fejlődtek és azok számos válfaja nyert alkalmazást; igy az utászok, az aknászok, a hidászok, — az utóbbiak már szállítható hidanyaggal, — a működő hadseregnek hasznos szolgálatot tettek.

A **harczászat** a XVIII. században azon alapon fejlődött tovább, melyet a megelőző fejezetben megismertünk.

A *gyalogság* a 4-soros fölállitásról a 3-sorosra tért át, mi a fejlődött vonalakat még hosszabbakká tette. Ebből ugyan egyrészt fokozott tűzhatás keletkezett, mivel több lőfegyver jutott alkalmazásba, de másrészt a mozdulatok fölötte nehezekké váltak. A gyalog csapatok kiképzése e viszonyok következtében főleg két irányt követett: a *tüzelés* és *mozgás* lehető legnagyobb tökélyre vitelét. Mindkettő sikerült. A katona 10—20 évet töltvén fegyver alatt, a tüzelésben és a mozdulatok végrehajtásában bámulatos ügyességre tett szert; de ép ez vált a gyalogsági harczászat főhibájává. A gyalogcsapat csak tüzelni tudott, zárt alakzatban és szakadatlan, szigorú felügyelet alatt; de ha az igazodásból kilépett, vagy a harcz folyamán onnét kiszoríttatott, megszünt a harcz tényezője lenni. A tüzelés végrehajtása e mellett *mesterkéltté* vált; nem az volt a tö-

rekvés, hogy a lövések találjanak, hanem az, hogy az össztüzek gyorsan és szép szabályossággal, szakasz-szakasz után, a jobb és balszárnyon egyszerre kezdve és a közép felé folytatva, adassanak. A katona nem akkor lőtt és nem oda, a hova szükséges lett volna, hanem lőtt a mikor a sor reá került, akár volt előtte ellenség, akár nem. A mozdulatok sík terepen s az ellenséges tűz által nem zavarva, gyönyörüen hajtattak végre; de egy árok, egy cserjés, egy közbejött véletlen akadály, vagy az ellenséges tűz által okozott legkisebb veszteség megbontotta az alakzatot, s a szépen kiigazodott sorokból harczra képtelen tömeg alakúlt.

Mint a tüzelésnek, a mozdulatoknak is a mesterkéltség, a gépiesség volt a fő jellemvonása. A mozgásnál nem a kitartás, nem a terep fölhasználása, hanem a szép igazodás, a szabályos kanyarodás, a remek fejlődés volt a fődolog; a csapat ok nélkül kitétetett a legnagyobb veszteségeknek, csakhogy a mozdulat szépen sikerüljön.

A gyalogságnak a föntebbi módon kifejlődött harczászatát a hadtörténelem, a sorok merevségéről és a mozdulatoknak félszegségig menő szabályosságáról, **vonal-harczászatnak** nevezi (Linear taktik); nem volt ez többé fejlődés, hanem inkább visszaesés, mert a harczászat ferde iránya a hadművészet haladásának útját állotta. A csapatvezetőnek nem volt cselekvési tere, a katona géppé, a hadművészet mesterséggé fajúlt.

A *harcz végrehajtása* a vonalharczászat elvei szerint a következő volt:

A sereg óriási kiterjedésű, három sorral alakított *fejlődött vonalakban* állott föl, két harczvonalban, a zászlóaljak 20 lépés térközzel, melybe a zászlóalj (ezred) lövegek állíttattak. A szárnyakon egy-egy zászlóalj állott, mely mozgás közben oszlop alakzatban volt, harczközben pedig kifelé fejlődött.

Az egész gyalogság két szárnyra (jobb és balszárny) osztatott. A gyalogságtól jobbra és balra állott a lovasság, szintén két harczvonalban.

Némely hadseregben, mint pl. a *franczióknál*, a hátsó harczvonalak gyakran oszlopokban maradtak, de a harczra

ezek is fejlődött vonalba mentek át. Az *oroszoknál* számos fejlődött vonalból alkotott tömegek voltak alkalmazásban de a tömeg nem egyszerre vettetett a harczba, hanem a fejlődött vonalak egyenkint vezettettek előre.

Az ellenség *megközelítése* lassú ütemben, perczenkint 70—75 lépést téve, az ugynevezett gránátos lépésben (Grenadier-Schritt) történt, gyakori szünetekkel és megállapodásokkal, melyek a lövegekből és kézi lőfegyverekből adott sortüzekre használtattak. Igy folyt ez egész 150, vagy néha egész 100 lépésig, a mikor az utolsó tüzelő állásban a végső szakasz-össztüzek adattak. A szakasz-össztüzek azután gyorstüzbe mentek át, mely az utolsó töltény kilövéséig tartott. Ha az ellenség még ezután is helyt állott, a szurony-roham következett.

Ekkor, vagy néha még előbb is, rontott elő a *lovasság*, hogy az ellenségnek a tűz által már megritkított s harczászati rendjében már megingatott sorait megrohanja.

A *döntés* leggyakrabban már a lovasság rohama által előidéztetett, s a gyalogság szurony rohamára aránylag ritkábban volt szükség.

Az egész müvelet egyenletes, sík és akadálymentes terepet igényelt, mert terepakadályok, helységek, erdők stb. a hadrend összefüggését idő előtt megszakitották volna. A terep azért gondosan választatott és a vonalharczászat elveit követő seregek födött, átszegdelt terepet harczra soha sem használtak.

Az első sorokban keletkezett veszteségek a harmadik sorból, az első harczvonal a másodikból s ha ez is kifogyott, a tartalék csapatokból pótoltattak, bár ily tartalékok nem mindig voltak kéznél, mert mindkét fél harczvonalait minél szélesebben igyekezett megalakitani. Ha gyalogság nem volt kéznél, a hézagok kitöltésére gyakran lovasság alkalmaztatott.

A császári hadseregben egy *harmadik* harczvonalnak kikülönítése soha sem mulasztatott el s közönségesen lovasságból és könnyű gyalogságból állott. Neve ugyan *tartalék* volt, de közönségesen nem ily minőségben nyert alkalmazást, hanem a harczvonalak meghosszabbítására, a hézagok betöltésére, szárnyak oltalmazására stb. használtatott föl.

Helyiségek, tereptárgyak megtámadása és védelme, ha ez mellőzhetlen volt, a könnyű gyalogságra bizatott, mely e czélból gyakran az arczvonal elé is tolatott, vagy az oldalakban alkalmaztatott.

A *tüzérségnek* a csapatok térközein elhelyezett lövegei azokkal együtt vonúltak előre s a megállapodásoknál lassú, az utolsó tüzelő állásban pedig gyorstüzet adtak. A különálló ütegeknek a támadásnál aránylag kevesebb szerepük volt, mert az összeütközés az egész vonalon egyenletes volt, de annál nagyobb a védelemnél, a mikor az ellenség hadrendjének megbontása volt legfőbb feladatuk. Helyiségek támadásánál alkalmazást ritkán nyertek; még legtöbbször falvak megtámadásánál, amikor azokat felgyújtani igyekeztek, vagy sánczozatok, erődök elleni harczokban, hol a gyalogság számára rést lőni volt feladatuk.

A *lovasság harczászata* sokkal kedvezőbb viszonyokat mutat.

A *felállítás* a sziléziai háborúkban már átlag két sorral történt. Az első harczvonal közönségesen zárkózva volt (en muraille), a századok 12 lépés térközzel; a második harczvonal azonban nagyobbrészt század szélességű térközöket tartott fenn. A mozdulatok sebesebb járműdban hajtattak végre.

A *rohamra* vonatkozó utasítások mutatják azonban legjobban az egészséges irányt, melyet a lovasság harczászata követett.

A rohamot sebes vágtában és teljes zárkozottság mellett kellett végrehajtani. Szigorúan meg volt tíltva, hogy lovas csapat az ellenséget állva várja be; II. Frigyes az e bünbe eső lovas tisztet rögtön elbocsátotta (infamis cassatio). Tíltva volt a tüzelés a roham előtt; az ellenséget szálfegyverrel kellett megtámadni. A lőfegyver csak az utánlövésre, továbbá a portyázó hadviselésnél s a biztosító szolgálatban volt használható. Ha az ellenség visszavettetett, csak az első harczvonal, vagy a jelenlevő könnyű lovasság üldözött, a második harczvonal az ellenséges gyalogságra rohant.

A császári hadsereg lovassága a század első felében s a sziléziai háborúk idején is, a legkitünőbb volt Európában, s közöttük ismét a magyar lovasság volt a legjelesebb. Kitünő magyar vezérek, mint *Nádasdy, Batthiányi, Hadik* stb.

alatt állva, világhírt szerzett magának s felköltötte II. Frigyes irígységét is, ki lovas csapatai elé mintául a magyar lovasságot állította.

A **magasabb csapatvezetés** a század elején nagyobbára még a methodismus elveit követi; de már Savoyai Jenő és Marlborough ez elvekkel teljesen szakítanak s helyes irányt követnek. Kitünik továbbá hadműveletei merészsége által XII. Károly svéd király is.

Még nagyobb tökélyre emelkedik a magasabb csapatvezetés művészete *II. Frigyes* föllépése által, kit a történelem joggal a legjelesebb vezérek közé sorol.

Hadműveleteit az egyszerűség, gyorsaság, merészség és határozottság jellemzi. Támadás volt főeleme s arra ösztönzé szünetlenül vezéreit is.

Nagy előnye volt kétségkivül, hogy atyjától egy minden tekintetben harczkész, kitünő sereget örökölt, továbbá hogy személyében nemcsak a vezéri, hanem a királyi hatalmat is egyesítette. Ellenfelei nem voltak ily szerencsés helyzetben s különösen a császári hadsereg vezéreire nagy hátrány volt az, hogy cselekvési szabadságukat a bécsi udvari haditanács korlátolta.

Majd mindig több ellenséggel viselvén háborút, Frigyes — bár seregét folyton szaporította — nem állíthatott mindegyik ellen elegendő erőt; de e hátrányt bőven pótolta hadműveletei gyorsaságával. Mig ellenfelei egyikét, vagy néha többeket is, alárendelt erőkkel foglalkoztatott, föltartóztatott, serege zömével gyors és meglepő mozdulatokkal rontott arra, ki helyzeténél vagy erőviszonyainál fogva pillanatnyilag legveszélyesebb volt. Ezt leverve, diadalmas seregével a másik ellen fordúlt, hogy egy határozott csapással tőle is megmenekűljön.

Csatáinál fő törekvése az volt, hogy seregét folyton együtt tartván, a főerővel egy bizonyos, előre kiválasztott ponton meglepőleg megjelenjen, az ott álló seregrészt viszonylagos túlerővel megrohanja s ez által az egész ellenséges sereg megsemmisítését vagy legalább súlyos vereségét előidézze.

A támadást leggyakrabban az ellenség egyik oldala ellen intézte; vagy oly módon, hogy az ellenséget meg-

kerülvén egész arczvonalával fordult annak egyik szárnya és oldala ellen, vagy pedig azáltal, hogy egyik szárnyát lépcső viszonyban előre tolván, avval az ellenség fölállítását egyik oldalon túlszárnyalni s átkarolni igyekezett.

Mindkét mód az alvezérek és a csapatok részéről nagy ügyességet, a mozdulatok legnagyobb szabályossággal való végrehajtását követelte, de sikere ritkán maradt el; mert az ily módon megtámadott sereg, a hadrend merevsége s a harczvonalak rendkivüli kiterjedése folytán sem megfelelő kanyarodást végrehajtani, sem az illető oldalon egy ujabb vonalat szembeállitani képes nem volt.

Az egész eljárás különben nem egyéb, mint az Epaminondas által föltalált s Leuktránál első izben használt *ferde hadrend* újbóli alkalmazása. Frigyes nem talált föl tehát egy új támadási módot vagy alakot, de éles szemmel fölismerte, hogy a vonalharczászat félszegsége az érintett támadó alakzat alkalmazására előnyös s e körülményt derekasan ki is aknázta.

Nagy előnyére szolgált emellett az, hogy ellenfeleinél a támadó szellem nem volt meg s ellenintézkedések tételére náluk nemcsak az idő, de az ügyesség is hiányzott; nem volt ritka eset, hogy az ellenséges sereg a szeme előtt s harczkörletében végrehajtott oldalmenetet összetett kezekkel nézte s legföljebb eredménytelen tüzérségi harczczal vélte a mozdulat végrehajtását megakadályozni.

A *tartalék* alkalmazása, mely e hadműveletek ellen a legsikerültebb lehet vala, a XVIII. században még nem talált méltatásra.

A hadművészet, daczára a vonalharczászat egyoldalúságának, ez időszaknak sokat köszön. II. Frigyes, midőn a támadó hadviselés eszméjét újból érvényre juttatja, midőn a gyors és merész mozdulatokat, a határozott és fontos czélokra törekvő hadműveleteket alkalmazásba hozza, az erők együttartásának elvét, a főerőnek a döntő ponton való alkalmazását s végre a fegyvernemek helyes fölhasználását érvényre emeli, a hadművészetet nemcsak az eredeti helyes irányba visszatereli, melyből a methodismus kizökkentette, de sőt azt tovább is fejleszti. Mindez okoknál fogva csak

jogos és természetes, hogy az utókor Frigyest a hadművészet első rendű mesterei közé sorolja.

A császári vezérek közül *Lothringeni Károly*, ki az osztrák örökösödési háborúban annyi diadalt aratott, Frigyes ellenében nem volt szerencsés. Több sikerrel működtek *Daun*, *Nádasdy*, *Hadik*, *Loudon* stb.

A magyar vezérek különös érdeme, hogy a lovasságnak nagy tömegekben való alkalmazását s annak a csaták és ütközetek eldöntésére való fölhasználását kezdeményezték és fényes sikerrel művelték. Különösen kitüntek a magyar lovas vezérek között *Nádasdy* és *Hadik*; előbbi számos csata eldöntője s a porosz Zieten diadalmas ellenfele, utóbbi a merész portyázó vezér, ki magyar huszárjaival Frigyes székvárosát Berlint is hatalmába ejteni tudta.

A XVIII-ik század és ebben kiválóan a sziléziai háborúk ideje egyátalán a lovasság szereplésének legfényesebb időszaka. A 70—80, sőt néha még több lovas századdal egyszerre végrehajtott s mindent összezúzó roham a sziléziai háborúk lovas vezéreinek dicsősége. A Napoleoni háborúk alatt visszatért még egyszer e jelenség, midőn Murat, Lasalle stb. hasonlókat műveltek, de azután eltünt.

Egészben véve a sziléziai háborúk a hadtörténelemnek igen fontos és nevezetes időszakát képezik, melynek tanúlmányozása minden katonára hasznos és tanúlságos.

A hadművészet mellékágai közül az **erődítészet** a mézières-i iskola, Cormontaigne, Lefébre, Montalambert és mások által ugyan még mindig tovább fejlesztetett, s a várharcz is, különösen az akna háború nagyobb kifejlődése folytán, jelentőségben emelkedett, de egészben véve a védelem a támadó nagy tűzerejével szemben, melyet nagy ürméretű nehéz ostrom-ágyúiból kifejtett, hátrányba jutott.

A tengeri harcz a hadihajók fölszaporodása folytán a háborúkban ismét igen fontos tényezővé vált. A hajókon alkalmazott műszaki javítások, a hajóharczászat és általában a hadihajó-ügyek tudományos úton való fejlesztése, a tengeri harcz ügyét is előbbre vitték. A főszerep Anglia kezében maradt, de a németalföldi, franczia, spanyol, orosz és legutóbbi időben az északamerikai hajóhad szintén igen tekintélyes volt.

MÁSODIK RÉSZ.

A franczia forradalmi háborúk időszaka. 1789—1795.

I. FEJEZET.

A HADMŰVÉSZET ÁLLAPOTA ÉS FEJLŐDÉSE.

A) **Előzmények.**

A szileziai háborúk lezajlása után, egész a franczia forradalom kitöréséig, Európa nyugoti részén béke uralkodott, s csak keleten foglalkoztatták a törökök ellen folytatott küzdelmek az érdekelt hatalmakat.

E háborúk azonban a hadművészet állapotában lényegesebb változásokat elő nem idéztek s egész Európában érvényben maradt a porosz befolyás, mely II. Frigyes győzelmei következtében magának minden állam hadseregében útat tört. A hadsereg kiegészítése, szervezése, a csapatok kiképzése porosz minta szerint folyt; de mivel az utánzás által nemcsak a jó, hanem a hiányos vagy ferde irány is terjedni szokott, a hadművészet e negyedszázadnyi időszak alatt inkább hanyatlott, semmint fejlődött.

A porosz hadseregben ugyanis Frigyes utolsó éveiben az alaki dolgok túlságos ápolása, a mozdulatok mesterkéltsége kapott lábra s terjedt tova. A csapatok nem a komoly harczra, hanem inkább diszelgésekre, az ünnepélyes szemlékre képeztettek ki, mi a vonalharczászatnak kevésbbé az értékes, mint inkább a félszeg oldalait fejlesztette.

De a béke-időszak más tekintetben is hátrányos volt. A hadművészet ugyanis, miután a gyakorlatban, a harcz-

téren nem érvényesülhetett, elméleti úton műveltetett, s mivel a művelők legnagyobb része Frigyes hadművészetének szellemét meg nem értette, fényes sikereinek okait helytelenül magyarázta, a hadműveletek, s általában a magasabb csapatvezetés körül ferde nézetek kezdtek terjedni.

Mint a XVII. században Gusztáv Adolf szellemének meg nem értéséből a *methodismus*, ép úgy fejlődött Frigyes szellemének meg nem értéséből a *kordon rendszer*.

Csak kevesen voltak, kik — mint pl. *Lloyd* — a poroszok nagy királya által elért győzelmek okait teljesen megértették, s azokat nem csupán a porosz hadi intézmények fölényében, hanem inkább Frigyes személyes tulajdonaiban, hadműveleteinek gyorsaságában, határozottságában és ügyességében, s végre a porosz csapatok magas erkölcsi értékében keresték.

Mivel Frigyes majd mindig több ellenség ellen egyidejüleg volt harczolni kénytelen, gyakran megtörtént, hogy kevésbbé erélyes elleneivel szemben magát s országát hosszú vonalban, de kedvező pontokra felállított különítmények által födözte. Frigyes bámulóinak és utánzóinak nagy része ezen a kényszerűségből eredt, csak kivételesen, s erélytelen ellenséggel szemben alkalmazott s tisztán védő jellegű rendszabályban kereste a porosz király győzelmeinek titkát; majd tudományosan fejlesztették a hadviselés e félszeg módját, mely hosszú időn át uralkodóvá vált.

Az új tan az osztrák hadseregben talált legbuzgóbb pártolókra s az úgy a csata nélkül befejezett bajor örökösödési, mint az 1788—1790-ik évi török háborúban gyakorlatilag is alkalmaztatott. De már ez utóbbi háborúban kitünt a rendszer főhibája, az *erők szertelen szétforgácsolása*, melynél fogva a kordon-vonal az erejét együtt tartó ellenség által bárhol áttörhető s a sereg visszavonulásra bírható. Lascy, a kordon rendszer legnagyobb pártolója, keserű tapasztalatokat szerzett e háborúban s a hibás hadviselési mód balkövetkezményeit csak Loudon erélyes hadműveletei hárították el.

Mindennek daczára a rendszer fenntartatott, sőt még továbbra is terjedt s az elméket állandóan fogva tartotta.

Ily állapotban volt a hadművészet, midőn a franczia forradalom kitört s romboló erejével minden állami és társadalmi rendet fölforgatva, a hadművészet terén is gyökeres változásokat idézett elő.

A forradalom romboló és átalakító ereje ugyan kezdetben csak Franczia országban működött, de a létesített újítások, reformok és tökéletesítések a franczia háborúk útján az egész világban elterjedtek. A hadművészet új alapokon, szilárdabban s tökéletesebben épült föl s erőteljes fejlődésnek indúlt.

E fejezetben megismerjük a hadművészet új alapját, a következőkben pedig a fejlődés folyamatát, a mint az időszakról időszakra előre haladt.

B) A hadművészet fejlődése a franczióknál.

Hadseregszervezés. A franczia hadsereg az 1789-ik év elején mintegy 132,000 főnyi gyalogságból, 32,000 lovasból s 10,000 tüzér, műszaki stb. katonából, összesen tehát mintegy 174,000 főből állott.

De e hadsereg belső viszonyai sajnálatosak valának. Miután a kiegészítés kizárólag toborzás utján történt, a csapatok létszáma soha sem volt teljes, anyaga pedig fölötte silány volt. A tiszti helyek majd kizárólag a születés és a protectio utján előtérbe jutott egyénekkel töltettek be, mig a szakismeretekben és kötelességérzetben kitünő férfiak háttérbe szoríttattak. A szolgálat, a kiképezés és a katonai gyakorlatok hanyagúl kezeltettek, és a csapatok katonai értéke napról napra csökkent.

A kitörő forradalom e sereget még inkább demoralizálta; a testőrség és az idegen csapatok, valamint a provinciális milicz részben föloszlattattak, részben eltöröltettek, a fennmaradt töredék pedig, a nemesség tömeges kivándorlása folytán tisztjeitől majd teljesen megfosztva, a legvadabb fegyelmetlenségben volt. Lázongások, verekedések, sőt gyilkosságok napirenden állottak, a szökések pedig annyira elharapóztak, hogy a csapatoknak nemsokára csak keretei maradtak meg.

A nagyobbára föloszlott hadsereg kiegészítésére, illetőleg pótlására megalakúlt a *nemzetőrség* (garde nationale), 1789-ben Párisban, majd a következő évben egész Franczia-országban; ezt 1791-ben az önkéntes nemzetőrség fölállítása követte, melynek száma kezdetben 170 zászlóalj volt, de később még számos új zászlóalj alakúlt, melyek a sorgyalog ezredekbe osztatván, a hadsereg kereteinek kiegészítésére szolgáltak. Miután azonban a fölállítás toborzás útján történt, a létszám teljessége el nem éretett, s midőn a háború veszélye nyilvánvalóvá vált, a nemzetgyűlés kénytelen volt beismerni, hogy mindez erők Francziaország megvédésére elégtelenek.

A királyság eltörlése után az 1792. szept. 21-én megalakúlt *nemzeti convent* egész erővel hozzálátott egy új hadsereg megalakításához, melynek létszáma 450,000 főben állapíttatott meg.

De e hadsereg részben az ellenség előtt szenvedett veszteségek, sokkal nagyobb részben pedig a szökések, betegségek stb. folytán rendkívül megapadt.

A királynak 1793. január 21-én történt kivégeztetése által a köztársaság maga ellen ingerelte egész Európát.

A közelgő veszély elhárítására a convent február 20-án 300,000 főnyi gyalogság és 30,000 lovas fölállítását rendelte el, midőn pedig, seregei szerencsétlenül harczolván, az ellenség Francziaország belsejébe hatolt, a katonai ügyek igazgatását a teljhatalommal fölruházott *közjólét bizottmányra* bizta.

Ennek következtében *Carnot* és *Barrère* tették meg ama nagyfontosságú javaslatot, hogy a toborzás és önkéntesek útjáni kiegészítés elejtetvén, a convent az *általános védkötelezettség* elvét léptesse életbe, s *tömeges besorozás* (levée en masse) útján igyekezzék a hadsereg fölállításának és kiegészítésének minduntalan megujuló nehézségeit egyszer s mindenkorra elhárítani.

1793. augusztus 23-án hirdettetett ki a rendelet, mely szerint *minden védképes franczia polgár, 18 évtől 40 éves életkorig, a helyettesítés teljes kizárásával a haza védelmére fegyverre kelni tartozik.*

Franczia-ország ezzel visszatért amaz egyedül helyes útra, melyet az ó-korban már a görögök és rómaiak követtek, mely azonban századokon át igénybe nem vétetett.

Már az első összeírás 1.200,000 védképes polgárt tüntetett föl, kik szükség esetén a convent rendelkezésére állottak. De e nagy tömeg hasznavehetetlenné, s így a különben nagyszerű rendelkezés eredménytelenné válik vala, ha nincs *Carnot* rendkivüli szervező tehetsége, ki ez óriási erő fölhasználására az útat megmutatta.

A szervezés a következőkép ment végbe:

A *gyalogságnál* az ezred-kötelék föloszlattatván, 1 régi sorgyalog és 2 új (nemzeti) zászlóaljból egy *féldandár* alakíttatott; ugyanez történt a könnyű gyalogságnál, míg a szabad csapatok mint önálló zászlóaljak megmaradtak. Az 1793—95-ig alakított féldandárok száma a sorgyalogságnál 228, a könnyű gyalogságnál 30 volt, a gyalogság összes létszáma pedig 1795 végén 829,228 főre rugott.

A *lovasság* szervezetében nem változott, de a kiegészitések folytán létszáma teljessé vált, s 29 könnyű lovas, 20 dragonyos, 23 lovasitott vadász, 11 huszár és 2 karabélyos, összesen tehát 85 lovas ezredben, s 38 önálló lovas században (szabad csapatok) 96,474 lovast számlált.

A *tüzérségnél* 8 gyalog és 8 lovagló tüzérezred alakíttatott, az elsők 20, az utóbbiak 6 üteggel. A sorgyalogság ágyúit megtartotta, a könnyűnél azonban lövegek beosztva nem voltak.

A *műszaki* csapatok újra szerveztettek s a tüzérségtől elkülöníttetvén, 9 árkász-, 6 aknász-, és 1 hidász-zászlóaljat alakítottak.

A convent rendelkezései ily módon nemcsak a legnagyobb gyorsasággal, de egyszersmind a legkitünőbben foganatosíttatván, Franczia-ország már az 1794-ik évi hadjáratra 500,000 főnyi jól szervezett sereggel rendelkezett; a hadsereg teljes létszáma pedig 1795-ig, a midőn az intézkedések teljesen végrehajtva voltak, 1.129,889 főre emelkedett, s így az augusztus 23-iki rendelet, Carnot hadügyminiszter genialitása és lángbuzgalma következtében, testté vált.

A hadsereg ujjászervezésével a régi beosztások is megszüntek, s új felsőbb csapatkötelékek létesültek; nevezetesen két féldandárból *egy dandár*, két dandárból, egy könnyű és egy nehéz lovas ezred, továbbá egy gyalog és egy lovagló üteg hozzáadásával, a *gyalog hadosztály* alakúlt. Lovas hadosztályok csak esetenkint állíttattak össze. Az új viszonyoknak megfelelőleg a tiszti és tábornoki fokozatok nevei is megváltoztak.

A *hadseregek* ezentúl több hadosztályból alakúltak. A felsőbb parancsnokok mellé (hadosztálytól fölfelé) a hadműveleti szolgálat ellátására *törzsek* (segédtisztikar) rendeltettek.

Harczászat. Már megelőzőleg fölemlitettük, hogy az európai hadseregekben egész a franczia forradalom kitöréséig a porosz vonalharczászat volt az uralkodó.

A franczia hadsereg némi tekintetben kivételt képezett, a mennyiben *Maurice* szász herczeg s több más kitünőség befolyása következtében a harczban, a vonalharczászat alakjai mellett, az *oszlop* előretolt *lövészekkel* és az *oszlopvonal* is alkalmazást nyert. De a *perpendiculáris* harczászat, mint e harczmódot nevezték, csak nehezen birt útat törni s a vonalharczászat uralkodó maradt itt is.

Francziaországnak régi, a vonal-harczászatban ha nem is kitünően, de eléggé kiképzett hadserege e harczmódot még alkalmazhatta; de midőn a hadsereg a forradalom következtében az érintett módon fölbomlott, s helyébe a nemzetőrség s egyéb új alakítások léptek, melyek a régi hadsereg maradékaiból csak csekély keretet nyertek, a vonalharczászat alkalmazhatlannak bizonyúlt.

Az első összeütközésnél, mely az 1792. évi hadjáratban a franczia és a szövetséges sereg közt bekövetkezett, a rosszul kiképzett s fegyelmében meg nem erősödött franczia sereg vad futással menekűlt a harcztérről; a veszteség okát nem önmagában, t. i. készületlenségében s fegyelmetlenségében, hanem árulásban keresvén, legyilkolja tisztjeit s a felelősséget a vezérekre háritja.

Nagy veszedelem fenyegeti vala az országot ha e viszonyok igy maradnak, s a kiválóbb vezérek módról gondolkoztak, mikép lehetne az ujonnan alakított csapatokból

rövidebb idő alatt is harczképes sereget alkotni. Mert hiába gyülekeztek Francziaország fiai tömegesen a zászlók alá, az ellenség határokon állott, s az új csapatokat a vonalharczászat elvei szerint kiképezni, időt nem engedett. A minek elsajátítására évek kellenek, azt hónapok, hetek alatt véghezvinni nem lehetett.

A mentő eszmét *Lafayette* tábornok az északi hadsereg parancsnoka adta meg.

Lafayette részt vett ugyanis az amerikai függetlenségi háborúban, melyben az amerikai néphad az angol hadsereggel szemben hasonló helyzetben volt, mint most a francziák a szövetségesek ellenében. Az angolok kitünően kiképezett seregei ellen hasonló alakzatokban nem küzdhetvén, a vadászatban, a lövészetben kitünően jártas és a terep fölhasználásában gyakorlott amerikaiak a fejlődött vonalak mellőzésével *nyitott alakzatban*, *rajokra oszolva*, harczoltak; meglapúlva a terep hullámai s az erdők fái mögött, meghúzódva terep mélyedéseiben, árkaiban, biztos rejtekükből jól czélzott s igy öldöklő hatásu tűzzel árasztották el az angol csapatokat, melyek ez eljárással szemben mit sem tehetvén, a harcz majd mindég az amerikaiak javára dőlt el.

E harczmódot ajánlotta Lafayette a francziáknak, s miután saját seregénél annak sikeres alkalmazását bemutatta, s vezértársait a harcz e módjának hasznáról meggyőzte, az rövid idő alatt az egész franczia seregnél elterjedt.

Meg volt tehát a mód az ujonnan alakított csapatokból is rövid idő alatt harczképes sereget teremteni. De bár a harcz e módja az ellenséges hadakat meglepte, s a szenvedett nagy veszteségek soraikat gyakran megingatták, nem szenved kétséget, hogy a szövetséges seregek vas fegyelme, harczban való jártassága, s szivós kitartása elvégre is fölényben marad.

Az új harczmódot a francziák tehát a perpendiculáris harczászattal olvasztották egybe, s a nyitott alakzatot mint a *tűzharcz* alakzatát elfogadva, azt az *oszlopok* alkalmazásával egészitették ki.

A franczia hadseregek új harczászata ezek szerint a következőkből állott:

A gyalogság a harcz végrehajtására több harczvonalat alakított. Az *első harczvonal* nyitott alakzatban, az akkori kifejezési módok szerint *szétszórt alakzatban* (en grandes bandes) vagy *csatár lánczban* (chaîne, ligne des tirailleurs), vagyis hosszú, lánczszerű, mélység nélküli vonalban, rajokra tagozva vonúlt előre, s az ellenséget a terep leggondosabb fölhasználása mellett harczolva megközelíteni igyekezett; e megközelítés a leghatásosabb tűz határáig (akkor átlag 150 lépés) folytattatott, a mikor a csapatok egy födött vonalon megállapodván, az ellenséget lövedékeikkel elárasztották, mindaddig, mig soraik ingadozni kezdettek.

Ekkor a *második harczvonal*, mely zárt alakzatban ugyan, de nem a feszes, nehezen mozgatható fejlődött vonalban, hanem mély *oszlopokban, födött helyen* várakozó állásban volt, a mellette álló lovassággal egyetemben előre tört s az ellenség már megingatott sorait nagy tömegeivel megrohanta, s szuronynyal támadta meg.

A tüzérség részint az első harczvonallal egyetemben előre nyomúlt, részint pedig hátrább fekvő állásokból tüzelt az ellenségre, vagy a második, néha harmadik harczvonalnál beosztva, evvel együtt hatolt előre s az utolsó pillanatban az oszlopok előnyomulását gyors kartácstűzzel támogatta.

A harcz e módja kiválóan megfelelt a francziák jellemtulajdonságainak. A hosszú fejlődött vonalakban folytatott álló tűzharcz soha sem volt kedvelt a franczia csapatoknál, melyek belső ösztöntől, hajlamtól űzve, hajtva, inkább a szakadatlan előretörekvés hívei voltak. Az ifjú, alig kiképzett csapatok, midőn látták, hogy az ellenség harczban edzett s zászlóik alatt megőszült katonái, jól czélzott lövéseik hatása folytán ingadozni kezdenek, mig maguk a gyér fölállítás és a terep gondos fölhasználásánál fogva veszteséget alig szenvednek, vad lelkesedéssel rontottak az ellenség már bomladozó soraira s diadallal verték azokat vissza.

Az új harczászat megszilárdúltával az tovább fejlesztetik, s mind nagyobb tökélyre emeltetik. Lassankint fölismertetnek mind az előnyök, melyek alkalmazásával járnak s melyek röviden a következőkbe foglalhatók össze:

A harczra nem alkalmaztatik többé kizárólag egy alakzat, mint eddig a fejlődött vonal, hanem az *alakzatok harczászati értékük szerint* s a pillanatnyilag fennforgó *körülményekhez* képest használtatnak föl. A harcztérre való felvonulás a vezetésre és mozgásra legalkalmasabb alakzatban, az oszlopban történik; az oszlopból válnak ki a rajvonalba, illetőleg csatár lánczba feloszlatandó részek, melyek a tűzharcz végrehajtására hivatvák. Az e csapatok pótlására és kiegészítésére szolgáló részek, a második harczvonal, kisebb oszlopokban — oszlopvonalban — állanak a tűzvonal mögött, s ha oda bevonatnak, vagy ha nagyobb tűzhatás kifejtése szükséges, fejlődött vonalat alakítanak. A harcz eldöntésére hivatott rész végre, t. i. a tartalék, mindvégig oszlopban marad s ugyanez alakzatban vezettetik a rohamra.

A harczra *minden terep alkalmas.* Míg eddig a teljesen sík, födözékmentes terep kerestetett, az új hadczászat bármely terepen alkalmazható, sőt minél átszegdeltebb födöttebb az, annál alkalmasabb a harczra.

A gyér fölállítás és a terep gondos tölhasználása *csökkenti a veszteségeket.*

A parancsnok szabadon választhatja a *támadás irányát és pontját*, s csapatainak födött, elrejtett elővezetése által az ellenséget *meglepheti.*

A mélységben való tagozás folytán létrejött hátsó harczvonalak *tartalékokat képeznek*, melyekkel a döntés tetszés szerinti időben és helyen eszközölhető.

De e nagy fontosságu előnyök mellett voltak *hátrányok* is.

Ezek között első helyen áll a *vezetés* nehézsége. A föloszlatott csapatokat nem lehet többé vezényszóval vezetni, s a csapatok kézben tartása, a parancsnok részéről rendkívüli figyelmet és erélyt követel.

A tűzvonalba rendelt csatár magára van hagyatva s nagyobb fokú *önállósággal*, a lövészetben nagyobb ügyességgel kell birnia.

Végre a hátrányok közé tartozik még a *tűzharcz hosszú időtartama*, mely a csatár idegeit lankasztja s a tűzvonalnak majd szakadatlan pótlását, támogatását teszi szükségessé.

A kiképezés tökéletesedésével azonban e hátrányok nagy része elenyészett, míg ellenben az előnyök még inkább kiemelkedtek, s az új harczászat uralkodóvá lőn.

Magasabb csapatvezetés. A franczia forradalmi kormány által zászlók alá hivott tömegek nem voltak többé a XVIII-ik század kadművészeti elvei szerint állandóan együttarthatók, mert azoknak élelmezése, fenntartása, leküzdhetlen nehézségekbe ütközött volna. De az új harczászat is kizárta a csapatoknak a régi mód szerint való alkalmazását, s így a forradalmi háborúkban nem csak új harczászat keletkezett, de a *hadviselésnek is egész új alakja* jött létre.

Mig a vonalharczászat elvei szerint működő seregeknél *felsőbbrendű seregtestek* nem léteztek, s a gyalogság és lovasság a pillanatnyi hadrendben elfoglalt állásához képest, egyszerűen szárnyakra és harczvonalakra tagozódott, mely beosztás és tagozás azonban a szükséghez képest néha naponkint is változott, a franczia hadseregnél a *gyalog hadosztály* megteremtése által egy *szervezett s állandó* felsőbbrendű seregtest támadt.

A gyalog hadosztály, e nagyfontosságú alakítás, megteremtésénél a sereg fentartásának, tehát az *élelmezésnek, követelményei* ép úgy közreműködtek, mint a *harcz kivánalmai.*

A XVIII-ik század aránylag kisebb seregei, mint azt már megelőzőleg kifejtettük, *raktárakból* élelmeztettek. Alig szorúl bővebb magyarázatra, hogy a franczia forradalom által fölállitott, s néha százezrekre menő seregek, raktár-élelmezés útján, nem lettek volna fenntarthatók.

A franczia hadügyi kormány e nagy horderejű kérdést a legegyszerűbb s leggeniálisabb módon oldotta meg. Kimondotta ugyanis azon elvet, **hogy a háború szükségleteit a hadszinhelynek kell fedezni** s a raktár-élelmezést beszüntetvén, a seregeket arra utasította, hogy szükségleteiket *harácsolás* útján a hadszinhely azon terűletéről szerezzék be, a hol ép tartózkodnak.

E módszer mellett a seregek létszámát tetszés szerint föl lehetett emelni, s mivel a csapatok élelmezést többé nem szállítottak, a vonatok legnagyobb részétől megszaba-

dúltak. Ez által, továbbá mivel a sereg az élelmezés fennakadása nélkül egy vidéken hosszú ideig nem maradhatott, a hadseregek mozgékonysága lényegesen emelkedett, s azok mintegy az élelmezés módja által is a támadó hadműveletekre utaltattak. A hadművelet iránya e mellett szabadon volt választható, s a raktár-élelmezés által eddig előidézett kényszer a jövőben megszünt.

Ámde a harácsolás útján való élelmezésnek föltétele, hogy a sereg nagy terűletet foglaljon el, mert a kis terűletről a sereg számára szükséges nagymennyiségű élelmi szereket beszerezni nem lehet. A sereget tehát számos kisebb részre kelle osztani, melyek egymástól elválasztva mozognak s a terűletnek, melyen átvonúlnak, segély forrásait kihasználják.

Mivel azonban megtörténhetett, hogy az ily módon elválasztott s egymástól néha nagyobb távolságra menetelő részek előnyomulás közben harczra kényszeríttetnek, az egyes oszlopokat egyrészt elég erőseknek kelle alakítani, másrészt pedig minden fegyvernemből összeállítani, hogy harcz esetén bizonyos önállósággal s megfelelő ellenálló képességgel bírjanak.

Igy keletkezett az *új önálló seregtest*, a *gyalog hadosztály*, mely 8—12 gyalog zászlóaljból, 4—8 lovas századból és 2—3 ütegből állván, 12—15,000 főnyi számerővel bírt s bármily feladatnak önálló megoldására képesítve volt.

Az önálló gyalog hadosztályok létesítése folytán a felsőbb csapatvezetés eddigi módjának szükségkép meg kelle változni.

A hadsereg parancsnoka a nagy terűleten szétoszlott hadosztályokat többé nem tekintheti át, nem vezetheti vezényszóval; intézkedéseiben csak az elérendő czélt határozhatja meg, de a végbevitelre a hadosztály parancsnokoknak szabad kezet, önállóságot kell engednie.

Szétoszlani a mozgás alatt, egyesűlni a harczban, ez a magasabb csapatvezetés új elve, mely azonban nehéz, igen nehéz mesterség, s a forradalmi hadjáratok alatt nem is találkozik vezér, ki ez elvet teljesen érvényre juttatni tudja.

A hadosztályok önállósítása felszabadította az alpa-

rancsnokok szellemét, s nekik öntudatos, önálló cselekvésre, tehetségeik érvényesítésére alkalmas teret nyújtott. De nagy veszélyeket rejtett magában, mert az önállóság önkényre csábít, s a forradalmi hadjáratokban gyakori eset, hogy hadosztály parancsnokok túlbuzgalomtól, vagy képesség hiányában oly vállalatokba bocsátkoznak, melyek az összegész érdekeit veszélyeztetik s a hadsereg parancsnok szándékait meghiusítják.

Magas röptű, előrelátó szellem, erős kéz kell, hogy az önálló hadosztályok az előre kitűzött czél elérésére megfelelő *helyen* és megfelelő *időben* egyesítessenek, s az *egész erő* csakis a kijelölt czél elérésére használtassék föl.

Az új harczviselési mód összes előnyei ép ez okoknál fogva csakis akkor mutatkoznak, midőn a franczia seregek élére a hadak nagy mestere, Bonaparte Napoleon áll, ki a franczia hadsereget s annak új hadművészetét minden irányban tökéletesítvén a franczia hadakat diadalról-diadalra vezeti s az új hadművészet fölényét a dicsőséges hadjáratok hosszú sorozata által beigazolja.

A magasabb csapatvezetés új elvei ezekből kifolyólag a következőkben *összegezhetők*:

A hadsereg, menetek alatt önálló seregtestekre tagozva, egymástól távol fekvő menetvonalokon mozog s magát harácsolásból tartja fenn.

A mozgás alakzata az oszlop, mely csak a harcztéren fejlődik, de nem az eddigi merev vonal alakzatba, hanem az új harczászat elvei szerint tűzvonalba és tartalékba, három vagytöbb harczvonalban.

Nyugvás alatt a csapatok vagy elszállásoltatnak, vagy szabad ég alatt, hadosztály csoportokban táboroznak.

Az oszlopok élei képezik a sereg hadászati arczvonalát.

A hadműveletek jellege támadó; a sereg nem nyugszik addig, mig egy vagy több csatában a döntést elő nem idézte.

Harczra az oszlopok központiasan egyesíttetnek. Az idejekorán és megfelelő helyen való egyesítés a seregvezetés legfontosabb feladata.

A sereg harczászati arczvonalát nem a merev fejlődött

vonal képezi, hanem az egymás mellett működése hozott hadosztályok tűzvonalai.

A sereg mélységbe tagozódik s egy része mint általános tartalék a döntésre tartatik fenn.

A tűzvonal nyitott alakzatban harczol s a hátsó részek által folytonosan támogattatik. A fegyvernemek egymást támogatják s egymással a legszorosabb összefüggésben működnek. A harczot a tömegesebb oszlop-alakzatban harczba vetett tartalékok rohama és szuronytámadása dönti el.

C) A hadművészet a többi európai államokban.

Európa többi államaiban a hadseregszervezés, harczászat és egyáltalán a hadművészet terén az ezen időszak alatt végbe ment változások aránylag csekélyek.

A *császári hadsereg* a legutóbbi török háborúk alatt 225,000 főnyi gyalogságból és 45,000 lovasból állott, mely létszám a forradalmi háborúk kitörésekor mintegy 25% veszteség levonásával meg volt.

A gyalogság a császári ezredeknél 3, a magyar ezredeknél 4 zászlóaljból állott; a zászlóalj 6 században 700—900 főt számlált.

A gyalogezredek száma már 60-ra emelkedett, de e mellett számos könnyű gyalog zászlóalj (horvátok, lövészek, vadászok) volt szolgálatban.

A lovasság továbbra is vértesekből, dragonyosok és karabélyosokból állott, melyek 6 századdal — s huszárokból, melyek tiz századdal bírtak. A nehéz lovasságnál a század 160, a könnyű lovasságnál 200 lovast számlált.

A tüzérségnél a tábori tüzérség 6 és 12 fontos ütegekből állott, a lovagló tüzérség szintén 6 lövegből álló ütegekre osztatott.

A *porosz* hadsereg számereje mintegy 170,000 gyalogos s 40,000 lovas volt.

A sorgyalog ezredek 1 gránátos, 2 muskétás és 1 tartalék zászlóaljból állottak; a zászlóaljak 4 századra tagozódtak s létszámuk körülbelül 700 fő volt. A könnyű gyalogság füsilierekből s lövészekből állott.

A lovasság 13 vértes, 12 dragonyos és 9 huszárezredet számlált; a vérteseknél a századok száma 5, a dragonyosoknál 5—10, a huszároknál 10 volt. A századok létszáma átlag 175 lovasból állott.

A tüzérség részben külön ütegeket alakított, — nagyobbára nehéz lövegekből, részben pedig a gyalogezredeknél volt beosztva.

A császári és a porosz hadseregen kivül még az *angol* érdemel fölemlitést, mely a franczia forradalmi háborúk idején igen erős volt.

Igy a sorgyalogság 111, a határcsapatok (Fencibles) 40 ezredet számláltak, ezenkivlű még 147 milicz ezred is volt fölállítható. A lovasság 41 sorlovas ezredből, 6 tartalék, 30 fencibles ezredből és számos önkéntes lovas csapatból állott.

A *harczászat* mind ez államokban még a vonal-harczászat elveihez ragaszkodott s attól a forradalmi háborúk időszakában, daczára a franczia hadsereg újításainak, nem is tért el.

Ugy Ausztriában mint Poroszországban számosak voltak azok, kik az ujítás hivei valának s annak behozatalát sürgették; de hosszú idő, súlyos csapások útján nyert tapasztalok voltak szükségesek, hogy a franczia harczászat Európa többi seregeiben elterjedjen. Egyelőre megelégedtek avval, hogy a tűzvonalat alkotó fejlődött vonalak elé kisebb lövész rajokat küldtek, melyek azonban a franczia sűrű tűzvonalak leküzdésére elégtelenek voltak.

Hogy ily körülmények között a *magasabb csapat vezetés* terén is kevés változás ment végbe, az könnyen érthető.

A seregek továbbra is raktárakból élelmeztettek, a kordon-rendszer fenntartatott s a hadviselés ama methodikus jelleget, mellyel a XVIII-ik században bírt, megtartotta. Innét magyarázandó a hadműveletek azon nehézsége, lassúsága és eredménytelensége, melyekről a következő hadjáratok tárgyalásánál példákat nyerünk.

II. FEJEZET.

AZ 1792-IK ÉVI HÁBORÚ.

Előzmények.

A háború okai. Francziaország viszonyai XVI-ik Lajos gyönge kormánya alatt mind rosszabbra fordúltak. A rendeknek 1789 május 5-ére Versaillesbe összehívott gyűlése, mely az ország zilált viszonyain tanácskonzandó s annak anyagi helyzetén segitendő volt, a rend helyreállitása helyett a *nagy forradalom* kitörését eredményezte. A gyújtó anyag roppant mennyiségben volt összehalmozva, s csak a szikra hiányzott, mely az egész országot lángba borítsa. A középső osztály (tiers état) követeléseinek elvetése következtében az elégedetlenség egész erővel tört ki, s a mozgalom csakhammar oly mérveket öltött, hogy annak elfojtására a különben is gyönge kormány képtelen volt.

Junius 17-én megalakúlt a *nemzetgyűlés*, mely Franczia-országot új alkotmánynyal kivánta ellátni. A király ellenszegűlt, de midőn a nép a párisi forradalommal és a *Bastille* lerombolásával felelt (jul. 14.) a határozatokat szentesítette. A királyság tekintélye egyre csökkent; október 5-én a nép Versaillesbe tódúlt s a királyt Párisba való költözésre kényszerítette. A főnemesség, sőt a királyi család tagjai is külföldre menekűltek, s a király, kinek távozása két izben erőszakosan meggátoltatott, teljesen a nemzetgyűlés és a nép hatalmába esett.

A külföld mindez ideig az eseményeket közönyösen nézte; de ekkor Ausztria és Poroszország uralkodói, részint azon aggodalomból, hogy a francziaországi események saját államaikban is rendbontást idézhetnének elő, részint pedig az emigrált franczia herczegek és egyéb főnemesek buzdításait meghallgatva, *Pillnitzben* (Drezda mellett) 1791. augusztus havában tanácskozást tartottak arról, hogy a franczia-országi állapotok miként volnának ismét helyreállíthatók. E tanácskozás eredménye a hires *pillnitzi declaratió* volt, melyben II. Lipót mint német császár és II. Frigyes Vilmos porosz király a franczia népet a királyság és a rend

belyreállítására szólitották föl, ellenkező esetben háborúval fenyegetvén.

E fenyegetés a franczia köztársasági pártot rendkivül fölizgatta s érte a királyt tévén felelőssé, XVI-ik Lajost fölhívta, miszerint Ausztriának hadat üzenjen; midőn a király ezt tenni vonakodott, a háborút *Dumouriez* hadügyminiszter ajánlatára II. Lipótnak, mint *Magyar- és Csehország királyának* s Francziaország ellenségének, 1792 április 20-án a törvényhozó nemzetgyűlés üzente meg.

Ausztria és Poroszország most egy szövetséges sereget indítottak Francziaország ellen, melynek fővezére *Braunschweig* herczeg julius 25-én egy sértő nyilatkozatot (*a koblenczi manifestumot*) adott ki, mire a népdüh a Tuilleriák ostromával s XVI-ik Lajosnak és a királyi családnak a Temple-be hurczolásával felelt, s Francziaországot *köztársasággá* nyilvánította.

A kormány egyidejüleg előkészületeket tett az ország védelmére s a hadsereget a határokra rendelte.

Haditervek: A *francziák* a szövetségesek támadását megakarván előzni, az osztrák Németalföldre való betörést tervezik.

A *szövetségesek* a határt átlépve Párisba szándékoznak vonúlni, hogy a forradalmat levervén, XVI. Lajost megszabadítsák s trónjára visszahelyezzék.

A németalföldi hadjárat.

Erőviszonyok. A *francziák* a Németalföldön való betörésre két hadsereget szántak: a *Rochambeau* tábornagy alatt *Valenciennesnél* álló 35,000 főnyi *északi sereget* és a *Lafayette* tábornok alatt álló 28,000 főnyi *közép-hadsereget*, mely e czélból *Metzből Sedan*-ra vonatott.

Osztrák részről ez erő ellenében egyelőre mintegy 30,000 főnyi sereg volt rendelkezésre a *Szász-Teschen*i herczeg parancsnoksága alatt, mely erő azonban a kordonrendszer elvei szerint az egész határ mentén szétszórva volt.

Hadműveleti tervek. A *francziák* négy oszlopban szándékoztak az osztrák Németalföldre bevonúlni. És pedig:

I. *Lafayette*, 28,000 fő, Givetből Namurre; II. *Dillon* 3000 fő, Tournayból Lillere, III. *Biron* 10,000 fő, Valenciennesből Monsra; IV. *Karly* 1500 fő Dünkirchenből Furnes felé.

Az *osztrák* csapatok ellentállást voltak gyakorlandók ott a hol megtámadtatnak.

A hadműveletek lefolyása. A franczia oszlopok közül a két közép oszlop, Biron és Dillon ütköztek meg az ellenséggel; de bár Biron 10,000 emberével szemben Beaulieu, a kordon-rendszer következtében csak 3500 főt volt képes összegyűjteni, a tapasztalatlan franczia csapatok mégis megfutottak; Dillon katonái pedig még az osztrák támadást sem várták be.

A két középoszlop hátrálása folytán a szárny oszlopok is visszavonúltak s az egész vállalat dugába dőlt.

A vezérletet Rochambeau helyett Luckner, majd Dillon, végre Dumouriez vette át, de a hadműveletek e téren szüneteltek, mivel a franczia csapatok nagy része a keleti határra vonatott.

A champagnei hadjárat.

Erőviszonyok. A *szövetséges* hadsereg ez idő alatt a következőkép vonúlt föl: *Braunschweig* Koblenz és Mainznál 40,000, *Clerfait* Luxemburgban 15,000 és *Hohenloke* a Neckárnál 20,000 fővel, mely erő a németaltöldi sereggel együtt 105,000 főt tesz.

A *franczia* részéről a most már *Dumouriez* fővezérlete alá helyezett hadak következőleg állottak: Balszárny *Beurnonville* 10,000 Lillenél; közép *Dubouquet* 10,000 Maubeugenél; jobb szárny *Lafayette* 30,000 Sedannál. Ide tartozott még a rajnai sereg *Luckner* alatt, 40,000 fő Metznél.

Hadműveleti tervek. A *szövetségesek* részéről a németalföldi sereg Mons felé volt előnyomulandó, Braunschweig Clairfaitvel és Hohenloheval volt egyesülendő, azután pedig mindkét sereg irányát Páris felé szándékozott venni.

A *franczia* egyelőre a védő magatartásra voltak utalva.

A hadműveletek lefolyása. Braunschweig herczeg július 25-én lépte át a franczia határt, de csak augusztus 23-án foglalta el *Longwy*-t. A további előnyomulás alatt a francziák lassan visszavonúltak; Lafayette, a sedani sereg paracsnoka pedig a szövetségesekhez ment át.

Dumouriez most az egész erőt *Grand-Pré* és *St-Ménéhould* tájékán egyesítette, Németalföld felé csak megfigyelő csatokat hagyván hátra.

Braunschweig szeptember 2-án elfoglalta *Verdunt*, de csak szeptember hatodikán megy tovább s terve az, hogy a francziákat arczban csak Clairfait által foglalkoztatván, a főerővel állásukat Vouziersen át (tehát a balszárnyat) megkerűlje.

E megkerűlés teljesen sikerűl s Dumouriez a harczot megforditott arczvonallal, azaz arczczal Páris felé fogadja el.

A harcz szeptember 20-án *Valmy* tájékán vívatik, de csak egyszerű ágyúzásból áll (a hires Canonade de Valmy); a szövetségesek nem támadnak s a vége az, hogy Braunschweig a franczia sereg parancsnokával a *poroszoknak Koblenzbe való akadálytalan elvonulására* egyezményt köt.

A rajnai hadjárat.

Hohenlohe, mielőtt a főseregbez csatlakozott volna, körűlzárolta Landau-t, majd hasonló czélból *Thionville* alá ment.

De időközben bekövetkezett a porosz sereg visszavonulása.

Ekkor *Custine* tábornok a metzi sereg egyrészével *Landau* ellen nyomúlt, azt fölmentette, megszállotta október 15-én *Wormsot*, október 22-én pedig *Mainzot* s már Frankfurt felé tört, midőn az időközben visszatérő Braunschweig útját állotta.

Mainz azonban, a fontos rajnamelléki német vár, a francziák kezében maradt.

A második németalföldi hadjárat.

Erőviszonyok. A *francziák* részére az előadott események folytán a viszonyok kedvezőre fordúltak; ezután már csak csupán az osztrák hadak ellen kellett küzdeniök.

Ez okból elhatároztatott, hogy a franczia északi sereg Németalföldre újból bevonúljon s e czélból következőleg foglalt állást: Balszárny Labourdonnaye, 20,000 Lille-nél; közép Dumouriez 50,000 Valenciennes és Maubeuge-nél (a Sambre mellett); jobb szárny Valence, 15,000 Givet-nél.

Az *osztrák* sereg még mindig az egész határ mentén, közel 300 kilométer hosszúságban volt szétforgácsolva s a *Szász-Teschen*i herczeg, midőn a francziák támadó szándékáról értesűlt, Mons tájékán a seregnek alig felét, körűlbelől 14,000 főt, 54 löveggel, volt képes összpontosítani.

Hadműveleti tervek. *Dumouriez* a főerővel mindenekelőtt az osztrákok Mons-nál foglalt állását szándékozott megtámadni. Valence a jobb szárnynyal Namur ellen volt nyomulandó, hogy Clairfait seregét a Monsra való menetben feltartóztassa, végre Labourdonnaye arra utasíttatott, hogy Tournay irányában Flandriába törjön be.

Az *osztrákok* részéről a Szász-Teschen herczeg a francziák támadását bevárni szándékozott.

A hadműveletek lefolyása. A francziák oszlopai közűl a jobb szárny Clairfait seregét nem tartóztathatta föl; későn jött Namur alá. A balszárny a Württembergi herczeg által Tournay-nál leköttetett.

A fősereg végre az osztrák hadat a *Jemappes* melletti erődített állásban találta.

A Jemappes melletti csata.

1792. november 6-án (*1. melléklet*).

Az osztrák állás jól meg volt ugyan erősítve, de közel egy mértföld kiterjedéssel bírt s mögötte egy posványos patak folyt

A támadás, mely november 6-án kora reggel indúlt meg, az osztrákok közepe és mindkét szárnya ellen intéztetett

s így a kettős átkarolás jellegével bírt. Ámde hadászati szempontból kívánatos lett volna a támadást az osztrák balszárny ellen intézni, hogy annak a Maas felé vezető visszavonulási vonala elvágassék. E helyett a fősúly az osztrák jobb szárny megtámadására fektettetett, s így az osztrák csapatok, midőn délután 2 órakor a harczot 8500 főnyi veszteséggel föladni kényszerültek, akadály nélkül vonúltak vissza.

Dumouriez az osztrákokat csak lassan követte, s november 17-én Mons, 24-én Brüssel s 27-én Lüttich is kezeibe esvén, az üldözést egész a Roer folyóig folytatta. Az osztrák sereg, Brüsseltől fogva Clairfait által vezetve, a Rajnáig hátrált.

Eredmény.

A hadjárat végével a szövetségesek az egész Németalföldet, a Rajnánál Mainzot, végre délen Savoyát, és Nizzát is elvesztették.

A francziák bár kezdetben szerencsétlenek voltak, az idegen seregeket kiűzték, s a convent a hazát veszélyen kívűl levőnek nyilvánította.

Összegezés.

Az 1792-ik évi hadjárat politikai jelentősége abban rejlik, hogy a fiatal franczia köztársaság, mely már majdnem a bukás szélén állott, elleneit nemcsak kiűzni volt képes, de sőt területnagyobbodást is szerzett, mert a megszerzett olasz tartományok mai nap is Franciaországhoz tartoznak.

De még nagyobb a hadjárat katonai jelentősége, mert számos hadművészeti szempontból kiválóan érdekes tünetet mutat.

Így az első németalföldi hadjáratban a fiatal franczia csapatok alkalmazhatlanságát, hasonló harczmódban, az osztrák veteránokkal szemben. Biron oszlopa 4-szeres tulerő daczára is megfutamodik. Ugyane hadjárat fényesen bizonyítja egyszersmind a *kordon-rendszer* hasznavehetetlenségét,

mert az osztrák siker csak a csapat jobb minőségének köszönhető. Ha a franczia csapatok szervezettek és kipróbáltak, vereség vereség után következik vala.

A champagnei hadjárat a XVII. század végén és a XVIII. század elején divó methodikus hadviselésnek hű képe. Nagy zaj, sértő proklamatiok, lassú, határozatlan hadművelet, mely végre is az utolsó jó gondolat sugallta mozdulat sikerét megsemmisíti. Braunschweig megijed önmagától, magát tartja megkerültnek, s örvend, hogy szabadon elvonúlhat, szövetségesét hütlenül odahagyván.

A francziák időközben szervezetükben megerősödnek s az új harczászatot veszik föl. Most már, az első lépésnél, mutatkoznak az új hadviselés és harczászat előnyei. Custine merészen a Rajnáig megy, sőt elfoglalja Mainzot is; Dumouriez, bár nem nagy ügyességgel működik, a kordon rendszeren vakon csüggő osztrákok ellen mégis fölénybe jut. A Jemappes melletti csata a kordon rendszer téves voltának legfényesebb bizonyítéka. Szétforgácsolása az erőnek, hadászatilag az egész határon, harczászatilag a csatatéren, hol az osztrák csapatok négyszer oly hosszú vonalon állanak, mint kellenék.

A jemappesi vereség és Németalföld elvesztése, a téves rendszer követésének első nehéz büntetése.

III. FEJEZET.

AZ 1793-ik ÉVI HÁBORÚ.

Előzmények.

A háború okai. Az 1793-ik évvel Francziaország politikai viszonyai igen kedvezőtlenekké váltak.

A konvent XVI-ik Lajost január 21-én kivégeztette, s ezzel majd egész Európát Francziaország ellenségévé tette.

Ausztriához és Poroszországhoz csakhamar csatlakozott Anglia, melynek a konvent február 1-én hadat üzent, s Anglia közbenjárására létrejött az *első coalitio*, mely a már érintett 3 nagyhatalmon kívül, Hollandia, Szárdinia, Spanyolország, Nápoly és Portugall államokat, tehát Orosz- és

Törökország kivételével, majd egész Európát magában foglalta.

E mozgalmak annál veszélyesebbek voltak, mert a franczia hadsereg önkéntesei 1792 végével nagyobbára szétoszoltak, továbbá mert a külveszélyhez még az ország belsejében mutatkozó elégedetlenség is járúlt, mely a *vendéeiek* fölkelése által nyilt lázadásba tört ki.

A konvent e veszélyekkel szemben a legerélyesebb rendszabályokhoz volt kénytelen nyúlni s *Carnot* ajánlatára április 24-én általános összeirást rendelt el, hogy a hadsereg megritkúlt sorait kiegészítse. Ez összeírás alapján egyelőre 300,000 ujoncz soroztatott a hadseregbe, melynek nagy részét azonban a déli határokra, s a tengerpart védelmére kelle fölhasználni.

Hadi tervek. *A szövetségesek* részéről Ausztria mindenek előtt Németalföld visszafoglalását óhajtotta s e czélból Coburg herczeg alatt sereget gyűjtött. E sereg azután az angol és hollandi sereggel egyesülve Franciaországba észak felől betör és Páris felé vonúl.

A Rajna mellett egy osztrák-porosz sereg Mainz visszafoglalására, egy osztrák-szárdiniai sereg pedig Savoya és Nizza visszaszerzésére készült.

A franczia kormány a Dumouriez alatt álló északi sereget Németalföld megtartására utasította, de elfogadta Dumouriez azon tervét is, hogy a sereg nagyobb részével Hollandiába betör. A rajnai és olasz sereg védelemre volt utalva, egy déli seregnek pedig Toulonnak az angoloktól való visszafoglalása tétetett feladatává.

A németalföldi hadjárat.

Erőviszonyok. *A szövetséges* hadak közűl *Ausztria* serege állott legelőször harczkészen s *Coburg* herczeg parancsnoksága alatt, a Rajna balpartján Köln tájékán, mintegy 70,000 főnyi számerőben gyülekezett.

Egy második osztrák sereg, *Beaulieu* alatt mintegy 20,000 fővel, Triernél állott s Coburg seregének balszárnyát födözte.

A hollandi sereg az *Orániai* herczeg és az angol segélyhad *York* alatt, még csak gyülekezőben volt.

A francziák északi hadserege két csoportban állott: a nagyobb 60,000 fő *Valence* tábornok parancsnoksága alatt a Roer folyónál, tehát Coburggal szemben, a másik kisebb csoport 30,000 fő, *Dumouriez* személyes vezetése alatt, Brüssel tájékán.

Valence seregének egy része *Miranda* alatt, Maastrichtot tartotta körülzárolva.

Hadműveleti tervek. *Coburg* herczeg mindenek előtt Maastrichtot szándékozik fölmenteni, azután a Maas folyón mindaddig megállapodni, mig Mainz elesik s csak azután Brüssel irányában működni.

A mily túlságosan óvatos az osztrák vezér terve, oly túlságosan merész az a terv, melyet *Dumouriez* alkotott. Ő ugyanis saját seregével Antwerpen-Rotterdam irányában, Valence hadának egy részével pedig a Maas jobb partján egyenesen Amsterdamba szándékozott vonúlni, hogy Hollandiát föllázítván a franczia ügynek megnyerje.

A hadműveletek lefolyása. Dumouriez február 17-én tört be Hollandiába, de még nem messze jutott, midőn az osztrák sereg támadó előnyomúlása foltán visszatérni kényszerűlt.

Coburg ugyanis február 26-án a Roer folyón átkelvén a francziák szétszórt seregét megtámadta s azok egyrészét *Aldenhofen*-nél megverte.

Valence ekkor a Maas mögé, majd Miranda hadtestét is magához vonván, a Dyle folyóig vonúlt vissza s *Löwen* és *Tirlemont* közt foglalt állást.

A Maasnál való hosszú időzés miatt Coburg csak márczius 17-én ér a franczia állások elé, s azokat 19-én szándékozik megtámadni. De ez idő alatt Dumouriez már visszatért s mivel magatartása a kormány biztosai által kifogásoltatott, az eddigi hibákat jóvá teendő elhatározta, hogy az osztrákokat azonnal megtámadja.

A Neervinden melletti csata.

1793. márczius 18-án. (*2-ik melléklet*).

Az osztrák sereg, melynek számereje 42,000 fő volt, közte 10,000 lovas, márczius 17-én a Kis-Geete jobb partján fekvő halmokon, Léau és Oberwinden közt foglalt állást; a franczia hadak, melyek létszáma 47,000 főre ment, közte csak 4000 lovassal, ugyan e nap a Nagy- és Kis-Geete folyók közt vonúltak föl.

A felek fölállítását a rajz mutatja; az osztrák jobb szárny eredetileg csak Dormael és Halleig terjedt s Léau erődítményei megszállva nem voltak.

A francziák nyolcz oszlopban indúltak a támadásra, s bár az osztrák fölállítás közel $1^1/_2$ mértföld volt, Dumouriez mégis ép ugy mint Jemappes mellett, az osztrák fölállítás közepét és mindkét szárnyát egyszerre támadta meg.

Mivel a franczia balszárny a többi oszlopokat megelőzte, Coburg a jobb szárnya mögött fekvő Hallén át vezető visszavonulását féltve, az itt álló *Károly* főherczegnek támogatást küldött. Erre nagy szükség is volt, mert Miranda Dormael falut is birtokába ejtette, Léau felől pedig Champmorin hadosztálya Hallét fenyegette.

Időközben azonban Károly főherczeg támadásba ment át s a francziákat szorongatni kezdé.

Ekkor érkezett meg a Coburg által küldött erősbítés, melynek egy része Champmorint Léauba visszanyomta, másik része pedig *Benyovszky* tábornok alatt Miranda balloldalába tört, s igy a franczia balszárnyat a Kis-Geeten át visszavetvén, a csatát eldöntötte.

Az osztrák balszárnyon folyt ugyan még egy ideig a harcz, de Clairfait táborszernagy a *Boros* tábornok által vezetett lovasság segélyével Valence jobbszárny-oszlopait is visszanyomta, mire Dumouriez általános visszavonulást rendelt el.

E győzelem fontossága rendkivűl nagy volt, mert Dumouriez seregében a rend csakhamar fölbomlott, s midőn Dumouriez 3 nap mulva Löwenbe ért, a sereg már 20,000 főre olvadt le.

Dumouriez lassan hátrált egész a határig; itt érte a konvent határozata, mely őt a fővezérlettől leteszi s Párisba idézi. Jól tudva, hogy ott reá mi vár, Dumouriez a konvent küldöttségét, Beurnonville hadügyminiszterrel együtt az osztrákok kezébe adta s ajánlatot tett, hogy seregét a jakobinusok uralmának megdöntésére Páris ellen vezeti; az osztrákoknak zálogúl Condé vára átadását igérte.

Mielőtt azonban ezt kivihette volna, seregében ez árulás miatt zendűlés tört ki s Dumouriez az osztrák táborba volt kénytelen menekűlni.

Coburg ezután folytatta előnyomulását s *április elején* Monsig ért. Ugyanekkor fölvonúlt: jobb szárnyán Lillenél az *Orániai* herczeg és *York* alatt álló angol-hollandi sereg, 15,000 fővel, balszárnyán pedig Namurnél *Beuaulieu* 20,000 főnyi osztrák serege.

A fősereg ekkor magának a methodikus hadviselési mód szerint alapot teremtendő *Condé, Valenciennes, Quesnoy, Landrécies* és *Maubeuge* elfoglalásához látott, mely őt és segélyhadait *egész szeptemberig* foglalkoztatta.

Ez idő alatt a francziák csak kevés ellenállást gyakorolhattak. De midőn szeptember elején Carnot hadai fölkészűltek, az északi sereg *Houchard* alatt 80,000 fővel támadásba ment át, s szeptember 8-án *Hondschote* mellett *Wallmoden*, 10-én *Menin* mellett az *Orániai* herczeg hadát megverte; szeptember 15-én azonban *Courtrai* előtti állásában *Beaulieu* által oldalba fogatván, maga is megveretett s a támadással fölhagyni kényszerűlt.

A fővezérletet most *Jourdan* vette át, ki seregével a Maubeuge ostromával foglalkozó Coburg főseregét támadta meg, s azt a *Wattignies* melletti nagy csatában október 15-én és 16-án döntőleg megverte. A csata megnyerésében főrésze volt *Carnotnak*, ki második nap a csatát rendezte s benne maga is (polgári öltönyben, egy puskával kezében) részt vett.

Coburg Maubeuge ostromával fölhagyva a Sambre mögé vonúlt, majd Charleroi és Namur közt téli szállásokba szállt.

A rajnai hadjárat.

Erőviszonyok. *A francziák* a keleti hadszínhelyen két hadsereggel rendelkedtek: a *rajnai* hadsereg *Custine* alatt mintegy 40,000 fővel bírt, a *Ligneville* alatt álló *Mosel-hadsereg* 25,000 fővel. Előbbi Mainz, utóbbi Saarbrücken tájékán állott.

A szövetségesek részéről *Braunschweig* 60,000 fővel Frankfurtnál, *Hohenlohe* 15,000 fővel Triernél, *Beaulieu* szintén 15,000 fővel Luxemburgnál, végre *Wurmser* mintegy 40.000 fővel Heidelbergnél állott.

A francziák 65,000 főnyi működő seregevel tehát a szövetségesek épen még egyszer annyit, azaz 130,000 főt állítottak.

Hadműveleti tervek. *A francziák* szándéka egyelőre csak a megnyert területek és fontos pontok megtartására irányult. Támadó föllépés tervben nem volt.

A szövetségesek mindenekelőtt Mainz visszavételére törekedtek. E végből Braunschweig, Hohenlohe és Wurmser központiasan Mainz ellen szándékoztak indúlni, mig Beaulieu feladata az volt, hogy a franczia Mosel-hadsereget lekösse.

A hadműveletek lefolyása. Braunschweig serege zömével márczius 16-án kelt Bacharachnál a Rajnán át és Hohenloheval Kreuznach tájékán egyesülve Mainz várát április 6-ától kezdve *Kalkreuth* által körűlzároltatja. Majd a főssereg és Wurmser Custint megtámadván a Lanter mögé való visszavonúlásra kényszerítették, a nélkűl azonban, hogy nagy túlerejük daczára döntést kerestek volna.

Julius 12-én Mainz elesett.

Szeptember 14-én a Mosel-hadsereg, most már Moreau alatt, támadást intézett Braunschweig *Pirmasennél* álló seregrésze ellen, de visszavettetett.

Október közepén Wurmser lépett föl támadólag s a franczia rajnai hadsereget megtámadván azt Strassburgig visszavetette és Hagenaunál megfigyelő állást foglalt, miközben Landaut körűlzárolta.

Október végével a franczia seregek új parancsnokokat

kaptak. A rajnai hadsereget *Pichegru*, a Mosel-hadsereget *Hoche* vette át. A konvent mindkettőnek Strassburgban külön guillotint állított föl az esetre, ha sikert felmutatni nem tudnának.

Hoche ennek folytán november 29-én és 30-án megtámadta Braunschweigot *Kaiserslauternnél*, de eredménytelenül. Ekkor mindkét franczia sereg egyesült, s Wurmser hadát a *Weissenburgi* vonalon deczember 25-én megtámadta. Braunschweig e mozdulatokról tudomást nyerve, rögtön Wurmser segélyére sietett, de ez utóbbi seregét nehéz harczokra képtelennek tartván, a visszavonulást határozta el.

Ennek folytán a szövetségesek mindkét serege a Rajna jobb partjára vonúlt.

Mainz visszavétetett ugyan, de a franczia terület itt is, ép úgy mint északon, fölszabadúlt.

Eredmény.

A hadjárat eredménye, daczára a szövetségesek nagy erőkifejtésének, igen csekély. A megelőző évben elvesztett területeket, Németalföldet és Mainzot visszanyerték ugyan, de ez csak negativ eredmény; positiv czéljuktól, mely a rémuralom megszűntetéséből, Páris elfoglalásából és a királyság visszaállításából állott, a második év végén ép oly távol voltak, mint mielőtt a háborút megindították.

Franciaország, bár hadseregében és különösen annak vezérletében a legrosszabb viszonyok uralkodtak, s ellenségeinél sokkal gyöngébb volt, elérte legalább azt, hogy területe épségben maradt, és a coalitio hadai határairól távozni kényszerültek.

Összegezés.

A hadviselés e hadjáratban még mindig a régi viszonyok között mozog. A szövetségeseknél a *vezetés egysége* hiányzik; a seregek mindegyike *külön czélokat* követ, s ha azt eléri, feladatát megoldottnak vélvén, tétlenségbe merül. Igy az osztrák sereg csupán Németalföld, a porosz Mainz visszanyerésén, a hollandi határai megvédésén, az angol

Dünkirchen kézrekerítésén fáradozik. E külön czélok követése mellett a *főczél, melyre a szövetség köttetett, feledésbe merül.* Ehhez járúl, hogy a szövetséges vezérek még mindig a *methodismus* szellemi békóit viselik, s hadviselésük lassúság dolgában a XVII. század végén működött vezérekével azonos. Erélyes támadó hadműveletekről, döntő csatára való törekvésről szó sincs, s így a roppant erőfeszítések egész eredménye, nehány jelentéktelen erősség birtokba vételén kívül, ugyszólván semmi.

A methodikus, erélytelen és eredménytelen hadviselés legsötétebb példáját mutatja Coburg németalföldi hadjárata. A neerwindeni győzelem után alkalma nyílt a szövetség által kitűzött czél elérésére. A franczia északi sereg szétbomlott, s ha Coburg ekkor azonnal Páris ellen menetel, őt senki föl nem tartóztatja. E helyett mi történik? A közel 140,000 főnyi szövetséges hadak a határon megállapodnak, s mert a methodismus tanai szerint az előnyomúlást lépésről-lépésre, várak, erődök elfoglalása által biztosítani kell, s raktárakat szükséges berendezni, a fővezér apró-cseprő jelentéktelen erődök ostromába fog s az egész sereg e semmis vállalatok biztosítására szolgál.

April közepén fog Coburg Condé ostromához és szeptember 11-én esik el Quesnoy. A két hely egymástól alig *3 mértföldre* van s 140,000 ember *5 hónapig* tartó hadműveleti eredménye e két erőd elfoglalása.

Mivel pedig ugyanekkor York Dünkirchent ostromolja, a szövetséges hadak hadászati arczvonala a tengertől egész a Rajnáig, tehát majd 500 kilométerre terjed.

A rajnai hadjárat hasonló sötét képet mutat. Itt 130,000 főnyi szövetséges sereg 9 hónapi működésének egész eredménye Mainz visszavétele.

Ez idő alatt a bukás szélén álló franczia köztársaság alkalmat nyer magát összeszedni. Hallatlan erőfeszítések után hadseregeket teremt, melyek, miután lassankint tehetségesebb vezérek is találkoznak, a szövetséges hadakat minden oldalról visszanyomják és Franciaország területének elhagyására kényszerítik.

E küzdelmek közben az új hadviselési mód és az új

harczászat megerősödik, tökéletesedik. A csapatok, melyek Aldenhofennél és Neerwindennél megfutnak, Wattignies mellett már szivós harczra, ismételt támadásokra képesek.

Harczászatilag a franczia vezérek közönséges hibája még az, hogy az elleséges fölállítást *egész kiterjedésben egyenlő erő elosztással* támadják meg. De Carnot Wattignies mellett példáját adja annak, hogy a támadást a jól megválasztott döntő pontra egyesített erővel kell intézni. Ezt követik Hoche és Pichegru is a Rajnánál, s a siker nem is marad el.

IV. FEJEZET.

AZ 1794-IK ÉVI HÁBORÚ.

Előzmények.

Általános helyzet. A hadviselő felek politikai helyzete aránylag keveset változott. A coalitio Anglia erőlködései folytán továbbra is fennmaradt, a hadseregek a franczia határon állottak.

Francziaország belső viszonyai a lehető legrosszabb állapotba jutottak. A jakobinusok a girondisták megbuktatása óta, s miután Mária Antoinette királyné is kivégeztetett, korlátlanúl uralkodtak, s Párisban, úgy mint egész Francziaországban, a *rémuralom* féktelenűl tombolt.

Az 1794-ik év elején végre bekövetkezett a meghasonlás, s a jakobinusok ezentúl egymás ellen dühöngtek, mig végre *Robespierre* kivégeztetésével (julius 27.) uralmuk véget ért.

Az ország ez idő alatt azonban siralmas állapotba jutott, s bár minden tartományban inség volt, szerencse mégis, hogy csupán a Vendeé állott nyilt lázadásban a köztársaság ellen, mig az ország többi részei megadással viselték a szörnyű terheket, melyeket a forradalom és a háború reájuk rótt.

A katonai helyzet annyiban javúlt, hogy a Carnot által ajánlott «levée en masse» a hadsereg megritkúlt sorait újra megtöltötte, s 1794 elején Francziaország, 14

hadseregbe tagozva, több mint 500,000 harczost állított a szövetséges hadak ellenébe.

E hadseregek közül 3 állott az ország északi részén 160,000 fővel, egy — az ardennesi — 30,000 fővel a Maas, egy 50,000 fővel a Mosel, kettő — összesen 90,000 fővel — a Rajna mellett, kettő szintén 90,000 fővel az olasz, kettő mintegy 80,000 fővel a spanyol határon, végre három a tengerpart mentén.

E mellett a hadseregek szelleme javúlt, s a csapatok jobb vezérek kezeibe adatván, mint látni fogjuk, nemsokára diadalmasan mérkőztek meg az ellenséges seregekkel, melyek az ország határait átlépték.

Hadi tervek. *A francziák* az ország északi részén föllállított seregekkel Németalföld újbóli elfoglalását tervezték, míg a rajnai hadszínhelyen álló seregek Németországba voltak benyomulandók. A többi hadszínhelyeken levő seregek tisztán védő feladatokat nyertek.

Midőn azonban az északi sereg hadműveletei a kivánt teljes sikert el nem érték, a Mosel-hadsereg nagy része ide vonatott, mi által a rajnai seregek támadó képességüket elvesztették.

A szövetségesek hadi terve a régi maradt. A Coburg alatt álló fősereg ugyanis Páris ellen kellett volna hogy előnyomúljon, mely műveletet a többi hadseregek concentrikus előnyomúlással támogatandók voltak.

A németalföldi hadjárat.

Erőviszonyok. A franczia kormány a németalföldi hadjárat vezetésével *Pichegru* tábornokot bízta meg, s e czélból rendelkezésére bocsátotta az északi három hadsereget és az ardennesi hadsereget is.

A hadműveletek megkezdésekor a seregek a Maas folyótól Dünkirchenig a következő módon állottak:

Jobb szárny Charbonnier, 30,000 fő, Maubeuge és Méziéres közt; *közép Pichegru*, 80,000 fő a Cambrai melletti Caesar-táborban; *bal szárny Moreau*, 30,000 fő, és *Souham*, 20,000 fő, Lille és Dünkirchen között.

A működő sereg számereje tehát mintegy 160,000 fő. *A szövetségesek* e hadszínhelyen körűlbelűl 155,000 fővel rendelkeztek. Ebből *Coburg* 100,000 fővel Monsnál, jobbra tőle *Clairfait* 30,000 fővel Tournaynál, balra pedig *Kaunitz* Maubeuge és Charleroi közt állott.

Hadműveleti tervek. *Pichegru* a kormány által arra utasíttatott, hogy (Carnot tervei szerint) Meziéres, Cambrai és Dünnkirchen felől concentrikus előnyomúlással *Brüssel elfoglalására* törekedjék.

A szövetségesek részéről *Coburg* mindenek előtt *Landrécies elfoglalását* tűzte ki czélúl; az egész sereg e hadművelet födözésére szolgál csak, és megfelelő helyeken figyelő állásokat foglal.

A hadműveletek lefolyása. Coburg ápril közepe táján indúl meg Monsból, s 17-én körülzárolja Landrécies-t. A többi részek elfoglalják figyelő állásaikat.

Pichegru április 20-án és 26-án támadást intéz Coburg ellen, de siker nélkűl. Több eredményt ér el a franczia balszárny, mely Clairfait hadát a Lys folyó mögé nyomja.

Coburg csak május 10-én, miután Landrécies már hatalmában volt, küld neki segélyt; de a Courtray melletti ütközetben, hol már nemcsak Souham, de Pichegru seregének egyrésze is jelen volt, Clairfait ujból megveretvén, Thielt felé nyomatik vissza, s igy a főseregtől elszakad.

Coburg ekkor *Mack* tábornok (a nagy szobatudós) ajánlatára s a táborban jelen levő *Ferencz* császár tiszteletére egy nagyszabású hadművelethez fogott, melynek végczélja a francziáknak a tenger mellé szorítása lett volna.

De míg erre az előkészületek folytak, Pichegru a támadásban őt megelőzte s Clairfait hadát, mielőtt az a fősereggel egyesűlhetett volna, újból megtámadta és Thieltre visszavetette. Másnap, május 17-én, a *Tourcoing* melletti csatában Pichegru a fősereget is megverte, minek folytán Coburg Mack szép tervét elejtvén, *Tournayra* vonúlt vissza. Itt Pichegru támadó hadművelete fennakadt.

A jobb szárnyon *Charbonnier* nem bírt a Sambre folyón túl előhatolni.

Ekkor *Carnot* elhatározta, hogy a Mosel-hadsereget is

ide vonja. Jourdan tehát parancsot kapott, hogy egy hadosztályt visszahagyván 40,000 fővel az északi hadsereg jobb szárnyához csatlakozzék. *Jourdan* julius közepén ért a Sambre folyóhoz és Charbonnier-vel egyesülvén, egy hadosztálylyal Charleroit fogta ostrom alá, míg serege többi részével egy 30 kilométer kiterjedésű fölállítást vett Fleurus tájékán.

A Fleurus melletti csata.

1794. junius 26-án (*3-ik melléklet*).

Coburg herczeg már junius 22-én Nivellesbe ért, s a Sambre környékén álló csapatokkal összeköttetésbe lépett.

A szövetséges csapatok összes száma, mely a fleurusi csatában tevékenységbe volt hozható, 59 gyalog zászlóaljból és 106 lovas századból állott, összesen mintegy 47,000 főnyi számerőben.

Pichegru 25-én még csak mintegy 70,000 fővel rendelkezett, de miután Charleroi ugyan-e nap capitulált, s igy az ostromló sereg fölszabadúlt, a hó 26-án bekövetkezett csatában 81,000 fővel vehetett részt.

E csapatok a 3-ik melléklet szerint a következő módon állottak: Jobb szárny: *Marceau* és *Mayer* hadosztálya (16,500); közép: *Lefévre* (9000), *Championnet* (9000) *Morlot* (8600); balszárny: *Montaigne* (8000), *Daurier* (6000) és *Kléber* (10.000); tartalék: egy 3000 lovasból álló tartalék és *Hatry* hadosztálya (11,000).

A szövetségesek junius 26-án kora reggel a támadást 5 oszlopban hajtották végre. Az oszlopok erőviszonyai a következők: *Orániai* herczeg 23 zászlóalj, 32 lovas század; 2. *Quozdanovits* 7 zlj., 16 lovas század; 3. *Kaunitz* 8 zászlóalj, 18 lovas század; 4. *Károly főherczeg* 8 zászlóalj, 16 lovas század; 5. *Beaulieu* 13 zlj., 14 lovas század.

Mint ez erőelosztásból s a rajzból látható, a támadás Pichegru nagy kiterjedésű arczvonalának egész hosszára kiterjedt, s a két szárnyoszlop erejéből itélve, kettős átkarolás akart lenni. Ez kétszeresen hibás intézkedés volt; először: mert a védő a nélkül is túlságos arczvonalánál egy még túlságosabb kiterjeszkedés, tehát erő szétforgá-

csolás jött létre; másodszor: mert a támadó ereje alig volt több a védőfelénél, s igy a támadás inkább csak az állás egy pontjára — legczélszerűbben a közelebb fekvő és hozzáférhetőbb balszárnyra — lett volna irányítandó.

A támadást a jobb szárny (1 oszlop) kezdte meg, s a francziákat vissza is nyomta, de *Kléber* előnyomúlása a szövetségeseket déltájban ismét *Forchiesig* visszaszorította. *Beaulieu* szintén szerencsés volt, s *Károly* főherczeggel együtt elfoglalta *Fleurust* és *Lambusartot*, *Kaunitz* pedig hatalmába ejtette a *Heppignies* melletti nagy sánczot. De Jourdan személyesen megjelent itt, s a tartalékkal Kaunitz valamint Quozdanovics oszlopát visszavetette.

Így állt a harcz déltájban, midőn Coburg Charleroi elestéről értesült, s ennek folytán általános visszavonúlást rendelt el.

A veszteség mindkét részen 2—3000 ember volt.

A szövetségesek a csata után *Brüsselre* vonúltak vissza.

A következő napokban a szövetséges seregek érdekeik különfélesége szerint csakhamar szétváltak; Coburg lekösönt, s utódja Clairfait a sereget Löwenen át a Maas vonal mögé vezette vissza; az Orániai herczeg Antwerpenre, York Nymwegenre vonúlt.

Jourdan julius 9-én elfoglalta *Brüsselt*, majd *Clairfait* kordon-felállítását támadván meg, az osztrák sereget a Rajna mögé űzte vissza.

Pichegru serege szintén fölszabadúlván, október elején elfoglalja *Antwerpent*, majd a befagyott folyókon átkelve megszállja *Amsterdamot* és *egész Hollandiát hatalmába* ejtvén a *batáviai köztársaságot* alapítja meg.

Rajnai hadjárat.

Erőviszonyok. *A franczia* Mosel-sereg csak a hadjárat elején volt a rajnai hadszínhelyen; Jourdan távoztával csak *Moreau II.* maradt ott 10,000 fővel Kaiserslauternnél.

Ezenkivűl ott állott még a rajnai sereg *Michaud* tábornok alatt 50,000 főnyi számerőben s a Rajnát *Speyerbachtól Baselig* megszállva tartotta.

A szövetségesek részéről a *Möllendorf* által vezetett 62,000 főnyi porosz sereg *Mainz* tájékán, a *Szász-Tescheni* herczeg alatt álló 60,000 főnyi osztrák sereg pedig a Rajna mindkét partján *Mainztól* egész *Baselig* kordon-vonalban állott.

Hadműveleti tervek. *A francziák*, mig Jourdan serege is jelen volt, Mainz visszafoglalását tervezték, de a Moselhadsereg távozása után védő harczra szorítkoztak.

A szövetséges hadak közül a *poroszok* utasítást kaptak, hogy Coburg herczegnek Páris ellen való előnyomúlása esetén e mozdulatot támogassák és Metz-Verdun felé hatoljanak elő.

Az *osztrák* sereg e hadműveletek biztosítására volt rendelve.

A hadműveletek lefolyása. *Möllendorf* május havában előnyomúlt *Kaiserslauternig*, majd *Moreaut II.* visszanyomva *Landstuhlig*, de itt megállapodott s apró csatározásokat folytatott. Október havában, midőn *Clairfait* a Rajna mögé vonúlt *Möllendorf* is a Rajna jobb partjára ment át, mire a francziák Mainzot ostrom alá fogták.

Az osztrákok junius és juliusban jelentéktelen harczokat vívtak a *Weissenburgi* vonalakon, s azután Mannheimnél a Rajna jobb partjára tértek.

A francziák sokkal gyöngébbek voltak, semhogy támadásba átmenjenek.

Eredmény.

Az 1794-ik év végével a szövetségesek ügyei még rosszabbúl állottak, mint a coalitio első évében.

A francziák fiatal, kiképezetlen hadseregei és tapasztalatlan tábornokai, diadallal verik le a coalitio kipróbált csapatait, s hadjáratokban megőszült vezéreit.

Németalföld, az osztrák birtok, ismét a francziák kezébe jutott, de sőt elfoglalták *Hollandiát* is, a Rajnai hadszínhelyen pedig Mainz falai alá jutottak.

A mit XIV. Lajos, a dicsőséges, 45 évi uralkodása és számtalan háborúi alatt elérni képes nem volt, a köztársaság ujoncz seregei azt 3 év alatt elérték. 1794 végével

Francziaország határait a Rajna, az Alpok és a Pyrenaei hegylánczok képezték.

Összegezés.

Mióta a szövetségesek a franczia forradalom és köztársaság ellen a harczot fölvették, hadműveleteik ily szégyenletes véget még nem értek.

Nemhogy Párisba benyomúltak, s a régi kormányt visszaállították volna, de még Francziaország határait sem lépték át, s a hadjárat végével két nagy, szép és gazdag országukat, Németalföldet és Hollandiát veszítették el.

E balsiker okai első sorban a hadviselés hibás rendszerében, a *methodismusban*, s annak még korcsabb szülöttében: *a kordonrendszerben* keresendők.

Mint a megelőző évben, — ugy most is — egy másfél százezer főből álló óriási sereg csak arra szolgál, hogy egy tized rangú erőd ostromát oltalmazza.

E közben egyes részei megtámadtatnak, s megveretnek, s a fővezér nem megy segélyre, mert Landrecies még nem esett el, s félbeszakítja a majdnem diadalmas fleurusi csatát ama hírre, hogy egy váracs az ellenség kezébe került.

Éles ellentétet képeznek e lassú methodikus és eredménytelen hadviseléssel szemben a francziák hadműveletei, kik nem szünnek meg támadásaikkal addig, míg a döntés, a győzelem, be nem következik.

A második főhadszínhelyen pedig 120,000 ember az egész éven át tétlenül időz, s habár ellene alárendelt erők állanak, cselekedni, működni nem mer. Amikor pedig a kordon egyik szárnya Belgiumban hátrál, sietve menekül szintén a Rajna mögé.

Carnot kitünően ismerte ellenfeleit s e hadjárat fényes diadalai első sorban neki köszönhetők.

A franczia seregek hadműveletei ugyan szintén gyakran esnek kifogás alá; igy Pichegru támadása a három elkülönített sereggel, melyek a szövetséges fősereg által, ha vezérletében erély van, egyenkint könnyen meg lettek volna verhetők; igy a rajnai sereg, mely kordon ellen

kordont állít; de mind e seregek később mégis támadtak, cselekedtek, s így a hibát jóvátették.

Jourdan seregének az északi hadszínhelyre vonása Carnot kitünő eszméinek egyike, mely a köztársaságnak két országot szerzett.

Harczászatilag hiány még mindég a túlságos kiterjeszkedés, mint péld. a Fleurus melletti csatában. Hogy Jourdan itt meg nem veretett, azt a francziák inkább Coburgnak, mint neki köszönhetik. De Jourdan tapasztalatlan tábornok, mig Coburg már nagy hírnévnek örvendő vezér volt, s igy a hiba a franczia vezérnek kevésbbé róható fel.

V. FEJEZET.

AZ 1795-ik ÉVI HÁBORÚ.

Előzmények.

Általános helyzet. A hadviselő felek helyzete az 1795. évi hadjárat kezdete előtt lényeges változáson ment át.

A franczia fegyverek mult évi szerencséje a coalitiót teljes fölbomlással fenyegette.

Poroszország volt az első, mely a franczia kormánynyal alkudozásba bocsátkozott, s az április 5-én kötött báseli külön békében a Rajna balpartját a francziáknak átengedvén s egy demarkationalis vonal meghatározásával a német államokat biztositván, a coalitiótól visszalépett. Példáját csakhamar követték a többi német államok, majd később Nápoly és Spanyolország is, minek folytán a szövetségben csupán csak Ausztria és Angolország maradt meg.

Anglia azonban a háború folytatásában csak pénzzel vett részt, a harczot teljesen Ausztriának engedte át.

Bár ennek következtében Francziaország helyzete kifelé tetemesen javult, a viszonyok mégis kedvezőtlenek voltak, részint a nyomasztó pénzhiány miatt, részint pedig azért, mivel a seregek létszáma — a rémuralom megszüntével az erőszakos eszközök is megszüntek — tetemesen csökkent, s

még ez erőnek is csak mintegy fele volt a működő seregnek osztható, mert a másik felét a belrend fenntartására a tengerpartoknak Anglia elleni oltalmazására, s végre Hollandia megszállására kelle fordítani.

Hadi tervek. *A franczia* eredetileg valamennyi hadszínhelyen támadólag szándékoztak föllépni. A hadseregek csekély létszámánál fogva azonban e szándék csak a Rajna mellett volt kivihető.

Ausztria mindenek előtt az 1794. évben elvesztett részek visszaszerzésére törekedett, melyre a kiinduló pontot Mainz volt képezendő.

Ennek következtében a hadjárat főbb eseményei a Rajna körül folytak le.

A rajnai hadjárat.

Erőviszonyok. A *franczia* kormány által a keleti határon két hadsereg állíttatott föl.

A *Maas és Sambre* hadsereg *Jourdan* parancsnoksága alatt, létszáma 97,000 fő; a zöm Kölnnél állott, a Kléber hadosztály Crefeldnél, a Marceau hadosztály Koblenz tájékán.

A *Mosel-Rajna* hadsereg *Pichegru* alatt, létszáma 85,000 fő. Ez erőből 30,000 Mainz várát ostromolta; 12,000 fő állott Mannheimnél, a többi e hely és Strassburg között.

Ausztriának szintén két serege állott a Rajnánál:

Clairfait alsó-rajnai serege 97,000 fővel, Düsseldorftól Mannheimig,

Wurmser 87,000 főnyi *felső-rajnai* serege, Mannheimtól Baselig.

Mindkét fél tehát majd teljesen egyenlő erővel s egyenlő nagy terűleten (közel 500 kilométerre) szétoszolva kordon-vonalban állott.

Hadműveleti tervek. *A franczia* seregek közűl előbb Jourdannak kellett a Rajnán átkelni, s Mainzot kelet felől is körűlzárni; e mozdúlatot azután Pichegru egy Mannheimtől Heidelberg irányában intézendő előtörés által volt támogatandó, további feladata pedig az volt, hogy Wurmser seregét Mainztól távol tartsa.

Jourdan a hadműveletet Kleber hadosztályának Düsseldorfnál való átkelésével kivánta bevezetni. A zöm azután kelt volna csak át Kölnnél, végre pedig Marceau Neuwiednél. Ennek megtörténtével az egyesült sereg Mainz ellen vonúl.

Pichegru megakarta várni, míg Jourdan serege a Lahn folyó vonalánál egyesül, s csak azután szándékozott a Rajna jobb partjára átmenni.

Az *osztrák* hadak egyelőre várakozó magatartást akartak követni.

A hadműveletek lefolyása. Kleber hadosztálya szeptember 7-én kelt át, s Erbach osztrák hadát visszanyomván a zömmel Kölnnél tervszerűleg egyesült. Szeptember 13-án az osztrák hadak Siegburgnál, majd 20-án Limburgnál is megveretvén, a Majna mögé vonúltak, hol Clairfait egész seregét összpontosította.

Pichegru átkelési kisérletét Quozdanovits meghiusította, minek folytán Wurmser serege is a Neckar mentén összpontosíttatott.

Clairfait seregének összpontosítását október 16-án befejezvén, az egész erővel Frankfurtra, majd Limburg felé nyomúlt elő. E mozdúlattal Jourdan seregének baloldalába jutott s mivel Pichegru a Rajna mögött tétlenségbe merűlt, Jourdan kénytelen volt visszavonúlni és ismét a Rajna balpartjára átkelni.

A viszonyok e kedvező fordulatát fölhasználandó Clairfait elhatározta, hogy Mainznál a Rajnán átkel, a várat az ostrom alól fölmenti s a francziák fölállítását áttörve, seregét Jourdán és Pichegru közé ékeli.

A továbbiakra terve abból állott, hogy előbb Pichegru seregét szorítja délfelé vissza, s azután — Pichegrut Wurmserre bizván — fordúl ismét Jourdan ellen.

Mainz fölmentése.

1795 október 29-én. (*4. melléklet*).

A francziák ostrom-zárvonala jobb szárnyával Laubenheimnél kezdődött, s Hechtsheimen és Grusenheimen át

Monsbachig terjedt; hossza mintegy két mértföld volt. A megszálló erő 30,000 fő lehetett, majd 200 löveggel. Laubenheim és a Rajna közt azonban mintegy 2000 lépésnyi hézag volt, mely alig állott megfigyelés alatt.

Clairfait, miután ereje egy részét a Rajna jobb partján volt kénytelen hagyni, vállalatára körülbelül 35,000 fővel rendelkezett.

Ebből két különítményt még október 28-ika éjjelén Monsbach felé azon czélból előretolván, hogy azok a franczia figyelmét magukra vonják, serege zömével, mely 30,000 főt tett, *október 29-én* megtámadta a francziák jobb szárnyát Laubenheimnél és Hechtsheimnél.

A siker teljes volt. A francziák 4000 főnyi veszteség után és 138 löveg visszahagyásával hátrálni kényszerültek.

Pichegru az ostromló seregtől 20,000 főt, melyhez délről még 15,000 fő csatlakozott, a Pfriem folyónál *Pfeddersheimnél* (Wormstól nyugotra) vont össze, mig Marceau Strombergnél Hohenlohe ellen nyomúlt. Pichegru ugyan újból visszavettetett, de Marceau támadása sikerült, mire Clairfait a támadással fölhagyott s egyelőre Mainznál központi állást foglalt.

Ekkor Wurmser körűlfogta Mannheimot, s midőn e hely november 22-én capitulált, a Rajnán átkelt s Pichegru ellen foglalt állást, mig Clairfait Jourdán seregét tartotta lekötve.

A seregek ez állásban maradtak, míg végre a deczember 1-én kötött fegyverszünet a hadműveleteknek véget vetett.

Eredmény.

A hadjárat eredménye Ausztriára nézve egyedűl Mainz fölmentéséből állott. Tekintve, hogy politikailag Ausztria volt a támadó fél, Jourdán támadó előnyomúlásának megakadályozása csak negativ eredmény, míg a francziákra — bár seregeik Pichegru kétes magaviseletéből eredő tétlensége miatt vereséget szenvedtek, positiv eredmény volt az, hogy a szövetségesek Francziaország ellen támadólag elő nem nyomúltak.

Összegezés.

Az 1795-ik évi hadjáratban a háború súlypontja a rajnai hadszínhelyen volt. Mindkét fél egyenlő erővel áll egymással szemben, de a támadó hadműveleteket a francziák kezdik meg.

Jourdan a seregnek a Rajna jobb partjára való átszállításában nagy ügyességet tanusított, s hogy a francziáknak a Rajna jobb partján első ízben megindított hadjárata a kellő sikert nem eredményezte, ennek első sorban Pichegru az oka, ki már ekkor árulást forralván, a hadműveleteket tőle meg nem szokott lanyhasággal vezette. Ha Pichegru hasonló gyorsasággal és erélylyel működik, mint Jourdan, a viszonyok máskép alakúlnak, mert ez esetben Clairfait nem fordúlhat egész erővel Jourdan ellen.

A vereségek, melyeket ennek folytán Mainz alatt s a Pfriemnél szenvedett, szerencsére nem ártottak sokat, de mégis Pichegrunek a hadsereg parancsnokságtól való elmozdítását idézték elő; ez óvatossággal a konvent a Dumouriez féle, a hadsereg szellemére káros nyilt árulásnak elejét vette.

Az osztrák fővezérek közűl hirtelen kiemelkedik Clairfait alakja, ki a frankfurt-limburgi hadászati megkerűléssel, Mainz fölmentésével és az evvel kapcsolatos hadászati áttöréssel hadvezéri képességeinek fényes tanújeleit adta. De ő is hasonló helyzetben volt, mint Jourdan; Wurmser nem volt ugyan áruló mint Pichegru, de nehézkes gondolkodású öreg ember, (71 éves) ki Clairfait gyors és erélyes hadműveleteit kellő nyomatékkal támogatni nem volt képes. Igy Clairfait a szerencsés kezdet után a támadó hadműveletekkel fölhagyni kénytelen. Ez első fényes és önálló szereplése egyszersmind az utolsó is; Clairfait a cselekmények színhelyéről csakhamar lelépett.

VI. FEJEZET.

A FRANCZIA FORRADALMI HÁBORÚK ÁTTEKINTÉSE.

A franczia forradalom által a hadsereg szervezetében s a hadművészet minden ágában előidézett változásokat már e rész első fejezetében jellemeztük.

Feladatunk most csak abból áll, hogy a megváltozott viszonyoknak a hadviselésre gyakorolt hatását s az átalakúlás folyamatát röviden vázoljuk.

A forradalmi hadjáratokban az erkölcsi erő a francziák, a fizikai a szövetségesek részén volt.

A franczia kormány, intézkedéseiben egységes, az eszközökben nem igen válogató, de a hadműveletekre nagy hatású erélyt, hatalmat képvisel. Parancsszavára milliók sietnek a harcztérre, hogy életöket a haza javára szenteljék s ugyanily készséggel engedelmeskednek a hadvezérek is a kormány rendeleteinek, jól tudván, hogy a legcsekélyebb engedetlenségnek a guillotin, a szégyenteljes halál, a büntetése.

De nemcsak a kényszer, a forradalom által előidézett közlelkesedés is hatalmas erkölcsi tőkét képviselt, mely nélkül a kormány sem boldogúlhatott volna. A kormány csak arról gondoskodott, hogy a lelkesedés le ne lohadjon s hasznos módon kiaknáztassék.

A francziák védekezése ily módon egységesen szerveztetett, s a népben rejlő óriási erő lángeszű férfiak s erőteljes kormányzat által czélszerűen használtatott föl arra, hogy Franczia ország ellenségei leküzdessenek.

Mindamellett a franczia kormánynak nagy nehézségekkel kellett megküzdeni, mert a lelkesedés és a kényszer útján létesített hadsereg csak nehezen és lassan fejlődött a háború alkalmas eszközévé.

Az ujoncz csapatok az első hadjáratban még képtelenek a szövetségesek kipróbált, harczban edzett bajnokaival szembeszállani. De lassankint hozzá szoknak a háborúhoz, elviselik fáradalmait, s kiképezésöket nem békében, nem a gyakorló téren, hanem a komoly küzdelemben, a harcztéren nyervén, helyöket már a második hadjáratban megáll-

ják, a harmadikban pedig diadalról diadalra szállva, a szövetséges hadak katonáit értékre majdnem fölülmúlják. Ugyanigy alakúlt a vezérlet ügye; az első hadjáratban még ujoncz tisztek állanak a csapatok élén, s tábornokok, kik még egy zászlóaljnál többet soha sem vezényeltek. De az ujoncz tisztekből kitünő parancsnokok válnak, kik az odaadás és önfeláldozás mintaképei s a tábornokok egy-két hadjárat lefolyása alatt fölülemelkednek a szövetségesek tudományosan képzett és hadjáratokban megőszült hadvezérein.

Mily más képet nyújt a szövetséges sereg.

Mint minden coalitionál, úgy itt is, az államok külön czélokat tartanak szem előtt, mi az összeműködést már eleve megbénítja. Hiányzik az egység, az összhang, a tervelésben, az intézkedésben, a végrehajtásban. Ily körülmények mellett erőteljes, határozott és gyors hadműveletekről szó sem lehet, s a roppant pénz és véráldozat jelentéktelen czélok, kicsinyes eredmények elérésére pazaroltatik.

A vezérek tapasztaltak ugyan, de nem önállók s egymással gyakran feszült viszonyban állván, — egymást nemhogy támogatnák, de sőt gyakran egymás hadműveleteit korlátozzák, s igy a sikert lehetetlenné teszik. A csapatok kitünően vannak kiképezve, harczban edzettek, de hiányzik belőlük a főkellék, a lelkesedés.

A franczia katonák hazájukat, az ország függetlenségét, szabadságát védik; a szövetséges harczosoknak, a háborúban semmi érdekük nincs, életüket rájuk nézve közönyös czélok elérésére kell hogy koczkáztassák.

Mindezekhez járúl, hogy a szövetséges vezérek a methodismus, a kordonrendszer elavúlt tanait mereven követik s régi elveikhez makacsúl ragaszkodnak.

Igaz, hogy kezdetben, de sőt az egész időszakon át, a franczia vezérek is hasonló békókban vannak; de Carnot lángszelleme megmutatja nekik az útat, melyet követniök kell s a harmadik és negyedik hadjáratban több franczia vezér az erélyes határozott támadó hadviselés szép példáját mutatja.

Az újabb hadviselési mód útat tör és a francziák hovatovább sikerrel alkalmazzák.

HARMADIK RÉSZ.

A franczia köztársasági háborúk 1796—1801.

I. FEJEZET.

A HADMŰVÉSZET ÁLLAPOTA ÉS FEJLŐDÉSE.

Már a megelőző részben kiemeltük, hogy a franczia hadseregnél a hadsereg-szervezésben és a hadművészet különféle ágaiban létrejött változásoknak az első időszakban inkább árnyoldalai tűnnek elő s az új rendszer előnyei csak lassan mutatkoznak. A fennforgó viszonyok azonban arra utaltak, hogy az új rendszer megtartassék, és nemsokára találkoztak jeles férfiak, kitünő vezérek, kik az új rendszer előnyeit kiaknázni képesek valának s már az 1794-ik évi hadjárat fényesen beigazolja, hogy a hadviselés új módja a régi fölött magasan kiemelkedik.

Az 1796-ik évvel egy még fényesebb időszak kezdődik, mely a franczia rendszer rendkívüli előnyeit a legteljesebben kitünteti s azt a jövőre nézve uralkodóvá teszi.

A következőkben áttekintését nyújtjuk ama változásoknak, melyek a hadművészet különféle ágaiban végbementek.

Hadseregszervezés. A *franczia hadsereg* sorai 1798-ig esetről-esetre, a veszély közelségéhez és nagyságához mérten elrendelt állítások által egészíttettek ki, a nélkül azonban, hogy a pótlások állandósága tekintetében törvényes intézkedések léptek volna életbe.

E bajon az 1798-ik évi *összeiró törvény* segített, mely elrendelte, hogy jövőben a 20-ik életévtől a 25-ikig terjedő korosztályok *évről-évre* besoroztassanak s ily módon a had-

sereg kiegészítésének állandósága biztosíttassék. E törvény a *helyettesítést* még nem engedi meg, de az Bonaparte által consulsága idejében elrendeltetett s a jövőre nézve törvényes maradt.

A hadsereg szervezetében több rendbeli változások mentek végbe.

A *gyalogság* zászlóaljainak létszáma fölemeltetett, mi által azok harczképessége fokoztatott, ellenben a féldandárok száma megapadt. A zászlóaljaknál könnyű *voltigeur* századok rendszeresíttettek, melyek a rajvonalak alakítására, a harcz bevezetésére első sorban voltak hivatva.

A *lovasság*, mely a forradalmi hadjáratok alatt egynemű s kivétel nélkül *könnyű* volt, a következő időszakban, midőn a lovasság czélszerűbb fölhasználása lépett életbe, ismét *nehéz és könnyű* ezredeket számlált, melyek közül az előbbiek kiválóan a földerítő és biztosító szolgálatokra alkalmaztattak, míg az utóbbiak inkább a harczban való közreműködésre voltak szánva.

A *tüzérségnél* a lovagló tüzérség lép előtérbe, melynek ütegei folyton szaporíttattak, míg a tábori (nehéz) tüzérség részben elhanyagoltatott s állománya a gyalogság létszámából egészíttetett ki. A folyton előre törekvő hadviselési módnak a könnyebben mozgó lovagló ütegek inkább megfeleltek, s miután a hatást elégségesnek tartották, csak természetes, hogy a nehezebb ütegekre kevesebb gond fordíttatott.

A *műszaki csapatok* szervezete tovább fejlesztetett; az aknász és árkász csapatok szaporíttattak, távjelző osztagok, sőt léghajós osztagok is állíttattak föl, mely utóbbiak azonban ismét megszűntek.

A szervezeti változások *Bonaparte consulsága* idejében még tetemesebbek.

Ezek közt első helyen áll a *consuláris testőrség* szervezése, melyből később Napoleon nagyhírű gárdája fejlődött, továbbá a féldandár elnevezés helyett az ezredek ismét való rendszeresítése.

A *gyalog* zászlóaljak ezentúl 2 élite-századdal birtak: a gránátos és voltigeur századdal, melyek fejlődött vonal-

ban a szárnyakon, oszlop alakzatban az élen és a végen osztattak be. A *lovasságnál* a dragonyosok szaporíttattak, a *tüzérségnél* a tábori tüzérség fejlesztetett s a lovagló *tüzérség* ellenében ismét túlsúlyra jutott.

Még nagyobb gondot fordított Bonaparte a katonai *kiképezésre*, melyet igen helyesen a sereg használhatóságának alapföltételéül tekintett; a gyalogság és tüzérség folytonos lőgyakorlatokat tartottak, s a lovassággal egyetemben harczszerű feladatok megoldásában, mi eddig teljesen ismeretlen volt, gyakoroltattak.

Legfontosabb volt azonban a kiképezésre az *állandó táborok* rendszeresítése, melyekben a csapatok alapos és beható kiképezés mellett, a katonai fegyelemben is megszilárdúltak, s köztök oly erős katonai szellem fejlődött, mely később a válságos idők bekövetkeztekor a franczia sereget csodák művelésére képesítette.

Az *osztrák* hadseregben 1798-ig a tiroli Landwehr rendszeresítését kivéve nevezetesebb változás végbe nem ment.

A *gyalogságnál* 1798-ban a gránátos zászlóaljak föloszlattatván, a századok ezredeikhez tértek, a szabadcsapatok megszüntettettek s helyettök 15, egyenkint 6 századból álló könnyű gyalog zászlóalj alakíttatott; a határőrvidék csapatai ezredekbe osztattak s ezentúl a sorezredeknél dívó mód szerint képeztettek ki. Az egész gyalogság a kalapok helyett sisak formájú csákókat kapott, s a kardot letette.

A *lovasságnál* a karabélyosok vértesekké, a chevaux léger-k dragonyosokká alakíttattak át. A már létező dzsidás osztályokból két dzsidás ezred, a szabad lovas csapatokból lovasított vadász csapatok alakúltak.

A *tüzérség* szaporíttatott s számára födözetkép, de szükség esetén a kezelő legénység pótlására is, a tüzér századok rendszeresíttettek.

A *porosz* hadseregnél szintén számos szervezeti változás ment végbe, melyek részletezésétől azonban eltekintünk. E mellett a tisztikar és a legénység kiképzésére számos katonai iskola szerveztetett s új szabályzatok bocsáttattak ki, melyek azonban még mindig a régi harczmódon alapúltak.

Harczászat. A franczia hadseregben létrejött harczászat — bármily kitünő volt is az — kezdetben a szövetségesek vasfegyelmén csakhamar megtört. A szerzett tapasztalatok alapján a francziák, bár az új harczmódot lényegében megtartották, az óvszert a *tömegek* alkalmazásában s a szakadatlan támadó *előnyomúlásban* keresték.

Ez okból a csaták és ütközetek képe megváltozott. A rendkívüli kiterjeszkedés helyére az *erők együttartása*, az egész vonalon egyenlő erő-elosztás helyére a *főerőnek a legfontosabb ponton* való alkalmazása lépett. A közönséges arcztámadással a szövetséges hadak ellenében nem boldogúlván, a franczia vezérek arra törekszenek, hogy nagyobb *tömegeket* vessenek az ellenséges fölállítás *leggyöngébb pontjai* ellen, minek folytán a harczászat mintegy önkénytelenül az eredeti helyesebb irányba visszatereltetett. A közönséges arcztámadás helyett az *átkarolás*, az *oldaltámadás*, a *megkerülés* és *áttörés* lépnek — mint új harczalakzatok — föl, s kapcsolatban a folyton élesztett támadó szellemmel, a fegyelem megerősödésével, s a csapatok évről-évre növekvő harczedzettségével, — a franczia sereg fölényét végleg megállapítják.

A mi mindezekben néha még hiányzott, azt bőven pótolta a nemzeti érzületből és a meleg hazaszeretetből fakadó *lelkesedés*, valamint a *katonai becsületérzés*, a point d'honneur militaire, mely a franczia hadseregben rendkívüli módon kifejlődve volt.

Az új harczászat minden előnye a legteljesebben ez időszakban tünik ki, midőn az egyik franczia hadsereg vezetését az ifju *Bonaparte* tábornok veszi át, ki már első hadjáratában, 1796-ban, vezéri fényes tehetségeinek nem egy jelét adja; mesterileg rendezett s vezetett csatáiban és ütközeteiben példáit mutatja annak, hogy az új harczászat alakzatait mikép kell czélszerűen fölhasználni, mikép kell az új harczmód előnyeit a győzelem kivívására kiaknázni; ritka adományánál fogva, az ellenség gyöngéit mindig idejekorán fölfedezvén, tömegeit e pontokra irányítja, s azok határozott megtámadásával a sikert mindig biztosítja.

Az ütközetek és csaták ennélfogva, melyekben Bonaparte működik, első izben mutatják az új harczászat összes előnyeit, azok hátrányai nélkül. De Bonaparte még tovább is megy, mert az új harczászatot más elemek bevonásával tovább fejlesztvén, annak tulajdonképeni megalapítójává válik.

Az új elemekből kiemeljük a tüzérségnek a harcz előkészítésére való alkalmazását, a lovasságnak nagyobb tömegekbe való egyesítését, e fegyvernemnek megkerülő mozdulatokra, az ellenség oszlopainak föltartóztatására való használását, a lovasság gyalog tüzharczát stb.

Mindezek a fegyvernemeknek a főczél elérésére irányzott s eddig alig ismert összműködését biztosították, s a franczia harczászatot oly tökélyre emelték, hogy az föltétlen uralkodóvá vált.

Egész külön tüneteket mutat az egyptomi hadjárat, melyben Bonaparte a mamelukok lovas hadai ellenében nagyobb számú lovasságot nem állíthatván, seregét az által biztosította, hogy tömör *négyszögeket* alakított, melynek ellenállásán az arabok támadása megtört; a négyszögek kezdetben egész hadosztályokból alakíttattak; a tüzérség a sarkokon, a lovasság (csekély száma miatt) valamint a nem harczolók és a málha a négyszög belsejében (les ânes et les savants aux milieu) helyeztettek el; később kisebb (zászlóalj) négyszögek alakíttattak előretolt rajvonallal, melyek mögött anagy négyszögek és a lovasság következtek; a lovasság most már számosabb levén, zárt rohamával az arab lovasságot leküzdötte.

Végre változásokat követelt az oroszok (Szuvorov) tömeges, szakadatlanúl előnyomuló s hatását a szúrony-támadásban kereső harczászata (1799), mely ellen a franczíák a gyalogság és tüzérség tömeg-tüzét alkalmazták sikerrel.

Magasabb csapatvezetés. Ha már nagyok voltak a változások, melyek a harczászat terén — nagyobbára Bonaparte befolyása következtében — létrejöttek, még sokkal nagyobb volt a fejlődés, melyet ugyanaz a hadászat, a magasabb csapatvezetés terén előidézett.

Már első hadjárata gyökeresen szakít az eddig általá-

nosan — a francziák által is — követett rendszerrel; bámulatos gyorsasággal és merészséggel végrehajtott hadműveletei szédítő ellentétben állanak a szövetséges hadak által a megelőző hadjáratokban alkalmazott lassú, methodikus hadviseléssel. Szűntelen nagy czélokat tartván szem előtt, hadmíveletei mindig a nagyszerűség bélyegét hordják, ugyanily nagyszerűek az eredmények is, melyeket elér. Ellenfelei cordon rendszerével s erőmegosztási elvével az erő szűntelen együttartását, s az egész erőnek a hadszinhely legfontosabb pontjára való irányítását állítja szembe. Igy történik, hogy a megosztott ellenfél egyes részeit mindenkor túlerővel képes megtámadni, s megveri azokat, mielőtt támogatást nyerhetnének.

A csapatok hozzászoknak a magasabb követelésekhez, melyeket velök szemben támaszt; menetképességük bámulatosan fokozódik, s a hadműveletek ez által nemcsak gyors, de egyszersmind meglepő jelleget nyernek, mely az ellenfélt zavarba ejti, téves rendszabályokra csábítja s végre még akkor is leküzdi, ha számbeli túlerőben volna.

Bonaparte föllépésével ennélfogva a magasabb csapatvezetés művészetében uj időszak kezdődik. Ő veti meg az alapot, melyen a modern hadművészet fölépül, s ez alap oly helyes, oly szilárd, hogy az a reá emelt épületet még ma is, daczára a hadviselés eszközeiben végbement változásoknak, biztosan hordja.

Hadmvűészetének elemeit a hadjáratok tárgyalása meg fogja ismertetni, minélfogva azok további tárgyalását elejtjük.

A szövetségesek részéről Ausztriának támadt Károly főherczegben jeles hadvezére, ki az uj hadművészet előnyeit megértvén, azt fényes sikerrel alkalmazza. Gyors és határozott támadó hadműveletei, melyeket 1796-ban a német hadszínhelyen alkalmaz, méltók, hogy Bonaparte olaszországi hadműveleteivel összehasonlíttassanak, s ha szerencséje kisebb volt is, érdemei nem csekélyebbek.

Ugyancsak a támadó hadviselés hive az oroszok nagy hadvezére Szuvorov is, ki a sikert szakadatlan támadó előnyomúlásban s a hosszú tűzharcz mellőzésével a nagy tömegek szuronyharczában keresi.

Egészben véve tehát a magasabb csapatvezetés, az addigi téves és eredményeiben meddő rendszerek teljes elejtésével, az uj útakon óriási léptekkel indúl meg és gyorsan közeledik ama tökély felé, melyre azt a következő időszakban Napoleon, a hadművészet legnagyobb mesterre. emeli.

II. FEJEZET.

AZ 1796-97-ik ÉVI OLASZORSZÁGI HABORÚ.

Előzmények.

Általános helyzet. Francziaországban 1795 október 25-én a nemzeti convent uralma véget ért, s a végrehajtó hatalom az 5 tagból álló directoriumra (directoire executif) ruháztatott. A belügyek állapota azonban elég rosz volt. A kormány helyzetét különösen a pénzhiány tette súlyossá; a korábban kibocsájtott assignáták értéktelenekké váltak s fgy nem maradt egyéb mód, mintegy 600 milliónyi kényszer-kölcsön, mely legalább a hadsereg szükségleteit födözte. Ez összegből történtek a lóbevásárlások s a csapatok ruha és fölszerelési szükségleteinek kielégítése. Egyúttal új állítás is rendeltetett el, mely a hadsereg létszámában beállott fogyatékot födözte s igy a directorium 1796 tavaszán ismét elég számos és jól fölszerelt seregeket állíthatott harczba.

A külviszonyok kevésbbé kielégitők voltak.

Poroszország és *Spanyolország* ugyan a baseli szerződés alapján semleges maradt, de *Ausztria* nem tudott Németalföld elvesztésébe belenyugodni, s *Anglia* által is folyton izgatva, erősen készült a háborúra, melyre Oroszország szövetségét is megnyerte; de Anglia csak pénzzel segített, 30 millió font sterlinget bocsájtván Ausztria rendelkezésére, *Oroszország* pedig egyelőre tevékeny részt a háborúban nem vett.

Olaszországban *Nápoly* és *Szárdinia* osztrák párton állottak s háború esetére segélyhadak fölállítását igérték s tényleg sereget is állítottak.

Savoya és *Nizza* még mindig a francziák kezében volt

s az osztrák csapatok nem voltak képesek arra, hogy e tartományokat Olaszországnak visszaszerezzék; de sőt 1795 végével még az alpesi átjárók is a francziák kezébe kerültek.

Hadi tervek. Az előbb érintett viszonyok folytán a köztársaság legveszélyesebb ellenfele Ausztria volt, mely állam erőcsoportosítása folytán két hadszínhelyen, Németországban és Olaszországban, fenyegette.

A directorium ennélfogva *Carnot* ajánlatára elhatározta, hogy maga lép, még pedig mindkét hadszinhelyen támadólag föl, annál is inkább, mivel az ellenséges terűletre való behatolás nemcsak erkölcsi eredményt, de anyagit is igért, a mennyiben a seregek fenntartása az idegen ellenséges terűlet terhét képezendi.

Ehhez képest a directorium két hadsereggel — Jourdan és Moreau alatt — Németországba, egy hadsereggel pedig mely *Bonaparte* hadosztály tábornok parancsnoksága alá helyeztetett, *Olaszországba* szándékozott benyomúlni.

A főszerep a számbelileg sokkal erősebb németországi hadseregnek volt szánva, mig az olaszországi *csak mellékes jelentőségűnek* tekintetett.

Ausztria a főhadműveleteket szintén németországi hadseregeivel szándékozott intézni s Olaszországban inkáb védő magatartásra számított.

A lombardiai hadjárat.

(*5. melléklet*).

Erőviszonyok.

Francziák.

A *Bonaparte* tábornok alá rendelt olaszországi hadsereg a következő részekből állott:

a) A *Rivierában:* Laharpe hadosztálya 8000, Voltrinál; Masséna 9000, Savonánál; Augereau 8000, Albengánál és Serrurier 7000, Garessiotól nyugotra; végre 4000 főnyi lovassági tartalék Nizza tájékán.

A *tengeri Alpokban*, a Col di Tenda és Col de Cerise átjáratoknál Kellermannal az összeköttetést fenntartandó Maquard és Garnier hadosztályai, összesen 7000 fő.

A Liguriai Apenninek gerincze franczia előőrsök által volt megszállva, az északi lejten azonban már szárdiniai és osztrák csapatok állottak.

Bonaparte hadseregén kivül e hadszínhelyen állott még *Kellermann* alpesi hadserege, mintegy 15,000 fő, az Alpok átjáratait védve, továbbá egy tartalék hadsereg, szintén hasonló számerőben, Savoyában és a Provenceben; ez erők azonban Bonapartenak alárendelve nem voltak.

Ezek szerint *Bonaparte* a hadműveletekre tényleg csak a legelőször említett 4 gyalog hadosztály 32,000 *főnyi* ereje fölött rendelkezett, mely csak 60 löveggel bírt, de a melyhez esetleg még a 4000 főnyi lovastartalékot vonhatta. E mellett a sereg sem ruhával, sem élelemmel kellően ellátva nem volt, s a szó legszorosabb értelmében hónapok óta nyomorgott.

Szövetségesek.

Az osztrák-szárd hadak *Beaulieu* parancsnoksága alatt állottak s a következő módon voltak elhelyezve:

Jobb-szárny: *Aosta* herczeg, 20,000 főnyi olasz sereg; Kellermannal szemben az Alpokat figyelte meg, s fő erejével Turinnál állott.

Közép: *Colli*, szintén 20,000 főnyi olasz sereg, a Tanaro vonalán Ceva és Mondovi közt.

Balszárny: *Beaulieu* alatt 30,000 osztrák, Alessandria és Genua közt; egy hadosztály Argenteau alatt előretolva Aquinál.

A szövetséges sereg tehát mintegy 70,000 főből állott, 148 löveggel, de a kordon-rendszer elvei szerint közel 200 kilométer hosszú vonalon elosztva, s előőrsökön és számos apró különítményre szétforgácsolva.

Az osztrák hadak állapota kielégítő, de ellátása, bár a világ egyik leggazdagabb vidéken állott, a régi hiányos élelmező mód miatt, gyarló volt. A piemonti sereg szervezetében tökéletlen vala, fegyelme pedig igen rosz lábon állott.

Hadműveleti tervek. *Bonaparte* tábornok, fölismerve a kedvezőtlen helyzetet, melyben a szövetséges sereg volt, erejének teljes együttartásával támadólag szándékozott föl-

lépni. A támadást *Carcare* irányában tervezte, hol a savona-turini főútvonal a hegység legalacsonyabb pontján átvezet s ahol a *szárdiniai sereg balszárnya az osztrák jobb-szárnnyal érintkezett.*

E mozdúlat első czélja a szövetséges seregeknek egymástól való elválasztása volt. A hadműveletet azután a szárdok ellen szándékozott folytatni, hogy őket Turin fenyegetésével a szövetségtől való elszakadásra bírja s csak azután az osztrákok ellen, kiktől Lombardiát óhajtotta elfoglalni.

Beaulieu terve abból állott, hogy ereje nagyobb részével Genuából a tengerpart mentén előnyomúl s a francziákat a Rivierából kiszorítja. E műveletet Argenteau egy Aquiból Montenotte és Savona felé irányzott előtöréssel volt támogatandó; ha a művelet sikerül, az előnyomúláshoz Colli is csatlakozik s a Col di Tenda felé működik.

Az egész művelet tehát egy lépcsőzetes és fokozatos támadás lett volna a balszárny előretolásával.

A hadműveletek lefolyása. Bonaparte tábornok, miután hadseregét újra szervezte, a legszükségesebbekkel ellátta s katonáit — mint hajdan Hannibál, — az olasz síkság gazdagságára való utalással feltüzelte, április elején elrendelte az összpontositást Savona tájékán. Laharpe, Masséna és Augereau hadosztályaival szándékozott a támadást megindítani, mi alatt a jobb oldal födözésére Voltrinál egy dandár maradt vissza. A baloldal biztosítására s Colli csapatainak lekötése czéljából Serrurier parancsot kapott, hogy Garessiotól Ceva irányában támadólag előnyomúljon.

Az osztrák sereg ugyanez időben készült föl s a harczot Beaulieu kezdette meg, midőn *április 10-én Voltrit* megtámadta. Argenteau e napon erejét Sasellonál egyesítette.

De e támadás már a következő napon, midőn Beaulieu Bonaparte előnyomúlásáról értesült, fennakadt.

A francziák részéről Laharpe *Montenotte* felé nyomúlt elő, hol Argenteau egyik oszlopára talált. A küzdelem *április 12-én* folyt le, s Laharpe, Masséna által is segítve, az osztrákokat 2000 főnyi veszteséggel visszaverte.

A következő napon a francziák elűzték a szövetséges

csapatokat Millesimoból, s Proverát a Cossaria kastélyban körűlfogván megadásra kényszeríték.

April 14-én Masséna Cairoból Dego felé nyomúlt elő s megverte Argenteau második oszlopát is; midőn pedig e helyet *április 15-én* a Beaulieu által segítségűl küldött Vukassovics visszafoglalni akarta, Bonaparte Laharpe hadosztályát is ide irányítván, az osztrákokat másodszor is megverte, kik 18 löveg és 1000 halott visszahagyásával Aqui felé menekűltek.

Bonaparte az április 12—15-éig tartó küzdelmekben kitűzött czélját elérte; a *hadászati áttörés sikerűlt, a szövetséges seregek egymástól el voltak választva.*

Meggyőződve arról, hogy az osztrák sereg teljes visszavonulásban van, Aqui, sőt Alessandria felé, Bonaparte most — csupán Laharpe hadosztályát hagyván az osztrákok ellenében — egész erővel Colli ellen fordúlt, s miután a hadműveletek ezentúl a Pó síkságán folytak, a lovasságot is seregéhez vonta.

April 17-én támadta meg Bonaparte Colli seregét *Cevánál*; Augereau arczban támadott, Masséna pedig és Serrurier a szárdok oldalai ellen nyomúltak. Ily körűlmények közt Colli, nehogy Turintól teljesen elvágassék, visszavonúlni volt kénytelen. Még egy kisérletet tett Colli *Mondovinál*, hogy a francziákat föltartóztassa; de az *április 22-iki* ütközetben ismét megveretett s Bonaparte serege Fossanora vonúlt.

Bonaparte most a Maquard és Garnier hadosztályokat Cuneoba rendelte s igy két oldalról, dél és nyugot felől, nyomta a szárd sereget.

A turini udvar ez események folytán elfogadta Colli tábornoknak fegyverszünetre czélzó javaslatát, mely azután a Bonaparteval kötött egyezmény alapját képezte. Ez egyezmény szerint, mely április 28-án jött létre, Cuneo, Tortona és Alessandria átadatnak a francziáknak, kik Piemonton az átvonulás jogát nyerik; Savoya és Nizza Francziaországgal végleg egyesíttetik.

Egy külön pont meghatározza, hogy a *Valenza* melletti Pó híd le nem rombolható. E pont Beaulieu félrevezetésére

szolgált, ki a szerződésről tudomást nyerve, Bonaparte támadását Valenza, tehát a Lomellina felé várta.

De Bonaparte seregét április végén Alessandria és Tortona közt egyesítvén, nem a Lomellinába, hanem Piacenzába indult, hogy itt a Pón átkelvén, Beaulieu visszavonulási vonalát elvágja; Valenza és Vercelli felé csak tüntető különítmények mentek.

A franczia sereg elővéde május 7-én ért Piacenzára s rögtön átkelvén, *Liptay* tábornok különítményét Fombionál visszanyomta; erre a Pó folyón az egész franczia hadsereg akadálytalanúl átkelt.

Beaulieu, Bonaparte menetéről tudomást nyerve, elhatározta, hogy az Adda mögé vonúl s ezt május 10-éig végre is hajtotta, Lodinál egy erős utóvédet hagyván vissza.

Bonaparte a Pón való átkelést május 9-én befejezvén, május 10 én megtámadta a Lodi melletti Adda hídat védő s Sebottendorf parancsnoksága alatt álló osztrák utóvédet; a hídon — a roham oszlopot a zászlóval kezében személyesen átvezetvén — átkelve, az osztrák csapatokat visszanyomta, melyek most Cremona, majd Mantua és Goito felé vonúlván, a Mincio mögé huzódtak.

Május 15-én Bonaparte ünnepélyesen bevonúlt Milánóba, hol a köztársasági hajlamú lakosság örömrivalgással üdvözölte.

Lombardia meghódolt a franczia köztársaságnak.

A mantuai hadjárat.

(*6-ik. melléklet*).

Általános helyzet; erőviszonyok; hadműveleti tervek. Az *osztrák* sereg a Mincio mögött a hagyományos szokásnak megfelelőleg az egész vonalon kordonszerűleg föloszlott; egy jelentékeny rész körűlbelől 10—11,000 fő *Mantuába* ment, hogy ez erős várat megszállva, benne egész Itáliát védelmezze.

A bécsi kormány azonban gondoskodott segítségről s a rajnai hadszínhelyről Wurmser tábornagy alatt 25,000

főnyi sereget indított útba, mely Beaulieu 20,000 főnyi seregével egyesülendő volt.

Beaulieu e segítség megérkeztéig a Mincio vonalat szándékozott megvédelmezni, azután pedig a két sereg — Mantuára támaszkodva — támadólag lépett volna föl.

A *francziák* helyzete az által, hogy Szárdinia a szövetségből kilépett, de még inkább a fényes győzelmek folytán, melyek Lombardia elfoglalását eredményezték, aránytalanúl kedvezőbb volt, mint a hadjárat elején.

A directorium terve a továbbiakra nézve az volt, hogy Olaszországban két sereg működjék. Az egyik Kellermann alatt az osztrák ellen, a másik pedig Bonaparte alatt a nápolyi és római részek ellen. De Bonaparte kifejtette a hátrányt, mely a sereg és a parancsnokság megosztásából a hadműveletekre származnék, mire a directorium tervéről lemondott, s az összes hadak főparancsnokságát Bonapartera ruházta.

A megfogyott erők pótlására Kellermann seregéből a Vaubois hadosztály Bonaparte seregéhez vonatott.

Miután Milánóban kormányt rendezett be, Lombardia főbb pontjait megszállotta és a kitört lázadásokat elfojtotta, Bonaparte ismét készen állott, hogy a hadműveletek rövid időre elejtett fonalát fölvegye.

A megszálló csapatok leszámítása után még mintegy 30,000 fő állott rendelkezésére. E sereggel Bonaparte, a Mincio-vonalat hatalmába ejtvén, az osztrákokat Olaszországból kiszorítani s Mantuát ostrom alá fogni szándékozott.

A hadműveletek lefolyása. Bonaparte május 26-án ért *Bresciába* s az osztrák fővezérlet figyelmét az előre már megválasztott átkelő ponttól, Borghettotól elvonandó, tűntető támadásokat intézett *Saló és Desenzano* felé, ez utóbbi helyen az átszállításra hajókat is készítvén elő.

E tüntetés sikerült is, a mennyiben az osztrák jobb szárny erejét *Peschiera* felé összpontosította, s a tulajdonképeni átkelő pontnál csak csekély erők maradtak.

Május 30-án azonban Bonaparte az előkészületekkel hirtelen fölhagyván, már előre útba indított olővédével

váratlanúl *Borghettonál* termett s a hídat, mely Borghetto és Valeggio közt a Mincio folyón átvezet, megtámadta.

A vállalat teljesen sikerült, s a hid rövid küzdelem után a franczíák kezébe került. Az átkelés után Bonaparte Augereau hadosztályát azonnal a Mincion fölfelé Peschiera irányában útnak indította, hogy az osztrák hadaknak az Etsch völgyén útját állja.

A többi részekkel a kordon-vonalon Hohenzollern tábornok által nagynehezen összeszedett osztrák csapatokat nyomta vissza, ami — miután ezek száma alig 6—7000-re rugott — könnyen ment végbe.

Mihelyt Beaulieu Augereau előnyomúlásáról értesült, a Mincio vonal védelmét föladva, általános visszavonúlást rendelt el, seregének lassan gyülekező részeivel az Etsch völgyében Roveredora vonúlt, hol Tirol védelmére új kordon-vonalat alkotott.

Az osztrák hadak tehát Mantua kivételével *egész Olaszországból ki voltak űzve.*

Bonaparte Masséna hadosztályát Rivoliig előretolva, Mantuát körűlzárolta, serege zömével pedig Roverbelló és Verona közt foglalt állást.

Junius és julius egyrésze Olaszország déli része ellen irányzott vállalatokkal telt el, s a hadműveletek csak julius végén indúltak ismét meg, midőn Wurmser serege a hadszínhelyre érkezett.

Harczok Mantua körűl.

Az osztrák sereg Olaszország egyetlen pontját, a 13,000 emberrel és 316 löveggel megszállott erős Mantuát tartotta csak kezében, de a bécsi kormány azt vélte, hogy ez egyetlen pont segítségével visszaszerezheti egész Olaszországot. Csakis e hitből magyarázható ama rendkívüli szívósság, melylyel Ausztria Mantua fölmentésén ismételt balszerencse daczára is fáradozott.

A fölmentő kisérletek a harczok egész sorozatát idéztek elő, melyekben Bonaparte lángesze s hadvezéri képessége egész teljességében tűnt föl.

I. **Első fölmentő kisérlet.** *Wurmser* tábornagy julius közepén érkezett 25,000 főnyi seregével Dél-Tirolba s Beaulieu csapatait is magához vonván — Beaulieu időközben leköszönt — összesen mintegy 45—50,000 főnyi sereg fölött rendelkezett. Föladata most abból állott, hogy Mantuát az ostrom alól fölmentse.

E feladat megoldására Wurmser három oszlopban indúlt meg. A *főoszlop* (15,000 fő) általa személyesen vezetve, az Etsch völgyében Trientből Rivoli irányában indúlt meg; a *jobb oszlop*, mely még a főoszlopnál is erősebb volt (18,000 fő), Quozdanovics parancsnoksága alatt a Chiese völgyében Brescia és a Garda-tó nyugati partján Salo felé menetelt, hogy Bonaparte visszavonúló útját elvágja; végre a *bal oszlop* Mészáros alatt (5000 fő), a Brenta völgyében Bassanon át Vicenza felé nyomúlt elő.

A franczia hadosztályok közül Masséna Rivolinál, Sauret Salonál, Augereau Veronánál állott; mögöttük mint tartalék Despinois Peschieránál. Serrurier Mantuát ostromolta.

Julius 29-én Wurmser megtámadta Masséna elővédjét, Joubert tábornokot, Quozdanovics pedig Sauret hadosztályát. Masséna hadosztályát Rivoliba, Sauret Desenzanoba vonja vissza.

Bonaparte ennek folytán Mantua ostromát föladva egész erejét, tehát mind az 5 hadosztályát, Bresciára irányította, hogy az ellenség legveszedelmesebb oszlopát, Quozdanovicsot, egyesült erővel megtámadja. E mozdúlat julius 31-én végrehajtatik. Augereau elfoglalja augusztus 1-én Bresciát, Bonaparte pedig 2-án Quozdanovics seregét *Lonato* és *Desenzano* közt döntő csatára kényszerítvén, Salo felé visszaveti.

Wurmser maga előtt ellenséget nem találva, bevonúlt Mantuába, s csak augusztus 3-án indúlt meg innen Brescia felé, hogy Quozdanovicsot támogassa. De ez már teljes visszavonúlásban volt, s mire Wurmser *Castiglione* (delle Stiviere) elé ért, már Bonaparte egyesült és diadalmas seregét találta maga előtt.

A csata Castiglione mellett *augusztus 5-én* ment végbe s Wurmser megveretvén, az Etsch völgyén ismét Trientre vonúlt vissza.

Az osztrákok vesztesége e harczokban közel 13,000 fő, mig a francziák csak 4000 főt veszítettek; de Bonaparte elvesztette az ostrom-telepet, melyet cserben hagyni kényteleníttetett, mi által a vár további ostroma nehezebbé vált.

Bonaparte ezek után ismét előbbi állását foglalta el és Mantuát újból körűlzárolta.

II. A második fölmentő kisérlet. A német hadszínhelyen a franczia seregek által elért előny mindkét részt, Bonapartet is és Wurmsert is támadásra ösztönözte.

Bonaparte három oszlopban indúlt meg; Vaubois a Garda tó nyugoti, Masséna annak keleti partján, Augereau pedig egy hegyi úton Massénával párhuzamosan. *Ez útvonalak Roveredonál egyesűltek*, tehát előbb mintsem az összeütközés az ellenséggel valószínű volt.

Wurmser a Lauer hadmérnöki tábornok által készített terv szerint ereje egy részét, mintegy 20,000 főt, Davidovics alatt Trientnél hagyva, a főerővel (26,000 fő) a Val Suganán s a Brenta völgyén át Bassanonak, Vicenzának, Legnagonak (hol az Etschen átkel) s végre Mantuának tartott. Davidovicsnak akkor kellett az Etsch völgyén lefelé megindúlni, a mikor Wurmser serege Bassanot eléri.

A franczia oszlopok szeptember 4-én tervszerűleg egyesűltek Roveredonál s Davidovics seregét Trienten át az Avisio vonal mögé szorították. Bonaparte szeptember 5-én bevonúlt Trientbe, de már a következő napon Augereau hadosztályával a Val Suganán át Wurmser után indúl s annak hátába jut.

Augereau az osztrák utóvédet 6-án Leviconál, 7-én Primolanonál megtámadta, 8-án pedig már Masséna is az osztrák sereg hátában, Bassanonál állott. Wurmser ekkor elhatározza, hogy erejét *Cittadellánál* (Brenta átjárat a vicenzai-úton) egyesítvén, a csatát megfordított arczvonallal elfogadja. De az összpontosítás nem sikerűl, s Wurmser útját folytatva Vicenzán át Legnano felé vonúl.

Bonaparte Masséna és Augereau hadosztályaival két oldalt követi, s mig Wurmser Legnagonál átkel, Masséna ugyanazt cselekszi *Ronconál* s szeptember 11-én *Cereánál* már Wurmser jobb oldalába támad. Wurmser eljutott ugyan

Mantuáig, de mielőtt a franczia ostromzárvonalon áttörhetett volna, Bonaparte által *szeptember 15-én* hirtelen megtámadtatván, Mantua erődítményei közé, tehát a várba vettetett.

A várban most 30,000 osztrák katona volt bezárva, 4000 beteg pedig a kórházban feküdt s így a várban közel 35,000 embert kelle élelmezni.

Bonaparte központi állást foglalt Veronánál.

III. A harmadik fölmentő kisérlet. Október vége felé az osztrákok a Pordenone és Sacile közt fekvő táborban egy 30,000 főből álló új hadsereget szerveztek, mely *Alvinczy* táborszernagy parancsnoksága alatt állott. Ugyancsak ő alá rendeltetett ama 18,000 főnyi hadtest is, melyet Davidovics Bozen tájékán összegyűjtött.

Ez erőkkel Mantua fölmentésére egy harmadik kisérletet szándékoztak tenni, melyet Wurmser kirohanással volt támogatandó.

A Mantuában levő nagy erő miatt Bonaparte támadólag föl nem léphetett s egyelőre az osztrák sereg közeledését volt kénytelen bevárni. Ehez képest a főerővel Verona közelében maradt; Vaubois az Avisio vonalon, Masséna a Brenta mellett Bassanonál és Fontanivánál állott.

Alvinczy az előnyomúlást két oszlopban rendelte el: Davidovics az Etsch völgyében, a főssereg Vicenzán és Veronán át volt menetelendő.

A franczia előretolt hadosztályok közűl először Vaubois támadtatott meg, s Davidovics által *november 4-én* Trientig, 6-án pedig Rivoliig nyomatott vissza; de itt a támadás fennakadt.

Alvinczy *november 5-én* ért a Brentához, mire Bonaparte előnyomúlván, 6-án *Fontanivánál* megtámadja az osztrák sereget, de siker nélkűl. Bonaparte visszatér Veronába. Alvinczy lassan követi, s csak 12-én ér Verona közelébe. Bonaparte ekkor *Caldieronál* másodszor is megtámadja Alvinczyt, de a támadás Alvinczy arczvonalát éri s ismét sikertelen.

Bonaparte ekkor titokban az Etschen lefelé húzódván, e folyón november 15-én *Ronconál* átkel, azon czélból, hogy Alvinczyt baloldalában támadja meg.

Erre kifejlődik az *Arcole* melletti 3 napi csata, mely végre a döntést előidézi.

Az Arcole melletti csata.

1796 november 15—17. (*7-ik melléklet*).

A Caldiero melletti csata után Bonaparte helyzete igen veszedelmes volt. Ha Alvinczy egyenesen Veronának megy, vagy akár Veronát mellőzve az Etschen átkel, s Davidovicscsal egyesül, a franczia sereg válságba jut.

Bonaparte a Ronconál való átkeléssel és az osztrák sereg visszavonúló vonalára való működéssel csak azt akarta elérni, hogy Alvinczy figyelmét a veszélyes veronai iránytól elvonja, s ha lehetséges harczra kényszerítse. Igaz, hogy Alvinczy még így is, egymagában, erősebb mint a francziák, de azok részén van az erkölcsi fölény, mert az ellenséget ott kényszerítik harczra, hol az működni nem szándékozott. Egyébiránt, ha Alvinczy Davidovicscsal, vagy épen a Mantuában álló Wurmserrel is egyesülhet, a viszony Bonapartera csak rosszabb lehet.

Alvinczy serege, a *Quozdanovics* és *Provera* hadosztályok számereje, a kikülönítések után még mindig 23,000 fő volt, míg Bonaparte egyelőre csak a *Masséna* és *Augereau* gyalog és *Beaurevoir* lovas hadosztályokkal rendelkezett, melyek összes ereje 18,000 fő volt. *Vaubois* alig bírta Davidovicsot föltartóztatni. *Kilmaine* pedig, ki Mantuát ostromolta, már úgyis 3000 főt adott Verona megszállására s így Mantua előtt — Wurmser 30,000 embere ellenében — csak 6000 főnyi csapata maradt.

Az Arcole és S. Bonifacio ellen való működést a terep rendkivül megnehezítette. Ronco-tól csak két töltés vezetett a mocsarakon át; az egyik a jelzett irányban, a másik Porcile és Caldiero felé. A terep másutt majd teljesen járhatatlan volt. E mellett a töltésút Arcolenál az Alpon folyón vezetett át.

Bonaparte 14-ike éjjelén érkezett Roncohoz s rögtön hídat veretvén, 15-én reggel az Augereau hadosztálylyal Arcole felé indúlt meg, míg Masséna hadosztályát Porcile

felé küldte. Bonaparte Arcole elfoglalása után az osztrákok Villa-Novánál álló ostrom tüzér telepét szándékozott elfoglalni, mig Masséna baloldalát az osztrák fősereg ellen oltalmazta volna.

De Arcole már az osztrákok részéről a *Brigido* dandár által meg volt szállva, melynek csapatai az Alpon folyó mentén a töltésútat is tűz alatt tartották. Augereau oszlopa azonban mégis elért Arcoleig, itt azonban a híd elfoglalása lehetetlennek bizonyúlt; hiába tettek kísérletet az összes tábornokok: Verdier, Bon, Verne, Lannes, Augereau, végre maga Bonaparte — ki e közben majd elfogatott — a híd nem volt elfoglalható. Végre Bonaparte Guyeux tábornokot egy dandárral Albaredonál küldötte át az Alpon folyón, ki az osztrákokat hátban támadta meg. Ekkor Brigido Mitrovszkinak S. Bonifacio és S. Stefano közt megérkezett oszlopára vonúlt vissza.

Masséna félúton találkozott Provera csapataival s nehéz harczba jutott a keskeny száraz téren, de végre, miután egy osztrák zászlóalj tévedésből Provera oszlopa végére tüzelt, az osztrákok visszavonúltak s Masséna Porcile-t hatalmába ejtette.

Estig tehát ugy Porcile mint Arcole a francziák kezébe került, de Bonaparte kimerült csapatait e felállításokban meghagyni nem mervén, az Etsch jobb partjára vonúlt vissza.

A csata tehát győzelemre ugyan nem vezetett, de Bonaparte czélját mégis elérte, mert Alvinczy eredeti szándékáról lemondván, egész figyelmét Arcole felé fordította.

November 16-án a harcz az előző napi módon ismétlődik. Arcolenál azonban már ekkor Mitrovszki és Brigido 18 zászlóaljjal védik a hídat s ezúttal még az átkelés Albaredonál sem sikerül. Csupán Masséna szerencsés, ki Proverát újból visszaveti s egész a vicenza-veronai útig jut. De exponált helyzetében meg nem maradhatván, este a többi csapatokkal együtt ismét az Etsch mögé vonúlt.

Végre a harmadik napon, *november 17-én*, bekövetkezett a döntés. Bonaparte Albaredo alatt hídat veretett, melyen

Augereau egész hadosztálya átkelt. Ezenkivül Bonaparte Legnago helyőrségét is (már 16-án) a harcztérre rendelte. Masséna e napon hadosztályának csak felét küldötte Porcile felé, másik felével az Alpon folyó mentén (a jobboldali töltésen) Arcole ellen indúlt. E rendszabályok végre sikert eredményeztek. Az osztrákok feladták Arcolet s estig Bonaparte egész serege S. Bonifacio és Arcole közt állott, de a vicenzai útat el nem foglalhatta.

Erre Alvinczy november 18-án minden további támadó szándékkal fölhagyva, Montebelló irányában visszavonúlt.

Az osztrák veszteség 6200 fő volt s 11 löveg; a franczia mintegy 4500 főt veszítettek. A harcz hevességéről tanúskodik, hogy az összes franczia tábornokok megsebesültek.

Davidovics csak november 17-én volt képes Vaubois hadosztályát *Rivolinál* visszavetni, ki Bussolengó és Peschieráig hátrált. De Davidovics nem követte rögtön, hanem hadtestét előbb 18-án Pastrengónál összevonta. Midőn végre 19-én Mantua felé megindúlni akart, jelentést kapott, hogy Bonaparte serege zömével már Villafrancánál áll, egy oszlop pedig (Augereau) baloldalát fenyegeti. Erre Davidovics szintén visszavonúl Tirolba.

IV. A negyedik fölmentő kísérlet. Az eredmények, melyeket Károly főherczeg a rajnai hadszínhelyen kivívott, Ausztriát ismét felbátorították, s a directorium által az arcolei csata után kinált békét visszautasítván, új vállalatra készűlt Mantua ellen. Ez okból Franciaország is kénytelen volt Bonaparte seregét megerősíteni.

A *franczia sereg*, melynek létszáma 50,000 főre mehetett, tekintettel Mantua erős helyőrségére, szűkebb körben állott; Mantuát a Serrurier hadosztály ostromolta; a Joubert, Masséna és Augereau hadosztályok az Etsch vonalon állottak Rivolinál, Veronánál és Legnagonál; végre a Rey hadosztály ezek mögött Peschiera és Valeggio közt.

Alvinczy serege zömét, mintegy 35,000 főt, Trientnél egyesítvén, innét szándékozott az Etsch mentén előnyomúlni, hogy Joubert hadosztályát Rivolinál túlerővel megtámadja; egy második oszlop, 5000 fő Bajalics alatt Bas-

sanoból Vicenza és Veronának, egy harmadik pedig, 10,000 fő Provera alatt, Paduából Legnagon át egyenesen Mantuának tartott, hogy Wurmser seregével egyesüljön. A két utóbbi oszlop feladata az volt, hogy a francziák figyelmét a támadás főirányától, Rivolitól eltérítsék.

Ehez képest a mozdulatokat Bajalics és Provera kezdették meg és 1797 január 12-én előbbi Verona, utóbbi Legnago elé ért. Alvinczy a támadást *Rivolinál január 13-án* indította meg.

De bár a keleti oszlopok közeledéséről előbb kapott hírt Bonaparte, mégis fölismerte, hogy a nagyobb veszély Rivolinál van s Rey hadosztályával azonnal Rivolihoz sietett, Massénát szintén ide parancsolván.

Masséna január 13-án a Veronához közeledő Bajalicsot Caldieronál megtámadta s csakhamar meggyőződött annak csekély erejéről. Midőn tehát az nap estéjén Bonaparte parancsát megkapta, egy perczig sem habozott Veronát oda hagyni s még az éjjel megindúlt Rivoli felé.

A Rivoli melletti csata.

1797 január hó 14-én. (*8-ik. melléklet*).

Joubert már a január 13-án intézett támadások miatt is csak nehezen tarthatta a Rivoli melletti fennsíkot, s ép a castelnovoi megerősített táborba visszavonúlni készült, midőn Bonaparte értesítését vette, hogy Rey és Masséna már Rivoliba rendeltettek s a parancsot, hogy a Rivoli fensíkot megtartani igyekezzék. Joubert ennélfogva még egy erőfeszítést tett, s a fensík a francziák kezében maradt.

Január 14-én Alvinczy a támadást megújította s 5 oszlopban nyomúlt elő. A jobb szárnyon a francziák állását Affi felől megkerülendő Lusignan dandára nyomúlt elő; a középen Liptay, Ocskay és Köblös dandárai, végre a balszárnyon Quozdanovics hadosztálya.

A szárnyoszlopok azonban kissé megkéstek, s igy Bonaparte a közép ellen irányúlt igen veszélyes támadásokat visszaverhette; igaz, hogy Joubert hadosztálya a balszár-

nyán Liptay, a jobb szárnyán Ocskay által visszaszoríttatott s a harcz délig a francziákra igen kedvezőtlen fordulatot vett; de ekkor megérkezett Masséna oszlopának éle, mely Liptay csapatait ismét visszavetette, mig Ocskay ellen a kéznél levő egész lovassággal Lasalle intézett sikeres támadást, mely nemcsak hogy Ocskay és Köblös csapatait visszanyomta, de az Incanalenál a fennsíkra törekedő s a szorosban tömegesen álló Quozdanovics oszlopát is rendetlenségbe hozta.

Most érkezett meg Messéna zöme, mire Bonaparte támadásba menve át, az osztrák hadakat minden ponton rendetlen futásra kényszeríté.

Lusignan oszlopa ez alatt elérte a Monte Pipolot, sőt már a francziák visszavonúló vonalára állott, midőn a fősereg vereségéről tudomást vett; új támadást remélve, a visszavonúlással késedelmeskedett, minek folytán Rey által nagy részben elfogatott s csak kisebb osztagok menekűltek el.

Január 15-én Alvinczy még egy támadó kísérletet tett, de Joubert és Rey nagy veszteséggel ismét visszaverték.

Az osztrákok vesztesége a 3 napi csatában roppant nagy volt; 27,000 főnyi seregből alig menekűlt 10,000 fő; a többi részint meghalt, vagy megsebesűlt, részint fogságba esett.

Ez események alatt Provera Anghiarinál (Legnagotól északra) az Etsch folyón átkelt, s január 15-én Augereau által követve, Mantua elé ért. Wurmsert értesítette ugyan, a támadást azonban 16-ára halasztotta. Ez idő kellett ép Bonapartenak.

A rivoli-i csatatérről Masséna hadosztályával még 15-én hajnalban megindulván, estére Roverbellora ért, hol rövid ideig pihenve 16-án hajnalban, midőn Provera a St-Giorgio erőd ellen, Wurmser pedig egyidejűleg a *La Favorita* erőd ellen a támadást megindították, megjelent a csatatéren. A harcz délig tartott, midőn még Augereau is a harcztérre ért s eredménye az volt, hogy Wurmser ismét a várba visszavettetett, Provera hadosztálya pedig legnagyobb részt elfogatott.

Evvel a Mantua körűli harczok véget értek. *Wurmser*

február 2-án, az élelmi szerek teljesen fogytán levén, capitulálni volt kénytelen; Wurmser maga, törzse és 700 főnyi kiséret, a vitéz védelem elismerésekép szabad elvonúlást nyertek, de a 20,000 főnyi helyőrség hadi fogságba került; a vár összes hadi anyagával átadatott.

Olaszország Ausztria számára végkép elveszett.

A tirol-karinthiai hadjárat.

Erőviszonyok. A directorium az osztrák seregek németországi eredményei által arra indíttatott, hogy ugy az e hadszínhelyen működő, mint az olaszországi hadseregnek tetemes erősbítéseket küldjön. Ennek következtében a Bernadotte és Delmas hadosztályok már február közepén Milánóba érkeztek s, Bonaparte hadserege az egyéb kiegészítésekkel együtt *1797 márczius elején* közel 80,000 főre emelkedett; ebből azonban 20,000 főt Olaszországban (helyőrségekre stb) levén kénytelen hagyni, *Bonapartenak* a támadó hadműveletekre *mintegy 60,000 fő állott* rendelkezésére.

Viszont az osztrák kormány, mely Mantua elvesztését mélyen fájlalta, s a vállalkozó franczia vezértől már a monarchia belsejét is féltette, egész figyelmét az olasz hadszínhelyre fordította. Első sorban Tirolban általános fölkelést hirdetett, s a fölkelő csapatokat a határra rendelte; azután kiegészítette Alvinczy seregét, végre pedig a rajnai hadszínhelyről elhivta *Károly főherczeget*, s rendelkezéseket tett, hogy a németországi seregből 25,000 fő az olasz hadszínhelyre útnak indíttassék.

E szerint márczius elején az uj fővezér rendelkezésére a következő erők álltak:

Tirolban *Kerpen* és *Laudon* tábornokok alatt mintegy 30,000 főnyi, nagyobbára népfölkelőkből alkotott, a határokon fölállított csapat; Friaulban *Lusignan* és *Hohenzollern* alatt 25,000 fő, végre tartalékban a Tagliamento mögött 20,000, összesen tehát *mintegy 75,000 fő*.

Hadműveleti tervek. A directorium a nagyobb eredményeket most is a német hadszínhelyen várta s az olasz sereget védő magatartásra utalta addig, mig Morean előnyomúl.

De *Bonaparte* belátván, hogy helyzete a rajnai hadszínhelyről útban levő erősítések megérkeztével nehezebb lesz, azonnal s a legrövidebb vonalon Bécs felé működni készült. És pedig: *Joubert* 20,000 fővel a tiroli fölkelés leverésére Tirolon s azután a Dráva völgyén át; a *főserég* a Tagliamento és Isonzo vanalak elfoglalása után Görz, Tarvis, Villach, Bruck, Bécsnek; *Masséna* a főseregetBassano, Belluno és Pontebbán át volt kisérendő; Tarvisnál az egész erőnek egyesülni kellett.

Károly főherczeg, ha visszaszoríttatik, Tarvisig szándékozott visszamenni, s itt szivósabb ellenállást gyakorolni; az állás bejáratait: a Chiusa-Forte-t s a Flitscher-Klause-t Ocskay és Köblös csapatai által előre megszállotta.

A hadműveletek lefolyása. Masséna *márczius 12-én* ér a Piave vonalhoz, s Lusignant Feltrenél megtámadván a Puster-Thalba veti vissza. Ugyancsak e napon lép át a főserég is a Piavén, 16-án pedig a Tagliamenton is.

Károly főherczeg most az Isonzo mögé, majd e vonal elvesztésével Laibach felé vonúl vissza. Bonaparte őt csak Bernadotte hadosztályával üldözteti, a főssereggel pedig Görzről Tolmein, Karfreit és a Flitscher-Klause-n át Tarvis felé nyomúl.

Ez alkalommal Károly főherczeg egy mellék oszlopa, *Bajalics* alatt, Masséna és a főserég közé kerűlt s capitulálni volt kénytelen.

Márczius 24-én Bonaparte és Masséna Tarvisnál egyesültek; Joubert azonban a tiroli fölkelők által föltartóztatva e napon még csak Toblachig jutott s csak ápril 8-án ért Villachba, hol a főssereghez hátvéd viszonyba lépett.

A mozdulat márczius 28-án folytattatott, s Bonaparte *ápril 5-éig* Judenburgba, Károly főherczeg Leobenbe ért.

Itt megkezdődnek az alkudozások. Bonaparte ugyanis megtudja, hogy Moreau még most se jutott át a Rajnán, maga pedig a szerfölött hosszú hadműveleti vonal biztosítására tetemes erőt levén kénytelen visszahagyni, nem érzi magát elég erősnek arra, hogy a hadműveletet még tovább folytassa. Károly főherczeg még folytatná a harczot, de az erősbítések még mindig nem érkeztek meg, Thugut miniszter pedig Bécsben a békét szorgalmazza.

Április 7-én fegyverszünet állott be, melyet április 18-án *a Leobeni béke* követett.

Október 18-án végre megköttetett a *Campoformioi béke*, mely a háborúnak mindét hadszínhelyen véget vetett.

Eredmény.

A Bonaparte tábornok által Olaszországban kivívott fényes győzelmek eredménye rendkívüli volt. Már a lombárdiai hadjárat nemcsak, hogy dicsőséget szerzett a franczia fegyvereknek, de elszakította a szövetségtől Szárdiniát s végleg megszerezte Franczíaországnak Savoyát és Nizzát; még a lombardiai hadjárat alatt kiűzte Bonaparte az osztrák hadakat egész Olaszországból, a mantuaiban pedig elvette tőlük az oly rendkívüli szívóssággal védelmezett Mantuát. Lombárdiából megalakíttatott a *cispadanai* és *transpadanai* köztársaság; a pápa kénytelen volt Avignont, Bolognát, Ferrarát és a Romagnát átengedni. A tirol-karinthiai hadjárat végre a franczia sereget, mely az előző háborúkban alig volt képes az ország határait megvédelmezni, majd Bécs alá hozta, s a *campoformioi* békében megszerezte Franczíaországnak Németalföld és Lombardia birtokát, melyért cserébe a hatalmától megfosztott Velenczét s annak birtokait: Istriát, Dalmácziát és a Cattaroi öblöt adta.

Az olasz hadjárat tehát kiegyenlítette a rajnai hadseregek balsikerét, s Franczíaországnak nagy dicsőséget hozott, nagy és gazdag országok birtokát szerezte meg.

Összegezés.

Mind e fényes eredmények Bonaparte rendkívüli hadvezéri képességeinek voltak köszönhetők, ki magát 27 éves korában remek hadműveletei által a hadművészet első mesterei közé avatta.

Alig 32,000 főnyi, kiéhezett, rongyokba burkolt és mezítláb járó hadából egy spartai szellemmel tündöklő, vitéz s vezérét bármely veszélybe bátran követő hadsereget alkotott, s első hatalmas csapásával megsemmisítette a megelőző századok methodismusában s kordon-rendszerében tévelygő

hadviselési módot, hogy helyébe egy jobbat, tökéletesebbet s a hadművészet igaz és természetes törvényeinek megfelelőbbet helyezzen.

A hadjárat elemzése sokkal több időt igényelne, mint a mennyivel rendelkezünk s ez összegezésben csak a főbb mozzanatokra szorítkozunk.

Bonaparte első lépésével beigazolta az erők együtt tartásával véghezvitt hadműveletek rendkívüli előnyeit; egyesített seregével áttöri a szövetségeseknek Mont-Blanc-tól a tengerig terjedő kordon-vonalát, s bár a szövetségesek 80,000-nyi hadával csak 32,000-et állít szembe, minden ponton viszonylagos túlerővel lép föl, s azok szétforgácsolt erejét, összefüggés nélküli oszlopait egyenkint megveri.

E hadászati áttörés ellenében az lett volna czélszerű, ha Beaulieu a lökemet Savona felé folytatva, Bonaparte oldalát s hátát támadja meg. Ugyancsak ily eljárás lett volna követhető még akkor is, midőn Bonaparte egész erejével a Szárdok ellen fordúlt. De az osztrák fővezér azt hitte, hogy ha a kordon egy lánczszeme kitört, akkor nincs többé más cselekvési mód, mint a visszavonúlás.

A Pó mögött Beaulieu ismét kordont von, hogy a francziák Milánóba menetét megakadályozza; de Bonaparte a Piacenzára irányított oldalmenettel hadászati megkerülést visz véghez, s Beaulieu baloldalába jutván, őt az Adda mögé való visszavonúlásra birja. Az itt állított kordont a Lodi felé végrehajtott, a Mincio mögötti kordont pedig a Valeggio féle irányított áttörés szétrobbantja s Beaulieu Tirolba menekűl, hol a tartomány védelmére új kordont von.

A makacsság, melylyel Beaulieu bár az ismételt súlyos vereségek jobb irányba terelhették volna, a téves rendszerhez ragaszkodik, mutatja, hogy az elavúlt tanok a szellemeket mily békében tartották.

Ha már a lombardiai hadjárat csodálkozásba ejtette a világot, még alkalmasabb volt erre a mantuai hadjárat, melyben Bonaparte genieje egész nagyszerűségében mutatkozik. Az osztrákok mind a négy fölmentő kísérlete igen tudós, mesterséges, de alapjában elhibázott terven alapúlt; a működés sikere mind a négy alkalommal egymástól nagy távolságra

levő s természetes akadályok által elválasztott oszlopok összeműködésétől tétetett függővé s mindig egyenlő véget ért. Bonaparte hol támadó, hol védő hadműveletekkel mindig oda juttatta a dolgot, hogy az osztrákok támadó oszlopait idejekorán egyesített erejével egyenkint megverte, s azok egyesülését meghiusította.

A Bonapartera ép úgy mint hadseregére dicsteljes ütközetek: Lonato és Desenzano, Castiglione, Bassano, Favorita, Caldiero, Arcole, Rivoli és ismét La Favorita, fényes sikerrel végződnek és Mantua 8 havi kitartás után 20,000 főnyi helyőrségével együtt capitulálni kénytelen.

Hogy mindez ütközetekben a szerencsének is része volt, az tagadhatatlan; hiszen szerencse már maga az is, hogy Bonaparte ellenébe oly gyönge hadvezérek állíttattak; de ez érdeméből mit sem von le, mert minden hadműveletében oly tökélylyel működött, mintha a legjelesebb vezérekkel állott volna szemben, s mindent elkövetett, hogy *művészettel* a szerencsét zászlóihoz csatolja.

A háború utolsó mozzanata különösen tanúskodik arról, hogy Bonaparte a művészet mellett a szerencsére is számított. A directorium már most félni kezdett tőle s működési terét megszorította. De Bonaparte bízik szerencséjében, s be nem várva Moreau-t és Hoche-t, benyomúl Ausztria belsejébe. E hadművelet nemcsak nehéz, de merész is volt, s ha Károly főherczeg erősbítéseit idejekorán megkapja, könnyen katastrófával végződhetik; de a ki mer az nyer; Bonaparte megkoczkáztatta a hadműveletet, mert háborúban koczkáztatni is kell, s nyert. A leobeni béke, melyet az osztrákokra erőszakolt, megmentette a veszélyes helyzetből s biztosította összes sikereit.

III. FEJEZET.

AZ 1796-IK ÉVI NÉMETORSZÁGI HÁBORÚ.

Előzmények.

Általános helyzet. A hadviselő felek általános helyzete lényegileg ugyanaz, melyet a megelőző fejezetben már megismertünk, a mennyiben a németországi hadjárat nem külön háború, hanem az 1796. évvel mindkét részen megkezdett nagyszabású katonai actio egyik része, mely azonban a földrajzi elkülönítés folytán egész önállóan folyt le.

Hadi tervek. A hadi terveket, legalább a főbb vonásokban, szintén ismerjük. A directorium két hadsereggel szándékozik a Rajnán átkelni, melyek központi irányú előnyomúlással Bécs felé törekszenek, mig a harmadik, Bonaparte olaszországi hadserege, ugyanazt Lombardián és Tirolon át volna véghezviendő.

Ausztria a Rajnánál szintén két hadsereget szervezett, melyek a már négy éven át siker nélkül követett czélt, a Francziaországba való benyomúlást, Páris elfoglalását és a királyság helyreállitását valahára elérni törekedjenek.

A rajnai hadjárat.

Erőviszonyok. A *franczia* kormány nagy gondot fordított arra, hogy a rajna-melléki seregek, melyektől a főeredményt várta, létszámukban kiegészíttessenek s minden tekintetben kielégitő módon fölszereltessenek.

Az erők két hadseregbe voltak tagozva:

1. A *Sambre és Maas* hadsereg, mely *Jourdan* parancsnoksága alatt maradt, mintegy 76,000 főt számlált; balszárnya *Kléber* Düsseldorfnál és Kölnnél, közepe, a főssereg, Jourdan által vezetve Neuwied és Koblenz közt, a jobbszárny, *Marceau* alatt, a Nahe folyó közelében Bingennél állott.

2. A *rajna-moseli* hadsereg parancsnokságát az áruló Pichegru helyett *Moreau* vette át. A sereg létszáma mintegy 80,000 fő volt s balszárnya, *Desaix*, Kaiserslautern és Laudau közt, a közép, *St. Cyr*, Strassburgnál, a jobbszárny, *Ferino*, Schlettstadt és Hüningen tájékán állott.

E szerint a franczia erők a Rajna egész hosszában Düsseldorftól Baselig szétoszolva voltak, mi arra mutat, hogy bár Carnot a kordon-rendszert elitélte, az osztrákok téves fölállításai a franczia vezéreket is hasonló téves csoportosításra csábitotta.

Osztrák részről szintén két sereg állott a Rajnánál.

1. Az *alsó rajnai* hadsereg, melynek létszáma 90,000 fő volt, s mely *Károly főherczeg* vezetése alatt a Rajna balpartján, a Rajna és Nahe között állott; Mainzot mintegy 5000 fővel tartván megszállva. Egy különítmény pedig *Württemberg* alatt a Rajna jobbpartján a Sieg és Lahn folyók közt volt.

2. A *felső rajnai* sereg Wurmser tábornagy alatt; e sereg, mely a Rajnát kordonszerűleg Mannheimtől egész Baselig megszállva tartotta, eredetileg 80,000 főből állott, de midőn Wurmser 25,000 fővel Olaszországba küldetett, belőle 55,000 maradt meg.

Az ellenséges hadak közti erőkülönbség tehát ily módon elenyészett, s csak annyiban maradt fenn, a menynyiben az osztrák sereg sokkal több s jobb lovassággal rendelkezett, mint a franczia. De nagyobb volt ennél annak fontossága, hogy az osztrák seregek Wurmser eltávozása után *Károly főherczeg egységes parancsnoksága* alatt állottak, míg a francziáknál a vezénylet meg volt oszolva. Míg tehát az osztrák fővezér czéljai elérésére az egész erőt egységesen alkalmazhatta, a franczia vezérek mindegyike önállóan működött, mely működés az összhangot majd állandóan nélkülözte.

Hadműveleti tervek. A *francziák* hadműveleti terve szerint az előnyomúlást Jourdan volt megkezdendő, még pedig olykép, hogy a Marceau alatt álló jobbszárnyat visszahagyva, a középpel és a balszárnynyal Düsseldorf, Köln és Neuwiednél a Rajna jobb partjára átkelvén, e moz-

dulattal egyrészt Moreau átkelését elősegítse, másrészt Károly főherczeget a Pfalz elhagyására és a Rajna mögé való visszavonúlásra birja.

Moreau a Rajnán Strassburgnál átkelvén, előbb Karlsruhe, majd Stuttgart felé szándékozott előnyomúlni. Ha a műveletek sikerűlnek, a két sereg egyesűlése a Duna körűl következett volna be.

Az *osztrák* hadműveleti terv a Trier felé való előnyomúlást tartotta szem előtt; azután a franczia seregek egyikét a Mosel és Saar között csatára kényszerítvén, a további előnyomúlás, Mainzra és Mannheimre támaszkodva, Landau és Strassburg ellen folytattatott volna.

Ámde Wurmser eltávozása után a bécsi haditanács a támadó hadműveleteket nem tartotta többé kivihetőknek; Károly főherczeget tehát a védelemre utasította, a támadást akkorra halasztván, a mikor az ügyek Olaszországban jobbra fordultával Ausztria a német hadszínhelyen szabadabb kezet nyer.

A hadműveletek lefolyása. A fegyverszünet, mely még a megelőző évben köttetett, 1796 márczius végéig tartott. Ámde a hadműveletek megkezdésére egyik fél sem állván készen, az hallgatólag továbbra is érvényben maradt, mígnem az osztrák kormány a fegyverszünetet május 21-én fölmondta, s 31-ikére az ellenségeskedések megkezdését jelezte.

Azonban Bonapartenak a Mincio vonal elleni támadása és ennek folytán a Wurmser elvonúlása ez időpontra esvén, a támadást csak a francziák kezdték meg.

Kléber *május 31-én* 20,000 fővel a Rajnán való átkelést Düsseldorfnál megkezdvén, Württemberg csapatait előbb a Sieg, majd az *Altenkirchen* melletti kisebb ütközet után a Lahn folyó mögé nyomta vissza. Erre Jourdan is megkezdé az átkelést, melyet junius 5–10-ike közt végre is hajtott s Ehrenbreitsteint 3000 fővel körűlzárolva, 50,000 fővel a Lahn vonalon Ehrenbreitsteintől Wetzlárig foglalt állást.

Ez események folytán Károly főherczeg ereje zömével szintén a Rajna jobbpartjára vonúlt s Friedbergen át *Wetzlár* felé tartván, Jourdan balszárnyát, a Lefévre had-

MTA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT

osztályt, itt *junius 15-én* túlerővel megtámadta és visszavetette.

Erre Jourdan a Lahn vonalat föladva Neuwiedre visszavonúl s csupán Kléber hadosztályát hagyván a Rajna jobbpartján, a Rajna mögé megy. Károly főherczeg Jourdant előbb az egész sereggel követte, de miután annak a Rajna mögé vonúlásáról meggyőződött, Kléber üldözésével Krayt, a Lahn és Sieg közötti összes hadak (36,000), továbbá a Rajna balpartján, valamint a Mainzban levő csapatok (30,000) parancsnokságával Wartensleben táborszernagyot bízván meg, a fennmaradó részekkel *junius 21-én* a Neckar felé vonúlt, sejtvén, hogy a felső Rajnánál parancsnokló Latour táborszernagynak mihamarabb támogatásra lesz szüksége.

Ez valóban úgy is volt, mert Moreau seregét junius 20-ika körűl Strassburgnál összpontosította, s mig Desaix Mannheim, Ferino pedig Hüningen felé tüntetett, a főssereg junius 24-én Strassburgnál a Rajnán átkelt. Az átkelés után Desaix-t is magához vonván, ennek hadosztályát Rastatt, St. Cyrt a hegyekben Freudenstadt, Wildbad és Pforzheim, Ferinot pedig Freiburg, Villingen irányában előre tolván, a sereg zömével maga is Rastattnak tartott.

Latour a hatalmas nyomásnak engedve, Rastattra vonúlt; de julius 6-án már innét is visszanyomatott Karlsruhe felé, midőn végre Károly főherczeg 20,000 főnyi seregével megérkezett s Latourral Mühlburgnál egyesűlt.

Károly főherczeg most támadásba szándékozott átmenni, s a francziák által megszállt Murg vonal ellen julius 10-én általános előnyomúlást rendelt. De Moreau megelőzte, minek folytán a csata már julius 9-én kifejlődött.

A Malsch melletti csata.

1796 julius 9-én. (*9-ik melléklet*).

A harczoló felek számereje a kifejlődő csatában meglehetősen egyenlő, s mindegyiknél mintegy 45 gyalog zászlóaljból áll; de míg Károly főherczeg 85 lovas század-

dal rendelkezett, a francziák az ellen csak 55 századot állíthattak.

A főherczeg erejének nagyobb része (Sztáray és Latour) az Alb folyó mögött állott, Kaim ellenben (10 zászlóalj és 5 lovas század) a balszárnyon Rothensohl felé a hegyekbe volt előretolva, mig a szászok még Pforzheimnél állottak.

A támadást a hegyekben St. Cyr kezdte meg, ki 6 zászlóaljat Taponnier alatt az Enz völgyében előnyomuló szászok ellen küldött s Kaim állását Rothensohlnál és a Frauen Alpon 12 zászlóajjal támadta meg. Négyszeri támadás után a Frauen-Alpon álló csoport akkor veretett meg, midőn egy része az üldözés hevében a hegyről lefutott; St. Cyr ekkor a tartalékkal új támadást intézett s az osztrákokat visszavetette. Ezután a Rothensohlnál álló csoport is hátrálni kényszerült, a szászok Taponnier dandárát megpillantva, lövés nélkül visszavonúltak Pforzheimre.

A középen a támadás nem sikerült; Sztáray visszavette Desaixtől Malschot, Latour pedig a rajnai műuton a nagyszámú lovassággal visszanyomta a franczia középet. De Károly főherczeg, Kaim és a szászok hátrálásáról értesülve, a harczot feladni kényszerült, miután oldala és háta fenyegetve volt, s a következő napon két oszlopban Pforzheimbe vonúlt vissza, még előbb, mielőtt St. Cyr e helyet elfoglalhatta volna.

Károly főherczeg három napig tartózkodott Pforzheimban, s most, tekintettel arra, hogy a számos menet és ütközet következtében ereje fölötte leolvadt és serege Wartensleben csapataival, valamint Mainz helyőrségével együtt is alig rugott 100,000 főre, arra határozá magát, hogy Moreau előtt lassan hátrálva Wartensleben seregét magához vonja, s ha az egyesülés megtörtént, magát alkalmas pillanatban vagy az egyik, vagy a másik franczia seregre veti.

Mert Jourdan alig hogy Károly főherczeg távozását észrevette, a Rajnán junius 27-én ismét átkelt, és a főherczeg parancsa Wartenslebent már visszavonúlófélben találta. Julius 19-én a Jourdan által nyomról nyomra követett

Wartensleben Würzburgba, majd innét, a helyett hogy a Dunához közelednék, nagy ívben észak felé kitérve *augusztus 16-án* Ambergbe ért.

Károly főherczeg ugyan e napon Nördlingennél, Moreau *Neresheimnél* állott. A főherczeg, hogy Moreau utánnyomúlását meggátolja, elhatározta, hogy a csatát elfogadja. Ez augusztus 11-én Neresheimnél meg is történt. A támadásokat azonban, melyeket Károly főherczeg a franczia csapatokra intézett, ezek visszautasították, de magok a támadó előnyomúlást csak másnap kezdték meg, a mikor Károly főherczeg már Donauwörth irányában elvonúlt.

Károly főherczeg terve ugyanis most az volt, hogy Moreau-t a Duna jobbpartjára maga után vonván, előle gyors mozdulattal kitérjen s a Jourdan által már erősen szorongatott Wartensleben segitségére siessen; Moreau további foglalkoztatásával a főherczeg Latourt bizta meg.

A főherczeg a Dunán augusztus 13-án kelt át és evvel visszavonulása véget ért, mivel már 4 nap mulva Jourdan ellen támadólag nyomúlt elő.

A majnamelléki és a második rajnai hadjárat.

Erőviszonyok. A *francziák* seregei közűl *Moreau* hada még mindíg közel 65—70,000 főt számlált. *Jourdan* a második átkelés után Mainz, Ehrenbreitstein és Königstein körűlzárolására 28,000 főt visszahagyván, a támadó hadműveletekre mintegy 45,000 fővel rendelkezett. Az *osztrákok* részéről már fölemlítettük, hogy Mainzban és a Rajna bal partján (a hechtsheimi erődített állásban) 30,000 fő, a Sieg és a Lahn között pedig *Wartensleben* parancsnoksága alatt 36,000 fő maradt vissza. Ámde e sereg a visszavonúlás alatt oly jelentékeny veszteségeket szenvedett, hogy Ambergben augusztus 10-én már csak mintegy 25,000 fővel rendelkezett.

Károly főherczeg serege a neresheimi csata után még mindíg közel 67,000 főt számlált, melyből Moreau ellenében Latour alatt 37,000 főt visszahagyván Jourdan ellen 30,000 főt vihetett.

Hadműveleti tervek. A két franczia sereg természetes törekvése az volt, hogy egyesüljön. De a vezérlet egységének hiánya és az általuk követett téves módok folytán egymástól inkább eltávoztak. Jourdan mindig Wartensleben külső szárnyát kereste, Moreau pedig Latour által a Duna jobb partján Augsburg és München felé vonatott.

Károly főherezeg ellenben minden igyekezetét arra fordította, hogy Wartensleben seregével egyesülvén, Jourdant túlerővel megtámadja. Ha Jourdan visszaszoríttatik, Moreau is előbb-utóbb visszafordúlni lesz kénytelen.

A hadműveletek lefolyása. Wartensleben, Jourdan által folyton szorongatva, *augusztus 17-én* már a Naab folyó mögé volt kénytelen vonúlni. De Jourdan nemcsak e főirányban működött, hanem Neumarkt és Regensburg felé is, és az ez irányban kiküldött *Bernadotte* hadosztálynak földadata az volt, hogy Moreau seregével az összeköttetést létesítse.

E hadosztály ellenében osztrák részről egyelőre csak *Nauendorf* különítménye állott, s Károly főherczeg első törekvése az volt, hogy Bernadotte hadosztályát mielőbb visszanyomja. A franczia seregek egymáshoz való közeledését minden áron meg kellett gátolni. Károly főherczeg tehát, Wartenslebent egyelőre sorsára hagyva, miután Ingolstadtnál augusztus 17-én a Duna balpartjára ismét átkelt, két oszlopban Neumarkt felé indúlt meg. Hotze Beilengriesen át, ő maga — Nauendorfot fölveendő — Hemau és Tasswang felé; Bernadotte augusztus 22-én és 23-án *Neumarkt* körűl megtámadtatván, a főseregbez bevonúl.

Ezek után Károly főherczeg és Wartensleben központiasan *Amberg* felé előre törvén, itt a harcztéren egyesültek és Jourdant az augusztus 24-iki ütközet után visszanyomták. Jourdan előbb Schweinfurtra, majd Würzburgba vonúlt vissza.

A würzburgi csata.

1796 szeptember 3-án. (*10 melléklet*).

A főherczeg nem követte nyomon Jourdant, hanem Bambergből egyenesen Kitzingennek s Würzburgnak tartva Jourdant megelőzte, azon czélból, hogy őt vagy döntő csatára kényszerítse, vagy visszavonulási vonalától a hegyek közé vesse.

Hotze oszlopát előre indítván, ennek Würzburg elfoglalása még szeptember 11-én sikerült is; még az nap megérkezett Sztáray is, ki egyelőre Kitzingentől északra Repperndorfnál foglalt állást.

Szeptember 2-án végre a franczia sereg Würzburg elé ért. Sztáray ennek folytán a Rottendorfi patakig, Hotze a Galgenberg magaslatra, a franczia elővéd a Steinbergre vonúlt elő. Jourdan seregének zöme a Lengfeldi Plateau-n állapodott meg, egy lovas hadosztály (Lefèvre) Schweinfurtnál maradt vissza. Az osztrák sereg zöme, Wartensleben és Kray, még úton voltak.

A következő napon kifejlődött csatában osztrák részről 53 zászlóalj és 127 lovas század 44,000 főnyi számerőben, franczia részről 33 zászlóalj és 61 lovas század, mintegy 32,000 fő, vesz részt.

A csata Sztáraynak az Estenfeldi és Sperler erdő keleti szegélyéig való előnyomúlásával vette kezdetét.

E mozdúlatokra a francziák is előnyomúltak a Körnach patak vonaláig, a jobbszárnyon Bernadotte, a balszárnyon Championnet hadosztálya. A Grenier hadosztály és a lovas tartalék egyelőre második harczvonalban, Mayenbrunn és Mühlhausen közt maradtak.

De a Championnet hadosztály még továbbra is előhatolt s az osztrákokat a Sperler Holz erdőből kivetette.

A sűrű köd a mozdulatokat rövid időre beszűntette. Ekkor érkezett Károly főherczeg a csatatérre s Sztárayt a zömnek Schwarzachnál megkezdett átkeléséről tudósitván arra utasitotta, hogy köd elenyésztével azonnal támadásba menjen át.

Reggel 7 órakor a támadás újból megindúlt. Sztáray és Hotze a franczia elővédet a Körnach patakon át visszanyomták s már a lengfeldi fensík szélére érkeztek, midőn Sztáray jelentést kapott, hogy jobb szárnya az Estenfeld erdőből kiszoríttatott.

Sztáray ennek folytán a további előnyomúlást beszüntette. Jourdan e pillanatot fölhasználni akarván, Grenier hadosztályát a Seligenstadt-Hof major irányába útnak indította, hogy az osztrák jobb szárny vereségét teljessé tegye.

De Grenier már útközben tudomást nyert arról, hogy Prosselsheim felől erős ellenséges oszlopok közelednek, minek folytán nem Seligenstadt, hanem Ob. Bleichfeld és Heiligenthal felé ment, hogy e tömegeket föltartóztassa.

Jourdan erre az összes lovasságot rendelte Seeligenstadt felé. De a mozdulat soká tartott; mire Klein tábornok oda ért, már az osztrák lovasság hatalmas tömegével és Wartensleben gyalogságával állott szemben.

Míg most a balszárnyon Hotze és Sztáray, a jobb szárnyon Kray az ellenséges hadosztályokat lekötötték, a középen Károly főherczeg döntő támadást intézett. A franczia lovasság e lökemet felfogni nem volt képes, minek folytán Jourdan fölállítása Seeligenstadtnál Unter-Bleichfeld irányába áttöretett.

Mivel pedig a balszárnyon Grenier szintén megveretett s Opferbaum-Mühlhausen felé visszanyomatott, Jourdan általános visszavonúlást rendelt el, mely a Gramschatzi erdők és Arnstein irányában hajtatott végre.

A csata d. u. 5 órakor ért véget; a franczíák; 2000 embert és 7 löveget, az osztrákok 1500 embert veszítettek. Az üldözést az erdős terep lehetetlenné tette.

Jourdan ezután visszavonúlását folytatta, követve Károly főherczeg által, ki bal szárnyát folyton előretolta, hogy Jourdannak a Moreauval való érintkezést lehetetlenné tegye.

Szeptember 8-án a főherczeg fölmentette Mainzot az ostrom alól, majd szeptember 16-án Jourdan jobb szárnyát Limburgnál túlerővel megtámadván, Jourdant Düsseldorf

felé szorította, míg az végre *szeptember 30-án* ismét a Rajna balpartjára tért vissza.

Míg ez események a Majna vidékén végbementek, Moreau a Dunán átkelve lassan Augsburg, majd tovább jobb szárnyával München-Treising, balszárnyával Ingolstadt felé nyomúlt.

Az egész idő alatt sem Károly főherczeg seregének holléte, sem Jourdan sorsa felől semmi biztos vagy legalább kielégítő tudósitást nem nyervén, végre is belátta, hogy az előnyomúlást tovább nem folytathatja s szeptember 11-én *visszaindúlt.*

Irányát kezdetben északnak vette, s Neuburgnál a Dunán át is kelt, hogy Nürnbergen át az összeköttetést Jourdannal fölkeresse. De Nauendorf *Eichstädtnél* útját állotta, másrészt pedig Latour is támadásba ment át, minek folytán Moreau irányát *Ulmnak* vette.

De Nauendorf szeptember 24-én itt is utját állotta, azon czélból, hogy a visszavonúlást Stuttgart irányában is meggátolja. Moreau ekkor *Biberachnak* fordúlt, hol Latourral, ki őt a Schwarzwald szorosok felé nyomni akarta, *október 2-án* rövid ütközet volt. Latour visszavettetett s a franczia sereg — oldalában Nauendorf és Petrás által folyton kisérve — ezentúl háborítatlanúl jutott Freiburgig.

Moreau ezután vonatát Hüningen felé a Rajnán át visszaküldve, maga Kehlnél (Strassburg) szándékozott átkelni. De Károly főherczeg, kinek Jourdantól már ezután mit sem kelle tartani, e szándékát meghiusitá. Már október 4-én 15,000 fővel a Murg folyóhoz ért, magához voná Latour seregrészeit, és október 17-én az Elz vonalon egyesített erővel, mely körűlbelűl 35,000 főre mehetett, várta Moreau előnyomúlását.

Midőn Moreeu *október 19-én* előnyomúlt, a főherczeg *Emmendingen* mellett megtámadta őt, s visszafordulásra kényszeríté.

Erre Desaix hadosztálya Breisachnál, a sereg zöme pedig, egy *Schliengen* mellett vívott utóvéd harcz után, október 25-én és 26-án Hüningennél kelt a Rajnán át.

A főherczeg ezután Offenburgra menetelt s *Kehlt és*

Hüningent, a két utolsó támpontot, mely a Rajna jobb partján még a francziák kezében maradt, ostrom alá fogta.

A németországi hadjárat evvel tulajdonképen véget ért s Károly főherczeg szivesen elfogadta volna a Moreau által november elején ajánlott fegyverszünetet; hisz ez lehetővé tette volna, hogy a sereg nagyobb részével Olaszországba Mantua fölmentésére siessen; de a bécsi hadi tanács minden áron Kehl elfoglalását kivánta.

Károly főherczeg serege tehát a két — most már jelentéktelen — hidfő ostromára a Rajnánál maradt, míg ugyanakkor a francziák Bernadotte és Delmas alatt 14 féldandárt küldtek Olaszországba Bonaparte seregéhez, melyek azután Bonapartet a karinthiai hadjáratra képesíték.

Kehl 1797 január 10-én, Hüningen február 5-én capitulált.

Eredmény.

A siker, melyet Károly főherczeg bámulatos tevékenységével a franczia seregek fölött kivívott, igen nagy volt; sajnos, hogy a katonai sikerek politikailag gyümölcsöztethetők nem voltak.

Károly főherczeg diadalmasan visszaverte a franczia seregeket s azokat a Rajnán át visszaűzte, de maga az ellenséges terűletre be nem hatolt, — s hadműveleteit e hadszínhelyen nem is folytathatta, mert az uralkodó visszahívta, hogy tehetségeit ott érvényesítse, hol a veszély nagyobb volt, hol az ellenség egy győzelmes serege már magát a birodalmi székvárost fenyegette. Itt Károly főherczeget szerencséje elhagyta s Bonaparte támadó előnyomúlását megtörni képes nem lévén, a leobeni békében egyszersmind a németországi győzelmek gyümölcséről lemondani kényszerűlt.

A leobeni béke a franczia köztársaság teljes diadalát, a coalitio teljes vereségét jelentette. Az öt évi háborúban sok ezer ember vére és sok millió forint hiába pazaroltatott el a szövetségesek által, erőfeszítéseik hiúk voltak; czéljukat el nem érték; a forradalmi kormány tovább ural-

kodott Francziaország fölött. A forradalom hatalmasabb volt, mint egész Europa.

Összegezés.

Az 1796-ik évi németországi háború, ép úgy mint az ugyanazon évi olaszországi háború, a hadtörténelem legfényesebb lapjain foglal helyet. Mint Olaszországban, itt is egy alig 26 éves fiatal tábornok lép a hadak élére s hadműveletei gyorsasága, merészsége és katonai fényes sikerei által bámulatba ejti a világot.

Hogy azonban e hadjáratot jól felfoghassuk, egész teljességben megértsük, s tanúlmányozása reánk hasznot hajtó legyen, a viszonyokat közelebbről kellene megismernünk; sajnos, hogy mi itt csak rövid szavakkal vagyunk kénytelenek végezni.

Francziaország egyik leggeniálisabb embere, Carnot, egy remek tervet alkot. A franczia seregek, melyek eddig alig voltak képesek arra, hogy az ellenséget a határoktól távol tartsák, hatoljanak most be Németországnak és a franczia köztársaság legveszélyesebb ellenségének Ausztriának belsejébe. Egy-egy hadsereg a Duna két partján, egy Olaszország felől nyomúljon elő s egyesűljön Bécs falai alatt. Nagyszerű, mesteri terv, mely dicsőségére válik Carnotnak, bárha az teljesen nem is sikerült.

Evvel szemben Ausztria terve nemcsak kicsinyes, de önző is, mert egyedűl az elvesztett Németalföld visszafoglalását czélozta s ezt sem saját, hanem a coalitio erejével.

Mint Francziaország, úgy Ausztria is két nagy hadsereget állit a Rajna mellé; de míg Carnot a franczia seregeknek még Jourdan visszaveretése után is folyton támadó előnyomúlást parancsol, a bécsi hadi tanács a támadás eszméjét rögtön elejti, mihelyt a seregnek egy csekély töredékét Bonaparte sikerei ellensúlyozására Olaszországba vonni kénytelen; ezután a parancsnoknak a tiszta védelmet teszi kötelességévé.

Még nagy szerencse, hogy a két hadsereg fővezérletét a fényes tehetségű Károly főherczegre bízta, de örök há-

lára kötelezte volna az államot, ha a Bécsből való vezetés avúlt eszméjéről lemondva, őt teljhatalmú fővezérré nevezi ki. Nem kételkedünk abban, hogy Károly főherczeg, ha teljesen szabad keze van, már az első hadjáratban egyesíti erejét arra, hogy az egyik franczia sereget túlerővel megrohanván, döntő csatára kényszerítse és megsemmisítse, amint azt a második hadjáratban Jourdan seregénél meg is kisérlette. De Károly főherczeg az első hadjáratban még teljesen a hadi tanács utasításai szerint cselekszik, s annak parancsai szerint jár el, midőn a Moreau ellenében elvesztett malschi csata után, védő magatartással egész a Dunáig hátrál. Itt azonban, midőn a veszély a legnagyobb, midőn a két franczia sereg már oly közel van egymáshoz, hogy egyesülésök csak napok kérdése, lerázza Károly főherczeg a bilincseket, s a Moreau elleni védekezést Latourra hagyván, egyesül Wartensleben seregével, hogy Jourdant a mesteri hadműveletek egész sorával tönkre tegye s másodszor is a Rajna mögé űzze.

Moreau ezalatt, Károly főherczeg által téves irányba csalva, München felé működik, sőt már az Isar vonalon is túl megy, midőn isoláltságának teljes tudatára jut.

Csak most, midőn már késő, csak most látja be Moreau, hogy működése Jourdan nélkül czéltalan és eredménytelen s aggodalmasan keresi az érintkezést. De az már lehetetlen, s ő is kénytelen visszavonúlni a Rajnához. De Jourdan meggyőzője újból útját állja s nagy szerencse, hogy seregét nagyobb veszély nélkül a Rajna balpartjára visszavinni képes.

Carnot nagy terveinek végrehajtására a három vezér közül tehát csak Bonaparte volt alkalmas, Jourdan és Moreau nem. Talán ha mindkét sereg Moreau parancsnoksága alá helyeztetik, s nem elkülönítve, önállóan, hanem egységes terv szerint vezettetik, talán a siker más lett volna. De igy — ha Bonaparte nem mindhármuk helyett működik — a háború Franciaországra balvégzetű lehetett volna.

Az 1796-ik évi németországi hadjárat különben, daczára Károly főherczeg fényes hadi tetteinek, végeredményében

jelentéktelen. A két fél, miután hónapokon át, több-kevesebb ügyességgel ide-oda menetelt, több-kevesebb szerencsével harczolt, a hadjárat végén oda ér, ahonnét kiindúlt. Károly főherczeg visszaűzi a franczia seregeket, de ez csak *negativ siker;* hadműveletei, csatái, nagy és döntő eredményeket, positiv sikereket elő nem idéznek. Az ellenségnek seregeit meg nem semmisítette, területére be nem hatolt, az ellenséges államot akaratának teljesítésére nem kényszerítette.

A hadjárat tehát szép volt, mesteri, tanulságos, de eredménytelen.

Ez az oka, hogy a németországi hadjárat az olaszországival párhuzamba még sem állítható. A fővezér — itt Károly főherczeg, ott Bonaparte — mindkét helyen rendkivűl tehetséges ; a hadműveletek mindkettő részéről a hadművészet mesterére vallanak. De Bonaparte 32,000 emberrel indúlt meg, szétrobbantotta a szövetségeseket, meghódította egész felső Olaszországot, behatolt Ausztria szivébe s rákényszerítette a bécsi kormányt a leobeni békére.

IV. FEJEZET.

AZ EGYPTOMI ÉS SYRIAI HÁBORÚ.

Előzmények.

A háború okai. Midőn Bonaparte 1797 deczember 10-én Párisba bevonúlt, a nép és a directorium a legnagyobb ünnepélyességgel fogadta. Titokban azonban már most féltek e rendkívüli embertől s a directorium módokat keresett, hogy őt Párisból s ha lehet Franciaországból eltávolítsa.

E czélból kinevezték ama hadsereg főparancsnokává, mely Angliába volt küldendő. De Bonaparte, jól tudva, hogy e vállalat sikerre nem vezethet, ajánlatot tett egy keleti expeditióra, melynek czélja az lett volna, hogy Egyptomot meghódítván, Franciaországnak az elveszett gyarmatokért kárpótlást szerezzen, továbbá, hogy Anglia

kereskedelme a keleti kikötők elfoglalása által érzékenyen megkárosíttassék.

A directorium e tervet örömmel fogadta, s bár attól nem sokat remélt, de titkos óhaja teljesült általa, mert Bonaparte Francziaországból távozik.

A vállalat czéljai voltak: 1. A Nilus partjain egy franczia gyarmatot létesíteni, melynek jövedelme az eddigi gyarmatjövedelmeket bőven pótolja. 2. A franczia iparnak és kereskedelemnek új piaczokat szerezni. 3. Egyptomot hadászati alapúl berendezve, ott egy felerészben bennszülöttekből álló 50,000 főnyi sereget szervezni, s avval Keletindiába betörve, a törzseket föllázítani s Anglia kereskedelmét megsemmisíteni.

Hogy Egyptom a törökök fenhatósága alá tartozik, az a vállalatot nem koczkáztatta, mert Egyptom tényleg a mameluk főnökök uralma alatt állott, kik a portának is ellenségei voltak s a hadjárat nem a porta, hanem a mamelukok ellen irányúlt; e nézetet a portánál Talleyrand volt tolmácsolandó.

A keleti hadsereg szervezése. Az előkészületek Toulonban a legnagyobb titokban tétettek meg; ellenben az északi parton — a vállalat leplezésére — tűntető építkezések, hajó- és csapatösszpontosítások folytak, melyek czélja egy állítólag Anglia elleni hadjárat volt. Maga Bonaparte szintén oda ment.

Angliát ez intézkedések valóban félrevezették, s egész tengeri erejét az angol partokra vonván, az egyptomi utat szabaddá tette.

1798 április vége felé az előkészületek már végök felé jártak s a csapatok is készen állottak.

Ezek az olasz és rajnai hadseregek legkiválóbbjaiból vétettek s összes számuk 56 gyalog zászlóaljban és 20 lovas században 44,120 főre emelkedett. Ez erőből azonban 3 zászlóalj = 2800 fő, *Vaubois* alatt Málta helyőrségének volt szánva; 6 zlj pedig = 4800 fő, *Chabot* alatt Corfuban volt. A lövegek száma 150 vala; de sem ezek, sem a lovasság *lovakat* magukkal nem vittek; ezek a hadszinhelyen voltak beszerzendők.

A hajóhad ereje 13 sorhadi hajó, 17 fregatte és corvette és 300 szállító hajóban állapíttatott meg, melyeken 10,000 franczia, olasz és görög tengerész állott szolgálatban.

Bonaparte május 9-én Toulonba érve, magával hozta az általa személyesen kijelölt főbb parancsnokokat is, kik a következők valának:

Vezérkari főnök: *Berthier*, tüzérségi főnök: *Dommartin*, műszaki főnök: *Cafarelli-Dufalga*, hadosztályparancsnokok: *Desaix*, *Reynier*, *Kleber*, *Menou*, *Bon*, a lovasság parancsnoka: *Dumas*. Külön czélokra: *Vaubois* és *Chabot*. A hajóhad *Brueys* altengernagy parancsnoksága alatt állott.

A hadsereghez e mellett számos tudós és művész csatlakozott, kik hazájok hasznára és dicsőségére a kelet tanúlmányozását tervezték.

Az egyptomi hadjárat 1798-ban.

A keleti hadsereg zöme 1798 május 19-én indúlt ki Toulonból, s útközben az olasz kikötőkből jövő hajórajokat is magához vonván, junius 9-én *Malta* elé ért, mely a hadműveletek első tárgya vala.

A máltai lovagok nagymestere, *Hompes*, bizva a rend és a sziget semlegességében, a védelemre előkészületeket nem tett, s így a sziget és a vár elfoglalása könnyen ment. A sziget és az előművek nagyrésze már másnap, azaz junius 10-én délelőtt 10 órakor a francziák kezében volt; az éjjeli órákban a haditanács a vár feladását határozta el s reggelre már a franczia tricolor lengett a szent vár bástyáin. E mellett 1200 löveg, 30,000 puska és 7 hadihajó esett a győzők kezébe.

Bonaparte a kormányt rendezvén, Vauboist 3000 emberrel visszahagyta, míg a helyőrségből 3 zászlóaljat alakított, melyeket hajóira szállítva junius 17-én tovább hajózott.

Nelsonnak időközben a földközi tengerre ért hajóhadát ügyesen kikerűlve, a franczia sereg *julius 1-én Alexandria* elé

ért, s a kiszállásra az előkészületeket megtevén, *julius 2-án reggel* 4 órakor Bon, Menou és Kléber hadosztályaiból 4300 fő a parton volt. A 12 kilométernyi utat gyorsan áthaladva, csapatai már reggel 8 órakor a város előtt állottak s abba három oldalról nagyobb nehézség nélkül behatolván, estig, a mikor a többi csapatok és a tüzérség megérkeztek, egész Alexandria mindkét kikötőjével együtt Bonaparte hatalmában volt.

Alexandria és az Abukir-kikötő megerősítésére tett intézkedések után a megsebesült Klébert 1 féldandárral és 3 üteggel Alexandriában visszahagyván, serege zömével megindúlt *Kairo* felé. A csapatok a nagy forróságtól, a vidék és a szokatlan éghajlat káros befolyásaitól egyrészt, az őket folyton körűlczirkáló mamelukoktól másrészt, sokat szenvedtek; de a sereg julius 8-án mégis szerencsésen Damanhurba s 9-én a Nilus melletti Rahmaniehbe ért.

Murad Bej 4000 mamelukból és 3000 fellahból álló seregével *Sebreis* mellett szándékozott a francziák útját állani; de Bonaparte, egy kisérő hajóraj tüze által is támogatva, az arabokat julius 11-én az állásból kivetette s a kairói úton visszanyomta.

E második siker nagy mértékben emelte a franczia csapatok önbizalmát; de erre szükség is volt, mert Murad bej Kairóban mindent elkövetett, hogy a franczia sereg sikereinek gátat vessen, s midőn a francziák 7 napi nehéz menet után julius 21-én Kairó elé értek, ott már egy nagy ellenséges sereget harczkészen találtak.

A pyramisok (Kairo) melletti csata.

1798 julius 21-én. (*11-ik melléklet*).

Murad bej seregének zömét a 23 mameluk főnök által állított 6000 főnyi kitünő mameluk lovasság képezte; de még nagyobb volt a sereghez csatlakozott egyéb lovas csapatok száma, mig az *Embabeh* melletti erődített táborban számos löveg és több ezer fellah volt összegyűtjve. A Nilusban az arab hajóraj harczkészen állott s egy 6 lövegből álló part-

üteg által támogattatott. A jobb parton előre tolva, Damanhurnál, 4 löveg és egy mameluk-csapat állott, hogy a franczia hajóraj közeledését megakadályozza. Ugyancsak a jobbparton, Gez mellett, állottak Ibrahim bej csapatai és lövegei is.

Bonaparte előbb 5 oszlopban, melyet egy elővédcsapat előzött meg, nyomúlt elő; midőn azonban az arabok föllállításához közeledett, a hadművészeti részben már érintett nagy négyszögekbe ment át, s a jobb szárnyon álló Desaix hadosztályát folyton előre tolva, az arabok táborát átkarolólag szándékozott megtámadni. Desaix hadosztályát Reynier követte, mig a Bon, Kleber (most Dugua) és Menou (most Vial) hadosztályok a mameluk sánczokat arczban voltak megtámadandók.

A csapatokhoz egyidejüleg lelkesitő beszédet tartott: «Gondoljátok meg», — mondá a többek közt, a fensik szélén emelkedő gulákra mutatva — «hogy ez emlékek csúcsairól 40 évszázad tekint le reátok!» («Songez, que du haut de ces monuments quarante siécles vous contemplent».)

Délután 2 órakor ért Desaix Behtül faluhoz, melyet az árkászokkal, tüzérekkel s a lovasitatlan dragonyosokkal azonnal megszállatott. De még mielőtt az általános támadás megindúlt, Murad bej lovassága a táborból kibontakozva két harczvonalban előre tört. Kezdetben az egész a franczia középnek tartott, de azután egy hirtelen kanyarodással Behtül felé fordúlva egész erővel a Desaix és Reynier hadosztályokra rohant.

A francziák a rohamot a leghevesebb ágyú- és puskatüzzel fogadták s bár hallatlan erőfeszítéssel, de mégis sikerűlt őket a négyszögekbe való betörésben megakadályozni. Ekkor nagyrészük Behtült fogta körűl, de itt is erős tüzet kapván, az egész tömeg nagy rendetlenségben visszafutott.

Most a franczia hadosztályok is előnyomúltak s a Bon hadosztály a sánczok jobb szárnyát, daczára 25 löveg tüzének, elfoglalta; ezután részint tüzeléssel, részint szúronyrohammal sikerűlt a mameluk sereget teljes rendetlenségbe hozni; a sánczok és Embabeh a francziák kezébe kerűltek.

Végre belátta Murad bej a küzdelem lehetetlenségét,

és a Niluson fölfelé visszavonúlt. Az éj folyamán Ibrahim is eltávozott és Syriába futott.

A fényes győzelem a francziáknak 300 halottjába kerűlt, míg a mamelukok több mint 2000 embert, 20 löveget, 40 tevét és összes málhájukat, élelemkészletöket elvesztették.

A következő napon, *julius 22-én*, meghódolt *Kairó*, hova Bonaparte 25-én ünnepélyesen bevonúlt. A francziák táboraikat a város körűl ütötték föl. Bonaparte Murad bej ellen Desaix hadosztályát hagyván Gizehnél, Kairóban pedig Bon hadosztályát, a többivel 12 napi pihenés után Ibrahim üldözésére indúlt s azt augusztus 11-én *Salalichnél* elérve, egészen Syriába nyomta. Desaix Murad bej több támadását sikeresen visszautasította.

Míg azonban a francziák hadműveleteit a szárazföldön a legteljesebb siker koronázta, addig a Bonaparte parancsa ellenére a kikötőbe be nem vonúlt s *Abukirnál* horgonyzó hajóhad *Nelson* által augusztus 1-én merészen megtámadtatott s majd teljesen megsemmisíttetett. A 13 sorhadi hajóból és 4 fregatteból, melyek 1178 löveget és 10,000 főnyi legénységet hordtak, csak 2 hadihajó és két fregatte menekűlt Máltába ; 9 hadihajó magát megadta, 2 elégett, 1 fregatte szintén elégett, 1 pedig elmerűlt. Az angolok 218 halottat és 727 sebesűltet veszítettek. Brueys altengernagy egy ágyúgolyó által megöletett. Az angolok e győzelme folytán Bonaparte Francziaországtól el volt vágva, másrészt pedig az angol diplomátia a portát hadizenetre ingerelte, mi augusztus 30-án be is következett.

Ez idő alatt Desaix a Nilus mentén Felső-Egyptomba hatolva, Murad bej seregét *Sedimánnál* teljesen megsemmisítette, Bonaparte pedig az ország kormányzásának rendezésén fáradozott, mi a kairói október 22—23-iki fölkelés elnyomása után teljesen sikerűlt is ; egyszersmind pedig, miután a porta hadizenetéről tudomást nyert, előkészűleteket tett a syriai hadjáratra.

A syriai hadjárat.

A syriai sereg 4 hadosztályba osztva (Kleber, Reynier, Lannes és Bon) 29 gyalog zászlóaljból, 900 lovasból (Murat) és 49 lövegből (Dommartin) állott, 13,000 főnyi létszámmal.

Syriában *Djezzár* pasa közel 50,000 fő fölött rendelkezett s a főhelyek Jaffa, Ramleh és Gaza tüzérségi- és élelmiszerekkel gazdagon föl voltak szerelve. A tengeren *Sydney-Smith* tengernagy hajóhada czirkált.

Bonaparte *1799 február 6-án* indúlt meg Kairóból s február 21-én Ibrahim bej seregét *El-Arisnál* szétvervén, bevonúlt Palaestinába. Február 25-én megvervén Abdallah csapatait, bevonúlt *Gazába*, márczius 5-én pedig *Jaffát* rohammal bevéve, márczius 19-én *Acre* (Acca) elé ért, melynek kikötőjében már Sydney-Smith hajóhada horgonyzott.

Itt egy több hónapig tartó érdekes harcz indúlt meg, melyet azonban részletben nem követhetvén, meg kell elégednünk avval, hogy a hely bevétele, bár a fölmentő sereg a Tabor hegynél megveretett, Sydney-Smith, Djezzár és főleg *Philippeau* mérnök (émigrans) fáradozásai folytán nem sikerült.

Bonaparte ennek folytán, de meg azért is, mert seregében a pestis ütött ki, az ostrommal május 21-én fölhagyva, Egyptomba visszatért s junius 15-én ismét Kairóba érkezett.

Az egyptomi hadjárat 1799/1801-ben.

Alig volt Bonaparte seregének ujjászervezésével készen, midőn tudomására jutott, hogy julius 11-én egy török hajóhad érkezett az abukiri kikötőbe. Ez *Musztafa* pasa 18,000 főnyi seregét hozta. mely *Abukirnál* partra szállva, erődített táborba vonúlt.

Bonaparte e sereg ellenében egyelőre csak 5000 főnyi gyalogságot és 1000 lovast állíthatott, de julius 25-én a törököket mégis megtámatda s a török sereget egy véres küzde-

lemben majd teljesen megsemmisítette. Csak 4000 török menekült az abukiri erdőkbe, mely augusztus 2-án szintén ismét a francziák kezébe került.

E fényes győzelemmel az abukiri tengeri kudarcz szégyene le volt mosva s mivel Francziaországban a dolgok rendjében új változás készült, Bonaparte elérkezettnek látta az időt, hogy Francziaországba visszatérjen. *Augusztus 24-én* valóban hajóra szállt, helyetteséül *Klébert* nevezvén ki. Vele ment Berthier, Bourienne, Monge, Lannes, Murat, Marmont, Desaix s többen.

Kléber a törökök egy második kisérletét november 1-én fényesen visszaverte; de midőn maga a nagyvezír egy 50,000 főnyi sereggel Egyptomba bevonúlt, s a franczia seregben a pestis pusztított, Kléber 1800 január 24-én Egyptom elhagyására önkéntes egyezményt kötött.

Anglia azonban az *el-arisi egyezményt* nem fogadta el és a sereg hadifogságba adását kivánta. Kléber erre a hadműveleteket újból fölvevén, a nagyvezír serege fölött *Heliopolisnál* fényes győzelmet aratott és igy a francziák helyzetét újból megerősítette. De e viszony nem soká tartott; Kléber egy fanatikus török által junius 14-én meggyilkoltatván, a franczia sereg rosz kezekbe került.

1801 márczius 8-án *Abercromby* alatt egy 17,000 főnyi angol sereg kötött ki Abukirnál. A francziák előbb itt, majd Ramanieh mellett súlyos vereséget szenvedvén, a főparancsnok Menou, Alexandriában, Belliard pedig Kairóban kapitulált, s a franczia hadak maradékai 1801 szeptemberben angol hajókon Francziaországba visszaszállíttattak.

Összegezés.

Bonaparte egyptomi hadjáratát az utókor elitéli. Igaz, hogy a merész vállalkozás a franczia fegyverek és Bonaparte dicsőségét nagy mértékben emelte, de végeredményében mégis meddő lévén, sem politikai, sem katonai szempontból eléggé nem igazolható. Politikailag nem, mert Francziaországnak Angliához való viszonyát elmérgesítette, sőt a köztársaságnak még új ellenségeket is szerzett, kato-

nailag szintén nem, mert egy jeles, harczedzett hadsereg, a legkitünőbb tábornokok által vezetve, a sokkal fontosabb európai háborútól elvonatott.

A mellett a veszély, melyet a directorium magára nézve sejtett, csak elnapoltatott s bukása Bonaparte visszatérése után rövid időre bekövetkezett. A nagy czél, mely a vállalat elé tüzetett, tehát el nem éretett ugyan, de Bonaparte az ő saját külön czélját elérte. A fényes győzelmek, melyeket két világrészben nyert, öregbítették dicsőségét, hirnevét s előkészítették az eseményeket, melyek folytán Bonaparte csakhamar a hatalom legmagasabb polczára emelkedett.

V. FEJEZET.

AZ 1799-IK ÉVI HÁBORÚK.

Előzmények.

A háború okai. A rastatti béke-congressus még mindig ülésezett, midőn a háború fellegei már javában gyűltek össze Európa egén.

A franczia köztársaság, elcsábítva a sikerek által, melyeket hadseregei arattak, nem elégedett meg többé határai megvédelmezésével, hanem a forradalmi eszméknek ujabb és ujabb tereket keresve, hódító politikát űzött. Belgium, Hollandia, Felső-Olaszország már a köztársaság uralma alatt állottak s szintén köztársaságokká alakíttattak; de a directorium még mindig nem telt be. A pápa birtokaiból a római köztársaság, Sveicz egyrészéből a helvétiai köztársaság alakíttatott; Joubert elfoglalta Turint s vele Szardinia nagy részét; Championnet megverte a Mack által ügyetlenül vezetett nápolyi hadsereget s Nápolyból a parthenopäi köztársaságot alakította. Mindezek, de különösen Bonaparte egyptomi expeditiója, melynek első eredménye Malta, második eredménye egész Egyptom elfoglalása volt, fölingerelték egész Európát a franczia köztársaság ellen.

A legbuzgóbb volt a köztársaság ellenségei közt Anglia, mely míg egyrészt a tengeren a franczia vállalatok meg-

hiusítására törekedett, másrészt diplomatiája által egy *második coalitio* létesítésén fáradozott.

Nelson győzelme Abukirnál döntő fordúlatot idézett elő. Első eredménye a porta hadüzenete volt. Ezt követte a máltai rend nagymesterévé választott orosz czárnak, I. Pálnak, az angolokkal kötött szövetsége, melyhez nemsokára Portugal és Nápoly is csatlakozott. Végre Ausztria, ki a lombardiai zavaros viszonyok közt e tartomány visszaszerzését reménylette s a svájczi köztársaság alakúlása folytán Tirolt féltette, a *tescheni* szerződésben szintén Oroszországhoz és Nápolyhoz csatlakozott.

A Francziaország elleni második coalitio tehát létrejött.

Francziaország a háborúra nem igen volt készűlve, de midőn 1798 vége felé meggyőződött arról, hogy a háború kikerűlhetetlen, nagy erőfeszítéseket tett. Legfőbb intézkedései közé tartoznak, hogy 200,000 főnek a hadseregbe sorozását elrendelte, továbbá, hogy a seregek fölszerelésére uj adókat vetett ki.

De még mielőtt e rendszabályok végre voltak hajtva, a háborút a szövetségeseknek megüzente.

Haditervek. *Francziaország* kormánya azon nézetben volt, hogy a hegyvidék birtokában a lapályoknak is ura leend; ehez képest egy hadsereggel Sveiczon át Tirol felé szándékozott előnyomúlni, mely sereg működését egy második Dél-Németországban, egy harmadik Olaszországban volt támogatandó. Ezenkivűl egy serege állott Hollandiában és egy Nápolyban, melyek e köztársaságok terűletét kellett hogy megóvják.

Az egész művelet czélja az volt, hogy a szövetségesek hadaik egyesítésében megakadályoztassanak s az osztrák sereg lehetőleg még egymagában megveressék.

A *szövetségesek* részéről Ausztria leginkább Lombardia visszaszerzését óhajtotta. Oroszország és Anglia általában a forradalmi kormány megdöntését és a régi legitim rend helyreállítását; Anglia e mellett természetszerűleg Egyptom visszavételét is kivánta.

E czélok elérésére Ausztria és Oroszország Dél-Németországban és Itáliában közös seregeket, Ausztria ezen kivűl

a Sveiczban egy külön sereget kívánt működtetni; Nápoly az ott álló franczia hadtest elűzésére, Anglia kormánya Hollandia visszafoglalására czélzó tengeri vállalatokra, végre hadiköltség-pótlék fizetésére vállalkoztak.

Erőviszonyok. E tervek végrehajtására a harczra készülő államok a következő hadseregeket állították föl.

Francziak: 1. A *dunai* hadsereg *Jourdan* parancsnoksága alatt 37,000 főből állott Strassburg és Baselnél; egy figyelő hadtest 8000 fővel Bernadotte alatt Mannheimnél.

2. A *helvétiai* hadsereg *Masséna* alatt 30,000 fővel, a Vierwaldstätti tó tájékán; *Lecourbe* osztályai dél felé a Szent-Gotthard és Szent-Bernhard szorosokig előretolva.

3. Az *olaszországi* hadsereg *Scherer* alatt a Mincionál 58,000 fővel; végre

4. A *batáviai* hadsereg *Bonne* alatt 20.000 fővel Hollandiában és a *nápolyi* hadsereg *Macdonald* alatt 35,000 fővel a parthenopäi köztársaságban.

Szövetségesek. A szövetségesek részéről egyelőre csak Ausztria hadai állottak a határokon és pedig:

1. *Károly főherczeg* 80,000 fővel a Lechnél. A főherczeg alá volt még rendelve *Sztáray*, ki 15.000 fővel Neumarknál (Nürnberg m.), továbbá *Hotze* és *Auffenberg*, kik összesen 26,000 fővel Vorarlbergben és Graubündtenben (Sveicz) állottak.

2. *Bellegarde* 48,000 fővel Tirolban.

3. *Kray* 86,000 fővel Veronánál és az Etsch mögött.

Az *orosz* haderők közül 30,000 fő *Korszakov* alatt Károly főherczeg hadához, további 32,000 fő pedig a nagyhirű *Szuvorov* alatt, ki osztrák tábornagygyá neveztetett ki, Kray seregéhez voltak csatlakozandók, de a hadműveletek megkezdésekor még útban voltak.

A németországi hadjárat.

Hadműveleti tervek. Az 1799-ik évi háborúban a hadsereg-parancsnokok önállósága még kevesebb volt, mint a megelőzőkben.

A *franczia*k részén a hadműveleti tervet Carnot alkotta meg s a kijelölt parancsnokok, nem birván Bonaparte ön-

állóságával, ama határok közt maradtak, melyeket az általános terv eléjök szabott.

E terv szerint a három franczia seregnek egyöntetű előnyomúlással Augsburgot, Innsbruckot és Bassanot kelle elérniök. *Jourdannak*, a dunai hadsereg parancsnokának, a directorium megparancsolta, hogy a Rajnán átkelve, mielőbb Bregenzet igyekezzék elérni. De Jourdan ez irányt veszélyesnek tartva, hogy úgy Massénához mint Bernadottehoz közelebb maradjon, a Duna és a Boden tó közt a közép irányt választotta.

Hasonló mint a francziáknál, volt a viszony az *osztrák* seregeknél is, azon különbséggel, hogy míg a directorium közege, Carnot, katonai lángész volt, Ausztriában a Thugut miniszter akarat nélküli közegévé sűlyedt haditanács ily elméket kebelében nem számlált. De határozataihoz annál nagyobb makacssággal ragaszkodott s azoktól semmiféle eltérést meg nem tűrt.

Károly főherczeg, a németországi hadsereg parancsnoka, szintén csak a hadjárat elején járt el némi önállósággal és sikereket is csak ez első időszakban ért el; később a haditanács kezeit megkötvén, nagyobb dolgokat többé nem művelhetett

A főherczeg hadműveleti terve egyszerű volt:

Mihelyt a francziák előnyomúlásáról tudomást nyer, eléjök szándékozott állani s őket döntő csatára kényszeríteni.

A hadműveletek lefolyása. Jourdan márczius 1-én Kehlnél és Hünningennél kelt a Rajnán át; de mivel a hadüzenet még meg nem történt, előnyomúlása lassú volt s Osterachot elővédével csak márczius 20-án érte el.

De már itt ellenségre talált. Károly főherczeg ugyanis Jourdan és Bernadotte átkeléséről értesülve, Sztáray hadtestét Bernadotte ellen küldte, maga pedig Jourdan elé sietett s ugyancsak márczius 20-án már Osterach közelében állott. De Károly főherczegnek közel 60,000 embere volt ott, míg Jourdan egy téves hír folytán még a Vandamme hadosztályt ki is különítette. A márczius 21-én *Osterach* mellett bekövetkezett ütközetben tehát visszavettetett és Stokachig hátrált.

A főherczeg nem üldözte rögtön, hanem útját Stockach felé csak márczius 24-én folytatta.

A stockachi csata.

1797 márczius 25-én. (*12. melléklet*).

Jourdan az osterachi ütközet után seregét összeszedvén, márczius 24-én zömével (Soult, Souham, Lefévre, d'Haupoult) Engennél, jobb szárnyával (Ferino) Singennél, balszárnyával pedig (St. Cyr, Vandamme) Tuttlingennél állott.

Károly főherczeg 24-én este ereje zömével Stockachra ért; elővéde Neuzingennél, jobb szárnya Mahlspürennél, balszárnya Wahlwiesnél foglalt állást. Nem tudván biztosan, vajjon Jourdan még előtte áll-e, vagy talán a helvétiai sereghez csatlakozott, márczius 25-ére kémszemlét rendelt és pedig maga 9 zászlóaljjal és 28 lovas századdal Achig szándékozott menni, míg Meerweldtet 11 zászlóaljjal és 14 lovas századdal Liptingen felé küldte.

De Jourdan ugyan e nap az osztrák sereget, gyöngesége daczára, megtámadni szándékozott s két hadosztályt, Souhamot és Ferinot, Stockachra irányított, maga Soult hadosztályával és a lovas tartalékkal Liptingennek tartott, hova St. Cyr és Vandamme is irányítva voltak. A franczia sereg-parancsnok terve ezek szerint abból állott, hogy az osztrák arczvonalat két hadosztálylyal foglalkoztatván, ereje zömével annak jobb oldalába kerüljön s a döntő támadást intézze.

Ezek folytán Károly főherczeg már Eigeldingennél Souham csapataira talált s velök ép harczba bocsátkozott, midőn Meerweldt azon jelentését vette, hogy Emmingen és Tuttlingen felől erős ellenséges oszlopok közelednek. A főherczeg az ellenség szándékát rögtön fölismervén, a parancsnokságot Nauendorfnak adta át, maga előbb Stockachra, onnét pedig, 6 gránátos zászlóaljat és 12 vértes századot maga mellé vévén, Liptingen felé sietett.

Jourdan ez idő alatt Meerveldt oszlopát Liptingennél visszavetvén, az osztrákokat a St. Cyr hadosztály segitségével a Graue-Wald erdőségbe szorította vissza.

Az osztrákok teljes visszavonúlásban voltak és Jourdan, a győzelmet biztosnak tartva, csak Soult-al és a tartalék-

lovassággal nyomúlt a Grauerwaldba, mig St. Cyrt az osztrákok visszavonúlásának elvágására Mösskirch felé küldte.

Meerveldt a Grauerwald déli kijáratánál új állást foglalt s ebben sikerűlt mindaddig kitartania, míg Károly főherczeg megérkezett. Ekkor mindketten támadásba mentek át s Soult hadosztályát két oldalról is megrohanván, nagy veszteséggel visszavetették. Ép igy járt a franczia lovasság is.

Ezzel a franczia fölállítás át volt törve s a főerő megverve; mivel pedig Souham Eigeldingenen túl nem ment, Ferino Wahlwies helységet és a Stockach előtti Nellenberget hiába támadta meg; az Souham segélye nélkűl nem sikerűlt, s igy Károly főherczeg teljes győzelmet aratott.

Szerencséje volt Jourdannak, hogy a főherczeg csak gyöngén üldözött s hogy St. Cyr hadosztályát a közeledő Sztáray elől Rottweil irányában elvonta. Igy aztán az egész megvert sereg Willingen felé elmenekűlt.

A veszteség mindkét részen közel 4000 fő volt.

A stockachi csata után Jourdan a Rajna mögé vonúlt. Károly főherczeg nem követte őt; csupán Sztárayt küldte a Rajna felé, hogy Jourdan mozdulatait megfigyelje.

Az osztrák főssereg most Engen tájékán a Duna és Rajna közt laktáborba vonúlt, honnét két hónapig nem mozdúlt ki. E tétlenség oka az volt, hogy a haditanács, illetőleg a kormány és Thugut, Károly főherczegnek a Sveiczba való bevonúlásába bele nem egyeztek. Maga a főherczeg beteg is volt, sőt rövid időre a parancsnokságot is letette s azt csak május végén vette ismét át.

Midőn Jourdan seregével a Rajna mögé ért, a directorium őt a parancsnokság alól fölmentvén, visszahívta. Serege Masséna alá rendeltetett.

A sveicz-tiroli hadjárat.

Hadműveleti tervek. A *francziák* Masséna alatt álló főseregének Vorarlbergen át, Lecourbe különítményének az Inn völgyén át, Tirolba kellett vonúlnia.

Az *osztrákok* részéről a hadszínhelyen álló Hotze és Bellegarde egyelőre csak Vorarlberg és Tirol védelmére utasíttattak. A Sveiczba való benyomúlásra a haditanács utasítását kellett bevárni.

A hadműveletek lefolyása. Masséna márczius 6-án Atzmoosnál és Benderennél lépte át a Rajnát és a Rajnán fölfelé vonúló Hotze-t *Feldkirchre* visszavetette. Ez által *Auffenberg* el lévén különítve, *Churnál* körűlfogatott és capitulálni volt kénytelen.

Ez idő alatt *Lecourbe* az Inn völgyben *Martinsbruckig*, *Dessoles* pedig a Münster völgyben *Taufersig* jutott s az itt álló osztrák különítményeket visszanyomván bevonúltak Tirolba.

Ekkor azután *Bellegarde*, támadásba ment át, s mivel Masséna Jourdan veresége folytán előnyomúlását nem folytathatta, a két franczia különítmény visszavettetett és a főseregbez csatlakozott. De Bellegarde előnyomúlása igen lassú volt s csak május 15-én lépett Lenznél Hotzeval, ki a francziákat 14-én *Luziensteignél* megverte, érintkezésbe.

Május 20-án Bellegarde, Szuvorov seregéhez csatlakozandó, 25,000 emberrel Olaszországba ment, Hotze pedig Károly főherczeggel egyesűlt, mig Sveiczban csupán St. Julien maradt egy 5000 főnyi különítménynyel.

Az olaszországi hadjárat.

Hadműveleti tervek. A Scherer alatt álló *olaszországi* hadseregnek, az általános haditerv szerint, a Mincio és Etsch vonalakon áttörve, Bassano irányában kelle előhatolnia.

Ennek ellenében az *osztrák* sereg, *Kray* alatt, egyelőre szintén csak Bassano, illetőleg Veronáig szándékozott előnyomúlni s a hadműveleteket csak Szuvorov megérkezése után volt szabad folytatnia.

A hadműveletek lefolyása. Bárha Olaszországban a hadjárat kezdetén közel 110,000 főnyi franczia sereg állott, Scherer a támadó hadműveletekre mégis alig rendelkezett többel mint 40,000 fővel, mert 30,000 fő Nápolyban Macdonald alatt állott, a Piemontban megérkezett 30,000 ujoncz még kiképezetlen, 10,000 fő pedig szétforgácsolva volt.

Scherer e 40,000 főnyi sereget a Mincio mögött összpontosítván. *márczius 24-én* átkelt a Mincion s előbb Pastrengo, majd Legnago felé szándékozott áttörni. Ez idő alatt Kray az osztrák kétszer oly erős hadsereget összevonta s támadásba ment át. Az összeütközés *Magnanonál* április 5-én következett be; Scherer megveretvén, a Mincio, majd az Oglio mögé vonúlt s balszerencséjéről Macdonaldot is értesítette.

Április 14-én érkezett meg *Szuvorov* Veronában s vele *Rosenberg* 31,000 főnyi orosz serege. Az osztrák-orosz hadak főparancsnokságát most Szuvorov vette át.

A szövetséges seregek az előnyomúlást *április 19-én* kezdték újra meg. Scherer az Adda mögé hátrált s a parancsnokságot *Moreaunak* adta át.

Moreau a sereget most Alessandriához vezette, hova *május 7-én* ért.

Szuvorov bevette Milánót s Alessandria ellen nyomúlt; mielőtt azonban még döntésre kerülhetett volna a dolog, Moreau a Piemontban kitört lázadás és serege rosz állapota következtében Alessandriát elhagyni s a *Rivierába* visszavonúlni volt kénytelen. Szuvorov erre Alessandrián át Turinba menetelt, hova *május 24-én* érkezett meg.

Ez idő alatt mindkét fél erősbítést kapott. A szövetséges sereghez bevonúlt 25,000 fővel Bellegarde, a francziák segítségére jött Macdonald serege. A megállapodások szerint Macdonald Piacenza, Moreau Genua felől volt a szövetséges sereget megrámadandó.

Macdonald serege *junius 16-án* érkezett Piacenzához, 17-én megtámadta az Ott alatt álló osztrák elővédet, de azután Melas által visszanyomatott a Trebbia mögé.

A következő napon megérkeztek Szuvorov oszlopai és a *Trebbia* melletti csata, mint e harczok összefoglalva neveztetnek, tovább folyt, mig végre a harcz, a csata harmadik napján, junius19-én, *Lichtenstein* önálló föllépése folytán a szövetségesek javára dőlt el. Macdonald Reggio felé vonúlt vissza.

Moreau junius 16-án elért ugyan *Gavihoz*, de Bellegard ellenében nem boldogúlt s a Trebbia melletti csata hirére visszavonúlt.

A hadműveletek csak egy havi szünet után indúltak újra meg, amikor Macdonald a tengerparton haladva Genuánál Moreau seregéhez csatlakozott.

Augusztus elején az egyesült franczia sereg parancsnokságát *Joubert* vette át s azonnali támadást határozott. A sereg Alessandria felé nyomúlt elő, de már útközben találkozott a szövetségesekkel. A döntő csata *Novinál* augusztus 15-én ment végbe. A csata a francziákra nézve ismét szerencsétlenül ütött ki; Joubert mindjárt a csata elején elesett s a franczia sereg a szövetségesek kétszer oly erős csapatai által elnyomatva ismét vereséget szenvedett.

A franczia sereget Moreau Genuára vezette vissza; Szuvorov nem követte, hanem a szövetséges hadakkal Astira vonúlt.

A Novi melletti csata után az osztrákok és oroszok közötti viszály, melynek magvait a haditanács, illetőleg Thugut intézkedései hintették el, egész erővel kitört. Ennek folytán elhatároztatott, hogy az olasz hadszínhelyen Melas alatt, valamint a német hadszínhelyen Károly főherczeg alatt *csak osztrák hadak* maradjanak, míg az oroszok a sveiczi hadszínhelyen működjenek.

Az oroszok elvonúlása után Melas elfoglalta még Conit és Gavit, más nevezetesebb dolog azonban nem történt. A franczia sereg Championnet alatt a Rivierában maradt.

A sveiczi hadjárat.

Általános viszonyok. Haditervek. *A szövetségeseknél* a viszony mindinkább kellemetlenebbé vált. Ausztria, miután az orosz sereget Felső-Olaszország visszahódítására fölhasználta, minden módon arra törekedett, hogy Szuvorov hadai a Sveiczba küldessenek s igy Olaszország kizárólag osztrák csapatok által legyen megszállva. Szuvorov e miatt, továbbá a bécsi haditanács beavatkozásai és Károly főherczeg tétlensége miatt folyton panaszkodott, szemére hányván a bécsi kormánynak, hogy az orosz sereget nem a coalitio által követett főczél, hanem Ausztria magán érdekeinek elérésére használja föl.

Végre a szövetséges kormányok a következőkben egyeztek meg.

Szuvorov az összes orosz csapatokkal Sveiczba megy s onnét a Franche-Comtén át vonúl be Francziaországba. *Károly* főherczeg Mannheimnek tart s ennek elfoglalása után a Rajnán átkelve úgy nyomúl elő, hogy az orosz sereggel és a Hollandia visszafoglalására indúló angol-orosz sereggel összhangzatosan működjék. Ausztria titkos czélja e mellett kétségtelenül Németalföld visszahódítása volt. York egy angol-orosz sereggel Hollandiát igyekszik elfoglalni. Végre az orosz és angol hajóhadak Nápolyt segítik.

Franczia részen a dolgok fölötte rosszúl állottak. Az olaszországi hadsereg a Novi melletti vereség után oly állapotba jutott, hogy vele támadó hadműveletek végrehajtására gondolni sem lehetett. Nem sokkal jobb volt a viszony a helvétiai seregnél, mely mindenben szükséget szenvedett.

A directorium mindennek daczára Massénát folyton a támadásra unszolta. Masséna azonban egyelőre csak védő magatartást tanúsíthatott s csak augusztus közepén, midőn Jourdan seregének zöme hozzá érkezett, mehetett támadásba át.

Erőviszonyok. Május vége felé a *franczia* helvétiai hadsereg ereje zömével, körülbelül 30,000 fő, Winterthur tájékán állott; balszárnya (Ney és Souham) egész Baselig, jobb szárnya (Chabran, Lecourbe, Xaintrailles) egész a Szt.-Gotthardig terjedt.

Az egész erő mintegy 64,000 fő volt.

A *szövetségesek* részéről csupán a Károly főherczeg alá rendelt osztrák csapatok állottak a sveiczi hadszínhelyen. A sereg zöme (Károly főherczeg volt németországi hadserege és Hotze) mintegy 45,000 fő, Winterthurnál egyesült, a jobb szárny (Nauendorf) Waldshutnál, a balszárny (Jellacsics és Bey) egész Altorfig állott.

Az orosz hadak egy része Szuvorov alatt Olaszországban működött, másik része (Korszakov) még Csehországban volt.

A hadműveletek lefolyása. A Sveiczba való benyomúlásra az engedélyt Károly főherczeg csak május közepén kapta meg.

Azonnal megindúlván, a Rajnán *május 20-án* Steinnél és Schaffhausennél átkelt s Hotze vorarlbergi seregével május végén egyesült. Masséna ezt nem gátolhatván Zürichig ment vissza, s az ottani erődített táborban foglalt állást.

Károly főherczeg ez állást *junius 4-én* megtámadta; e harcz az ugynevezett *zürichi első csata.*

E támadás azonban nem sikerült s a főherczeg azt másnap megújítani akarta; de Masséna a támadást nem várta be; még 4-én éjjel a tábort kiürítvén a Limmath mögé vonúlt s Zürichtől délre az Albis magaslaton új állást foglalt.

Károly főherczeg támadása azonban folytatást nem nyert, mert a hadi tanácstól parancsot kapott, hogy az orosz segélyhad (Korszakov) megérkeztéig nagyobb hadműveletekbe ne bocsájtkozzék.

Harmadfél havi szünet után a hadműveletek mindkét részen újból megindúltak. Ezen idő alatt Masséna a volt dunai seregtől (Jourdan) kapott erősbítéseket; a szövetségesek részéről pedig megérkezett Korszakov serege Schaffhausennél.

Masséna előbb jobb szárny oszlopait hozta tevékenységbe és az osztrák különítményeket (Rohan, Strauch, Jellasics, Simbschen) visszavetve, a St.-Gotthardot is birtokába ejtette. Erre Károly főherczeg — már Korszakovval egyesűlve — augusztus 17-én *Dettingennél* az Aar folyón átkelni s Masséna baloldalát megtámadni szándékozott. De az előkészűletek hiányosak voltak, s Ney az átkelést megakadályozta.

Szeptember elején Károly főherczeg az új csoportosításnak megfelelőleg a közép Rajnához vonúlt és Sveiczban csupán Korszakov és Hotze seregei maradtak. Ezek arra voltak utasítva, hogy Szuvorov megérkezését állásaikban — Korszakov Zürichnél, Hotze a Linth folyónál — bevárják, a mikor azután mind a három oszlop Massénát támadta volna meg.

Masséna erről értesűlve, elhatározá, hogy Korszakovot még Szuvorov megérkezése előtt megtámadja.

A zürichi második csata.

1799 szeptember 25-én. (*13-ik melléklet*).

A támadást Masséna szeptember 25-ére tervezte. Ez időben Masséna 4 hadosztálya volt a főállásban (Lorges, Menard, Mortier, Klein), melyek ereje körülbelül 37,000 fő volt. Vele szemben állott Korszakov 24,000 oroszszal. A Linth folyónál, hol a támadás ugyane napon hajtatott végre, Soult és Molitor állottak 15,000 fővel, Hotze 13,000 embere ellenében.

A csata napján az oroszok részéről 8 zászlóalj és 10 lovas század *Durasov* tábornok alatt Baden közelében, *Markov* tábornok 3 zászlóaljjal, 4 lovas századdal és egy üteggel a Klosterfahr magaslaton, Dietikonnal szemben állott; a többi orosz csapatok részint a Sihlfeldi táborban, részint (Gorcsakov) Wollishofennél.

Masséna a Lorges hadosztálylyal és a Menard hadosztály felével a Limmath folyón Dietikonnál, a 24-ike éjjelén vert hídon, kora hajnalban átkelvén, Markov különítményét meglepőleg megtámadta s a különítmény nagy részét elfogva a Klosterfahr magaslatot megszállta.

Ez idő alatt a Mortier hadosztály Gorcsakov, a Klein hadosztály Korszakov állása ellen nyomúlt elő, míg a fél Menard hadosztály — Durasov csapatainak távoltartására — Oedveil, Delliken és Regensdorf helyeket szállták meg; néhány zászlóalj a hídverést födözte.

A Klosterfahr magaslatról a franczia csapatok Oudinot által Hönggön át a Geissberg és Züricher Berg ellen vezettetnek. De Korszakov e támadást csak tüntetésnek tartva, a balszárnyra siet, hol Gorcsakov Mortier-vel küzd. Ekkor indúl meg Klein arcztámadása is Altstetten felől. Korszakov most, az arcztámadás ellen védekezve, Gorcsakov hadosztályát szintén a Sihlfeldre vonja, majd pedig, miután a Geissberg a francziák kezébe került, a csapatokat Zürichen át a Limmath jobb partjára rendeli.

E közben beállott az éj, mely Korszakov csapatait igen veszélyes helyzetben hagyta. De az éj folyamán Durasov kerülő utakon mégis eljutott a főseregheż és Schwammendingent elfoglalván, a Winterthur felé vezető utat megnyitotta.

Reggel Korszakov a többi csapatokat is a Limmath jobb partjára vonva, nehéz küzdelmek után elvonúlt; de egész tüzérsége, — 100 ágyú — málhája, és hadi pénztára a francziák kezébe kerűlt.

Az oroszok vesztesége 8000 fő, a francziáké 3000.

Ugyan e napon Soult megverte Hotze seregét a Linth mellett. Hotze maga elesett, és a csapatokat Petrás St.-Gallenbe vezette vissza.

A zürichi csatában megvert orosz sereg Schaffhausennél a Rajna jobb partjára kelt át.

Szuvorov serege az új beosztásnak megfelelőleg a Sveiczba volt vezetendő. A mozdúlatot Szuvorov *szeptember 8-án* kezdte meg s 21-én ért Bellinzonába, hol a sereg két részre oszlott. Rosenberg — két napi előnynyel — a Lukmanier szorosson át hatolt előre, hogy Lecourbe osztályait a Gotthardon való átkelésnél oldalba fogja, a főssereg pedig Airolonak tartott. *Szeptember 24-én* szándékozott Szuvorov a *Gotthardon* átkelni 26-án Altdorfot, 27-én Luzernt elérni.

Az átkelés Lecourbe-al folytatott rövid harcz után megtörtént; 25-én az oroszok Wasenbe, 27-én Altdorfra érnek, útközben Lecourbe csapataival állandóan küzdelmet folytatva.

Itt nyert az orosz fővezér tudomást a szerencsétlenségről, mely Korszakovot és Hotzet érte. A három irányból Masséna ellen való támadás tehát meghiusúlt, de sőt az eddigi irányban való előhaladás is veszélyes vala, mert Schwyz és a kijáratok már Masséna kezében voltak. Szuvorov ennélfogva *jobbra kitért* és a Schächenthalon át a Muotta, majd a Klön völgybe, s végre Glarusra ment, hova *október 1-én ért.*

Szuvorov serege azonban ekkor már oly állapotban volt, hogy Massénával szembe nem szállhatott, s az összeütközést gondosan kikerűlve, a Rajna völgyébe s végre *október 12-én* Feldkirchbe menetelt.

A Sveiczon való átkelés alatt az orosz sereg csak a fáradalmak következtében 5000 főt veszített.

Masséna ennélfogva egész Sveiczet hatalmába ejtette és megszállotta.

Az orosz hadi tanács október 17-én elhatározta, hogy többé semminemű hadműveletekbe nem bocsátjtkozik, s Szuvorov, Károly főherczeggel folytatott éles jegyzékváltás után, oktober 30-án elvonúlt, hogy seregével Bajorországban téli szállásokba vonúljon.

A sveiczi események folytán Károly főherczeg a Rajnától a tiroli határra tért vissza. Mivel pedig York hollandi expeditiója is kudarczot szenvedett, Pál czár a coalitiotól visszalépett és Szuvorovot még deczember havában Oroszországba visszarendelte.

Eredmény.

Az 1799-ik évi hadjárat eredménye korántsem volt oly fényes, mint azt a szövetségesek az év elején remélték.

A hadjáratok közül csupán a Kray által szerencsésen megkezdett, és Szuvorov által erős kézzel folytatott olaszországi hadjárat aratott határozott sikert: de még e siker sem volt teljes, mert Szuvorov távozása után Melas a támadó hadműveleteket nagy túlereje daczára nem folytatta, hanem *központi állásában* tétlenül vesztegelt. Olaszország felső része tehát az oroszok segitségével Ausztria kezébe került, de Genua és a Riviera a francziák birtokában maradt.

Károly főherczeg működése szintén csak az első időszakban sikeres; azontúl serege tétlenül vesztegel, s az év végén már a határok védelmére szorúl.

A sveiczi hadjárat és a hollandi expeditió határozott kudarczczal végződnek s a szövetségesek folytonos surlódásának végre is nyilt szakadás a következménye.

A Francziaországba való benyomúlás és Németalföld visszafoglalása továbbra is jámbor óhajtások maradtak.

Összegezés.

Bárha az 1799-ik évi háború csak egyetlen fényes tünetet mutat, t. i. Szuvorov olaszországi hadjáratát, mégis sok tekintetben tanúlságos.

Általánosságban véve ismét beigazolja azt, hogy coalitionális seregek sikerrel csak ritkán tudnak működni, nevezete-

sen akkor, ha azok egy erős, hatalmas kézben összetartatnak s egységesen alkalmaztatnak. E háborúban két jeles vezér működik: Károly főherczeg és Szuvorov. De előbbi a bécsi hadi tanács és Thugut miniszter befolyása alatt áll; ellentétben kormányával, méginkább önmagával, teljes függésben egy másik, nálánál hatalmasabb tényezőtől, ereje megtörik s működése eredménytelen. A másik fővezér hatalmas, erélyes természet, ki képes volna magát a körülmények fölé emelni; de nem teheti, mert elejétől fogva ferde helyzetben van. Mint osztrák tábornagy teljes engedelmességgel tartozik a bécsi hadi tanácsnak, mint orosz tábornok a czárnak s az ellentétes utasitások tömkelegében nem találja meg a helyes útat, melyen haladjon.

A francziák általános hadi tervét elitéli Napoleon, kinek véleménye szerint nem három gyönge, hanem két erős sereggel kellett volna működni; ezek egyike a Sveiczban védő, a másik Olaszországban támadó magatartást kellett volna hogy tanúsítson. A szövetségesek támadó előnyomúlását helyesli, de nem a sveiczi műveleteket; ezek helyett czélszerűbb lett volna, ha egy nagyobb sereg Károly főherczeg alatt a Rajnán átkelve a háborút Németalföldre viszi, s igy az ellenség amúgy is csekély erejét megosztásra kényszeríti.

A részletekben tekintve rendkívül káros volt a bécsi hadi tanács folytonos korlátozó beavatkozása, mely a szövetségesek erejének felét majd állandó tétlenségre kárhoztatta. Károly főherczegnek a stockachi győzelmes csata után a támadást folytatni kellett volna, de nem Sveicz, hanem a Rajna felé; ekkor Masséna kénytelen lett volna a Sveiczot oda hagyni, s a Rajnánál gyors döntés következik vala be, mely az olaszországi eseményeket is közvetlenebbül befolyásolja. De még a Sveiczba való benyomúlás is jobb lett volna, mint a tétlen veszteglés majd az egész éven át.

Az olasz hadműveletekre, úgy véli Napoleon, czélszerűbb lett volna, ha Scherer és Macdonald Krayt még Szuvorov megérkezése előtt egyesülten megtámadják. De még később is más fordúlatot vehet az ügy, ha a nápolyi és olaszországi seregek nem külön-külön ütköznek meg Szuvorovval, (Trebbia és Novi) hanem előbb egyesülnek.

A Novi melletti csata után a hadművészet törvényei szerint az olasz hadjáratot előbb be kellett volna fejezni s a francziákat Olaszországból teljesen kiűzni. De a bécsi politika nyugtalanúl vonta ki az orosz sereget Olaszországból, hogy az teljesen osztrák kézben maradjon; a hadjárat folyamát félbeszakítván, Szuvorov Olaszország meghódítását be nem fejezi, a Sveiczba pedig későn ér.

A Sveiczban káros volt az, hogy az osztrák csapatok kivonúltak, mielőtt Szuvorov serege megérkezett. Igy Masséna alkalma nyílt Korszakovot külön megverni, s ezáltal a tervezett sveiczi hadműveleteket meghiusítani.

Mind e viszonyok folytán a roppant erők, melyeket a szövetségesek lábra állítottak, aránylag csak csekély eredményt érhettek el; a coalitio kitüzött czélját még csak meg sem közelítette, s végre teljesen fölbomlott.

Francziaország tehát első sorban a bécsi hadi tanácsnak köszönheti, hogy Olaszországot teljesen el nem vesztette, s hogy a hadjárat végén mindegyik birtokát megtartva, ezenkivül még az egész Sveiczot is birtokába keríthette.

A hadműveletek közül kiválóan figyelemreméltó Károly főherczeg első támadása Jourdan ellen, Szuvorov hadműveletei Olaszországban s menete Sveiczon át, továbbá Masséna ügyes és tevékeny működése a Sveiczban.

A csaták közül legkiválóbbak a stockachi, mely egyszersmind a harczászati áttörésnek szép példája, a Trebbia melletti három napig tartó küzdelem, a Novi melletti és a zürichi második csata, melyben Masséna az erőket czélszerű módon alkalmazza.

VI. FEJEZET.

AZ 1800-IK ÉVI HÁBORÚ.

Előzmények.

Általános viszonyok. Bonaparte 1799 október 9-én kötött ki Francziaországban; utazása Párisba diadalmenethez hasonlított, ép úgy a bevonúlás az ország fővárosába.

A directorium hitelét a rosz kormányzat már teljesen aláásta, s Bonaparte épp jókor érkezett arra, hogy nagy tervének megvalósításához lásson. Nem is késett soká; Sieyes-vel szövetkezvén a directoriumot *Brumaire 18-án* (november 9-én) megbuktatta s az 1794-ik évi alkotmányt eltörölve ideiglenes consuláris kormányt alakított, mely kívüle még Sieyesből és Roger Ducosból állott. Deczember 24-én kihirdettetett az új alkotmány, mely Bonapartenak, mint *első consulnak*, majd korlátlan hatalmat adott.

Mihelyt Bonaparte hatalma megszilárdúlt, az állami közigazgatás minden ágában czélszerű intézkedéseket léptetett életbe, melyek az egész államéletre jótékony befolyást gyakoroltak s az országban a rég nélkülözött nyugalmat és rendet biztosították. A külhatalmakkal érintkezésbe lépett a béke helyreállítására. Azok nagyobb részénél a törekvések sikerre vezettek, csupán *Anglia* és *Ausztria* nem akartak a békéről tudni s mivel Ausztria a német államokban is pártot szerzett, a háború folytatása kikerűlhetlenné vált.

Ennél fogva úgy Ausztria, mely tulajdonkép a háború egész terhét kellett hogy viselje, mivel Anglia csak pénzzel és hajóhadával segített, mint Franciaország, buzgón készűltek a háborúra.

Támogatva az ország és a hadsereg bizalma által, Bonaparte a hadsereg zilált viszonyaiban csakhamar rendet teremtett; a hadseregek létszámát kiegészítette, szükségleteiket kielégítette, a fegyelmet helyreállította s azok élére harczokban már kipróbált kitünő tábornokokat állítván, Franciaország nyugalommal tekinthetett a jövő háború elé.

Hadi tervek. Bonaparte fáradozásai folytán az 1800-ik év elején a következő hadseregek nyertek hadképességet: A *rajnai hadsereg*, mely Moreau alatt 108,000 főből alakúlt meg; az *olaszországi hadsereg*, mely Masséna alatt ugyan csak 30,000 főt számlált, de kitünő csapatokból állott; a *sveiczi hadsereg*, mely Lecourbe alatt 32,000 fővel Sveiczot tartotta megszállva, végre a *batáviai hadsereg*, mely Hollandban állott s 10,000 főt számlált.

E hadseregeken kivűl azonban az első consul még egy 50,000 főnyi *tartalék sereg* alakítását kezdte meg, mely a

hadügyminiszterségbe visszatérő Carnot megérkezése folytán rendelkezésre álló *Berthier* parancsnoksága alá helyeztetett.

E szerint Francziaország körülbelül 230,000 főnyi jól szervezett haderővel rendelkezett. Bonaparte a rajnai sereget szándékozott támadásra fölhasználni, mely a tartalék sereggel egyesülvén, 160,000 főt tett volna, míg az olaszországi seregnek egyelőre a védelem tétetett volna föladatává. E sereg Sveiczon át nyomúlt volna elő, mely Lecourbe által volt megszállva.

De Moreau féltékenysége folytán, ki Bonaparte alatt vezényelni határozottan vonakodott, az első consul tervét megváltoztatta. Az új terv szerint Moreau önállóan volt Németországba bevonúlandó. A tartalék sereg nem csatlakozik hozzá, hanem Bonaparte által személyesen az olaszországi hadszínhelyre vezettetik, hol azután Masséuával együtt működik az osztrákok leküzdésén.

Ausztria ugylátszik a franczia hadseregeket nagy ellenállásra nem hitte képesnek, s ez az oka, hogy németországi és olaszországi seregeinél egyszerűen a fogyatékok pótlására szorítkozott. Ennek daczára a *dunai hadsereg* a németországi contingensekkel együtt majd 120,000 főre, az *olaszországi* 100,000 főre emelkedett, s igy a franczia támadó seregek erejét fölülmulta.

Nagy baj volt azonban, hogy Ausztria legjelesebb vezére, Károly főherczeg, a vezérlettől visszahivatott. Helyét — a dunai hadseregnél — *Kray* foglalta el, míg az olaszországi hadsereg vezérlete az ősz *Melasra* bizatott.

Az osztrák hadi terv abból állott, hogy a támadást az olaszországi hadsereg kezdje meg, s míg az a franczíákat a Rivierából kiűzi, Kray egész a Rajnáig nyomúljon elő és ott állapodjék meg. Ha azután Melas a tengeri Alpokon átkelt és Lyont eléri, mindkét sereg Páris ellen nyomúljon elő.

Az olaszországi hadjárat.

Erőviszonyok. A *franczia* sereg Olaszországban hasonló, vagy még kedvezőtlenebb helyzetben volt mint 1796-ban.

Massénának nemcsak Genua megtartása, de a határok födözése is meg volt parancsolva, mi az erő szétforgácsolását idézte elő.

E szerint *Masséna* jobb szárnya, *Soult*, három hadosztálylyal, összesen 18,000 fő, Genuánál állott s a hegyvidéket a Bochettától a Bormidáig, *Suchet*, a balszárny, 12,000 fővel, tovább a Col di Tendáig tartotta megszállva. Masséna alá volt rendelve még *Thurreau* 5000 főnyi hadosztálya is, mely azonban a Nyugoti Alpok átjáratait Genftől a Var folyóig őrizte.

Az *osztrák* hadak a hadműveleteket igen korán szándékoztak megindítani; de ez csupán szándék maradt, s a sereg tényleg csak *április elején* volt a működésre készen.

Melas a rendelkezésre álló 100,000 főből 30,000 főt *Kaim* alatt az Alpok megfigyelésére rendelt s e sereg a Gothard-szorostól a Col di Tendáig terjeszkedett ki; *Meskó* Turinnál, *Hadik* Ivreánál, *Vukassovics* Novaránál állott; ezekhez csatlakozott *Ott* 15,000 fővel a Col di Tendától a Rivieráig. A *főerő*, 50,000 fő a támadó hadműveletekre volt szánva, s belőle *Hohenzollern* 10,000 fővel Novinál, *Melas* 20,000 fővel Aquinál, *Elsnitz* szintén 20,000 fővel Cevánál állott.

Hadműveleti tervek. *Masséna* egyelőre védő magatartásra lévén utalva, csupán azt tervezte, hogy az ellenséget támadó előtörések által fogja távol tartani.

Melas a már érintett főerővel a franczia felállítást Aqui-Savona irányában áttörni szándékozott, azután Genuát az angol hajóhad segítségével elfoglalni s végre a Var folyó irányában előnyomúlni.

A hadműveletek lefolyása. Az osztrák sereg a hadműveleteket *április 5-én* kezdte meg. Ott Genua körűl gyülekezett s Hohenzollernnel együtt Massénát lekötendő volt. De Masséna még az egyesülés előtt kitört, s Ott seregét Torigliára visszavetette.

A főerő áttörése azonban sikerűlt és Soult csak nehezen bírt magának Savonából Genuába útat törni.

Most Elsnitz Suchet ellenében hagyatván, az egész erő Massénára tört s azt *április 8-ig* Genuában körülzárolta.

Ezután Melas Elsnitzel Suchet csapatait a Var folyóig visszavetvén, az egész sereg Genua esésére várakozik.

Ez idő alatt Bonaparte a *tartalék sereget* Dijonban összegyűjtötte. De hogy az ellenséget e sereg czéljai felől tévútra vezesse, a tartalék sereget a legártatlanabb és nevetségesebb színben igyekezett föltüntetni, s a sereget nem is Dijonban, hanem a környékén gyülekeztette, úgy hogy a kémek ott alig találtak 2000—3000 ujoncznál egyebet. Pedig a sereg, bár több mint fele részben valóban ujonczokból állott, már április elején kitünően szervezve és kiképezve volt, s benne katonai szellem és fegyelem uralkodott.

Ausztriát a hirek csakugyan félre vezették s a tartalék seregnek még létezésében sem hitt, annál kevésbbé volt annak czéljairól tájékozva.

April 27-én, midőn Masséna körülzároltatásáról tudomást nyert, megparancsolta Bonaparte Berthiernek, hogy a sereget Genfnek útba indítsa. Az átkelés helyéül egyuttal a Nagy *St. Bernhard* szorost, tehát a legrövidebb hadműveleti vonalat jelölte ki.

A Bonaparte által tervbe vett hadművelet czélja kétségtelenül az volt, hogy a Génuánál működő osztrák sereget hátba fogja, azt Genua ostromának félbenhagyására és döntő csatára kényszeritse.

Bonaparte *május 6-án* indúlt el Párisból, és *május 9-én* érkezett Genfbe. Itt különböző hirek várták; Masséna jelentette, hogy Genuát két hétnél tovább nem tarthatja; Suchet, hogy a Var mögé nyomatott vissza; ellenben a rajnai seregnek küldött Carnot tudatja Moreau engeni és mösskirchi sikereit s hogy Moncey alatt 15,000 főt útba indított.

Bonaparte most még inkább siettette az elindulást. A menet következő módon történt:

A tartalék sereg zöme, közel 35,000 fő, 3600 lovassal és 40 ágyúval, a *közép oszlopot* képezte, melynek élén Lannes, az elővédparancsnok, a Watrin hadosztálylyal menetelt és irányát Lausanne-nak, Martignynak, azután a nagy St. Bernhard szoroson át, Aostának és Ivreának vette.

A főoszloptól *jobbra* ment a 4000 főnyi *Chabran* hadosztály és a kis St. Bernhardon át szintén Aostának, *Thur-*

reau 5000 főnyi oszlopa pedig a Mont Cenis szoroson át Susának és Turinnak tartott. Végre a főoszloptól *balra* a Simplon szoroson át Bethancourt ment 3000 fővel, a St. Gotthardon át pedig Moncey 15,000 fővel. A mellék oszlopok föladata az volt, hogy az ellenség figyelmét minden irányban lekötvén a főseregnek az Alpokon való átkelését megkönnyítsék.

Lannes *május* 13-án Lausanne-ból elindúlva, 14-én Martignyba, s 17-én a St. Bernhard hágóra jutott. Május 17-én Lannes Aostára, 18-án két horvát zászlóalj visszavetése után Chatillonra s végre 19-én a kis Bard erőd elé ért, hol az előnyomúlás egyelőre fennakadt.

Ez idő alatt a főoszlop a szorosban úgy a fölemelkedésnél, mint a leszállásnál majd ember fölötti erőfeszítéssel küzdött, hogy a tüzérség lövegeit és a járműveket továbbítsa. De Bonaparte kitünő intézkedései és a katonák lelkesült buzgalma végre minden nehézséget legyőztek.

A *Bard* erőd azonban, melyben *Bernkopf* százados parancsnokolt, az előnyomúlást határozottan meggátolta. Lannes a gyalogságot egy keskeny szikla ösvényen, egyesével s mászva ugyan elvitte Bard alatt, de a lovasság és tüzérség fennakadt. Bonaparte azonnal Bard elé sietett s mivel Bernkopf a váracs átadását ismételt fölszólításra is megtagadta, módokat keresett az ellenállás legyőzésére, mert 19-én már a főoszlop éle is Bard elé érkezett. *Május 21-ike* éjjelén az 58-ik féldandár egy sziklán lefelé csúszva hatalmába ejtette a várost. De ez nem sokat használt. A lovasság hallhatlan erőmegfeszítéssel ugyanazon a szikla ösvényen, melyen Lannes gyalogsága átment, végre keresztül vitetett, de a tüzérséget átvinni képtelenség volt.

Végre Bonaparte egy sötét éjen, az útat ganajjal behintetvén s a lövegek és lőszerkocsik kerekeit szalmával befonatván, az egész tüzéranyagot szerencsésen átvitte az erőd alatt. A helyőrség későn vette ezt észre s tüzelése már csak csekély kárt okozott.

Lannes ez idő alatt elérte Ivreát s Hadik csapatait visszanyomva, itt várta be a főcsapatot, mely végre *május 27-én* Ivreánál szintén fölzárkózott. A kis Bard Bonaparte

seregét 19-étől 26-áig, tehát *teljes 7 napig* tartóztatta föl; az elvonulás után az erőd *Chabran* hadosztálya által körülzáratván, végre junius 1-én megadásra kényszeríttetett.

Bonaparte Ivreától csak Lannes elővédét küldötte, Hadik csapatait követve, Chivassoig; maga a főssereggel egy merész *oldalmenettel* Milánóba vonúlt, hol Moncey és Bethancourt-ral volt szándéka egyesülni.

Melas már május elején híreket kapott a franczia erők előnyomúlásáról, miért is Elsnitzet 17,000 emberrel Suchet ellen meghagyván, a többi csapatokkal Turinba vonúlt, mert Thurreau erőteljes előnyomúlása folytán, a főtámadást itt várta. De ereje Turinnál csak *május 27-én* volt együtt, a mikor Bonaparte az átkelést már befejezte. Utközben *május 18-án* biztos híreket kapván arról, hogy a főerő a nagy St. Bernhardon kel át, Melas Turinból Ivrea felé szándékozott előnyomúlni; de mivel május 27-én Lannes Chivassonál Hadik csapataira erélyes támadást intézett, Melas azt vélte, hogy Bonaparte Turin ellen nyomúl; az osztrák fővezér tehát, a támadást itt bevárandó, továbbra is Turinban maradt.

Bonaparte junius 1-én bevonúlt Milánóba, hova 2-án Bethancourt és Moncey is megérkeztek, miután Vukassovics csapatait a főssereg, Murat által segítve, visszanyomta.

Bonaparte Milánóban helyreállította a cisalpini köztársaságot s hadászati alapját ezentúl a Lombardia, hadműveleti vonalát pedig a Zürich-St.-Gotthard-Milánói vonal képezte.

Ezután Bonaparte, Lannes csapatait fölváltandó, Chivassohoz Chabran hadosztályát állította; Lannes parancsot kapott Pavia, Murat pedig Piacenza elfoglalására. *Junius 3-án* Lannes elfoglalta Paviát, hol 200 löveg, 8000 puska és tömérdek hadi készlet esett kezébe; Murat pedig *junius 5-én* Piacenzát s 7-én, a már útban levő főssereg előnyomúlásának biztosítására, a Stradella szorosnál foglalt állást.

Junius 8-án már a főssereg is átkelt a Pón és elővédével Casteggiohoz érkezett.

Melas végre belátta helyzete veszélyes voltát, s Ottnak megparancsolta, hogy Genua ostromával fölhagyva Alessandriába vonúljon, hol Melas a sereget összpontosítani szándékozott. Ott e parancsot *junius 1-én* kapta meg, a mikor már Massénával Genua átadására alkudozásban volt. Az átadás *junius 4-én* megtörtént. Masséna a 10,000 főnyi egészséges csapattal elvonúlt *Nizzába*, 18,000 betegét pedig Genuában visszahagyta.

Ott ezek szerint csak *junius 5-én* indította csapatai egyrészét Tortona féle útba, mig maga 6-án indúlt meg. Genuában 16 zászlóalj maradt vissza. Ugyanekkor már Elsnitz is útban volt, de nem saját jószántából, hanem azért, mert Suchet St.-Hilaire útján jelentékeny erősbítést nyervén, Elsnitzet hevesen megtámadta, s egy huzomban az Apenninen át Ceváig nyomta, hol Elsnitz 18,000 emberéből már csak 8000-et volt képes összeszedni.

Ott Tortonából Melas parancsa folytán Piacenzába szándékozott, de előnyomúlásközben *Montebellonál* a franczia főerőre találván, junius 9-én súlyos vereséget szenvedett, s 4—5000 főnyi veszteséggel Alessandriába volt kénytelen visszavonúlni, hol Melas seregével egyesült.

Melas ugyanis Ott bevonulására várva *junius 8-áig* maradt Turinban, de ekkor elindulván 10-én Alessandriába ért; ugyanekkor bevonúltak oda Elsnitz és Ott is, seregeik romjaival. Végre tehát az osztrák sereg zöme Alessandriánál egyesűlve volt: igaz hogy csak körűlbelűl 35,000 fő, az összes olaszországi csapatoknak egy harmada. Közel 50,000 fő Olaszország különböző pontjain volt szétszórva.

Melas most elhatározta, hogy Piacenza felé előnyomúl s Bonapartet megtámadja. Ha a csatát megnyeri, Piacenzára megy s a Mincionál álló csapatokat is magához vonja; ha elveszti, bevonúl Genuába, melynek kikötőjében az angol hajóhad horgonyzott.

Bonaparte ezalatt átlépte a Scriviát is és nem tudva hogy Suchet már útban van Novi felé, másrészt pedig attól tartva, hogy Melas a döntő csata elől Genua felé kitérhetne, Desaixt két hadosztálylyal *junius 13-án* Novi felé Rivaltába küldte. Maga a főssereggel St. Giulianonál álla-

podott meg, s csak Victor hadteste ment a Gardanne hadosztálylyal Pietra Buonáig, a Chamberlhac hadosztálylyal Marengoig.

A marengoi csata.

1800. junius 14-én. (*14-ik melléklet*).

A kifejlődő csatában a *francziák* 28,000 főnyi erő fölött rendelkeztek, közte 3600 lovas és 50 löveg; az osztrák sereg ereje 31,000 fő volt, közte 7500 lovas és 180 löveg.

Melas kinek Oreilly alatt álló előcsapatai 13-án egész a Bormida hídfőig vettettek vissza, a Bormida folyón levő két hídon az átvonúlást még az éj folyamán megkezdette, s a hídfőből a kibontakozás már kora hajnalban kezdetét vette.

A támadás három oszlopban volt végrehajtandó:

Jobb oszlop és elővéd: *Oreilly*, 4 zászlóalj és 6 lovas század (3000 fő); a kibontakozás után Stortigliana és La Botta felé tart. *Közép* vagy főoszlop: *Melas* által személyesen vezetve; Hadik, Kaim, Latterman a gránátosokkal és Elsnitz, 28 zászlóalj 39 lovas század (20,000 fő); Marengonak tart, s arczirányban fejlődik. *A bal oszlop* végre *Ott* alatt, 16 zászlóalj, 6 lovas század (8000 fő), a Salé felé vezető úton nyomúl elő.

Az előnyomúló osztrák oszlopok Gardanne hadosztályát Pietra Buonából csakhamar visszavetették, mire a megérkező Berthier olykép rendelkezett, hogy a közép — Marengo és környezete — a Gardanne, a Marengo és Stortigliana közti tér Chamberlhac, a Marengo és Barbotta közti vonal Watrin hadosztálya által szállassék meg; a második harczvonalba, a jobb szárny mögé Champeauxbert, a balszárny mögé Kellerman lovasdandára állott; tehát jobbról Lannes, balról Victor hadteste, szárnyaik lovasság által födözve.

A tartalékot a közép mögött Murat képezte, a consuláris gárda gyalog és lovas csapataival és Rivaud 1000 lovasból álló dandárával.

Desaix még az éj folyamán visszahívatott Rivaltából és hadosztályai már útban voltak, St. Giuliano, illetőleg a csatatér felé.

Az egész fölállítás arczvonalát a *Fontanone*, meredek partokkal biró, s nehezen áthatolható patak védte, mely az osztrák csapatok támadását igen megnehezítette. Háromszori kisérlet után, melyek elsejében Hadik altábornagy is elesett, s melyek mindkét harczvonalat kimerítették, végre Latterman gránátosai elfoglalják a Fontanone vonalat, mire a francziák Marengo szegélyét már alig képesek tartani.

A jobb szárnyon Oreilly elfoglalta Stortiglianát; a balszárnyon Ott a Castel Cerioláig jutott, de maga előtt ellenséget nem látva, jobbra kanyarodott s Lannes jobb oldalában fejlődött.

Ekkor ért a harcztérre (d. e. 11^h) Bonaparte s vele a Desaix hadtest első hadosztálya: Monier.

Bonaparte előbb a *Monier* hadosztályt, majd a tartalékot is Lannes támogatására a jobb szárnyra rendeli; de Ott határozott előnyomúlása, azután pedig a *Frimont* ezredes által, *magyar huszárokkal*, Monier és a consuláris gárda ellen végrehajtott gyönyörű lovas támadás, döntést idéztek elő. Lannes állását nem tarthatja és Poggi felé visszahúzódik; ugyanez időben Victor is kénytelen volt Marengo védelmével fölhagyni és Spinettáig vonúlt vissza.

Melas a csatát megnyertnek tekintvén, miután különben is könnyű sebet kapott, a visszavonúló francziák üldözését *Zach* altábornagyra, vezérkari főnökére bizván, Alessandriába ment vissza, hogy a győzelem hirével Bécsbe, Turinba és Genuába futárokat menesszen.

A francziák valóban teljes visszavonúlásban voltak s lassan húzódtak St. Giuliano felé.

Az osztrák főcsapat, Zach által vezetve, három lépcsőben nyomúlt a francziák után; a balszárny (Ott) Castel Ceriolán át Villa Nuova és La Ghilina felé tartott, míg a jobb szárny (Oreilly) nagy kitéréssel Casina Biancán, La Bottán, Frugerolén át, a Casina Grossa irányában vonúlt előre.

Délután 5 óra volt, midőn Desaix hadtestének máso-

dik részével, a *Boudet* hadosztálylyal, St. Giulianora ért. Bonaparte részben Desaix tanácsára, részben pedig a csapatok harczkedvét látva saját elhatározásából, a visszavonúlást megszűnteti és a csapatokat a harcz újbóli fölvétele czéljából sorakoztatja.

Boudet hadosztálya a műút két oldalán foglalt állást, a St. Giuliano előtti magaslaton; Lannes hadteste tőle jobbra s kissé visszavonva, Victor hadteste pedig, mely a délelőtti harczban legtöbbet szenvedett St. Giulianonál második harczvonalban. A Boudet hadosztály jobb szárnyát egy 12 ágyúból álló üteg, balszárnyát Kellerman lovas dandára födözte. Champeaux dandára Victor mellett a második harczvonalba állíttatott.

Midőn Zach az első lépcsővel — élén a törzs, azután a St. Julien s végre a Latterman dandár, balról a Lichtenstein dragonyosok — mit sem sejtve, a franczia fölállítás elé ért, öldöklő löveg és puskatűzzel fogadtatott. Nyomban következett Desaix szuronyrohama, mely Kellerman oldaltámadása által támogatva az első lépcső azonnali visszavetését eredményezte. Zach St. Juliennel és a hadsereg parancsnokság egész törzsével (37 tiszt) fogságba került, de a franczíákat még nagyobb veszteség érte, mert *Desaix*, a franczia tábornokok legkitünőbbjeinek egyike elesett.

Most Lannes hadteste is előnyomúlt, *Kellermann* pedig egy remek mozdúlattal Boudet és Watrin között átvágtatva, egyik részével a dragonyosokat és gránátosokat, másik részével a Piloty lovasdandárt visszavetette; ezek a második lépcsőre vonúltak vissza s azt is teljes rendetlenségbe hozták, melyet Kellerman ujabb támadása vad futásra változtatott.

Csak a harmadik lépcsőben menetelő *Weidenfeld* gránátosai voltak képesek a heves üldözést Spinettánál rövid időre föltartóztatni; a többi csapatok a Bormida hídfőbe menekültek, hova végre Weidenfeld is lassan visszavonúlt. Sem Ott, sem Oreilly nem voltak képesek az üldözést föltartóztatni, sőt Ott a Castel Ceriolát megszálló franczíákon csak nehezen bírt magának a hídfőhöz utat törni.

Az éj beálltával az osztrák sereg Alessandriában gyü-

lekezett, a francziák pedig Marengonál és Pietra Buonánál ugyanazon állásokba vonúltak, melyeket reggel elfoglaltak.

Az osztrák veszteség 9000 fő, a francziáké 5000 fő volt.

Másnap megköttetett az *alessandriai egyezmény*, mely egész Felső-Olaszországot ismét a francziák kezébe adta. Az osztrák sereg a Mincio mögé vonúlt.

Az 1799-iki hadjáratban Szuvorov által kivívott előnyök egyetlen csatában elvesztek.

A németországi hadjárat.

Erőviszonyok. A *Kray* táborszernagy parancsnoksága alatt álló 100,000 főnyi *osztrák* hadseregből 40,000 különféle várakban és helyőrségekben lévén szétszórva, hadműveletekre csak mintegy 60,000 fő volt rendelkezésre.

Ezek állottak:

Sztáray Rastattnál, *Kienmayer* Strassburgnál, *Gyulay* Baselnél, *Nauendorf* Schaffhausennél, végre a zöm *Kray* személyes vezetése alatt Donaueschingennél.

Reuss 20,000 főnyi serege, mely Vorarlbergben állott és az eseményekben részt nem vett, a működő seregbe nem számít be.

A franczia sereg Moreau alatt szintén 100,000 főből állott; belőle 20,000 fő erődökben lévén, ha a Lecourbe alatt Reussal szemben a Sveiczban álló 30,000 főnyi sereget — mint az osztrákoknál Reuss csapatait — leszámítanánk, a franczia működő sereg csak 50,000 fő lenne. De Lecourbe az eseményekben részt vett s igy Moreau nagyobb erőt állított harczba mint Kray.

Az elosztás a következő volt:

Lecourbe (32,000) a Sveiczban Zürich és Schaffhausennél, *St. Cyr* (26,000) Neu Breisachnál. *St. Suzanne* (22,000) Strassburgnál, végre a tartalék *Moreau* alatt (30,000) Baselnél.

Ez összesen 110,000 főt tesz, melyből azonban mint említettük 20,000 fő helyőrségi szolgálatot tett, 20,000 pe-

dig Moncey és Bethancourt alatt Olaszországba küldetvén, még csak 70,000 maradt a támadó hadműveletekre.

Hadműveleti tervek. Bonaparte azt óhajtotta, hogy Moreau az egész sereggel Schaffhausennél keljen át a Rajnán s Krayt Donaueschingennél megtámadja. De Moreaunak ez eszme igen merész volt és a Strassburg, Breisach és Schaffhausennél való átkelés tervéhez ragaszkodott. A további előnyomulást a Duna völgyében szándékozott végrehajtani.

Osztrák részről tudjuk, hogy Kray seregének május 3-án a Rajnánál addig kellett várni, mig Melas a francziákat Olaszországból kiűzi. De mivel ez be nem következett Kray védelemre szorítkozott.

A hadműveletek lefolyása. Moreau az előnyomulást ápril utólsó napjaiban kezdte meg, és hadtesteivel a már megjelölt helyeken a Rajnán átkelvén, ezek, a Freiburg körűlzárolására visszahagyott St. Suzanne kivételével, május 2-án egyesűltek. Moreau ezután Krayt május 3-án *Engennél*, május 5-én *Mösskirchnél*, végre május 9-én *Biberachnál* visszanyomta, mire Kray az *ulmi* előkészített s berendezett táborvárba vonúlt.

Kray egész *junius 22-éig* maradt Ulmban, s Moreau őt onnét kiűzni s csatára kényszeríteni nem volt képes. A marengoi vereség hírére azonban Kray mégis kimozdúlt, s Nördlingenen és Neuburgon át Regensburgba vonúlt, míg Moreau Münchent foglalta el. Ekkor, julius 15-én, megköttetett a *parsdorfi fegyverszünet*, mely a hadműveleteket novemberig felfüggesztette.

A bécsi kormánynyal folytatott tárgyalások Anglia közbevetése által rendkivűl megnehezűltek, s Bonaparte végre is kénytelen lőn a hadműveleteket november 13-án ismét, még pedig mindkét hadszínhelyen, újból megindítani.

A német hadszínhelyen a viszonyok következőleg állottak:

A francziák részéről *Moreau* alatt 85,000 fő Münchennél és Ingolstadtnál állott, *St. Suzanne* és *Augereau* pedig egy-egy 18,000 főnyi hedtesttel a Rajna felől útban voltak.

Az *osztrákoknál* Kray táborszernagyot a főparancsnokságban a 18 éves *János főherczeg* váltotta föl, ki mellé az öreg *Lauer* táborszernagy (Mack elvtársa és Thugut eszköze)

volt beosztva. A 90,000 főből álló *főserey* az Inn folyónál Schärdingnél, 25,000 fő a *bajor* választó és *Klenau* alatt Nürnberg és Regensburgnál, 20,000 fő *Auffenberg* alatt Tirolban állott.

Moreau egyenesen Bécs felé szándékozott előnyomúlni. Az osztrákok számára azonban Lauer egy mesterséges tervet gondolt ki, mely szerint a főserey Landshuton át Freisingnek, Klenau Regensburgból Neuburgon és Augsburgon át Dachaunak vonúl s azután együtt Moreau baloldalát s hátát támadják meg.

Az osztrák főseregnek *november 29-én* már Landshuton kellett volna lenni, de e napon még csak Neumarktig érkezett s megtudja, hogy Moreau már elindúlt Münchenből. A főherczeg kénytelen a tudós tervet elejteni s egyenes támadást határoz.

A müncheni főúton előnyomúlva, a főherczeg deczember 1-én visszaveti Moreau előcsapatait *Haunnál*, ki azután a Harthofen-Hohenlinden közti előkészített állásba vonúl.

A főherczeg *deczember 2-án* Haagba ért s azt hivén, hogy Moreau Münchenen át visszavonúlóban van, 3-ára csak menetintézkedést adott ki, mely azonban *Hohenlindennél* döntő csatára vezetett.

A hohenlindeni csata.

1800 deczember 3-án. (*15-ik melléklet*).

A bekövetkező csatában egyik fél sem hozhatta egész erejét működésbe.

A *francziák* részéről a harczban részt vettek a *Grouchy, Richepanse, Decaen, Hautpoult, Legrand, Ney* és *Bastoul* hadosztályok, melyek számereje 54 gyalog zászlóaljat, 90 lovas századot és 86 löveget tett, 56,000 főnyi létszámmal.

Osztrák részről a *Kienmayer, Baillet-Latour, Kollowrath* és *Riesch* által vezetett erők összege 44 gyalog zászlóaljat, 94 lovas századot s mintegy 140 löveget tett, 48—50,000 főnyi létszámmal.

Az előző harczból meggyőződve, hogy az osztrák sereg előnyomúl, Moreau deczember 3-án a következő fölállítást vette:

A *Grenier* alá rendelt *balszárny* és pedig a Legrand és Bastoul hadosztályok, Harthofen és Preisendorf között; a *Moreau* által vezetett *közép*, a Ney és Grouchy gyalog és a Hautpoult lovas hadosztály, Hohenlindennél; végre a *Richepanse* alatt álló *jobb szárny*, a Richepanse és Decaen hadosztályok, a Nagyerdőn túl Ebersbergnél.

Az osztrák oszlopok reggel 5 órakor egyszerre indúltak meg; és pedig: I. *Kienmayer* Dorfenről Langdorfon át Harthofenre; *Latour* II.*a*) Isenen át Preisdorfra, II.b) Weiheren és Mittbachon át Hohenlindenre; III. *Kollowrath* a főoszloppal, az egész tűzérséggel és vonattal, mely mögött mint utóvéd *Lichtenstein* által vezetve 2 dragonyos ezred menetelt, a müncheni főúton Hohenlindenre; végre IV. *Kiesch* Albachingen és St. Cristophon át szintén Hohenlindenre.

Az útak közűl azonban csak a müncheni fővonal volt teljesen jó karban, a többi útvonalak rosz erdei utak valának, melyeket még nagy hófuvások fölismerhetlenekké tettek s a mozgás rajtuk csak nagy lassúsággal volt lehetséges. Ez az oka, hogy a főoszlop elővéde több órával előbb ért Hohenlinden elé, hol az Ebersbergi Nagy erdőből kibontakozva, Birkachnál rögtön harczba bocsátkozott.

Ez idő alatt a franczia jobbszárny két hadosztálya lépcső viszonyban Ebersbergből St. Cristophon át Mattenbettnek tartott, hogy Kollowrath oldalát megtámadja.

Az első hadosztály már túl volt St. Cristophon, midőn a Riesch oszlop elővéde által váratlanul megtámadtatott. Richepanse néhány zászlóaljat ott hagyva, a többivel útját folytatta s Mattenbettnél Lichtenstein dragonyosaira bukkant; egyszersmind észrevette, hogy a főoszlop vége — az él harczban levén — az erdőszorosban áll. Csapatai egy részével ekkor Lichtenstein oszlopának fordúlt, más részével a főcsapat végét támadta meg. Lichtenstein az első támadást visszaverte, de csakhamar megérkeztek Richepanse elmaradt zászlóaljai is, mivel Riesch oszlopával a harczot Decaen hadosztálya vette át s Riesch oszlopát vissza is verte. Erre Lichtenstein is

visszaveretvén, Richepanse egész erővel az erdőszorosban levő Kollowrath oszlop végének támadt, hol óriási zavar keletkezett, s a csapatok, a tűzérség és vonat kivételével, minden irányban elmenekültek.

Mivel pedig ugyanekkor Moreau a Grouchy és a Ney hadosztályokkal szintén támadásba ment át, az Ebersbergi Nagyerdőben lévő, élén és végén egyszerre megtámadott Kollowrath-oszlop teljes fölbomlásban menekült észak és északkelet felé.

Kienmayer és Latour oszlopai csak akkor léptek harczba, midőn Kollowrath már meg volt verve; de Moreau most már a Ney hadosztályt s a lovas tartalékot is ellenök indítván, János főherczeg ez oszlopokat is visszarendelte; tűzérségüket azonban ezek is ott hagyni kényszerültek.

A csatában az osztrák sereg vesztesége halottakban, sebesültekben és hadi foglyokban 16,000 fő volt, e mellett 117 löveg és az egész vonat. A francziák alig 2500 főt veszítettek.

János főherczeg előbb Salzburg, majd Wels irányában vonult vissza, követve Moreau által. Itt a parancsnokságot a későn ide hívott *Károly* főherczeg vette át, de a sereg állapotánál fogva mit sem tehetett s *deczember 25-én* megkötötte *steyeri* fegyverszünetet.

Olaszországban *Bonne* és a havasokon átvonúló *Macdonald* szintén szerencsével működtek Bellegarde osztrák serege ellen, kit a Brenta mögé nyomtak vissza; erre a *trevisoi* fegyverszünet a háborúnak e hadszínhelyen is véget vetett.

Eredmény.

A francziák által az 1800-ik évi olaszországi és németországi hadjáratban elért eredmények rendkívüliek.

Az 1801. február 9-én kötött *lűnevillei béke* megerősítette a campo-formioi béke föltételeit. Egész Olaszország az Etsch folyóig, Németország déli része, Németalföld és Hollandia a francziák birtokában maradt.

A második coalitio tehát szintén sikertelen véget ért és a franczia köztársaság Bonaparte Napoleon, a Marengo-

nál ujabb babérokat szerzett s népszerűsége tetőpontján álló hős, erős kormánya alatt nemcsak megszilárdúlt, de az országot a rend, béke és nyugalom helyreálltával, hatalmas fejlődésnek indította.

Összegezés.

Az 1800-ik évi háború még tényesebb bizonyítékokat szolgáltat a forradalom által megteremtett és Bonaparte által tökéletesített új hadviselési mód kitünősége mellett.

Az *olaszországi* hadjárat tervezése és végrehajtása oly mesteri, s az ellenséges vezérek hadműveletei fölött oly kimagasló, hogy örök időkre bámulatra méltó marad.

Eltekintve a hadseregek kiegészítésére, fölszerelésére, kiképzésére és fegyelmezésére vonatkozó kitünő rendszabályoktól, melyeket az első consul életbe léptetett s melyek Franczia ország seregeit oly állapotba hozták, a milyenben azok a forradalom kitörése óta sohasem voltak, leköti figyelmünket a mód, melylyel a *tartalék sereget* megalakítja; az alakúlás menetét kivonja a megfigyelés alól; fölállítását titkolva a sereget úgy helyezi el, hogy az a szükséghez képest akár a német, akár az olasz hadszínhelyen alkalmazható. Majd midőn a sereg létezése ismeretes, maga dolgozik azon, hogy azt nevetségessé tevén, az ellenség figyelmét arról elvonja, hogy föllépése azután annál meglepőbb legyen.

Ezt követi a különféle irányokban való előnyomúlás, mely Melas tévútra vezetésére szolgál, majd a tartalék seregnek merész *átkelése az Alpokon*, mely végrehajtatik előbb, mintsem az ellenség az átkelés megakadályozására csak a legcsekélyebb ellenintézkedést tehetné.

Ivreánál megérkezve, végre mogfogamzik Bonaparte elméjében ama *remek oldalmenet* terve, mely merészségével, gyorsaságával és határozottságával kelt bámulatot, s míg Lannes az osztrák sereget Chivassonál foglalkoztatja, míg Melas Turinban a támadásra vár, Bonaparte megkerűli, előbb oldalába, majd hátába jut, megfosztja raktáraitól, elvágja visszavonúló vonalaitól, míg maga ugyanakkor hadműveleti vonalat cserél, s magának új hadműveleti alapot teremt.

E nagyszerű intézkedésekkel s tevékenységgel szemben Melas alig képes arra, hogy erejének legalább egy részét Alessandriánál összegyűjtse s végre is, még a Genua felé való visszavonúlás lehetőségétől is megfosztva, döntő csatára kényszeríttetik a legválságosabb helyzetben.

A csata megvívatik s Melas az első mozzanatban győz. Ez elkábítja őt és alvezéreit, s a helyett, hogy a siker azonnali kiaknázására, teljessé tételére gondolnának, Melas siet győzelméről a bulletineket szétküldeni, míg helyettese Zach minden eszély és óvatosság nélkül, mint egy jól sikerült gyakorlat után, megy — vezérkarával az élen — a francziák után, mígnem a St. Giuliano előtt álló ütegek és ezernyi puskák gyorstüze a győzelmi mámorból kiábrándítja.

Most az osztrák sereg, vezetés nélkül maradva, a legsúlyosabb vereséget szenvedi.

A fővezérlet Alessandriában tanácstalan és minden önbizalmát elvesztve, lemond egész Olaszországról, s eredménynek tekinti, hogy a győző a sereget a Mincio mögé visszaereszti.

A legremekebb és legmerészebb hadműveleteket a legteljesebb, a legfényesebb siker koronázta, s az első consul ellenei, kik elindulásakor már megbuktatásán dolgoztak, meghajolnak a diadal-koszorúzott hadvezér előtt s megnyitják az útat, mely a koronához, a trónra vezet.

A német hadszínhelyen Moreau szintén nagy sikereket arat, de ezek más természetűek. Moreau nem volt képes Bonaparte magas szellemének röptét követni s elejti az általa ajánlott tervet, mely *ugyanegy időben* az olaszországihoz hasonló sikereket eredményezhet vala. Az első consul tervét túlmerésznek találja s methodikusan halad elő. Az *Ulm körűli* hadműveletek, melyekkel Kray seregét a táborvárból kicsalni akarja a XVII. századbeli methodikus hadviselési mód szerint rendszeresen, de eredménytelenűl végződnek.

De végre ezek is, bár nem 6 hét, hanem 8 hónap alatt, sikerre vezettek; a hohenlindeni győzelem szintén a francziа hadi dicsőséget növelte s kiegészítette a sikert, melyet Bonaparte az olasz hadszínhelyen kivívott.

VII. FEJEZET.

A FRANCZIA KÖZTÁRSASÁGI HÁBORÚK ÁTTEKINTÉSE.

A köztársasági háborúk időszakát áttekintve, rögtön szemünkbe ötlik a nagy változás, mely a hadviselés módjában beállott.

1792-től 1795-ig Francziaország egész törekvése az volt, hogy a kormányzatban és az állami valamint a társadalmi rendben végbe ment, s az egész emberiség fejlődésére nagy fontossággal biró változásokat, a polgáriasodás, az emberi jogok és a népszabadság érdekében hozott törvényeket és létesített intézményeket, megóvja, megszilárdítsa. Ha a szövetségesek behatolnak Francziaországba, elfoglalják Párist, akkor a restauratio az idegen erő segítségével elfojt, megsemmisít, mindent, a mit a forradalom teremtett. A kiontott vér nem termi meg áldásos gyümölcseit és a franczia nép nagyobb szolgaságba sűlyed, mint a minőben a forradalom előtt volt.

Meg kellett tehát gátolni azt, hogy a szövetséges hadak Francziaországot, Párist elfoglalják. A forradalom által előidézett és később a lehető legmagasabbra fokozott *nemzeti lelkesedés*, mely milliókat állított a haza védelmére, megtalálta a módokat a hon megmentésére s beigazolta azt, hogy egy jogait és szabadságát féltő, nemzeti öntudattal és önérzettel biró nagy nemzetet leverni, leigázni nem lehet.

De Francziaország ereje épen csak arra volt elégséges, hogy az ellenséget határaitól távol tartsa és első lépése, melyet a Rajnán túl tett, fennakadt. Ha a francziák a harczot az eddigi intellectuális erőkkel, az eddigi hadsereggel, az eddigi hadművészettel tovább folytatják, a küzdelem hátrányukra fordúl és a szövetségesek, a bár avúlt, de még mindig feljebb álló hadművészetökkel, képzettebb, edzettebb seregeikkel végre is felülkerekednek.

A közlelkesedés a legnagyobb védő erőt kölcsönözheti az állam haderejének, de azt támadásra csak akkor képesíti, ha a nemzeti lelkesedéshez a magasabb hadművészet is járúl. A forradalmi háborúk hadvezérei e magasabb had-

művészetet nem birták, s igy a hadsereg támadó ereje megtört.

1796-tól fogva a dolog megváltozik. Bonaparte Napoleonban a franczia kormány oly hadvezérre talált, kinek egyénisége, művészete nemcsak a két fél közti viszonyt kiegyenlíti, de művészete magasabb fokon állván, mint a szövetséges hadvezérek bármelyikéé, a túlsúlyt Franczia-országnak szerzi meg.

A hadviselés a francziák részéről ez időtől fogva folyton támadó, s az 1796-ik év a háborúknak egy fényes időszakát nyitja meg.

Bonaparte *merész, gyors és határozott hadműveletei, az erőknek a döntő irányban való egyesítése*, nevezetesen az ellenség *oldalai* és *háta*, vagyis *összeköttetései* ellen, a legteljesebb sikert eredményezik. Rövid hetek alatt egész Felső-Olaszország a francziák birtokába jut; majd diadalmasan visszautasítja Bonaparte a Mantua fölmentésére irányzott kísérleteket, s e vár elesése után fegyvereit az ellenséges állam terűletére víve, Ausztriát békekötésre kényszeríti. Még teljesebb lehet vala e siker, ha Jourdan és Moreau a német hadszínhelyen hasonlókép működnek, ha t. i Carnotnak az ellenséges felállítás *két végpontja ellen* való működési terve helyett Bonaparte tervei szerint dolgoznak, s erejöket egyesítvén, az ellenség egyik oldala, vagy összeköttetései ellen támadnak.

Carnot rendszere jó volt a régi kordon-rendszeres vezérek ellen; de nem az erélyes és határozott Károly főherczeg ellen s igy Jourdan és Moreau, Károly főherczegben náluknál hatalmasabb ellenfélre akadván, eredményeket el nem értek.

A következő hadjáratban Bonaparte, hasonló módon mint Olaszországban, rövid hetek alatt meghódítja majd egész Egyptomot. E körűlmény, kapcsolatban a directorium eszélytelen eljárásával, mely szerint Franczia-országot egy köztársaságokból alkotott gyürü által vélte legsikeresebben megoltalmazhatni, új coalitiót támaszt Franczia-ország ellen.

A küzdelem 1799-ben ismét megindúlt. De míg a

szövetségesek Károly főherczegen kivül Szuvorovban még egy második jeles vezérrel is rendelkeznek, Francziaország legjelesebb vezére, a directorium féltékenysége által szám-űzve, a távol Afrikában és Ázsiában időz.

A következmények nem is maradnak el. Scherer már Kray által megveretik, s midőn az egyesült és Szuvorov által vezetett osztrák-orosz hadsereg előnyomúl, a franczia seregek három nagy csatában legyőzve, a Bonaparte által meghódított Olaszországot ismét elvesztik.

E mellett Francziaországnak még nagy szerencséje, hogy a bécsi haditanács a másik vezér kezeit teljesen megköti, seregét tétlenségre kárhoztatja, majd pedig működése színhelyéről elvonva, az egyik orosz sereget cserben hagyja, és annak megveretését elősegíti. Igy azután Szuvorov szép alpesi menete is kárba vész.

Francziaország mélyen érzi jeles vezérének hiányát; a szenvedett súlyos vereségekért Sveicz megtartása csak kevés kárpótlást ad. De érzi azt a hadművészet is, mely mintha Bonaparte távozása óta visszafelé hanyatlott volna, a következő évi háborúra sivár kilátásokat nyújt.

Ekkor következik be Bonaparte visszatérése. Brumaire 18-ika elsöpri a gyönge s tehetetlen directoriumot és a hatalmat Bonaparte első consul kezébe teszi. A franczia seregek, melyek rosszúl fölszerelve, rosszúl ellátva, a szenvedett vereségek utóhatása alatt fegyelmöket veszítették, ismét erős kezekbe jutnak. Az egész nemzet bizalommal viseltetik a babérokkal koszorúzott hadvezér iránt, ki a bizalmat rövid idő alatt teljesen igazolja is.

A következő hadjárat, mely merészségben, nagyszerűségben még az 1796-ik évit is fölülmúlja, egyetlen csapással visszaszerzi Francziaországnak a már-már veszendőbe ment hadi dicsőséget, visszahódítja az elveszett területet.

Bonaparte hadművészete új diadalt arat; hadjárata beigazolja, hogy a szerencse istenasszonya csak a bátrakra, csak a merészekre mosolyog; beigazolja ismét, hogy nagy sikereket csak gyors és határozott hadműveletekkel, a döntő csatára való szakadatlan törekvéssel lehet elérni.

A második hadszínhelyen működő hadvezér Bonaparte tervét ugyan fölfogni, végrehajtani nem képes, de végre ő is sikert arat. De Moreau hadjárata, a siker daczára, a hadművészet szempontjából sokkal jelentéktelenebb, s Bonaparte hadműveleteinek nagyszerűségét csak annál inkább szembeötlővé teszi.

Merészség a tervezésben, határozottság, erély és gyorsaság a végrehajtásban; egyesített erővel intézett, döntő irányú hadműveletek, melyek zárkövét a döntő csata képezi, — ezek az új elvek, melyek Bonaparte hadműveleteiben nyilvánúlnak, s melyek helyessége, igazsága a mester fényes diadalai által kétségbevonhatlanúl beigazoltatik.

NEGYEDIK RÉSZ.

Napoleon háborúi, 1805—1815.

I. FEJEZET.

A HADMŰVÉSZET ÁLLAPOTA ÉS FEJLŐDÉSE.

A köztársasági háborúkban a franczia hadügy mindinkább fölénybe jutott. Napoleon, ki emelkedését lángesze és hadvezéri genije mellett, első sorban a hadseregnek köszönhette, a hadsereg s általában a hadügy fejlesztésére természetszerűleg a legnagyobb gondot fordította. A forradalmi háborúk kitörése alkalmával a szükség által megindított reformok, melyek nagyrésze a háborúk alatt már ki is próbáltatott, alatta és általa fejeztettek be. Az új alkotásokból sokat mint meg nem felelőt el kellett ejteni, még többet tökéletesíteni; ezek, kapcsolatban a Napoleon által létesített új intézményekkel, a franczia hadsereget szervezetében tökéletesítették, harczászatát kifejlesztették, a magasabb csapatvezetés művészete pedig oly magaslatra emelkedett, hogy az még a mai napig sincs meghaladva, s tanúlmányozásaink állandó és kimeríthetetlen forrását képezi.

Hogy a franczia hadügy e rendkívüli fejlődése a többi európai államok figyelmét is a legteljesebben lekötötte, az könnyen érthető, s igy természetes azok törekvése, hogy saját hadügyüket hasonló tökélyre emeljék, s a franczia

intézmények nagyrészét saját hadseregeiknél is rendszeresítsék.

Ennek következtében nemcsak a franczia, hanem az osztrák, porosz stb. seregeknél is nevezetesebb változások mentek végbe, melynek vázlata a következő:

Hadseregszervezés. A *franczia hadsereg* már 1803-tól kezdve hadtestenkint a boulogni táborba vonúlt, hol nemcsak szervezetében tökéletesíttetett, de kitünő kiképezésben is részesült.

A *gyalogság ezredei* nagyobbára csak 2 zászlóaljból, a zászlóaljak azonban 9 századból (8 gyalogsági és 1 voltigeur század) állottak. A gránátos századok a zászlóaljaktól elkülöníttetvén, 8—8 századonkint külön gránátos zászlóaljakat alakítottak, melyekből azután egy *gránátos hadosztály* szerveztetett. Két ezred képezett egy dandárt, és 3 dandár, a megfelelő lovassággal és tűzérséggel, egy *gyalog hadosztályt*. A császári testőrség — a consuláris gárdából alakítva, mely Marengónál még csak 800 gyalogból és 400 lovasból állott, — 1805-ben már 6 zászlóaljból, 9 lovasszázadból és 2 ütegből áll és egy külön *gárda-hadosztályt* képez.

A *lovas* ezredek 4—6 lovas századból alakúltak, egyenkint 100—120 lovassal; 3—4 lovas ezred (2 dandárban) egy *lovas hadosztálylyá* vonatott össze. A *tartalék lovasság* (1805-ben Murat alatt) 20 lovas századból állott, 2 *lovagló üteggel*.

A *tűzérség* most már általában ütegekbe volt tagozva s nem a csapatokhoz, hanem a seregtestekhez volt beosztva. Ezenkivűl nagyobb erejű *tartalék tűzérség* is volt a fővezér közvetlen rendelkezésére.

A tüzérség mellett s vele kötelékben állott a *hadihídvonat* s a közönséges vonat is.

A hadsereg az 1805-ik évi hadjáratban már *hadtestekbe* volt osztva. Egy hadtest, a parancsnok egyéniségéhez képest, 2—4 gyalog hadosztályból, 1 könnyű lovas hadosztályból és 4—8 ütegből, tehát 24—48 lövegből állott. A hadtestek mindegyikét egy *tábornagy*, vagy kivételesen egy kipróbált hadosztálytábornok vezényelte.

Minden hadosztálynál egy vezérkari törzstiszt volt beosztva, a hadtesteknél pedig *vezérkari osztályok* rendszeresíttettek. A császár vezérkari osztálya Berthier tábornagy vezetése alatt állott.

A későbbi szervezeti változásokból kiemelendők: a *lovas hadtestek* alakítása, melyek 2 nehéz és egy könnyű lovas hadosztályból s megfelelő (6—8) lovagló ütegből szerveztettek; a *gárda*, e kitünő csapat, rendkívüli szaporítása, mely 1809-ben 30,000, 1812 ben pedig 50,000 főre emeltetett. Midőn 1812-ben a gárda nagyobb része elveszett, Napoleon a katonai árvák ezredének (regiment du roi de Rome) egy részéből — a keretet a régi testőrökből véve — 1813-ban az *ifju gárdát* (la jeune garde) alakította, mely mindjárt az első csatában kitünően harczolt.

Végre megemlítendők még a Napoleon által szervezett *katonai iskolák*; nevezetesen a *politechnikai iskola* Párisban, mely katonai szervezetét 1805-ben nyerte; az elesett tisztek fiai számára fölállított *St. Cyri* nevelő intézet, melyből a mostani főtanoda fejlődött; a *katonai árvák ezrede* stb.

Az *osztrák hadsereg* a köztársasági háborúk után, részint az 1805-iki háború előtt, részint azután 1809-ig, nagy szervezeti változásokon ment át, melyek főintézője *Károly főherczeg* volt. A bécsi haditanács elnökévé neveztetvén ki, (1801. jan. 9.) mélyreható reformokat létesített.

A *hadkiegészítés* módszerében az első változás az *élethossziglani szolgálat* és a *toborzás* megszüntetése volt; helyökbe a *capitulátio*, Károly főherczeg e nagy alkotása lépett, mely a hadkiegészítést az *összeiró* rendszer alapján tökéletesebbé és biztosabbá tette. Ugyancsak ez időben szerveztetett újra Ausztriában a *Landwehr*, Tirolban a *népfölkelés*, mely úgy 1805-ben, mint 1809-ben kitünő szolgálatokat tett; Magyarországon pedig a *nemesi fölkelés* intézménye ujíttatott meg, mely azonban az ellenében támasztott nagy várakozásokat kevésbbé elégítette ki.

A *gyalogság* ezredei 1805-ben átmenetileg 5 zászlóaljjal, zászlóaljanként 4 századdal alakíttattak s a könnyű gyalogság szaporítására 3 új *vadász zászlóalj* szerveztetett. A had-

járat után azonban a gyalogezredek ismét 3 zászlóaljjal à 6 század alakúltak.

Az egész gyalogság (1805.) 63 gyalog és 17 határőrvidéki ezredből (ez utóbbiak mindíg 3 zászlóaljjal) és 15 vadász (lövész) zászlóaljból állott. A gyalogság muskétákkal, a vadászok részint kétcsövű, részint egycsövű, de huzagolt puskákkal voltak fölszerelve.

A *lovasság* ezredei 1805-ben egységesen 8 századdal szerveztettek s csupán a székely huszárezredek maradtak 6 századdal; később a nehéz lovasság 3, a könnyű 4 osztályt, osztályonkint két századdal, alakított.

A lovasság 8 vértes, 6 dragonyos, 6 chevaux léger, 9 huszár, 3 székely huszár és 3 lengyel dzsidás ezredből állott. A német lovasság pallosokat, a magyar görbe kardokat viselt. Az egész lovasság pisztolyokkal, a német lovasság ezenfelül karabélyokkal is el volt látva.

A *tűzérség* ütegekbe volt osztva; 4 (6 vagy 12 fontos) löveg és 2 taraczk képezett egy üteget; ezenkívül még a zászlóaljak is két-két löveggel birtak.

A tűzérség a felsőbb rendű seregtestekhez csak később lett állandóan beosztva. A vonat még mindíg a tűzérség felügyelete alatt állott.

A *felsőbb kötelékek* szervezése csak lassan haladt. Marengonál az osztrák sereg még a vonalharczászat hadrendje szerint szárnyakra stb. volt tagozva, a német hadszínhelyen azonban már oszlopokra. Az oszlopok időről-időre, néha naponkint is, a szükséghez képest állíttattak össze. A *gyalog hadosztályok* tényleg csak 1808-ban szerveztettek; a következő évben, de csak ideiglenesen *hadtestek* is állíttattak, melyek létszáma és beosztása (1809-ben 2—3 gyalog hadosztály, 2 lovas ezred és 8—10 üteg) azonban változó volt.

Az osztrák *vezérkar* elég jól volt szervezve; de működése nem volt oly kifogástalan, mint a francziáké.

A *porosz hadsereg* 1794 óta a franczia háborúkban részt nem vett, s bár Poroszország hadserege tökéletesitésén szakadatlanúl müködött, olyannyira, hogy 1806-ban már egy 250,000 főnyi hadsereggel léphetett föl, mégis a Nagy Frigyes hagyományaihoz és igy a vonalharczászat

elveihez való makacs ragaszkodás folytán 1806-ban kudarczot vallott és serege teljesen megsemmisült.

A *tilsiti béke* után a lesújtott Poroszország egész hadserege 45 gyalog zászlóaljból, 77 lovas századból és 21 ütegből állott, mely 6 dandárt alakított.

De bár a tilsiti béke a poroszok kezeit megkötötte, a porosz állam nagy férfiai: *Gneisenau*, *Stein*, mindenekfölött pedig *Scharenhorst* a legnagyobb erőfeszítéseket tették arra, hogy a porosz hadsereget ismét lábra állitsák.

Az ugynevezett «*Krümper-System*», melyet Scharenhorst rendszeresített s mely abból állott, hogy a besorozott ujonczok különféle ürügyek alatt behivatván, kiképeztettek, majd a jövő évben újakkal fölváltva a tartalékba helyeztettek és hazabocsáttattak, Poroszországnak Napoleon tilalma kijátszásával egy nagyszámú *tartaléksereget* biztositott, mely adandó alkalommal zászlók alá hivható, s kiképezve lévén, azonnal alkalmazható volt.

E sereg fölszerelésére nagymennyiségű fegyver, ruházat, fölszerelés szereztetett be, s nagyszerű élelmezési és egyéb készletek halmoztattak össze.

Innét magyarázható ama rendkívüli dolog, hogy Poroszország, midőn 1813-ban terűlete fölszabadítását megkezdte, rögtön közel 200,000 főnyi kitünő sereggel léphetett föl; ez erő a *Landwehr-rendszer* általánositása folytán, mely a sereg számára már 1810-ben 120,000 főnyi pótlékot adhatott, még tetemesen szaporitható volt.

Végre Poroszország 1814-ben még az *általános védkötelezettséget* is életbe léptetvén, hadseregének majd kifogyhatlan tartalékot biztosított.

Az *orosz hadseregben* végbement változások aránylag csekélyebbek, s az orosz hadsereg egészben véve még mindig azon viszonyok közt volt, melybe a múlt század végén a porosz rendszer elfogadása által jutott.

A *gyalogság* 3 zászlóaljból (4 századdal) álló ezredekbe volt tagozva; 2—3 ezred egy gyalogdandárt képezett. A *lovasság* ezredei 5 századdal alakúltak — még a kozák ezredek is — kivételt csak a huszárok képeztek, melyeknél az ezred 10 századból állott. A *tüzérség* nagyrésze még a csapatnál

volt beosztva, a többi ütegekbe összevonva tartalékot képezett.

Külön fölemlítést érdemel a gárda, mely válogatott, kitűnően kiképzett csapatokból állott, de (1805-ben) csak 10 gyalog zászlóaljat és 21 lovas századot számlált.

Magasabb kötelékek nem képeztettek, s az orosz sereg még 1805-ben és 1812-ben is elővédre, első és második harczvonalra és tartalékra osztva, vonúlt háborúba.

Az *angol hadsereg* azon része, mely Spanyolországban harczolt, Wellington által nyert szilárd szervezetet és a *spangol* portyázó csapatoknak kitűnő támaszává vált.

Harczászat. A harczászat általában, de kivált a *gyalogsági harczászat* a császárság háborúiban jut teljes kifejlődésre. Napoleon, a harczászatban ép úgy mint a magasabb csapatvezetésben mester, a gyalogsági harcz elemeinek, a nyitott alakzatnak és a zárt tömegeknek czélszerű alkalmazásában összhangot létesít, a tűznek és a szuronyrohamnak miként való fölhasználására a helyes útat megmutatja.

Nagyobb jelentőséget nyer a *terep* is, melynek harczászati jelentősége csak most ismertetik föl s a küzdelmek nem egyszer a harczászati fontossággal biró pontok, vonalak és terepszakaszok szerint alakúlnak s azok czélszerű fölhasználása a harcz kimenetelére vagy következményeire döntő befolyást gyakorol.

A esászárság első időszakában a gyalog hadosztály többnyire *3 harczvonalba* alakúlt; az első (3—4 zlj) rajvonalra és támcsapatokba osztva, a második (3 zlj) oszlopokban a tűzvonal közvetlen támogatására, végre a harmadik mint hadosztálytartalék.

Midőn azonban Napoleon kitünő gyalogsága az 1809-iki és 1812-iki hadjáratokban elveszett, az új s kevésbé kiképzett, kevésbé edzett csapatokból Napoleon a harcz eldöntésére rendelt tartaléknál igen gyakran *hadosztálytömegeket* is alakított, vagy azáltal, hogy az oszlopban álló zászlóaljak egymás mellé, vagy a fejlődött vonalban levők egymás mögé állíttattak, vagy pedig úgy, hogy a zászlóaljak oszlopokban egymás mellé állíttattak ugyan, de két zászlóalj fej-

lődött vonalban az alakot elfödte. Ez alakzatokat Napoleon még azzal tette szilárdabbá, hogy a zászlóaljak térközeire ismét lövegeket osztott be.

De e tömeges alakzatok az ellenséges tűz által (különösen az angol hadsereg ellenében) néha roppant veszteségeket szenvedtek.

Az alakzatoknál és azok alkalmazásánál azonban fontosabb dolog volt az, hogy Napoleon a franczia gyalogságnak a különböző gyakorló táborokban, mint azt már fölemlítettük, kitűnő kiképezést nyújtott, melyet személyesen ügyelt föl, s benne oly szellemet létesített, mely a franczia gyalogságnak még a legkitűnőbb ellenséges csapatokkal szemben is fölényt biztosított.

A *lovasság* új működési teret nyert azáltal, hogy Napoleon azt a hadsereg mozdulatainak leplezésére és az ellenség felállitásának és mozdulatainak kikémlelésére, tehát a *hadászati földerítő szolgálatra* alkalmazta. De e mellett korábbi tevékenysége nem hogy el nem vész, de sőt visszatérnek rövid időre a sziléziai háborúk óta nem látott fényes lovassági támadások, melyekben egész lovas hadtestek vesznek részt, s melyeknek czélja az, hogy a döntés közvetve vagy közvetlenül előidéztessék, vagy hogy a gyalogság válságos pillanatokban hathatós támogatást nyerjen.

Kitünő lovas vezérek, mint Murat, Lasalle, Nansouty, Kellerman, Monbrun, Grouchy, Latour-Maubourg, Sebastiani stb. a lovassági fegyvernemnek új lendületet adtak.

A *tűzérség* tulajdonkép csak Napoleon által vált a harcz, a döntés eszközévé. A harcz általános bevezetésén kivül ugyanis föladatává tétetett, hogy a megtámadandó pontot a támadás végrehajtása előtt lövedékeivel elárasztván, az ellenséget itt megingassa, s igy a többi fegyvernemek működését megkönnyítse, kiegészítse és biztosítsa.

E működésre Napoleon *tűzértömegeket* alkotott, melyek a harcz czéljának megfelelően elhelyezve s a fővezér által meghatározott czélok ellen működésbe hozva, a harcz czéljának elérésére, a döntés előidézésére közvetlen befolyást gyakoroltak.

A tűzérség jobb fölhasználása s a mindinkább s gyak-

rabban előfordúló helyiségekérti harczok hozták magukkal, hogy a tüzérség száma is tetemesen növekedett.

Napoleon, ki különben maga is a tűzérségi fegyvernemből származott, a tűzérségnél is jeles tábornokok által támogattatott, kik közűl Lariboissière, Sénarmont, Drouot stb. tűntek ki.

A *támadás alakjai* közűl Napoleon mindig azt választotta, mely a viszonyoknak leginkább megfelelt. Hol átkarolás, hol oldaltámadás, hol pedig az áttörés volt az, melyek segélyével a döntést előidézte; gyakran megtörtént az is, hogy az ellenség valamely hibáját a csata folyama alatt véve csak észre, az alakot ez új viszonynak megfelelőleg meg is változtatta. Kitűnő képessége az ellenség viszonyainak fölismerésére s gyors elhatározása ebben nagy segítségére voltak.

A tárgyalandó csaták különben Napoleon taktikai művészetének nagyságát közelebbről meg fogják mutatni.

Végre különösen ki kell emelnünk Napoleon rendkivűli művészetét, a *tartalékoknak* a harcz eldöntésére való fölhasználásában. A gárda hadtest leginkább e czélból szerveztetett, és mint a döntés eszköze, Napoleon csatáiban kiváló szereppel bírt.

A **többi államok**, bár csak lassan és fokozatosan, szintén a francia hadsereg által alkalmazott harczászathoz kénytelenek folyamodni; de az átmenet igen hosszú időt igényel.

Ausztriában az új harczászat, a Károly főherczeg befolyása folytán létrejött új gyakorlati szabályzat útján, bár e szabályzat már 1805-ben készült, csak 1807-ben rendszeresíttetett. *Poroszország* hasonló szabályzata csak 1812-ben jelent meg, míg *Oroszországban*, hol Szuvorov hagyománya, az előszeretet a tömeges alakzatok s a tiszta szuronytámadás iránt, mély gyökeret vert, az új harczászat még nehezebben talált útat.

Spanyolországban és *Tirolban*, hol a harcz kevésbbé a rendes csapatok, mint inkább a népfölkelések föladata volt, a *guerilla harcz*, (Kleiner Krieg) a *portyázó hadviselési mód*, fejlődött ki, és Napoleon tetemes erejét vette igénybe.

A spanyol háború hosszú tartama ép azért Napoleon bukásának egyik okául is tekinthető.

Magasabb csapatvezetés. A magasabb csapatvezetésnek a most tárgyalandó időszak kétségtelenül legfényesebb, legragyogóbb korszakát képezi.

Napoleon mindent és mindenkit fölülmúló genije uralkodik ez időszak fölött, mely nemcsak a legújabb korban, de talán az egész világtörténelemben, ha nem is a legfényesebb, de reánk nézve bizonyára a legérdekesebb időszak. Az 1796-ik és 1800-ik évi hadjáratok csak bevezetését képezik a nagyszerű küzdelemnek, melyet a hadak e félistene majd egész Európával szemben folytat, s melyekben művészetét egész fényében, teljességében és tökéletességében ragyogtatja.

A ki a magasabb csapatvezetés művészetét megismerni kívánja, annak e hadjáratokat a legnagyobb gonddal kell tanúlmányozni, mert e hadjáratok azok, melyekben a modern hadviselés alapjai letétettek. Kiapadhatlan forrásait képezik e hadjáratok a hadművészet tanúlmányozásának, s a vezérek, kik Napoleon óta hadakat vezettek, tudományukat, hadművészetüket, első sorban e hadjáratok tanúlmányozásából merítették s meríteni fogják még azok is, kik a közeli vagy távoli jövőben hadak vezetésére hivatva lesznek.

Hogy miből állott Napoleon hadművészete, annak elemeit már a megelőző időszakban megismertettük; itt ugyanez elemeket találjuk, de már nagyobb tökéletességben, s mivel nagyobb viszonyok között alkalmaztatnak, nagyszerűbben is. Ha e hadművészetet elemezni akarnók, ahoz kötetek kellenének. Nem tehetjük azt, s mint a harczászat tárgyalásánál tettük, itt is csak utalunk a hadjáratok tárgyalására, az azokat követő összegezésekre s végre az áttekintésre, mely az időszak tárgyalását berekeszti. Igyekezni fogunk arra, hogy e tárgyalásoknál a főbb és tanulságosabb mozzanatokat kiemeljük annyira, amennyire az idő és tér engedi.

A bővebb megismeréshez külön tanúlmányozás szükséges, mely nem az iskola, hanem a magán szorgalom feladata.

II. FEJEZET.

Az 1805-IK ÉVI HÁBORÚ.

Előzmények.

Általános viszonyok; a háború okai. Bonaparte Napoleon 1802 augusztus 2-án népszavazat útján *élethossziglani consullá* választatott s kezében most már az egész hatalmat egyesítette.

Időközben az olaszországi, sveiczi és batáviai köztársaságok szorosabb kötelékekkel Francziaországhoz füzettek, ellenben Egytom, Málta, a nápolyi és pápai terűletek, az 1802. év márczius 27-én kötött *amiensi békében* korábbi tulajdonosaiknak voltak visszaadandók, miért Francziaország a háborúban elvesztett gyarmatokat visszakapta.

Az amiensi békét azonban Anglia nem tartotta teljesen be, mert Maltát a máltai rend tulajdonába visszaadni vonakodott. Evvel a háború újra kitört. Bonaparte *Mortier* alatt egy hadtestet küldött az angol király mint választó fejedelem által bírt *Hannoverbe*, s ez országot elfoglalta.

Németország ily módon most már nemcsak dél felől, (a Sveicz által) hanem észak felől is át volt karolva; de a német császárság viszonyai annyira ziláltak voltak, hogy a franczia hatalom e tulterjeszkedését meggátolni képes nem volt. Maga a császár (II. Ferencz), látva a császárság hatalmának és tekintélyének folytonos csökkenését, 1804 augusztus 10-én magát I. Ferencz néven *ausztriai örökös császárnak* koronáztatta.

Anglia a hannoveri kérdés által még közelebbről volt ugyan érdekelve, de háborút csak tengeren viselhetett s így Hannover elfoglalását egyelőre tétlenül volt kénytelen nézni.

Miután azonban kétségtelen volt, hogy a háború Angliával s ennek befolyása következtében valószinűleg még más államokkal is, nem sokára ki fog törni, Bonaparte e háborúra úgy politikai, mint katonai tekintetben nagyszerű előkészületeket tett.

Politikai terveinek végrehajtására a háború különben is kapóra jött, ép úgy a Cadoudal féle merénylet is; a már teljesen alávetett senatus Bonaparte Napoleon consult, *az állam megerősítése*, és az államfő *személyének biztossága* tekintetéből, az 1804 május 18-án hozott határozattal *I. Napoleon* néven *a francziák örökös császárjává*, családja tagjait pedig császári herczegekké kiáltotta ki. A franczia nemzet összesége ez eseményt örömriadallal fogadta, s *I. Napoleon* a Párisba személyesen megérkezett VII. Pius pápa által *1804 deczember 2-án* a Notre Dame templomban nejével együtt ünnepélyesen megkoronáztatott. A császárság kikiáltásával a köztársasági intézmények eltöröltettek, s az állam monarchikus formára rendeztetett be, mi Napoleon híveit magas méltóságokba juttatta, s igy uralmát megszilárdította. A franczia állam rendezését Italia újjászervezése követte, s a cisasalpini köztársaság, Sardiniával, Piemonttal, Genuával, Parmával, Piacenzával stb. *olasz királysággá* egyesíttetett s Napoleon *1805 május 26-án* Milánóban a lombardok vas koronájával olasz királylyá koronáztatott.

Anglia diplomátiája az alatt mindent elkövetett, hogy a continentális államokat Franczia ország ellen izgassa, s e fáradozása végre is sikert aratott. Előbb Svédországgal, majd (1805 április 15-én) Oroszországgal is szövetségre lépett, mire Pitt biztatásai következtében Ausztria is a szövetséghez csatlakozván, a Franczia ország elleni *harmadik coalitio* me galakult.

De Napoleon sem maradt tétlen s nem kisebb dolgon fáradozott, minthogy *Angliát saját földjén támadja meg.* E czélból a franczia hajóhadat tetemesen megszaporította, a régi hajókat részben új fölszereléssel látta el, nagy számú csapatszállító hajót építtetett, szóval minden előkészületeket meg tett, hogy egy nagyobb sereggel a csatornán átkeljen. A franczia hajóhad e vállalat elősegítésére támadást volt intézendő Indiában, hogy Nelsont az angolhajóhaddal oda vonja, azután gyorsan visszatérve, a szövetséges spanyol hajóhaddal egyetemben a már előkészített átszállítást volt födözendő.

Még nagyobb volt azonban a készülődés a hadseregben. Minden eshetőségre — tehát egy continentális nagy háborúra

is — előkészülendő, Napoleon, eltérve a köztársaság eddigi eljárásától, mely rendszerint 3—4 hadsereget küldött a határokra, s azokat egymástól függetlenül működtette, egy *nagy hadsereget* szándékozott szervezni, mely a főhadszínhelyen *személyes vezetése alatt* egy czélra működik, míg a többi hadszínhelyekre a szükséghez és a körülményekhez képest csak csekélyebb erők voltak szánva.

E hadsereg szervezése már 1803-ban kezdődött s 1805 elején a boulognei, utrechti, compiègne-i, bayonne-i gyakorló táborokban, teljesen szervezve és kiképezve, hadműveletekre készen állott. Az új hadtestek élén a megelőző hadjáratokban kitűnt s a koronázáskor tábornagyokká kinevezett legjelesebb vezérek állottak, de sőt még a hadosztály parancsnokok is kivétel nélkül derék, kipróbált tábornokok voltak, kik az egész tisztikarral, s a legénységgel együtt a császár föltétlen hívei valának, s égtek a vágytól, hogy a nagy hadsereggel (la grande armée de l'empire) kivonúlva, mielőbb az ellenséggel mérkőzhessenek.

Igy állottak a viszonyok 1805 augusztus 9-én, midőn Ausztria is a coalitióhoz csatlakozott. E csatlakozás hírére Napoleon az angol invásió, végre is csak kétes eredménynyel kecsegtető, tervéről lemondva, elhatározta, hogy előbb Anglia szövetségeseit támadja meg, s csak azután fordúl e kérlelhetlen ellenség ellen.

Egyidejűleg a német államokat, nevezetesen Bajorországot, Württemberget, Badent, Nassaut, melyek a német császár hatalma iránt csak kevés bizalommal viseltettek, szövetségbe vonta, s az angol, orosz, osztrák coalitió ellenébe a franczia-német szövetséget állította.

Ausztria, melynek seregében nagy horderejű szervezeti változások és reformok voltak készülőben, a háborút 1806-ra szándékozott halasztani, de Anglia sürgetésére még 1805 augusztusban, tehát mielőtt még a coalitió ereje hadműveletekre készen állott volna, a háborút megizente s így a koczkát elvetette.

Haditervek. A *szövetségesek* részéről Ausztria 300,000, Oroszország 180,000 és Svédország 15,000 főt szándékozott harczba állítani.

Ez erőkből 180,000 fő, felében osztrák, felében orosz, a német hadszínhelyen a Duna völgyében, 150,000 fő Olaszországban, 50,000 Vorallbergben volt alkalmazandó; mind a három hadsereg feladata támadó volt, a *főtámadás* végrehajtása azonban *a Károly* főherczeg által vezetett olaszországi hadseregnek volt szánva.

Végre még egy 40,000 főnyi angol-svéd hadsereg Hannover, egy 30,000 főnyi angol-orosz sereg pedig Nápoly visszafoglalására Stralsundnál, illetőleg Nápolynál volt partra szállandó; az angol hajóhadnak részint biztosító, részint támogató szerepe volt.

A hadi költségek egy jelentékeny részét Anglia vállalta magára.

Ha mindez erők, melyek összege 450,000 főt, tehát majd fél milliót tett volna ki, *kellő időben* és *teljes létszámmal* a kijelölt helyen megjelennek, ez Napoleon helyzetét igen megnehezíti vala; ámde midőn a hadműveletek kezdetöket vették, az orosz segélyhad éle még Galiczia keleti határán volt s igy a háború első időszakában csak Ausztria hadai állottak ki s ezek sem teljes számban.

A franczia *hadsereg* a szövetségesek erejének alig felét tette ki s összesen csak 250,000 fő volt.

Napoleon szándéka az volt, hogy a 8 hadtestből, melybe az egész erő osztva volt, csak egy hadtestet hagy az olasz hadszínhelyen, míg 7 hadtesttel a németországi osztrák hadsereget támadja meg, s azt lehetőleg még az oroszok megérkezése előtt megveri. A Masséna alatt álló VIII-ik hadtest arra utasíttatott, hogy mindaddig, mig Németországban a döntés bekövetkezik, a védelemre szorítkozzék.

Igy történt, hogy Napoleon, serege csekélyebb száma daczára, a németországi hadszínhelyen a szövetségesek fölött túlsúlyba jutott.

Az ulmi hadjárat.

(*16-ik melléklet.*)

Erőviszonyok. A *franczia* hadsereg azon része, mely a német hadszínhelyre volt szánva, a következő beosztással birt:

I. hadtest. *Brenadotte* (Drouet és Rivaud gy. Kellermann lovas hadoszt.) 17,500 fő.

II. hadtest. *Marmont* (Boudet, Grouchy és Dumonceau gy. és Lacoste lov. h. o.) 20,600 fő.

III. hadtest. *Davoust* (Bisson, Friant és Gudin gy. Vialonnes lov. h. o.) 27,300 fő.

IV. hadtest. *Soult* (Saint-Hilaire, Vandamme, Suchet és Legrand gy. és Margaron lov. h. o.) 41,200 fő.

V. hadosztály. *Lannes* (Oudinot és Gazan gy. és Lasalle lov. h. o.) 17,700 fő.

VI. hedtest. *Ney* (Dupont, Loison és Malher gy. Tilly lov. h. o.) 24,300 fő.

VII. hadtest. *Augereau* (Desjardin és Mathieu gy. hadoszt.) 15,000 fő.

Gárda és gránátosok, *Mortier* és *Bessières* 63,000 fő.

Lovassági tartalék, *Murat* (Nansouty, Hautpoult, Klein, Walther, Beaumont, Bourcier és Baraguey-d'Hilliers lovas hadosztályok) 22,000 lovas.

Bajor hadtest, *Deroi* és *Wrede* alatt 24,000 fő.

Az egész sereg összes létszáma 215,000 fő, közte körülbelül 33,300 lovas; a lövegek száma a forrásokban adva nincs.

A franczia hadsereg fölvonúlása augusztus 27-étől *szeptember 24-ig* olyképen ment végbe, hogy a hadtestek a legrövidebb útvonalokon a *Rajna* és *Majna* vonalhoz irányíttattak. Kivételt képeztek: az I-ső hadtest, mely 27-én volt Würzburgba érkezendő, hol Bernadotte az Ambergig hátrált bajor hadtest fölötti rendelkezést is átvette, és a VII., mely Bayonneból jőve csak október 20-án ért Baselbe.

A *szövetségesek* részéről augusztus végén csak az *osztrák* hadsereg volt az Inn és a Traun folyók közt fölvonúlva. Az orosz hadaknak az Inn vonalhoz való megérkezését október közepére várták.

A sereg előbb maga a császár (I. Ferencz) által vezettetett, midőn pedig a császár a hadseregtől távozott, a parancsnokságot névleg *Ferdinánd* főherczeg, valóságban azonban a teljhatalommal fölruházott *Mack* táborszernagy vette át.

A sereg *Kienmayer*, *Werneck*, *Schwarzenberg*, *Riesch* és *Jela-*

csics hadtesteiből, illetőleg oszlopaiból állott s ereje 70,000 főre ment. Még további 20.000 fő menetben volt a hadszinhely felé.

Hadműveleti tervek. A hadműveletet az osztrákok kezdték meg, s tervük abból állott, hogy előbb bevonúlnak Bajorországba, hogy ez államot a colitióhoz való csatlakozásra, vagy legalább a semlegességre birják, azután pedig az Iller folyóig előnyomúlván, az oroszok megérkezését itt várják be; a további előnyomúlás Strassburg irányában terveztetett.

Napoleon hadműveleti tervét csak akkor állapította meg, midőn az osztrák seregnek az Iller felé való előnyomúlásáról hírt vett. Szándéka az volt, hogy Mack seregét arczban foglalkoztatván, a főerővel a Dunán Donauwörthnél átkel s magát az osztrák és orosz sereg közé ékelve, az utóbbit föltartóztatja, előbbit pedig döntő csatára kényszeríti.

A hadműveletek lefolyása. Az osztrák sereg az Inn folyót *szeptember 2-án* lépte át, és bevonúlt Bajorországba. A bajor sereg azonban kitért s Nürnbergen át Bambergbe menekűlt. Az osztrák sereg nem követte a bajorokat, hanem az Iller folyóig nyomúlt előre, hol *szeptember 18-án* megérkezve, Ulmtól egész a Boden tóig terjedő védőállást foglalt, míg előörseit a Schwarczwaldba tolta előre. Jobb oldalát a Poroszországhoz tartozó, tehát semleges terűletet képező, Anspach által elengedőleg födözve vélte. Mack egyébiránt arról volt meggyőződve, hogy a francziák a Schwarzwaldon átvonúlva az Iller vonalat arczban fogják megtámadni.

Napoleon, szövetségese megtámadását okúl véve, a háborút szeptember 23-án megüzente s két nap múlva, *szeptember 25-én*, a Rajnán átkelt.

Hogy azonban az osztrák sereg az Iller vonalon leköttessék, Murat a lovassággal és a lovasítatlan (8 zlj. erejű) dragonyosokkal a Schwarzwaldon át nyomúlt elő, az osztrák előörsöket visszanyomta, s az osztrák védő állás ellen folyton tartó tüntető támadásokat intézett.

Ez idő alatt a franczia hadtestek előnyomúlásukat folytatták; a főoszlop (V. Lannes, gárda és később még Murat)

Strassburgból, Rastadt, Pforzheim, Stuttgart, Donauwörth irányában, tőle balra az I—IV., jobbra (Pforzheimtől kezdve) a VI. hadtest. Az előnyomúlás központiasan történt, oly módon, hogy a hadtestek az előnyomúlás alatt egymáshoz folyton közeledtek, s egymás támogatására készen állottak. Igy történt, hogy a legszélső oszlopok élei, melyek *szeptember 25-én* egymástól (Strassburg-Frankfurt) még 200 kilométerre voltak, *október 2-án* Stuttgart és Würzburg elérésével már csak 150 kilométerre voltak egymástól, s miután e napon a többi oszlopok élei is e vonalba jutottak, a *hadsereg hadászati arczvonala* 50 kilométerrel keskenyebb lett.

Ugyanily módon folyt az előnyomúlás a Neckártól tovább a Duna felé, s a franczia hadsereg *október 6-án* a a Heidenheim-Nördlingen-Weissenburg vonalat elérvén, hadászati arczvonala már csak *70 kilométert* tett.

Kétségtelen dolog, hogy Napoleon ez előnyomulásnál már az ellenséggel való összeütközés lehetőségére gondolt, s oszlopait azért vonta oly közel egymáshoz; ha a franczia sereg a középen, Nördlingennél támadtatott volna meg a hadtestek *egy nap* alatt, ha pedig a támadás egyik szárny ellen intéztetik, *két nap* alatt a csatatéren egyesíthetők voltak.

Mack a franczia seregnek Stuttgartból Donauwörth irányában való előnyomúlását csak október 5-én tudta meg. Még ha szándékában állott is volna az, hogy a franczia sereg előnyomúlását a Duna balpartján elállja, erre most már késő lett volna. De Mack az utolsó pillanatig megmaradt azon meggyőződésben, hogy a francziáknak a Schwarzwaldon át *kell* jönni. Hogy a Duna balpartján ellenállást gyakoroljon, az szándékában sem volt, s a franczia sereg közeledésének hírére tett rendszabálya abból állott, hogy *seregét Ulmnál összevonta*, s eddig nyugot felé irányzott arczvonalát észak felé fordította.

Napoleon, miután az ellenség még mindig nem mutatkozott, menetét folytatta s a *Dunán átkelt*. Murat lovas hadteste, a gárda és a IV. hadtest Donauwörthnél *október 7-én*, az V. hadtest Münsternél, a II. és III. Neuburgnál *október 8-án*, az I. hadtest és a bajorok Ingolstadtnál *október*

9-én keltek át. A hadsereg hadászati arczvonala az átkelés alatt már csak 50 kilométer volt.

A Dunán való átkelést a VI. hadtesttel mint *álló sarkponttal* Ney födözte, ki e czélból a Brenz folyó vonalán, Gundelfingen és Herbrechtingen közt, arczczal Ulm felé foglalt állást.

Az átkelés hírére *Mack elhatározta*, hogy az ellenséget az átkelés alatt fogja megtámadni. E czélból Auffenberg tábornokot 8 zljjal és 13 lovas századdal *október 8-án* Wertingenbe küldte, hogy a francziák előnyomúlását megakadályozza; maga a következő napon szándékozott oda vonúlni.

A beérkezett hírek azonban meggyőzik arról, hogy a franczia sereg zöme már a Dunán átkelt. Ennélfogva *október 8-án* intézkedik arra nézve, hogy seregével Augsburg felé visszavonúljon; Auffenberg különítménye e visszavonúlást fedezze s azután a zöm mögé hátvéd viszonyban csatlakozzék.

Ámde e különítmény ugyancsak október 8-án a franczia V. hadtest és Murat által *Wertingennél* túlerővel megtámadtatván, teljesen szétveretett, Bernadotte pedig parancsot kapott, hogy az I. hadtesttel és a bajorokkal Ingolstadtnál átkelve, Münchenbe meneteljen s az oroszokat, kiknek elővéde már az Inn felé közeledett, az Isar vonalon mindaddig tartóztassa föl, míg Napoleon Mack seregével végez.

Mack e közben *október 9-én* Burgauba ért s itt tudta meg, hogy Auffenberg különítménye szétveretett s hogy a francziák és bajorok Ingolstadtnál átkeltek. Ily körűlmények közt azt hiszi, hogy Augsburgot Bernadotte előtt már el nem érheti, ujabb elhatározása az, hogy Günzburgnál a Dunán átkel s észak felé vonúl vissza. A híd *Günzburgnál* elkészíttetett, de mielőtt még az átkelés megkezdetett volna, Ney a balpartról a hídat megtámadta s egy heves, egész az éj beálltáig tartó ütközet után a hídat birtokába ejtette. Mack ennek folytán visszamenetel Ulmba s előkészűletet tesz arra, hogy Ulmból Nördlingenen át Csehországba megy. A végrehajtást azonban, mivel a csapatok az örökös ide-oda menetelésben már kifáradtak, *október 11-ére* halasztja.

Napoleon az október 10-iki szünetet arra magyarázza, hogy Mack Tirol felé akar elvonúlni. Ha a dolog így áll,

akkor Ulmban csak egy kisebb utóvéd állhat s azt csekélyebb erővel is el lehet foglalni; e feladatot Napoleon Neyre ruházza; ha Ney nagy ellenállásra talál, akkor bizonyos, hogy Mack még Ulmnál áll, s dél felől útját lehet állani.

Ney, minthogy csapatai ki voltak merülve, csak a Dupont hadosztálylyal nyomúlt *október 11-én* Ulm felé. De Dupont midőn *Haslach*-hoz ért, a magaslatokról azt látta, hogy az egész osztrák sereggel áll szemben, mely Csehországba készül vonúlni; gyors elhatározással megtámadta az osztrák elővédet s a harczot, mely Haslach, Jungingen s végre Albeck helységeknél folyt, estig húzva, Mack elvonúlását szerencsésen megakadályozta. Mack a franczíákat sokkal erősebbeknek tartván, azt határozta, hogy Ulmban marad s az események folyamatát itt várja be.

A megtartott haditanácsban azonban az *összes tábornokok* az Ulmban maradás ellen nyilatkoztak s nyiltan kijelentették, hogy ennek csak capitulátio lehet a vége.

Mack tehát újból intézkedik, hogy mégis csak Csehország felé elvonúl. Ehez képest *október 13-án* három lépcsőben indúl meg. Az első lépcsőt Werneck, a másodikat Riesch, a harmadikat a zöm, Mack személyes vezetése alatt, volt képezendő.

Werneck el is érte *Herbrechtingent*, de a második lépcső, egy későbbi parancs folytán az elvonúlás födözése végett Ober-Elchingennek vette útját s 13-án este ide ért. A zöm még mindig Ulmban maradt.

Napoleon ekkor kémek útján hamis híreket juttatott az osztrák főhadiszállásra, melyek Macknál hitelre találván, *hetedik elhatározása* ismét az, hogy Ulmnál marad; sőt a hamis hirek alapján már tervet készített, a visszavonúlásban hitt franczia seregnek a Rajnáig való *üldözésére*.

Ámde *október 14-én* Ney új támadást intézett, s Riesch hadtestét *Elchingennél* megvervén, tűzérsége elvesztésével Ulmba visszaszorította. Az osztrák tábornokok újolag követelték a visszavonúlást, akár Csehország, akár Tirol felé, de Mack dőre elbizakodottsággal továbbra is megmaradt. Ekkor Ferdinánd főherczeg, a névszerinti főparancsnok, 12

lovas századdal 14-én este Ulmból eltávozott s szerencsésen elmenekűlvén, 23-án Égerbe (Csehország) érkezett.

Október 15-én Napoleon Neyt és az éj folyamán a Duna balpartjára átvonúlt Lannest Ulmnak észak felől való megtámadására utasította, míg kelet felől a gárda és Murat, dél felől Marmont támadtak. Soult a IV. hadtesttel, miután Jellacsicsot Tirol felé visszavetette s Memmingent elfoglalta, Biberachnál állapodott meg, hogy Macknak még a sveiczi útat is elzárja.

Az általános támadás a francziák kezébe juttatta a város fölött teljesen uralkodó *Michelsberg* erődöt. Az osztrák sereg a rosszúl erődített városban összezsúfolva s a franczia ágyúk torka alatt állott.

Végre a helyzet tarthatlan voltát Mack is belátta s *október 17-én* capitulált; 23,000 fő, 59 ágyúval, jutott franczia hadifogságba s e számot ugyan e napon még Werneck hadtestének maradványai szaporították, melyek Ulm felé visszatértökben (hogy Mack vélt harczában részt vegyenek) *Trochtelfingennél* Murat által szintén elfogattak.

A bécsi hadjárat.

Erőviszonyok; hadműveleti tervek. Az ulmi szerződés megkötése után a *franczia* hadsereg azonnal az Isar vonalhoz nyomúlt előre, hol Napoleon a hadsereget a Bécs ellen való előnyomúlás előtt egyesíteni óhajtotta.

Október 25-én a sereg zöme: a gárda, Bernadotte, Marmont, Soult, a bajorok és Murat München körűl, Davoust Freysingnél, Lannes Landshutnál állott.

Ney hadteste (a Dupont hadosztály kivételével) Ulmnál maradt vissza, hogy a Rajnán Baselnél már átkelt Augerauval Tirol és Vorarlbergbe vonúljon. A Duna völgyében a balparton Klein lovas, a jobbparton Dupont gyalog hadosztálya nyomúlt elő.

Napoleon szándéka az volt, hogy az Innél már megérkezett orosz sereget, lehetőleg még Bécs előtt, csatára kényszerítse.

A *szövetségesek* részéről *Kutusov* 32,000 főnyi serege október 22-én megérkezett az Inn vonalon; a Konstantin nagy herczeg, Buxhövden és Essen alatt álló 47,000 főnyi második sereg azonban még Poroszország keleti határain, Benningsen 40,000 főnyi északi serege pedig Lengyelországban állott.

Osztrák részről az orosz sereghez *Meerweldt* 25,000 fő volt az Innhez vezetendő. Tirolban *János* főherczeg alatt 20,000 fő, Csehországban *Ferdinánd* főherczeg alatt 10,000 fő, végre Bécsben mintegy 50,000 fő állott.

Kutusov mindaddig szándékozott a döntést kerülni, míg az orosz erősbítések megérkeznek.

A hadműveletek lefolyása. Az orosz sereg az Inn vonal védelmét föladva, hátrálását már *október 26-án* megkezdte, nyomban követve a franczia hadsereg oszlopai által, mi Riednél, Lambachnál, majd Steyernél és Amstettennél utóvéd harczokat idézett elő. November 7-én az oroszok *St.-Pöltenbe* értek. Napoleon azt hitte, hogy a szövetségesek az osztrák főváros megmentésére itt csatát fognak koczkáztatni; de az orosz fővezér erre nem is gondolt s mivel az orosz erősbítések még mindig távol voltak, Kutusov Bécset föladva, *november 9-én Mauternnél* a Duna balpartjára kelt át, hogy visszavonúlását Cseh- és Morvaországokon át folytassa.

Napoleon az Inn folyón átkelve a bajorokat Salzburgon át Tirolba küldte, hogy Ney működését támogassák; *november 2-án* Linzhez érve, a Dupont hadosztályhoz még az V. hadtesttől Gazan, a II. hadtesttől pedig Dumonceau hadosztályát csatlakoztatván, e három gyalog és a Klein lovas hadosztályt mint VIII. hadtestet *Mortier* tábornagy parancsnoksága alá helyezte s arra utasította, hogy a Duna balpartján Dürrenstein és Kremsnek nyomúljon elő; végre pedig november 4-én, midőn Meerweldt az Olaszországból a Duna mellé hívott Károly főherczeggel való csatlakozás végett Steyernél az orosz seregtől elvált és Grácz felé vonúlt, a II. hadtestet a jobb oldal biztosítására különítette ki.

Meerweldt a franczia II. hadtest elől kitérendő Altenmarktnál az Enns völgyét elhagyta s az Erlaf völgyébe

tért át; de itt meg a Napoleon jobb oszlopát képező Davoustra talált s általa *november 8-án Mária-Zellnél* megtámadtatván, majd teljesen szétveretett. Hasonló szerencsétlenség érte Mortier hedtestét *november 11-én*, a mennyiben élhadosztálya *Dürrensteinnél* Kutusov által, ki ekkor már a Duna balpartján állott, szétveretett.

Mihelyt Napoleon Kutusov átkeléséről értesült, Muratnak parancsot adott, hogy a bécs-floridsdorfi Duna-hídat hatalmába ejteni igyekezzék. De Murat e parancsot már megelőzte s lovasságával, valamint Lannes hadtestével *november 13-án* Bécsen átvonúlván, a hídnak tartott. A Duna balpartján álló osztrák csapatok a híd fölégetésére minden előkészületeket megtettek, de Murat és Lannes az osztrák parancsnokot, Auersperg Károly herczeg altábornagyot, cselképen fegyverszüneti tárgyalásokra szólították föl s mig e tárgyalások folytak, a franczia csapatok egyrésze a hídon átvonúlván, azt birtokába ejtette.

A franczia sereg tehát akadálytalanúl átkelt a Duna balpartjára s Napoleon azonnal intézkedett, hogy Kutusov visszavonúló vonala a *Hollabrunig* előretolt Murat által elvágassék. De a Kutusov oldalvédjét vezető s Hollabrunnál álló Bagration most, hasonló csellel élve, Murat előnyomúlását *november 15-én* fegyverszüneti tárgyalásokkal addig föltartóztatta, mig Kutusov Znaim felé szerencsésen elvonúlt. A következő napon Murat, Napoleon parancsára, *Schöngrabernnél* megtámadta ugyan Bagrationt, de már késő volt. Kutusov *november 22-én* ért az olmützi, illetőleg az *olschaui* táborba, hol *Buxhövden* orosz és *Lichtenstein* osztrák csapataival egyesült.

Napoleon az üldözést *Brünnig* folytatta; itt azonban a mozdúlatot *november 20-án* beszüntette, mivel a kikülönítések által megfogyott sereget a szövetségesek megerősödött hadával történő megütközés előtt előbb összpontosítani kívánta.

Az austerliczi hadjárat.

Erőviszonyok. A *franczia* hadsereg zöme, melynek ereje mintegy 56,000 fő volt, Brünn környékén állott; és pedig a gárda, Lannes és Soult hadtestei *Brünn* és *Austerlitz* közt,

Murat (4 lovas hadosztálylyal) *Raussnitznél*, az elővéd Wischaunál.

A harcztér közelében állottak: Bernadotte az I. hadtesttel és Wrede bajor hadosztályával *Iglaunál*, a III. hadtest *Pozsony* és *Zistersdorfnál* és a VIII. hadtest *Bécsben*.

Távolabb állottak: a II. hadtest Brucknál, a III. hadtest Tirolban s két lovas hadosztály (Klein és Baraguay d'Hilliers) Felső-Ausztriában.

A *szövetségesek* részéről 85,000 főnyi orosz-osztrák sereg (70,000 orosz, 15,000 osztrák) az *olschaui* táborban, Olmütz körül volt összpontosítva. *Essen* 10,000 főnyi orosz hadosztálya deczember elején váratott Olmützbe. *Ferdinánd* főherczeg 15,000 fővel Czaszlaunál állott.

Károly és János főherczegek 80,000 főnyi hada Marburgnál november 26-án egyesült s Csáktornyán és Körmenden át útban volt a harcztér felé, de Körmendet csak deczember 6-án érte el.

Hadműveleti tervek. A kezdeményezés ezúttal a szövetségesektől indúlt ki.

A szövetségesek főhadiszállásán ugyanis a fiatal Sándor czár környezete fölötte harczias hangulatban volt, s bár Kutusov és Schwarzenberg a támadás ellen nyilatkoztak, Sándor czár, azon föltevésben, hogy Napoleon Brünnél csak kisebb erőkkel állhat, november 24-én a támadást elhatározta.

Igaz, hogy a szövetségesek 85,000 főnyi seregével szemben Brünnél csak 56,000 franczia állott, de míg a sereg Brünnig megy, Napoleon serege Bernadotte és Davoust hadtesteivel 74,000 főre szaporodhatott, sőt ha a támadás elől kitérve Bécs felé közeledik, Mortier hadtestével és Davoust pozsonyi hadosztályával seregét 100,000 főre emelheti. A szövetségesek serege ellenben csak 2—3 hét mulva emelkedhetett számban, ha t. i. Károly főherczeg 80,000 fővel a szövetségesekhez csatlakozik.

E szerint a szövetségesek, ha a támadással várakoznak, seregüket 160,000 főre szaporíthatják, míg Napoleon legfeljebb még csak Marmont hadtestét vonhatja magához, de azt is csak úgy, ha Bécstől messze nem távozik. A két

fél közül tehát a szövetségesek érdekében a várakozás, Napoleon érdekében a harcz állott, hogy a döntő csatát még Károly főherczeg csatlakozása előtt megvívja.

Végre számításba volt még veendő, hogy Poroszország már-már szintén hajlandó volt a coalitióhoz csatlakozni s így a szövetségeseknek még a politikai okok is a várakozást tanácsolták.

Midőn tehát a szövetségesek a támadást elhatározták, ezt saját érdekök ellenére cselekedték s azt tették, a mi az ellenségre e perczben leginkább kivánatos s igy legelőnyösebb volt.

A *Weirother* osztrák altábornagy által kidolgozott terv alapgondolata az volt, hogy a szövetséges sereg Napoleon állásának jobb szárnyát megkerülje s azután őt arczban és jobb oldalában megtámadva, Bécstől észak felé vesse vissza.

Napoleon, ki a döntést kereste, de serege csekély számánál fogva támadólag föl nem léphetett, annál kevésbbé, mivel még Bernadotte és Davoust, sőt esetleg még Mortier hadtestét is magához vonni szándékozott, hamis hirek terjesztése által még maga is támadásra ingerelte a szövetségeseket.

Midőn november 28-án a szövetséges seregnek Olmützből való elindúlását megtudta, elhatározta, hogy a csatát Bernadotte és Davoust beérkezése után elfogadja; még pedig ha a beérkezés idejekorán történik, az elfoglalt állásban, ha nem, akkor kissé hátrább Brünnél.

A hadműveletek lefolyása. A szövetséges sereg Kutusov által vezérelve *november 27-én* öt oszlopban indúlt meg. A következő nap Murat elővédje, egy lovas dandár, *Wischaunál* meglepetvén visszavettetett.

Napoleon sürgős parancsokat küldött Bernadotte, Davoust és Mortier tábornagyoknak, hogy gyorsított menetekkel Brünn felé siessenek.

November 29-én Napoleon Soult hadtestét a Goldbach vonalhoz vonta vissza; Murat az állás előtt a Pratzen körűli magaslatokon maradt. Kutusov ezalatt Wischaunál a főútról letérve, megkerülő mozdulatát Bucsovitz irányában folytatta s *november 30-án* e helyet és Hodiejitzet érte el.

Deczember 1-én délután Bernadotte hadteste a *goldbachi állásba* bevonúlt; az éj folyamán megérkezett Davoust is Raigernnél. A szövetséges sereg a Raussnitz, Austerlitz és Pratzen közti téren állapodott meg. A csata másnapra bizonyossá vált.

Az austerlitzi csata.

1805 deczember 2-án (*17-ik melléklet*).

A franczia sereg, körűlbelűl 74,000 főnyi számerőben, a Gold-Bach vonalon a következőkép foglalt állást:

Az olmütz-brünni főúton állott a franczia *balszárny Lannes* alatt (Suchet és Cafarelli gy. Lassalle lov. hadoszt.); a *középet* Czirżikovitz és Puntovitznél *Soult* hadteste képezte a *Vandamme* és *St.-Hilaire* hadosztályokkal; a *jobb szárnyat* a Kobelnitz, Sokolnitz és Telnitz melletti átjáróknál, ugyancsak a Soult hadtestéhez tartozó *Legrand* hadosztály.

Második harczvonalban állottak: Lannes és Soult között *Bernadotte* gyalog és *Murat* lovas hadteste; a Legrand hadosztály jobb szárnya mögött *Davoust* hadteste.

Az *általános tartalék*, a gárda és gránátos hadosztályok, *Bessière* alatt Schlapanitz és Bellovitz mögött állottak.

A szövetséges sereg számereje 85,000 fő volt, beosztása pedig a következő:

Elővéd: *Kienmayer* (osztrák lovasság); balszárny *Buxhöwden* alatt: I. oszlop *Doktorov* (orosz); II. oszlop *Langeron* (orosz); III. oszlop *Przibyszevszky* (orosz); a közép *Kutusov* alatt: IV. oszlop Kollovrath (osztr. és orosz); a jobb szárny *Lichtenstein* alatt: V. oszlop Lichtenstein (osztr. és orosz lov.) és *Bagration* különítménye (orosz gyal. és lov.); végre a *tartalék*: az orosz gárda *Konstantin* nagyherczeg alatt.

Napoleon már deczember 1-én a legnagyobb figyelemmel kisérte a szövetséges sereg mozdúlatait és azok czélja s jelentősége felől tisztában volt. Jól látva, hogy a mozdulatok jobb szárnyának átkarolását czélozzák, megállapította eljárását, mely szerint deczember 2-án az oldalmenetben levő szövetséges sereget egy a pratzeni magaslatok irányában végrehajtott támadó lökemmel áttöri; e tervet főbb

vonásaiban Napoleon még deczember 1-én az összes hadtest és hadosztály-parancsnokokkal tudatta, s igy feladatával másnap mindenki tisztában volt.

Deczember 2-án a szövetséges sereg már *reggel 7 órakor*, bár még sötétség uralkodott, mozgásban volt a támadás végrehajtására. Kienmayer Telnitznél, Doktorov mögötte, Langeron Sokolnitznál átkeltek a Goldbach patakon, s Legrand csapatait visszanyomták; ekkor ért oda Davoust, ki a hátrább fekvő magaslatokon állást foglalva, a szövetségesek előnyomúlásának gátat vetett. A harcz itt halogató jelleget öltött.

8ʰ-kor fölkelt a nap, s Napoleon meggyőződvén arról, hogy a szövetségesek balszárnya teljesen le van kötve, a tömegekbe alakított Vandamme és St.-Hilaire hadosztályokat megindította a Pratzeni magaslatok ellen. Itt a lökem a III. és IV. oszlop részeit találta, melyek azonban támogatást nem nyerhetvén, hosszas küzdelem után hátrálni kényszerűltek.

Délelőtt 11ʰ-kor a Pratzeni magaslatok a francziák kezében voltak, a szövetségesek harczfelállítása át volt törve, s Kollovrath csapatai a Littava völgyébe vettettek vissza. Soult ekkor, a Pratzeni magaslatokon a gárda hadtest által fölváltatván, délfelé kanyarodva, a szövetségesek balszárny-oszlopait oldalba fogta, s Hostieradek felé nyomta, mig ugyanakkor Davoust is támadásba menvén át, a szövetségesek csapatait a Satschani tavak felé szorította.

Soult előnyomúlását nyomban követte Bernadotte és Murat támadása, kik Lichtenstein és Bagration csapatait észak felé nyomták s az orosz gárda támadását is rövid küzdelem után visszautasították. Ekkor aztán Lannes is támadásba ment át és a szövetséges hadak, minden ponton megverve, az általános hátrálást megkezdték.

Az orosz III-ik oszlop teljesen megsemmisíttetett; a balszárnyat képező csapatok a félig befagyott Satschani és Mönitzi tavak jegén próbálva a visszavonúlást, szintén tömérdek veszteséget szenvedtek. A többi részek aránylag kevesebb veszteséggel vonúltak vissza.

E nap az osztrákoknak közel 6000, az oroszoknak 21,000

főnyi veszteséget okozott; a francziák vesztesége 5000-re tétetik, de bizonyára jelentékenyebb volt.

A csata után Kutusov Gödingre, Bagration Olmütz felé vonúlt vissza. Az előbbit a franczia sereg zöme, az utóbbit Murat követte.

Ferdinand főherczeget Wrede hadosztályának sikerült föltartóztatni, hogy az a csatában részt ne vehessen.

Deczember 4-én Napoleon Ferencz császárral Nasedlovitz mellett találkozott, s a fegyverszünet a személyes megállapodásokhoz képest deczember 6-án megköttetett. Sándor czár ezt a maga részére el nem fogadván, az orosz sereg Trencsén, Kassa és Lembergen át visszavonúlt Oroszországba.

Deczember 26-án megköttetett a *pozsonyi béke.*

Az olaszországi hadjárat.

Míg az északi hadszínhelyen nagy és világra szóló események mentek végbe, az eredetileg főhadszínhelynek kiszemelt Olaszországban s a határos Tirolban, bár az előbbi hadszínhelyen Ausztria legkitünőbb hadvezére működött, csak kisebb jelentőségű s a főeseményekre befolyást semmiképen nem gyakorló hadműveletek folytak le. Ezek vázlatát a következőkbe foglaljuk egybe.

Erőviszonyok. A *franczia* hadsereg, mely Olaszországban *Masséna* parancsnoksága alatt működött, 81 gyalog zászlóaljból, 68 lovas századból állott, 42,500 főnyi számerőben. Beosztása a következő volt: Elővéd: *d'Espagne lovas* hadosztály. Főcsapat: 1-ső hadosztály *Gardanne*, 2-ik *Verdier*, 3-ik *Molitor*, 4-ik *Duhesme*, 5-ik *Seras*. Tartalék: *Partouneaux* gyalog, *Mermet* és *Pully* lovas hadosztályok.

A *Károly* főherczeg által vezetett *osztrák* hadsereg a tervezett 150,000 főnyi számerőt nemcsak hogy el nem érte, de sőt lassankint 85,000 főre szállott alá. A jobb szárnyat *Bellegarde* vezette; ide tartoztak a Vukassovich, Simbschen és Oreilly hadosztályok; a középet *d'Argentau;* ez állott a Nordmann, Lindenau, Vogelsang, Reuss, Argenteau és Lothringen hadosztályokból; végre a *Davidovics* által vezetett balszárny Rosenberg alatt 4 dandárból állott.

Hadműveleti tervek. Masséna, utasításához képest, mindaddig védő magatartást szándékozott tanúsítani, míg a német hadszínhelyen a döntés bekövetkezik.

Károly főherczeg eredetileg támadó szándékkal volt, de midőn serege folyton apadt s a Duna völgyében készülő események döntő jellege nyilvánvaló lett, el volt készűlve arra, hogy visszavonúlni lesz kénytelen; de előbb Massénát visszavetni szándékozott, nehogy az üldözésével a visszavonúlást megnehezítse.

A hadműveletek lefolyása. A németországi eseményekről, nevezetesen az ulmi katasztrofáról, mindkét fél csak október utolsó napjaiban kapott hírt. Károly főherczg nem kételkedett, hogy Masséna e hír vételére azonnal támadásba fog átmenni, minélfogva seregével a már jó eleve előkészített és megerődített Caldiero melletti táborba vonúlt.

Valóban Masséna az ulmi capitulátio hirét október 28-án véve, már 29-én átkelt az Etsch folyón, s az osztrák állást októker 30-án megtámadta

A Caldiero melletti csata.

1805 szept. 30-án (*18-ik melléklet*).

Masséna jól tudta ugyan, hogy Károly főherczeg az ulmi katasztrófa következtében vissza fog vonúlni, s így eszélyesebb lett volna a támadást akkorra halasztani, midőn az osztrák sereg már útban van, semmint azt erődített állásában fölkeresni; de Masséna égett a vágytól, hogy diadalt arasson ott, hol maga Napoleon 9 év előtt kudarczot vallott.

A főherczeg a Caldiero melletti állásban mintegy 45,000 főt egyesített; a jobb szárny megerődített magaslatait *Simbschen*, a Caldiero mögötti középet *Bellegarde*, az Etschre támaszkodó balszárnyat Reuss és Nordmann csapatai foglalták el.

Masséna a Molitor, Gardanne és Duhesme hadosztályait első, a lovas hadosztályokat második harczvonalba állította; a támadással azonban mindaddig várni szándékozott, mig *Verdier* hadosztálya *Persacconál* az Etschen átkelve, Porcile irányában az osztrák sereg baloldalába és hátába jutott.

Az uralkodó köd e vállalkozást megkönnyíteni látszott, de Verdier Persacconál nehézségekre találván, egyik dandárát Zevionál hajózta át, hogy annak előnyomúlása a hidverést Persacconál elősegítse. Ámde e dandár, midőn Sabionara felől La Bova és Chiavica del Christo felé előnyomúlt, Nordmann csapataira talált s visszavettetett. Ekkor a Duhesme hadosztály is előnyomúlt Porcile felé, mire Reuss csapatai Chiavighetta és Porcileről megindúlván, a harcz a franczia jobb szárnyon általános lett, a nélkül hogy döntés következett volna be.

Hasonló volt a viszony a franczia balszárnyon, hol egyébiránt Molitor az osztrákokat csak lekötni kivánta.

A döntésnek Verdier és a középnek együttes támadása által kellett volna előidéztetni; de mivel Verdier átkelése nem sikerült, a közép támadása sem vezetett eredményre. A francziák keresztül hatoltak Caldieron, de rohamuk a mögötte levő erős álláson megtört s az est beálltával hátrálni kényszerültek.

Az éjet a francziák ugyanazon állásokban töltötték, melyeket reggel elfoglaltak.

Október 31-én Verdier átkelt az Etsch folyón, de Masséna, miután tudomást nyert arról, hogy egy osztrák oszlop Rosenberg alatt Verona felé közeledik, támadó szándékával fölhagyott s Veronához közelebb vonúlt.

Károly főherczeg visszavonúlását november 1-én kezdte meg, de csak 26-án ért Marburgba, hol a Tirolból szintén visszavonúló János főherczeggel egyesúlvén, visszavonúlásukat ezentúl együtt folytatták.

János főherczeg ugyanis Tirolból *Ney* által kiszoríttatván, a Dráva völgyén vonúlt vissza; különítményei nagyobb részét magához vonta, kivéve az Ulmból menekúlt *Jelacsícsot*, kit november 4-én Augereau Hohenembsnél 4000 emberével foglyúl ejtett és *Rohan* herczeget, ki Tirolból Velencze felé menekűlvén, november 24-én Castelfranconál a Nápolyból Velencze ostromára induló St. Cyr. hadteste által körűlfogatott és 4500 emberrel szintén kapitulátióra kényszeríttetett.

Marburgból a főherczegek 80,000 főnyi egyesúlt serege, mint már említettük, Csáktornyán át Körmendre menetelt,

hol deczember 6-án megérkezvén, hosszabb nyugvást tartott. Itt érte őket az austerlitzi csata és a fegyverszünet híre.

Masséna üldöző menetében deczember 6-án Lajbachig ért s a fegyverszünet megkötésével innét tért vissza, hogy Nápolyt alávesse.

Eredmény.

A hadjárat balsikereinek majd egész következményeit Ausztria volt kénytelen viselni. A deczember 26-án megkötött pozsonyi béke pontjai szerint Ausztria Velenczét, Istriát, Dalmátországot az olasz királyságnak volt kénytelen átengedni, melynek élén Napoleon sógora Beauharnais Jenő mint alkirály állott. Tirol és Vorarlberg Bajorország tulajdona lett, mig a Breisgau Konstanzzal Baden, a Duna vidék pedig Württemberg területéhez csatoltatott. Bajorország és Württemberg királyságokká emeltettek, s a német birodalom kötelékéből kilépve, az ujonnan alakított s Napoleon védnöksége alatt álló *rajnai szövetség* élére állottak, melyhez kívülök még 14 német fejedelem csatlakozott.

Végre Nápoly és Hollandia mint királyságok Napoleon testvéreinek, Józsefnek és Lajosnak, Cleve és Berg pedig mint nagyherczegség sógorának Muratnak adományoztattak.

A hadjárat tehát, mely Napoleont megsemmisítendő volt, annak hatalmát közép Európa jelentékeny részére kiterjesztette s Francziaország hatalmi köre most már nemcsak a Rajnáig, de azontúl a Weser, Inn és Isonzó folyókig terjedt.

Nelsonnak a 33 hajóból álló franczia-spanyol hajóhad fölött október 21-én *Trafalgar* mellett kivívott fényes győzelme politikai következmények nélkül maradt.

Összegezés.

Az 1805-ik évi hadjárat Napoleon hadművészetének legfényesebb időszakát mutatja be.

Mint 1800-ban, úgy most is arra törekszik, hogy ellenfele figyelmét más irányban lekötvén, ezalatt oldalába, majd hátába jusson s azután őt a hadászatilag legkedvezőtlenebb viszonyok közt döntő csatára kényszerítse. Míg Melas még

megkoczkáztatja a csatát, mely bár elveszett, de neve tisztességét megóvta, addig Mack, midőn tervei mint keresztülvihetetleneknek bizonyúltak, a derék sereget, mely jobb sorsra volt méltó, s mely helyét egy határozott áttörő kisérletnél bizonyára megállja, kiszolgáltatta ez ellenségnek.

De a két hadjárat között a különbség mégis nagy. Mig 1800-ban még csak kisebb viszonyok között történik minden, s a megkerülő sereg alig 40,000 fő, 1805-ben egy 200,000 főnyi óriás sereget vezet Napoleon remek technikával s művészi ügyességgel az ellenség hátába, s az ellenséges sereget oly helyzetbe hozza, hogy az csak a megsemmisülés vagy a megadás közt választhat.

A további előnyomúlás Bécsen át Brünnig az eszélyesség és óvatosság mintája, mely semmit nem koczkáztat, mely a kivívott siker által el nem kábúl s az ellenség fővárosát még éjjeli szállásnak is alig használja addig, míg annak még harczképes serege van. Előbb még e sereggel is végezni kell, hogy azután a nagy csapások által lesújtott ellenséget oly békére kényszerítse, mely őt a német császárságtól, sőt a birodalomtól megfosztja s Francziaország hatalmát eddig soha meg nem álmodott határokig kiterjeszti.

A csata, melyben Napoleon e diadalt aratja, egyike azoknak, melyek a világtörténelem legkiválóbb eseményei közé tartoznak. Ha a hadműveletek, melyek uz ulmi katastrophára vezettek, a hadászat mesteri kezelésének mintáját adják, az austerlitzi csata a harczászatnak, a csapatok harczra való alkalmazásának nagyszerű példája.

A nagy stylusban végrehajtott művészi áttörés megmutatja nekünk, mint képes egy valóban nagy hadvezér a viszonyok fölött uralkodni, az ellenség hibáit fölismerni s kiaknázni és a győzelmet, mint a szellemi felsőbbség elmaradhatlan következményét, napi parancsilag kihirdetni, mielőtt még csak egy lövés is történt volna.

E nagy események mellett a hadjárat egyéb körülményei eltörpűlnek s jelentéktelenekké válnak; még a Caldiero melletti győzelem is csak félsiker, negativ eredmény, mely csupán a hadsereg visszavonúlását biztosítja, de a hadjárat menetére befolyást nem gyakorol.

III. FEJEZET.

AZ 1807—1805-IK ÉVI HÁBORÚ.

Előzmények.

Általános viszonyok; a háború okai. Az 1805 ik évi hadjárat nagyszerű eredménye Napoleon túlsúlyát megállapította. Nápoly és Hollandia trónjain testvérei mint királyok ültek, egyik sógora Beauharnais Jenő Olaszország alkirálya, másik sógora Murat Cleve és Berg nagyherczege lett; a rajnai szövetség Németország nagyrészét a franczia befolyás alá vette.

Poroszország a megelőző hadjáratban már már hajlandó volt a coalitióhoz csatlakozni, midőn az austerlitzi csata a szövetséget szétrobbantotta. Poroszországnak a franczia főhadiszállásra érkező követe *Haugwitz* ennek folytán ultimátum helyett Napoleonnak egyezkedési ajánlatot adott át; mely szerint Poroszország Anspachot, Clevet és Weselt a bajoroknak adja át, s helyébe Hannovert, az angol király által bírt, de a francziák által megszállva tartott, választó fejedelmeséget nyeri. A porosz király beleegyezett a rajnai szövetség megalakításába, de viszontszolgálatkép Napoleon támogatását nyerte arra, hogy egy észak német szövetséget létesítsen.

E barátságos viszonyt azonban csakhamar feszültség, majd ellenségeskedés követte. Napoleon ugyanis az egyezményt nem tartotta be, a mennyiben Wesel várat nem a Berg nagyherczegséghez, hanem Franciaországhoz csatolta; a poroszoknak az észak-német szövetség megalakítására irányúló törekvéseit nemhogy támogatta volna, de sőt minden módon gátolta, végre pedig a Poroszországnak már átengedett és porosz csapatok által megszállt Hannoverre Angliával alkudozásba bocsájtkozott s e fejedelemséget egy angol-franczia béke esetére Anglia tulajdonába visszabocsátani igérkezett.

Poroszország erre nyilatkozatokat kért, s hogy követeléseinek súlyt kölcsönözzön, hadserege egyrészét a Saale folyó vonalán összpontosította; a franczia kormány által tett nyilatkozatok nem voltak kielégítők, s Poroszország

bár a háború megkezdésére teljesen elkészülve nem volt, 1806 augusztus 9-én Francziaországnak hadat izent. E hadizenetnél Poroszország az oroszok szövetségére is számított, kikkel az egyezmény még 1805 novemberben megkötteteti.

Napoleon egyelőre kitérőleg válaszolt, de titkon minden intézkedést megtett arra, hogy a háborút mielőbb megkezdhesse, s midőn előkészületeit befejezte, a háborút szeptember 19-én szintén megizente.

Hadi tervek. Napoleon hadseregének úgy is már német területen álló részeit a Majna vonalán szándékozott egybegyűjteni s intézkedéseit szinleg oly módon tette, mintha Mainzból Fulda, Erfurt és Lipcse felé szándékoznék előnyomúlni. Valóságban pedig terve az volt, hogy seregét megfelelő időben Bamberg és Bayreuth között összpontosítván, magát gyors előnyomúlással a poroszok és oroszok közé veti s a porosz sereget még az orosz hadak megérkezése előtt megveri.

A poroszok a hadi tervvel még nem voltak tisztában. A hadsereg felvonúlása a Thüringi erdő hegyvonalától északra a Saale és Unstrut folyók vonalán határoztatott el s innét volt a szükséghez képest vagy Mainz, vagy Würzburg irányában előnyomúlandó.

A porosz hadjárat.

(19-ik melléklet).

Erőviszonyok. A franczia hadsereg létszáma ez időtájban már annyira emelkedett, hogy a működő seregét szükség esetén 4—500,000 főre is lehetett volna emelni.

Napoleon mindazonáltal a porosz hadjáratra a Párisból szeptember 20-án útba indított gárda hadtesten kívül csupán ama 6 hadtestet szánta, melyek még a megelőző évi hadjáratról a Rajna és az Inn között táboroztak.

A franczia hadsereg összeállítása és létszáma tehát a következő volt: Gárda, *Oudinot* 7300; I. *Bernadotte*, 16,300; III. *Davoust*, 32,200; IV. *Soult*, 35,300; V. *Lannes*, 22,800; VI. *Ney*, 29,800; VII. *Augereau*, 16,200; végre a lovasság *Murat* alatt 20,200; összesen tehát 180,000 fő, melyhez hozzá számítandó még a Mainznál egyelőre visszahagyott

VIII. hadtest *Mortier*, mely a császári hadsereg erejét 200,000 főre egészítette ki.

Mindez erők október 2-ika és 4-ike közt a Majna vonalon olykép gyülekeztek, hogy a legszélső jobb szárny Bayreuthnél, a bal szárny pedig Mainznál állott.

A poroszok ez erők ellenében egyelőre mintegy 150,000 főt állítottak, melyek következőkép vonúltak föl:

Jobb szárny: *Rüchel* 20,000, Eisenach és Craulanál; közép *Braunschweig* 60,000, kezdetben Naumburg, később Erfurtnál; bal szárny: *Hohenlohe*, 50,000, Hochdorf és Jena közt; tartalék: *Württemberg*, 20,000, Magdeburgnál.

Előretolva állottak: a *Weimari* herczeg Meiningennél, *Lajos Ferdinand* porosz herczeg Saalfeldnél és *Tauenzien* Hofnál.

Hadműveleti tervek. Miután a *franczia* hadtestek kijelölt helyeiken megérkeztek, Napoleon szándéka az volt, hogy seregét, a VIII-ik hadtest kivételével mely Fulda irányában tüntetett, Bamberg és Bayreuth közt összpontosítja, az erők teljes együttartásával Lipcse irányában előnyomúl és az ellenséget akár Erfurtnál, akár Lipcsénél, akár Drézdánál döntő csatára kényszeríti.

A *poroszok* eredetileg a Thüringi erdőn át támadólag szándékoztak előnyomúlni, de Braunschweig herczeg, a porosz sereg fővezére később — hosszas tanácskozások után, melyekben a király is részt vett — abban állapodott meg, hogy Napoleon támadását Erfurtnál várják be, s csupán a Weimári herczeg intézzen kémlelő előtörést Schweinfurt felé.

A hadműveletek lefolyása. A franczia hadsereg október 5-én és 6-án tervszerűleg egyesíttetett; október 7-én nyugnap tartatott, s *október 8-án* a sereg három oszlopban megindúlt.

A *főoszlop*: Murat, I. Bernadotte. III. Davoust és a gárda, Bambergből Kronach, Lobenstein és Schleiz felé; a *jobb oszlop*: IV. Soult és VI. Ney. Bayreuthnál egyesűlvén, Hof, Plauen és Greiz felé; végre a *bal oszlop*: V. Lannes és VII. Augereau, Bambergből Lichtenfels, Coburg és Saalfeld felé nyomúlt elő.

A két szélső menetvonal egymástól 50—60 kilométerre

volt: a hadsereg a középre egy nap alatt, a szárnyak bármelyikére két nap alatt csatára egyesíthető volt. A lovasság az egész menet-échiquier előtt leplet képezett.

Először is a jobb oszlop talált ellenségre, Tauenzien különítményére, mely azonban Soult által Schleiz felé visszavettetett.

Braunschweig herczeg október 8-án, midőn a franczia hadsereget még Königshofennél vélte, már jelentést kapott Tauenzientől a franczia hadak előnyomúlásáról s ebből egyszersmind kivehette, hogy Napoleon a porosz sereg bal oldalát fenyegeti. A megkerűlés veszélye elől kitérendő, Braunschweig elrendelte, hogy a hadsereg zöme, a közép és a jobb szárny, Lipcse felé balra huzódjék, hogy Napoleon támadását felfogja; e mozdulatot Hohenlohe a Saale mentén Jenánál födözze; Tauenzien Drezda felé vonúljon; Württemberg Halle felé közeledjék.

A franczia oszlopok menetöket folytatván Tauenzient október 9-én Schleizből visszavetették, 10-én pedig Lannes visszanyomta ama különítményt, mely Lajos Ferdinand alatt *Saalfeldnél* állott.

Napoleon e harczokból s még inkább Murat jelentéseiből megtudta, hogy a porosz sereg zöme még mindig Erfurt és Jenánál áll; ennek folytán a sereggel október 11-től 13-ig egy nagy balra kanyarodást hajt végre; e czélból az időközben a főoszlop élére jutott III-ik hadtestet Naumburgra Bernadotte hadtestét Dornburgra, a többi hadtesteket pedig valamennyit Jenára irányította.

Ennek megfelelőleg *október 3-án* este Davoust valóban eléri Naumburgot, Lannes pedig elfoglalja a Jena melletti Landgrafenberg magaslatot; tőle balra áll a VII-ik, jobbra IV. és VI-ik hadtest, mindannyian Jena előtt.

Míg ezek franczia részen történtek, Braunschweig azon véleményben, hogy Naumburgot még harcz nélkül elérheti, a sereg zömével Apoldán és Auerstädten át Naumburg felé szándékozott menetelni, s október 13-ig *Auerstädtig* ért, míg Hohenlohe, miután Dornburg és Camburgnál a Saale megfigyelése végett különítményeket hagyott, ugyaznap este fáradt csapataival *Kapellendorf*

mellett szállott. táborba. Rüchel seregteste még csak Weimarba érkezett.

A porosz sereg tehát október 13-án este három csoportban állott. Braunschweig a főssereggel Auerstädtnél, Hohenlohe Jena mellett Kapellendorfnál, s Rüchel Hohenlohe mögött Weimárnál. Franczia részről 5 hadtest és a lovasság Jena előtt, Davoust Naumburg és Kősen közt, végre Bernadotte Dornburg körül állottak.

E helyzetből fejlődött október 14-én a Jena és Auerstädt melletti kettős csata, melyeket külön fogunk tárgyalni.

A jénai csata.

1806 október 14-én. (*20-ik melléklet*).

Október hó 14-én reggel Hohenlohe seregének zöme Isserstedt és Kötschau közt állott; a szász Cerini dandár a Pfarrholz és az Isserstedter Forst közt foglalt állást, míg Holzendorf tábornok egy hadosztálylyal Nerkwitzen át Dornburg felé menetelt a Saale átjáró födözésére. Az egész felállítást Tauenzien elővéd hadosztálya födözte, mely a Landgrafenberg nyugoti lejtjein Cospoda és Closwitz közt állott.

A franczia hadtestek, a Napoleon által tábornagyainak reggel 4 órakor kiadott parancshoz képest, következőkép indúltak meg:

Lannes a Landgrafenbergről leszállva Cospoda felé; tőle balra Augereau előbb a Mühl-Thalban, azután a Schnecke-n át Isserstädt felé; jobbra Ney Closwitznek, végre Soult Löbstädten át Rödigen és Nerkwitz irányában; a gárda Lannes hadtestét követte, míg Murat a lovossággal a hadsereg jobb szárnyát volt födözendő.

Napoleon a Landgrafenbergen foglalt állást és azon véleményben volt, hogy előtte az egész egyesült porosz hadsereg áll; arról, hogy a Braunschweigi herczeg a porosz sereg zömével Auerstädtnél, tehát Davousttal szemben áll, neki sem volt tudomása.

A csata Lannes előnyomulásával kezdődött, ki Tauenzien csapatait Cospodáról Lützerode felé nyomta vissza. Hohenlohe még mindig nem hitt a helyzet komolyságában, de végre is *megengedte*, hogy Grawert hadosztálya Isserstädt felé előnyomuljon; e hadosztály és Tauenzien azután Isserstädt és Vierzehnheiligen közt foglalt állást. Jobb szárnyán a Schnecke-nél a Zeschwitz szász hadosztály állott föl, míg balján végre a sereg még hátralevő részei fejlődtek, Hohenlohe által személyesen vezetve.

A két szárny támpontját képező *Vierzehnheiligen* azonban csakhamar a francziák kezébe került és itt több órán át tartó heves küzdelem fejlődött ki.

Ez idő alatt Soult Nerkwitzhez érve ott Holzendorf hadosztályára bukkant s azt rövid harcz után Stobra irányában visszavetette, míg Augereau az Isserstädtnél álló szászokat szorongatta.

A harczot a középen, Vierzehnheiligennél, sikerült a gárda közbelépésével mindaddig kihúzni, míg végre a IV-ik hadtest Hohenlohe balszárnyát átkarolta, s ez által e szárny visszavonulását előidézte.

Ezután már Grawert és Tauenzien sem maradhattak tovább s a szász Zeschwitz hadosztály kivételével délután 1 órakor az egész porosz sereg visszavonulóban volt. De végre jobb oldalában Augereau, baloldalában Lannes által megtámadva, a szász hadosztály is hátrálni kényszerült.

Csak ekkor, délután 3—4 órakor, a mikor tehát a csata már el volt döntve, jelent meg *Rüchel* hadteste a harcztéren; a tudós tábornok, ki a harcztértől csak 2 órányira állott, de a győzelem dicsőségét magának akarta megszerezni, s ezért az ágyúk hívó szavára siket maradt, 24 zászlóalj és 20 lovas századból álló hadtestéből 7 zászlóaljat és 10 lovas századot Frankendorfnál tartalékban hagyva, a többi csapatokkal előnyomult s a leghevesebb tűzben igen szép középre való fejlődést vitt véghez, hogy a győzelmesen előnyomuló s a gárda által támogatott V. és VI. hadtestet áttörje. De szereplése alig 10 perczig tartott; csapatai azonnal mindkét oldalt átkarolva s a franczia tűzérség által egész hosszában pásztázva voltak, minek folytán borzasztóan szét-

lőve, rendetlen futásban menekültek, magukkal vivén a súlyosan megsebesült tudós hadvezért is.

A francziák győzelme tehát teljes volt; Hohenlohe és Rüchel csapatai teljes felbomlásban menekültek az Ilm folyón át Erfurt és Buttelstädt-Sömmerda felé.

A veszteség franczia részen mintegy 4200 fő, a poroszok részén azonban közel 15,000 fő volt.

Az auerstädti csata.

1806 október 14-én. (*21-ik melléklet*).

Míg Hohenlohe Jenánál Napoleon főserege ellen küzdött, a harcztérhez alig néhány órányi távolságban ellenkezőleg a poroszok főereje állott a francza sereg egyetlen hadteste ellenében.

A csata előtti helyzetből tudjuk, hogy a Braunschweig által vezetett porosz fősereg Weimarból Auerstädten át Naumburgba szándékozott, hogy ott Napoleonnak útját állja. E hadsereg október 13 án Auerstädtre ért, s elővéd-hadosztályának még az nap a köseni Saale hídat biztosítani kellett volna. A hadosztály parancsnok, Schmettau tábornok, már Apoldánál ágyuzást hallott ugyan Jena felől, de miután egy járőre azt jelenté, hogy az csak jelentéktelen előőrs harcz, útját az egész sereg folytatta. Előcsapata a köseni hídat már francziák által megszállva találta, de ez senkit sem nyugtalanított, úgy vélvén, hogy a hídat holnap reggel könnyű lesz elfoglalni.

A francziák részéről Davoust Naumburg és Kösen közt táborozott. Parancsa az volt, hogy 14-én Apoldán át a Jenánál vélt porosz fősereg hátába kerüljön. Bernadottenak a császár tetszésére bízta vagy Davousthoz csatlakozni, vagy Dornburgon át a főseregheż. Bernadotte az utóbbit választván, Davoust 14-én magára maradt.

Október 14-én reggel a III. hadtest megkezdte átkelését s elővéde csakhamar Blücher 25 lovasszázadára, majd ennek visszavetése után, Hassenhausennél a porosz Schmettau hadosztályra bukkant, melylyel szívós küzdelem fejlődött ki.

Blücher második támadása szintén sikertelen marad s Eckardsberg felé vettetik vissza.

Miután a porosz hadosztályok, Orania és Wartensleben, egy órányi távközzel meneteltek, csapataik csak fokozatosan jutottak harczba s e mellett a vonalharczászat elvei szerint tömör alakban nyomúlván elő, a francziák rajvonalaitól roppant veszteségeket szenvedtek; ez még fokozódott akkor, midőn Hassenhausen ellen rohamot intézve, előbb hosszadalmas igazodásokat vittek végbe.

Ezalatt Davoust mindhárom hadosztálya fölvonúlt: közép *Gudin*, balszárny *Morand*, jobb szárny *Friant*, s a porosz támadást visszautasítva támadólag nyomúlt elő; Friant elfoglalja fokozatosan Spillberg, Bendorf és Poppel falvakat s így a poroszok felállítását átkarolva, azok balszárnyát visszavonúlásra birja; erre Gudin és Morand is előnyomúlnak, s a poroszok, miután még Eckardsberg és Auerstädt közt rövid ideig ellentálltak minden ponton visszanyomva, a hátrálást megkezdték.

Davoust délután 5 órakor, a mikor a csata véget ért, Auerstädt és Eckardsberg közt állapodik meg s a poroszokat csupán lovassága által üldözteti.

A veszteség mindkét részen nagy volt s a francziáknál 7000-re, a poroszoknál 8000-re rugott.

A porosz főserég a visszavonulást Weimarnak vette, hogy ott Hohenlohe és Rüchel hadával egyesüljön. De Apoldánál a visszavonúló csapatok Bernadotte hadtestére bukkantak, ki Dornburgnál átkelve, Apoldánál állapodott meg. Ekkor az egész tömeg Buttelstädtnek tartott; ámde itt Hohenlohe futó csapatait találva, a rendetlenség az egész seregben elterjedt s a porosz hadak most futásban keresnek menedéket; teljes felbomlásban érnek végre Sömmerdához, hol azokat Kalkreuth tábornok nagyobbára csak másnap gyűjtötte össze.

Braunschweig a Hassenhausen elleni rohamnál elesvén, a főparancsnokságot Hohenlohe vette át.

A jenai és auerstädti kettős vereség után a porosz hadsereg az Elba vonal elérésére törekedett, mely Magdeburg várával egyetemben némi védelmet nyújthatott. Az Elba

vonal elérése azonban, a francziák szakadatlan üldözése miatt, csak nagy körívben volt lehetséges. És pedig: *Hohenlohe* Nordhausen és Ouedlinburgon át Magdeburgba ment, hol az Elbán október 20-án kelt át; *Kalkreuth* Halberstadt és Wanzlebenen át Rogätznek tartott s 21-én, a *Weimari* herczeg Mühlhausen és Wolfenbüttelnek s Stendalnál október 25-én jutott az Elba mögé; végre *Blücher* a lovasság födözete alatt menetelő tűzérséggel Braunschweigon át Sandaunak tartott, hol az Elbán október 24-én kelt át.

A *Württembergi* herczeg, ki a fővezérlet által még a csata előtt Magdeburgból Halleba rendeltetet, ide 14-én este érkezett meg s bár a vereségről még az éjjel értesült, a raktárkészletek elszállítása végett ott megállapodott.

Igy történt, hogy a franczia fősereg baloszlopát képező I. hadtest a herczeget 17-én *még Hallenál* találta, s rövid harcz után visszavonúlásra kényszerítette. Württemberg Roslaunál kelt át az Elbán s azután, a hidat fölégetvén, Magdeburgba menetelt.

Napoleon az **üldöző hadműveleteket** már a csata más napján, azaz *október 15-én* megkezdte s szándéka az volt, hogy az oroszokat az Elba vonaltól elvágja.

E végből a porosz sereget közvetlenül csak *Murat* lovassága és Soult a IV. hadtesttel követte, melyhez azonban *Erfurt* 8000 főnyi helyőrségének capitulátiója után még Ney is csatlakozott. A zöm három oszlopban a legrövidebb vonalon az Elbához vonúlt és pedig: a főoszlop (V. Lannes, VII. Augereau és a gárda) Hallen át Roslaunak, a jobb oszlop, III. Davoust, Lipcsén át Wittenbergnek, a baloszlop, I. Bernadotte, pedig a Saale mentén Barbynak.

A porosz sereg fővezére, *Hohenlohe*, előbb az Elbánál szándékozott megállapodni, de e szándékával csakhamar felhagyott és a seregnek az Odera mögé való vezetését határozta el; hogy azonban az üldöző sereggel az érintkezést elkerűlje, északkeleti irányt vett, és Stettinnek tartott. Miután a sereg egy része *Württemberg* alatt Magdeburgnál maradt vissza, a *Weimári* herczeg pedig Wittstoknak tartott, a menekülő porosz fősereg csak mintegy 35,000 fő volt.

A francziák az üldöző menetet folytatván, Napoleon a főoszloppal, melyhez az Elbán való átkelés után Murat lovassága is csatlakozott, *október 25-én bevonúlt a poroszok fővárosába* Berlinbe, hova ugyanaz nap még Davoust is megérkezett.

A balszárnyon *Bernadotte* Brandenburgba, Soult pedig az Elbához ért s Stendalnál a Weimári herczeg utóvédét megtámadva, azt az Elbán át visszanyomta.

Ney a Württembergi herczeget Magdeburgban körűlzárolta.

A porosz sereg e napon Neuruppinba ért s utóvédjét e naptól fogva Blücher lovassága képezte.

De Napoleon nem nyugodott Berlinben s Murat lovasságát és az V-ik hadtestet azonnal tovább nyomúltatta, hogy az Oderát Stettinnél még a poroszok előtt elérje. A franczia lovasság már 26-án Hohenlohe oldalába jutott, s őt Fürstenberg felé való kitérésre kényszerítette. Midőn pedig a porosz sereg éle Prenzlauhoz ért, vele együtt érkezett oda Murat lovassága is.

A teljesen kimerűlt csapatok Murat által megtámadtatván, Hohenlohe alkudozásokba kezdett, s mivel Murat főhadiszállásán Lannes is jelen volt (de csak személyére nézve, hadteste még távol volt) Hohenlohe. azon véleményben hogy az V-ik hadtest is oldalában áll, *október 28-án Prenzlaunál* a nála jelen lévő 10,000 fővel capitulált.

Stettin vára magát a következő napon a váratlanúl megjelenő Lasalle *lovas járőreinek* megadta.

Míg Hohenlohe és Murat alkudoztak, a porosz utóvéd még távol volt; Boitzenburgban nyert Blücher tudomást arról, hogy az él francziákra bukkant s capitulátiót sejtve, saját felelősségére azonnal visszafordúlt, hogy hadosztályát a Weimári herczeg volt hadtestével (a Weimári herczeg, miután Szászország 20-án Napoleonhoz pártolt, a parancsnokságot letette) egyesitse, s az egészet, melynek ereje 21,000 fő volt, Schwerin és Lübeck felé dán terűletre megmentse.

De Murat azonnal utánna indúlt s hozzá csatlakoztak azután még Bernadotte és Soult hadtestei is, melyek Schwe-

rintől kezdve Blüchert egyesülten, tehát mintegy 60,000 főnyi erővel üldözték.

Blücher *november 6-án* megtámadtatott Lübeckben; midőn pedig innét serege maradványaival menekült, *november 7-én Ratkaunál* szintén megadásra kényszeríttetett.

Egy nappal később Magdeburg is capitulált s a hadseregétől és váraitól majd teljesen megfosztatott Poroszország Napoleon hatalmában volt.

A franczia hadtestek menetképessége az üldöző hadműveletekben valóban bámulatos. Igy Murat 24 nap alatt 800, Bernadotte 23 nap alatt 600 kilométert tett; tehát *minden napra, megszakítás nélkül*, a lovasságnál 33, a gyalogságnál 26 kilométer esik.

Az orosz hadjárat.

I. rész. A porosz-eylaui hadjárat.

Erőviszonyok. A *franczia* hadsereg november és deczember havában tetemes erősbítéseket vont magához, melyekkel az eddigi veszteségek bőven kipótolva voltak. E mellett a működő sereghez csatlakozott a VIII. hadtest, Mortier, míg a bajor és württembergi 30,000 főre menő csapatok *Jerôme* herczeg alatt egy IX-ik hadtestté vonattak össze. Végre a Lengyelországba való bevonúlásánál közel 30,000 önkéntes csatlakozott a franczia hadsereghez, Oroszország ellen küzdendő.

November közepén a sereg zöme az Elba és Odera közt állott; a III. hadtest Posenig, a VII. Driesenig, az V. Schneidemühleig előre tolva; a balszárnyat a Hannoverből a tengerpart mentén Stralsund felé előnyomúló VIII., a jobb szárnyat a Sziléziába bevonúló IX. hadtest födözte.

A *poroszok* csupán egy 18,000 főnyi hadtesttel rendelkeztek még, mely *Lestocq* tábornok parancsnoksága alatt a Visztulánál állott, melynek 4 vára: Varsó, Thorn, Graudenz, és Danzig, szintén még porosz kézben volt.

De működésbe léphetett az *orosz szövetséges sereg*, melynek egy része, *Benningsen* alatt, 60,000 fővel, november kö-

zepéig a Narew folyóhoz ért; két további hadsereg pedig, *Buxhövden* 40,000 és *Essen* 30,000 fővel, útban volt a hadszínhely felé.

Hadműveleti tervek. Napoleon a sereg zömét Posennél szándékozott egyesíteni s ha a Visztulát még az oroszok előtt elérheti, e vonalon állást foglalni.

Az orosz sereg eredetileg valóban a Visztulához törekedett, de midőn Napoleonnak a Visztulához való közeledéséről hirt vett, Benningsen elhatározta, hogy a Narew vonalon mindaddig megállapodik, míg Buxhövden serege csatlakozik.

A hadműveletek lefolyása. A franczia hadsereg zöme november közepén indúlt meg.

Murat és Davoust november 30-án Varsóba értek s a Visztula jobb partján foglaltak állást; a lovasság egy része Bessières alatt Thornnál kelt át, melyet a poroszok elhagytak.

E részek födözete alatt most a többi hadtestek is átkeltek a Visztulán; Lannes és a gárda Varsónál, Augereau Zakroczymnál, Soult Plocknál, Bernadotte és Ney Thornnál. A hadsereg hadászati arczvonala az átkelésnél 100 kilométer.

Az oroszok két serege ez idő alatt a Narew vonalon *Kaminsky* parancsnoksága alatt egyesült, s a zöm Golymin és Pultusk közt a Narew előtt, elővéde a Wkra vonalon, Czarnovonál foglalt állást.

Napoleon elhatározta, hogy az oroszokat megtámadja.

E végből a balszárny csoport: Bessières, Bernadotte és Ney, a porosz sereget kösse le, míg a főerő: Murat, Lannes, Davoust, Augereau és Soult, az oroszok ellen nyomúl.

Az orosz elővéd *deczember 23-án Czarnovonál* visszavettetvén, három nappal később, *deczember 26-án* elfoglalt állásában, *Golymin* és *Pultusk* közt, az orosz főserég is vereséget szenvedett és Ostrolenkán át Nowgorodra (a Narew mellett) vonúlt vissza. A porosz sereg szintén visszavettetvén egész Angerburgig hátrált.

A rosz időjárás és az útak rosz állapota, melyek gyors

meneteket és döntő hadműveleteket lehetetlenné tettek, Napoleont arra kényszeríték, hogy a hadműveleteket egyelőre beszüntesse.

A sereg két csoportban, balszárny-csoport Bernadotte és Ney, laktáborba szállt.

A szövetséges sereg parancsnokságát ezalatt a haditanács útján képtelennek nyilvánított Kaminsky helyett Benningsen vette át, de kinevezésére várván *1807. január 18-áig* mitsem cselekedett. Ekkor a sereggel megindúlván, egy nagy köríven: Biallán, Heislbergen és Mohrungenen át a franczia laktáborzó körlet balszárnyára kerűlt, hogy az elkülönített balszárny csoportot (Bernadotte és Ney) megtámadja.

A mozdúlat sikerűlt; Bernadotte meglepetett és a *Mohrungen* mellett *január 25-én* vivott ütközet után Osterode, sőt Strassburgig hátrált. De Osterodenél Benningsen támadása kimerűlés folytán (10 nap alatt 120 kilométer!) fennakadt.

Napoleon január *27-én értesűlt* e támadásról és serege zömét 4 nap alatt összpontosítván, 100,000 emberrel Benningsen ellen indúlt, hogy baloldalába támadjon. De Benningsen Napoleon szándékát egy elfogott levélből megtudván, *Jankovo* és *Bergfrid* közt arczczal állott vele szemben. De itt meg nem állapodhatik s egy *február 3-án* vívott rövid harcz után Porosz-Eylauig hátrál, hol február 7-én és 8-án a dolog csatára kerűl.

A *február 8-án Porosz-Eylau* mellett vivott csata főbb vonásaiban a következő:

Benningsen 65,000 főnyi seregével Porosz-Eylautól keletre Sloditten és Serpallen közt foglalt állást. A francziák részéről Augereau és Soult az orosz arczvonallal szemben vonúltak föl, a gárda a közép, a lovasság a jobb szárny mögött.

Augereau támadását azonban az oroszok visszautasították, mígnem végre megjelent Davoust s Serpallennél az oroszok balszárnyát megtámadta. Ekkor Soult is támadásba ment át és az orosz sereg, arczvonalát kétszer megtörvén, egy üres négyszög alakjában állott, sőt már katastropha

fenyegette, midőn Lestocq a porosz hadtesttel megjelent és Benningsen visszavonulását lehetővé tette.

Benningsen 25,000 főnyi veszteséggel Königsbergre, a a porosz hadtest Allenburgre vonult vissza.

A hideg és nedves időjárás miatt azonban Napoleon a hadműveleteket félbeszakítani volt kénytelen és a hadsereg a *Passarge* mögött laktáborba vonult.

Ney hadteste a Passarge jobb partján előretolva *Guttstadt*-nál megerődített táborban helyeztetett el, míg a többi hadtestek következőleg laktáboroztak:

Jobb szárny, *Davoust*, Hohensteinnél, a *gárda* Osterodenál, *Soult* Mohrungennél, *Bernadotte* Porosz-Hollandnál, *Murat* Elbingnél, *Lannes* Marienburgnál, a beérkezett VIII-ik hadtest, *Mortier*, Dirschaunál.

A legszélső jobbszárnyon állott *Zajonczek* lengyel hadosztálya, míg a legszélső balszárnyon a *Lefévre* alatt szövetséges (német és lengyel) csapatokból álló X. hadtest *Danzigot* fogta ostrom alá. A VII. hadtest (Augereau) föloszlattatott.

Az oroszok *Heilsberg* mellett erődített tábort építettek és az Alle mögött szintén laktáborba vonúltak. De Napoleon seregét minden szükséglettel bőven ellátta, míg az oroszok a legnagyobb inségben éltek.

Igy maradt a helyzet *május 25-éig*, a midőn *Danzig* capitulált.

Napoleon ekkor az V-ik hadtest élére *Massénát* állította, míg a X. hadtest részben egy *tartalék hadtest* alakítására, *Lannes* alatt, részben pedig a VIII-ik hadtest (Mortier) kiegészítésére fordíttatott.

II. rész. A friedlandi hadjárat.

Május végével a viszonyok következőleg állottak:

Napoleon mintegy 170,000 fővel állott a Passarge mögött. I. Bernadotte, majd ennek megsebesülése után Victor, III. Davoust és IV. Soult egyenkint 30,000 fővel; VI. Ney 20,000, VIII. Mortier 15,000, tartalék hadtest Lannes 25,000 és a lovasság Murat 20,000. Kikülönítve volt a Narew vo-

nalon V. Masséna 30,000 fővel és Zajonczek 10,000 főnyi hadosztálya Neidenburgnál.

A működő hadsereg hátában a hadműveletek biztosítására még további 75,000 fő állott.

A *szövetségesek* ereje körülbelül 130,000 fő volt: Benningsen 90,000, Lestocq 20,000 Königsberg és Heilsberg közt, Tuskov 20,000 a Narew vonalon.

Essen 20,000 főnyi serege még mindig *útban* volt, míg Blücher, szintén 20,000 fővel, a francziák hátában Stralsundnál állott.

Hadműveleti tervek. Napoleon csak Danzig capitulációjára várt; mihelyt ez bekövetkezett, az oroszok megtámadását határozta el, mely a háború végét kellett hogy előidézze. Hadműveleteit Königsberg irányában szándékozott folytatni.

Benningsen nem kívánt ugyan támadólag föllépni, mert a hadsereg erejét és összeállítását erre elégségesnek nem itélte. De a támadásra folytonosan ösztönöztetvén, junius elején Ney (VI.) előretolt hadtestét szándékozott rajtaütés útján megsemmisiteni.

A hadműveletek lefolyása. A támadást az oroszok a franczia jobb szárny ellen intézték előbb, hogy Napoleon figyelmét ide vonják s ezért az I. hadtestet *Spandennél*, a IV-ket *Lomittennél* megtámadták. A hadsereg zöme ez alatt *Guttstadtnál* Ney ellenében fejlődött.

A *junius 5-én* végrehajtott támadás azonban *Neyt* nem lepte meg, s a VI-ik hadtest lassan az Ankendorf melletti *második*, majd a Deppen melletti *harmadik* állásba vonúlt vissza. Ekkor az orosz támadás fennakadt.

De ez idő alatt Napoleon seregét Deppen irányában egyesítvén, most a francziák léptek föl támadólag. *Junius 9-én* a franczia sereg átkelt a Passarge folyón, és már *10-én* az oroszok Heilsberg melletti erődített állására talált.

Soult és Lannes az itt kifejlődött csatában hiába igyekeztek az oroszokat állásukból kiszorítani. Ez csak a következő napon sikerült, midőn Napoleon a III-ik hadtestet az oroszok *jobb* oldalába küldötte.

Az oroszok erre az Alle folyó mentén Bartenstein és

Schippenbeil felé vonúltak vissza. Egy hadtest, Kamenskoi alatt, Königsberg födözésére sietett.

Napoleon *junius 13-án* Porosz-Eylauba érkezett s itt seregét megosztotta; *Murat*, *Davoust* és *Soult* Königsberg ellen nyomúltak, míg a fősereg, élén *Lannes* hadtestével, *Friedlandnak* tartott.

Benningsen azon hírre, hogy Friedland felé csak egy hadtest (Lannes) tart, elhatározta, hogy az elkülönített részt megtámadja, s e czélból az egész sereggel az Alle balpartjára ment át. Mivel azonban Lannes mögött a franczia fősereg (VIII. VI. I. gárda) következett, itt *junius 15-én* döntő csata fejlődött ki.

A friedlandi csata.

1807 junius 14-én. (*22-ik melléklet*).

Lannes *junius 14-én* reggel 4 óra tájban ért Friedland elé, melyet Napoleon parancsából még az oroszok előtt megszállani volt feladata. De Friedlandban már az orosz elővéd állott s azt Alle balpartján állást foglalt.

Benningsen legkevésbbé sem gondolt döntő csatára, s csak úgy mellesleg szándékozott a kikülönített viszonyban vélt Lannes hadtestét megsemmisíteni.

Lannes azonnal megszállotta Posthenen helységet és a Sortlacki erdőt, majd pedig, midőn előtte mindig több orosz csapat fejlődött, Heinrichsdorf helységet is, azon czélból, hogy az utánna következő hadtestek számára fejlődési tért biztostíson. A közbe eső tér egyes kisebb csapatok által lőn megszállva, melyek azonban a magas gabonába rejtőztek s így erejök kipuhatolható nem volt.

Ez idő alatt, körűlbelűl reggel 9 óráig, lassankint az orosz hadsereg legnagyobb része a város körletében vert három hajóhìdon az Alle balpartjára kelt át és háttal az Alle folyónak, jobb szárnyával a Dommaui erdőnél, balszárnyával Sortlacknál állást foglalt. A felállítás hátrányát növelte még az is, hogy a Friedland és Sortlack közt levő s Bagration parancsnoknága alatt álló orosz balszárnyat a Mühlfliess folyó s az annak végében levő tó, a Gorcsakov által

vezetett jobb szárnytól elválasztotta, továbbá, hogy a tartalék, az orosz gárda, az Alle jobb partján hagyatott.

Lannes egész délig csak ágyúharczot folytatott. Ekkor érkezett meg Napoleon s vele Mortier és Ney hadteste; előbbi Heinrichsdorfnál fejlődött, Lannes hadteste a középen vonatott össze, míg Ney részben Posthenen mellett foglalt állást, részben pedig a Sortlacki erdőbe nyomúlt be.

A harcz most az egész vonalon általánossá vált, de az I. hadtest és a gárda megérkezése előtt a döntő támadás nem volt megindítható. Végre ezek is beérkezvén, Napoleon Ney hadtestét, melyhez még a Latour-Mauburg lovas hadosztály is beosztatott, délután 5 órakor támadás utasította. Ney mögött az I. hadtesttel Victor nyomúlt elő, míg Posthenen előtt egy 30 lövegből álló üteg vonúlt föl.

Bár az oroszok e támadást, mely az orosz felállítás legérzékenyebb pontját t. i. Friedlandot és a hidakat fenyegette, előbb Kollogribov lovasságával, majd a balpartra átvont gárdával föltartóztatni megkísérlették, ez nem sikerült. Ney az orosz balszárnyat Friedlandba vetvén, a városba benyomúlt, a közép hídat fölgyújtatta, a másik kettőt pedig hatalmába ejtette.

Ennek folytán az egész jobbszárny és a lovasság nagy része az Alle folyóba szoríttatott s súlyos veszteségekkel menekűlt.

Az oroszoknak e csata 10,000 halottba, 15,000 sebesűltbe, 80 ágyúba s számos zászlóba kerűlt, míg a francziák vesztesége csak 5400 fő volt.

Miután ugyan e nap Königsberg a francziák kezébe esett, Benningsen serege romjaival előbb Vehlaura, majd Tilsitre vonúlt vissza, hol már Lestocq és Kamenskoi megérkeztek.

Napoleon most mindkét csoportjával Tilsitnek tartott, hova junius 19-én beérkezett. Két nappal később fegyverszünet köttetett, melyet julius 9-én a *tilsiti béke* követett.

Eredmény.

A mily nagyok voltak a hadjárat sikerei, ép oly nagyok voltak az általok elért eredmények is.

A tilsiti béke Poroszországot, Nagy Frigyes halálának 21-ik évében, megalázta, s csak nagy férfiainak köszönhette, hogy teljesen meg nem semmisült.

Az Elbától nyugotra fekvő birtokaiból Napoleon a westfáli királyságot alkotta, melynek trónjára Jérômes testvérét ültette, lengyel tartományaiból pedig a varsói nagyherczegség alakúlt, mely egyelőre a szász király alá helyeztetett; ezenkívűl borzasztó összegekre menő hadi kárpótlás vettetett ki Poroszországra, melynek lefizetéséig terűlete és összes várai franczia csapatok által megszállva maradtak.

Miután a westfáli és a szász királyság a rajnai szövetséghez csatlakoztak, Franczia ország hatalmi köre az Elbán túl, sőt mondhatni a Visztuláig terjeszkedett ki.

Összegezés.

Az 1806—1807. évi hadjáratok méltán sorakoznak Napoleon eddigi hadműveleteihez és valamint sikerben, úgy érdekességben és tanúlságosságban sem állanak az eddigiek mögött.

Már a hadjárat bevezetésénél meglepő az a gyorsaság, melylyel Napoleon a háborúhoz fölkészűl és seregét nemcsak hogy a legrövidebb idő alatt hadkész állapotba hozza, de egyszermind a hadműveletek megkezdéséhez kedvező csoportosításba is. A Majna vonalon való fölvonúlás kedvező, úgy támadás, mint védelem tekintetében. De bár a poroszok a háborút majd egy hónappal előbb megüzenték, Napoleon a hadműveletek megkezdését diplomácziai tárgyalásokkal kihúzva, ellenségét mégis megelőzi, s már hadászati előnyöket vívott ki fölötte, mielőtt az hadműködési tervével még tisztába jött volna.

Mert a hadseregnek a jobb szárny mögött való tömörítése már magában nagy előny volt, annál is inkább, mert a művelet az ellenség előtt titokban maradt.

Ez állapotban, a hadsereget a legszűkebb téren egyesítve, nyomúl Napoleon elő, készen bármely eshetőségre s hadműveletének gyorsasága, határozottsága a legfényesebb sikert aratja, mert ellenfelének oldalába jut, sőt nem várt, kedvezőtlen helyzetben csatára kényszeríti.

A jénai és auerstädti kettős csata egy hatalmas csapás, mely Poroszország erejét egyszerre megtöri s további nagyobb erőkifejtésre képtelenné teszi.

De Napoleon ebben nem nyugszik meg: az ellenséget meg kell akadályozni abban, hogy erejét összeszedje, hogy új hadsereget szervezzen, melynek keretét, magvát természetszerűleg a még meglevő erők képeznék; ezeket kell tehát elfogni, fogságba ejteni mind, hogy új hadsereg ne képződhessék. És a franczia hadtestek hallatlan erőfeszitéssel, nyugalmat, pihenést nem ismerő buzgalommal, formaszerű hajtóvadászatot rendeznek a porosz sereg töredékei ellen, míg mindannyian ártalmatlanná tétetnek.

A hadsereggel együtt esnek el a várak, néha egy lovasjárőr felszólítására s egész Poroszország franczia kézben van.

Most következik a feladat második része: a szövetséges hadak leküzdése. Daczolva a térrel, az időjárással, az utak állapotával, Napoleon e második feladatot is megoldja, s az orosz hadsereget három nagy csatában és számos kisebb ütközetben végre is leküzdi.

És evvel a háború véget ér. Az ellenfelek ereje a végsőig ki van merítve, mig a franczia hadsereg még mindig számos, erős.

Itt nincs más menekvés, mint a megadás és a II. Frigyes uralkodása alatt Európában majd legelső állammá emelkedett Poroszország, lesújtva kegyelemért kell hogy esdekeljen.

A mily tanúlságos e háború a hadviselés, a hadászat és az általános hadművészet szempontjából, ép olyan érdekes harczászati tekintetben is

A jénai csatában a csaták mestere többszörös túlerőt tud egyesíteni az ellenséges sereg egy része ellen, mely a szám és a művészet hatalma ellen hiába folytat kétségbeesett harczot.

A tudós manöver, melyet Rüchel a csata végén végrehajt, szánalmas véget ér s a biztos győzelem, melyet a porosz tábornok reggel óta kiszámított, tíz percz alatt vereséggé változik.

Még érdekesebb az auerstädti csata, hol a porosz fősereg a francziák egyetlen hadteste ellenében vereséget szenved. Az új franczia harczászat üli itt diadalát, a vonalharczászat végső erőmegfeszítése ellen, mely végvonaglásban elbukik. Az új elvek helyes alkalmazása a franczia tábornagynak herczegi czimet hoz, míg az ellenséges fővezér ósdi művészetével együtt elesik.

Az orosz hadjárat három fő csatája, de különösen az utólsó, a legtanúlságosabb példákat szolgáltatja. A friedlandi csata a folyó vonalak előtt vett fölállítás intő példája, mely még sulyosabbá vált az által, hogy a visszavonúlási vonal az egyik szárny mögött feküdt. A Friedland ellen intézett főtámadás megfosztotta sereg a zömét a visszavonúlás lehetőségétől, mely a folyón át csak óriási veszteségekkel menekűlhetett.

IV. FEJEZET.

AZ 1809-ik ÉVI HÁBORÚ.

Előzmények.

Általános helyzet; a háború okai. Franczia oország összes ellenségei közt a legveszélyesebb *Anglia* volt, ki a köztársaság elleni engesztelhetlen gyűlölségét, a császárságra is átvitte; Anglia volt az, ki diplomátiája, még inkább pedig *pénze* által, Franczia országnak mindig újabb és újabb ellenségeket szerzett, s tőle a béke áldásait, a dicsőség és birtok nyugodalmas élvezetét, soha nem nyugvó bujtogatásai által megvonta. Ha Anglia continentális állam

Napoleon rég végez vala vele is, mint a többivel; de Angliát a tengerek védték, s ezek fölött hajóhadával ő uralkodott.

Miután Napoleon Angliát vízen le nem győzhette, egy invasió pedig ép a tenger miatt leküzdhetlen akadályokba ütközött, Francziaország e legelkeseredettebb ellenségét a continentális rendszer, a *szárazföldi zár* által vélte megsemmisíthetni.

A szárazföldi zár alapeszméje az volt, hogy Francziaország, szövetségek és háború által, Anglia előtt a continens összes kikötőit elzárja; miután Anglia főereje pénzében rejlett, ha sikerül kereskedelmét megsemmísiteni, megsemmisül maga az állam, melynek fenntartója a kereskedelem, mely összes segélyforrásait a kereskedelemből vonja.

Ámde e rendszer nem egyedül Angliát sújtotta, hanem sújtotta mindazon államokat, melyek Angliával kereskedelmi összeköttetésben állottak. A szárazföldi zár ez államokat megfosztotta a megélhetés módjától, a népet elszegényítette, s igy csak természetes, hogy e rendszer alkalmazása általános fölháborodást szült.

Ez kergette Portugalliát, majd Spanyolországot, Francziaország hű szövetségesét is, Anglia karjaiba, és Spanyolországban tört ki a tűz, mely később — bár közvetve — Napoleon hatalmát, dicsőségét elhamvasztotta. Napoleon eddig a háborút *államok* ellen folytatta, de Spanyolországban a *nép* állott elébe, s itt hatalma véget ért.

A szerencsétlenségek, melyek a franczia fegyvereket itt érték s melyekről egy más fejezetben szólunk bővebben, Németországban is reményt gerjesztettek, hogy a nyomasztó franczia fensőbbség alól megszabadúlhatnak. Egyelőre azonban csak Ausztria hallgatott az angol dimplomátia csábító szavaira, s bár a háborúra még elegendőképen elkészűlve nem volt, bár a reformok, melyeket Károly főherczeg a hadseregben keresztűlvinni óhajtott, befejezve még nem voltak, Francziaországnak hadat izent.

A háború-párt, melynek élén Stadion Fülöp gróf kanczellár állott, sokat bízott az angolokban, kik Németalföldre igérkeztek betörni és Németországban, melynek fölkelésére számított — s a háború koczkája elvettetett.

Hadi tervek. *Ausztria* a háborút három hadszínhelyen szándékozott megindítani: a Károly főherczeg alá helyezett főssereggel Németországban; János főherczeg seregével Olaszországban és Ferdinánd főherczeg seregével Lengyelországban. A német és olasz hadszínhely között kapcsot képezendő egy hadtest, Chasteler táborszernagy alatt, Tirolban volt hivatva működni.

A monarchia népei, a legnagyobb odaadást tanúsították; Magyarországon a nemesi fölkelés intézménye hivatott életbe, Tirolban a népfölkelés szerveztetett.

Napoleon a háború kitörését közel látván, márczius havában tetemes erősbítéseket küld Dél-Németországba. Egyébbiránt pedig az osztrák támadást bevárni szándékozik, hogy seregét a körülményekhez képest vagy a Duna völgyében, vagy Csehország ellen összpontosítsa.

Az olasz hadszínhelyen Jenő (Beauharnais) olaszországi alkirály, a lengyel hadszínhelyen Ponyatovszky, egyelőre védő magatartásra utaltattak.

A regensburgi hadjárat.

Erőviszonyok. *Ausztria* hadereje a háború kitörésekor 12 hadtestbe volt osztva, melyekből 8 volt a német, 2 az olasz, 1 a tiroli s 1 a lengyel hadszínhelyen alkalmazandó.

Károly főherczeg német-csehországi hadseregének tagozása és ereje a következő volt: I. *Bellegarde*, II. *Kollowrath*, III. *Hohenzollern*, IV. *Rosenberg*, V. *Lajos főherczeg*, VI. *Hiller*, I. tartalékhadtest *Lichtenstein*, II. tartalékhadtest *Kienmayer*.

A hadtestek mindegyike átlag 24,000 főből állott, s *az egész sereg összege 190,000* főt tett.

Márczius elején csupán a VI. hadtest, *Hiller*, és a II. tartalék hadtest, *Kienmayer*, állottak a Duna völgyében a Traun vonalon; a többi 6 hadtest Csehországban a Böhmer-Wald mögött Saaztól-Budweisig vonúlt föl.

A *franczia* hadseregnek a háború kezdetén a következő részei állottak a német hadszínhelyen:

VII. *Lefévre* bajor hadteste (Trónörökös, Wrede, Deroi) 32,000 fő, az Isar mögött.

II. *Oudinot* (Claparède Tharreau) 14,500, Augsburgnál.

III. *Davoust* (Morand, Friant, Gudin St.-Hilaire, Demont gy. Monbrun lov.) 64,000, Bambergnél.

IV. *Masséna* (Legrand, St. Cyr, Molitor, Boudet gy., Marulaz lov.) 40,000 fő, Ulmnál.

VIII. *Vandamme*, Württembergi hadosztály 13,000 fő. Nördlingennél.

Lovas tartalék *Bessières* (Nansouty, St. Sulpice, d'Espagne, Roayer) 16,000 lovas; a különböző csoportoknál elosztva.

A franczia *hadsereg egész ereje 180,000 fő.*

Hadműveleti tervek. *Napoleon* hadseregét — az ellenség földerített viszonyaihoz képest — vagy Regensburgnál vagy Ingolstadtnál szándékozott öszpontosítani, s a részletes rendelkezésekkel Berthiert bízta meg. A további rendszabályokat az osztrákok fölvonúlásától tette függővé.

Berthier rendelkezései azonban nem voltak elég szabatosak, s ez az oka, hogy a franczia sereg még április közepénis két nagy, egymástól elkülönített csoportban állott.

Károly főherczeg eredeti szándéka az volt, hogy Davoustnak Erfurt körül álló seregrészét a dunai seregtől elvágja s elkülönített viszonyában megveri; e czélból az osztrák hadsereg zöme, már vázolt fölvonúlási körletéből (Csehországból), Bamberg irányában nyomúlt volna elő. Midőn azonban Davoust márczius közepén Bambergre vonúlt, e terv többé kivihető nem volt. Károly főherczeg ennélfogva Csehországban csak az I. és II. hadtestet hagyta vissza (Bellegarde parancsnoksága alatt 50,000 fő) mig a III, IV és V-ik hadtestet a Duna jobb partjára rendelte. Az *új hadműveleti terv* ugyanis abból állott, hogy a hadsereg zöme a Duna jobb partján az Inn mögött vonúlván föl, innét Landshut és Neustadt irányában hatoljon elő s így magát a franczia hadsereg két csoportja közé ékelje. A hadműveletek további tervezett folyamata azután az lett volna, hogy a főherczeg az erő egyrészét a franczia dunai hadsereggel szemben hagyván, a többivel Neustadtnál és Kehlheimnél a Dunán átkel és Bellegarde seregével egyesűlvén, Davoust elkülönített seregét megveri.

A hadműveletek lefolyása. Az osztrák hadsereg zömének Csehországból az Inn mögé való áthelyezése három hetet vett igénybe, s az Inn mögötti fölvonúlás csak ápril 8-án volt befejezve.

Az osztrák fősereg az Inn folyót Schärdingnél (IV és 1. tart.), Mühlheimnél (III) és Braunaunál (V, VI és 2 tart.) *ápril 10-én* lépte át, s három oszlopban *Landshut* irányában nyomúlt elő. Bellegarde parancsot kapott, hogy az I. és II. hadtesttel az Altmühl folyóig vonúljon le; a sereg baloldalát Jellacsics hadosztálya födözte, mely Salzburgtól Mühlheimnek tartott.

Károly főherczeg előnyomúlása lassú volt s az osztrák fősereg csak *ápril 16-án* ért Landshuthoz. Ápril 17-én megtámadja az Isarnál álló bajorokat (VII. Lefévre) mire azok az Abensvonalig hátrálnak, az osztrák sereg pedig az Isar balpartjára kel át.

Ápril 18-án Károly főherczeg jelentést kapott, hogy Davoust serege már *Regensburgnál*, a dunai sereg azonban még mindig *Augsburg* körűl áll. Azon tervét tehát, hogy Neustadtnál a Dunán átkeljen, föladja, s elhatározza, hogy a hadsereg balszárnyát a franczia dunai sereggel szemben állva hagyja, a középpel és a jobb szárnynyal ellenben Regensburgnak tart, hogy a még mindig elkülönített Davoust túlerővel megtámadja és csatára kényszerítse.

E mozdúlat még ápril 18-án megkezdetik, s míg a balszárny csoport, az V. VI és 2. tart. hadtest *Hiller* alatt Landshut és Moosburg közt állva marad, a főherczeg a III. IV és 1. tart. hadtesttel Regensburg ellen nyomúl és *18-án este* Rohrig jut.

Napoleon *ápril 17-én* érkezett Donauwörthre, s azonnal intézkedett a hadseregnek az *Abens vonalon* való gyors öszt pontosítására nézve. Davoust parancsot kapott, hogy a következő napon, ápril 18-án, Neustadtra, Masséna és Oudinot, hogy Pfaffenhofenre, Vandamme, hogy Ingolstadtra meneteljenek. A kiadott parancsok azonban csak április 18-ika folyamában jutottak a hadtestekhez, minélfogva az elrendelt mozdúlatok csak *ápril 19-én* hajtattak végre.

Ápril 19-én ennélfogva Davoust, ki Regensburgból még

az éjjel elindúl, útban volt Neustadt felé s így Károly főherczeg oszlopaival, melyek közűl a jobb szárny hadtest (Lichtenstein) Eggmühlnek, a közép (Rosenberg) Dinzlingnek tartott, össze kellett ütköznie; de csak a véghadosztályok jutottak harczba, mely *Thann* és *Hausen* helységeknél folyt le és estig egész hadtestével Abensbergre ért, hol a Napoleon által az Abens mentén lefelé küldött bajor hadosztályokkal érintkezésbe lépett. Ez utóbbiak, a bajor trónörökös és Deroi hadosztálya, szintén Károly főherczeg csapatai ellen küzdöttek *Abensbergnél* s állásukat megtartották.

Napoleon e harczokból s a beérkezett jelentésekből a helyzettel tisztába jött; megtudta ugyanis, hogy az osztrák sereg zöme menetben van Regensburg felé s hogy annak egy része Siegenburg (V. hadtest) és Moosburg (VI. hadtest) közt áll. Elhatározta tehát, hogy Károly főherczeg ellen csupán Davoust hadtestének felét hagyja, míg a többi csapatokkal, nevezetesen a Davoust hadtestéből elkülönített Gudin és Morand hadosztályokkal, melyek *Lannes* alá helyeztettek, továbbá *Lefévre* bajor hadtestével s Vandamme württembergi hadosztályával, melyek általános tartalékát *Masséna* és *Oudinot* képezendik, az elkülönített viszonyban maradt osztrák balszárnyat támadja meg.

Károly főherczeg a 19-iki harczból szintén átlátta, hogy Davoust seregrésze a veszélyből már kimenekűlt, s elrendelte, hogy Hiller három hadteste hozzá csatlakozzék. De e rendelkezés már nem volt végrehajtható, mert Napoleon az osztrák hadsereg két csoportja közé férkőzött s Hillert elkülönítve harczra kényszerítette.

April 20-án ugyanis az V. hadtest *Siegenburgnál* álló részei, majd az egész hadtest Rottenburgra vonúlt vissza, hol Hiller VI. hadtestére talált. A franczia túlnyomó erők ellenében azonban mindketten még ugyanaz nap *Landshutra* voltak kénytelenek hátrálni.

April 21-én az osztrák balszárny, miután egy makacs küzdelemben, melyben már Masséna is részt vett, 5000 embert veszített, Landshutot is kénytelen feladni, s meglehetős feloszlásban Vilsbiburgig hátrál. Károly főherczeg elfoglalja *Regensburgot* s a II. hadtestet (Kollowrath) a Duna jobb

partjára vonja; az osztrák sereg e része tehát Regensburg és Eggmühl közt áll.

Az eggmühli csata.

1809 április 22-én.

Az osztrák sereg nagyobb része, mintegy 110,000 főnyi számerőben, 21-én Regensburg és Eggmühl közt állott; vele szemben április 21-én reggel még csak Davoust volt, de a nap folyamában ide csatlakoztak még Lefévre bajor hadosztályai közül kettő, végre este még Oudinot hadteste is.

Napoleon ugyanis, miután az osztrák balszárnyat most már további támadó föllépésre képesnek nem tartotta, Lefévre két hadosztályát és Oudinot hadtestét már 21-én Davoust támogatására küldötte, 22-én pedig maga is, Lannes és Masséna hadtesteivel, Eggmühl felé indúlt meg. Hillerrel szemben csupán Wrede gyalog, és Bessières egy lovas hadosztálya, 16,000 ember, maradt.

Az osztrák hadtestek 22-én következőleg állottak: jobb szárny: Lichtenstein, Abachnál a Dunára támaszkodva; a közép: Hohenzollern, Dinzlingnél; a balszárny: Rosenberg Eggmühlnél; Kollovrath a második harczvonalban.

A támadást Károly főherczeg, mivel Kollowrath hadtestének pihenőt akart adni, csak *déli 12 órakor* indította meg, még pedig *a jobb szárny előretolásával*, tehát Davoust hadteste ellen; nemcsak a jobb szárnyon volt Lichtenstein, de Kollowrath egész hadteste ez irányban lőn elindítva, a *hol pedig ellenség nem volt*, mert Davoust a bajorokhoz való csatlakozás végett csapataival a Laber felé vonúlt el.

Alig indúlt meg az osztrák támadás, midőn Eggmühlnél megjelent Napoleon Lannes hadtestének az élén, követve Vandamme és Masséna hadtestei által. A Laber átjáratot Eggmühlnél Vukassovics 7 zászlóaljból s 4 lovas századból álló különítménye védelmezte, de a roppant túlerő elől hátrálni volt kénytelen.

Mihelyt Eggmühl felől az első ágyú lövések hallhatók voltak, Davoust is támadásba ment át.

Károly főherczeg a támadó oszlopokat megállította, de az egyes csapattestek, melyek Eggmühl felé küldettek, a francziák roppant tömegeit föl nem tartóztathatták.

Délután 4 órakor az osztrák visszavonúlás, ha csak Regensburgot feladni nem akarják, mellőzhetlen volt, s a főherczeg által elrendeltetett. Este az egész osztrák sereg Regensburgnál állott, körűlvéve a franczia hadtestek által.

April 23-án a főherczeg 12,000 főnyi veszteség után Regensburgot is föladni kényszerűlt, s a Duna balpartján Csehország felé vonúlt vissza. Este *Chamnál* már csak 78,000 fő volt a főherczeg rendelkezésére. Lannes ugyanazon napon elfoglalta Regensburgot.

Az asperni hadjárat.

Napoleon csak Davoust hadtestét és Montbrun lovas hadosztályát hagyta Regensburgnál — Károly főherczeg megfigyelésére — vissza, míg a főerővel (Bessières, Gárda, Oudinot, Lannes és Masséna) a Duna völgyén lefelé vonúlt, hogy gyors menetekben mielőbb Bécsbe érjen.

A bajor hadtest egyelőre Münchenbe vonúlt; de később *Lefévre* a Deroi és Wrede hadosztályokkal benyomúlt Salzburgba és Tirolba; a VIII. hadtest, *Vandamme*, Linznél maradt vissza, s ugyanide rendeltetett a közeledő IX. hadtest, *Bernadotte*, is.

Hiller lépésről-lépésre hátrált Napoleon előtt, mígnem *május 8-án Mautern* és *Krems* között a Duna balpartjára kelt át, hogy a Budweis és Zwettl-en át közeledő főherczeg seregével egyesűljön.

Bécs tehát, melyben Miksa főherczeg alatt csak 10,000 főnyi helyőrség állott, födözetlen maradt; amit 1805-ben a bécsi kormány Kutosovnak oly rosz néven vett, azt most egy osztrák tábornok cselekedte meg.

Napoleon *május 10-én* ért Bécsbe, s a Pratert megszállotta; a franczia tűzérség Bécset bombázni kezdette. Miksa főherczeg ekkor a Duna balpartjára vonúlt, csak néhány

ezer embert hagyva Bécsben, mely erő 13-án capitulált. A floridsdorfi hidat Miksa főherczeg tölgyújtatta.

A franczia hadsereg, mely az útat Regensburgtól Bécsig 16 nap alatt tette meg, (minden napra átlag 22 kilométer esik) az átkelést előbb *Nussdorfnál* kisérlette meg; de e kisérlet (május 13-án Lannes által megpróbálva) nem sikerült. Napoleon ekkor a Dunán Bécs alatt szándékozott átkelni s e czélra Kaiser-Ebersdorfot, illetőleg a *Lobau* szigetet szemelte ki.

Masséna *május 18-án* egy hadosztályával átkelt a Lobaura s megkezdé a hídverést a Duna főágán; *május 19-én* Masséna csapatainak egyrésze a Duna mellékágán is átkelt az ott fekvő *Aspern* és *Esslingen* helységeket megszállotta s egy futólagos hídfő épitésébe fogott. Erre *május 20-án* a mellékág is áthidaltatott, úgy hogy a sereg május 21-én a Duna balpartjára az átkelést megkezdhette.

Károly főherczeg ez alatt a *Bisambergnél* egyesült Hiller seregével, majd tovább előrehatolva, *Stammersdorf* és *D.-Wagram* közt várakozó állást foglalt.

Midőn a főherczeg Napoleonnak az átkelésre tett előkészületeiről értesült, elhatározta, hogy az átkelést egyelőre nem gátolja s a franczia sereget csak *május 21-én, tehát a Dunán való átkelés közben, támadja meg.* Intézkedett azonban, hogy a francziák dunai hídja a támadással egyidejűleg leusztatott tutajok, fatörzsek stb. által elromboltassék s igy egyrészt a már átkelt rész megerősitése, másrészt annak visszavonúlása lehetetlenné tétessék.

Az asperni csata.

A csata színhelye. E nagyjelentőségű csata színhelye Bécs környékén, az osztrák birodalmi fővárostól alig néhány kilométerre, a Duna balpartján feküdt.

A Duna Bécs alatt több ágra szakad s igy számos szigetet képez; a szigetek közt legnagyobb a *Lobau*, mely egy csúcsával északkelet felé irányzott három szöget képez; a háromszög északi oldala körülbelül 6000, keleti oldala

5000 lépés hosszú. Ez oldalak előtt a Duna *Stadler-Arm* nevű 160 lépés széles ága folyik; a harmadik oldalon, a jobb part felé, 300 lépésre a *Schneiderhaufen* nevű kettős sziget, majd tovább a Duna 600 lépés széles főága következik. A francziák nagy hídja K.-Ebersdorftól a Schneiderhaufen szigetre, innét egy második híd a Lobaura, a Lobauról végre egy harmadik híd a balpartra vezetett. A Lobautól nyugotra, két keskeny csatorna által elválasztva, a *Gemeinde-Au* sziget terült el.

A Lobau északi oldala közepén kissé behajlott s két szárnya előtt a már megemlített *Aspern* és *Esslingen* falvak feküdtek, melyek a hajlásban végrehajtott átkelés számára mintegy természetes hídfőket képeztek. A sziget északkeleti csúcsa előtt volt *Gr.-Enzersdorf* helység.

A dunai szigetek cserjékkel, a nagyobbak erdővel voltak benőve; a Duna balparti terep teljesen sík, csekély hullámzással, melynek födözete a csata idején magas gabona vetés volt. Aspern és Esslingen helységek szilárd anyagból voltak építve; a szegélyek futólag védelemre berendezve. Az asperni templom körül fekvő temető erős kőfallal bírt. Esslingenben a főtámpontot a magas, szilárdan épített magtár képezte.

Erőviszonyok. A *franczia* hadseregből a csata napján a harczter körül, de a Duna mindkét partján, a következő részek voltak jelen: II. Oudinot, III. Davoust, IV. Masséna, V. Lannes, a Gárda és Bessières lovas hadteste. Ezek összege mintegy 105,000 főt tesz, közte 15,000 lovassal és 400 löveggel.

Ámde *a csata első napján*, mivel az átkelés a híd gyakori megromlása miatt lassan haladt, ez erőkből csak a következő részek voltak a Duna balpartján:

A IV. hadtestből a Molitor, Boudet és Legrand gyalog-hadosztályok, a d'Espagne vértes hadosztály, Lasalle 4 lovas dandára és a Nansouty lovas hadosztály egy vértes dandára; összesen 27 gy. zászlóalj, 60 lovas század és 150 löveg, mi 24,000 gyalogost és 9000 lovast, tehát *33,000 főt tett.*

A *csata második napján* azonban, a III. hadtest és a St.-Sulpice lovas hadosztály kivételével, melyek a Duna jobb

partján maradtak s így a csatában részt nem vettek, a többi csapatok mind a harctérre vonattak; ennek folytán Napoleon 104 gy. zászlóaljjal s 78 lovas századdal rendelkezett, melyek létszáma az első nap veszteségeit le nem számítva *83,000 fő volt*, közte 13,000 lovas és 300 löveg.

Osztrák részen a csatatér közelében állottak: I. Bellegarde, II. Hohenzollern, IV. Rosenberg, V. Reuss és a tartalék-hadtestekből alakitott d'Aspre gránátos és Lichtenstein tartalék lovas hadtestei.

Ez erők összege 105,000 fő volt; miután azonban az *V. hadtest* a Bisambergnél kikülönítve maradt, a csatában tényleg 103 zászlóalj, 148 lovas század vett részt, *összesen 88,000 főnyi* létszámmal, közte 15,000 lovas és 288 löveg.

A csata első napján csak d'Aspre gránátos hadteste nem jutott harczba, a csata második napján azonban az egész 88,000 főnyi erő részt vett; az első nap veszteségeit természetesen itt sem számítottuk le.

A csata első napja.

1809 május 21-én. (*23-ik melléklet*).

Az osztrák csapatok támadó előnyomúlása május 21-én déli 12 órakor kezdődött meg, és pedig a következő intézkedés szerint:

A támadás 6 oszlopban történik, melyek egyenkint a következő vonalakon nyomúlnak elő:

I. oszlop, *Hiller* (VI. hadtest, 19 zlj és 22 lov. század) Stadlauon át a Duna mentén, Aspern ellen.

II. *Bellegarde* (I. hadtest, 20 zlj, 16 lov. szd) Leopoldau, Kagran és Hirschstettenen át szintén Aspern ellen.

III. *Hohenzollern* (II. hadtest, 22 zlj, 8 lovas század) Süssenbrunn és Breitenlee helységeken át Aspern északkeleti részének.

IV. *Rosenberg* (a IV. hadtestnek a Russbach jobb partján álló része, 14 zlj és 8 lov. szd) Aderklaa és Raasdorfon át Esslingen északi részének.

V. *Rosenberg* (IV. hadtest, a Wagram és Baumersdorf) közt álló rész, 12 zlj és 16 lovas század) egy nagyobb kitérővel Pysdorfon és Gross-Enzersdorfon át Esslingen keleti részének.

VI. *Lichtenstein* (tart. lov. hadtest, 78 lov. szd) Aderklaan áthaladva a Breitenlee és Raasdorf közti Neues-Wirthshausnak, továbbra pedig a III. és IV. oszlop közt.

A d'*Aspre* által vezetett gránátos tartalékhadtest (16 gránátos zlj) a közép mögött, *Gerasdorfig* nyomúl elő s ott mint a hadsereg *általános tartaléka* megállapodik.

A *francziák* részéről, mint már említettük, egyelőre még csak a IV. hadtest három hadosztálya volt a balparton. Ezek közűl a *Molitor* hadosztály Aspern, a *Legrand* hadosztály Esslingen helységet szállotta meg, míg a *Boudet* hadosztály a híd közelében foglalt állást. A két helység közti teret Lasalle könnyű dandárai foglalták el; ezek mögött állott második harczvonalban a d'Espagne dandár, harmadik harczvonalban Nansouty egy vértes dandára.

Miután előrelátható volt, hogy Aspern és Esslingen helységek heves küzdelmek tárgyai lesznek, Napoleon az elsőt *Masséna*, az utóbbit *Lannes* tábornagy védelmére bízta.

A *támadást* délután 4 órakor Hiller oszlopa kezdette meg, melyet nemsokára Bellegarde és Hohenzollern támadása követett; az osztrák tűzérség egyelőre ugyan nagyobbrészt csak Aspern ellen működött, de a franczia lovasság is sokat szenvedett alatta.

A küzdelem *Aspern* birtokáért elkeseredetten folyt, különösen a temető körűl, míg végre többszörös váltakozás után (Masséna este 7 és 8 óra közt hét ízben intézett rohamot Aspern nyugoti része ellen) este a helység nyugoti része és a temető az osztrákok birtokában maradt.

Esslingennél a francziák részén volt a siker, mivel Rosenberg csapatai a nagy kerülő miatt csak egyenkint, a zömmel csak *este 7 óra után* jutottak harczba s így Lannes a helység ellen intézett támadásokat visszautasította.

A döntő küzdelem azonban nem itt, sem Aspernnél, hanem a *középen* folyt le, hol Napoleon két heves *lovas támadást* intézett, mely részben Bellegarde és Hohenzollern,

részben Lichtenstein oszlopait érte, kétségtelenül áttörő szándékkal; de mindkét támadás, bár Nansouty vértesei, sőt a Boudet hadosztály által is támogattatott, kudarczot vallott.

A harcz este 8 órakor ért véget, s a két sereg az éjet egymással szemben, néhol alig 50—100 lépésre, töltötte.

A csata második napja.

1809 május 22. (*24-ik melléklet*).

A küzdelem másnap napfölkeltekor újra megindúlt.

Az erőviszony azonban az éjen át a franczíák javára megváltozott, mivel Napoleon az éj folyamában mindazon csapatokat, melyeket előzőleg már fölsoroltunk, a Duna balpartjára vonta, míg az osztrák sereg még csak a 16 zászlóalj erejű gránátos hadtesttel szaporodott, mely a csata első napján fölötte távol visszamaradt.

Masséna Aspern helységet a St-Cyr hadosztály közreműködésével visszavette s a Boudet hadosztály által is támogattatván, annak nagyrészét a csata végéig megtartotta. A tegnapi harczokban megviselt Molitor-hadosztály csapatait Masséna az Aspern helységtől délre, a ligetekben előnyomúló osztrák csapatok (Hiller) ellen alkalmazta.

A *jobb szárnyon* Legrande a Rosenberg oszlopai által intézett erélytelen támadásokat e napon is sikeresen visszautasította.

Ez idő alatt a *középen* Napoleon döntő támadást készített elő. Oudinot hadteste a csatatérre érkezvén, Napoleon 3 hadosztályból, *Lannes* tábornagy parancsnoksága alatt, egy hatalmas támadó tömeget alkotott, mely az osztrák felállítás közepének áttörésére szolgált volna. A három hadosztály: St.-Hilaire, Claparède és Tharreau, lépcső viszonyban nyomúlt elő; a tömeg jobb szárnyát a lovasság legnagyobb részével *Bessières*, balszárnyát *St. Cyr* gyalog hadosztálya födözte. Harmadik harczvonalban a gárdahadtest és a Demont gyalog hadosztály állott.

Lannes a támadást reggel 7 és 8 óra közt indította meg; az első lökem sikerült is, és Hohenzollern balszárnya visszavettetett; de a lovasság Lichtenstein támadásai által leköttetvén, a támadó tömeg jobb szárnya födözetlen maradt.

E válságos pillanatban érkezett meg d'Aspre gránátos hadteste, s *Károly főherczeg* személyesen állván az egyik ezred élére, a St.-Hilaire hadosztály födözetlen jobb oldalába tört. Erre az egész franczia támadás fennakadt s az oszlopok hátrálni kezdettek.

A harcz most már rövid ideig tartott; a franczia csapatok eredeti állásaikba vonúltak vissza s miután sem Aspern, sem Esslingen az osztrákok kezébe nem kerűlt, Károly főherczeg a támadásokat d. u. 1 órakor beszüntette.

E helyett azonban elővonta összes tűzérségét s az alig 5000 lépés térre összeszorított franczia tömegeket öldöklő lövegtűzzel pusztította.

A tűzharcz egész estig tartott, a mikor Napoleon csapataival a Lobau szigetre vonúlt. A visszavonúlást Masséna és Lannes födözték. Lannes ez alkalommal halálos sebet kapott s Napoleon nagy sajnálatára, még az éj folyamán meghalt.

A csata alatt az osztrák műszaki csapatoknak sikerűlt a francziák nagy hídját elrombolni s ez volt az oka, hogy Davoust hadteste a jobb parton szorúlt s a döntő küzdelemben részt nem vehetett.

A sereg most három napig a szigeten tengődött s élelmiszereket a jobb partról csak május 25-én lehetett újra a táborba vinni.

A *veszteségek* mindkét részen roppant nagyok voltak; osztrák források szerint Károly főherczeg 20,000 főt, a francziák 44,000 főt veszítettek. A csatatéren 7000 franczia (köztük 3000 vértes) és 5000 osztrák temettetett el.

Első eset ez, hogy Napoleon nyílt csatában legyőzetett; de serege megsemmisítve nem volt, s a francziák nagy császárja csak mint megsebzett oroszlán vonúlt a Lobau szigetre, hogy hat héttel később leveretéséért véres boszút álljon.

Az asperni csata jelentősége mindazonáltal mégis nagy volt s Ausztriát a megsemmisüléstől mentette meg.

János főherczeg hadjárata.

A déli hadszínhelyen János főherczeg két hadtesttel állott (VIII. *Gyulay Albert*, 20,000 fő, IX. *Gyulay Ignácz* bán, 29,000 fő sorhadbeli s 12,000 fő Landwehr), melyek számereje mintegy 60,000 fő volt, s melyekkel az általános terv szerint Olaszországba kellett betörnie.

A főherczeg ellenében franczia részről egyelőre csak *Jenő* olaszországi alkirály 40,000 főnyi serege állott.

Az osztrák sereg Klagenfurtból Villach és Tarvis irányában előnyomúlva, a határt április 9-én lépte át. Az alkirálynak a Tagliamento balpartján álló csapatai (Seras és Broussier gyal., Sahuc lov. hadosztály = 24 zlj, 17 lov. szd, összesen 19,000 fő) ez előnyomúlást föltartóztatni képesek nem valának, s János főherczeg komolyabb ellenállásra csak április 15-én *Pordenone* mellett talált. Az alkirály a kedvezőtlen viszonyok daczára döntést keresvén, a főherczegnek már a következő napon, *április 16-án*, útját állotta; de a *Sacile* melletti ütközetben megveretvén, egész Caldieroig hátrálni kényszerült.

János főherczeg e mozdúlatot lassan követvén, csak *április 29-én* ért a franczia állások elé. Mielőtt azonban ez állást megtámadta volna, értesült a regensburgi eseményekről, melyek folytán szándékát megváltoztatva, a támadást föladta s *május 1-én* visszafelé indúlt.

Tarvisnál a főherczeg megállapodott, hogy az őt nyomban követő olasz alkirály seregét föltartóztassa; de a franczia *május 17-én Malborghetto*, *18-án* pedig a *Predil* határerődítéseket megkerülték, mire a főherczeg tovább hátrálni kénytelen. János főherczeg Klagenfurton át Gráczba menetelt, hova *május 24-én* érkezett meg. (Az osztrák sereg Sacilétől Caldieroig, 136 klmtr sík terep, 13 napig, Tarvisból Gráczig, 180 klmtr hegységekben, 6 napig menetelt; tehát a győzelmes előnyomulásnál naponta 10, a visszavonúlásnál naponta 30 kilométert tett meg.)

Jenő alkirály nem követte az osztrákok mozdúlatait, hanem Napoleon parancsára a legrövidebb vonalon *Leobenbe*, s miután itt Jellacsicsnak Salzburgból visszavonuló dandárát szétverte, *Bécsujhelyre* menetelt, hova junius 4-én érkezett.

A déli részekben a főherczeg seregétől különvált s Horvátországba törekvő *Gyulay* hadtestét franczia részről *Macdonald* követte, ki *május 19-én* Laibachra, majd útját tovább folytatva, *május 29-én* Gráczba ért s annak fellegvárát körűlzárolta.

Midőn pedig Macdonald Napoleon parancsára s Jenő alkirálylyal egyesűlendő, Gráczot elhagyta, oda kevés idő múlva a Dalmácziából fölrendelt XI. hadtest, *Marmont* tábornagy, vonúlt, de Gráczot csak junius 26-án érte el.

János főherczeg ezalatt Gráczból Magyarországba vonúlt vissza.

Napoleon már Bécs elfoglalása után Magyarországba küldötte Lauriston és Montbrun tábornokokat, s velök ama május 15-én kelt híres proklamátiót, melyben *a magyarokat Ausztriától és a Habsburg dynastiától való elszakadásra* hívja föl. *De a magyar nemzet királyához való törhetlen hűségében nem volt megingatható, s fegyvert ragadt ugyan, de nem törvényes és koronázott királya, hanem a francziák ellen.*

A magyar nemesi fölkelő sereg *József főherczeg nádor* vezérlete alatt Győr körűl gyülekezett s *junius 12-én* a Körmendről Pápán át szintén ide tartó János főherczeg seregével egyesűlt.

Miután Napoleon ez időben a wagrami döntő csatára készűlt, s János főherczeget az e csatában való részvételben megakadályozni tölötte érdekében állott, *Jenő* olasz alkirályt Bécsújhelyről, *Macdonald* hadtestét pedig Gráczból Magyarországra rendelte. Az alkirály Sopron, Kőszeg, Szombathely és Sárváron, Macdonald Körmenden át Pápának tartottak, hol az egyesűlés végbement.

Jenő alkirály ezután Győrnek menetelt, hol a főherczegek egyesűlt seregét találván, az összeütközés a győri csatát eredményezte.

A győri csata.

1809 junius 14-én. (25-ik melléklet).

János főherczeg Győrhöz mintegy 18,000 fő gyalogságot és 2000 lovast hozott, a magyar nemesi fölkelés ereje pedig mintegy 21,000 főt tett, s 13 gyalog zászlóaljban mintegy 10,000 gyalogost, s 30 lovas osztályban mintegy 11,000 lovast számlált.

Ámde a fölkelő sereg szervezetében még tökéletlen volt, fölszerelése hiányos (a lovak egyrésze nyereg-, sőt kantár nélkül), kiképezése pedig oly alacsony fokú vala, hogy azt jelen állapotában hadképes csapatnak tekinteni alig lehetett.

A franczia hadsereg létszáma ugyan 47,000 fő volt, de mivel Macdonald hadteste Pápán visszamaradt, a csatában csak 35,000 fő vett részt, közte 10,000 lovas.

Az osztrák és magyar csapatok *fölállítása* junius 14-én a következő volt:

Az erődített táborban *Meskó* tábornok ($4^1/_2$ zlj, 2 lov. oszt.); a jobb szárnyon, mely a külvárosokra támaszkodott, *Jellacsics* altábornagy (Sebottendorf, Eckardt és Legisfeld dandárok, 17 zlj); a középen, a győr-szabadhegyi és a kismegyeri magaslatokon, *Colloredo* altáb. (Lutz és Marziáni dndr 17 zlj); a balszárnyon, mely Kis-Megyertől a Panzsó patak mentén Kis-Táplányig terjedt s kizárólag lovasságból állott, *Mecséry* altáb. (Andrássy és Goszthonyi dandárok, 40 lov. szd), végre tartalékban *Frimont* altáb. (Gajoli és Kleinmayer gy. és Bésán lov. dndr 13 zlj és 21 lov. szd); a tartalék gyalogsága a közép, lovassága a jobb szárny mögött állott.

A francziák részéről a jobb szárny *Montbrun*, (két lovas hadosztály és egy gyalog dndr) Puszta-Táplány, a közép, *Grenier* (Seras, Durutte és Severoli gy. hadosztályok (Szabadhegy—Kis-Megyer, a balszárny *Lauriston* (egy gyalog és egy lovas (Sahuc) hadosztály) gyalogságával az erődített tábor, lovasságával K.-Böcs ellenében fejlődött. A két gyalog hadosztályból álló *tartalék* (Pacthod és olasz gárda) Kis-Barát mögött állott föl.

A támadást a francziák a közép hadosztályok lépcsőzetes előrenyomulásával d. u. 1 órakor kezdték meg, de az élen levő Seras-hadosztály a magtár körüli csapatok erős tüzelése elől csakhamar hátrálni volt kénytelen; a másik két hadosztálynál a harcz álló jellegűvé vált. Jenő alkirály ekkor Kis-Megyer ellen egy 24 ágyúból álló üteget hozott működésbe, míg Montbrun döntő támadást intézett a magyar fölkelő lovasság baloldala ellen. Mecséry a támadást az Andrássy-dandárral fogta föl s ezt csakhamar a Goszthonyi-dandárral is támogatta; de a gyakorlatlan fölkelő lovasság, mely azonkívül előzőleg már a lövegtűztől is sokat szenvedett, a franczia rohamot kiállani képes nem volt s hátrálni kezdett.

Ezáltal a fölállítás baloldala födözetlen maradt s a Seras-hadosztály átkaroló támadással Kis-Megyert elfoglalta; miután ugyanekkor a franczia balszárny is, a tartalék által támogatva, előnybe jutott, s Montbrun is újból támadásba ment át, János főherczeg délután 5 órakor az általános visszavonulást — Szt-Iván és Ács felé — elrendelte.

A visszavonulást Mecséry és Frimont lovassága födözte.

A *veszteség* az osztrák-magyar seregnél 7—8000 fő volt, melyből a nagyobb rész a császári gyalogságra és a magyar lovasságra esik. A francziák csak 2000 főnyi veszteséget ismernek be.

A győri csata — mint a magyar nemesi fölkelés intézményének utolsó alkalmazása — a magyar hadügy történetében nevezetes; de a hadműveletek lefolyására is nagyfontosságú, mert János főherczeg nem tarthatott Pozsonynak, hanem Komáromba volt kénytelen hátrálni s így Bécstől, hol nagy események készültek, eltávozott.

A wagrami hadjárat.

Előkészületek. Károly főherczeg az asperni csata után gondolkozott ugyan azon, hogy a hadműveleteket a Duna jobb partjára vigye át, de e tervet csakhamar elejtette s a hadműveletekben beállott szünetet arra kivánta fölhasz-

nálni, hogy seregét a kikerülhetetlen döntő csata számára tőle telhetőleg megerősítse. Mert az asperni csata Károly főherczeg győzelme daczára a hadjárat sorsát el nem döntötte; ehhez újbóli mérkőzés kellett.

Mindenekelőtt a hadsereghez vonta a Csehország védelmére visszahagyott III-ik hadtestet, melylyel Kollowrath Linz közelében állott, és Schustek tábornok különítményét Linzből; parancsot küldött továbbá János főherczegnek is, hogy seregével mielőbb csatlakozzék.

Miután továbbá Napoleon átkelését újból a Lobau északi oldalán föltételezte, Aspern, Esslingen és Gr.-Enzersdorf helységek megerődíttettek s földsánczokkal egybeköttettek.

Hasonlókép Napoleon is arra törekedett, hogy seregét növelje. E czélból a IX. hadtesttel Linzbe érkezett Bernadotte, valamint Vandamme a VIII. hadtesttel, Bécsbe vonattak, míg Linzbe Wrede bajor hadosztálya vonúlt; ugyancsak Bécs közelébe (Bécsújhelyre) rendeltetett Jenő alkirály serege is. Parancs adatott továbbá Macdonaldnak és Marmontnak, hogy hadtesteikkel Bécs felé közeledjenek.

Hogy pedig a Dunán való második átkelés a lehető legteljesebben biztosíttassék, a Duna főágán vert nagy hajóhíd mellett egy második híd veretett, és a hidak minden ellenséges vállalat ellen torlaszokkal biztosíttattak; a Lobau szigetén műút készíttetett, végre a balpart közelében fekvő szigeteken gátonyok készíttettek, melyek 106 nehéz löveggel szereltettek föl.

A fölsorolt előkészületek mindkét oldalon sok időt igényeltek és így a hadműveletek újbóli fölvétele csak junius elején vált lehetségessé.

Erőviszonyok. Az *osztrák* hadsereg *junius végével* következőkép állott: VI. *Klenau*, 14,000 fő, mint a jobb szárny elővéde Floridsdorftól Aspernig; *Nordmann* tábornok különítménye, 14,000 fő, mint a balszárny elővéde Gr.-Enzersdorf körűl.

A *zöm*: I. *Bellegarde*, 21,000 fő, II. *Hohenzollern*, 26,000 fő, III. *Kollowrath*, 16,000 fő, IV. *Rosenberg*, 18,000 fő, V. *Reuss*, 9000 fő, a gránátos hadtest *d'Aspre*, 8000 fő, és

végre a lovassági tartalék *Lichtenstein*, 17,000 fő, a Bisamberg és Markgraf-Neusiedl közt. Összesen tehát a harctér közvetlen közelében 143,000 fő, közte 15,000 lovas és 450 löveg.

A harctértől távolabb, de a csatához még bevonhatók voltak: *János* főherczeg 20,000 főnyi és *Schustek* altábornagy 7000 főnyi seregrészei.

A francziák részéről a harctér közelében állottak:

A gárda 11,000 fő, Bécsben; a II. Oudinot 23,000 fő és IV. Masséna 33,000 fő, a Lobau szigeten; III. Davoust, 36,000 fő, Bécs és Köpcsény közt; a VII. hadtesttől a Wrede-hadosztály, 6000 fő, VIII. Vandamme, 10,000 fő, és IX. Bernadotte, 20,000 fő, St.-Pölten tájékán; végre a lovas tartalék Bessières, 7000 fő, Bécs körül. Összesen 146,000 fő.

A harctértől távolabb állottak, de a csatához bevonhatók voltak még: Jenő alkirály serege, 32,000 fő, Győrnél és XI. Marmont hadteste, 10,000 fő, Grácz ban.

Ha tehát mindkét fél az *összes* bevonható erőket a csatatéren összpontosítja, az osztrákok 170,000, a francziák 188,000 hozhattak harczba.

Hadműveleti tervek. Károly főherczeg szándéka az volt, hogy a francziákat, mint Aspernnél, a Dunán való átkelés közben támadja meg; ha pedig ez nem sikerülne, a támadást a Russbach mögötti előkészített állásban várja be.

Napoleon törekvése oda irányult, hogy az osztrákokat a Lobau északi oldalán rendezendő tűntetéssel lekösse s ezalatt a Dunán való átkelést gyorsan és meglepőleg a Lobau keleti oldalán végrehajtsa s azután az osztrák sereg baloldalában fejlődjék.

A wagrami csata.

Napoleon, az osztrákok figyelmének lekötésére irányzott, tüntető támadást már junius 30-án megkezdette. A Lobau északi oldalán különítmények szállottak át a balpartra, a Duna ez ágán hídak verettek, a csapatok egy

hídfő építését kezdték meg. E mellett az osztrák elővéd (Klenau) megtámadtatott, s a szigetekről erős ágyúzás kezdetett.

A következő napokban a bajor Wrede-hadosztály, Bernadotte, Davoust és Marmont hadtestei és az olasz alkirály serege erőltetett menetekben Bécsbe indíttattak.

Julius 4-én a csapatok legnagyobb része a Lobau szigeten és a Duna jobb partján a híd közelében egyesítve volt; a csata előkészületei be voltak fejezve.

Osztrák részen csak Kollowrath (III) hadteste vonúlt be. Schustek különítménye Kremsnél meghagyatott.

János főherczeg a fővezér hívó parancsát ugyan *junius elején* Körmenden megkapta, de ő előbb még Gyulay és Chasteler hadosztályaival egyesülni, és az olasz alkirály és Macdonald ellen tervezett vállalatát befejezni akarta. Mielőtt ez ajánlatára választ kapott volna, bekövetkezett Jenő alkirály támadása Győrnél. Az itt kifejlődött csata eredményét ismerjük. János főherczeg Komáromba volt kénytelen kitérni, honnét habozó lassúsággal Pozsonyba huzódott, s julius 4-én itt állott.

A csata első napja.

1809 julius 5. (*26-ik melléklet*).

Julius hó 4-én este 6 órakor a Lobau ágyúi újból megszólaltak s a támadás az északi oldalon ismétlődött.

Míg azonban az osztrákok figyelme ide fordúlt, a Lobau keleti oldalán a legnagyobb csendben 6 híd veretett át a Duna mellék ágán, mely a szigetet a balparttól elválasztotta.

Mihelyt a hidak használhatók voltak, tehát még az est folyamán, megkezdődött a csapatok átkelése. IV. Masséna a felső, II. Oudinot a közép, III. Davoust az alsó hídakon átkelt a Duna balpartjára, s mielőtt az osztrák csapatok csak a legcsekélyebbet észrevették, e hadtestek ott állást is foglaltak. Helyeiket a szigeten az utánuk vonúló csapatok foglalván el, a jobb parton is nagy mozgalom támadt s ez

figyelmeztette Károly főherczeget, hogy a döntés ideje elérkezett.

Károly főherczeg tehát még 4-én este sürgős parancsot küldött János főherczegnek Pozsonyba, hogy seregével a következő napon Marcheggre vonúljon.

Julius hó 5-én hajnalban a már említett franczia hadtesteken kívül Grouchy, Pulli és Montbrun lovas hadosztályai is a Duna balpartján állottak.

Masséna most megtámadta és elfoglalta Gr.-Enzersdorfot, melyre mint sarkpontra támaszkodva a franczia csatavonal egy nagy balra kanyarodást hajtott végre, míg arcza észak felé jutott. A jobb oldalt Bessières lovas hadosztályai födözték. E mozdúlat reggel 8 órakor be volt fejezve.

Károly főherczeg csakhamar átlátta, hogy Napoleon átkelését többé megakadályozni nem képes, minélfogva a hátrább fekvő Russbach állásban harczra készült.

A Russbach vonalon a jobb szárnyon Wagramnál I. Bellegarde, a közepén, Baumersdorfnál II. Hohenzollern, a balszárnyon Markgrafneusiedelnél IV. Rosenberg foglaltak állást. A jobb szárnyat közvetlenül Lichtenstein lovassága védte, tovább jobbra Gerasdorfnál a gránátos hadtest állott. VI. Klenau Masséna elől egész a Bisamberg aljáig húzódott vissza; ugyanott állottak V. Reuss és III. Kollowrath is.

Napoleon lassan, de következetesen előnyomúlt a russbachi állás ellen; ez előnyomúlás alatt a franczia balszárny veszélyeztetve lévén, Masséna ennek biztosítására erősen balfelé húzódott; az így keletkezett hézagba bevonúltak: Jenő alkirály két hadteste, Macdonald és Grenier, továbbá IX. Bernadotte. A XI. hadtest, (Marmont) és a gárda, a közép mögött második vonalban nyomúltak elő; a lovasság a jobb szárny mögött részint a második, részint a harmadik harczvonalban állott.

Este 6 óra volt, midőn a franczia sereg az osztrák vonallal szemben teljesen fejlődve állott. A harczot heves ágyúzás nyitotta meg, melyet a gyalogság támadó tűzharcza nyomban követett. Ez előkészitő küzdelem után Napoleon *este 7 órakor általános rohamot* rendelt.

De részint azért, mivel a művelet tiszta arcztámadás

volt, még inkább pedig azon okból, hogy Bernadotte a támadást csak egy órával később indította meg, a roham nem sikerült.

A harcz este 9 órakor véget ért. A csapatok elfoglalt állásaikban a csatatéren táboroztak.

A csata második napja.

1809 julius 6-án. (*27-ik melléklet*).

Károly főherczeg most a bisambergi csoportokat is működésbe hozta. VI. Klenau Aspern, III. Kollowrath Breitenlee és d'Aspre gránátosai Aderklaa ellen rendeltettek, míg V. Reuss Kagrannál második vonalat képezett. A Russbach vonalán álló hadtestek szintén támadó előnyomúlásra utasíttattak.

János főherczegnek, ki már 5-én parancsot kapott, hogy Marcheggen át Ob.-Siebenbrunnra meneteljen, e parancs sürgősen megújíttatott.

Napoleon még a Wrede hadosztályt vonta Bécsből a harcztérre.

A *támadást* reggel 4 órakor Bellegarde és Rosenberg kezdették meg, de bár a mozdulat sikeres volt, Károly főherczeg az előnyomúlást beszűntetni volt kénytelen, mivel Klenau, Kollowrath és a gránátosok még fölötte távol voltak.

Napoleon ezt fölhasználva, Aderklaat Bernadotte s részben Masséna csapataival elfoglalta; de a gránátosok azt újból visszavették s délelőtt 10 órakor a két hadtest hátrálni volt kénytelen.

Ugyanez időben Klenau elfoglalta Aspern, sőt Esslingen községeket is, minek folytán a francziák balszárnya teljesen át volt karolva.

Ámde Károly főherczeg még mindig János főherczeg megjelenésére várt, minélfogva a nyert előnyöket ki nem aknázhatta.

Napoleon a beállott szünetet egy nagyszabású művelet előkészítésére használta föl, mely nagyszerűségében a hadtörténelemben páratlanúl áll.

A művelet alapgondolata az volt, hogy az osztrák nagy kiterjedésű és a Russbach vonallal Aderklaanál kamóalakban összefüggő csatavonalat Aderklaanál áttöri s azután az erősebb Russbach vonalat mindkét oldalában átkarolja.

E végből Napoleon elrendelte, hogy Davoust csak egy gy. hadosztályt hagyva Rosenberggel szemben, két gyalog és két lovas hadosztálylyal az osztrák legszélső balszárnyoldalába kerüljön s az emelkedésre följutván, Rosenberg hadtestét oldalban és hátban támadja meg.

Ez idő alatt Napoleon *Macdonald* parancsnoksága alatt egy *60,000 főből álló óriási tömeget* alkotott. Jenő alkirály két hadosztálya (Lamarque és Broussier) többszörös vonal alakzatban egymás mellett, két hadosztály (Seras és Wrede) ezek mögött oszlopokban, végül ismét vonal alakzatokban az egész gárda; ezek képezték az áttörő tömeget, mely előtt egy *100 ágyúból* álló óriási üteg vonúlt föl. A tömeg jobb oldalát a gárda 18, a bal oldalát Nansonty 24 lovas százada védte.

A tömeg megalakítását Bessières 16 lovas századdal intézett többszörös rohammal födözte, melyek az osztrákok figyelmét és tüzét magukra vonták.

Déli 12 óra volt, midőn Davoust hadteste Markgrafneusiedelnél a magaslaton megjelent, mi egyrészt az átkarolás sikerét jelentette, másrészt Macdonald számára a támadás időpontját. A támadás megindúlt; a 100 löveg borzasztó tüze elsöprött maga elől mindent s ekkor következett a gyalogsági tömegek rohama. Az osztrák III. és gránátos hadtest sietve hátrált s már teljes sikerrel kecsegtetett a roham, midőn az osztrák csapatok Károly főherczeg személyes befolyása következtében az áttörő tömeg oldalai ellen fordúltak, Károly főherczeg pedig összes tűzérségét az arcz elé véve, a tömegeket lövedékeivel elárasztotta.

E művelet a támadás folytatását lehetetlenné tette s a csata e helyén továbbra csak ágyútűz folyt.

De a csata sorsa az osztrák balszárnyon már el volt döntve. Davoust hadteste föltartóztathatatlanúl nyomúlt előre s mivel e mozdúlathoz nemsokára Oudinot is csatlakozott, az egész osztrák balszárny hátrálni volt kénytelen.

Károly főherczeg, ki János főherczeg csapataira még mindig hiába várt, *délután 1 órakor* az általános visszavonúlást elrendelte.

Az osztrák sereg zöme Korneuburg felé, az úgynevezett csehországi úton Znaimnak tartott, míg Rosenberg hadteste a brünni úton vonúlt vissza.

A *veszteségek* pontosan nem állapíthatók meg, de azok mindkét fél számára külön 15—20,000 főre biztosan tehetők.

Napoleon csak Massénát küldte a znaimi úton, a zöm a brünni úton haladt elő.

János főherczeg földeríthetlen okokból 5-én nem reggel, hanem csak éjfélkor indúlt meg Pozsonyból és 6-án délután 5 órakor, tehát már a csata után ért Siebenbrunnra s látva, hogy minden elveszett, az est beálltával Marcheggre vonúlt vissza.

Többszörös hátvéd harczok után az osztrák sereg *Znaimnál* julius 10-én megállapodott; a francziák üldöző csapatai ide érvén, junius 11-én a két sereg előcsapatai újból összeütköztek, s már komoly küzdelmek folytak, midőn a fegyverszünet a harcznak véget vetett.

Károly főherczeg julius 30-án a fővezérletről lemondván, fényes katonai pályája itt véget ért.

A háborút az október 12-én kötött *Schönbrunni* béke fejezte be.

A tiroli fölkelés és a lengyelországi hadjárat.

Az osztrák haditervekben a tiroli fölkelés nagy szerepet játszott s ennek megfelelőleg volt előkészítve. A tiroliak ugyanis, 1805 óta bajor alattvalók, ez új viszonyt csak nehezen tűrték, s csak alkalomra vártak, hogy a bajor uralom ellen fölkeljenek.

Ausztria ez alkalmat az által adta meg, hogy *Chasteler* altábornagyot (a hadjárat kezdetén a VIII. hadtest parancsnoka) a fölkelés támogatása és vezetése végett Tirolba küldte. Chasteler 16 zljból, 3 lov. századból és 17 lövegből álló különítményével április 10-én lépte át Tirol határát.

A fölkelés azonban már jövetele hírére kitört s vezetői: *Hofer András*, *Teimer* és *Speckbacher* azonnal hozzá csatlakoztak; a bajor helyőrségek kiűzettek, s *Bisson* átvonúlásban lévő franczia dandára Wittaunál április 13-án elfogatott. Chasteler és Hofer most Trient ellen nyomúltak s Baraguay d'Hilliers hadosztályát Tirolból április 21-én szintén kiszorították.

Midőn Napoleon a regensburgi (eggmühli) csata után Bécs felé nyomúlt elő, a VII. *Lefévre* hadtestet Tirol ellen küldte, Chastelert pedig töldönfutóvá nyilvánította, ki elfogatás esetén nem mint katona, hanem mint hazaárúló ítélendő el s felakasztandó. Chasteler ezalatt a regensburgi eseményeket és Jelacsics visszavonúlását hallva, *Innsbruckba* sietett.

Lefévre egy hadosztálylyal a Lueg szoros irányában tüntetett, a Wrede és Deroi hadosztályokkal ellenben Innsbruck ellen nyomúlt, s miután Chastelert Wörgl mellett május 13-án visszavetette, május 19-én bevonúlt Innsbruckba.

Wrede hadosztálya azonban *május 23-án* Linzbe rendeltetvén, Deroi maga maradt Tirolban; ámde Chasteler, ki e közben Napoleonnak személyére vonatkozó hirdetményéről tudomást nyert, *május 25-én* elhatározta, hogy Tirolt elhagyja, s János főherczeg seregéhez csatlakozik.

Hofert és társait ez esemény nem zavarta meg s a tiroliak Deroi hadosztályát az *Isel* hegyen *május 29-én* megvervén, Innsbruckba vetették, majd pedig Bajorországba visszaűzték.

Chasteler a Dráva völgyén vonúlt vissza, s junius 15-én Gyulay hadtestéhez csatlakozott.

A wagrami csata után Napoleon 50,000 embert küldött Tirol ellen s az osztrák csapatok ez országot a znaimi szerződés folytán el is hagyták. De *Hofer*, *Haspinger* és *Speckbacher* a harczot tovább folytatták és a bajorokat a *Sachsenklemmenél*, *Maulsnál* és az *Isel* hegyen ismételve megvervén, Tirolt harmadszor is fölszabadították, mire Hofer augusztus 14-én, mint Tirol parancsnoka vonúlt Innsbruckba.

Midőn azonban szeptember havában a Napoleon által küldött csapatok Tirolba bevonúltak, a fölkelés apróbb küzdelmek után november havában véget ért. Tirol a schön-

brunni békében Bajorországhoz csatolva maradt, *Hofer András* pedig, ki a béke daczára új fölkelést szított, 1810 január 10-én elfogatott és *február 20-án* Mantuában főbelövetett. Ausztria e leghűbb emberét megmenteni nem volt képes, de azután az innsbrucki templomban neki szobrot emeltetett.

A *lengyel hadszínhelyen* Ferdinánd főherczeg a VII-ik hadtesttel (35,000 fő) kezdetben szerencsésen harczolt, s *Ponyatovszky* lengyel seregét az április 19-én *Raszyn* mellett vívott ütközet után Varsóból kiszorította.

Midőn azonban Ponyatovszky hadműveleteit Gallitzin orosz hadteste is támogatta, a lengyelek julius elején ismét támadásba mentek át.

Ferdinánd főherczeg ekkor, Lengyelországot föladva, Krakóig hátrált, majd — a wagrami csata után — részben Magyarországba, részben Sziléziába vonúlt vissza.

A znaimi fegyverszünet az ellenségeskedéseket itt is megszűntette.

Eredmény.

A *schönbrunni béke*, mely október 14-én köttetett meg, az osztrák császárságra ismét súlyos csapást mért.

Karinthia felső része, Krajna, Görcz, Triest, Istria, Fiume és Horvátországnak a Száván túli része az újonnan alkotott *Illyriai királysághoz*, Salzburg, Berchtesgaden és az Inn-negyed *Bajorországhoz*, Nyugot-Galizia, Krakó és a tarnopoli kerület a varsói nagyherczegséghez csatoltattak.

Kétezer négyszög mértföldnyi terület, s közel 4 milliónyi lakosság vált ki az osztrák birodalomból, mely ellenállásra többé képes nem volt.

Összegezés.

Az 1809-ik évi háborúnak katonai s egyáltalában hadművészeti szempontból különös érdeket kölcsönöz azon körülmény, hogy benne a főhadszínhelyen Európa elismert két legnagyobb hadvezére *Napoleon* és *Károly* főherczeg mérkő-

zött egymással. Két nagy szellem, mindenik a vezéri tulajdonok legszebbjeivel megáldva küzd itt egymással a dicsőség, a halhatatlanság koszorújáért s megnyerte mindkettő; mert ha a győzelem végeredményében Napoleoné volt is, Károly főherczeg működése a két világhirű csatában oly jeles volt, hogy a legyőzetés érdemét, dicsőségét legkevésbé sem kisebbíti.

Mivel azonban czélunk a tanulás, a következő összegezésben, bárha csak főbb vonásokban is meg kell említenünk mindazt, mit a hadtörténelem, mint a hadi események igaz és pártatlan bírája, e háború hadműveleteiről s csatáiról följegyez, s hogy a két nagy hadvezér sikereit és balsikereit mikép indokolja.

A háború kezdetén, a hadászati fölvonúlásnál, Károly főherczeg határozottan előnyben volt Napoleon fölött; az osztrák sereg a hadműveletekre előbb volt készen s elég kedvező csoportosításban állott. Ha Károly főherczeg az előnyt fölhasználva gyorsan és meglepőleg Davoust seregére tör, ez az elkülönítve megverettetés veszélyétől alig menekszik vala meg. De Károly főherczeg a vezetés surlódásai következtében megkésett s ez idő alatt a helyzet megváltozott. A főherczeg ekkor az első tervet föladta s új csoportosítást rendelt el, mely teljes három heti időt vett igénybe. E hosszú idő ép elég volt Napoleonnak arra, hogy seregét a hadműveletekre képessé tegye, a hadászati fölvonúlást befejezze s az eddigi kedvezőtlen hadászati helyzetet előnyére megváltoztassa. Károly főherczeg azon gondolata, hogy Davoust (most már Regensburgnál) elkülönítve megveri, még ezután is végrehajtható lett volna, ha a sereg mozdúlatai gyorsabbak. De az osztrák sereg csak 8 nap alatt jut az Inntől az Isarig (90 klmtr.), a támadás a 9-ik napon határoztatik el, s a 10-ik napon hajtatik végre. Davoust időt nyert a csatlakozásra és a vállalat nem sikerült.

De sőt még rosszabb dolog következett. Károly főherczeg a regensburg-i előnyomúlással seregét kétfelé osztotta s így, míg ő Davoust elkülönítésén működött, saját seregének Landshutnál visszahagyott része jutott elszigetelt viszonyba s megveretett; egyidejűleg pedig Napoleon az

osztrák sereg baloldalába jutott s a mesteri hadászati megkerülés Eggmühlnél, hol Napoleon egész hadsereggel jelent meg a főherczeg oldalában, ép oly mesteri befejezést nyert.

A regensburg-eggmühli csatában harczászatilag figyelemre méltó, hogy az osztrák sereg ereje zömével az irányt elhibázza s a támadást oda intézi, hol ellenség nincs, míg a főirányban csak alárendelt erők állanak, melyek a franczia zöm lökemét fölfogni képtelenek.

A regensburgi csata után Napoleon nem követi a főherczeget, hanem gyors menetekkel Bécsnek tart, s evvel nemcsak az erkölcsi hatásra számít, mit a főváros elfoglalása előidéz, de az osztrák sereget a balparton meg is akarja előzni, mi ha sikerül, hadászati helyzete aránytalanúl kedvezőbb, mintha a főherczeget a Böhmenwaldon át követi.

Az átkelés a híd elégetése folytán nem sikerült s így Károly főherczeg időt nyert.

A most kifejlődő asperni csatában mindkét rész magatartása gyönyörű. Napoleon bámulatos érzékkel kitalálja a legkedvezőbb, mondhatnók ideális átkelő pontot s hogy az első nap seregének csak $^1/_3$-át vihette át, az ellenfele ügyes intézkedéseit dicséri. Károly főherczeg ellenben példáját adja annak, hogy mikép kell az ellenséget a legkedvezőtlenebb viszonyok közt harczra kényszeríteni. Nagy kár, hogy Rosenberg oszlopai elkésve léptek föl, mert különben a csata, sőt tán a hadjárat sorsa már az első napon eldűlhet vala. A második napi csatában mintáját látjuk az áttörés rendezésének és megakadályozásának, mely műveletben mindkét fél a legtökéletesebb művészettel járt el.

A következő időszakban bámulatot keltenek a nagyszerű intézkedések, melyekkel Napoleon az újbóli átkelést és a döntést előkészíti, miközben még időt talál arra is, hogy az ellenséges sereg egy része ellen a hadjáratra nagy befolyású mellék hadműveleteket (Győr) intézzen.

Az osztrák fővezérlet az időt nem használta ily jól ki, s míg Napoleon seregrészeit még Olaszországból, Dalmátiából, Stájerországból és Tirolból is egyesíti a döntő csatára, az osztrák sereghez még a legközelebbi pozsonyi hadtest sem csatlakozik, mely pedig a csatatértől alig 40 klmtrre

van. Igy történik, hogy a döntő wagrami csatában Napoleon majd 40—50,000 főnyi túlerővel léphet föl.

A wagrami csata előtt a Dunán való átkelés sikere mutatja a gondos előkészítés hasznát. Maga a csata a második napon a csapatok és fegyvernemek mesteri kezelésének legnagyobbszerű példája. Az áttörés és átkarolás kettős művelete oly tökélylyel volt rendezve, milyenre csak a legnagyobb hadvezérek képesek. De bámulatos és nagyszerű Károly főherczeg védekezése is, melylyel a veszedelmesebb, a hadsereget megsemmisítéssel fenyegető áttörést megakadályozni képes volt. Ha a pozsonyi sereg el nem késik, meggátolja talán az átkarolást is; de a nélkül ereje a második művelet megakadályozására nem volt elégséges. A csata elveszett.

A tiroli fölkelés hadművészeti szempontból is érdekes, mert mutatja, hogy a jól előkészített s kedvező viszonyok közt föllépő népfölkelés, még gyakorlott, harczedzett csapatokkal szemben is fontos tényező, mely a működő sereg hadműveleteit hathatósan képes elősegíteni.

V. FEJEZET.

A SPANYOL HÁBORÚ.

1807—1814.

Előzmények.

Már az 1809-ik évi háború előzményeinél fölemlítettük, hogy Napoleon Francziaország legveszélyesebb ellenségének Angliát tartotta, s hogy ellene háborút nem viselhetvén, őt a *szárazföldi zár* alkalmazása által iparában és kereskedelmében megsemmisíteni, s így ártalmatlanná tenni törekedett. Ugyanott megemlítettük azt is, hogy a szárazföldi zár következményeiben nemcsak Angliát, de Francziaország szövetségeseit is sújtotta, s hogy ezek között a kis *Portugallia* volt az első, mely e rendszabálynak ellenszegűlvén, az angoloknál keresett védelmet. Portugallia példáját csak-

hamar *Spanyolország* is követte, s igy a pyrenäi félszigeten egy közel 7 évig tartó nagy jelentőségű háború tört ki, mely Francziaország legjobb csapatait, Napoleon legkiválóbb vezéreit állandóan lekötötte, majd később fölemésztette s igy Napoleon bukásának közvetve okozója lőn.

A spanyol háború tehát nagy mértékben befolyásolta ama világtörténelmi eseményeket, melyek Európa nagyobb államaiban folytak s igy leirásának a legújabb kor hadtörténelmét tárgyaló kézi könyvből hiányozni nem szabad.

Ámde e leirás nagy, majd leküzdhetetlen akadályokba ütközik, mert jellege a többi háborúk jellegétől annyira különbözik, eseményei oly számosak, oly sajátszerűek, hogy azokat oly módon, mint az eddigi háborúkkal tettük, tárgyalni majd lehetetlen. Nincs itt szó nagy hadseregek egyirányú működéséről, nagy hadműveletekről, melyek döntő csatákkal végződnek, hanem az eredmények ama számos különnemű és sajátszerű vállalatok eredményeinek összegéből származnak, melyekből a spanyol háború áll.

Ebből következik, hogy az események kimerítőbb előadása, áttekintése és egybefoglalása oly feladat, mely csak nagyobb keretben s számos graphikai vázlat támogatása mellett volna sikerrel megoldható. Mivel pedig ezt a jelen műben tennünk lehetetlen, arra szorítkozunk csupán, hogy a háború legfőbb mozzanatait vázlatszerűen összefoglaljuk.

A háború kezdetétől a cintrai capitulátióig.

(1807 okt. 22-től 1808 aug. 28-ig.)

A tilsiti béke után Napoleon fölhívta Portugallia kormányát, hogy kikötőit az angol hajók előtt zárja el. Portugállia erre *1807 okt. 22-én* az angol szövetség megkötésével válaszolt.

Napoleon ennek folytán *Junot* alatt egy 28,000 főnyi sereget küldött Portugalliába, mely akadály nélkül bevonúlt Lissabonba. Spanyolország első minisztere, don Manuel

Godoy támogatta a franczia törekvéseket s igy történt, hogy Junot összeköttetéseinek biztosítására *Murat* alatt *1808 február havában* még további 50,000 fő kelt át a Pyrenäy hegylánczon, mely azonban már Spanyolországban *Vitoriánál* állapodott meg, s egyszersmind az északi Spanyolország főbb várait: Pamplunát, San-Sebastiánt, Figuerát és Barcelonát is megszállotta.

A franczia befolyás ez alatt tovább működött s a trónörökös Godoy által fogságba vettetett; de a nép kiszabadította s helyére a hazaárúló Godoyt tette. Erre IV. Károly király a trónról fia javára lemondott, ki *VI. Ferdinánd* néven a kormányt átvette.

Ez események hírére Murat 30,000 emberrel *márczius 23-án* bevonúlt Madridba. A trónversengést Napoleon Bayonneban olykép intézte el, hogy a spanyol koronát *május 5-én* testvére *József* fejére tette.

A spanyol nép azonban e rendelkezésekkel nem értett egyet. A lázadás Madridban, s nyomban utána egész Spanyolországban kitört. Minden tartományban kormányzó bizottságok (juntak) keletkeztek s a sevillai junta egész Spanyolország nevében a franczia törekvések ellen nyilatkozott.

Murat a madridi lázadást véresen elfojtotta s megindította oszlopait a tartományokba is. Ezek nagyobbára szerencsések voltak. Lefévre *Palafox* seregét *Zaragozába* vetette vissza, Bessières szétverte *Cuesta* 30,000 főnyi seregét *Medina* del Rio Seconál. De szerencsétlen volt *Dupont*, ki *Castanos* fölkelő vezér serege által *Baylen* mellett megveretett, s két oldalról körűlfogva *junius 21-én* 15,000 főnyi hadosztályával capitulált.

Hallatlan dolog volt ez, hogy egy franczia hadosztály *népfölkelő* csapatok által megadásra kényszeríttetett s hatását nem is tévesztette el. József király, Madridot elhagyva, az Ebro mögé vonúlt; Zaragoza ostroma megszűntettetett; a franczia csapatok Spanyolországban védelemre szorítkoztak.

Még rosszabbra fordúlt a francziák ügye *Portugalliában*.

Az angol kormány ugyanis elhatározta, hogy a Spanyol-portugall ügyet ezentúl nemcsak pénzzel, de tettleg is —

tehát vezérekkel és csapatokkal — támogatja. E czélból *1808. augusztus 6-án* a Mondego öbölben *Sir Wellesley Arthur* (később *Wellington*) tábornok alatt 9000 főnyi angol sereg szállt partra, mely Spencer 5000, majd további 4000 főnyi angol s 2000 főnyi portugall csapattal szaporodván, Junot alig 14,000 főnyi seregét *Vimiero* mellett augusztus 21-én teljesen megverte. Midőn pedig az angol sereg *Dalrymple* gibraltári parancsnok megérkeztével 32,000 főre szaporodott, Junot alkudozásokba volt kénytelen bocsátkozni.

Az augusztus 28-án megkötött *cintrai egyezmény* folytán Junot serege, ágyúival és málhájával együtt, angol hajókon Franczіaországba szállíttatott vissza.

Napoleon spanyol hadjárata.

1808 október 30-tól 1809 február 20-ig.

A dolgok e kedvezőtlen fordúlatánál szükségesnek látta Napoleon, hogy a hadszínhelyen személyesen megjelenjen, annál is inkább, mivel a spanyol-portugall események híre máris mozgalmakat keltett Európában s Ausztria már fegyverkezett is Franczіaország ellen. Miután tehát Napoleon az erfurti congressuson Oroszország barátságát megnyerte, Spanyolországba indúlt.

A spanyol hadak József futása után az Ebro vonalig nyomúltak elő s október végén következőleg állottak: jobb szárnyon az aragoniai sereg *Palafox* (25,000) Zaragozánál; középen az andaluziai sereg *Castanos* (30,000) Tudelánál és az estremadurai *Belvedere* (20,000) Burgosnál; végre a balszárnyon *Blake*, később *Romana* (45,000) az Ebrotól a tengerig. Tartalékban egy 10,000 főnyi hadtest állott a *Somo Sierra* szorosnál, mely egyszersmind a fővárost védte; ezenkívül 30,000 főnyi angol sereg *Moore* alatt útban volt részben Portugalliából, részben Corunából (Galicia). *Duhesme* hadosztályát Barcelonában *Vires* cataloniai serege körűlzárolva tartotta.

Napoleon a spanyol szárnyakat egyelőre csak foglalkoztatni akarta s e végből *Lefévret* és *Victort* Blake és Romana, *Monceyt* Palafox ellen, *St Cyrt* Barcelona fölmentésére küldte. Maga a főserreggel, mely *Soult*, *Ney*, a *gárda* hadtestekből és *Murat* lovasságából állott, előbb az estremadurai sereget támadta meg, melyet Soult *Burgosnál november 10-én* szétvert. Castanos és Palafox ezalatt *Tudelánál* egyesültek; e sereget most *Lannes* (Moncey helyett) arczban, Ney pedig oldalban támadták meg s *november 23-án* színtén szétverték. Hasonló sikerrel működtek Victor és Lefèvre is, kik Romana seregét már november 11 én *Espinosa* mellett szétugrasztották. Végre, miután a Somo-Sierránál álló tartalék sereg november 30-án színtén megveretett, (a spanyol nagy üteget lengyel dsidások veszik be) Napoleon deczember 2-án Madrid elé ért, mely még ugyan az nap capitulált.

Romana, hadtestének romjaival, egyesült *Moore* angol seregével s most mindketten Soult ellen szándékoztak támadni; midőn azonban megtudták, hogy Napoleon maga siet Soult támogatására, a legnagyobb sietséggel vonúltak vissza; a *Coruna* mellett *1809 január 16-án* vívott csatában az angol sereg szétveretett, maradványai pedig hajókra szálltak; maga Moore a csatában elesett.

A korábban már megvert estremadurai sereg újból összeállott maradványait Lefévre *Meridánál*, az andaluziaiakat pedig Victor *Uctesnél* ismételve megverte, s igy a középen a harcz megszűnt.

St Cyr fölmentette *Barcelonát* és a spanyolokat többször megverte; de helyzete nehéz volt, mert *guerilla csapatok* lépten nyomon kisérték minden mozdulatát s a sereg élelmezését szerfölött megnehezítették.

Arragoniában Palafox serege Zaragozába zárkózott, melyet Lannes és Mortier 1809. február 20-ig ostromolt, míg végre e vár is capitulált.

Napoleon, bár az eredmények aránylag nagyok voltak, a spanyol ügyek menetével korántsem volt megelégedve; de az osztrák háború kitörése arra kényszerítette, hogy Párisba visszatérjen. József király mellé Napoleon, távozása után, Jourdan tábornagyot rendelte.

Az 1809-ik évi spanyol hadjárat.

Napoleon még távozása előtt elrendelte Portugallia megszállását s e czélra *Soult* hadtestét rendelte ki, melyet északon *Ney*, délen *Victor* volt támogatandó.

Soult bevonúlt Portugalliába, elfoglalta *márczius 29-én* Oportot, de mivel Victor hadteste *Cuesta* estremadurai (most már ismét 30,000 főre emelkedett) serege által leköttetett, Ney pedig Galicia és Asturia fékentartásával volt elfoglalva, Soult magára maradt.

Midőn tehát *Sir Arthur Vellesley* ismét megjelent, s maga egy 20,000 főnyi angol, *Beresford* pedig egy erős portugall sereget vezetett Oporto ellen, Soult kénytelen volt Portugalliát föladni s Neyvel egyesülendő, észak felé vonúlt. Az egyesülés után új vállalatot indítottak ugyan a vezérek, de ez egy tévedés következtében (Ney téves irányban menvén, az érintkezést elvesztette) sikertelen maradt.

Ez idő alatt Wellesley serege Madrid ellen vonúlt s Alcantarán át Oprezába jutva, itt Cuesta estremadurai seregével egyesült. A sereg létszáma most 60,000 fő volt.

A Madrid ellen való előnyomúlásnál a főssereg jobb oldalát a Toledoból Madrid ellen támadó *Vanegas* andaluziai serege, baloldalát pedig a Cindad Rorigo ellen működő Beresford portugalli serege biztosította.

József spanyol király Wellesley ellennébe egyelőre csak *Victor* és *Sebastiani* 40,000 főnyi erejét állithatta, melyhez Madridból még vagy 10,000 fő csatlakozhatott; de parancsot küldött Soultnak és Neynek, valamint az Arragoniában lévő Mortiernek is, hogy Madrid felé siessenek.

De még mielőtt a segélyhadak beérkezhettek volna, József elhatározta, hogy Wellesley *Talaveránál* álló seregét megtámadja. E csatát, mely Wellesleynek a *Wellington* herczegi czímet szerezte s mely Wellington csata rendszerének legjobb példája, a következőkben részletesebben ismertetjük.

A talaverai csata.

1809 julius 27-én. (*28-ik melléklet*).

A *franczia* hadsereg a talaverai csatában a következő részekből állott:

A spanyol királyi *gárda* (4000 fő); *I. Victor* hadteste, IV. *Sebastiani* hadteste és *Desolles* tartalék hadosztálya. Összesen mintegy 50,000 fő, közte 7000 lovas és 80 löveg.

A *szövetséges* sereg angol része a *Sherbrok*, *Hill*, *Makenzie* és *Campbell* gyalog és a *Payne* lovas hadosztályból állott; ehhez csatlakozott *Cuesta* 35.000 főnyi serege; összesen tehát mintegy 60,000 fő, közte 10,000 lovas és 100 löveg.

A *szövetséges sereg felállítását* a Tajo és a Sierra de Montalban közt vette; a teljesen sík jobb szárnyon *Talavera la Reyna* város előtt s attól északra Cuesta spanyol serege állott; ehhez balra csatlakozott (még a síkon) az angol Campbell hadosztály, a tovább északon fekvő s a Sierra de Mont Alban hegyláncztól egy széles völgysík által elkülönített magaslaton Sherbrok, végre Hill hadosztályai következtek; a Makenzie gyalog hadosztály, mely a julius 27-iki harczban sokat szenvedett, második harczvonalban állott, egyik dandárával a hegyen, másikkal a síkon. Tőle jobbra az angol gárda. Az angol lovasság két dandára a balszárny, egy dandár a Campbell hadosztály mögött.

A harczot *julius 28-án* a Victor hadtestéhez tartozó Ruffin hadosztálynak Hill állása ellen intézett támadása vezette be, de siker nélkül.

Wellesley, miután a Sierra de Montalban lejtjein franczia gyalogság mutatkozott, ide Basselour spanyol hadosztályát rendelte.

Ezután 4 órai szünet következett, mely alatt József, Victor tanácsára, a támadást megújította.

A támadás a jobbszárnyon az I. hadtesthez tartozó Villatte és Ruffin hadosztályokkal, középen az egész IV. hadtesttel hajtatott végre; Victor Anson lovastámadását fényesen visszaverte ugyan, de Hill erős állása ellen nem boldo-

gúlt; Sebastiani két ízben betört az angol állásba, de Wellesley tartalékai, Makenzie egyik dandára és a gárda, a francziákat ismét kivetették; a harmadik támadásnál még a spanyol lovasság is a francziák oldalába tört s így a támadás itt is meghiusúlt. Hasonló sorsa volt a Lapisse hadosztály elkülönített támadásának is.

A francziák ekkor eredeti állásaikba vonúltak vissza, s a harcz este 6 órakor véget ért.

Az angolok és spanyolok *vesztesége* 6800 fő volt, a francziáké közel 9000.

Wellington csatarendszere, mely a kitünően megválasztott védő állásokban folytatott harczból, s az ellenségnek magában ez állásban való leküzdéséből (a tartalékok czélszerű fölhasználásával) állott, diadalt aratott.

A talaverai csata után Wellington a nyert előnyt nem aknázhatta ki, részint mivel Cuestával egyenetlenségbe jutott, s ez őt támogatni vonakodott, még inkább pedig azért, mert hátában Plasenciánál Soult 50,000 főnyi serege jelent meg.

Wellington ekkor a spanyolok egyrészével a Tajo, majd a Guadiana mögé vonúlt vissza s a portugalliai határon Badajoznál állapodott meg. A spanyol had másik része Vanegas seregéhez csatlakozott, mely azonban *augusztus 11-én* Sebastiani hadteste által *Almonacidnál* teljesen szétveretett.

Soká tartott most, míg a sevillai junta Spanyolország déli részében az estremadurai sereg maradványaiból egy új hadsereget szervezett. Végre november közepén *Ariezaya* egy 50,000 főből álló spanyol sereget vezetett Madrid ellen, de *november 18-án* Sebastiani, Mortier és Victor egyesült hadtestei által *Ocanna* mellett súlyos vereséget szenvedett, mely 20,000 spanyolt juttatott a francziák kezébe. Hasonló sorsra jutott *Del Parque* serege is, melyet *Marchand* (Ney hadtestével) Alba Tormes mellett vert meg.

Mind e győzelmek alig javították a francziák helyzetét, s bár Suchet és St. Cyr Arragoniában és Cataloniában szintén szerencsével küzdöttek, a háború befejezése még a távol jövőben sem volt remélhető.

Az andaluziai és portugalliai hadjárat 1810-ben.

Az ocannai szerencsés csata után József király *Andaluzia*, Spanyolország e legszebb és leggazdagabb tartományának, megszállását határozta el. A megszállásra *Soult* parancsnoksága alatt Victor, Sebastiani és Mortier hadtestei rendeltettek ki.

A megszállás minden nagyobb akadály nélkül ment végbe; József *január 31-en* bevonúlt Sevillába. De a kormány már nem itt, hanem Cadizban székelt, itt pedig a franczia sereg semmit sem végezhetett.

Ez idő alatt a *portugalliai hadjárat is* megindúlt. Napoleon rendelkezései szerint *Masséna* a Junot, Ney és Reynier hadtestekkel a Tajo jobb partján, *Soult* pedig a másik három hadtesttel annak balpartján volt előnyomúlandó. De miután József Soult seregét Andaluziába küldte, Masséna csak lassan nyomúlhatott elő, s Wellington seregével szemben nagy sikerre nem igen számíthatott.

Wellington ugyanis a talaverai csata után, mint már említettük, Badajozba, innét pedig Portugalliába ment s Lissabontól északra *Torres-Vedrasnál* egy háromszoros sáncz által körűlvett erős tábort épített.

Masséna *julius 11-én* elfoglalta *Cindad-Rodrigo augusztus 17-én* pedig *Almeida* várakat, majd Celoriconak s végre a tengerpartnak tartott. De Wellington *Bussaconál* útját állta, szokása szerint egy kitűnő fölállításban, melyet Masséna szeptember 27-én hiába támadott meg. Masséna ekkor az állást megkerűlte, minek folytán Wellington *Torres-Vedrasra*, az erődített táborba vonúlt, hol most 60,000 főnyi sereget egyesített.

Masséna az erődített vonalak elé érve, az október 9-én és 10-én végrehajtott kémszemlék alkalmával meggyőződött, hogy ezek ellen alig 40,000 főnyi seregével nem boldogúlhat s erősbítésért Napoleonhoz fordúlt, ki Soult támogatását helyezte kilátásba.

Az erősbítéseket megérkeztéig Masséna az angol táborvár előtt várakozó állást foglalt.

A spanyol háború eseményei 1811-ben.

Masséna 1811 márczius 8-ig maradt Torres-Vedras előtt, de ekkor az élelmezés nehézségei és a hátában folyó guerilla harczok miatt visszavonúlni volt kénytelen. Előbb Celoriconak, majd Almeidán át Salamancának tartott. Wellington 80,000 főnyi seregével nyomban követte s elfoglalta *Almeidát*, melynek fölmentésére Masséna *május 3-án* egy sikertelen kísérletet tett.

Időközben Soult is megindúlt Masséna támogatására s márczius 11-én elfoglalta *Badajozt*, de Andaluziába rövid időre visszatérvén, hathatós segítséget nyújtani képes nem volt. Másodszor is visszatérve Badajozhoz, azt már angol ostrom alatt találta. Soult megtámadta ugyan *május 16-án* az angol *Beresford* által vezényelt ostromló sereget *Lerenánál*, de sikertelenül.

Ezután Soult a Masséna helyére lépett *Marmont-al* egyesült, de az angolok is segítséget nyertek, mert Wellington maga jött Badajozhoz. A franczia seregek azonban az angol vezért, összeköttetéseit fenyegetvén, visszavonúlásra bírták, mire Marmont Salamancára, Soult Andalusiába tért vissza.

Keleten *Suchet* elfoglalta Leridát, Tortozát, Tarragonát, Valenciát és Saguntot; de a franczíák helyzete ennek daczára válságos maradt, mert Wellington megerősödve támadásba ment át, míg Napoleon, az orosz háború miatt, Spanyolországba erősbítéseket nem küldhetett.

Wellington támadó hadjárata 1812—1814-ig.

Mihelyt Wellington a franczia hadseregek távozásáról értesűlt, azonnal visszafordúlt, s ostrom alá fogta *Cindad-Rodrigot*, mely már 1812 *január 22-én*, majd *Badajozot* is, mely *április 6-án* capitulált.

Junius havában támadásba menvén át, egy Marmont seregével *Salamanca* mellett vívott véres csata után *jun. 22-én*

elfoglalta *Salamancát*, *augusztus 12-én* pedig bevonúlt a franczia által elhagyott fővárosba, *Madridba*.

Ez időtől fogva a Spanyolországban maradt franczia seregrészek Napoleontól semmiféle támogatást nem nyervén, már csak védelemre szorítkoztak.

József király Valenciába vonúlt vissza. Soult seregét Andaluziából szintén ide vonva, a franczia hadak még egyszer támadtak s e támadás által Wellingtont Madrid elhagyására és Cindad-Rodrigora való visszavonúlásra birták ugyan, de e siker csak futólagos értékű volt. A franczia seregek létszáma napról-napra apadt és azok pótlására egyetlen zászlóalj sem érkezett többé Franczia országból, míg Wellington serege részint angolokkal, még inkább pedig spanyolokkal ugyanily mértékben erősbödött.

1813 tavaszán, midőn Napoleon szerencséjét még egyszer megkísértve Németországba vonúlt, megindúlt Wellington serege is, hogy Spanyolország terűletét a franczia invasio alól fölmentse.

Az angol fősereg létszáma 75,000 fő volt, melyet még 50,000 főt meghaladó spanyol hadak támogattak. József ezek ellenében Burgosnál csak 90,000 főt állíthatott, míg Suchet Valenciában még mintegy 35,000 fő fölött rendelkezett.

Az angol fősereg, jobb oldalában az andaluziai, baloldalában a galiciai spanyol sereg által biztosítva, május közepén átkelt a Dueron s Burgos ellen menetelt.

József király magát gyöngének érezvén, az Ebro mögé vonúlt vissza; de végre, ha csak magát Spanyolországból harcz nélkűl kivettetni nem akarja, meg kellett állapodnia.

A franczia sereg tehát az Ebro mögött *Vittoriánál* állást foglalt. Itt ment végbe junius 21-én a döntő csata, mely Spanyolország sorsát végleg elintézte.

Wellington hosszas küzdelem után hatalmába ejtette a franczia jobb szárny által makacsúl védett magaslatokat s evvel a bayonnei műútat, a francziák visszavonúlási vonalát. A franczia sereg romjai *Pamplunába* menekűltek. A tűzérség nagy része (150 löveg) és az egész málha az angol-spanyol sereg kezébe kerűlt.

A vittoriai roppant vereség értéktelenné tette *Suchet* győzelmeit, melyeket *Murray* és *Harispe* angol tábornokok fölött kivívott.

Napoleon József királyt visszahívta Párisba s főparancsnokká Soult tábornagyot nevezte ki; de a dolgok folyamán *Soult* már alig volt képes változtatni s a Pyrenäi szorosok védelmével meg kelle elégednie.

1814 február közepén, midőn a szövetséges seregek Franczia-ország területén állottak, Wellington is újból támadásba ment át, azon szándékkal, hogy a Pyrenäi hegyláncon át szintén Franczia-országba nyomúl. Február 15-én megverte a franczia előcsapatokat *St. Palaisnál*, majd *február 26-án* magát a fősereget *Orthez* mellett. *Beresford* megszállotta Bordeauxt, míg Wellington *Toulouse-nak* tartott, hol Soult hadai állottak. A támadás *április 10-én* sikerült; a spanyolországi franczia hadseregnek ez volt utolsó csatája. *Soult április 12-én* 35,000 emberével Carcassone felé vonúlt, hogy Suchet hadával egyesüljön.

A következő napon azonban már Napoleon letételéről értesült, mire Wellington, Soult és Suchet tábornokokkal megkötötte a *toulouse-i egyezményt*, mely a franczia-spanyol háborúnak véget vetett.

A párisi béke Spanyolország függetlenségét és 1792 január 1-én bírt határait ismét visszaadta. A franczia hadseregek 7 évi küzdelme kárba veszett.

Összegezés.

A spanyol háborúban az eddig győzelmes franczia hadsereg, mely már Európa legkitűnőbb hadseregeivel megmérkőzött, egy új tényezővel áll szemben s ez: a hazája, tűzhelye, függetlensége védelmére kelő *spanyol nép*. A hadjárat megindításakor Napoleon kétségkívül nem számított arra, hogy a politikailag gyámoltalan király rossz kormánya alatt élő spanyol nép, törekvései ellenében oly nagy és szívós ellenállást fejtsen ki.

Csak későn látta, hogy a forradalom és a nép által fölemelkedett Franczia-országhoz és császárjához méltatlan dolog, egy más nép szabadsága ellen fegyvert ragadni, csak

későn tapasztalta, hogy itt nem kabinetek és dinastikus hadseregek, hanem fölkelő kormányok és néphadsereg állanak vele szemben, melyek ellen az eddig folytatott hadviselési mód sikerre nem vezet. Nem vezet pedig azért, mert a hazáját és függetlenségét védő nép ereje kifogyhatatlan, melyet döntő csatákkal megtörni, fővárosa és segélyforrásai elfoglalása által békére kényszeríteni nem lehet. Mint a forradalmi háborúk alatt Franciaország, úgy védekezett most Spanyolország a betolakodó idegen hatalom ellen s mert ügye szent és igazságos volt, a spanyol nép ép úgy legyőzhetlenné vált, mint akkor a franczia.

Ámde a franczia fegyverek becsületét, a császár legyőzhetetlenségébe europaszerte vetett hitet, fenn kellett tartani. Az események magukkal ragadták Napoleont, Franciaországot, a harczot a végletekig folytatni kellett.

A spanyol háború azonban oly mérveket öltött, hogy a más irányban is lekötött császár *erejét megosztani volt* kénytelen s ez már magában véve nagy hátrány, mely súlyosabbá vált azáltal, hogy a spanyol nép példáját utánozva, csakhamar a *többi* elnyomott népek is fegyvert ragadtak s a küzdelem vihara oly óriási hullámokat vert, hogy azokon Napoleon hajója végre is szétzúzódott.

Hadművészeti szempontból a spanyol háború számos érdekes tünetet mutat, melyek közül kiemeljük a következőket:

A spanyol néphadseregek nagy előnyben voltak a francziák fölött. Fentartásuk kevés gondot adott, összeköttetéseikre figyelmet fordítaniok nem igen kellett, mert hazájuk minden városában, minden vidékén készséges támogatásra leltek, szükségleteik beszerzésében a nép által segíttettek. Nagy előnyük volt e hadseregeknek továbbá, hogy *kiegészítésük* gyors, biztos és könnyű volt, mert a nép ezerszámra jelentkezett zászlóik alá s ha a francziák egy hadsereget szétvertek, néhány hét, sőt néha már néhány nap letolyása alatt egy nagyobb, erősebb hadsereg állott ismét előttük, hogy a harczot megújítsa.

A nép még azáltal is nagy mértékben támogatta a hadsereget, hogy az ellenség minden mozdúlatairól híven és gyorsan tudósította.

Mindezek daczára azonban a spanyol fölkelés csak rövid életű lehet vala, *ha az angolok által nem támogattatik.* A tisztán fölkelőkből álló seregek helyeiket fölötte ritkán állották meg s győzelmet csak ott arattak, hol angol segélyhad is volt, vagy a hol a főerőt az angolok képezték. Anglia jeles csapatokat, kitünő vezéreket, pénzt és hadiszereket adott a spanyoloknak, s így a háború sikerének oroszlánrésze az angolokat illeti. Nélkülök a fejetlenség, az egyenetlenség vesz erőt a spanyol népen, mely a sikeres működést lehetetlenné teszi s mint más népek története tanítja, a fölkelés kudarczát idézi vala elő.

Wellington fényes hadvezéri pályájának a spanyol háború képezi legszebb részét, mely a waterlooi győzelem által méltó befejezést nyert; s mivel Wellington Spanyolországban nemcsak a spanyol, de kiváltképen az angol érdekeket szolgálta, az angolok emlékének legalább annyi tisztelettel tartoznak, mint maguk a spanyolok.

Wellington csatarendszeréről, melylyel 1815-ben még egyszer találkozunk, már említést tettünk; most még záradékúl a *guerilla harczról* kell néhány szóval megemlékeznünk, mely a spanyol háborúban oly nagy szerepet játszott.

A harcz e neme, a *portyázó hadviselés*, nem a spanyolok találmánya; dívott ez más, régebbi háborúkban is, különösen a szilézíai háborúkban, melyekben a magyar huszárok és horvát pandúrok tüntek a hadviselés e nemében ki. De új, hogy e szolgálatot *a nép maga* vette át, miáltal a guerilla csapatok száma ezerszeresen megsokszorozódott s így a működő seregnek annál nagyobb, jelentősebb szolgálatot tett.

VI. FEJEZET.

AZ 1812-IK ÉVI NAGY OROSZ HÁBORÚ.

Előzmények.

Általános helyzet; a háború okai. Az 1809-ik évi háború fényes befejezése után Francziaország és Napoleon a hatalom és dicsőség tetőpontján állottak. Oroszországot

kivéve, önálló és független állam Európában a continensen nem volt; vagy be voltak azok, több kevesebb szabadsággal, Francziaországba kebelezve (mint Olaszország, Spanyolország, Nápoly, Illiria stb.), vagy függő szövetségben állottak (mint Németország, Poroszország, Ausztria stb.) Francziaországhoz. Napoleon helyzete a Habsburg dynastiával való házassági összeköttetés folytán megerősödött s Angliát kivéve Európa összes kormányai és uralkodói által elismerve volt.

De a hatalom tetőpontját elérve, Napoleon csillaga, a természet örök törvényeit követve, ott csak egy pillanatig állapodott meg s azután rohamosan alászállani kezde.

Már az 1809-ik évi háború nem volt tiszta diadalmenet, mint az eddigi hadjáratok; Napoleon győzött ugyan, de az asperni vereség megtörte már a varázst, mely Napoleon személyét körülvette; a nagy hadvezér elveszítette a legyőzhetetlenség nymbusát; az erők egyensúlyba kezdtek helyezkedni. Ehhez járult a spanyol ügy, mely egymagában Francziaországnak és Napoleonnak keveset ártott volna ugyan, de kétségtelenül kútfeje volt ama szerencsétlenségeknek, melyek ezután bekövetkeztek.

Napoleon szívélyes viszonya Sándor czárhoz, mely Tilsitnél köttetett s az erfurti congressuson megerősíttetett, nem egyenlíthette ki a politikai súrlódásokat, melyek a nyugat és kelet fölött uralkodó két legnagyobb állam közt csakhamar bekövetkeztek. A szakadás előjelei már 1810-ben mutatkoztak s a következő évben már senki sem volt kétségben, hogy a franczia-orosz háború kitörése csak rövid idő kérdése.

Az okok között, melyek a szakadást, azután a háborút előidézték, első helyen ismét a *szárazföldi zár* áll, melyet Oroszország, mint alattvalóira fölötte hátrányos intézkedést, egész terjedelmében végrehajtani vonakodott. Ugyancsak ebből származott az Oroszországot mélyen sértő második intézkedés; Napoleon ugyanis a szárazföldi zár tüzetesebb végrehajtása végett az Elba és Weser folyók torkolatait a környező területekkel együtt Francziaországba kebelezte, miáltal az Oldenburgi herczeg, Sándor czár nagy-

bátyja, országától megfosztatott. A czár nagybátyja ügyét magáévá tette, mi a feszültséget nem kis mértékben növelte. Végre hozzájárult mindezekhez még az is, hogy Napoleon, ki érdekei biztosítására a lengyel birodalom visszaállításának eszméjével foglalkozott, a varsói herczegséget, Oroszország kivánatai ellenére, tetemesen megnagyobbította.

Meglehet, hogy a háború megkezdését még továbbra is ki lehetett volna húzni, de ezt mindkét fél hátrányosnak tartotta. Oroszország föl akarta használni azon körülményt, hogy Napoleon seregének jelentékeny része Spanyolországban van lekötve, melyek, ha várakozik, a spanyol háború befejeztével fölszabadúlnak; Napoleon ellenben attól tartott, hogy Oroszország szövetségbe vonhatja Németországot.

Igy tehát, mindkét fél a háborúra törekedvén, az 1812-ben be is következett.

A háború előkészítése. Napoleon jól ismerte a nehézségeket, melyekkel egy Oroszország elleni nagy háború járt s nem is mulasztott el semmit, hogy a vállalat sikerét kitelhetőleg előkészítse. 1810-től kezdve, tehát teljes két éven át, szakadatlanúl az orosz háború előkészítésén működött s nagy részben ez az oka, hogy a spanyol háborútól figyelmét elvonta. Pedig az orosz háborút alig lehetett volna jobban előkészíteni, mint a spanyolországi angol hadak megsemmisítése s igy a spanyol háború befejezése által.

A háború elhatározásakor Napoleon számításba vette a lehetőséget, hogy seregének esetleg egész Moszkváig kell előnyomúlnia.

Mivel pedig Oroszországban a seregnek harácsolás által való fentartására számítania nem lehetett, a hadsereg *élelmezésére* a legkiterjedettebb előintézkedéseket tette. A *hadműveleti alapot* a Visztulán szándékozván berendezni, Danzig, Graudenz, Thorn, Modlin és Varsó várakban nagyszerű *raktárakat* létesíttetett, melyeket nagyobbára Németországban vásárolt élelmiszerekkel töltött meg. Az előnyomúlásnál a raktárak Kovno, Vilna, Minszk stb. városokba voltak előre tolandók s e czélból egy addig ismeretlen nagyságú *vonat-test* állíttatott össze, mely egy előre megállapított szállítási terv szerint működött. A *készletekről* némi fogalmat nyerhetünk,

ha *csupán a Poroszország által szállított* készleteket fölsoroljuk ezek: 600,000 mázsa búza és rozs, 6 millió mérő zab, 650,000 mázsa széna, 750,000 mázsa szalma, 24,000 mázsa rizs, 2 millió üveg pálinka, 2 millió üveg sör, 44,000 ökör, 15,000 ló, 36,000 szekér fogattal, 6000 mázsa lőpor, 3000 mázsa ólom stb. Németország többi részeiből, Ausztriából és Lengyelországból hasonló nagy mennyiségek hordattak össze. A *minszki* raktár, midőn az oroszok kezébe került, 4 millió hadtáp adagot, a *vilnai* 3 millió és 600,000 adagot, e mellett 9 millió adag sör és pálinkát stb. tartalmazott.

A tél *nehézségeit* szintén számításba vette Napoleon s a fagy beálltára, a hó esésére stb. pontos megfigyeléseket tétetett Oroszországban s úgy vélte, hogy a hadjáratot még a zord időjárás beállta előtt befejezheti.

Végre pedig, hogy magát úgy Németország, Poroszország, mint Ausztria ellenében a hadjárat tartama alatt biztosítsa, ez államokat szövetségre kényszeríté s hadseregeik javát magával vitte.

Mindez előkészületek a hadtörténelemben majd példátlanok s örök időkre bámulatosak; de a végnélküli tér, az idő és évszak, kapcsolatban az oroszok azon eljárásával, hogy a döntő csata elől szüntelenül kitértek, végre, mint látni fogjuk, mégis az egész vállalat bukását idézték elő.

Hadi tervek. *Napoleon* támadni szándékozott. E végből seregét a Visztula és a Njemen közt kívánta fölvonúltatni s az orosz hadsereget ott, a hol vele találkozik, megtámadni és megsemmisíteni. Remélte ugyan, hogy a hadjárat már Litvániában véget ér s hogy Sándor czár nem fogja a dolgokat a végletekig juttatni; de mint már említettük, el volt reá készülve, hogy szükség esetén egész Moszkváig nyomúl elő.

Oroszország a hadjáratra korántsem tett oly nagy előkészületeket mint Napoleon, nem követett határozott czélokat, s csak a franczia támadás meghiúsítására törekedett. Terve tehát tiszta védelem volt.

Erőviszonyok. A *Napoleon* által az orosz hadjáratra összeállított **nagy hadsereg** (grande armée) a következő volt:

a) Franczia hadtestek.

Gárda, *Bessières* tábornagy alatt; régi *Lefévre*, új *Mortier*; (38. zlj; 26. l. szd), 48,000 fő.

I. *Davoust*, (5 gy. hadoszt. és 2 lov. ddr) 72,000 fő.
II. *Oudinot*, (3 gy. hadoszt. 2 lov. ddr) 38,000 fő.
III. *Ney*, (3 gy. hadoszt. 2 lov. ddr) 40,000 fő.

b) *Szövetséges* hadtestek:

IV. *Jenő* alkirály, olaszok, (4 gy. hadoszt. 1 lov. dandár) ... ... 43,000 fő.
V. *Ponyatovszky*, lengyelek, (3 gy. hadoszt. 2 lov. ddr) ... ... 36,000 fő.
VI. *Gouvion St. Cyr*, bajorok, (2 gy. hadoszt. 2 lov. ddr) ... ... 30,000 fő.
VII. *Reynier*, szászok (2 gy. hadoszt. 1 lov. ddr) 20,000 fő.
VIII. *Vandamme*, később *Junot*, westphalok, (2 gy. hadoszt. 1 lov. ddr) ... ... 20.000 fő.
IX. *Victor*, németalföldiek, (3 gy. hadoszt. 1 lov. dandár) ... ... 30,000 fő.
X. *Macdonald*, poroszok, (3 gy. hadoszt. 2 lov. ddr.) 32,000 fő.
XII. *Schwarzenberg*, osztrákok, (Trauttenberg, Bianchi és Siegenthal gy. és Frimont lovas-hadoszt. 27 zlj 44 lov. század) ... ... 35,000 fő.

A lovasság *Murat* alatt négy lovas hadtestből állott.

1. *Nansouty* (60 l. szd) 12,000
2. *Montbrun* (56 lov. szd) 10,400
3. *Grouchy* (52 lov. szd) 9,700
4. *Latour-Maubourg* (46. l. szd) 6,700

Ez erők összege **480,000 főt** tesz közte 60,000 lovassal és 1240 ágyúval.

Hadászati tartalékot képezett *Augereau* XI-ik hadteste, mely Berlinben állott (33,000 fő), továbbá vagy 40,000 fő Németországban s vagy 80,000 főnyi pótcsapat Franczia-ország határán.

Oroszország a nyugoti hadszínhelyen a következők erők fölött rendelkezett:

1-ső nyugoti hadsereg *Barclay de Tolly* alatt.

1. *Wittgenstein* 23,000
II. *Vagovut* 17,000
III. *Tuskov* 18,000

IV. *Suvalov* ... 14,000
V. *Constantin* nagyherczeg ... 20,000
VI. *Doctorov* ... 20,000
1. lov. hadtest *Uvarov* ... 3000
2. « « *Korf* ... 4000
Kozákok *Platov* ... 7,000
Összesen ... *126,000 fő.*

2-ik nyugoti hadsereg, *Bagration* herczeg alatt.

VII. *Rajevszkoj* ... 17,500
VIII. *Borosdin* ... 15,000
4. lov. *Sievers* ... 3500
Kozákok *Ilovaiszky* ... 4000
Összesen ... *40,000 fő.*

3-ik nyugoti hadsereg *Tormaszov* alatt.

IX. *Kamenszkoj* alatt ... 10,000
X. *Markov* ... 12,000
XI. *Saken* ... 6000
3-ik lov. *Lambert* ... 8000
Kozákok ... 4000
Összesen ... *40,000 fő.*

Az orosz haderők összege tehát **206,000 fő**, közte 34,000 lovassal és 924 ágyúval.

Hadászati tartalékkép még mintegy 40,000 főnyi csapat állott rendelkezésre, mely *Steinheil* alatt eredetileg Svédország megfigyelésére volt rendelve, továbbá *Csicsagov* tengernagy alatt mintegy 60,000 fő, mely azonban még a török hadszínhelyen állott.

A háború első része.

Napoleon támadó előnyomulása Moszkváig.

(*29-ik melléklet.*)

Hadászati fölvonúlás. A *franczia* hadsereg hadászati fölvonulása 1812-ik év február havától május végéig következőleg ment végbe:

A *balszárny*, melynél *Napoleon* személyesen tartózkodott s mely az I, II, III. hadtestből s a lovassági tartalékból állott, Danzig és Thorn között; ...

a *közép*, IV. és VI. hadtest, *Jenő* alkirály alatt, Plock és Viszogorod közt;

a *jobb szárny*, V, VII. és VIII. hadtest, *Jérôme* westphaliai alkirály alatt, Varsó és Pulavy közt.

Előretolt viszonyban állott a X. hadtest Königsbergnél a XII. hadtest Lembergnél. A gárda Posen körül laktáborozott, a IX. és a XI. hadtest Poroszországban, Berlinnél gyülekezett.

Az *orosz* hadseregek közül az első a Nyemen mögött, a második a Nyemen és a Bug között, a harmadik a Styr mögött, Dubno és Luck tájékán vonúlt föl.

Hadműveleti tervek. Napoleon szándéka az volt, hogy a Visztula melléki felvonulási körletből junius elején a Nyemen folyóig nyomúl előre, majd e folyón a főerővel (a balszárnynyal) Kovnonál meglepőleg átkelvén, gyorsan Vilna ellen menetel.

Az *orosz fővezérlet*, melynek élén maga a czár állott, hosszas habozás után *Phul* tábornok tervét fogadta el, mely szerint az 1 nyugoti hadsereg (Barclay), ha Vilna irányában megtámadtatik, a *Drissa* mellett már előkészített s nagy terjedelmű erődített táborba vonúl vissza s ott védő harczot folytat; a második hadsereg ezalatt támadólag előnyomúl és a francziák jobb oldalába és hátába tör. Ha ellenben Napoleon Minszk irányában támadna, akkor a második hadsereg vonúl a megerődített *Bobruiszk* alá, s a támadó szerep az első hadseregre megy át. A harmadik hadsereg mindkét esetben Volhynia födözésére szorítkozik.

Napoleon nagy túlerejével szemben azonban a megállapított hadműveleti terv nem volt betartható. Az orosz fővezérlet ekkor, *nem ugyan szándékosan és tervszerűleg*, de a viszonyok által *kényszerítve*, a methodikus visszavonúlás rendszeréhez folyamodott. Napoleon vállalatát pedig ép e rendszeres visszavonúlás buktatta meg, melyet az orosz fővezérlet csak kényszerből alkalmazott.

A hadműveletek lefolyása. A franczia hadseregnek a Nyemen vonalhoz való előnyomulása *junius 6-án* vette kezdetét s 18 napig tartott. Az egész mozdúlat egy oriási jobbra kanyarodás, melynél a balszárny Danzigból Königsbergen át egy közel 400 kilom. hosszú körívet tesz, míg Kovnot

eléri; a jobb szárny ugyanez idő alatt Grodnoig jutott, minélfogva a hadsereg *junius 23-án* Kovno és Grodno közt a Nyemenen való átkelésre készen állott. A legszélső szárnycsoportok e közben a mozdulat biztosítása végett kissé visszamaradtak: X. Macdonald Tilsitnél, XII. Schwazenberg Brescz-Litewskinél.

Az orosz fővezérlet, a határoknak Napoleon által történt elzárása folytán, mind e mozdulatokról mitsem tudott meg s igy még mindig eredeti felállításában maradt.

A franczia balszárny junius 23-án az éj beálltával Kovnonál 4 hídon megkezdte az átkelést a Nyemen folyón s az orosz 1-ső hadsereget meglepőleg megtámadandó négy nap alatt (100 kilom.), tehát *junius 28-án*, Vilnába ért.

De már ekkor az oroszok is tudomást nyertek Napoleon mozdulatairól. Barclay tervszerűleg Drissa felé hátrált; Bagration azonban, ki támadó előnyomulásra még csak nem is gondolhatott, parancsot kapott, hogy az 1-ső hadsereggel való mielőbbi egyesülés czéljából, Minksz felé vonúljon.

Ámde Napoleon látva, hogy testvére Jérôme Bagration seregét nem elég erélylyel nyomja s hogy a két orosz sereg ily módon könnyen egyesülhet, *Davoust* tábornagyot 40,000 fővel *Minszk* felé különítette ki, hogy Bagrationnak útját állja s az egyesülést meggátolja. Bagration ennek folytán irányát Minszk helyett *Bobruiszknak* volt kénytelen venni, miközben Jérôme, de különösen Davoust által hevesen üldöztetett.

Barclay ezalatt bevonúlt a *drissai* erődített táborba, hol az első terv szerint Napoleon támadását bevárandó volt. Ámde a fővezérlet csakhamar belátta, hogy a drissai állás a francziák támadásának alig állhat ellen; miután továbbá tudomást nyert arról, hogy Bagration Bobruiszkra volt kénytelen hátrálni, *julius 12-én* határozatba ment, hogy Barclay az első hadsereggel a Düna jobb partján *Vitebszkre* vonúljon, hova talán Bagration is — Mohileven át — csatlakozhatik, hol azután a csata elfogadható lesz.

Napoleon már julius elsején elhatározta, hogy az orosz 1-ső hadsereget drissai állásában megkerűli, s a moszkvai

útat előtte elzárván, csatára kényszeríti. Midőn azonban arról értesült, hogy az oroszok a drissai tábort elhagyták s Vitebszk felé vonúlnak, csupán a Murat alá helyezett részeket küldte Drissának, maga pedig a főerővel egyenesen Vitebszknek tartott.

Barclay azonban előbb, *julius 24-én*, ért Vitebszkre, s itt valóban megállapodott, Bagration csatlakozását bevárandó. *Julius 25-én* voltak az első nagyobb összeütközések Osztrovno körül s midőn az oroszok a következő napon is állásaikban maradtak, Napoleon seregét összpontosította, hogy a várva várt döntő csata valahára végbemenjen. E végből *Vitebszknél* egyesült: Murat, a gárda, az I, III. és IV-ik hadtest. A II. és VI. *St. Cyr* alatt az oroszok által visszahagyott *Wittgenstein* ellenében *Polocknál* állva maradt. A VIII. hadtest *Orszánál*, Davoust és az V. hadtest *Mohilevnél* állottak. Julius 29-én kellett volna a csatának bekövetkezni; ámde Barclay 28-án jelentést kapott, hogy Bagration *Mohilevnél* julius 23-án Davoust által visszavettetett, s hogy ennek folytán az Orszán át vezető út el lévén zárva, Vitebszknél nem csatlakozhatik. Barclay ennélfogva *julius 28-án* Vitebszk alól is elvonúlt s a döntő csata elől ismét kitért.

Végre *augusztus 3-án* a két orosz sereg *Szmolenszknél* egyesült.

Ámde ez időpontban már úgy a franczia, mint az orosz hadsereg, ki volt merülve. A rossz útak, az élelmezésnek most már mindinkább érezhető nehézségei a franczia sereg hadműveleteit meglassították, a sereg létszámát megapasztották. A hadtestek létszáma $^1/_3$-addal kisebbedett.

Napoleon tehát seregét *Vitebszk* környékén laktáborba helyezte, hogy neki nyugvást engedjen. Hasonlót cselekedtek az oroszok *Szmolenszk* körül.

Az orosz főhadiszálláson azonban, mivel az egyesült sereg, erősbítéseket nyervén, ismét közel 120,000 főnyi számerővel bírt, a csatát óhajtó párt felülkerekedett, s Barclay *augusztus 8-án* megindúlt Inkovó felé, hogy a francziákat megtámadja; de szándékával csakhamar fölhagyván, a szmolenszki állásba visszavonúlt.

De ekkor Napoleon serege indúlt meg, s Orsza fölött a Dnjeper balpartjára kelve át, az oroszokat kisebb ütközetek után *Szmolenszknél augusztus 18-án* megtámadta.

Döntő csatára azonban a dolog itt sem került. Barclay az orosz sereg egy részét, Bagrationt, már 17-én *Dorogobuzsra* küldötte vissza s maga is visszavonuló szándékkal volt, melyet a csatát követő éjjelen a Dnjepper jobb partján végre is hajtott.

Augusztus 19-én a hidat helyreállítván, Napoleon is a Dnjeper jobb partjára ment át, de a moszkvai út elfoglalása által az oroszok visszavonulásának megakadályozása ép oly kevéssé sikerült, mint Drissánál és Vitebszknél.

A *Polocknál* visszahagyott *St. Cyr* ugyancsak augusztus 18-án visszavetette *Wittgenstein* seregrészét, *Reynier* és *Schwarzenberg* pedig a julius 17-én támadásba átment *Tormaszov* seregét az *augusztus 12-én Gorodeczno* mellett vívott ütközetben megverték s eredeti felállításába, a Styr mögé való visszavonúlásra kényszerítették.

Miután ezek szerint Napoleonnak oldalai ellen mitől sem kellett tartani, s Szmolenszk elfoglalásával természetszerűleg meg nem elégedhetett, elhatározta, hogy a *támadó előnyomúlást egész Moszkváig folytatja.*

Az oroszok Szmolenszktől kezdve majd minden tartózkodás nélkűl vonúltak vissza Moszkva felé; szándékuk volt ugyan többször, hogy megállapodnak s a csatát elfogadják, de ez mindannyiszor elmaradt. Végre a czár az orosz népnek a folytonos hátrálások miatti elégedetlenségét tapasztalva, Barclay helyébe *augusztus 29-én* fővezérűl *Kutusovot* nevezte ki, ki a sereget a Moszkva folyó mellett fekvő Borodinoig még visszavezetvén, itt a főváros védelmére szolgáló döntő csatát szeptember 7-én elfogadta.

A borodinoi csata

1812. szeptember 7-én. *(30-ik melléklet).*

Az orosz hadsereg borodinoi fölállítása a *Borodino* helység mellett a Moszkvába folyó *Kolocsa* patak mögött volt. A jobb szárny egész Moszkva folyóig terjedt, a balszárny

ellenben ama magaslatokra támaszkodott, melyek *Szemenovszkája* helységtől délre fekszenek. Az egész állás meg volt erődítve; az erődítések közt legjelentékenyebb volt az állás közepén, a Borodino és Szemenovszkája közt, egy uralkodó ponton emelt *Rajevszkoj erőd*, mely 20 drb 12 fontos ágyút tartalmazott; erősek voltak ezenkivül még a balszárnyat képező magaslatokon emelt *Bagration sánczok*, végre a főútat elzáró *Gorki erőd*.

Az állás mögött s annak baloldalában terjedelmes, de helyenkint ritkás erdőségek feküdtek.

A Kolocsa patak kevés vizet tartalmazott, de meredek partokkal birt.

Az oroszok ez állásban, a beérkezett erősbitésekkel s némely moszkvai fölkelő csapatokkal *132,000 főt* egyesitettek, közte 21,000 lovassal és 640 ágyúval, melyek elosztása a következő volt:

Jobb szárny, Miloradovics; a II. és IV. hadtest az 1. és 2-ik lovas hadtest; 29,000 gyalogos és 6000 lovas. *Közép, Doctorov*; a VI. hadtest és 3 lovas hadtest (Pahlen); 12,000 gyalogos és 3500 lovas. *Bal szárny, Bagration*; III, VII. és VIII. hadtest, 4. lovas hadtest és 2. vértes hadosztály, 43,000 gyalogos, 5000 lovas. *Tartalék Barclay* (ki egyszersmind az 1-sö hadsereg összes csapatai fölött is rendelkezett); V. hadtest (gárda), 1-sö vértes hadosztály, Platov kozákjai s a népfölkelők; 27,000 gyalogos, 7000 lovas.

A *franczia* hadsereg a fejlődést következőleg hajtotta végre:

Jobbszárny, V. *Ponyatovszky*; 8000 gyalogos, 1000 lovas. *Közép* I. *Davoust*, III. *Ney*, 1. *Nansouty*, 2. *Montbrun* és 4. *Latour* lovas hadtestek; 46,000 gyalogos, 13,000 lovas. *Balszárny*, IV. *Jenő alkirály*; az I. hadtesttől a *Morand* és *Gérard* hadosztályok, és a 3. lovas hadtest *Grouchy*; 30,000 gyalogos, 6000 lovas. *Tartalék*, a *gárda* és a VIII. hadtest, *Junot*; 21,000 gyalogos és 5000 lovas.

Az egész erő összege *130,000 fő*, közte 25,000 lovas és 587 ágyú.

Mindkét fél fölállitása a 30-ik mellékletből kivehető.

A *támadásra* Napoleon terve abból állott, hogy az oro-

szok jobb szárnyát Jenő alkirály csapataival csak foglalkoztatja, míg ezalatt Ponyatovszky a régi moszkvai út fölhasználásával az oroszok állását megkerüli, Davous és Ney pedig azok balszárnyát támadják meg, mi ha tökéletesen sikerül, Kutusov serege a Moszkva folyóhoz vettetik. E tervtől azonban, bár kivitelére a viszonyok fölötte kedvezőek voltak, Napoleon azon aggodalomból állott el, hogy az oroszok, ha balszárnyuk veszedelmét észreveszik, a csata elől ismét kitérnek, vagy pedig — ha Jenő alkirály nem erélyesen lép föl, — a veszélyeztetett balszárnyat a jobbról megerősíthetik; Jenő alkirály tehát az orosz jobb szárny megtámadására utasíttatott; Ney és Davoust az orosz középet és balszárnyat támadván, Ponyatovszky e szerint magára maradt s csupán az első lovas hadtest (Nansouty) által támogattatott.

A harcz *reggel 6 órakor* vette kezdetét, de egyelőre csak ágyúzásból állott. Jenő alkirály azonban csakhamar elfoglalta Borodinot s most e hely s Szacharina közt foglalt állást.

Ez alatt Davoust is támadásba ment át s $7^1/_2$ órakor a Bagration sánczok ellen rohamot intézett; a déli sáncz a francziák kézébe került, de a többiek védelmében Bagration, kinek támogatására Kutusov 14 zászlóaljat és 60 löveget küldött, oly erélyes védelmet fejtett ki, hogy e harcz nemcsak Davoust, de sőt Ney hadtestének legnagyobb részét fölemésztette. Hogy Ponyatovszky mégis némi támogatást nyerjen, Napoleon Junot hadtestét tolta az erdőben előre, mely egyszersmind az összeköttetést Ponyatovszky és Davoust közt helyreállította.

Délelőtt 10 órakor végre a Bagration sánczok elfoglaltattak s Ney, Latour lovas hadteste által támogatva, a Szemenovszkája patak szakadásán itt áthatolt, sőt a hasonnevű falut is elfoglalta. De ekkor, d. e. 11 órakor, a támadás fennakadt. A középen a Rajevskoj erőd szintén nehezen tarthatta magát s csak a végső lökem hiányzott.

Napoleon már útba indította a gárdát Ney támogatására, midőn egy, a balszárny veszedelméről szóló, vak lárma ez intézkedést föltartóztatta. Ez pedig csak egy csekély jelentőségű lovas támadás volt, melyet Uvarov Jenő alkirály

második harczvonala ellen intézett, de mely könnyen visszautasíttatott.

Eközben azonban déli 12 óra lett s az oroszok időt nyertek a Rajevszkoj erődnél álló közép és a balszárny csapatait megerősíteni.

Az elhalasztott főtámadás d. u. két órakor a Rajevszkoj erőd s az orosz balszárny ellen egyidejűleg intéztetett. Az előbbi Coulaincourt (Montbrun elesett) lovas hadteste által hosszas küzdelem után elfoglaltatott ugyan, de az orosz balszárny ellen a támadás kevés előnyt nyert, mert az erdőszegély igen jó védővonalat adott, Ponyatovszky pedig, kinek Uticzán át e vonal oldalába kellett vala működni, tért csak nehezen nyert.

Délután 3 órakor a harcz ismét csak ágyútűzzé alakúlt át s az est beálltáig tartott; valódi döntés be nem következett, miután a támadás majd egész napon át arczvonal küzdelem volt, melyet átkarolás nem támogatott.

A harcz e jellegéből magyarázható a rendkívüli *veszteség* is, melyet mindkét fél szenvedett s mely közönségesen 80,000 főre számíttatik. A különbség azonban az volt, hogy az oroszok veszteségüket pótolhatták, míg Napoleon többé támogatásra, pótlásra nem számíthatott.

Az orosz hadsereg a csatát követő éjjelen a harczterről elvonúlt Moszkvára; de itt csak egy kisebb utóvéd maradt Miloradovics alatt; a hadsereg zöme Moskvától délre *Tarutino* és *Kaluga* közt foglalt állást.

Napoleon szeptember 15-én **bevonúlt Moszkvába.**

Alig lépte azonban a franczia elővéd a czár fővárosának küszöbét át, az egész város lángba borúlt s két nappal később csak füstölgő üszkök mutatták a helyeket, holazelőtt fényes paloták állottak. A város kormányzója, *Rosztopcsin* gróf, azt saját felelősségére felgyújtatta, s a franczia csapatok alig találtak helyet, hol a háború fáradalmait kipihenjék.

Napoleon biztosan hitte, hogy Moszkvába bevonúlva, a háború véget ér és Sándor czár sietni fog a béke megkötésével. De a czár nem mozdúlt, sőt midőn Napoleon a békét maga ajánlotta, ez visszautasíttatott.

Ha Napoleon még elég erővel rendelkezik, a hadjáratot okvetlen folytatja; vagy Szt. Pétervár vagy Kiev felé. De a franczia hadsereg harczoló állománya alig volt 100,000 fő; 25,000 a Moszkvában és Szmolenszkben berendezett kórházakban feküdt. Tartalékúl Szmolenszkben állott még Victor IX. hadteste, még távolabb Varsóban 1—2 hadosztály. Ez kevés volt.

A visszamaradt részek közűl *Schwarzenberg* és *Reynier* az orosz 3-ik nyugotí hadsereggel szemben, mely 60,000 főre emelkedett, hátrálni kényszerűltek; *St. Cyr* Polocknál Wittgenstein ellenében alig tarthatta magát, *Macdonald* Rigánál Steinheil orosz hadteste által volt lekötve.

A hadműveletek folytatására gondolni sem lehetett többé, s Napoleon, bármennyire nehezére esett is, a visszavonúlásra kellett hogy magát elhatározza.

Sokáig késett Napoleon a parancs kiadásával, de midőn október 13-én az első hó esett s a zord idő beálltával az oroszoknak új szövetségesök támadt, a visszavonúlással többé várni nem lehetett.

A parancsok kiadattak.

A háború második része.

Napoleon visszavonúlása.

Általános helyzet; erőviszonyok. Már a megelőzőkben fölemlítettük, hogy Napoleon a fennforgó viszonyok közt a hadműveletek folytatására nem gondolhatott, a visszavonúlás mellőzhetlenné vált s erre a parancsok október 15-én ki is adattak.

A sereg, mely fölött Napoleon rendelkezett, számerőre még tekintélyes volt ugyan, de állapota kétségbeejtő. A Moszkvában elhelyezett gárda és I. hadtest az ott levő készletekből elég jól élt és jutott ebből a III. és IV. hadtestnek is, ellenben az V. és VIII. hadtest és a lovasság állapota fölötte rossz volt; a lovak teljesen lesoványodva lévén, alig voltak alkalmazhatók s e bajon segíteni nem lehetett.

A sereg létszáma és elhelyezése különben a visszavonúlás megkezdése előtt következő volt:

A *főseregtől* a gárda és az I. hadtest Moszkvában, a IV. Moszkvától északra, a III. attól keletre, de a főváros közelében laktáborozott. A VIII. hadtest és Murat a lovasság zömével Kaluga irányában, majd Tarutinóig, az orosz sereg megfigyelésére volt kikülönítve. A főssereg összes létszáma 110,000 fő volt, de annak majd 25%-a betegen feküdt.

A IX. *Viktor* hadtest *Smolensknél* közel 40,000 főt számlált.

A balszárnyon álló X. hadtest, *Macdonald*, *Rigánál* 25,000 főből állott. Ellenben a *Polocknál* lévő II. és VI. hadtest betegségek folytán erejének több mint felét elvesztette s alig 25,000 főt számlált.

A jobb szárnyon *Schwarzenberg* XII. és *Reynier* VII. hadteste 40,000 főre mehetett. Végre a Minszk és Borisov mellett álló *Dombrovszky* hadosztály még 10,000 fővel rendelkezett.

Napoleon hadereje tehát még mindig *250,000 főt* tett, ámde e csapatok egy 1000 kilométer kiterjedésű hadműködésvonalon voltak szétosztva s mindenütt ellenséggel körülvéve.

Az *orosz* hadak helyzete ellenben jelentékenyen javúlt. Ha a sereg nem volt is győzelmes, mint azt Kutusov a borodinói csata után a czárnak jelentette, ki ennek folytán nagyszabású üldöző hadműveleteket rendelt el, de a francziák helyzetének tarthatlan volta miatt határozottan felülkerekedett.

A főssereg Kutusov alatt, a számos beérkezett pótlásokkal közel 130,000 főre emelkedett.

Wittgenstein Polocknál 50,000 fővel birt, melyhez *Steinheil* további 20,000 főt vezetett.

Csicsagov és *Tormaszov* serege 60,000 főt számlált, mely Pinsk és Mozyr körül Ertel alatt még 20,000 főnyi tartalékkal is rendelkezett.

Az orosz hadak összes száma a franczia erőket most már tehát határozottan fölülmúlta s *280,000* főre tehető.

Hadműveleti tervek. Miután a moszkva-szmolenszki fővonalon a sereg élelmezése, készletek teljes hiánya és a

vidék már eddigi kifosztása miatt nagy nehézségekbe ütközött volna Napoleon a déli országútat választotta, mely Malo-Jaroszlaveczen és Jelnián át vezetett Szmolenszkre.

Napoleon Szmolenszknél seregét egyideig pihentetni szándékozott, hogy azután Lengyelországba vonúlván, ott a tavaszig laktáborokba szálljon.

Az oroszok a czári badműveleti terv alapján olykép akartak működni, hogy míg Kutusov a visszavonúló francziákat üldözi, Wittgenstein és Csicsagov a Berezina vonalon Borisovonál a francziák hátában egyesüljenek, a franczia hadsereget megsemmisítsék, Napoleont magát pedig elfogják. A viszonyok nem voltak ugyan olyanok, mint a milyeneknek azokat a czár Kutusov kérkedő jelentése után hitte, a hadművelet azonban, bár nagy eltérésekkel, mégis végrehajtás alá került.

A hadműveletek lefolyása. A franczia hadsereg visszavonúlását már *október 15-én*, a IV. hadtesthez tartozó *Broussier* hadosztálynak a kalugai úton való előretolásával, tényleg megkezdte; a zöm egyelőre azonban még Moszkvában maradt.

Ámde az orosz hadsereg is megmozdúlt s Murat elővédcsapatait *Vinkovonál október 17-én* rajtaütéssel megtámadta. Ez esemény meggyőzte Napoleont, hogy a visszavonúlás előtt még Kutusov seregével szembe kell szállania.

E végből *október 19-én* a hadsereg zömével, mintegy 80,000 fővel, megindúlt Moszkvából, hol Mortier alatt csupán 7000 fő maradt vissza, hogy a kórházaknak s a készleteknek a fővonalon már 14-ike óta megkezdett szállítását fedözze. A franczia sereg 20-án Voronovoba ért, de miután orosz támadás be nem következett útját *Malo Jaroszlavecz* felé folytatta, hova Jenő alkirály a hadsereg elővédét képező IV. hadtesttel október 23-án érkezett meg. Mivel azonban Kutusov a francziák útját elvágandó szintén ide tartott, e helynél a két sereg elővéd-hadteste, Jenő alkirály és Doktorov közt, *október 24-én* a dolog ütközetre került. E harcz alatt mindkét hadsereg zöme fölvonúlt, de Kutusov nem mert támadni s 25-én Kalugára ment vissza.

Napoleon azonban nem tartotta czélszerűnek továbbra

is e veszélyeztetett útvonalon maradni, minélfogva irányát Mozaiszknak vette s a visszavonúlást ezentúl a szmolenszk-moszkvai fővonalon folytatta.

A hadtestek egymást a következő sorrendben követték: VIII., V. gárda, III., IV., I.

A menet Vjazmáig akadálytalanúl folyt s Kutusov a franczia sereget a déli párhúzamos vonalon követte. De a franczia utóvéd már is érezni kezdé a visszavonúlás veszedelmét. A franczia lovasság száma már ekkor alig volt több 15,000-nél és az is fölötte rossz állapotban, míg az oroszok 30,000 főnyi kozák lovassággal rendelkeztek, mely csak most jutott érvényre, a mennyiben a franczia utóvéd menetét folytonos támadásaival rendkívül megnehezítette.

Vjazmánál az oroszok nagyobb szabású támadást terveztek. Miloradovics *november 3-án* beférkőzött a franczia IV. és I hadtest közé, míg Kutusov lovassága a Vjazmánál álló III. hadtestet támadta meg. De e vállalat nem sikerült; Jenő alkirály visszafordúlt Miloradovics ellen, kit hátulról Davoust támadott meg, s az orosz hadtest két tűz közé kerűlve, nagy veszteséggel visszavettetett. Ney szintén visszaűzta az orosz lovasságot s azután a IV. és I. hadtestet Vjazmán átbocsátva, az utóvéd szolgálatát ő vette át.

Ugyane napon nagy fagy és roppant hóesés állott be. az előbbi az emberek közt, az utóbbi a lovak közt pusztított, még pedig oly szörnyű módon, hogy a franczia sereg létszáma 1—2 nap alatt 75,000 főre, lovainak száma, melyeket élelmezni nem lehetett 3—4000-re olvadt le.

Midőn pedig a franczia hadsereg *november 9-én Szmolenszkra* bevonúlt, harczoló állománya alig volt több 50,000 embernél és 2500 lónál.

Itt új veszedelmek fenyegették a hadsereget; *St. Cyr* Polocknál túlerővel megtámadtatván, Victor IX. hadtestét hívta segítségűl, mely oda el is vonúlt; a készletek pedig, melyek itt voltak, kifogytak. Napoleon tehát sem erősbítést, sem készleteket Szmolenszkban nem talált. Ugyanitt tudta meg, hogy Vitebszk az oroszok kezébe kerűlt, tehát az útvonal el van zárva.

Napoleon ennek folytán, nem tudva azt, hogy Csicsagov 40,000 főnyi serege (30,000 Sacken alatt Schwarzenberg és Reynier ellen visszamaradt) már itt áll, irányát *Borisovnak* veszi.

A franczia sereg *november 12-én* indúlt el Szmolenszkból az új menetirányban, de mivel ezáltal Kutusov seregéhez közeledett, *november 15-én* új harczok kezdődtek *Kraznoi* körűl, melyek csak akkor értek véget, midőn Napoleon *november 17-én* seregét egyesítvén támadásba ment át. Kutusov ekkor az üldözéssel fölhagyott.

A franczia sereg *november 20-án* megérkezett *Orszába*; *Ney*, ki Kraznoinál áthatolni már nem tudott, 3000 legjelesebb katonájával az éj folyamán a Dnjeper jegén a jobb partra kelt át s e csapattal 20-án éjjel szerencsésen Orszába ért, hol a főseregbez, mely már őt elveszettnek tartotta, csatlakozott.

Itt tudta meg Napoleon, hogy *Borisov* is már az oroszok kezében van s hogy *Victor* magát Wittgenstein ellenében csak nehezen tarthatja. Napoleon ennek daczára *Oudinot* II. hadtestét Victortól elvéve, Borisovra irányítja, hogy a Dombrovszky hadosztálylyal együtt az útat a főseregnek megnyissa.

Oudinot szerencsével járt, a mennyiben *november 13-án* Csicsagov csapatait *Losznicza* mellett a Berezina jobb partjára visszavetette s Borisovot elfoglalta; ámde nem akadályozhatta meg azt, hogy az oroszok a Berezina hídját lerombolják s hogy a várossal szemben lévő erődöt megszállják.

Napoleon a főseregggel *november 25-én* érkezett Borisovra.

Átkelés a Berezinán.

Mint már megemlítettük Oudinot november 23-án Csicsagov csapatait Loszniczánál megvervén, a Berezina jobb partjára visszavetette s Borisovot elfoglalta. Ámde arra, hogy a híd Borisovnál helyreállíttassék, gondolni sem lehetett.

Midőn Napoleon Borisovhoz ért, elrendelte, hogy Borisovnál s tovább délre Uchalodynál csapatok vonassanak össze

s tüntető átkelő készületek tétessenek. Ez idő alatt Oudinot *Sztudienkánál* komoly előkészületeket tett a híd verésére. Ez azonban roppant nehézséggel járt, részint azért, mivel az idő engedni kezdett s így a Berezina jégtörmelékkel volt tele, még inkább pedig azért, mivel a hídanyag utolsó része, hogy a lovakat a lövegek szállítására használni lehessen, Országnál megsemmisíttetett. Négy kocsi anyag, mit Eblé tábornok megmentett, volt az egész készlet, melyet a helyszínén talált faanyagból kellett pótolni, mit a sztudienkai faházak lerombolása útján nyertek.

November 26-án d. u. 1 órakor a hídak készen voltak és az átkelés megkezdetett.

A franczia hadsereg létszáma ez időben 30,000 főből állott és pedig: Gárda 6000 fő; I. 12,000; II. és Dombrovszky hadosztálya együtt 7000; VII. és V. együtt 4000; IV. 1200, végre IX. 10,600 fő; köztük mintegy 2000 lovas. De nagyobb (mintegy 36,000) volt a fegyvertelen, részben félig megfagyott tömeg számereje, mely csapatköteléken kívül állva (isolés) a sereget követte s szintén Sztudienka környékén tanyázott.

Oudinot még 26-án a jobb partra átkelve, a Brilovánál talált orosz csapatokat Sztachovon túl visszavetette s e helynél a Drodnia patak vonalán védő állást foglalt.

E közben, 26-án éjjel és 27-én, a többi csapatok is lassankint átvonúltak s a jobb parton a parancsnokságot Ney vette át, míg a balparton az utóvéd szolgálata Victorra bízatott, ki Wittgenstein előtt lassan hátrált. Borisovban Partouneaux 3000 főnyi hadosztálya maradt vissza. Midőn azonban az est beállott, Wittgenstein csapatai hatalmukba ejtették Sztaroi-Borisovot, minek folytán Partouneaux hadosztálya fogságba került, Wittgenstein pedig a Borisovnál ismét átkelt Csicsagovval összeköttetésbe lépett. November 28-án az oroszok mindkét parton ismét támadásba mentek át, a jobb parton Csicsagov, Ney és Oudinot ellen, a bal parton Wittgenstein Victor ellen.

Ney az oroszok támadását sikerrel verte vissza s Victor is szerencsével harczolt; a délutáni órákban azonban Wittgenstein tűzérsége a sztudienkai magaslatból egész a hídig

tüzelt s lövedékeinek egyrésze ama fegyvertelen tömegbe csapott, mely a híd előtt az átkelésre várakozott.

Az életfentartás ösztöne által hajtva az egész tömeg a hídnak tartott, melyek egyike még le is szakadván ama borzalmas és örök időkre emlékezetes jelenet fejlődött ki, mely még a legbátrabbak szívét is megdermesztette, s mely az orosz hadjárat legszomorúbb eseményei közé tartozik.

Victornak, bár alig 35,000 emberrel rendelkezett, mégis sikerült Wittgensteint föltartóztatni. Az est beálltával végre ő is a hidaknak tartott s miután a betegek, fagyottak, vonatok stb. tömegén magának fegyveres erővel útat tört, az éj folyamán szintén átkelt a jobb partra.

Délelőtt 9 órakor, midőn már harczképes katona a balparton több nem volt, a hidak Victor parancsára leromboltattak; miután azonban még mindig közel 15,000 fegyvertelen és beteg volt a túlparton, a tegnapi borzalmas jelenet ismétlődött. De hiába könyörögtek a visszamaradottak, elfagyott csonka tagjaikat mutogatva s térdre hullva a franczia utóvéd előtt: a hidat le kellett bontani, s a franczia utóvéd harczban megőszült, ezer veszélyen átment bajnokai könnyes szemekkel folytatták végzetes munkájukat. Sokan a jégtorlaszok közé vetették magokat, sokan pisztoly lövéssel végezték ki nyomorúlt életöket, de a dolgon változtatni nem lehetett.

A további visszavonúlás már inkább menekűléshez hasonlított. A hideg, mely deczember első napjaiban 30 fokra emelkedett, borzasztó módon pusztított a visszavonúló seregben, s az út a Berezinától egész Vilnáig a megfagyott emberek ezreivel volt tödve.

Napoleon *deczember 5-én* átlátva, hogy a rettenetes helyzeten többé nem segíthet, a hadseregparancsnokságot *Molodecznoban* Muratnak adta át s Párisba sietett.

A sereg maradványai deczember 5-től 9-éig vonúltak, illetőleg szállingóztak Vilnába, hol Ney már csak 5000 harczképes emberrel födözte a szörnyű visszavonúlást. A Vilnától keletre lévő utolsó felállításban a *Ponary* hegyen hagyta vissza a franczia hadsereg *utolsó lovait, utolsó ágyúit.*

Az itt csatlakozó *Wrede* hadosztály s a XI. hadtesttől

küldött *Loison* hadosztály a visszavonúlást meg nem állíthatták. Murat mintegy 5000 emberrel *deczember 15-én* Kovnonál, Ponyatovszky az V. hadtest maradványaival Merecznél keltek a Nyemenen át, hogy a Visztula mögé vonúljanak.

Az oroszok a Berezinától kezdve az üldözést már csak a kozákok által teljesítették. Veszteségeik különben szintén roppant nagyok voltak s a három hadsereg, midőn deczember 18-án Vilnába bevonúlt, összesen csak 40,000 főből állott.

A Visztula mögött Murat 20,000 főt gyűjtött össze s avval *Posenbe* vonúlt, hol a parancsnokságot Jenő alkirálynak átadva, Nápolyba tért vissza.

Az orosz háború véget ért.

Eredmény.

A rendkívüli előfeszítéssel megindított nagyszerű vállalat, mely Franciaországnak egész Európa fölött való uralmát volt megállapítandó, katasztrófával végződött s forduló pontját képezi Napoleon szerencséjének; ezentúl Napoleon hatalma rohamosan csökken s bár a következő években a hadi szerencse visszafordítására minden lehetőt elkövetett, az tőle véglegesen s visszavonhatlanúl elpártolt.

Összegezés.

Az 1812-ik évi nagy orosz háború, bárha végeredményében a franczia hadseregre gyászos, Napoleonra pedig végzetes lett is, ép úgy hozzájárul az új kor e legnagyobb hadvezére dicsőségének gyarapításához, mint akár legfényesebb hadjáratainak egyike.

A mit emberi elme kitalálni, a mit hadvezéri képesség elhatározni képes arra, hogy egy hadjárat sikere biztosíttassék, az itt mind megtörtént. Hogy nem sikerűlt, az a végzet határozata volt. Az orosz fővezérlet a vállalat meghiusításában, a franczia hadsereg megsemmisítésében ártatlan. Akarata ellenére folyamodott a rendszeres visszavonúláshoz, mely Napoleon vállalatát meghiusította; működése nem

tervszerű, nem előre átgondolt cselekmény volt, hanem a gyöngeség és képtelenség folyománya. Még az üldözés is, melyet Napoleon visszavonúlása alkalmával foganatosíttatott, nem a fővezérlet eszméje, hanem következménye ama hamis jelentésnek, melyet a fővezérlet a borodinoi vesztett csata után a czárhoz küldött, s melyben e vereséget fényes győzelemnek tüntetvén föl, a czárt arra indítá hogy Csicsagov és Wittgenstein hadseregét Witebszk és Borisov felé rendelje. Ha a fővezérlet a *valót* jelenti, Csicsagov és Wittgenstein, sőt tán még az orosz fősereg is felállításaikban maradnak s Napoleon, ki Kutusovval elég könnyen végzet, minden nagyobb nehézség nélkűl jut Lengyelországba. A végzet Napoleon bukását akarta s az orosz fővezérletnek még ámitásai is javára váltak. De dicsőséget az orosz hadsereg nem aratott, annál kevésbé az orosz fővezérlet.

A dicsőség határozottan Napoleon részén van, kinek hatalmas szelleme ezen, az emberi erőt meghaladó vállalat végrehajtását megkisérlette, bárha következményei reá vésztho zók voltak is.

A hadjárat előkészítése bámulatos és csodálatra méltó fog maradni örök időkre, ép úgy mint annak végrehajtása. Európa hadseregeinél az időben egy zászlóaljat nem vezettek s forgattak könnyebben, mint Napoleon e fél milliót meghaladó óriási sereget, s a vezetésnek e hadjáratban alkalmazott technikája nemcsak a következő évekbeli, de a legutóbbi nagy háborúknak is mintáúl szolgált.

A hadműveleti vonal hosszúsága, e hadjáratban közel 2300 kilométer, tehát *100 menet* volt, s Napoleon vállalatát odamenet mégis kielégitőleg biztosította, hadseregét addig, mig az abnormális helyi viszonyok akadályozólag közbe nem léptek, megfelelően élelmezte s bizonyára akadálytalanúl vissza is tér, ha az időjárás, az elemek ellene szövetségbe nem lépnek.

Nagy csaták az előnyomulás alatt, a borodinoit kivéve, nem voltak; ez nem vált teljes győzelemmé, mert Napoleon ellenfeleit még félénkebbeknek tartotta, mint valóban voltak, s attól tartva, hogy a döntés elől ismét

kitérnek, a döntést kellő nyomatékkal előidézni nem igyekezett.

Moszkva fölgyújtása rendkívül nagy befolyással volt a hadjárat végeredményére, mert ha Moszkva épségben jut a francziák kezébe, a czár bizonyára békét köt. Hogy ez nem így történt, az sem az orosz fővezérlet, hanem egy önálló gondolkozású alparancsnok érdeme, ki mindent koczkáztatott, hogy hazájának hasznára legyen.

A franczia sereg visszavonulása a legnagyszerűbb hadtörténelmi cselekmények közé tartozik s a franczia hadsereg kitünőségéről s az orosz fővezérlet gyámoltalanságáról egyenlően tanuságot tesz. Ha a dolog megfordítva áll vala, ha az oroszok a visszavonulók, s Napoleon az üldöző, e válságos viszonyok közt az egész ellenséges sereg fővezérével együtt hadifogságba kerül. De Kutusovnak arra, hogy a franczia sereg visszavonulását meggátolja, bátorsága nem volt. A franczia sereget a fagy, a hó semmisítette meg, az orosz sereg az elemeknek alig segített.

VII. FEJEZET.

AZ 1813-IK ÉVI HÁBORÚ NÉMETORSZÁG FÖLSZABADÍTÁSÁRA.

Előzmények.

Általános helyzet. Az orosz hadjárat volt az első, melyben egy, Napoleon által személyesen vezetett hadsereg nagy és döntő vereséget szenvedett.

Az európai államok ez eseménynyel szemben kezdetben tanácstalanúl állottak; a kivánság, hogy a franczia felsőbbség alól fölszabadúljon, kiváltképen Németországban, s a német államok közt a legnagyobb nyomás alatt álló Poroszországban volt nagy. Ámde Poroszország s vele egész Európa meg volt győződve, hogy Napoleon genije módot fog találni arra, hogy e balsiker következményeit elhárítsa s így háborúra, erős szövetséges hatalom nélkül, nem igen lehete gondolnia.

A háborús hajlamú párt fejei, ezek közt mindenekfölött *Scharenhorst*, mindazonáltal nem szüntek meg a porosz királyt ostromolni, s őt az oroszokkal való szövetségre s ennek következményekép a Napoleon elleni háborúra ösztönözni.

Mielőtt azonban a király még elhalálozásra jutott volna, a franczia nagy hadsereg XI-ik hadtestébe (Macdonald) beosztott porosz segélyhad parancsnoka, *York* tábornok, merész, de a körülmények által igazolt elhatározással az oroszok pártjára állott s az 1812. év deczember 30-án megkötött *tauroggeni szerződés* által a háború koczkáját tényleg elvetette.

A porosz király Yorkot ugyan papiron a parancsnokságtól megfosztotta, s a szerződést nem erősítette meg, de York valóságban hadteste élén maradt, s a király titkos rendeletei folytán egész erélylyel azon működött, hogy a kerületbeli Landwehr s fölkelő csapatok szervezésével a porosz hadsereg újjáalakításának nagy művét elősegítse. A király e mellett egész Poroszországot, még mindig titkon ugyan, de annál nagyobb erélylyel, a háborúra való előkészületre ösztönözte.

A franczia csapatok ezalatt 1813. február havában Poroszországból mindinkább visszahúzódtak s csupán az Odera mentén fekvő Stettin, Küstrin és Glogau várak maradtak megszállva. Márczius havában a franczia sereg, mely időközben már 60,000 főre szaporodott, az Elba mögé vonúlt; zöme Jenő alkirály alatt Magdeburgnál az Elba mindkét partján állott, mig Davoust és Vandamme Hamburg visszafoglalásán működtek.

Időközben Wittgenstein egy 40,000 főnyi hadsereggel bevonúlt Poroszországba. Most már a porosz király elérkezettnek látta az időt a nyilt föllépésre s 1813 *február 27-én* a szövetséget Oroszországgal megkötötte. Ez időtől kezdve a porosz készülődések lázas sietséggel folytak. A király Berlinből Boroszlóra ment, s a porosz népet egy az ország felszabadítását czélzó nagy háborúra tüzelvén, a Landwehr és népfölkelő csapatok szervezését országszerte elrendelte. Orosz részről Wittgenstein seregét még egy, Kutusov alatt álló, hasonló erejű sereg követte.

De nemcsak a szövetségesek készültek a háborúra, készült arra Napoleon is. Még az orosz hadjárat folyama alatt 120,000 ujoncz hivatott a zászlók alá, melyekhez a senatusban 1813. január 11-én hozott határozat folytán, a nemzetőrség 100,000 főből álló első osztálya csatlakozott. Továbbra rendelkezésre állott még: 100,000 fő az 1809—1812. évi korosztályokból, 150,000 fő az 1814-ik évi korosztályból és 80,000 fő a nemzetőrség második osztályából.

A tisztekben levő nagy hiány részben a spanyolországi hadseregtől, részben a képzőintézetek növendékeinek beosztása és alkalmas altisztek előléptetése által födöztetett.

Sokkal nehezebb volt a lovasság megteremtése, bár ebben a császárnak a városok s az ország előkelőségei saját költségükön állított lovas osztagokkal segédkezni igyekeztek; közel 3000 lovas pedig a csendőrségtől helyeztetett a lovassághoz át.

Egészben véve a készületek oly jó eredménynyel mentek, hogy Napoleon az időközben beérkezett olasz és bajor csapatokkal április végével 100,000 főt jóval meghaladó új hadsereget vezethetett a Jenő alkirály alatt álló Elba-hadsereg támogatására.

Haditervek. *Napoleon* mindenekelőtt a szövetségeseknek az Elbához közel lévő részeit szándékozott visszavetni, hogy azután Szászországot és Poroszországot Berlinnel ismét hatalmába ejtse; ez volt az oka annak is, hogy Napoleon az Odera mellett fekvő várakat megszállva tartotta.

A szövetségesek egy hadsereggel Jenő alkirály előzését tervezték, míg egy másik sereg, melyet azután Kutusov tartaléka követ, Szászországba megy, s ezt, valamint a többi német államokat a rajnai szövetségtől való elszakadásra bírja. Arra, hogy Napoleon már május elején ismét egy nagy hadsereggel jelenhetik a hadszínhelyen meg, a szövetségesek főhadiszállásain senki se gondolt.

A tavaszi hadjárat.

Erőviszonyok. A *franczia* haderők közül a Davoust alatt álló *északi hadsereg* részei: I. *Vandamme* 20,000 fő, és III. *Davoust* 15,000 fő; összesen tehát 35,000 fő. A hadsereg

az alsó Elbánál s Hamburg ellen működvén, a tavaszi hadjáratban a fősereggel érintkezésbe nem jut.

A Jenő alkirály által vezényelt *közép-elbai hadsereg* az V. *Lauriston*, (Maison, Puthod) 30,000 fő, a VII. *Reynier*, (Durutte, Sahr) 15,000 fő és a XI. *Macdonald* hadtestből (Charpentier, Gérard, Fréssinet) 20,000 fő, összesen tehát 65,000 főből állott.

Végre a Napoleon által személyesen vezetett *fősereg* a gárda hadtestből, *Mortier* és *Besiéres*, régi 3000, új 12,000 gyalog és 3000 lovas, összesen 18,000 fő; III. *Ney* (Souham, Girard, Brennier, Richard és Marchand) 45,000 fő; IV. *Bertrand* (Morand, Péri, Franquemont) 25,000; VI. *Marmont* (Compans, Bonnet, Friedrichs) 25,000; XII. *Oudinot* (Pacthod, Laurencey, Raglovich) 20,000 fő, végre az 1-ső lovas hadtest Latour-Mauburg 7000 lovas; összesen tehát 140,000 fő.

Miután Jenő alkirály serege április végén az Elba mögött Magdeburg tájékán állott, a fősereg pedig Gotha, Erfurt és Weimar körül gyülekezett, *Napoleon május elején mintegy 205,000 fővel léphetett föl.* A hadsereg tűzérséggel elég jól el volt látva, lovasságban azonban nagy hiányt szenvedett, s még Latour lovassága is csak május közepe táján állott rendelkezésre.

A szövetségesek részéről *Wittgenstein* oroszok és poroszokból álló serege a *Berg* 8000, Vinzingerode 10,000, *Miloradovics* 12,000 és *Tormaszov* 16,000 főnyi hadtesteiben 46,000 fő orosz csapatot és 4000 kozákot, továbbá *Kleist* és *Bülow* alatt 12,000 poroszt számlált, mely utóbbiakhoz még szintén néhány kozák ezred volt beosztva; e sereg tehát összesen 65,000 főt tett.

Blücher porosz serege a *Blücher* 25,000 és *York* 10,000 főnyi hadtestekből állott.

Az orosz tartalék sereg *Barclay* alatt mintegy 20,000 főnyi számerőben még Szileziában volt.

A szövetségesek Napoleon ellenében tehát május elején egyelőre csak mintegy 100,000 főt állíthattak.

Ez erőkből Wittgenstein Halle, Lipcse és Drézda tájékán, Blücher pedig Altenburgnál állott.

Hadműveleti tervek. *Napoleon* a fősereggel április 25-ike

körül Erfurtnál megérkezett; mivel azonban a szövetségesek helyzetéről lovasság hiányában tájékozással nem birt, egyelőre szándéka abból állott, hogy Jenő alkirály seregével egyesül, s azután Lipcse irányában nyomúl elő.

A *szövetségesek*, miután Wittgenstein Jenő alkirálylyal április 5-én *Möckern* mellett egy eldöntetlen ütközetet vívott, április folyamában az Elbán átkeltek; de a sereg a már megjelölt téren csak április végével volt összpontosítva, minélfogva a támadó hadműveletek csak május első napjaiban voltak megkezdhetők.

A fővezérletet Kutusov helyett, ki Bunzlaunál visszamaradt s április 25-én meg is halt, Wittgenstein vette át.

A szövetséges fővezérlet április végével értesült Napoleon közeledéséről s azon szándékáról, hogy Lipcse felé megy. Ennek folytán elhatározta, hogy Napoleon hadseregét jobb oldalában rajtaütésszerüleg megtámadja.

A hadműveletek lefolyása. Napoleon április 29-ig Naumburgig jutván, Jenő alkirály seregével összeköttetésbe lépett, s április 30-án megkezdte előnyomulását Lipcse felé.

A szövetséges sereg, daczára a rendelkezésre álló nagy számú lovasságnak, Napoleon mozdúlatai felől még sem volt tisztában s Wittgenstein, erejét szétforgácsolva, erős különítményeket tolt előre; így a jobb szárnyon *Bülow* Hallénál; *Kleist* Lipcsénél; a közép előtt *Vinzingerode* Weissenfelsnél; a balszárnyon *Miloradovics* Zeitznél állott. A sereg *zöme*, mintegy 75,000 fő, az Elster folyó mögött Zwenkau és Borna között gyülekezett.

April 30-án Napoleon elővéde, Ney, megtámadta Vinzingerode Weissenfelsnél álló különítményét s azt visszavetette.

Május 1-én a franczia hadsereg folytatta előnyomulását Lützen és Lipcse felé; Jenő alkirály serege, mely ekkor már Merseburgnál a Saale jobb partján állott, szintén Lipcsére irányíttatott.

A szövetséges hadaknak a Rippach vonalon álló részei, Vinzingerode és Miloradovics, e napon Lipcsére vettettek vissza.

A szövetséges fővezérlet a kétnapi harczokból most már Napoleon szándéka iránt tisztába jött és *Scharenhorst*

ajánlatára egy nagyszabású *rajtaütést* tervezett, mely Napoleon seregének jobb oldala ellen intézendő volt.

Ennek végrehajtása másnap a lützeni, vagy máskép gross-görscheni csatára vezetett.

A lützeni (gross-gröscheni) csata.

1813. május 2-án *(31-ik mellléket).*

A csata színhelye kevésel délre ama históriai nevezetességű helytől fekszik, hol 180 évvel előbb a harminczéves háború két legnagyobb vezére, Gusztáv Adolf és Wallenstein mérkőztek.

A csatatér hullámos terep, minden irányban utakkal átszelve s minden fegyvernem mozgására alkalmas. A legnagyobb terepakadály az Elster és Saale folyókat összekötő Flossgraben nevű csatorna, mely különben minden helységnél át van hidalva. Mivel pedig helység sok van, ez által az akadály jelentősége csökken.

Napoleon a május 2-iki menetre olykép intézkedett, hogy Jenő alkirály hadtestei a fősereg elé sorakozzanak, mig Ney a III. hadtesttel, a jobb oldal ellen netalán intézhető támadás fölfogására, a menetvonaltól délre Gr. Görschennél állást foglaljon.

A szövetségesek terve szerint az egész hadseregnek még a hajnali órákban a Flossgrabentől nyugatra, arczczal Gr.-Görschen felé kellett volna fölvonúlni; az előnyomulás azután, a tökéletesebb meglepés okáért elővédek nélkül, Lützen irányában volt folytatandó. Ha a szövetséges sereg ily módon Napoleon oldalába jutott, a lovasság férkőzzék a hadtestek közé, hogy azok kölcsönös támogatását megakadályozza, míg a gyalogság a hadtesteket rohanja meg.

A kitűnő terv azonban gyarló módon lőn végrehajtva. Az oszlopok egymást a hiányos intézkedések következtében folyton keresztezték, s a sereg, melynek reggel 6 órakor már Lützennél kellett volna lennie, fejlődését Werben és Gr.-Görschen közt csak délelőtt 11 órakor fejezte be.

A sikernek első föltétele, a meglepés, tehát elveszett. Ney a helyzetet átlátva, Gr. Görschen helységet a Souham, Kl.-Görschent Marchand, Rahna és Kaja helységeket a Brennier, Starsiedelt a Girard hadosztálylyal megszállta s a mennyire lehetett, futólag megerődítteté. Még meglevő két hadosztályát pedig (Bonnet és Richard) a Kaja és Starsiedl közti magaslat mögött tartalékba helyezte.

Napoleon ez eseményekről nyomban tudósíttatván, az összes menetben lévő hadtesteknek jobbra kanyarodását rendelte el, s valamennyit Gr.-Görschen felé irányította; csupán Lauriston V. hadteste maradt a Lipcsétől nyugotra fekvő Lindenaunál állva, hol Kleist csapataival már harczba bocsájtkozott.

Míg azonban ez erők a harcztérre érhettek, Ney hadtestének nehéz órái voltak. A szövetségesek részéről Blücher déli 12 órakor megtámadta Gr.-Görschent, mig Rahna ellen York hadteste küzdött. A St. Priest hadosztály a francziák baloldalába, a tartalék lovasság Starsiedel, Vinzingerode hadteste Kölzen ellen nyomúlt.

De Ney, bár hadteste majd kizárólag ujonczokból állott, e hosszú és véres küzdelmet mégis képes volt d. u. 3 óráig húzni, a mikor Starsiedlnél a II., Kölzennél a IV. hadtest megjelent. A balszárnyon a Marchand hadosztály Kl.-Görschent elvesztette ugyan, de délután 5 órakor, midőn Eisdorfnál a XI. Macdonald hadtest megjelent, ismét visszavette.

Most már a harcz az egész vonalon megállott s este 6 órakor elérkezett a döntés ideje. Napoleon e czélból a Rahna és Starsiedl közt levő tűzérséget még 60 löveggel szaporítván, a gárdát a mondott időpontban rohamra parancsolta s ennek példáját csakhamar Bertrand és Macdonald is követvén, a szövetségesek nemcsak a középen, de a szárnyakon is visszavettettek s az egész vonalon meghátráltak.

A küzdelemnek az éj beállta vetett véget, a mikor is a szövetségesek Werben irányában a Flossgraben mögé ismét visszavonúltak. A szép támadó terv csunya vereséggel végződött.

Napoleon, legnagyobb sajnálatára, a győzelmet ki nem

aknázhatta. Lovasságának csak csekély része volt jelen; de ha mind ott lett volna is, 7000 lovassal nem sokra mehet vala a szövetségesek ellen, kik 30,000 lovas fölött rendelkeztek.

A csatában a poroszok 8000, az oroszok 3000, a franczia'k állitólag 12,000 embert vesztettek, melynek nagy része a III-ik hadtestre esik. A poroszoknak nagy veszteség volt Scharenhorst balesete, ki a csatában kapott sebek miatt junius 28-án Prágában meghalt. Napoleon szintén egy kitűnő alvezérét, Bessiéres tábornagyot vesztette el, ki a Rippach melletti lovassági harczban elesett.

Visszavonúlás Bautzenig. A szövetséges fővezérlet az üldözés elmaradásából Napoleon gyöngeségére következtetett, s a csatát másnap május 3-án megújítani szándékozott. Tudomást nyervén azonban arról, hogy ugyanaz nap *Bülow* Halle-nál, *Kleist* pedig Lipcsénél vereséget szenvedett, s előbbi Dessau, utóbbi pedig Wurzen felé visszavettetett, e szándékával fölhagyva a hátrálást Drézda irányában tovább folytatta.

Napoleon a szövetségeseket a gárdával, a IV., VI., XI. és XII. hadtesttel követte, míg a III., V. és VII-ik hadtest Ney alatt irányt Torgaunak, tehát Berlin felé vett; a Saale alsó részén megérkezett II. hadtest, *Victor*, Wittenbergre rendeltetett.

Ney mozdulatának első következménye az volt, hogy a szövetségesek az Elba vonal védelmét föladták; második pedig az, hogy a poroszok Wittgenstein orosz seregétől elválva, Meissen és *Grossenhaynnak* tartottak. Ez elválás, ha folytattatik, fölötte kedvező lett volna Napoleonra, ki a két csoportot külön megverheti vala. *Blücher* ezt csakhamar be is látta s május 12-én seregével Königsbruckon át ismét az oroszokhoz csatlakozott. A visszavonúlás azután *Bautzenig* folytattatott, hol a szövetségesek erődített állást készítettek elő.

Berlin védelme *Bülowra* bizatott, ki a *Nuthe-Notte* vonalon foglalt állást s némely orosz csapattal (Woronzov) továbbá számos fölkelővel szaporodván, ez állásban közel 60,000 főt egyesített.

Napoleon *május 8-án* bevonúlt Drézdába, midőn pedig tudomására jutott, hogy a szövetségesek ismét egyesültek s hogy Bautzennél állást foglaltak, a támadást folytatandó Bautzen felé nyomúlt elő, hova Ney seregét is rendelte. E parancsot Ney már meg is előzte, a mennyiben Jomini tanácsára Luckauból május 16-án délnek fordúlt, s a parancsőt 17-én már Kalauban találta.

A szövetségesek tudomást nyerve arról, hogy jobb oldalukat egy erős franczia sereg közeledése fenyegeti, *május 18-án* Barclay alatt egy 20,000 főnyi vegyes hadtestet küldtek a Spree mentén lefelé. Ez *május 19-én* Ney hadtestével harczba elegyedett, de *Königswartha* és *Weissig* mellett megveretvén, a bautzeni állásba ismét visszatért.

Ez idő alatt Napoleon a bautzeni állás elé ért, s attól tartva, hogy a szövetségesek, ha Ney közeledését megtudják, állásukat elhagyják, a támadást, mely azonban csak a szövetséges sereg lekötésére szolgált, már május 20-án megindította.

A bautzeni csata.

1813 május 20-án és 21-én. (*32-ik melléklet*).

A szövetségesek erődített állása Bautzentől keletre a Spree jobb partján volt. Jobb szárnyát a *kunitzi* vagy *koseli* hegyvidék képezte, mely észak felé ellapúlt s csupán *Kreckwitz* és *Preititz* közt emelkedett egy kissé újra föl. Az arczvonal előtt a *Spree* folyt az északi arcz előtt ezen kivűl számos *tó* terűlt csoportokban el, melyek egymással s a Spreevel kisebb-nagyobb erekkel voltak egybekapcsolva.

A szövetséges sereg mintegy két mértföldnyi kiterjedésben *Kunitz*, illetőleg *Kosel* helységtől *Kreckwitzen* és *Preititzen* át egész a *baruthi* tavakig állott föl. *A jobb szárnyon*, Preititztől keletre, Barclay orosz hadteste, a *középen*, Preititztől nyugotra, a *kreckwitzi hegyen*, Blücher, tovább dél felé egész a görlitzi utig Kleist és York porosz hadtestei, végre a *balszárnyon* egész Koselig Gorcsakov és Miloradovics orosz

hadtestei állottak; a *tartalék* egy része a közép mögött, más része (a gárda) a balszárny mögött volt elhelyezve.

Az egész fölállítás derékszög alakú volt, minél fogva a balszárny arczvonala nyugot, a közép északnyugot, a jobb szárnyé észak felé volt fordítva. A visszavonúló vonal Wurschenen át a jobb szárny arczvonalával párhuzamosan haladt Görlitz felé, s így Ney lökeme Preititzen át Wurschen és Hochkirch felé, ha sikerül, az egész szövetséges sereg visszavonúlását megakadályozhatja vala.

Május 20-án Napoleon a XII-ik hadtesttel a Spreen átkelve, a szövetségesek balszárnyát megtámadta; e támadást nem sokára támogatta a XI-ik hadtest és Latour lovas hadteste, míg a franczia gárda Bautzentől keletre foglalt állást.

Mint említettük Napoleon e támadással a szövetségeseket csak lekötni akarta; de Oudinot heves rohamai nemcsak ezt a czélt érték el, hanem még azt is, hogy az oroszok balszárnyukat folyton erősítették s igy a Ney által intézendő főtámadást megkönnyítették. Sándor czár annál inkább hitt a balszárnya ellen intézett támadások komolyságában, mivel Napoleonnál azon hadászati szándékot föltételezte, hogy az a szövetséges sereget Ausztriától észak felé elnyomni akarja.

Május 12-én a csata megújíttatott s míg Oudinot és Macdonald támadásaikat az orosz balszárny ellen ismételték, Ney hadserege a Spreen átkelt s az orosz jobbszárny ellenében fejlődött.

Délelőtt 9 órakor Ney a III. hadtesttel elfoglalta Preititz helységet is, de a *Kreckwitzi* hegyen álló Blücher visszaverése, bár ez állás ellen Bertrand egy hadosztálya is működött, nem sikerült, s a támadás itt fennakadt.

Időközben Sándor czár tévedését belátva, a Baschütz és Kumschütz közt álló tartalék legnagyobb részét *Preititz* ellen nyomúltatta elő, s *déli 12 órakor* e helyet sikerült az oroszoknak ismét visszavenni.

Napoleon már nyugtalan volt, mert Ney támadásának hatását még mindig nem érezte s utasította őt, hogy *irányt a hochkirch-i toronynak véve* támadását nagyobb erővel foly-

tassa; egyszersmind maga is a IV. és VI-ik hadtesttel a szövetségesek közepe ellen támadólag előnyomúlt. Erre Ney visszavette ugyan Preititzet, de Barclay oldaltámadásától tartva a lökemet nem folytatta s így a szövetségesek visszavonúló vonalát hatalmába ejteni elmulasztotta. Napoleon Ney támadásának eredményét hiába várván, a középen a támadó előnyomúlást szintén beszüntetni volt kénytelen.

Így történt, hogy midőn a szövetséges sereg *d. u. 3 órakor* a visszavonúlást megkezdette, ez úgy Wurschen, mint Hochkirch irányában akadálytalanúl ment végbe.

A csata Napoleonnak 20,000 emberébe került, míg a szövetségesek vesztesége 18,000 fő volt.

A szövetséges fővezérlet a vereséget, mint Gr.-Görschennél, itt sem akarta beismerni s jelentésében ezt azon üres szójátékkal igyekezett elpalástolni, hogy a csatát *félbeszakította*. Sándor czár azonban a vereséget legjobban beismerte az által, hogy Wittgensteint a főparancsnokságtól elmozdította.

Hadműveletek a fegyverszünetig. A szövetségesek a bautzeni csata után előbb Liegnitz, majd pedig — hogy Ausztriához közeledjenek — Schweidnitz felé huzódtak vissza.

Napoleon két oszlopban követte őket, de az üldözést lovasság hiányában nem foganatosíthatta. De sőt midőn Ney május 26-án a kellő elővigyázat nélkül előnyomúlt, elővéd hadosztálya *Hainaunál* egy Blücher által vetett lesállásba került; 4 zászlóalj szétveretett s több száz foglyon kívül, 18 löveg került Blücher kezébe. Napoleon Jauerig nyomúlt elő, de különítményekkel megszállatta Strigaut és Boroszlót is.

A szövetséges sereget ekkor nagy válság fenyegette. *Barclay*, az új főparancsnok, az orosz hadsereget további hadműveletekre képesnek nem tartván, annak újjászervezését és kiegészítését foganatosítandó *hat hétre* Lengyelországba kívánt vonúlni, Szilézia védelmét ez időre a poroszokra bízván.

Napoleonnak e terv — szerencsétlenségére — nem jutott tudomására s mivel seregének állapota, mindenek

fölött pedig a lovasság hiánya a hadműveletek megszakítását kivánatossá tették, a szövetségeseknek fegyverszünetet ajánlott.

A fegyverszünet igaz hogy megengedheti vala seregének jobb állapotba helyezését és kiegészítését, de a szövetségesekre a szünetből ugyanez előny még nagyobb mérvben háramlott s így azok a fegyverszüneti ajánlatot a legnagyobb készséggel elfogadták.

Ehhez képest *junius 4-én* Poischwitzban *6 heti fegyverszünet* köttetett, mi a porosz sereget a fenyegető veszedelemből kimentette; e szünet nélkül, az oroszoktól elhagyva, Poroszország aligha el nem bukik vala.

A fegyverszünet alatt mindkét fél Ausztria szövetségét szorgalmazta. A melyikhez Ausztria csatlakozik, azé lesz a diadal. Ausztria e helyzetét a legteljesebben ki is aknázta s bár Napoleonnak sem 1812-ben, sem most számbavehető szolgálatot nem tett, s bár vele rokoni összeköttetésben állott, szövetségét mégis csak azon föltétel alatt volt hajlandó oda igérni, ha Napoleon a tőle elfoglalt *összes területeket*, tehát Olaszországot is visszaadja.

Mivel pedig Napoleon ezt teljesíteni vonakodott, Ausztria a szövetségeseknek *Scharenhorst* és *Jomini* által tett ajánlatait fogadta el, s a szövetségesekhez csatlakozott. *Junius 27-én* megköttetett a *reichenbachi* szerződés, s 28-án meghalt Scharenhorst, miután hazájának utolsó lehelletéig szolgált.

A fegyverszünet ez alkudozások miatt többször meghosszabbíttatott, míg végre Ausztria a háborút Napoleonnak *augusztus 12-én* megizenvén, a koczka elvettetett.

Az őszi hadjárat.

Erőviszonyok. A **szövetséges hadak** számereje és hadműveleti terve a julius végével kötött *trachenbergi szerződésben* állapíttatott meg. E szerződés szerint a működő seregek következőleg alakúltak:

1. A **csehországi főhadsereg**; parancsnoka *Schwarzenberg* herczeg.

Osztrák részről e sereghez 130,000 fő osztatott be, mely azonban nagyobb (hadtest) kötelékekbe egyesítve nem volt. A hozzá tartozó hadosztályok a következők voltak: *könnyű* hadosztályok: Lichtenstein, Bubna és Meskó; *gyalog* hadosztályok: Bianchi, Colloredo, Chasteler, Weissenwolf, Lichtenstein A., Civallart, Creneville, Klenau, Hohenlohe, Meyer; *lovas* hadosztályok: Nostitz, Schneller és Lederer.

Orosz segélyhad *Wittgenstein* alatt: *Gorcsakov* és *Württemberg* hadtestei és *Pahlen* lovas hadosztálya; létszáma 30,000.

Porosz segélyhad *Kleist* alatt: négy gyalog és egy lovas hadosztály; létszáma 40,000.

Tartalék sereg (orosz és porosz) *Konstantin* nagyherczeg alatt: *Rajevszki* és *Jermolov* (gárda) hadtestek, *Gallitzin* lovas hadteste, a *porosz* gárda gyalog és lovas hadosztály; létszáma 30,000.

Az egész sereg tehát 130,000 osztrák, 50,000 orosz, 50,000 porosz, **összesen 230,000 fő**.

2. **A sziléziai hadsereg**; parancsnoka *Blücher*.

Állott *Langeron*, *Sacken* és *St.-Priest* orosz és *York* porosz hadtestéből. **Összes létszáma 110,000 fő.**

3. **Az északi hadsereg**; parancsnoka a *svéd trónörökös* (Bernadotte).

Állott *Bülow* és *Tauenzien* porosz hadtesteiből, a *svéd* hadtestből, a *Winzingerode* és *Voronczov* orosz hadosztályokból; fölvonúlt Berlin körűl. **Összes létszáma 110,0000.**

4. *Wallmoden* különítménye az alsó Elbánál, vegyesen összeállítva. **Számereje 27,000 fő.**

5. *Benningsen* tartalék serege, *Kalisznál*, még gyülekezőfélben. **Ereje 60,000 fő.**

A szövetséges működő seregek összes ereje ennélfogva **közel 530,000 főt tett ki.**

A franczia hadsereg a fegyverszünet alatt ugyan szintén tetemesen megerősíttetett, de számerőben mégis messze elmaradt a szövetségesek seregei mögött.

A működő sereghez tartozó hadtestek ereje az őszi hadjárat kezdetén a következő volt:

Gárda, *Mortier*, 2 régi és 4 új gyalog és 3 lovas hadosztály		58,800
I. hadtest	*Vandamme*	33,000
II. «	*Victor*	25,000
III. «	*Ney*	40.000
IV. «	*Bertrand*	21,000
V. «	*Lauriston*	28,000
VI. «	*Marmont*	28,000
VII. «	*Reynier*	21,000
VIII. «	*Ponyatovszky*	8,000
XI. «	*Macdonald*	24,000
XII. «	*Oudinot*	19,000
XIII. «	*Davoust*	30,000
XIV. «	*St. Cyr*	25,000
Dán «		10,000
1. lovas hadtest	*Latour*	17,000
2. « «	*Sebastiani*	10,000
3. « «	*Arrighi*	11,000
4. « «	*Kellerman*	5,000
Margaron, *Girard* és *Lemoine* különítményei		17,000
	Összesen:	**420,000**

Ez erők közül Davoust a XIII-ik hadtesttel Hamburg körül maradván, a fő hadműveletekben részt nem vesz.

A többi hadtestek a fegyverszünet lejártakor következőleg voltak csoportosítva:

A *főserey*, 9 gyalog és 3 lovas hadtest, összesen 300,000 fő, *Napoleon* személyes vezetése alatt Liegnitz és Jauertől egész Drézdáig egy mély échiquiert képezett, melynek éle *Blücher* sziléziai hadserege ellen volt irányítva. Az első lépcsőt Ney III., Lauriston V. és Sebastiani 2. képezték a Katzbach vonalon; a másodikat a Bober vonalon Macdonald XI. és Marmont VI; a harmadikat a Neisse vonalon Victor II., Ponyatovszky VIII. és Latour 1; a negyediket végre a Spree és az Elba közt a gárda, Vandamme I., Kellermann 4. és St. Cyr XIV.; ez utóbbi Drézdát tartotta megszállva.

Az *Oudinot* parancsnoksága alá helyezett IV. Bertrand, VII. Reynier és XII. Oudinot hadtest és Arrighi lovassága,

összesen 60,000 fő, a Nuthe-Notte vonallal, tehát a *svéd trónörökös* által vezetett északi sereggel állott szemben.

Hadműveleti tervek. A *szövetségesek* hadműveleti terve, melyet *Radeczky* altábornagy, Schwarzenberg vezérkari főnökének ajánlatára fogadtak el, azt határozta, hogy a három hadsereg (a csehországi, északi és sziléziai) általánosságban Lipcse felé nyomúljon elő, hol Napoleon főerejét vélték.

Különösen figyelemre méltó azonban, hogy Blücher szilézíai hadseregének, melyet különben kezdetben csak 50,000 főre terveztek s létszámát csak később emelték, a hadműveleti tervben *másodrendű feladat* jutott s külön meghatároztatott, hogy az sikerre való biztos kilátás nélkül harczba ne bocsátkozzék. Látni fogjuk később, hogy Blücher képviselte a szövetséges seregben a támadó elemet s ő volt az, ki a többieket magával vonta.

Napoleon zömével az Elba vonalon Drézda körül szándékozott maradni s a «belső vonalon működve», a szövetséges elkülönített hadak közül azt szándékozott egyesült erővel megtámadni, a melyik hozzá legelőször közeledik, vagy a melyik hiba vagy gondatlanság által erre alkalmat nyújt.

E czélból az Elba mentén fekvő erődök kijavíttattak, az átkelés kettős hídfők által biztosíttatott, az erődökben s más helyeken is raktárak, az Elba mentén s hátrafelé Lipcse-Naumburg-Erfurt-Cassel és Mainz felé hadtáp-vonalak rendeztettek be, a közlekedés szabályoztatott s a hadszínhely általában *mintaszerűen előkészíttetett.* Ez előkészítés Napoleon legremekebb cselekményei közé tartozik s nemcsak lángeszének, de körültekintő óvatosságának is egyik legszebb bizonyítéka.

A hadműveletek lefolyása. A hadműveleteket a sziléziai hadsereg kezdette meg. Blücher ugyanis már *augusztus 15-én*, tehát $1^1/_2$ nappal a fegyverszünet lejárta előtt behatolt a feleket elválasztó semleges terűletre s mivel Ney előtte lassan visszavonúlt, *augusztus 20-án* a Bober vonalig ért. Az előnyomúlást másnap folytatni szándékozott.

De Napoleon e mozgalmakról értesűlve, miután Drézda

védelmét St. Cyrre bízta, s a VIII. hadtest által Gabel és Reichenberg irányában tüntető támadást rendeztetett, a Bober vonalhoz sietett s Blüchert az ott most egyesített négy hadtesttel (III, V, VI, XI.) *augusztus 21-én* megtámadva, visszavetette.

Blücher egész a Katzbachig, majd 23-án újból megtámadtatván, egész Jauerig hátrált.

Ez időtájban (22-én) vette Napoleon St. Cyr jelentését, hogy a csehországi hadsereg az Érczhegységen át előnyomúl; Napoleon a VI-ik hadtestet, továbbá az úton még a II. hadtestet, a gárdát és Latour lovas hadtestét magához véve, gyorsított menetekben (Marmont hadteste nem egész 4 nap alatt 140 klmétert tett meg), *Drézdához* sietett. A parancsnokságot a Katzbach vonalon, mivel Ney (de csak maga, hadteste nélkül) szintén a császárral ment, Napoleon *Macdonaldnak* adta át.

A szövetségesek főereje, az Érczhegységet 4 oszlopban áthaladva, csakugyan megindúlt, még pedig a hadműveleti terv szerint *Lipcse* felé. Csak az Érczhegység északi részén jutott a fővezérlet tudomására, hogy Napoleon főereje az Elbától keletre áll, továbbá hogy Drézdát ez idő szerint csak kisebb erők tartják megszállva.

Az irány ennélfogva Dippoldiswalde-n és Freibergen át Drézdának vétetett, hova St. Cyr előretolt állásából visszavonúlt.

Augusztus 25-én már 100,000 főt meghaladó szövetséges erő állott Drézda előtt, hol St. Cyr összesen 25,000 emberrel rendelkezett.

Schwarzenberg a támadást ennek daczára a következő napra halasztotta. De ekkorra már Napoleon is Drézdához ért.

A drézdai csata.

1813 augusztus 26. és 27-én. (*33-ik melléklet*).

Drézda fekvése a védelemre nem előnyös. Délről és nyugotról magaslatok veszik körül, melyek a város fölött uralkodnak; kelet felől a közeledést erdő részletek segítik

elő. A régi vár falait 1810-ben részben lebontották, de Napoleon ezeket most — amennyire lehetett — helyreállíttatta. Ép úgy védhető állapotba helyeztettek a külvárosok és kertek falkerítései, míg a főbejáratoknál 5 kisebb, egyenkint 100—150 emberrel s 3—4 löveggel fölszerelt, erőd építtetett. A Weisseritz folyó Potschappel és Plauen közt egy szakadásban folyik, melynek alja nedves és süppedékes.

St. Cyr a külvárosok szegélyeit mintegy 9000 lépés kiterjedésben szállotta meg; megszállotta továbbá az erődöket s a Grosser Garten nevű, falakkal körülvett, terjedelmes kertet.

Míg a szövetségesek Drézda előtt állva csapataik beérkezésére vártak, Napoleon, mint említettük, gyors menetekben közeledett Drézda védelmére.

A terv, melyet augusztus 25-én megállapított egyike hadvezéri lángesze ama nagyszerű nyilvánulásainak, melyek őt az újkor összes hadvezérei között oly magasra emelik.

Szándéka ugyanis nem csekélyebb volt, mint hogy St. Cyrt Drézdában egyelőre magára hagyva, *a hadsereg 125,000 főre rugó zömével Pirnánál és Königsteinnél az Elba balpartjára keljen át*, s míg a szövetséges sereg Drézda ellen erőlködik, annak jobb oldalát és hátát támadja meg.

E szép terv azonban nem kerülhetett végrehajtás alá, mert Drézda St. Cyr jelentése szerint magát a hadműveletet befejeztéig tartani képes nem lett volna. Így tehát csak *Vandamme* I. hadteste nyert parancsot, hogy Pirnánál és Königsteinnél az Elbán átkeljen, míg a hadsereg zöme St. Cyr közvetlen támogatására sietett. Erre már valóban nagy szükség volt.

Augusztus 26-án ugyanis a szövetségesek a támadást Drézda ellen megindították. A Kleist alatt álló poroszok elfoglalták a nagykert egy részét. Wittgenstein ettől északra tűzharczot folytatott. Az osztrák csapatok, melyek a középen és a balszárnyon fejlődtek, a Weisseritz által két csoportba osztva, csak kevés tért nyertek.

Az összhang nélkűl és erőtlenül végrehajtott támadások eredményre nem vezettek, mire szünet állott be. Dél-

után 4 órakor, a mikor a szövetséges hadak ereje már 150,000 főre szaporodott, a támadás megújíttatott; de a francziák ekkor már szintén nagyobb erő fölött rendelkezvén, a terv és összefüggés nélküli rohamokat könnyen visszaútasították.

Napoleon csapatai ezalatt mindig jobban tömörültek; a keleti (bal) szárnyon Mortier alatt a gárda, a középen Ney alatt a VI. és XIV. hadtest csapatai, a nyugoti szárnyon Murat alatt a lovasság gyülekezett.

6 órakor Napoleon az időt alkalmasnak látta a *támadásba* való átmenetre s Mortiert támadó előtörésre útasítá. Ez meglepő és sikeres volt; Mortier visszavette a nagykertet s a poroszokat Strehlenig, Wittgensteint pedig egész Seidnitzig nyomta vissza.

A harcz este 8 órakor véget ért.

Augusztus 27-én Schwarzenberg a támadást megújítani szándékozott; e czélból a balszárny és Kleist csapatainak nagyobb része a *Räcknitz* melletti erős állásba vonatott; a Weisseritztől nyugotra Gyulay alatt mintegy 25,000 fő maradt, a jobb szárnyon Wittgenstein.

De Napoleon a szövetségeseket megelőzte. A közép védelmét a Ney által vezetett VI. és XIV. hadtestre bizván, melyekhez még 2 gárda hadosztály is beosztatott, a jobb szárnynyal, mely a gárda 5 gyalog és a Nansouty által vezetett 3 lovas hadosztályából állott, továbbá a balszárnynyal, melyen a lovasságot Victor II. hadteste támogatta, reggel 6 órakor támadásba ment át.

A támadó előtörés *Murat* és *Mortier* által egyszerre indíttatott meg; előbbi az osztrák csapatokat állásaikból kiszorítva, előbb a freiбergi műútig, majd Victor gyalogsága által segítve, egész a Weisseritz folyóig szorította vissza, miközben 15,000 főt fogságba ejtett; utóbbi pedig Wittgenstein hadait a Landgraben folyóig, majd még azon túl is visszavetvén, csak akkor állapodott meg, midőn baloldalában Prohlis előtt Gallitzin nagy lovas hadteste jelent meg.

A harcz e kedvezőtlen menete, kapcsolatban azon hirrel, hogy *Vandamme* 40,000 fővel a Pirnán át Teplitzbe vezető

útat elfoglalta s már a szövetségesek hátában áll, a fővezérletet arra inditotta, hogy a *visszavonúlást* d. u. 3 órakor elrendelje.

A csata evvel véget ért; a veszteségek sehol sincsenek följegyezve.

A kulmi, katzbachi, grossbeereni és dennevitzi csaták.

Midőn a szövetségesek Drézda ellen nyomúltak, Pirnánál a *Württembergi* herczeg alatt egy 14,000 oroszból álló különítmény hagyatott vissza, hogy a sereg oldalát és hátát biztosítsa.

E különítmény azonban *Vandamme* hadtestének az Elbán való átkelését megakadályozni képes nem volt; bár így Vandamme már *augusztus 26-án* a szövetséges sereg hátában és oldalában állott, a Württembergi herczeg mégis csak nehezen nyert további 6000 főnyi erősbítést. A Württembergi herczeg azonban e 20,000 fővel Vandamme ellenében igen ügyesen védekezett, s midőn a drézdai vereségről értesült, mindent elkövetett, hogy a Pirnáról Peterswalden és Kulmon át Teplitzre vezető útat a visszavonúló csapatok számára szabadon tartsa.

Végre is azonban hátrálni kényszerült s a francziák elől folytonos harczokban Kulm mögé *Priestenig* vonúlt, hol újra állást foglalt; augusztus 28-án este tehát Württemberg a priesteni állásban, Vandamme, ki őt nyomban követte, *Kulmnál* táborozott.

Augusztus 29-én Vandamme az oroszokat újból megtámadta, de e támadás sikerre nem vezetvén, mindkét fél — a közel támogatás reményében — állásában maradt, hogy a harczot a következő napon megújítsa.

E támogatás a württembergi herczeg számára valóban közel volt, mert a visszavonúló seregnek az Érczhegység déli lejtjére érkezett csapatai, nevezetesen az osztrák Bianchi, Colloredo és Hessen-Homburg hadosztályok, valamint az orosz Constantin és Rajevszky hadtestek mindannyian a

Priesten melletti állásba küldettek. Ellenben franczia részről segély nem volt valószínű, mert Napoleon augusztus 28-án arról értesült, hogy a szövetségesek nyugot felé húzódnak, s ennek folytán a Pirnán át Teplitz felé irányított csapatok, Mortier a gárdával és a XIV. hadtesttel, innét elvonattak, s szintén nyugot felé küldettek.

Vandamme minderről nem tudva, a harczot *augusztus 31-én* újból fölvette. A harcz reá nem volt kedvező, mert az osztrákok már baloldalában állottak, de Vandamme a harczot a közeli segély reményében tovább folytatta, midőn helyzete egyszerre válságos lett.

Kleist porosz hadteste ugyanis a számára kijelölt Fürstenwalde-Ebersdorfi útat tömérdek jármű, döglött lovak stb. által elzárva találván, a hegy gerinczén *Nollendorfnak* tért ki s így *teljesen véletlenül* Vandamme hátába került.

Vandamme meggyőződvén, hogy a hegyekről leereszkedő oszlop nem franczia, hanem ellenséges csapatokból áll, a harczot azonnal megszüntette s Nollendorf felé fordult, hogy magát átvágja. Csapatainak nagy része keresztül is tört a poroszokon s *Kleist magát megvertnek tekintette*, midőn nagy bámulatára arról értesült, hogy egy jelentékeny győzelem főszereplője volt.

Vandamme 10,000 emberével fogságba került, hadtestének mintegy fele azonban eljutott Drézdába.

A szövetséges főserég az Éger völgyében újra gyülekezett.

Míg Napoleon a szövetséges fősereget Drézdánál megverte, a *Macdonald* alatt visszahagyott sereg *Blücher* ellenében szerencsétlen volt.

Alig vette ugyanis Blücher észre, hogy Napoleon eltávozott, újból támadásba ment át. E czélból augusztus 26-án a Katzbachon ismét átkelni s előnyomúlni szándékozott; mivel pedig ugyan e napon Macdonald is át akart a Katzbachon kelni, e kölcsönös mozdulat *augusztus 26-án* a hírneves *Katzbach* melletti csatára vezetett.

Blücher a *Sacken* alatt álló jobb szárnyát Mahlitschon át Liegnitz felé, *York* hadtestét, mely a középet képezte,

Jauerből Dohnauon át Kroitschra, végre a balszárnyon álló *Langeront* Hennersdorfon át Goldbergre irányította.

Langeron Hennersdorfnál d. e. 9 órakor a francziák *Lauriston* által vezetett V-ik hadtestére talált s itt köztük lassú menetű harcz fejlődött ki, mely alatt Macdonald a XI. hadtesttel és *Sebastiani* lovas hadtestével a *Wüthende-Neisse* folyón átkelve, a meredek hegyoldalon följutni igyekezett; *Souham* a III. hadtest első hadosztályával ekkor kelt a Katzbachon át s Dohnau felől közeledett.

Blücher York hadtestével d. e. 10 órakor ért Schlauphoz s csapatainak pihenőt engedett addig, míg a sürgősen a harcztérre rendelt Sacken Eichholznál megérkezett.

Délután 2 órakor, midőn Macdonald két hadosztálya már a fennsíkon volt, Blücher a most már egyesített két hadtesttel (York és Sacken) támadást intézett. A lökem, melyet a lovasság sikeresen támogatott, oly erős volt, hogy Macdonald csapatai a *Wüthende Neisse mély völgyébe visszavettettek.* Hiába igyekezett Souham a megvert közép hadat támogatni; egyenkint megérkező zászlóaljai szintén a völgybe vettettek s Macdonald kénytelen volt a visszavonulást elrendelni, mely a megdagadt folyókon át s az esőtől fölázott útakon igen nagy nehézségekkel járt.

A csata Macdonaldnak több mint 20,000 emberébe került, míg Blücher aránylag kevés veszteséget szenvedett. Az üldözést Blücher, hogy egy újabb csatát megtakarítson, nagy hévvel folytatta, de az a rosz útak miatt eléggé hatályos még sem volt.

Blücher *augusztus 30-áig* ismét a Bober vonalig jutott, honnét menetét Görlitz irányában szándékozott folytatni.

A drézdai csatát időben megelőzi *Oudinot* támadó előtörése *Berlin* ellen, de egészen külön álló műveletet képezvén, előadását hátrább tenni czélszerűbbnek mutatkozott.

Oudinot alatt a IV. *Bertrand,* VII. *Reynier* és a XII. *Oudinot* hadtestek s *Arrighi* lovas hadteste állottak, összesen mintegy 70,000 főnyi számerőben.

Ez erőt Oudinot augusztus 19. *Luckaunál* egyesítvén, előnyomúlt a *Nuthe-Notte* erődített vonal ellen, melyet köz-

vetve a svéd trónörökös, *Bernadotte* által vezetett északi hadsereg, közvetlenül *Bülow* védelmezett.

A porosz csapatok az *augusztus 21-én és 22-én* vívott harczokban visszavettetvén, Oudinot a Nuthe-Notte vonalat áttörte s most Berlin ellen szándékozott nyomúlni. A hadműveleti vonal a gross-beereni terjedelmes erdőségen vezetett át; az erdők mögött gyülekezett az északi hadsereg.

Oudinot *augusztus 23-án* indúlt meg az erdőségek áthaladására, a IV. hadtestet Blankenfelde, a középet képező VII. hadtestet Gross-Beeren-Heinersdorf, a balszárnyon menetelő lovasságot és a XII. hadtestet Spittendorf, Rühlsdorf irányában menesztvén. Hogy csapatai már az erdőből való kibontakozásnál harczolni kénytelenek, azt Oudinot nem hitte, mert lovasságát föl nem használván, az északi sereg helyzetéről tudomással nem bírt. Ez pedig közvetlen az erdőség mögött állott. *Bülow* a középen Heinersdorfnál, *Tauenzien* a balszárnyon Blankenfeldenél, a svéd és orosz hadtest a jobb szárnyon Rühlsdorfnál és Gütergotznál.

A franczia hadtestek *nem egyidőben érték el az erdő északi szegélyét* s egymással összeköttetésben nem állottak.

Az első Bertrand volt, ki Blankenfeldenél Tauenzienre talált, de utasításához képest halogató harczot vívott. Bülow Tauenzien segélyére elindúlt ugyan, de látva, hogy erre szükség nincs, visszatért Heinersdorfhoz.

Bernadotte nem szándékozott a harczot fölvenni, de annál inkább Bülow. Midőn tehát Reynier hadtestének éle, *Gross-Beerennél* az erdőből d. u. 2 órakor kibontakozni kezdett, hadtestével azonnal harczra fejlődött s míg maga a francziákat a nevezett helynél arczban megtámadta, *Borstell* dandárát Klein-Beeren irányában az ellenség jobb oldalába küldte.

A harcz nem soká tartott; a kétszerte erősebb Bülow Reynier alig 20,000 főnyi hadtestét szétvervén, az erdőbe visszavetette. Már beállott az est, midőn Oudinot baloszlopa, élén a lovassággal, az erdő szegélyén megjelent, de a helyzeten már változtatni nem lehetett.

Oudinot a vesztett csata után az Elbához ment vissza

s a *Wittenbergi* erődített táborba vonúlt. Az északi hadsereg lassan követte s Wittenberg előtt kiterjedt állást foglalt.

Napoleon ez események folytán a wittenbergi hadsereg parancsnokságát *Neyre* ruházta, ki a Berlin elleni vállalatot megújította.

Szeptember 4-én a táborból elindúlván, Bernadotte állását Jüterbocknál baloldalában megkerűlni s megtámadni szándékozott.

Szeptember 6-án Ney az Aggerbach patakhoz ért, melyen áthatolandó Bertránd hadtestét *Dennewitzre*, Reynier hadtestét a tovább keletre fekvő Rohrbeckre irányította; ez utóbbit követte a XII. hadtest Oudinot is.

Bertrand Dennewitznél *Tauenzien* hadtestére talált s azt d. u. 1 órakor már vissza is nyomta, midőn a Treuenbritzenből ide sietö *Bülow* megjelent.

Ney ekkor Bertrandot magára hagyva, a Reynier hadtestet az Aggerbach déli partján előnyomúló Bülow ellen Görsdorfnál fejlődtette, mögéje tartalékúl Oudinot hadtestét állítván. De Bülow az északi parton küzdő Tauenzient is megerősítette, minek folytán Bertrand hadteste hátrálni kényszerült; ezt megszüntetendő, Ney a XII. hadtestet az Aggerbachon át Bertrand segítségére küldte.

De ezzel az ütközetet el is vesztette, mert Oudinot már későn érkezett ahhoz, hogy Bertrand hátrálását megszüntesse, sőt maga is rendetlenségbe jutott, míg a déli parton, a Borstell által megerősödött Bülow, Reynier hadtestét vetette vissza.

Ney 24,000 főnyi veszteséggel *Torgauba* volt kénytelen visszavonúlni, mert a Wittenbergi útat Bülow már elállotta.

Hadműveletek a lipcsei csatáig. Blücher a katzbachi csata után, mint már említettük, ismét előnyomúlt. Napoleon ennélfogva a drezdai csata után csakhamar ismét Blücher ellen kellett hogy fordúljon. Napoleon tehát a gárdával, a VI. hadtesttel és Latour lovasságával Bautzenre menetelt és Blüchert megtámadván, szeptember 4-én a *Hochkirch*, szeptember 5-én pedig a *Markersdorf* mellett vívott

ütközetekben visszavetette, mire a szileziai hadsereg eredeti állásába a Bober mögé vonúlt.

Ez alatt a csehországi hadsereg az Érczhegységen ismét átkelni szándékozván, Napoleon visszatért Drézdába s azonnal Schwarzenberg ellen fordúlt. Szeptember 10-én megindúlva, Napoleon *szeptember 12-én* már Nollendorfnál állott. Schwarzenberg erre az előnyomúlást beszűntette, de a csatát nem fogadta el s visszahúzódott.

Ugyanily módon folyt le Napoleon egy második előtörése *szeptember 17-én*, a mikor a franczia sereg egész Kulmig nyomúlt elő.

Bárha ez előtörések által Napoleon a szövetséges hadakat magától távol s egymástól elkülönítve tartotta, helyzete mégis napról-napra rosszabb lett. A szövetségesek helyzete ellenben javúlt az által, hogy Benningsen a csehországi főseregbez csatlakozott (Blücher a csatlakozást, mely önállóságától megfosztotta volna, megtagadta), továbbá az által, hogy Blücher, miután egy Drézda ellen intézett támadása *szeptembev 22-én* Napoleon által a *Bischofswerda* melletti ütközetben visszautasíttatott, az Elba mentén lefelé haladva Bernadotte északi hadseregéhez közeledett. A szövetségesek eddigi 3, illetőleg 4 csoportja tehát végre 2 csoportba olvadt egybe; a teljes egyesűlés a lipcsei csatamezőn valósághoz közeledett.

Ily körűlmények közt Napoleon Drézdánál többé meg nem maradhatott, annál kevésbbé, mivel Bernadotte *szeptember 14-én* az Elbán való átkelést megkezdette s így Lipcsénél könnyen hátába kerűlhetett. Napoleon tehát szintén az Elba balpartjára kelt át. E mozdulatnál hadászati arczvonala Chemnitztől egész Dessauig terjedt. Jobb szárnyát Schwarzenberg ellen *Murat* képezte, a középen Drézdánál *St. Cyr* és *Macdonald*, Meissennél *Marmont* és Souham állott, míg a balszárnyat *Ney* alkotta a IV. és VII. hadtesttel (a XII. feloszlattatott).

Blücher e közben *Wartenburghoz* ért s ott egy Bertrand csapataival folytatott rövid küzdelem után *október 3-án* az Elbán átkelt, mi által az északi hadsereggel szorosabb érintkezésbe lépett.

Napoleon a mindinkább szorosabbra vont övet egy hatalmas csapással szándékozott szétszakítani. A támadást legtevékenyebb, tehát legveszedelmesebb ellene, Blücher ellen irányította s hadseregének zömével mintegy 120,000 fővel *Düben* felé indúlt meg, hogy Blüchert mindjárt az átkelés után megrohanja. De Blücher erről idejekorán tudomást nyert, s a lökem elől Bernadottal egyetemben kitért. Midőn Napoleon seregével *október 9-én* Dübennél megjelent, Blücher már a Saale felé menetelt. A tervezett lökem tehát meghiusúlt.

Ekkor Napoleon elméjében azon merész, de kétségkívül nagyszerű eszme fogamzott meg, hogy *összeköttetéseinek teljes feláldozásával az Elbán átkel, s Berlinbe megy, magát ekként a szövetségesek által vont övön kivül helyezvén.*

A vállalat azonban némelyek szerint a hadtest parancsnokok ellenzése folytán, mások szerint politikai okok miatt elmaradt, s mivel Schwarzenberg a főssereggel már Lipcséhez közeledett, Napoleon *október 13-án* az egész hadseregnek Lipcse körül való összpontositását rendelte el. Kivételt csupán St. Cyr képezett, ki Drézdát továbbra is tartotta. Lipcse megszállásával Napoleon Augereau tábornagynak a bajor határról ide vont 10,000 főnyi hadtestét bízta meg.

Míg Napoleon hadtestei Lipcse felé siettek, a csehországi hadsereg föltartóztatásával megbízott *Murat* Bornánál foglalt állást; *október 13-án* azonban a Lipcse felé folyton előnyomúló Schwarzenberg elől még tovább hátrálni volt kénytelen.

Október 14-én Schwarzenberg egy erőszakos kémszemlét rendelt, melynél Wittgenstein parancsnokolt; ez a *Liebertwolkwitz* melletti lovassági ütközetre vezetett, melynek érdekes részletei (Murat 8000 lovast indít egy rohamra) a szileziai háborúk idejére emlékeztetnek.

Blücher e napon Schwarzenberggel Lützenen át érintkezésbe lépvén, a kapott rendelkezésekhez képest, október 15-én megindúlt Halléból Lipcse felé. Bernadotte még mindig Köthennél állott s legszívesebben visszament volna az Elba mögé; a főhadiszálláson lévő biztosok unszolására azonban *október 15-én* végre ő is megindúlt s este Halléba ért.

October 14-ike és 15-ike folyamán Napoleon serege is megérkezett Lipcsénél.

A végzetes csata ideje beköszöntött.

A lipcsei csata.

1813 október 16-án és 17-én. *(34-ik melléklet)*

A lipcsei csatatér egészben véve hullámos, változatos terep, mely nagy tömegek működésére kiválóan alkalmas. Nagyobb emelkedések a Kolm-Berg Liebertwolkwitz mellett és a Fuchs-Berg Sommerfeldnél; a kisebb hullámok a város kerületével nagyobbára párhuzamosak; így különösen az, mely Connewitztől Probstheydán és Holtzhausenen át Baalsdorf felé húzódik, továbbá az, mely Mark-Kleebergtől Wachauon és Liebertwolkwitzen át a Kolmbergig terjed. A harcztér keleti részében az Elster, Pleisse és Luppe, széles, helyenkint mocsaras és nagyobbára erdős völgye húzódik déltől észak felé, míg a Parthe folyó észak felé nyújt jó védő szakaszt.

A franczia sereg számereje mintegy 160,000 fő, melyből 10,000 Lipcse megszállására fordíttatván, a harczra mintegy 150,000 fő állott rendelkezésre.

A sereg október 16-án három csoportban állott Lipcse körül.

Napoleon mintegy 110,000 fővel Mark-Kleeberg és Holzhausen közt. A Pleisse mellett Mark-Kleebergnél VIII. Ponyatowszky, Wachaunál II. Victor, Liebertwolkwitznél V. Lauriston, Holtzhausennél XI. Macdonald; második vonalban Wachau mögött a gárda két hadteste Mortier és Oudinot alatt, Nansouty, Latour és Pajol lovas hadtestei, Holtzhausennél Sebastiani lovassága; harmadik vonalban Dösennél IX. Augereau és Kellermann. *Ney* alatt 30,000 fő az északi részen az Elster és a Parthe közt; VI. Marmont Möckernnél, a Dombrowszky hadosztály Widderitschnél, második vonalban III. Souham. *Bertrand* Lindenaunál.

A *szövetséges seregeknek* a harczban résztvevő csapatai e napon mintegy 200,000 főt tettek.

Schwarzenberg Napoleon fölállítása ellenében három csoportot alkotott. *Barclay* 80,000 fővel a franczia főállásával szemben fejlődött; ennek balszárnyát képezte Meerweldt 35,000 fővel az Elster és a Pleisse közt; *Gyulay* 25,000 fővel az Elster balpartján állott; *Blücher* mintegy 60,000 fővel Ney állásával szemben, északon vonúlt föl.

Az erők ez elosztása folytán *három külön harczter* keletkezett s a lefolyt harczokat is külön szokás megnevezni. Igy Napoleon és Schwarzenberg harcza *wachaui* csatának neveztetik; Blücher és Ney közt a *möckerni*, Bertrand és Gyulai közt a *lindenaui* ütközet folyt le.

A *wachaui csatában* a harczot *Barclay* reggel 8 órakor kezdte meg s a vonalat, melyet a már megnevezett helységekkel megjelöltünk, rövid harcz után d. e. 10 órakor elfoglalta; midőn azonban tovább előrehatolni akart, Napoleon a tartalékokkal útját állotta; *Wachaunál* véres küzdelem folyt, melyet Napoleon 170 ágyúval támogatott. Délután 2 órakor a szövetségesek hátrálni kezdtek s *Murat* lovassága már Gossáig üldözte őket, midőn a tartalékok beérkeztek. A harcz ekkor megállott s délután 5 órától kezdve csak ágyúzás maradt. *Meerweldt*, kinek a Pleissen át Napoleon jobb oldalába kellett volna törni, e feladatát *Ponyatovszky* ellenében megoldani képes nem volt, sőt az utolsó kísérletnél maga is fogságba kerűlt.

A *lindenaui ütközetben* a franczia fegyverek szintén szerencsések voltak. Gyulai, bár jelentékenyen erősebb volt mint ellenfele s azon felül a franczia visszavonúló vonalán állott, erőtlen támadásaival mitsem ért el; Bertrand állásában megmaradt, Gyulai pepig este Markranstädtre vonúlt vissza.

A *möckerni ütközet* csak d. u. 3 órakor indúlt meg. Blücher jobb szárnya, York, Möckernt, Langeron Widderitschet támadta meg, mely heves harczokat eredményezett. Ney ekkor Blüchert még távol vélvén, Souham hadtestével ép Wachau felé volt útban, de az ágyúdörgésre visszatért s Langeront oldalban támadta meg.

A segítség azonban későn jött, mert Blücher időközben

Marmont hadtestét Golisig visszavetette, minek folytán Ney is visszavonúlni kényszerűlt.

Az október 16-iki harczokban tehát Napoleon délen és nyugaton előnybe jutott. Ámde a szövetségesek még 100,000 főnyi erősbítést vártak, míg hozzá még csak Reynier 15,000 főnyi hadteste csatlakozhatott.

Mindennek daczára Napoleon a harczot *október 17-én*, a mikor a szövetségesek még egyesűlve nem voltak s a harcz sikerrel kecsegtetett, nem újította meg, hanem alkudozásokba kezdett. Ennek eredménye nem lett, csak az, hogy a szövetségeseknek erejök egyesítésére időt engedett.

Október 18-án Napoleon 130,000 embere ellenében a szövetségesek 300,000 főt meghaladó hadai állottak; a csata kimenetele többé kétes alig lehetett.

Napoleon ezt számításba is vette s Bertrand parancsot kapott, hogy a visszavonúlás fővonalát a lützen-weissenfeldi útat és a Saale átjáratot szabadon tartsa.

A sereg többi részei Lipcséhez közelebb vonattak, mi által a megszállt körvonal kisebb, a felállítás tömörebb lett. Ponyatovszky a Pleisse mellett Connevitznél, Victor Probstheydánál foglalt állást; közéjök néhány gárda hadosztály helyezkedett; Macdonald kissé előbbretolva maradt s Zuckelhausent, Holtzhausent s Baalsdorfot tartotta megszállva, Reynier Paunsdorfnál, Souham Neutschnél a Parthe mellett, Marmont a Parthe mögött egész Lipcséig, arczczal északnak állott. Végre a Parthe jobb partján, e folyó és az Elster közt, Arrighi a IX. hadtest egy hadosztályával, Lipcse szegélyén Margaron annak másik két hadosztályával foglalt állást.

A tartalékok, Lauriston és a gárda hadtestek, Stötteritznél, Nansouty és Sebastiani s általában az egész lovasság Stötteritz és Melkan közt helyeztettek el.

A szövetségesek részéről Meerweldt csapatai — most Hessen-Homburg herczeg alatt — a Pleisse jobbpartjára vonattak; ezek mellé jobbra Barclay alatt Kleist, Wittgenstein és Klenau sorakoztak; feladatuk a connevitz-probstheydai vonal megtámadása volt. Benningsen még tovább keletre Holtzhausen és Baalsdorf, Bubna különítménye Engelsdorf

ellen fejlődött. A következő tér egész a Partheig Bernadotte északi serege számára volt fentartva, melyhez Mockaunál Langeron hadteste csatlakozott. Végre Blücher a York és Sacken hadtestekkel az Elster és Parthe közti téren, tehát észak felől támadott.

Az Elster balpartján csupán Gyulay maradt, kinek ismét azon feladat jutott, hogy Napoleon visszavonúló vonalát elvágja.

A *szövetségesek támadása* e napon sem volt egyidejű, mert egyik csoport a másik fejlődésére s támogatására várakozott.

Az első támadó *Hessen-Homburg* volt; de Napoleon őt a gárda egyrészével megrohanván, visszavetette, mire a harctér e részén hosszabb szünet állott be.

Barclay Benningsenre várt, minélfogva csak d. u. 2 órakor támadta meg Probstheydát s szintén visszaveretett. Ugyanily sikertelen volt *Benningsen* támadása Holtzhausen ellen, mert Bernadottera várakozván, a támadást erőtlenül vezette.

Délután 3 óra után jelent meg végre *Bernadotte*, ki táborhelyéről csak reggel 9 órakor indúlt el és Tauchanál átkelve Benningsen és a Parthe közt fejlődött; első harczvonalban Bülow és a svéd hadtest, másodikban Vinzingerode. Ugyanekkor *Langeron* is megtámadta Souhamot s azt, a svédekkel együtt működve, Schönfeldig visszavetette.

Ekkor heves küzdelem fejlődött ki *Paunsdorfnál*, mely az által, hogy a Reynier hadtestében beosztva lévő *szászok* tömegesen az ellenséghez pártoltak át, a francziákra hátrányos fordúlatot vett. Az itt parancsnokló *Ney* a hátrább fekvő schönfeld-sellershauseni vonalat foglalta el, hol ismét makacs harcz folyt; de azután az egész csoporttal, Marmont, Souham és Reynier hadtesteivel, Lipcse felé hátrálni kényszerűlt.

Napoleon személyesen ide érkezve, egy hatalmas lovas támadást intézett, de többé az sem vezetett sikerre s miután északon Blücher már a Parthe vonalat is hatalmába ejtette, a csata sorsa el volt döntve.

A harcz az egész vonalon szünetelt s egyszerű hatástalan ágyúzássá változott át.

Míg ezek a harcztér főbb pontjain történtek, Bertrand a IV. hadtesttel megkezdte elvonúlását Lützen felé. Dél előtt 10 órakor Gyulay támadást intézett ugyan, de ezt Bertrand élhadosztálya oldalba fogta, mire Gyulai Gr. Zschocherig visszavonúlt s az elvonúló hadtestet többé nem háborgatta. Bertrand helyét Lindenaunál egy gárda hadosztály foglalta el.

Az éj beálltával Napoleon megkezdte a *visszavonúlást* Lipcséből; előbb a lovasság vonúlt el, ezt követte a II., IX. és a gárda hadtest, majd a többiek. Lipcse védelmét Napoleon Macdonaldra bíza, ki ezt saját csapataival, Durutte hadosztályával és a lengyelekkel eszközölte s a várost *október 19-én délig* valóban meg is tartotta.

A *veszteségek* mindkét részen roppant nagyok voltak. A francziák vesztesége 60,000 főre tétetik (köztük Ponyatovszky herczeg), a szövetségesek 50,000 főt vesztettek. A hadi fogságba jutott francziák száma azonban csak 12,000 fő volt; ezek is nagyobbára azért kerültek fogságba, mert a Pleisse folyón levő *magas híd* idő előtt fölrobbantatott.

A csata után Napoleon Weissenfelsen, s mivel Naumburgnál már Gyulai állott, Freiburgon át Erfurtnak, majd Fuldán át Mainznak tartott.

Az üldözés alig vehető számba; Blücher ugyan már 19-én megindúlt az üldözésre, de azután a fővezérlet által egész téves irányba küldetvén, avval fölhagyott.

Az egyetlen akadályt *Wrede* osztrák bajor 60,000 főnyi serege képezte, mely *Hanau* mellett állást foglalt, hogy *Napoleont*, ki Bajorországot nagygyá tette s ki Wredenek is személyes jóakarója volt, föltartóztassa.

E kisérlet azonban siralmas véget ért. Napoleon kitérhetett volna, de nem akart s Wrede seregét október 30-án megtámadván, szétverte. A szövetséges seregeknek a hőstett 10.000 emberbe kerűlt, Napoleon pedig útját nyugodtan folytatta.

A franczia hadsereg november első napjaiban Mainznál a Rajnán átkelt. A szövetségesek egészen eddig követék s azután a Rajna jobb partján terjedelmes laktáborokba vonúltak.

A hadjárat véget ért, de a háború nem.

Összegezés.

Az óriási küzdelem Napoleonnak a Rajnán át való visszavonulásával nem ért véget, sőt abban még szünet is alig állott be, mert a mellék hadműveletek Olaszországban, Hollandiában, Hamburg körül tovább folytak. A háborúnak katonailag legérdekesebb része azonban a Rajnánál tényleg befejezést nyert s így annak áttekintése, összegezése szükséges.

Az 1813-ik évi háború, mint Napoleon minden háborúja, telve van tanúságokkal, s bár a nagy hadvezér szerencséje hanyatlott, művészete nem: ez még mindig ragyog, még mindig magasan áll ellenfelei hadművészete fölött.

A háború első részében, a tavaszi hadjáratban, bámulatot kelt a gyorsaság, melylyel Napoleon új hadsereget szervez; ellenfelei őt még a sereg szerzés munkájával vélik elfoglalva, midőn egyszerre egy nagy hadsereg élén váratlanúl megjelenik s az utána nyomúló szövetséges hadakat két nagy csatában megvervén, egész a lengyel határokig veti vissza.

Pedig e hadsereg legnagyobb része ujonczokból állott, kik alig pár heti kiképzés után vonúltak az ellenség elé. De a hadkészültséget kipótolta a kitünő szellem, melyet a nagy hadvezér csapataiba önteni tudott; kipótolta a vezér genije. Győzni tudott ezekkel is Napoleon, de a győzelmet kiaknázni nem volt képes, mert hiányzott ennek fő eszköze: a lovasság.

Ez az oka, hogy a kivívott sikerek nem tökéletesek. Időre van tehát szüksége, hogy seregét újra szervezze, hogy számos és hasznavehető lovasságot teremtsen.

De ez idő a szövetségeseknek még szükségesebb s azt jól ki tudják aknázni. Először is maguk részére vonják Ausztriát; könnyebb volt nekik az igéret, mert az ellenség rovására igértek; Napoleon ezt nem tehette, ha csak magát 17 évi küzdelem gyümölcsétől megfosztani nem akarja. Azután pedig Ausztriával együtt tölállítanak egy oly hatalmas, oly nagy számú sereget, milyet a folytonos háborúkban kimerült Francziaország kiállítani nem képes.

Az őszi hadjárat kezdetén tehát a szövetségesek kétségtelen előnybe vannak Napoleon fölött. De e nagy előnyt

kiegyenlíté még egy időre Napoleon lángesze s fényes hadművészete.

Emlitettük, hogy már a *hadszínhely berendezése* egyik remeklését képezi a napoleoni hadművészetnek; még kápráztatóbb a mód, a melylyel a számosabb ellenséges hadakat *teljes két hónapon át* az egyesülésben meggátolni képes s a belső vonalon működve, azokat cselekvő képességükben megakadályozza.

Itt azonban szintén egy oly körülmény küzd ellene, mely reá veszedelmesebb mint az ellenség túlereje. *Alvezérei nem a régiek többé.* Ha velök van, élükön áll, igen, de ha eltávozik, többé nem. A hol személyesen megjelenik, az ellenség mindenütt hátrál, de a hol alvezéreit hagyja, ott diadalt aratnak.

Az alvezérei által elvesztett csaták hosszú sora végre megbénítja őt magát is. Még fölemelkedik egy nagy, merész gondolatra, de kivitelében ellenzésre talál, a terv elesik.

Hátra vonúl tehát Lipcsébe, hogy egy utolsó nagy és emberirtó döntő csatában a sorssal még egyszer szembe szálljon s az kedvez neki; az október 16-iki csatában a siker az ő részén van. De a szerencse állandóságában többé nem bízik, s a helyett, hogy a nyert előnyöket kiaknázni sietne, alkudozásba bocsátkozik. Ezzel a sors el van döntve. A második csatában ellenségeinek száma már nem kétszeres, de háromszoros. Ezt leküzdeni nem tudja; a harczot kénytelen föladni.

A *szövetségesek* részén működő vezérek közül kiemelkedik az ősz *Blücher* alakja, ki szüntelen tevékenységével ösztönzi a többieket cselekvésre, viszi őket — legtöbbször akaratuk ellen — előre; valóban az igazi «*Marschall-Vorwärts*» a hogy őt a porosz nép nevezni szokta. Blücher és *Bülow* voltak e háború főtényezői; nélkülök a szövetséges hadak nem a Rajnáig, de még Lipcséig sem jutottak volna soha.

A lefolyt csaták e háborúban szintén érdekes tüneteket, fontos harczászati tanúlságokat mutatnak. Ez az oka, hogy az egész hadjáratot kissé terjedelmesebben tárgyaltuk.

VIII. FEJEZET.

AZ 1814-IK ÉVI HÁBORÚ.

Előzmények.

Általános helyzet. A szövetségesek nem követték Napoleont a Rajnán át, hanem megállapodtak a Rajna előtt hogy az előttük álló nagy lépést megfontolják; 1799 óta nem közeledtek ellenséges hadak Franczia ország határaihoz; most oda jutottak a szövetségesek ismét, hol 15 év előtt állottak.

A viszony azonban most határozottan kedvezőbb volt, mint eddig bármikor; több mint 300,000 ember állott most a Rajnánál, melyen Napoleon seregének maradványaival, alig 70,000 emberrel visszavonúlt, s mi sem volt természetesebb, minthogy a szövetséges hadak Napoleont nyomban követik, visszanyomják Párisig s ott döntő csatára kényszerítik. Ez eljárás mellett Napoleon erők gyűjtésére időt nem nyer s a háború aránylag rövid idő alatt befejezhető. A szövetséges hadak azonban mégis haboznak, s mielőtt Franczia ország területére lépnének, előbb a már mozgosított újabb tömegek beérkezését várják meg.

Az idő addig mellék hadműveletekre fordíttatik. Bernadotte, ki hazája ellen fegyveres kézzel közelíteni vonakodott, a svéd hadtesttel Dánia ellen vonúlt, hogy azt Norvégia átengedésére kényszerítse. Benningsen Hamburg ellen ment, hogy azt Davousttól elvegye. Bülov bevonúlt Hollandiába, hogy az Orániai herczeget visszahelyezze; Winzingerode követte. Kleist, Tauenzien és mások hadai a német várak visszavételén fáradtak.

Ez idő alatt Napoleon Párisban hadserege kiegészítésén működött. A törvényhozás még október 8-án 200,000, majd november 12-én további 300,000 ujoncz kiállítását szavazta meg. Ámde ezeknek valóságban csak kis része jutott zászlók alá, s az új csapatok kiállítása már csak azért is megnehezűlt, mert azok fölszerelésére a ruházat, fegyverzet s egyéb kellékek hiányzottak. A tényleg szolgálat-

ban álló csapatok közt pedig ragályok pusztítottak s azok létszáma napról-napra fogyott.

Napoleon ez okból a háború folytatását elhalasztani óhajtotta, legalább a tavaszig, a mikorra mégis jobban előkészülhet s e végből alkudozásokba kezdett. Ausztria még a békére is hajtandó volt s ha Napoleon a Rajnával mint határral megelégszik, az meg is köttetett volna. De Napoleon erre magát elhatározni nem tudta s így a háború folytatása, még pedig a legközelebbi időben, biztossá vált.

Erőviszonyok. *A franczia hadsereg* ereje a hadműveletek megkezdése előtt mintegy 125,000 főre rugott. Ebből kétharmad a határokon állott: Maison Antwerpenben; Macdonald Koblenznél és Kölnnél, Morand Mainznál, Marmont Dürkheimnél a Rajna mögött; Victor a Vogesek mögött. Második vonalban állottak: Ney Nancynál, Mortier Langresnél, Augereau Lyonnál; Spanyolországból útban volt Oudinot mintegy 20,000 fővel.

Midőn Napoleon a parancsnokságot január 26-án átvette, ez erőkből egy 72,000 főnyi *működő sereget* vont össze, melynek tagozása a következő volt:

Főcsoport Châlons és Vitry közt:

Gárda *Ney* alatt 14,500 fő; *II. Victor* 10,000, *VI. Marmont* 9500; 1. lovas hadoszt. *Doumerc* 3000; 5. lovas h. o. *Milhaud* 4800; összesen 42,000 fő.

Macdonald csoportja Mezièresnél:

V. Sebastiani, 1500 fő; *XI. Macdonald* 3200; 2. lovas h. o. *Excelmans* 2400; 3. lovas h. o. *Arrighi* 2100; összesen 9200 fő.

Mortier csoportja Troyesnél:

Három gárda és két tartalék hadosztály, összesen 21,000 fő.

Ez erő február közepén *Oudinot*, *St. Germain* és *Kellermann* csapatai által még mintegy 30,000 fővel szaporodott; a 100,000 főt azonban a működő sereg a hadjárat tartama alatt soha meg nem haladta; a pótlékok csak a veszteségeket egyenlítették ki.

A *szövetségesek* e csekély számú erők ellenében félmilliót meghaladó sereget mozgósítottak, melyekből 360,000 fő azonnal rendelkezésre állott. És pedig: *Schwarzenberg* főserege, mely az 1. Bubna és 2. Lichtenstein M. könnyű had-

osztályokból, az I. Colloredo, II. Lichtenstein A. III. Gyulay, IV. Württemberg, V. Wrede és VI. Wittgenstein hadtestekből, a Hessen-Homburg osztrák és Barclay orosz-porosz tartalék hadtestből s *egészben 200,000 főből állott.*

Blücher serege: a St. Priest, York, Langeron, Sacken és egy porosz tartalék hadtest, *80,000 főt* számlált.

Bülow hollandi, de később Blücherhez csatlakozó serege, mely a Bülow, Kleist és Winzingerode hadtestekből állott, *60,000 főnyi* számerővel bírt.

Több mint 200,000 főnyi tartalékcsapat volt még ezen kívül útban, hogy részint Olaszországba, részint Franciaországba behatoljon.

Hadműveleti tervek. *A szövetségesek* a Vogesek erődített vonalát megkerülni szándékozzák; e végből a *Schwarzenberg* alatt álló fősereg a Schweizon át Basel és tovább Dijon és Langres irányában nyomúl elő, megszállva balszárnyával Genfet és Lyont, továbbá a Simplon és Bernhard szorosokat (Jenő alkirály hátában) is. *Blücher* a Közép-Rajnától Metz, *Bülow* Antwerpenből Brüssel, Mons, Laon vagy Reims irányában hatol Franciaországba.

Mind e seregek a Marne vonalán egyesülnek s azután Páris ellen nyomúlnak.

Olaszországba *Bellegarde* alatt 80,000 fő vonúlt be, melyhez a Napoleonhoz hűtlenné vált *Murat* 20,000 fővel csatlakozik.

Napoleon a határokon álló csapatokat a Rajna és a Vogesek védelmére utasítá, honnét azután a Szajna és a Marne vonal felé voltak visszavonúlandók. Az összpontosítást azután Napoleon Châlons körül szándékozott végrehajtani, hogy magát a szövetséges hadak közé ékelje s azok ellen támadó lökemeket intézzen.

A hadműveletek lefolyása. (*35. melléklet.*) A szövetséges fősereg az előnyomúlást még *1813 december 8-án* megkezdte s míg a Wrede és Wittgenstein alatt álló jobb szárny a Vogesek előtt állást foglalt, a többi részek a Schweizba vonúltak be. *December 21-én* az átkelés a Rajnán végrehajtatott és a sereg ereje zömével tervszerűleg Langres ellen nyomúlt elő, hova január 17-én ért; *január 25-én* a sereg Bar-sur-Aube-nál áll.

Blücher a Rajnán *január 1én* kelt át, előbb Metznek majd Nancynak tartott, s végre *január 25-én* a Marne vonalat St. Diziernél érte el.

A franczia csapatok a túlhatalmas nyomásnak engedve, fokozatosan hátráltak.

Január 25-én érkezett Napoleon Châlonsba, hol már Ney, Victor és Marmont alatt ama 42,000 főnyi főcsoport egyesülve volt. Mortier ez erők közelében Troyesnél állott.

Most azután kezdetét veszi ama nagyérdekű küzdelem melyet Napoleon a több mint négyszeres túlerő ellen bámulatos kitartással s példátlan művészettel folytatott. Bár ha Brienne, hol az első nevezetesebb összeütközés történt, Páristól alig 180 kilométerre, tehát csak 7—8 menetre van, Napoleon a szövetséges hadakat, számbeli roppant túlerejök daczára, több mint két hónapon át föltartóztatta s a Páris elleni támadásban megakadályozta.

E küzdelem igen beható s részletes tanúlmányozást igényel, mi e műben helyet nem találván, a hadműveleteknek csak vázolására szorítkozhatunk.

Napoleon a szövetséges hadakat föltartóztatandó, mindenekelőtt Blücher ellen fordúl. E végből már január *26-án Vitrynél*, *27-én Diziernél* van. De Blücher már elvonúlt; Napoleon ekkor utána megy s január 26-én *Brienne* mellett meglepőleg megtámadja; Blücher Trannes-ra, tehát dél felé vonúl vissza, hol Schwarzenberg seregével egyesül. Napoleon követi Blüchert s 31-én *La Rothière*hoz érve a harczot mindkét sereggel fölveszi.

A La Rothière melletti csata.

1814 február 1-én *(36-ik melléklet)*.

A francziák 40,000 főnnyi serege ellenében a szövetségesek, kik fölött Blücher parancsnokolt, 130,000 főt egyesítettek.

Napoleon jobb szárnyával (Gérard) az Aube folyóra támaszkodott, a közép La Rothière-nél, a balszárny (Victor) La Gibrie és Petit Menilnél állott; a közép mögött

Ney a gárdával, a balszárny biztosítására Marmont Chaumenil és Morvilliernél.

A szövetségesek részéről a középen Sacken, a balszárnyon Gyulay, a jobb szárnyon Württemberg fejlődött.

A harcz a nagy hófúvás miatt, mely a kézi lőfegyvereket majd hasznavehetetlenné tette, s mivel Blüchernek az uralkodók megjelenésére kelle várnia, csak déltájban indúlt meg. Sacken elfoglalta ugyan La Rothièret, de midőn tovább hatolni akart, Ney útját állotta, s vissza vetette a faluba, sőt Oudinot a falu egyrészét is visszafoglalta. Mivel pedig sem Gyulay, sem Württemberg a szárnyakon nem boldogúltak, Napoleon a csatát, ha még tartaléka van, megnyerheti; de nem volt. A szövetségeseknek ellenben megérkezett Wrede erős hadteste, mely d. u. 4 órakor Chaumenilt elfoglalva, Napoleon visszavonuló vonalát fenyegette.

Napoleon ennélfogva a visszavonúlást elrendelte, melyet a szövetségesek, nagyszámú lovasságuk daczára, alig háborgattak.

A szövetségeseknek a harcz 5000 főnyi veszteséget okozott; Napoleon 3600 főt, 1000 foglyot és 73 ágyút veszített.

Napoleon a csata után Briennebe ment, innét pedig Troyesbe, hogy Schwarzenberg baloszlopát, Colloredot föltartóztassa.

A szövetségeseknél azonban ez alatt különös dolog történt, Blücher a február 2-ik hadi tanácsban kieszközölte, hogy seregével külön működhessék, s ennek folytán *február 3-án a főseregtől elvált*, hogy a Marne mentén Páris ellen nyomúljon.

Napoleon ezt megtudva, Ouidinot-t és Victort 30,000 emberrel Schwarzenberg ellenében hagyta, Nogentnál a Szajnán átkelt és Sézanne irányában Blücher ellen indúlt. *Február 10-én* érte el Napoleon Blüchert, ki a Châlonsba időközben beérkezett Macdonaldot üldözvén, támadásra nem is gondolt s annak baloszlopát (Olsuviev hadosztályát) *Champaubert* mellett teljesen szétvervén (csak 1600 ember menekűlt) *Blücher oszlopai közé férkőzött.*

A következő napon hasonló sikerrel támadta meg Napoleon Sacken és York hadtesteit *Montmirailnál*; Sacken 3000 embert, 13 löveget s majd egész málháját elvesztette.

Napoleon Blücher ellenében Marmont hadtestét hagyta s Sackent és Yorkot egész Chateau-Thiery-ig üldözte, midőn pedig Blücher Marmont csapatait vissza nyomva előnyomúlt, Napoleon gyorsan visszafordúlt, s Blücher zömét *február 14-én* egy heves ütközetben *Vauchamps* mellett szintén tökéletesen megverte; e siker Grouchy egy megkerülő támadásával *Étoges* ellen még teljesebbé vált.

Blücher e csapások által megrendítve a különműködés eszméjét feladta, visszament Châlonsba, majd miután a Reimsig hátrált Yorkot és Sackent magához vonta, a Szajnához menetelt és Merynél Schwarzenberg seregével ismét érintkezésbe lépett.

Schwarzenberg, ki Blücher külön vállalatának sikereit kivánta bevárni, ez alatt lassan előnyomúlt s a Szajna mentén *február 14-éig* Montereauig ért.

Ideje volt tehát, hogy Napoleon ismét Schwarzenberg ellen fordúljon, annál is inkább, mert Victor és Oudinot a Szajna védelmét feladva a Yères mögé — Párishoz 20 kilométerre — vonúltak s a főváros e miatt nagy nyugtalanságban volt.

E zavargás volt az oka, hogy Napoleon eredeti eszméjétől elállva, nem Schwarzenberg oldalába és hátába tört, hanem seregét Páris és az ellenség közé vetve, két erős menettel (csapatai 36 óra alatt 75 kilométert tettek) a Yères vonalhoz sietett. Blücher ellen Mortier és Marmont maradtak vissza.

Már *február 17*-én visszaveti Napoleon a szövetséges fősereg elővédét, Pahlent, *Mormantnál*, majd tovább nyomúlva megtámadja *február 18-án* a zöm élét *Montereau* előtt s azt a Szajnán át visszaveti.

Schwarzenberg egy lélegzetre egész Troyesig hátrál, hol a két sereg *február 21-én* ismét egyesül; majd Schwarczenberg az Aube mögé hátrál s így *február 25-én* ugyanazon ponton áll, hová *január 25-én* érkezett, tudniillik *Bar-sur-Aube*-nál.

A hatalmas szövetséges hadsereg tehát *egy teljes hónap leforgása alatt egy lépésnyi teret sem nyert előre.*

Napoleon megszállotta Troyest s Oudinot hadtestét az Aube felé előretololta.

Hadműveletek Páris bevételéig. Már február 22-én jelentést kapott Blücher Bülowtól, hogy az Winzingerodeval február 24-én Laonba fog érkezni. Blücher erre ismét eredeti tervéhez tért vissza, hogy t. i. önállóan Páris ellen menetel; ez most annál könnyebbnek látszott, mivel a sziléziai hadsereg Bülow beérkezésével 130,000 főre emelkedhetett. Schwarzenberg e tervbe, mely reá igen kényelmes vala, amennyiben neki csak Blücher sikereit kelle bevárni, szívesen beleegyezett s Blücher *február 25-én* a főseregtől ismét eltávozott.

Az egyesülést Bülow-val Blücher Meauxnál, tehát előre Páris felé szándékozván végrehajtani, megtámadja Marmont hadtestét Sézanne-nál, mire az Mortierrel egyesülve *február 27-én* Meaux előtt foglal állást.

Napoleont ismét a fővárosra való tekintet kényszeríti arra, hogy Schwarzenberget, kivel pedig könnyen boldogúlna, ott hagyja s *harmadszor is Blücher ellen fordúljon.* Február 26-án, miután Schwarzenberg ellen Oudinot és Macdonald alatt 30,000 főt visszahagyott, megindúl Napoleon Blücher ellen s *márczius 3-án* a Marne vonalhoz ér. Mihelyt Blücher a császár közeledését hallotta, előle azonnal kitért és Soissonra, hol Bülovval egyesült, majd az Aisne vonal mögé vonúlt.

Erre Napoleon elhatározza, hogy Blüchert baloldalában, tehát Reims felől támadja meg; e végből Mortier és Marmont által arczban tüntető támadást tétetvén, Berrynél az Aisne folyón átkel. Blücher, ki 120,000 fővel állott Napoleon 40,000 főnyi serege ellen, csak Sackent és Woronzovot állította Craonne-nál Napoleonnal szemben, míg a zömmel Laon-ra vonúlt.

Napoleon *márczius 7-én* megtámadja *Craonne* mellett Woronzovot és Sackent s heves harcz után visszaveti Laonra. Napoleon e csoportot nem nyomban követi, hanem nyugot felől tör Laon ellen előre.

A *Laon* melletti csatában, mely *márczius 9-én* ment végbe, Napoleon támadását a sűrű és nehéz köd kezdetben megkönnyítette ugyan, s csapatai a várost hordozó sziklatömb aljáig jutva, a Semilly külvárosba be is hatoltak, de d. e. 10 órakor a köd szétfoszlott, s ekkor a támadás fennakadt. Marmont, ki Reims felől a szövetségesek baloldalába volt kerülendő, nem jelent idejekorán meg. Blücher ekkor Bülow és Winzingerode hadtesteivel visszavetni szándékozott Napoleont, de Marmont hadtestének a reimsi útról való közeledése e mozdulatot hatálytalanná tette. D. u. 4 órakor még egy kisérletet tett Napoleon, de ez is sikertelen maradt; a harcz az est beáltával véget ért.

Bárha York és Kleist az éj folyamán Marmont hadtestét *Athies* melletti táborában rajtaütéssel megrohanták és a reimsi úton visszavetették, Napoleon a következő napon nemcsak hogy vissza nem ment, de sőt támadását Laon ellen meg is újította. Teljes eredményre azonban kilátása nem lévén, *márczius 10-én* az Aisne mögé Soissonsra vonúlt.

Napoleon itt szándékozott egy ideig megállapodni, midőn hírét vette, hogy *St. Priest* 16,000 főnyi hadteste egyedül *Reimsbe* érkezett. Napoleon Mortiert 13,000 fővel Blücher ellenében Soissonsba hagyva, azonnal *Reimsbe* indúlt *márczius 13-án* St. Priest hadtestét meglepőleg megtámadta és teljesen szétverte.

Napoleon ismét a két szövetséges sereg közt beékelve állott.

Reimsben három napig pihent. Miután Blücherrel, annak nagy túlerejénél fogva ezúttal nem boldogúlhatott, s mivel remélte, hogy Blücher, ki most súlyos betegen feküdt, egyelőre Páris ellen nem megy, *márczius 17-én* ismét Schwarzenberg ellen indúlt.

Ez az egész idő alatt úgyszólván semmit sem tett. Macdonaldot visszanyomta ugyan a Szajna mögé, de Blücher balsorsáról értesülve visszatért és seregét *Arcis-sur-Aubenál* összpontosította, hogy esetleg Blücher támogatására menjen. Napoleon *márczius 20-án* támadta meg Schwarzenberget; de a támadás csak az erő egy részével történt s így sikert nem eredményezett, másrészt a helyi viszonyok sem voltak

kedvezők, minélfogva Napoleon elhatározta, hogy északkeletre kitér s azután Schwarzenberget hátban támadja meg.

E mozdulatot nyomban végrehajtva, Vitryn át St. Diziernek tart; már készül a támadásra Brienne és Troyes irányában, midőn hírét veszi, hogy ott ellenség nincs, mert Schwarzenberg egész erejével *Châlonsba* ment, hol Blücherrel *március 24-én* harmadszor is egyesült.

A szövetséges fővezérlet ugyanis belátta, hogy külön működve Napoleon genije ellenében semmiképen sem boldogúl s így végre elhatározta azt, mit már két hónap előtt is cselekedhetik vala, hogy *egyesült erővel Páris ellen menetel.*

Mihelyt Napoleon erről tudomást nyert, visszafordúlt, szétverte *március 26-án* Winzingerode hadtestét *St. Diziernél*, azután pedig — remélve, hog *Mortier* és *Marmont*, kiket a szövetséges, hadak *Fère-Champenois* mellett márczius 25-én visszanyomtak s Párisba vetettek, a fővárost április 4-éig megtarthatják — Troyes, Sens és Fontainebleau-n át Páris felé indúlt, hogy tábornagyait a város védelmében támogassa.

De mozdulatával elkésett.

Mortier és *Marmont* teljesen kimerűlt csapataikkal *márczius 29-én* érkeztek Párisba, hol azonban mindennek daczára a védelemre minden szükségeseket megtettek. Miután pedig a szövetségesek tartva Napoleon visszatértétől, a tábornagyoknak a *Montmartre* magaslaton és Páris keleti szegélyén vett erős állását *márczius 30-án* nem tervszerűleg, hanem a megérkező csapatok egyenkinti harczbavetésével támadták meg, a küzdelem nemcsak heves, de tartós is volt.

Déli 12 órakor mindazonáltal a védelem a szövetségesek tengernyi hadával szemben többé fenntartható nem volt. József, ki Napoleont Párisban helyettesitette, a tábornagyokat az alkudozásokra fölhatalmazta. *Marmont* és *Mortier* ennek folytán d. u. 4 órakor a megadási egyezményt aláirták s az még az éj folyamán az uralkodók által is helybenhagyatott.

Napoleon 30-án Fontainebleauba ért s rögtön tovább sietett, hogy Párisban a parancsnokságot átvegye. De már erre is késő volt. Páristól félmértföldnyire a *Cour de France* korcsmánál, a Szajna partján este 10 órakor már Mortier

visszatérő s az egyezmény szerint a Loire mögé vonuló csapataival találkozott, kik vele mindent tudattak, mi Párisban történt. Napoleon visszatért Fontainebleauba, hol csapatai, kik 6 nap alatt 180 kilometert tettek meg, lassan gyülekeztek.

Bár ezek száma csak 35,000 fő volt, Napoleon még mindig Páris visszavételét tervezte. De tábornagyai megelégelték az örökös harczot, s őt lemondásra ösztönözték.

A szövetségesek *márczius 31-én bevonúltak Párisba.* A czél melyre 1792 óta szünet nélkül törekedtek, végre 22 évi küzdelem után, s miután egész Európa vérben fördött, eléretett.

Napoleon április 6-án fia javára, április 11-én pedig végkép lemondott a franczia trónról. A Bourbonok visszatértek, Napoleon pedig az Elba szigetre vonúlt, mely neki mint souverain fejedelemség átadatott.

Eredmény.

A hadjárat első és legközvetlenebb eredménye Napoleon bukása volt. Az 1814-ik évi május 30-án megkötött *első párisi béke,* mely a szövetséges hatalmak és XVIII. Lajos közt köttetett, Franczíaországnak ama határokat adta meg, melylyel az 1792 január 1-én, tehát a forradalmi háborúk kitörése előtt bírt, de Savoya és Nizza hozzáadásával. Németország fölszabadúlt. Hollandia az Orániai ház alatt önállóvá lett s Németalföld némely részeivel nagyobbíttatott; Olaszországból Lombardia és Velencze Ausztriának jutott, a többi részek független fejedelemségekké szaggattattak ismét szét.

A forradalmi háborúk és Napoleon dicsőséges hadjáratainak minden eredménye porba hullott. Franczíaország ismét a forradalom előtti királysággá vált.

Összegezés.

Az 1814. évi hadjárat fényes példáját adja annak, hogy mire képes egy bár számra nézve jelentéktelen sereg, ha az

egy lángeszű hadvezér és kitünő tábornokok vezetése alatt áll.

A szövetséges hadseregek nagy tömegei már január 25-én alig 6—8 napi menetre voltak Páristól s ha egyesülve maradnak, Napoleont döntő csatára kényszerítik, melynek kimenete az 5—6-szoros túlerő mellett kétséges nem lehet — a háborút egy hét alatt befejezik.

De nem ez történik. Blücher, megúnva a másik fővezér Schwarzenberg örökké habozó és túlóvatos eljárását, lassú és eredménytelen hadműveleteit, önállóan akar működni s azon reménynyel kecsegteti magát, hogy Párist egymagában is elfoglalhatja. De számításait és terveit Napoleon geníje és pillanatnyi szünetet nem ismerő tevékenysége meghiusítja; háromszor súlyos vereségeket szenved a franczia seregtől s végre is kénytelen beismerni, hogy egymagában nem boldogúl. Harmadszor és csatlakozik tehát a főseregheż s amit különválva két hó alatt véghez vinni képesek nem valának, az most 6 nap alatt megtörténik.

Napoleon hadműveletei, melyek czélja állandóan az, hogy a szövetséges seregeket különvált viszonyukban megtartsa s kitartó, villámgyors menetekkel hol egyiket, hol a másikat megtámadva nekik veszteségeket okozzon, s őket excentricus irányban hátrálásra birja, a tevékeny hadászati védelem leggyönyörűbb példái, ép úgy, mint a szövetségesek eljárása intő példa arra, hogy mikép legkárosabb a háború vezetése.

IX. FEJEZET.

AZ 1815-IK ÉVI NÉMETALFÖLDI HADJÁRAT.

Előzmények.

Általános helyzet. Napoleon bukásával az európai béke korántsem állott helyre. Németország, Spanyol- és Olaszországok megszabadúltak ugyan az idegen nyomás alól; de már úgy az olasz tartományok, mint Lengyelország

és más, eddig franczia fennhatóság alatt állott területek elosztása körül az 1814-ik év őszén egybegyűlt bécsi congressuson nehézségek merültek föl, s a béketárgyalások, mint közönségesen, már a jövendő háborúk magvait hintették el.

Francziaország maga az akarata ellenére s idegen segítséggel végbement változásokat nehezen tűrte; a dicsőség, melyet Napoleon Francziaországnak szerzett, az államterület megnagyobbodása, elveszett; de sőt még a polgári és egyéni szabadság is, mely a franczia forradalom alatt százezrek föláldozásával kivívatott, a Bourbonok alatt, kikről a történelem azt mondja, hogy 26 évi száműzetésök alatt «semmit sem tanúltak és semmit sem felejtettek», komoly veszedelemben forgott. A dicsőséghez és erős kormányhoz szokott franczia nép, a Bourbon XVIII-ik Lajos dicstelen, gyönge és idegen befolyás alatt álló kormányát unta és óhajtva várta a napot, mely a kelletlen, a nemzet önérzetét mélyen sértő viszonyokat megváltoztassa. Ehhez járúlt még, hogy az állam és a hadsereg megkissebbedése folytán foglalkozás nélkül maradt tömérdek tiszt és hivatalnok, az új kormányrendszer által helyeikből kitúrtak nagy tömegével együtt hatalmas proletáriátust képezett, melyek elégedetlen tömegei csak alkalomra vártak, hogy az új rendszer ellen fordúljanak.

Napoleon, ki Francziaországgal állandó összeköttetésben maradt, mind e tüneteket élénk figyelemmel kisérte s már sz 1815. év tavaszán az időpontot — talán egy kissé túlkorán — alkalmasnak vélte arra, hogy Francziaországba visszatérjen. Francziaországra nézve; a vállalat nem is volt túlkorai, de az volt a külföldre nézve, a szövetséges hatalmak még együtt voltak s hadseregeik nagy része még hadi lábon állott. Napoleonnak várni kellett volna, míg az egyetértés a szövetséges hatalmak közt megzavarodik, mi közel állott, míg a hatalmak talán egymás ellen fordúlnak, mi szintén a valószinűségek közé tartozott.

De Napoleon csak a franczia viszonyokat vette számításba s e számításában nem is csalatkozott. Midőn az *1815. év márczius 1-én Cannesban* egy 1200 főből álló kisded csapat élén Francziaországban kikötött, a franczia nép őt nem-

csak mint a nemzeti dicsőség képviselőjét, de egyszersmind mint fölszabadítóját, megváltóját üdvözölte. Hogy a hadsereg dicsőséges hadvezérét a legnagyobb lelkesedéssel fogadta, mondanunk is fölösleges. Az ellene küldött csapatok a hőn szeretett vezér és uralkodó megpillantásakor tömegesen mentek táborába át s Lajos királynak nem volt egy zászlóalja, egy lovas százada, mely Napoleon ellen fegyvert fogott volna.

Márczius 7-én Grenoble, 10-én az ország második városa Lyon készségesen meghódolt, midőn pedig márczius 17-én a Napoleon ellen küldött s Ney által vezetett két hadosztály is Napoleon pártjára állott, a vállalat sikere biztosítva volt. *Napoleon márczius 20-án diadalmenetben bevonult Párisba*, honnét XVIII. Lajos futni kényszerült.

Napoleonnak mindenek előtt időre volt szüksége, hogy Francziaország erejét újból szervezze és a hadviseléshez szükséges eszközöket megnyerje. Ezt elérendő a külhatalmakat békés szándékairól igyekezett meggyőzni. E békebiztosítások hatását azonban nagy mértékben csökkentette Murat föllépése, kit a sógorán elkövetett árulás Nápoly trónján megtartott s ki most Napoleon visszatértével Ausztriának hadat izent.

Ily körülmények közt mi sem volt természetesebb, mint hogy a párisi békét aláirt hatalmak a szövetséget *márczius 15*-én megújítva, Napoleonnak *a béke megóvására* háborút izentek.

A kitört háború egész érdeke a rövid, de annál fontosabb *németalföldi hadjáratban* összpontosúl s így más események mellőzésével ennek tárgyalására szorítkozunk.

Hadműveleti tervek. A *szövetséges* hatalmak egy 650,000 főből álló óriási sereggel szándékoztak Francziaországba betörni s mint a megelőző évben, központiasan Páris ellen nyomúlni. E haderőhöz az angolok és németalföldiek Wellington alatt 100,000 főt, a poroszok Blücher alatt 220,000 főt Belgiumban határoztak állítani; a Közép-Rajnán Barclay alatt 150,000 orosz, a Felső-Rajnán Schwarzenberg alatt 230,000 osztrák, a piemonti határon Frimont alatt 60,000 osztrák-szárd csapat vonúlt föl.

Mind e seregek számára a hadműveletek megkezdésének időpontja *julius 1-ére* állapíttatott meg.

Wellington és Blücher azonban hadseregeik gyülekeztetésével előbb elkészülvén, a támadó előnyomúlást *junius 15-ére* határozták. Az esetben pedig, ha Napoleon a támadásban őket megelőzné, Blücher Sombreffnél, Wellington a támadás irányához képest Nivelles, Braine le Comte vagy Ath körül szándékozott seregét összpontosítani. A továbbiakra nézve a két vezér abban állapodott meg, hogy a megtámadott mindaddig ellentállni igyekszik, míg a másik megfelelő hadművelettel segítségére jön.

Napoleon a hadi készülődéseket a legnagyobb erélylyel folytatta ugyan, mindazonáltal oly nagy tömegeket, mint a szövetségesek, föl nem állíthatott. A rendelkezésére álló s hadműködésre képes sereg alig mehetett 200,000 főre, melynek támogatására azonban később még mintegy 250,000 főnyi nemzetőrség mehetett.

Ha Napoleon a támadással vár, számosabb sereget állíthat ugyan, ámde azok még mindig legalább 200,000 fővel fölényben maradnak. Czélszerűbbnek vélte tehát azt, hogy a támadásra már készen álló seregeket ebben megelőzze, a mikor kilátása lehetett arra, hogy az ellenség jelentékeny részét megveri, mielőtt a többi részek annak támogatására siethetnének.

Az ellenséges seregek közül Wellington és Blücher állottak legelőbb készen, ezek voltak egyszersmind Napoleon legveszedelmesebb ellenségei. Napoleon tehát ezek megtámadását határozza el, míg a többiek ellenében megfigyelő s védelemre utalt seregrészeket állított.

Ennek megfelelőleg Napolen a Rajnán Rapp és Lecourbe alatt 35,000 főt, az olasz határon Suchet és Brune alatt 40,000 főt, a Pirenäi határon Decaen és Clausel alatt szintén 40,000 főt, végre a Vendéeben Lamarque alatt mintegy 27,000 főt állított, míg a hadműveletekre szánt fősereget egyelőre Lille és Metz közt vonúltatta föl, hogy ellenfeleit a választandó irány felől kétségben tartsa.

A hadművelet végrehajtására nézve Napoleon terve az volt, hogy a működő sereget gyors menetekkel Charleroi

irányában egyesítvén, meglepőleg előtör s magát Wellington és Blücher közé ékelvén, azok fölállítását áttöri.

Erőviszonyok. A németalföldi hadjáratnál a szövetségesek részéről Wellington angol-németalföldi és Blücher porosz hadserege, franczia részről a már érintett működő sereg jöhet számba.

Wellington serege két hadtestből és egy, 3 gyalog és 1 lovas hadosztályt képező, tartalékból állott: *I. Orániai* herczeg 30,000; *II. Hill* 30,000; tartalék: *Picton, Cole* és *Braunschweig* gyalog, *Urbridge* lovas hadosztály 40,000.

Az *egész erő* mintegy 100,000 fő, közte 15,000 lovas és 220 löveg.

Blücher hadseregének tagozása a következő volt: *I. Ziethen* 31,000, *II. Pirch* 32,000, *III. Thielemann*, 25,000, *IV. Bülow* 32,000. Az *egész erő* mintegy 130,000 fő, közte 12,000 lovas és 300 löveg.

Az angol-németalföldi sereg jobb szárnyával (II.) Gent és Ath, balszárnyával (I.) Brüssel és Mons közt, a tartalék Brüssel körül állott. A porosz sereg I. hadteste Charleroinál, a II. Namurnál, a III. Ciney-nél laktáborozott. Második vonalban volt a IV. hadtest Lüttich környékén.

Napoleon működő serege, melynél a vezérkari főnök helyét az elpártolt Berthier helyett *Soult* töltötte be, a következő tagozással birt:

Gárda, *Mortier* 20,000 fő, Compiegne; *I. Erlon* 20,000 fő, Valenciennes; *II. Reille* 25,000, Avesnes; *III. Vandamme* 18,000 Rocroi; *IV. Gérard* 16,000, Metz; *VI. Lobau* 11,000 Laon. Lovasság: *Grouchy* alá helyezve 1. *Pajol* 2500; 2. *Excelmans* 2600; 3. *Kellerman* 2600; 4. *Milhaud* 2500.

A működő hadsereg összes létszáma körülbelül 120,000 fő, közte mintegy 28,000 lovas 300 ágyú.

A hadműveletek lefolyása. A működő sereg összpontosítását Napoleon a határok szoros elzárása mellett *junius 9-én* kezdte meg; *junius 12-én* az már Maubeuge és Philippeville közt, *junius 14-én* pedig — egy 3 mértföld szélességű és mélységű tömör échiquierben — a Sambre vonalon, közvetlen Charleroi előtt állott.

Junius 15-én a franczia hadsereg három oszlopban át-

kelt a Sambre folyón s a Charleroi mellett álló porosz I. hadtestet (Ziethen) meglepőleg megtámadva, Fleurus mögé vetette vissza; a Ney által vezetett baloszlop az angol előörsöket visszanyomta ugyan, de menetczélját: a *Quatrebras* útcsomót, azonban már el nem érte, mivel azt a németalföldi *Weimár* dandár erősen megszállva tartotta; a jobb oszlop (IV.) szintén elmaradt.

A franczia hadtestek tehát 15-én este következőleg állottak: első vonalban II. Frasnes; III. Fleurus; I. Goselies; második vonalban: a gárda és VI. Charleroi; IV. Chatelet.

A támadás által közvetlen fenyegetett Blücher a franczia sereg előnyomúlását csak 14-én tudta meg s a sereg összpontosítására csak e napon intézkedett.

Ez intézkedések folytán a II. hadtest (Pirch) Namurból Mazy-ra, a III. (Thielemann) Ciney-ből Namurre vonúlt; a IV. hadtest (Bülow) az összpontosító parancsot meg nem kapván, Lüttichben maradt. Junius 16-án tehát Blücher Sombreff körűl csak két, esetleg három hadtestet egyesíthetett a harczra; a IV. onnét több mint 60 kilométerre állott.

Wellington a francziák támadásáról még később értesűlvén, az összpontosítást *Nivelles* körűl junius 15-én délben rendelte el.

A szövetségesek e kedvezőtlen helyzete daczára Blücher elhatározta, hogy a *Ligny patak* mögött állást foglalva a harczot elfogadja.

Mivel pedig Napoleon 16-án előnyomúlását Brüssel irányában folytatta, Neynek pedig Quatrebras elfoglalására adott parancsot, e mozdúlatokból a Ligny és Quatebras melletti kettős csata származott.

A Ligny melletti csata és a Quatrebras melletti ütközet

1815 junius 16-án (*37-ik melléklet*).

Az állás, melyet Blücher a hadsereg számára választott, nem volt kedvező; a nyugoti rész számos meredek oldalú emelkedésből állott, melyek a Ligny patakot szaka-

dásszerű mederbe szorították; a Sombreff patak hasonló szakadásban folyt, úgy, hogy az itt állást foglalt és a sereg balszárnyát képező harmadik hadtest (Thieleman) teljesen elkülönítve volt. A keleti rész járható volt ugyan, s a csekélyebb emelkedés jobb fölállítást adhat vala, ha ezt Ligny és St. Amand helységek kedvezőtlen fekvése nem ellensúlyozza. E részen a jobb szárnyat alkotó I-ső hadtest állott (Ziethen), mögötte második vonalban pedig a II. (Pirch) hadtest; Blücher ez állást nem is tekintette véglegesnek, de a már fejlődött ellenség előtt hátráló mozdulatot tenni nem akart.

A franczia hadsereg a délelőtti órákban fejlődött; és pedig: a porosz III. hadtest ellenében, mely nagyobb tevékenységet a terep-viszonyoknál fogva alig fejthetett ki, Napoleon az 1. és 2. lovas hadtestet állítá; Ziethen ellen Ligny-nél a IV-ik, St. Amandnál a III-ik hadtest fejlődött, mely utóbbinak balszárnyához a II. hadtesthez tartozó Girard hadosztály csatlakozott; a legszélső balszárnyat a III. hadtest lovas dandára födözte.

A második vonalat s egyszersmind tartalékot, Fleurus mellett, a gárda és a 4. lovas hadtest, Milhaud vértesei képezték. A szintén ide irányított VI. hadtest Fleurushoz csak este 6 órakor érkezett meg.

Napoleon szándéka már a fölállításból is kivehető s abból állott, hogy Blücher jobb szárnyát megrohanva, őt kelet felé vesse s így Wellingtontól eltávolítsa; ezért áll erejének túlnyomó nagy része Ziethen ellen, míg a balszárny lekötésére csak a két lovas hadtest.

A részletes szemle azonban Napoleont arról győzte meg, hogy Blücher serege e kedvezőtlen helyzetében teljesen meg is semmisíthető. A támadás terve tehát akként változott, hogy a porosz fölállítás jobb szárnyát a Quatrebras felől ide vonandó Ney az I. és II. hadtesttel támadja meg, míg Napoleon a tartalékot az ellenséges fölállítás áttörésére Ligny helységnél veti harczba.

Az erre vonatkozó parancs Neynek d. u. 2 órakor küldetett meg s az d. u. 3 órakor, midőn a poroszok ellenállása már gyöngült, azon hozzáadással újíttatott meg, mi-

szerint az esetben, ha az egész erő Quatrebrastól elvonható nem lenne, legalább az I. Erlon hadtest küldessék Wagnelé irányában a poroszok jobb oldalába. Napoleon ez idő alatt a gárdát és a 4. lovas hadtestet Ligny közelébe vonta.

D. u. 5 órakor Erlon hadtestének éle valóban megjelent Wagnelé közelében; de miután az csakhamar ismét eltünt, a főtámadás egyelőre, míg a dolog tisztába jön, elhalasztatott s a végső lökemre már megindított tartalékok megállíttattak.

De Erlon hadteste végleg eltávozott s Napoleon, miután e hadtest közreműködésére többé nem számíthatott, a végső lökemet végre este 7 órakor megindította. A siker teljes volt. Blücher hadtestei este 8 órakor minden ponton hátráltak s a csatateret a franczia seregnek engedték át.

A csata a poroszoknak 11,000, a francziáknak 8,000 főnyi veszteségébe került.

A főczélt azonban, melyet Napoleon elérni akart, hogy t. i. Blücher serege megsemmisíttessék, nem érte el; ez csak Erlon oldaltámadása esetén sikerült volna.

Hogy Erlon miért nem támadott, annak oka a következő volt:

Ney, mint már említettük, junius 15-én csak Frasnesig jutott, Quatrebras-t ellenben már el nem érhette.

Junius 16-án, midőn a II. Reille hadtest Frasnesnél teljesen együtt volt, Ney támadásba ment át s az Orániai herczeg hadtestét d. u. 3 órakor egész Quatrebrasig visszavetette. A következő órákban azonban az angol-németalföldi hadtest teljesen összegyűlvén, az ütközet megállott, s Ney Kellermann lovassága támogatása mellett is alig volt képes Quatrebrasnál vett állását megtartani.

E válságos pillanatban közeledett az I. hadtest, Erlon, a harcztér felé. Napoleon, ki már e támogatásra szintén oly aggódva várt mint Ney, egy harmadik parancsot küldött el, s a vezérkari tiszt, ki Erlon hadtestét útban találta, e hadtestet el is vitte a Ligny melletti főharcztérhez s annak éle már Wagnelé mellett meg is érkezett, midőn Erlon tábornok közvetlen parancsnokától, Neytől, azon

parancsot vette, hogy Quatrebrashoz vonúljon, mert különben a II. hadtest vereséget szenved.

Erlon a veszedelmet Quatrebrasnál nagyobbnak tartva mint Lignynél, Quatrebras felé fordúlt.

Igy történt, hogy Napoleon támogatás nélkűl maradván, Blücher serege a végveszélytől szerencsésen megszabadúlt. A baj annál súlyosabb volt, mert Erlon Quatrebrashoz is későn érkezett s így harczba egyáltalán nem is kerűlt.

E végzetes körűlmény magyarázatát abban leli, hogy Ney Napoleon két első parancsát, mely őt a helyzet felől fölvilágosította, csak este 6 órakor kapta meg.

Az Erlon hadtest ide-oda menetelése folytán Napoleon győzedelme tökéletlen maradt; Ney pedig Quatrebrast föladni volt kénytelen.

Junius 17-én Napoleon Blücher üldözésére a III. és IV. hadtesttel, továbbá Pajol és Excelmans lovasságával *Grouchyt* küdötte, míg maga a gárdával, a VI. hadtesttel és Milhaud lovasságával Ney támogatására indúlt. De ez már fölösleges volt; az angolok, miután czéljukat, hogy t. i. Neyt a Ligny melletti döntő csatában való részvételben megakadályozzák, elérték, visszavonúltak s a Wellington által már előre kiválasztott s megerősített *Mont St. Jean* melletti állásba mentek vissza.

Napoleon elhatározá, hogy Wellingtont megtámadja s e végből 17-én a charleroi-brüsseli úton előnyomúlván, Neyvel együtt *Plancenoit*-nál, Wellington állásától délre állapodott meg. A döntő csata más napra bizonyos volt.

Míg Napoleon az angolok ellen vonúlt, Grouchy Blüchert követte. Ámde az üldözés nem volt sem elég gyors, sem elég heves s végzetessé vált az által, hogy Grouchy téves irányba jutott.

Blücher ugyanis serege zömével, nem mint föltételezve volt, a Meuse mögé, tehát Namurnak vonúlt vissza, hanem a Wellingtonnal való csatlakozás érdekében *Wavre* irányában. Namurnak csak a porosz III. hadtest, Thielemann, egy része tartott. De Grouchy lovassága daczára ezt nem tudta meg,

s csak 18-án reggel *Gemblouxnál* jutott annak fölismerésére, hogy téves irányban van. Menetét tehát 18-án *Wawre* felé vette, hova nagyobb köríven Thieleman is eljutott.

Mikorra azonban Grouchy Wawrehoz ért, ott csak Thielemannt találta; Blücher már útban volt Mont St. Jean felé. Mig tehát a francziák két nagy csoportban Mont St. Jean és Wawre előtt állottak, a szövetségeseknek a csatában való egyesülése biztos volt.

A Belle-Alliance melletti, vagy waterlooi csata.

1815 junius 18-án. *(38-ik melléklet).*

Blücher az angol fővezért a Ligny mellett szenvedett vereségről junius 16-ika éjjelén tudósítván, egyszersmind arról is értesítette, hogy irányát Wawrenak veszi s innét, ha támogatásra szüksége van, őt segíteni kész. Wellingtont ez igéret birta a harcz elfogadására s midőn összes csapatait a Mont St. Jean melletti állásba küldötte, egyszersmind Blüchert arra kérte föl, hogy őt vagy 25,000 emberrel támogassa. Blücher e fölhivásra azt felelte, hogy nem 25,000 embert küld, hanem *jön ő maga az egész hadsereggel.* Wellington tehát előkészületeit megnyugvással tehette meg.

Wellington állása egy magaslaton volt, melyen a Nivellesből és Charleroiból jövő műútak fölemelkedve *Mont St. Jean* mellett egyesűlnek; ez utóbbi hely még a magaslaton van, s az állás központját képezte. A brüsseli úton hátrább fekszik Les-Vieux-Amies és még hátrább *Waterloo* helység, hol Wellington tőhadiszállását tartotta.

A magaslattal párhuzamosan s tőle délre egy másik emelkedés volt, melynek legmagasabb pontját az országút mellett fekvő *La Belle Alliance* major és korcsma foglalta el.

Wellington hadserege a Mont St. Jean magaslatokon két harczvonalban állott; középen az *Orániai* herczeg (I.) hadteste, tőle jobbra Hill (II.) hadteste, balra pedig a tartalék hadtest egy része *Picton* tábornok parancsnoksága alatt. A tartalék hadtest zöme, a közép, Mont St. Jean helység mögött állott.

Az állás előtti majorok, a *Hougomont* kastély és park, a *La Haye Sainte*, *Papelotte* és *La Haye* védelemre berendezve és erősen megszállva voltak.

Napoleon serege ez állás előtt három harczvonalban fejlődött: az első harczvonalban, a Charleroi brüsseli úttól jobbra az I. Erlon, balra a II. Reille hadtest; második harczvonalban, a középen, a La Belle Alliance majornál, a VI. hadtest, tőle jobbra a 4. Milhaud, balra a 3. Kellerman lovas hadtest; végre a harmadik harczvonalban, szintén a közép mögött, Rosomme helységnél az általános tartalék: a gárda állott.

Napoleon szándéka az volt, hogy az angolok arczvonala ellen csak halogató harczot folytat, a főtámadást pedig az angolok balszárnya ellen intézi; a főtámadás vezetését Neyre bizta; Grouchyra vonatkozólag remélte Napoleon, hogy a tábornagy, ha már a szövetségesek egyesülését meg nem is gátolhatja, legalább arra törekszik, hogy a csatatéren idejekorán megérkezzék. Ezt Napoleon vele egy d. e. 10 órakor küldött parancscsal irásban is tudatta.

A támadás déli 12 órakor indúlt meg; mindkét hadtest erős ellenállásra talált, az első a *La Haye Sainte* majornál, a második a *Hougomont* kastélynál és parknál.

E küzdelem alatt értesült Napoleon, hogy jobb oldalában Ohain falu s a Párisi Erdő felé *porosz csapatok közelednek*. Napoleon ezek föltartóztatására a *Domont* és Subervics lovas hadosztályokat küldötte s parancsát Grouchyhoz megújította; egyidejűleg előkészítette a főtámadást, melylyel az angolokat még a porosz segítség megérkezte előtt visszavetni szándékozott.

Alig indúlt meg a főtámadás, midőn Napoleon Grouchy jelentését vette, mely szerint az Gemblouxból nem Mont St. Jean, hanem Wawre felé indúlt meg. Hogy tehát a főtámadás az angolok ellen meg ne zavartassék, Napoleon még a *VI. Lobau hadtestet* is jobb oldalába a Párisi Erdőbe küldé, hogy a poroszok előnyomúlása megakasztassék.

A főtámadás ez alatt folyamatban volt; de bár La Haye Sainte elfoglaltatott s a franczia gyalogság a magaslatra is följutott, a támadás azután visszavettetett. A gárdát még

visszatartani óhajtván, Napoleon most Milhaud és Desnouette lovasságát indította támadásra; ezek szintén följutottak ugyan a magaslatra, de szintén visszavettettek.

A poroszok részéről ezalatt Bülow hadteste a Párisi Erdő nyugoti szegélyére ért s így a franczia seregnek tényleg jobb oldalában állott; ámde a VI. hadtest oly szívós ellentállást fejtett ki, hogy Bülow támadása itt fennakadt.

E válságos időpontban, d. u. 4 órakor, indította meg Ney harmadik támadását Kellermann lovasságával és az I. hadtest gyalogcsapataival. Az angol közép meghátrált s egyes csapatok már Brüssel felé futottak, midőn a porosz I. hadtest éle ide érkezett s Ney előnyomulásának véget vetett.

Ugyanez időben lent is válság közeledett. Bülow a franczia VI. hadtestet visszavetvén Plancenoitig hatolt előre s Napoleon e helyet csak 8 gárda-zászlóalj harczbavetése által volt képes megoltalmazni, s ez gátolta meg egyszersmind abban, hogy Neynek segítséget küldjön.

Napoleon ekkor, este $6^1/_2$ órakor, még egy végső támadást intézett az angol közép ellen; de az angoloknak már Ziethen is segítségére volt; a támadás visszaveretett s miután Bülow ezalatt Plancenoit helyiséget is hatalmába ejtette, a franczia sereg veresége kétségtelenné vált. Este 7 óra után a franczia hadak rendetlen futással hagyták oda a harcz színhelyét.

A csatát a leghevesebb üldözés követte, melyet Blücher a Charleroi, Wellington a Nivelles felé vezető úton folytatott.

Az angolok vesztesége 15,000, a poroszoké 7000 főre tétetik; a franczia sereg erejéből egyharmadot, tehát közel 25,000 főt veszített.

Míg a waterlooi csatában egy császárság, s talán egész Európa sorsa eldőlt, Grouchy egy külön küzdelmet folytatott Thieleman hadteste ellen, kit a *Wawre* melletti csatában junius 18-án és 19-én vissza is vetett. Mint 16-án Ney, ugy most Grouchy magasabbra tartotta az ő egyéni dicsőségét, mint az összegész javát. Bár tábornokai őt a főseregnek való csatlakozásra unszolák, ő előbb Thilemannal akart végezni. Eközben pedig a fősereg megveretett s Napoleon megbukott.

A hadjárat befejezése. Napoleon junius 21-én érkezett Párisba, hol már a következő napon fia javára leköszönt.

A megalakúlt ideiglenes kormány a főparancsnoksággal Grouchy tábornagyot bizta meg, ki a további ellenállást az Aisne vonalon szándékozott végrehajtani. De Wellington és Blücher az Aisne vonalat megkerűlve egyenesen Páris ellen meneteltek s junius 30-án már a franczia főváros előtt állottak, hova Grouchy is visszavonúlni kényszerűlt.

Bárha Párisban közel 80,000 főnyi nemzetőrség állott, mely Davoust és Masséna parancsnoksága alá helyeztetett, a küzdelem jelentéktelen volt. Junius 3-án megadó egyezmény köttetett, melynek következtében a szövetségesek *julius 7-én Párisba másodízben is bevonúltak.*

Evvel a hadjárat véget ért. A Loire mögötti sereget XVIII-ik Lajos augusztus 1-én föloszlattatta, a határon volt seregrészek pedig az erődökbe vonúltak, melyek azután szintén megadásra kényszeríttettek. Murat vállalata megbukott s maga kalandos erőfeszítések után osztrák haditörvényszék által főbelövetett.

Eredmény.

Wellington és Blücher waterlooi győzelme világtörténelmi jelentőségű, mert Napoleon szereplésének mindenkorra véget vetett. Európa nyugton alhatott ezután. A Szt.-Ilona szigetére száműzött nagy ember, ki másfél évtizedig a világuralom legmagasabb lépcsőjén állott, a legitim uralkodók álmait többé meg nem zavarta.

Szeptember 16-án megkötötte Ausztria, Oroszország és Poroszország uralkodója az ugynevezett *szent szövetséget*, melyhez lassankint Európa összes uralkodói csatlakoztak, s mely egy időn át Európa összes népeinek sorsát intézte s fölöttük önkény és tetszés szerint intézkedett.

A népek százezrei, kik életüket fölszabadításukért föláldozták, nem népszabadságot vívtak ki, mint azt megálmodták, hanem szolgaságot, mely súlyosabb volt annál, melyet Napoleon reájok kényszerített.

Összegezés.

A németalföldi hadjárat, rövid tartama daczára, egyike a katonailag legérdekesebbeknek.

A hadműveleti terv, melyet Napoleon megalkot, remek, ép úgy a végrehajtás is, egész a Ligny melletti csatáig. A porosz hadsereg elkülönittetik s megveretik a nélkül, hogy az angol hadsereg támogathatná; a működés gyors volt és biztos. De már a Ligny melletti csatában kárát vallja Napoleon annak, hogy Ney a helyzet magaslatára emelkedni nem tud, s a helyett hogy a döntő csata sikerét előmozdítaná, a maga külön dicsőségét követi. De mint Dennevitznél történt, az ide-oda vont hadtest mindenütt elkésik, s ennek nagy hátránya először az, hogy Blücher megveretése nem tökéletes, másodszor, hogy nem a Maas mögé vettetik vissza, hanem ellenkezőleg, szövetségeséhez még közelebb jut.

A második csatában Grouchy hasonló szerepet játszik, még végzetesebb eredménynyel.

Blücher magatartása a Ligny melletti csata után, a waterlooi előtt és alatt, végre pedig az üldözésben, melyet «*ember és ló utolsó lehelletéig*» folytat, s mely által Napoleon gyülekezését meggátolja, nemcsak szép, de mintaszerű.

X. FEJEZET.

A NAPOLEONI HÁBORÚK ÁTTEKINTÉSE.

A 10 évi időszak, melyet a szorosabb értelemben vett napoleoni háborúk felölelnek (1805—1815.), a hadtörténelemre oly fontos, az események, melyeket keretébe befoglal, oly nagyszerűek, a hadművészet tanulmányozása szempontjából oly kiválóak, hogy ez időszak áttekintése még akkor is szükséges volna, ha ez által, amint azt kikerülni alig lehe — néha ismétlésekbe is esnénk.

Sokan vannak, kik Napoleon hadvezéri pályáját két részre osztják, melyek elseje, a dicsőség lépcsőjén való föltelé haladás, egész Tilsitig terjed, mig a második, a hadi

szerencse és dicsőség hanyatlásának időszaka, Waterloonál ér véget. A hadi *szerencsét* tekintve, e beosztást mi is elfogadjuk, de a hadi *dicsőségre* nézve tagadjuk azt, hogy Napoleon hadvezéri pályáján hanyatlás állott volna be. E rendkívüli férfiú hadművészetében s így tehát dicsőségében is hanyatlás soha be nem következett, hadműveletei meg legszerencsétlenebb háborúiban is a tökély legmagasabb fokán állanak s a hadviselésnek örök időkre ragyogó példái maradnak.

A siker, igaz, már 1809-ben nem tökéletes, 1812-től kezdve pedig hadjáratai szerencsétlenül végződnek; — de ez nagyságából mit sem von le; e szerencsétlenségek s a bekövetkező bukás okai nem Napoleon hadművészetének hanyatlásában, hanem abban keresendők, hogy magát határtalan becsvágya által elragadtatva, oly óriási vállalatokba fogott, melyek az ő és Francziaország erejét fölülmúlták.

Mindezekről meggyőződünk, ha Napoleon háborúi fölött rövid szemlét tartunk.

Az 1805-ik évi háború Napoleonnak alkalmat nyújt arra, hogy hadművészetét egész nagyszerűségében bemutassa. Amit 1796-tól 1800-ig kisebb erőkkel hajtott végre, azt most egy nagy hadjáratban, hatalmas sereg élén viszi véghez. Erőcsoportosításával ráerőszakolja az ellenfélre, hogy a döntő nagy küzdelmet a dunavölgyi hadszinhelyen vívja; leköti az ellenfél seregét az Iller vonalon, mialatt hadtestei egy gyönyörűen végrehajtott mozdúlattal előbb egyesűlnek, azután az ellenséges sereg oldalába és hátába kerűlve, azt az ulmi gyászos kapitulátióra kényszerítik. A hadsereg benyomúl ezután Ausztriába, hatalmába ejti a birodalom fővárosát Bécset, majd az ellenséget Brünnig követve, a szövetséges seregnek az austerlitzi csatában teljes vereséget okoz.

Az 1806—1807-ik évi háborúban Napoleon hadseregét a Majna vonalon gyűjti egybe kiterjedett fölállìtásban; az ellenséges porosz sereget szándékai felől kétségben tartván s tévútra vezetvén, erejét gyors mozdúlattal a jobb szárnyon egyesíti, a porosz seregnek meglepő hadászati megkerűléssel oldalába jut s a jenai és anerstädti csatában

erejét teljesen megtöri. Ezt a leggyorsabb és legkövetkezetesebb üldözés után a porosz hadsereg teljes megsemmisítése és egész Poroszország elfoglalása követi. Mindez előbb hajtatik végre, mielőtt a szövetséges orosz hadsereg működésbe juthat. Evvel Napoleon az 1807-ik évi hadjáratban külön végez, s az eylani és friedlandi csaták után következő tilsiti béke hatalmi túlsúlyát egész Európa ellenében megállapítja.

Az 1809-ik évi háborúban Napoleon az osztrák fölvonúlt sereg ellenében hátrányban van; de az eckmühli csatát előidéző megkerülés a kedvezőtlen viszonyt megszünteti, a franczia sereg győzelmet arat s az osztrák főváros ismét hatalmába kerül. Ezt az asperni szerencsétlenség követi, melyben első ízben legyőzetvén, az asperni csata balszerencséjének valóban kiinduló pontja. Igaz, hogy a hadseregnek a második csatához való mesteri összpontosítása s a remekül előkészített wagrami győzelem a csorbát fényesen kiköszörüli s a hadjárat teljes dicsőséggel végződik; de a halántékát övező fénykör oszlani kezd s a félisten be kell hogy lássa, miszerint ő is csak gyarló ember, kit a balszerencse — ha akarja — megtalál.

Az 1812-ik évi háborúban Napoleon, mintha az egész világot kihívni akarta volna, óriási erőmegfeszítéssel egy félmilliót meghaladó sereggel indúl Oroszország ellen. A hadjárat előkészítése, a hadsereg összpontosítása, fölvonulása, hadműveletei, vezéri nagyságát a legfényesebben igazolják. De az egész vállalat a természet hatalma előtt kudarczot vall. Ami embereknek nem sikerült eddig, az sikerül a végtelen térnek, a hónak, a fagynak. A nagy hadsereg megsemmisül s a győzhetetlen hadvezér nem az ellenség, nem a gyarló orosz vezérek, hanem a természet által megverve a hadszínhelyről futva menekül, míg vert seregének rongyokba búrkolt, félig megfagyott alakjai európaszerte hirdetik, hogy az ember gyarló erejét a természet hatalma összezúzhatja, s hogy a hadművészet minden eszköze gyönge ahhoz, hogy vele szembeszálljon. A hadak istene kedvenczétől elfordúlt s most már — de csakis most — az emberek is erőt vehetnek rajta.

Az 1813-ik évi háborút Napoleon már csak tökéletlen eszközökkel kezdheti meg. Bár az első hadjáratban ennek daczára győzelmes, a másodikban szerencséje hanyatlik. De nem hanyatlik művészete, mely az egyenetlen küzdelemben Napoleont hatalmasan támogatja. A hadszinhely berendezése, a belső vonalon való működés az ellenség megosztott ereje ellen, a hadászat legszebb és legtanúlságosabb példái. Napoleon hadművészete, bár szerencséje folyton alászáll s alvezérei által csak gyarlón támogattatik, még mindig ragyogó s a lipcsei vereség hadvezéri dicsőségét nem kisebbítheti.

Ugyanez áll, talán még fokozottabb mértékben az 1814-ik évi hadjáratról. A szövetségesek óriási tömegeivel csak akkor állhat szembe, midőn azok Párist már alig pár menetnyi távolságra megközelíték. A sereg, mely fölött rendelkezik, parányi, minőségre gyarló. De mindezt pótolja a vezér lángesze, művészete, s Napoleon a szövetséges hadakat, miután nekik ismételten vereségeket okozott, teljes két hónapig távol tartja a czéltól, melyet már néhány nap alatt elérni véltek. Végre a katasztrófa bekövetkezik, Páris elvész.

Napoleon azonban reményét és önbizalmát még mindig nem veszti el, s talán sikert is arat, ha alvezéreinek elpártolása minden további műveletet lehetetlenné nem tesz.

1815-ben végre még egy utolsó küzdelem következik; Napoleon még egyszer szembeszáll a sorssal s vezéri nagysága ebben is teljes fényben tűnik elő. A hadsereg összpontosításával a készen álló ellenséges sereget megelőzi, hadműveletével azokat meglepi. A hadművelet szép, mesteri s az első siker nem is marad el; Blücher Lignynél vereséget szenved, mely hogy nem vált reá végzetessé, valamint hogy a porosz hadsereg az angoltól el nem választatott, ez Napoleonra szerencsétlenség, melyért valaki alig okozható. Az utolsó döntő csatában Waterloonál a már félig biztos győzelmet Blücher kicsavarja Napoleon kezeiből. A kishitűvé vált franczia nemzet nem bízik többé nagy fia szerencse csillagában, s Napoleon végleg megbukik.

E rövid vázlat is elég lehet korábbi állításunk bebizo-

nyítására, hogy ha Napoleon szerencséje aláhanyatlott is, dicsősége csorbát nem szenvedett s végzetes sorsa daczára korának legnagyobb hadvezére marad, kinek nevét örök fény környezi.

A hadművészet valódi tövényeit, melyek részint feledésbe mentek, részint a XVIII. században elferdíttettek, Napoleon juttatja ismét érvényre, s a hadviselés eszközeinek fölhasználási módját meghatározván, a modern hadművészet alapjait megveti.

A míg csak a háború hadseregekkel vívatik, addig Napoleon hadjáratai a hadtörténelem legkiválóbb példái maradnak. 1815 óta sok küzdelem folyt le, de nem volt köztük egy sem, mely a hadművelet alapeszméjét nem Napoleon hadjárataiból merítette volna.

Mint hajdan Róma történelme volt a világtörténelem, úgy volt a letárgyalt időszak alatt Franczia ország története a világtörténelem; mellette minden egyéb eltörpül. Ép így eltörpülnek Napoleon hadvezéri alakja előtt a vele szemben állott legkiválóbb vezérek, hadművészete előtt ellenfeleinek hadművészete, melyet egyébként tőle, bár keserves tapasztalatok árán tanúltak.

Ellenfelei közül a legméltóbb kétségtelenül Károly főherczeg volt, ki azonban csak az egyetlen 1809-ik évi hadjáratban állott vele szemben s a wagrami csata után a cselekvés színteréről leszoríttatott. Bizonyára nagy kárára a hadművészetnek, mely e két jeles vezér többszöri mérkőzése esetén sokat nyer vala. A többiek közül 1805-től 15-ig csak Blücher és Wellington jöhetnek számba; előbbi nem annyira a tehetség, mint inkább ama személyi tulajdonok folytán, melyek őt az 1813—15-ik évi hadjáratokban főszemélylyé tették; az utóbbi, mint aki Napoleon leküzdését, bár közvetve, Spanyolországban megkezdette, s Waterloonál oly nagy szerencsével bevégezte.

A hadművészetet illetőleg az 1809-iki, 1813—15-iki hadjáratok kétségtelenné teszik, hogy Napoleon ellenfelei sokat tanúltak; az 1813-iki és az 1815-iki hadjáratban Blücher hadműveletei mintaszerűek.

ÖTÖDIK RÉSZ.

A függetlenségi harczok időszaka.

I. FEJEZET.

A HADMŰVÉSZET ÁLLAPOTA ÉS FEJLŐDÉSE.

A negyedszázados küzdelem, melyet Francziaország egész Európa ellen folytatott, s mely a hadművészet minden ágát átalakította, megváltoztatta az európai hadseregek jellegét.

A kormányzó hatalom kezeiben vak eszközként fölhasznált *kabinet hadseregek* ellenébe Francziaország a *nemzeti hadsereget* állította, s győzött. A viszony azonban hátrányossá vált Francziaországra, midőn Spanyolország 1807-től, Európa 1813-tól kezdve ellene szintén nemzeti hadseregeket állított. E hadseregek számbeli és erkölcsi ereje oly messzire felülmúlta Francziaország erejét, hogy az erőkülönbséget még egy Napoleon genije sem volt képes kiegyenlíteni, s Napoleon, ki csak hazája erejére támaszkodhatott, elbukott.

A nagy küzdelem befejeztével tehát az európai hadseregek majd kivétel nélkül többé-kevésbbé egyenlő módon szervezett *nemzeti hadseregek* voltak, melyekből a szent szövetség által biztosított békeidőszak alatt csak kisebb részek tartattak fegyverben, de a melyek kitörő háború esetén tetemesen meg voltak erősbíthetők.

A hadseregek e jellege azonban nem maradt állandóan meg; a hosszabb béke alatt, mely majdnem örök időkre biztosítottnak látszott, a hadsereg növelésének szüksége fenn nem forgott, s a hatalmak a landwehr és népfölkelés

intézményeit mindinkább elhanyagolva, főfigyelmöket ismét csak az *állandó hadseregekre* fordították; hosszú időn át tényleges szolgálatban tartva s nem az általános védkötelezettség alapján, hanem az összeíró és az ezzel kapcsolatos helyettesítő rendszer szerint, sőt jelentékeny részben toborzás útján kiegészítve, ez állandó hadseregek ismét a régi kabinet hadseregekhez hasonlítottak, s a restauratio által visszaállított absolut kormányok által ismét csak a kormányhatalom eszközének tekintettek.

Kivételt csupán *Poroszország* képezett, mely az általános hadkötelezettség elvét fenntartva, hadseregének a franczia háborúk alatt nyert jellegét megtartotta, és *Anglia*, mely a toborzott zsoldos hadsereg mellett állandóan megmaradt.

A nemzeti hadseregek ennek folytán a tárgyalandó időszak alatt nem az államhatalmat kezelő kormányok által, hanem az ezek nyomását tűrni nem tudó s függetlenségüket fegyveres kézzel kivívni kész népeknél éledtek föl, s a kifejlődött harczokban az állandó hadseregekkel, mint a kormányok eszközeivel, szemben állottak.

A függetlenségi harczok lezajlása után a nemzeti hadseregek eszméje természetszerűleg teljesen háttérbe szorult, s a néphadseregek szervezése — a *miliz* rendszer szerint, mint az a Schweiczban és Amerikában fennállott, vagy más módok alkalmazásával — egyelőre elejtetett, mígnem a következő időszakban kitörő nagy háborúk ismét a néphadseregekre vezettek vissza.

Az 1815—1852-ig terjedő időszak a hadseregek *belső szervezetében* is kevés változást mutat.

Ausztria-Magyarországon a változás fölötte csekély; a hadsereg 1852-ig lényegileg ugyanazon állapotban maradt, melyben 1815 ben volt; a hadsereg létszáma idővel tetemesen leszállíttatott s a legénység 14 évig tartatván tényleges szolgálatban, a csapatok csekély fogyatéka könnyen volt pótolható. Új csapatok ez időszakban nem szerveztettek. *Franciaországban* a hadsereg 1816-ban új szervezésen ment át, melynél azonban újabb elvek életbe nem léptek; a császári gárda helyére a királyi lépett, egyébként min-

den a régiben maradt. A szolgálati idő 1824-ben 7 évben állapíttatott meg. Újabb csapatnemek a franczia hadseregben 1830 után támadtak. A gárda feloszlattatott, ellenben Afrikában zuávok, turcos-ok, algieri lövészek, afrikai lövészek (chasseurs d' Afrique) és spahik szerveztettek, melyek azonban csak az afrikai hadszínhelyen alkalmaztattak. *Poroszországban* az általános védkötelezettség az 1814 szeptember 3-án életbe lépett törvénynyel végérvényesen szabályoztatott, s a Landwehr is a hadseregbe olvasztatott. A szolgálati idő az állandó hadseregben 5 évre, a tartalékban 2 évre, a Landwehrben (mely két csoportra osztatott) 14 évre állapíttatott meg. Mindez intézkedések, mint említettük, a porosz haderőnek néphadsereg jellegét 1815 után is megőrizték. *Oroszország* 1815 után kisérleteket tett arra, hogy keleti és déli tartományaiban az osztrák határőrvidék mintájára katonai telepeket (Arakcsejev) szervezzen; ezek azonban később megszűntek s csupán a kozákoknál maradtak meg. Az állandó hadseregben nevezetesebb változások végbe nem mentek. Még kevesebb volt a változás Angliában, melynek zsoldos hadserege a belföldön és a gyarmatokban eszközölt toborzások útján tartatott fenn s a beálló szükséghez képest nagyobbíttatott.

A fegyvernemek közűl leginkább emelkedett a *gyalogság*, mely a harminczas években a gyutacsos lőfegyvereket (perkussion) kapta; ez új lőfegyverek később, kapcsolatban a jobb závárzattal, az irányzékkal, a czélszerűbb húzagolással és jobb lövedékekkel a gyalogság hadképességét tetemesen növelték. A *lovasság* nem változott. A *tűzérség* lövegei rendkívül sokat nyertek mozgékonyságban, mi a fegyvernem értékét növelte; új lövegek, mint a hosszú lövegek, a taraczkok, a röppentyű lövegek, a gránát lövegek, különféle rendszerű mozsarak stb. mint nemkülönben kisérletek a huzagolt csövekkel, a hátúltöltéssel és különböző lövedéknemekkel, a tűzér műszak ügyének nagy lendületet adtak, a nélkül azonban, hogy mindez a tűzérséget mint fegyvernemet, eddigi helyzetéből kiemelte volna.

A *harczászat* terén végbement változások ez időszakban szintén csekély jelentőségűek. A főfigyelem a gyalogságnál

a tűzharczra fektettetett; de a mint a szilézíai háborúk utáni békeidőszakban, úgy 1815 után is nem a harczászat tovább fejlesztése, hanem inkább annak visszaesése következett be, még pedig ugyanazon okokból. A békeidőszak előtérbe juttatta ugyanis ama nagyképű tudósokat, kiknek minden törekvése az, hogy az egyszerű és észszerű helyébe a mesterkéltet, a czélszerűtlent helyezzék; a gyakorlat és fényes sikerek által beigazolt eljárás nekik túlegyszerű lévén, tudós módszereket gondoltak ki, melyek azután a Napoleon által oly magas tökélyre emelt csatár harczot eredeti jellegéből kivetkőztették.

A gyalogsági harczászat tehát nem hogy előre haladt, volna, de inkább hátrább jutott, mígnem a fegyvertechnika fejlődése és az újabb szabályzatok a gyalogsági harczászat tökéletesedését a következő időszakban elő nem idézték. Az ez időszakba eső hadjáratokban egyébiránt érdekesebb tüneteket csupán az 1830-ik és 1848/49-ik évi hadjáratok mutatnak; a lengyel és osztrák gyalogság ezekben a tűzharcz, az orosz és a magyar gyalogság a tömegek rohama és a szuronytámadás által ért nagyobb sikereket el.

A lovasság a lengyel és magyar függetlenségi harczokban jutott nagyobb szerephez, s e háborúkban jól is alkalmaztatott; de sem e fegyvernem, sem a tűzérség harczászatában fejlődés nem észlelhető.

A *magasabb csapatvezetés* igaz, korántsem emelkedett ama magaslatra, melyen a napoleoni háborúk alatt állott, mindazonáltal nagyobb visszaesésről sem lehet beszélni. Diebics, Paskievics hadműveletei a török és lengyel háborúban, Radeczky-é az olasz hadjáratban, Görgey, Bem és Haynau működése a magyar függetlenségi harczban arról tanúskodnak, hogy a magasabb csapatvezetés művészete a napoleoni iskolában tanúltakból sokat megtartott.

II. FEJEZET.

A GÖRÖG FÜGGETLENSÉGI HARCZ.

1821—1830.

Előzmények.

A törökök által alávetett népek közűl alig szenvedett valamelyik annyit, mint a nagy múlttal bíró görög nép. Midőn a nagy franczia forradalom a népszabadság fenséges eszméjét világszerte hirdette, megmozdúltak a görögök is s e mozgalmat a vallás szempontjából rokon Oroszország is szította; külsőleg a görögök fölszabadítását hirdetvén, valóságban azonban arra törekedvén, hogy a görög népet a nagy orosz birodalomba olvaszsza.

A napoleoni háborúk által lekötve, Oroszország a görög ügyet csakhamar cserben hagyta s Görögország részint *Ali Tepelenti* janinai pasa, részint a konstantinápolyi kormány csapatai által leverve, a nyílt forradalom eszméjével fölhagyni kényszerűlt.

Ekkor alakúlt meg *Heteria* néven ama titkos szövetség, mely Görögország fölszabadításának eszméjét fentartani, ápolni igyekezett s rövid idő alatt az egész országban elterjedt, bár szerzője, *Rhigas*, a lánglelkű költő, a görögök Petőfije, Ausztria által (hova menekűlt) a török kormánynak kiszolgáltatva, kivégeztetett. De míg a Rhigas által szervezett társúlat csak szellemi téren működött, az *1814-ben Odessában megalakúlt «Heteria»* a cselekvés terére lépett s a görög nép színét javát tagjai közé számlálván, Görögországot nyílt forradalomra ösztönözte.

Ennek kitörését a *szent szövetség* által Európában létesített viszonyok nagy mértékben elősegítették. A szent szövetség az általános világbékét ugyanis oly módón vélte elérni, hogy zászlójára a *legitimitás* elvét írta s minden mozgalmat, mely a tényleg fennálló viszonyok megváltoztatására törekszik, nemcsak elvileg kárhoztatott, de szükség esetén azt fegyveres erővel is kész volt megakadályozni.

A legitim uralkodók és kormányaik ennélfogva, bízva a szent szövetség oltalmában, mindinkább az absolutistikus irány felé hajlottak; megfeledkezve arról, hogy Európát a franczia befolyás és zsarnokság alól a segélyre fölhívott népek százezrei életök és vérök föláldozásával szabadították föl, s hogy ennek fejében nagyobb egyéni és politikai szabadságot vártak, e szabadságot mindinkább elnyomni törekedtek s csekély kivétellel népeiket zsarnok módon kormányozták.

Ha már a közép-európai kormányok így jártak el, könnyen képzelhető, hogy a török kormány kivételt még kevésbbé tett s a keresztény görögöket minden módon sanyargatni jogában és kötelességében állónak tartá.

Az oláh hoszpodárnak, Sutzos Sándornak 1821 február 1-én bekövetkezett halála és a hoszpodári méltóságnak az oláh Wladimireszku által történt bitorlása, a Fekete tenger melléki görögöknek alkalmat szolgáltatott a nyilt forradalomra, mely azután a Heteria segítségével Nagy-Görögországban is kitört.

Az 1821—1822-ik évi forradalom.

Ypsilanti Sándor, orosz tábornok, kinek már atyja és nagyatyja (Oláhország és Moldva hoszpodárjai) a görög ügynek nagy pártfogói voltak, s ki maga 1812-ben és 1813-ban katonai képességeiről fényes tanúságot tett, volt az, ki a Heteria ajánlatát elfogadva, a mozgalom élére állott és egy a Heteria által szervezett görög csapat élén *1821 márczius 6-án* Jassiba bevonúlt. Kiáltványában fegyverre hívta az összes görögöket a török hatalom ellen, kilátásba helyezvén más kereszténynépek fölkelését és az oroszok segítségét is.

Midőn serege, az úgynevezett *szent csapat*, 5000 főre szaporodott, Ypsilanti Bukarest ellen vonúlt. A hadjárat azonban nem sikerűlt; Wladimireszkut a szent csapat megverte ugyan, s őt magát Ypsilanti ki is végeztette, de az oláh bojárok a mozgalmat nem támogatták, Oroszország Ypsilantit cserben hagyta s így a törökök időt nyerve,

nemcsak Bukarestet és Galatzot megoltalmazták, de Ypsilanti seregét *Dragásán* mellett *junius 19-én* megvervén, őt osztrák területre való menekülésre kényszerítették. Ypsilanti elfogatván, előbb Munkácson, később Theresienstadtban tartatott fogva, végre Bécsben meghalt. A szent csapat szétoszlott; egy 350 főből álló jeles töredéke a *Sekka* nevű zárdában magát parancsnokával *Georgiossal* együtt augusztus 26-án légbe röpitette.

A *nagy-görögországi* mozgalom nagyobb szerencsével haladt; *Germanos*, patrai érsek, *Kolokotronis* és *Mauromichaelis* a szárazföldön arattak sikereket, *Tombasis* görög tengernagy pedig, miután a török hadat *Mitléne* mellett *junius 8-án* megverte, majd az egész Szigettengert birtokába ejté. Közép-Görögországban *Odyszeusz* és *Markó Bozzarisz* szintén győztek s igy lassan majd egész Görögország Athénnel, Missolunghival és Tripolizzaval együtt a fölkelők kezében volt.

1822-ben a török kormány *Dramali Mahmud* pasa alatt egy 30,000 fönyi sereget küldött a görögök ellen, de a sereg a *Dervenak* szorosban *Kolokotronis* által megveretvén, visszavonúlni kényszerült, egy másik seregrész pedig *Karpenisi* mellett szenvedett vereséget, hol azonban a görögök egyik jeles vezéröket *Bozzariszt* elvesztették. Végre a török hajóhad fölött *Konarisz* által, *Chiosz* illetőleg Számosz mellett június 18-án kivívott fényes győzelem következett, mely után a görög ügy diadalmaskodni látszott.

Ámde a következő évben a nép vezetői közt meghasonlás állott be, mely belső harczokat idézett elő; másrészt a szent szövetség a görög ügy diadalával szemben ellenséges indúlattal viseltetett. Mindezekért az európai közvélemény rokonszenve (philhellenismus), a genfi nemzetközi szövetség adományai, kitűnő férfiaknak (Byron stb.) és önkéntes csapatoknak a görög ügy védelmére való sietése, csak kevés kárpótlást nyújtott.

Ibrahim pasa hadjárata 1825—26-ban.

Még rosszabbra fordúlt a görög függetlenségi harcz ügye, midőn Mehemet Ali egyiptomi alkirály, a szultán

kérelmére, mostoha fia *Ibrahim* pasa vezetése alatt egy 30 fregattból álló hajóhadat s 150 szállító hajón egy 22,000 főnyi sereget küldött Görögország visszahódítására, míg ugyanakkor a Kapudán pasa is új támadásra készült.

A görög hajóhad *Miaulis* tengernagy alatt ügyesen s kezdetben szerencsével is harczolt, amennyiben előbb a török, majd azután az egyiptomi hajóhadat is visszavonúlásra bírta. Midőn azonban a két ellenséges hajóhad egyesült, a görögök jutottak hátrányba.

Ibrahim pasa ennek folytán *1825 február 24-én* a görög parton Modonnál kikötött; elfoglalta Navarint s hatalmába ejté rövid időn egész Moreát, melyet borzasztóan elpusztított. Hasonló szerencsével működött a török kormánynak *Resid* pasa alatt Görögországba küldött serege is.

A következő évben a két török vezér *Missolunghi* ellen fordúlt.

A görög hadak és az idegen szabad csapatok nagy hősiességgel védték Görögország e legfontosabb várát, de ez végre is *április 22-én* bevétetett.

A háború mindinkább vadabb jelleget öltött; Ibrahim tűzzel-vassal pusztította Görögországot s a görög szabadságharczosokat hajószámra küldé Egyiptomba, hol mint rabszolgák adattak el. Resid pasa az ország keleti részeit vetette alá s augusztus 27-én Athént is rohammal bevette.

Mivel pedig a belügyek is ép e balszerencse folytán mind nagyobb és nagyobb rendetlenségbe jutottak, a görög szabadságharcz gyors léptekkel közeledett a bukás örvénye felé.

A navaríni hadjárat 1827-ben.

Míg Görögország a kétségbeesés harczát küzdötte, ügye a nagyhatalmaknál váratlanúl kedvező fordúlatot vett.

Sándor czár 1825-ben elhalálozván, az *örök időkre* kötött «szent szövetség» fennállásának már 10-ik évében a feloszláshoz közeledett, mert Miklós czár az ugynevezett európai politika helyett inkább orosz politikát volt hajlandó

követni s ez a görög mozgalomnak Törökország ellen való támogatását követelte Az új czár nem is késett a hatalmaknál a görög ügyet képviselni, de lépései sikerre csak akkor vezettek, midőn a török hadaknak Görögországban elkövetett kegyetlenségei egész Európát föllázították.

Ennek első sikere a *londoni egyezmény* volt, mely Oroszország, Anglia és Francziaország közt *1827 julius 6-án* köttetett s mely Görögországnak török fenhatóság alatt nagyobb szabadságot volt biztosítandó. A szövetséges hatalmak ennek folytán fölhívták a török kormányt, hogy az ellenségeskedéseket beszüntetve az egyezményhez járuljon; midőn a porta tagadólag válaszolt, a hatalmak hajóhadaikat a görög vizekre küldték.

Görögországban ezalatt a hajóhad vezetését *Cochrane* lord, a hadsereg parancsnokságát *Church* lord vette át; de mivel a regenssé választott *Kapodisztriasz* még Oroszországban időzött, a helyettes kormány tagjai pedig egymással és a vezérekkel a legnagyobb meghasonlásban voltak, ez utóbbiak tevékenysége meg volt bénítva.

Igy állottak az ügyek, midőn a szövetséges hajóhadak a görög vizeken megjelentek s rövid időn döntést idéztek elő. A hajóhadak tengernagyai: *Codrington* (angol) *De Rigny* (franczia) és *Heyden* (orosz) csak török csapatoknak Görögországba való szállítását voltak megbízva megakadályozni, de mivel e közben a török hajók által megtámadtattak, csata fejlődött ki.

Ez *Navarin* mellett, kürűlbelől ugyanazon helyen ment végbe, hol hajdan Demosthenes a spartai hajóhadat megverte. *1827 október 28-án* ütköztek a szövetséges hajóhadak a török-egyptomi hajóhaddal össze, s a nagy tengeri csata az utóbbinak teljes megsemmisítésével végződött.

A függetlenségi harcz befejezése.

A navarini csata közvetlen hatása nem volt nagy, mert Anglia csakhamar belátta, hogy e győzelemmel természetes szövetségesét Törökországot károsította s ellen-

ségének Oroszországnak használt, s ez okból a további lépéseknél oly tartózkodóan viselkedett, hogy Törökország követeléseitől semmiben sem állott el.

De mivel a tárgyalásokból egy újabb és nagyobb bonyodalom származott, mely Oroszország és Törökország közt nyílt háborúra vezetett, a navarini csata Görögországra is nagy hatással volt. E hatás első sorban abból állott, hogy Görögország szabad kezet nyert, szervezkedhetett s a nagy háború miatt csak kevés török csapat maradván vissza, ezek ellenében könnyebben boldogúlt; másodsorban pedig abból, hogy Oroszországban hatalmas pártfogóra talált, melynek kormánya azután a függetlenné nyilvánított Görögországot is — bár akarata ellenére — támogatni volt kénytelen.

Kapodisztriasz 1828 február 2-án vette át az ország kormányát s előbb a belső szervezéshez látott.

Csakhamar azonban a hadműveletek is megindúltak. *Church* lord már május végével visszafoglalta *Missolunghit*, majd augusztus 29-én *Maison* tábornok alatt egy 14,000 főnyi franczia sereg kötött ki Görögországban s Ibrahim pasa csapatait lassankint az egész országból kiszorította.

Az orosz-török háború befejeztével Görögország *1830 február 3-án független királysággá nyilváníttatott*, melyet április 24-én a porta is elismert.

Összegezés.

A görög függetlenségi harcz jelentősége abból áll, hogy a görög az absolut kormányok által elnyomott népek között első volt, mely a szabadság kiküzdésére fegyvert ragadt. Görögország, fölkelése által, a többi népek közt a szabadság eszméjét forgalomba hozta, szerencsétlensége által rokonszenvet keltett; a többi népek a görögöket sajnálva ismerték föl, hogy maguk is hasonló helyzetben vannak, s a forradalom lassankint európai körútra indúlt.

A görög függetlenségi harcz kiindúló pontja s némileg okozója ama háborúknak, melyek Európát három évtizeden

át mozgalomba tartották. Hadművészeti szempontból ellenben a görög háború kevés érdekes tünetet mutat. A harcz, mely lefolyt, kivéve Ibrahim pasa hadjáratát Missolunghi bevételéig, inkább a portyázó hadviselés jellegével bírt, s e tekintetben ugyanazon elbírálás alá esik, mint a spanyol háború. A görögök nem nyertek ugyan oly hathatós segítséget, mint a spanyolok Wellington által, de ellenfeleik nem is voltak oly annyira fensőbbségben mint Napoleon seregei a spanyol néphad fölött.

Végeredményében különben a görög függetlenségi harcz ugyanazon tanúságot nyújtja, bizonyságúl szolgálván, hogy fölkelő seregek szervezett erő, anyagi s valamely hatalom erkölcsi támogatása nélkül sikert egymagukban kivívni nem képesek.

III. FEJEZET.

AZ ELSŐ KELETI HÁBORÚ 1828—1829-BEN.

Előzmények.

Általános helyzet. A Navarin melletti tengeri csata, melynek előzményeit az előbbi fejezet tartalmazza, Oroszországot úrrá tette a Fekete-tenger fölött s Miklós czárt azon kellemes helyzetbe hozta, hogy Nagy Péter hagyományait követve, Törökország ellen támadólag fölléphessen.

Nagy Péter állítólagos végrendelete szerint az orosz czárok törekvéseinek oda kell irányúlni, hogy Oroszországot a hanyatló török birodalom rovására folyton nagyobbítván, idővel ennek összes birtokait, Konstantinápolylyal egyetemben, hatalmukba ejtsék. E törekvés már a XVIII. században és e század elején többszörösen háborút támasztott a két nagy keleti birodalom közt, de mivel Törökország 1812-ben Oroszország megtámadására (Napoleonnal együtt) a legkedvezőbb alkalmat elmulasztotta, Oroszország a porta ellenében túlsúlyra jutott.

E kedvező helyzet kiaknázására a görög fölkelés kitűnő alkalmat nyújtott. Oroszország a görög fölkelőket előbb

csak titkon támogatta, majd pedig Angliával és Franczia-országgal szövetkezve. A navarini csata után az orosz kormány a szövetséges hatalmaknak ajánlatot tett, hogy a török birodalmat a görög függetlenség elismerésére és a Dunafejedelemségek terűletének elhagyására esetleg fegyveres erővel is kényszerítendi. A porta e követeléseket nem teljesíthetvén, a háború újra kitört.

Oroszország e támadása bevezetés volt a török birodalom feloszlatására czélzó azon háborúknak, melyek azóta már többször megújúltak, s bár a török birodalom alkotó részeiből e háborúk folyamán sokat elvesztett, — az úgynevezett *keleti kérdés* még a mai napig sincs megoldva, s a jövőre nézve még további háborúk vannak kilátásban.

Hadi tervek. *Oroszország* a háborút úgy Európában mint Ázsiában egyidejűleg szándékozott megindítani. Az európai hadjáratra nézve czélja az volt, hogy magát a Dunafejedelemségekben megfészkelve egy nagyobb hadsereggel a Dunán átkeljen, a török várnégyszöget (Ruszcsuk, Szilisztria Sumla és Várna) hatalmába ejtse s azután Drinápoly felé előnyomúlván, a török kormányt követeléseinek elfogadására bírja. Az ázsiai hadjáratnak czélja csak az volt, hogy Törökország haderejének egy része leköttessék s így a küzdelemtől elvonassék, továbbá, hogy némely a határok biztosítása végett szükséges erőd orosz kézre kerűljön.

Törökország szándéka az európai hadszínhelyen, támaszkodva a várnégyszögre, tiszta védelem volt; az ázsiai hadszínhelyen ellenben, föltéve hogy a mozgalom a kaukázi és egyéb mohamedán népek, valamint Persia által támogattatik, támadólag óhajtott föllépni.

A küzdelemnek hadművészeti szempontból kiválóbb része az európai hadszínhelyen folyik le, míg az ázsiai harczokat majd csak összegezve adjuk elő.

Az 1828-ik évi hadjárat.

Erőviszonyok. Az *orosz hadsereg* a háború kitörése időpontjában átalakítás alatt állott ugyan, ama részek mindazonáltal, melyek már régebbtől fogva a török há-

borúra voltak szánva, a reformmunkálatok által egyelőre érintetlenül hagyattak s igy mindíg hadkész állapotban voltak.

Ez erő a *2-ik hadsereg* nevet viselte s a napoleoni háborúkban nagy szerepet játszott *Wittgenstein* tábornagy parancsnoksága alatt állott.

Tagozása a következő volt:

III. hadtest *Rudszjevics*; a 7., 8., 9. és 10-ik gyalog, a 3-ik huszár és 1-ső vadász hadosztály; élelmezési létszám 45,000, harczoló állomány 30,000.

VI. hadtest, *Roth* (később Geismár); a 16 és 17-ik gyalog, az 1-ső dragonyos és 4. dzsidás hadosztály; élelmezési létszám 35,000; harczoló áll. 20,000.

VII. hadtest *Voinov* (később Württemberg); a 18 és 19. gyalog és a Bug dzsidás hadosztály; él. létsz. 25,000; harcz. áll. 15,000.

Később vonúlt a hadszinhelyre:

II. hadtest, *Serbatov* (később Pahlen); az 5 és 6. gyalog, a 2 huszár hadosztály; létszáma mintegy 20,000.

Gárda, *Mihály* nagyherczeg; két gárda gyalog- és 1 gárda lovas hadosztály; ereje 12,000 fő.

Az orosz haderő tehát a hadműveletek kezdetével 100,000 főt meghaladó létszám mellett csak mintegy *65,000* fő harczoló állománynyal birt, melyhez később (szeptemberben) még mintegy 32,000 fő csatlakozott. A lovasság száma kezdetben mintegy 15,000, később 18,000; a lövegek száma előbb 250, később 350 volt. Ostromtűzérség, bár a sereg vár ostromokra készült, a működő hadsereghez be nem osztatott.

A *feketetengeri hajóhad*, mely a működő hadsereg támogatására volt hivatva, *Greigh* tengernagy alatt, 16 sorhajótól, 6 fregattból és 7 corvettből állott; ezek mintegy 1680 löveggel voltak tölszerelve.

A *török hadsereg* még sokkal kedvezőtlenebb helyzetben volt. A török hadseregnek legkitűnőbb része, a *janicsárok*, miután folytonos lázadásaikkal a haderő hasznavehető tagjai lenni megszűntek, Mahmud szultán által az 1826 junius 13-án kitört borzasztó forradalom alkalmával megsemmisít-

tettek, s a helyökbe fölállított 48,000 főnyi álló hadsereget fölszerelni, kiképezni még idő nem volt.

A török kormány erőfeszítéseinek mindazonáltal sikerült végre is egy 100,000 főt meghaladó sereget létrehozni, melyből az Ázsiába küldött erősbítések levonása után a dunai hadszínhelyen még mintegy *80,000* fő állott rendelkezésre.

Ez erőből 25,000 fő a Duna mellékén és a Dobrudsában, 25,000 Sumlában, 30,000 pedig a drinápolyi táborban állott.

A hadsereg rendszeresen tagozva nem volt. A parancsnoksági viszonyok szintén rendezetlen állapotban valának.

A fővezérletet *Mehemed Szelim* nagyvezir vitte; a Sumlánál álló török hadtest *Huszein* pasa, a Várnánál gyülekező *Mehemed Izzet* pasa parancsnoksága alatt állott.

A *hajóhad* a navarini szerencsétlen csata után 3 sorhajóra és 4 fregattra szorítkozott, melyek azonban a bujukderei kikötőből ki nem mozdúlhattak.

Hadműveleti tervek. Az *oroszok* a hadműködés főirányául a Dobrúdsán át vezető útvonalat választották. Ez irányban volt a számra legerősebb s a hajóhad által is támogatott III. hadtest előnyomúlandó; a közép, VII. hadtest, Brailának, a jobb szárny, VI. hadtest, Szilisztriának irányíttatott.

A főerőt képező balszárny csak a Traján sánczokig volt előre hatolandó, hol a többiek, vagy legalább a középhadtest megérkezését bevárnia kellett. A főművelet azután a szerint, amint a török fősereg gyülekezik, vagy Sumla vagy Várna ellen fordúl.

Az orosz fővezérlet tehát a *methodikus* hadviselési módhoz folyamodott, nyilván azon reményben, hogy a török erősségek ellenállása csak csekély leend.

Török részről hadműveleti tervről beszélni alig lehet; a seregrészek egyszerűen ellenállásra útasíttattak.

A hadműveletek lefolyása. Bárha Oroszország háborús szándékát már az 1827-ik év deczember 18-án megjelent kiáltványban közzé tette, a hadsereget mégis csak a tavasz beálltával összpontosította, s a háborút tényleg csak 1828 április 28-án izente meg.

A hadsereg a Pruth és Dnjeszter közt május első nap-

jaiban fölvonúlván, a jobb szárnyát képező VI. hadtest (Roth) a Pruth folyón *május 7-én* átkelt s elővédével a következő napon bevonúlt Jassiba. Május közepén a hadtest Bukurestet is elfoglalta, de ezután, a Ruszcsukból és Viddinből előtörő ellenséges csapatok által részben lekötve, csupán Oláhország megszállására fordíttatott.

A középen elővonúló VII. hadtest (Voinov) *május 11-én* ért Braila elé, mely mint vár ugyan jelentéktelen volt, de 6000 főnyi helyőrsége oly vitéz ellenállást fejtett ki, hogy az oroszok a rendszeres ostromhoz voltak kénytelenek folyamodni. Miután *május 21-én* Braila alá egy 100 lövegből álló ostrom tűzér-telep érkezett, az ostrom kezdetét vette, s a vár 29 napi ostrom után *junius 17én* kapitulált. A várőrség szabadon elvonúlt Szilisztriába.

A balszárnyon álló főerő, a III. hadtest (Rudszjevics), ez idő alatt tétlenül vesztegelt, mert a dunai hídverés előkészületei fölötte sok időt vettek igénybe; ezek végre *junius 8-án* befejeztetvén, a Dunán való átkelés Szatunovo és Izakcsi közt azonnal megkezdetett. Az előnyomúlás azután szintén igen lassú volt s a III. hadtest csak *junius 25-én* ért a Traján sánczok elé, hol megállapodott.

Az orosz fővezérlet már a hadműveletek megkezdésekor érezte, hogy ereje elégtelen lesz, s a czár a II-ik hadtestnek és a gárdának mozgósítását már május elején elrendelte; de mivel ez erőkre csak szeptemberben lehete számítani, a fővezérlet a VII-ik hadtestet is a főerőhöz vonta, míg a VI. hadtest felében Oláhország megszállására visszahagyatván, másik fele Szilisztria ostromára rendeltetett.

A III-ik és VII-ik hadtest egyesülése előnyomúlás közben Hadsi Oglu Bazardcsiknál ment végbe; ugyan e napon ért a VI. hadtesttől a 16. hadosztály és a 4. dzsidás hadosztály Szilisztria alá.

Azon hírre, hogy a török főerő Sumlánál áll, az orosz fővezérlet julius közepén előnyomúlási irányát megváltoztatta s Várnáról — evvel egyidejűleg a hajóhad támogatásáról is — lemondva, Sumla ellen fordúlt. De mivel a Várna ellen való működésről sem akart teljesen lemondani, ide *Szuchtelen* tábornok alatt a 10-ik gyalog hadosztály külde-

tett azon parancscsal, hogy *Várnát körűlzárja*. A főserég útját Sumla felé folytatva, az előretolt török csapatokat visszavetette ugyan, *s julius 20-án Sumla* alá ért, de a *Huszein* pasa által vezérelt törökök a vár körűlzárolását állandóan meggátolták, s az orosz sereg 6 heti sikertelen fáradozás után tervétől elállani kényszerűlt. Az orosz hadak most már 25,000 főre olvadtak le, s a további erősbítések megérkezéséig a *Jenibazár* mellett választott erődített állásba vonúltak, egyszerűen Sumla megfigyelésére szorítkozván.

A *Várna* ellen küldött seregrész ez idő alatt szintén sikertelenűl működött, bár időközben 18 gyalog zászlóaljra s 9 lovas századra, (összesen 9000 fő) szaporodott, s az orosz fővezérlet most egész figyelmét e vállalatra fordította, s azt még az orosz hajóhad is támogatta.

Szeptember 9-én végre megérkezett a gárda hadtest, mely szintén Várna alá küldetett. Ekkor Várna szárazon és vizen teljesen körűlzáratván, az ostrom kezdetét vette. Mivel azonban az ostromtelep egyrészét Szilisztria előtt kellett hagyni, az ostrom, melynek műveleteit Várna kitűnő parancsnoka *Izzet* pasa sikeresen meggátolta, lassan haladt.

Szeptember 26-án egy 14,000 főnyi sereg jelent meg *Omer Vrione* albániai pasa alatt Várna előtt, melyet a vár fölmentésére Huszein pasa sumlai parancsnok küldött; ugyanez időben *Mehemed Szelim* pasa nagyvezír Ajtoznál állván, Omer Vrione seregét 30,000 főre erősítette meg, míg a többivel közte és Huszein közt összeköttetést létesített.

Az oroszok a fölmentő seregnek a *Kurtepén* levő állását szeptember 30-án megtámadták, s bár teljes sikert nem arattak, Omer Vrione hadművelete mégis megállapodott, s az oroszok az ostromot folytatták.

Október 7-én a czár általános rohamot rendelt, de az Izzet pasa által fényesen visszaveretett.

Várna napjai ennek daczára meg voltak számlálva. A második parancsnok, *Juszuf* pasa, állását a konstantinápolyi cselszövények által aláásva látván, a várat árúló módon *Október 10-én* az oroszok kezébe adta.

Várna *89 napig védte magát;* bár a falak már *27 nap óta járható réssel bírtak*, hősiesen védelmeztetett s csak az árulás juttatta ellenség kezébe.

Izzet pasa 300 fő kisérettel szabadon távozott, Jussuf 7000 fővel orosz hadifogságba került.

Várna bevétele volt az egyedüli eredmény, melyet az orosz hadsereg kiküzdeni bírt; de ez is tetemes áldozatokba került, s a hadsereg állapota olyan volt, hogy a hadműveletek még kedvező időjárásnál sem lettek volna folytathatók; annál kevésbé lehetett arra az őszi esőzések beálltával gondolni.

A sereg egy kisebb része tehát Várnában és környékén visszahagyatván, annak zöme október végével Oláhországba, a gárda Bessarábiába tért vissza; a főhadiszállás Jassyba tétetett át.

A hadsereg ez állásokban telelt.

Az 1829-ik évi hadjárat.

Erőviszonyok. Az *oroszok* nagy buzgósággal működtek a hadsereg kiegészítésén, mely a tavaszig be is fejeztetett; a seregből kivált a gárda-hadtest és a lovasított vadász hadosztály, de e helyett fölemeltettek a többi hadtestek és a lovasság létszámai.

A sereg az új hadjáratra következőleg alakult:

Fővezér: *Diebics* gróf, ki a visszahívott Wittgensteinnak eddig vezérkari főnöke volt; a vezérkar főnöke *Toll* tábornok lett.

II. hadtest *Pahlen*, 2 gyalog és 1 lovas hadosztály.
III. « *Kraszovszky*, 4 gyalog és 1 lovas hadosztály.
VI. « *Roth*, 2 « « 1 « «
VII. « *Rüdiger*. 2 « « 1 « «

A még beosztott 22 kozák ezreddel a hadsereg létszáma közel 200,000 főre ment, melyben a *harczoló állomány* azonban **80,000 főnél** többre alig volt tehető.

A *törökök* szintén buzgón fáradoztak a hadsereg újjászervezésén és kiegészítésén. A Konstantinápolyban még

kiképzés alatt álló 50,000 főnyi tartalék seregen kívül azonban a működő sereg harczoló állománya szintén csak mintegy 80,000 fő volt.

A fővezérletet a szultán *Resid Mehemed* pasára bízta, ki eddig a görögök ellen működött s ki az arnautákat ismét a szultán hűségére birta; *Huszein* pasa az ojtozi hadtest parancsnokságát kapta; Szelim, Izzet és Omer Vrione pasák visszahívattak.

A sereg négy csoportban állott: Sumlánál, hol a fővezér is tartózkodott, 30,000 fő, Ajtoznál 30,000, Ruszcsukban és Szilisztriában 20,000 fő.

Hadműveleti tervek. Az *orosz* fővezérlet Sumla ostromáról letéve, most már csupán a Duna mellett fekvő Szilisztriát kivánta elfoglalni, azután pedig, támaszkodva Szilisztriára és Várnára, a Balkán hegységen át egyenesen Drinápoly ellen nyomúlni.

A *törökök* ismét csak a védelemre szorítkoztak s az oroszok támadó előnyomúlását Ruszcsukból és Sumlából intézett előtörésekkel vélték megakadályozhatni.

A hadműveletek lefolyása. Az 1828-ik évi hadjáratnak az oroszokra aránylag kedvező kimenetele az európai nagyhatalmak figyelmét felköltötte ugyan, de beavatkozásra őket csak annyiban indította, a mennyiben a görög ügy gyorsabb és kedvezőbb lebonyolítását kezökbe vették. Anglia rábírta az egyiptomi alkirályt, hogy csapatait visszavonja, Francziaország pedig Maison tábornok alatt egy hadosztályt küldött Görögországba. Ezen az oroszokra kedvező intézkedéseket, Ausztria ellensúlyozta azáltal, hogy Erdélyben egy 80,000 főnyi megfigyelő sereget állított föl.

Maga az orosz-török küzdelem ez intézkedések által nem érintetett, s midőn az orosz hajóhad *1829 február 15-én* a burgasi kikötő védelmére szolgáló *Szizopol* erődöt elfoglalta, az ellenségeskedések ez által ismét meg voltak kezdve. *Huszein* pasa *április 9-én*, *Achmed Papudsi* tengernagy pedig *junius 5-én* kísérleteket tettek ugyan az erőd visszafoglalására, de siker nélkül.

Az *orosz főerőt* Diebics május első napjaiban vezette a Dunán, Hirsovánál, át s vele május 8-án Csernavodára,

május 17-én Szilisztria alá ért, melyet most azonnal ostrom alá fogott. Az ostromló sereget Sumla felé *Kreutz* tábornok alatt a 8. gyalog hadosztály biztosította.

Kevéssel előbb mozdult meg az új török fővezér, *Resid* pasa is; *május 10-én* ugyanis mintegy 20,000 fővel azon szándékkal indult meg Sumlából, hogy az oroszok Várna körül lévő, most még elkülönített seregét, mely *Roth* tábornok alatt a VI. és VII. hadtest mintegy 14,000 főnyi csapataiból állott, megtámadja. A török főoszlop *Eski Arnautlár*, egy mellékoszlop *Pravadi* ellen ment. A török támadás mindkét hely ellen *május 17-én*, tehát azon napon, melyen Diebics Szilisztria alá ért, következett be. A támadás, ha sikerül, az oroszok hadászati felállítását áttöri s a várnai csoportot veszélybe sodorhatja vala. De a siker nem volt teljes; Resid pasa *Rovnónál* állapodott meg, míg az oroszok összes erejöket *Koszludsánál* egyesítették. Resid pasa május 29-én ez állást is megtámadta, de siker nélkül.

Az orosz fővezérletet e támadások mégis aggodalomba ejtették és Diebics, miután Szilisztriánál a III. hadtestet visszahagyta, a II. hadtesttel a várnai sereg támogatására indult.

Az orosz fővezér szándéka az volt, hogy előbb a hadtestek egyesítését végrehajtván, azután egyesült erővel magát Sumla és a török sereg közé ékelvén, ez utóbbit *nyugot felől támadja meg* s így Resid pasát Sumlától eltéríti.

Az egyesülés junius 9-ére Aleszfak és Török-Arnautlár közt akadálytalanúl végrehajtatott; a Sumlából előtörő Vely bej a várba visszavettetett, s az orosz sereg *junius 10-én* Jenibazárba ért.

Resid pasa Diebics közeledéséről tudomást nyert ugyan, s rovnói állását feladva ellene fordúlt; de a támadást, mely 10-én még az elkülönítve álló II. hadtest ellen sikeres lehetett volna, junius 11-ére halasztotta.

A Kulevcsa (Maresch) melletti csata.

1829 junius 11-én. *(39-ik melléklet).*

A török seregnek, hogy Rovnóból Sumlába jusson, a kulevcsai erdős hegyszoroson kelle áthatolni, melyen a pra-

vadi-sumlai országút áthalad. A hegyek itt széles fennsíkot képeznek, melynek nyugoti részét a *kulevcsai erdő* födi; az országút mélyen be van vágva, de Csirkovnánál és Kulevcsánál az erdőmentes Bulanik völgybe száll le.

Diebics ereje, melylyel a török sereget Sumlától elvágni akarta a II. Pahlen, VI. Roth és VII. Rüdiger hadtestekből állott; összesen 60 gyalog zászlóalj, 44 lovas század, mintegy 28,000 fő harczoló állománynyal, közte 7000 lovas és 146 löveg.

A török erő mintegy 30—35,000 főre tehető, a lovasság és tűzérség valamivel kevesebb, mint az oroszoknál.

Junius 10-én este a Bulanik völgyben még csak az orosz II. hadtest állott; de mivel a török sereg közeledése jeleztetett, Diebics a sereg zömét az egész éjen át folytatott menettel igyekezett a harcztéren egyesíteni.

A török előcsapatok a kulevcsai erdő és fensík nyugoti szegélyén már 11-én kora reggel mutatkoztak; a délelőtti órákban a szegélyen már közel 8000 fő volt jelen, az úton tűzérség és több gyalog zászlóalj foglalt állást.

Mivel azonban a törökök egész délig állásukban maradtak, Diebics az elővéd hadosztályt, a III. hadtesthez tartozó és *Osztrocsenko* tábornok alá helyezett csapatokból alakítva, támadásra küldte, meggyőződést szerzendő, hogy az egész török sereg áll-e ott; az elővéd hadosztály Csirkovnán át elő is nyomúlt, de csakhamar mindkét oldalt körűlfogatott s nagy veszteséggel Csirkovnára vettetett vissza.

A II. hadtest (Pahlen), az elővédet támogatandó, most szintén előnyomúlt s Csirkovnától délre fejlődött.

Ugyanekkor kezdte meg a Bulanik pataktól északra d. e. 11 órakor megérkezett s most már 1—2 órát pihent zöm is az előnyomúlást; a VI. hadtest a Bulanikon átkelve az országúton nyomúlt elő, a VII. a fensík szegélyét Matara és Kulevcsa közt igyekezett elérni.

Mielőtt azonban a zöm oda érkezett volna, Pahlen első harczvonala, a török gyalogság és lovasság által egyidejűleg megtámadva (török lovas roham, vágtában a hegyről lefelé), szintén visszavettetett. Ekkor szünet állott be, de ez csak rövid ideig tartott.

Mihelyt az orosz tűzérség működni kezdett, a VI. hadtest Csirkovna előtt, a VII. pedig a fennsíkon a törökök jobb oldalában megjelent: a török csapatok futásnak eredtek és Cseremedin felé menekűlni kezdtek. D. u. 4 óra tájban a csata véget ért.

A veszteség mindkét részen közel 3000 fő volt; a törökök 56 löveget hagytak a harcz színhelyén.

A török sereg kerülő útakon Sumlánál gyülekezett s a legnagyobb rész oda is ért.

A kulevcsai csata jelentősége abból áll, hogy a török fősereg érzékeny vereséget szenvedvén, az orosz hadművelet a Balkánon át Drinápoly felé folytatható volt.

Diebics átkelése a Balkánon. A kulevcsai csata után a Balkánon való átkelésnek mi sem állott útjában, de az orosz fővezérlet e vállalatba még sem foghatott addig, míg Szilisztria el nem esett. Az egész orosz haderő ugyanis alig volt most már 25,000 főnél erősebb; ha ebből Diebics 10,000 főt Sumla megfigyelésére visszahagy, 15,000 embere marad, ezzel pedig a Balkánon való átkelést koczkáztatni nem lehet.

De Szilisztria végre *junius 29-én* 44 napi ostrom után kapitulált, s így az orosz haderők itt álló része is fölszabadúlt. De míg a III. hadtest a fősereghez bevonúlt, míg az átkelés előkészűletei befejeztettek, még mindig sok időbe telt, s így az átkelés csak julius közepén volt foganatosítható.

Diebics Sumla megfigyelésére a Kraszovszky alatt álló III. hadtestet rendelte, míg a főerő két oszlopban volt előnyomúlandó: a VI. hadtest Várnán át Burgasz, a VII. és II. hadtest Arnautlaron és Erkecsen át Ajtoz felé.

A mozdúlat *julius 15-én* kezdetett meg s 23-án az egész hadsereg Burgasztól északra, a hadtestek egy napi menetre egymástól, a Balkán déli lejtőjén állott. A hajóhaddal az összeköttetés helyreállíttatott.

Resid pasa az oroszok szándékáról csak akkor nyert tudomást, midőn az már folyamatban volt.

A vállalat meghiusítására egy hadtestet *Huszein* pasa alatt *Ajtozra* küldött, mely Rüdiger hadtestét ugyanitt

julius 15-én meg is támadta, de visszaveretett; ekkor Resid egy második hadtestet, Halif pasa alatt *Jambolira* tolt előre, hogy az orosz hadakat föltartóztassa, míg maga ugyanakkor Kraszovszkynak Sumla előtt álló hadtestét támadta meg. De mindkét vállalat sikertelen maradt. Halif pasa az oroszok oldalvédje, Seremetyev, által visszavettetett, Kraszovszky pedig az ellene intézett lökem elől kitért.

Csak ekkor határozta el Resid pasa, hogy Sumlánál csak kisebb erőket hagyva, serege zömével a Kazán szoroson át Diebics hátába nyomúl; de ekkor már a török sereg gyönge volt.

Augusztus 12-én ütközött össze a két fél főserege, mindegyik mintegy 20,000 főnyi számerővel, *Szlivnonál*. A csata ismét az oroszok javára dőlt el; Resid pasa Jeni-Zárára tért ki. Diebics Jamboliba, majd *augusztus 20-án*, igaz hogy már csak 15,000 főnyi számerőben, *Drinápolyba* vonúlt be.

De a további előnyomulás lehetetlennek mutatkozott. Az orosz hadseregben a pestis pusztított, mely a sorokból naponta százakat döntött ki, míg a szultánnak *Musztafa* albániai pasa 40,000 főnyi sereget gyűjtött, melylyel már Szófiánál állott.

Diebicsnek azonban sikerült serege siralmas állapotát és hadműveletekre való teljes képtelenségét úgy a törökök, mint az európai hatalmak küldöttei előtt eltitkolni, mivégből a II. és VI. hadtesttel néhány menetre Konstantinápoly felé is megindúlt s így jött létre a *szeptember 14-én* megkötött *drinápolyi* béke, mely a háborúnak véget vetett.

Az ázsiai hadjárat.

Az európai eseményeknél nem érdektelenebbek azok, melyek Ázsiában lefolytak.

Az orosz fővezér *Paskievics Iván* a határok elzárása után ugyan csak 12,000 főnyi működő sereg fölött rendelkezett, de ez erő ügyes fölhasználásával mégis fényes eredményeket tudott kivívni.

A tavasz beálltával Tiflisből *Gumriba* (Alexandropol) vonúlt csekély hadával s terve az volt, hogy mindenekelőtt *Karszot* ejti hatalmába, honnét azután a török főváros, Erzerum ellen fog működni.

1828 junius 14-én indúlt meg Paskievics Karsz ellen, hova 18-án érkezett meg. Miután a török fővezér *Halyl* pasa, ki Erzerumnál 60,000 főt özszpontosított, ez erő nagyobb részét egyik alvezére *Kiosza Mohamed* alatt Karsz védelmére már útnak indította, Paskievicsnek a hadműveletekkel sietni kellett, hogy Karsz még a török sereg megérkezése előtt hatalmába kerűljön.

Junius 19-én elfoglalta Paskievics a vár fölött uralkodó magaslatokat s azokon három löveggátonyt építtetvén a várfalakat már kora hajnalban lövetni kezdé. A kitörő őrséggel reggel 8 órakor egy rövid harcz után a várba behatolván, Paskievics a várnak a fellegvárba szorúlt parancsnokát, *Emin* pasát, bár a védőrség ereje 12,000 fő volt, megadásra bírta.

A fölmentő sereg e napon egy mértföldre közeledett a várhoz, de a fölmentést a majdnam gyáva feladás lehetetlenné tette. Kiosza pasa ennek folytán Achalzich felé fordúlt, hogy innét Tiflis irányában az orosz terűletre betörjön.

Paskievicset a hadműveletek folytatásában a kitört pestis egy időre megakadályozta. De mihelyt a járvány megszünt, *julius 17-én* ő is *Achalzich* felé menetelt, hogy a török sereget szándékában megakadályozza. Nehéz hegyi menetek után az orosz sereg elfoglalta *julius 14-én* Achalkalakit s *augusztus 4-én* Achalzich alá ért. Kiosza pasa már itt állott egy elsánczolt táborban, melyben seregének egy része, mintegy 15,000 fő volt együtt, de a mely erő augusztus 8-ig már 30,000 főre emelkedett.

Paskievics átlátva, hogy előbb a török sereggel kell mérkőznie, *augusztus 9-én* a török tábort megtámadta és egy egész napig tartó heves küzdelem után a török sereget megverte. Kiosza pasa Ardaganra vonúlt vissza, Paskievics pedig a várost és várat ostrom alá fogta. *Augusztus 16-án* Achalzich is kapitulált.

Miután az orosz csapatok még Ardagant, Potit, Baja-

zetet s több kisebb helyet megvettek, a hadjárat szeptemberben véget ért, s Paskievics október 5-én visszatért Tiflisbe.

1829 elején Paskievics még serege szervezésével volt elfoglalva, midőn hirét vette, hogy a törökök támadásra készűlnek. Az új török fővezér *Hadsi Szaleh* pasa valóban 80,000 főnyi sereget gyűjtött össze Erzerumnál, míg *Achmed* bej 15,000 emberrel *Achalzich* ellen menetelt; az elővárat *február 20-án* be is vette, de tovább nem mehetett.

Paskievics, serege készen álló részével, mintegy 8000 fővel gyorsan Achalzich fölmentésére sietett s megkerűlés útján a törökök hátába jutván, Achmedet márczius 4-én az ostrom félbenhagyására kényszerítette. Az orosz sereg azután Achalzich és Karsz közt központi állást foglalt.

A török fővezér ez idő alatt egy, *Haki* pasa parancsnoksága alá helyezett, 60,000 főnyi sereggel Erzerumból Karsz, egy 30,000 főnyi s az ardanudsi Kiája pasa alatt álló sereggel Achalzich ellen indúlt. E mozdúlatok május havában mentek végbe.

Paskievics, miután egy hadosztályt *Muraviev* alatt Achalzich védőrségének erősítésére küldött, maga a főssereggel Karsz felé sietett, hova junius 1-én ért. Ugyanaoda vonúlt azután Muraviev is, mert a Kiája pasát junius 2-án *Csaboria* mellett megvervén, Achalzich segélyre nem szorúlt.

A törökök az orosz sereg közeledését megtudva, junius első napjaiban az erzerumi vonalat fedező *Szoganlúg* hegységben foglaltak állást, melyen át két útvonal vezet Erzerumba.

A Kotanly mellett egyesűlt orosz főssereg junius 10-én volt teljes és 18,000 főt számlált, közte 5800 lovassal és 70 löveggel.

E sereggel szándékozott Paskievics a törököket megtámadni, még pedig oly módon, hogy a déli úton álló török főerőt, Haki pasát, *Burczov*hadosztálya által foglalkoztatván, maga 15,000 fővel az északi útnak támad.

Junius 17-én támadta meg Paskievics az *Oszmán* pasa által védett északi szorost, s Oszmánt e napon és 18-án visszavetvén Saginig hatolt; 19-én a fővezér, Hadsi Szaleh, tartalék seregét is szétvervén, az északi útat megnyitotta.

Most Paskievics gyorsan visszafordúlt és *junius 20-án* Haki pasa Millidüsznél álló hadtestét hátban támadta meg. E támadást szintén teljes siker követte; Haki pasa hadteste egészen szétveretett, maga pedig orosz fogságba kerűlt. Evvel a déli út is meg volt nyitva.

Paskievics azonnal *Erzerum* ellen indúlt s *junius 26-án* a török Örményország fővárosa majd küzdelem nélkűl hatalmába kerűlt.

Erzerum bevételével a hadjárat tulajdonkép véget ért, bár az orosz sereg még több kisebb vállalatba bocsájtkozott. A tervezett fővállalatok ellenben, így a Sivas és Trapezunt elleni hadművelet erő hiányában nem voltak keresztülvihetők.

Szeptember 28-án nyert Paskievics tudomást a drinápolyi békéről, mely az ellenségeskedéseket e hadszínhelyen is megszüntette.

Eredmény.

A drinápolyi ideiglenes békét követő londoni konferenczia a Dunafejedelemségeket fölszabadította s a Duna torkolatait a szigetekkel együtt Oroszországnak adta át. Oroszország ezenkivűl az ázsiai Örményországban több határerődöt és kikötőt kapott. Ugyan-e konferenczia mondotta ki Görögország függetlenségét is.

Összegezés.

Az első keleti háborúban az európai és az ázsiai hadjáratot élesen el kell egymástól különítenünk, bár egy háború részei. Oroszország — igen helyesen — főhadszínhelynek az európait tekintette s nagyobb erővel itt lépett föl; a szultán megfordítva az ázsiai hadszínhelyen való működésre fektetett nagyobb súlyt. Bárha ezt azon remény, hogy Persia és az orosz kormány alatt levő müzülmán népek fölkelése a háborút támogatni fogja, igazolni látszik is, mégis kétségtelen, hogy az európai hadszínhelyen szenvedett vereségeket ázsiai győzelmek soha sem ellensúlyoz-

zák vala, míg a győzelem Európában az ázsiai vereséget bizonyosan kiegyenlíti.

A török kormány ez első tévedéséből következett azon hátrány, hogy Törökország a dunai hadszínhelyen kellő erővel föl nem léphetett. De még ez erőviszony mellett is siker volt vala remélhető, ha a török sereg élére tevékeny erélyes vezér állíttatik. A tiszta védelem, melyhez a török fővezérlet ragaszkodott, az első évi hadjárat folyamán általános tétlenséggé változott át, s bár Wittgenstein hadműveletei, kiváltképen pedig az erősségek ostrománál kifejtett erőpazarlása, egy tevékeny ellenfélnek sikerek kivívására számos alkalmat nyújtottak volna, ezek közűl egy sem használtatott föl. Várna és Braila védelme pedig arról tanúskodott, hogy a török *csapatok* helyeiket jól megállották.

Az 1829-ik évi hadjáratban Resid pasa sok jóakaratot mutat, de az időt fölhasználni nem tudván, támadó műveleteivel mindenütt elkésik. Elkésik a hadjárat elején, a mikor Huszein seregével az orosz várnai seregnek érzékeny veszteséget okozhat vala s azt a főseregtől elvághatja; elkésik Kulevcsánál, hol az izolált II. hadtestet megverheti; elkésik Sumlánál, hol Kraszovszkyt későn és csekély erővel támadja meg, s végre elkésik a Balkánon való átkeléssel, melynél hadtesteit egyenkint vereségnek teszi ki s végre maga is, későn és elégtelen erővel lépvén föl, megveretik.

Az orosz hadműveletek ugyan szintén nem mindig követésre méltók, mindazonáltal a magasabb csapatvezetés határozottan kiválóbb, mint a megelőző évi. Különösen érdemes a fölemlítésre az erők egyesítése a kulevcsai csatához, és az erők együttartása a Balkánon való átkelés alatt és után.

Az ázsiai hadszínhelyen Paskievics igen szép példáját adja az erélyes, gyors és határozott hadműveleteknek. Karsz elfoglalása, Achalzich elfoglalása és fölmentése, a a Soganlügi szorosok megnyitása, az orosz vezér kiváló képességéről tesznek tanúságot.

IV. FEJEZET.

A LENGYEL FÜGGETLENSÉGI HARCZ 1831-ben.

Előzmények.

Általános viszonyok. *Koszcziuszkonak* a lengyel függetlenség kivívására irányzott kisérlete a *Macziejovicze* mellett 1794 október 10-én vívott véres ütközetben szomorú véget ért; akár kiáltotta a lengyelek e nagy hőse a «finis Poloniae»-t, akár nem, Lengyelországnak valóságban vége volt; az 1795 október 24-én végbement harmadik felosztás Lengyelországot az európai államok sorából kitörölte. A napoleoni háborúk végével I. Sándor czár által, — ugyancsak Koszcziuszko befolyása következtében — Lengyelország ugyan alkotmányt nyert (1815 november 27-iki alkotmány), de ez már Sándor czár életében többször megszoríttatott, s midőn az általa kinevezett alkirály, *Zajoncsek*, 1826-ban meghalt, e méltóság többé be nem töltetett. Miklós czár nem törődött többé Lengyelország alkományával, még kevésbbé pedig az erőszakos kormányzó *Konstantin* nagyherczeg, ki a lengyel alkotmányt lábbal tiporta.

Az elégedetlenség ennek folytán nőttön nőtt, s midőn a lengyelek látták, hogy a forradalom Francziaországban, Görögországban s más helyeken diadalt aratott, ez *1830 november 29-én* Varsóban is kitört.

A Belvedere palotában ostrom alá fogott nagyherczeg a csapatok egy részével elmenekült Varsóból, s a megrettent orosz kormány az első elhamarkodásban kiadott rendelettel a többi orosz csapatokat is kivonván, Lengyelország 1830 deczember 13-ig orosz csapatoktól ment lett.

Lengyelországnak az 1815-ik évi alkotmány érlelmében külön hadserege volt, mely a Napoleon által szervezett lengyel hadtestből keletkezett, s mintegy 35,000 főnyi számerővel birt. A forradalom reményét ebbe helyezte. A hagyományos lengyel meghasonlás azonban a forradalmat nyomban követte; *Czartoriszki* Ádám kormányzó és *Chlopiczki* Jó-

zsef tábornok, a hadsereg fővezére, a lengyel nemességgel egyetemben a kiegyezést óhajtották, s ez értelemben a czárhoz küldöttség is ment; a democratia ellenben az Oroszországgal való egyezkedésről tudni sem akart s Lengyelország szabadságát fegyverrel kívánta kivívni és biztosítani. A két párt közt az országgyűlésen heves jelenetek folytak le, melyek következtében Czartoriszki lemondott. Chlopiczki deczember 5-én dictátorrá választatott. Dictátorsága alatt Chlopiczki a forradalmi elemeket, még erőszak útján is, megfékezni igyekezett, hogy a nyilt háborút, melynek sikerében nem hitt, megakadályozza. Midőn azonban a pétervári tárgyalások sikerre nem vezettek, Chlopiczki a dictaturát letette, s az országgyűlés *1831 január 25-én* a Romanov házat a legyel trónról kizártnak nyilvánítván, a nyilt lázadás terére lépett. Most már valóban csak a fegyver dönthetett. Az országgyűlés ezt belátva, a régi lengyel tartományok visszacsatolását is kimondotta s Oroszországnak hadat izent. Fővezérül Chlopiczki helyébe *Radzivil* Mihály herczeg neveztetett ki, míg a hadsereg növelésén és szervezésén egy e czélra kinevezett bizottság a legbuzgóbban működött. Clopiczki hivatalos állással ugyan nem bírt, de mint önkéntes továbbra is a fővezérletnél maradt s Radzivil herczeget tanácsaival odaadólag támogatta.

Az időt azonban Oroszország is jól fölhasználta s bárha hadseregének nagy része a török háború miatt a déli és keleti hadszínhelyen volt, február elején mégis már egy nagy hadsereggel nyomúlt be Lengyelországba. A háború kezdetét vette.

Hadi tervek. *Oroszország* szándéka az volt, hogy Lengyelországot gyorsan visszahódítsa, tehát a fölkelést gyorsan elnyomja s Varsót hatalmába ejtse. A szent szövetség Oroszországot Miklós czárnak a görög kérdésben követett eljárása folytán nem támogatta, s teljes semlegességben maradt.

A *lengyelek* egyelőre az orosz támadást visszaútasítani kívánták; a fősikert azonban nem annyira a harcztéren való működéstől, mint inkább a diplomátiától várták s ügyöknek Francziaországot s Angliát igyekeztek megnyerni.

Diebics hadjárata.

Erőviszonyok. Az *orosz* hadsereg a már érintett okoknál fogva csak lassan gyülekezhetett s 1831 január hó folyamában következőleg alakúlt meg:

Fővezér: zabalkanszki *Diebics* gróf tábornagy; vezérkari főnök *Toll* tábornok.

I. hadtest, Pahlen;
VI. « Rosen;
Gránátos hadtest, Sachovszkoi;
3. lov. hadtest, Witt;
5. « « Kreutz.

Az egész erő 120,000 fő, közte 30,000 lovas és 340 löveg.

Január végével az I. és VI. hadtest a Narev-, a lovas hadtestek a Bug vonalon állottak; a gránátos hadtest még a Nyemen mögött volt.

A még hátralevő II. és a gárda hadtest csak márczius elején érkezett a hadszínhelyre.

A *lengyel* hadsereg a Visztula vonal előtt, Varsótól keletre vonúlt föl; az előcsapatok Siedlcetől Osztrolenkáig állottak.

A fővezér *Radzivil* herczeg volt, a vezérkari főnök *Prondzynszki ezredes.*

A hadsereg 4 gyalog és 5 lovas hadosztályba volt tagozva; a gyalog hadosztályok *Krukovieczky, Zymirszky, Skrzyneczki* és *Szembek* tábornokok által vezényeltettek.

Az egész erő mintegy 55,000 fő, közte 15,000 lovas és 140 löveg.

Hadműveleti tervek. Az orosz fővezérlet, a Narev folyón a hadsereget teljesen egybegyűjtvén, a Nareven átkelni, s azután a Narev és Bug között Sierock felé szándékozott előnyomúlni; e mozdúlat Wyszkowig tartott volna, hol az orosz sereg a keményen *befagyott Bug* jegén átkelve, gyors menetekkel egyenesen Varsónak tart, hogy a fővárostól keletre álló lengyel sereget Varsótól elvágja, s magát a fővárost hatalmába ejtse.

A *lengyelek* az orosz hadsereg támadását Varsónál szándékoztak bevárni s támadásba csak akkor átmenni, ha az oroszok erre alkalmat nyújtanak.

A hadműveletek lefolyása. Kemény hidegben (20°) indúltak meg az orosz hadak *február 5-én* a lengyel határ ellen; de már két nap múlva hirtelen olvadás állott be, mely a Bug és Narev közti terűletet egy nagy mocsártengerré változtatta. Az előhaladás és élelmezés nehézségei, kapcsolatban azon körűlménynyel, hogy most már Wyszkownál nehéz helyi viszonyok közt hídat kellene verni, Diebics tábornagyot arra kényszeríték, hogy jégre épített hadműveleti tervét föladva, a Bugon Brok és Nur helységeknél átkelve, a minsk-varsói fővonalon nyomúljon elő. Az előnyomúlás ez új vonala a lengyel sereget arczban találta.

A hadsereg *február 13-án* Wegrownál együtt volt, kivéve a gránátos hadtestet, mely az eredeti hadműveleti terv alapján Kownoból Osztrolenkán és Sierockon át irányíttatván Varsóra, e napon még fölötte távol vala. Részint tehát a gránátos hadtest bevárása, részint az élelmezés nehézségei miatt, az orosz hadsereg zöme február 16-ig Wegrowban maradt, a mely napon Sachovszkoi a gránátosokkal Lomzsánál a Narev vonalhoz ért.

Február 17-én az orosz hadsereg előnyomúlását 3 oszlopban folytatta; az I. hadtest *Kaluszynnak*, a VI. *Dobrenak*, a Konstantin nagyherczeg által vezetett hadsereg-tartalék (egy gárda és egy gránátos hadosztály) Siedlczenek tartott; a gránátosok e napon Osztrolenkára meneteltek; ez utóbbiak a főseregtől 3 menetre jobbra oldalt és hátra maradtak el. A 3. lovas hadtest a főssereget követte, az 5. lovas hadtest zöme Lublinból Radom felé, egy dandára Geismar alatt Wlodavaról Stoczek felé menetelt.

Az összeütközés e napon három helyen következett be: az I. és VI. hadtest a megjelölt helyeken Zymirszki és Skrzyneczki lengyel hadosztályaira talált, Geismar *Stoczek*nél egy Dverniczki tábornok alatt álló különítményre. A lengyel hadosztályok rövid harcz után Varsó felé visszafordúltak, mivel Radzyvil herczeg Chlopiczki tanácsára a

hadsereget Grochovnál szándékozott összpontosítani. Geismar dandára Stoczeknél megveretett s hadtestéhez Lublin felé vonúlt vissza.

Hogy a lengyel sereg az összpontosításra időt nyerjen, Zymirszki s Skrzyneczki hadosztályai *Wawernél* újból állást foglaltak, hol az oroszok által *február 19-én és 20-án* megtámadtatva, a grochovi főállásba vonúltak vissza.

Bárha az orosz sereg zöme már február 20-ika óta a lengyelek fölállítása előtt volt, a támadás mégsem következett be, mivel Diebics még Sachovszkoi gránátos hadtestének csatlakozására várt. Ez február 23-án a sierocki hídfőt hatalmába ejtvén, a következő napon *Bialolenkáig* nyomúlt elő; de itt *február 25-én* Krukowieczki lengyel hadosztálya által megtámadtatván, keletre kitért, hogy a fősereghez Márkin át csatlakozzék.

Diebics a grochovi állás megtámadását február 26-ára határozta s ennél az I. és VI. hadtest arczban, a gránátos hadtest a lengyelek baloldalába volt a támadást intézendő; midőn azonban 25-én reggel Bialolenka felől ágyúdörgést hallott, attól tartva, hogy Sachovszkoi túlerő által támadtatik meg, a támadást már 25-én reggel megindította.

A grochovi csata.

1831 február 26-án.

A lengyelek jobb szárnya, a *Szembek* hadosztály, a varsói úton, közepe *Zymirszki* alatt az *Egerfa-erdőnél* (Erlenwäldchen), balszárnya *Skrzyneczki* alatt kissé hátravonva; az egész állás arczkiterjedése 6000 lépés volt. Általános tartalékkép a lovasságnak *Lubienszki* által vezényelt része szolgált; a másik rész, 2 lovashadosztály, *Uminszky* alatt a sereg baloldalát védte s egyszersmind összeköttetésül szolgált a fősereg és *Krukovieczki* hadosztály között.

A lengyelek számereje a grochovi állásban 44,000 fő volt, de közte 8000 kaszás fölkelő; Krukovieczki a bialolenkai állásban 12,000 ember fölött rendelkezett.

Az oroszok részén a jobb szárnyat a VI., *Rosen*, a bal szárnyat az I., *Pahlen*, hadtest képezte; a tartalékok *Konstantin* nagyherczeg alatt a jobb szárny mögött állottak; az egész erő 50,000 fő volt. *Sachovszkoi* hadteste 10,000 főt számlált.

Diebics mindenek előtt az Egerfa-erdőt óhajtotta hatalmába ejteni, melynek birtokáért már a 19-iki waweri ütközetben hiába küzdött; ezt már csak azért is szükségesnek vélte, mert attól tartott, hogy a lengyelek erős balszárnya, az erdőre támaszkodva, magát az orosz főseregés a gránátosok közé ékelheti.

Délelőtt 9 órakor indította meg Rosen a támadást, de bár az a tartalékok, sőt az I. hadtesttől ide vont csapatok által is támogattatott, mint egyszerű arcztámadás sikerre nem vezetett, mert a védelem szívós volt s mert Skrzyneczki azt támadó előtörésekkel hathatósan segítette.

Végre délután 2^h 30^l-kor az orosz tartalékok az erdőt baloldalban is megtámadván, a lengyelek a nagy túlerő elől hátrálni kényszerültek. Az általuk vett második állásban a kitartás kevesebb ideig tartott, s ha a Diebics által tervezett nagy lovas támadás őket a visszavonúlásnál eléri, bizonyára az egész sereg megsemmisül, annál is inkább, mert Chlopiczki súlyosan megsebesült, Radzyvil pedig a harcz vezetésére alkalmatlan volt. Szerencséjökre azonban a lovas támadás előkészületei oly soká tartottak, hogy az megkésett; Skrzyneczki a prágai hídfő előtt vett hátvéd felállításából az orosz lovasság ideérő részeit visszavetette s a harczot szerencsésen az éj beálltáig kihúzta.

Toll tábornok a prágai hídfőt még az nap megrohanni akarta, de a kimerült orosz fővezér megelégedett az elért sikerrel s úgy vélte, hogy Varsó másnap a nélkül is kapitulálni fog. A lengyelek a hídfőben egy dandárt hagyva, a Visztula balpartjára keltek át.

A veszteség a lengyeleknél, 12,000; az oroszoknál 10,000 főre rugott.

A grochovi csata után Diebics, miután Varsó megadása be nem következett, újabb vállalatba mindaddig nem

akart bocsájtkozni, míg az erősbítéseket, a gárda hadtest, be nem érkeznek.

De a lengyel ügy is rosszabbra fordúlt, mert Chlopiczki, a dolgok menetével elégedetlen, visszahúzódott, Radzyvil pedig képtelenségét maga is belátván, a fővezérlettől visszalépett.

A fővezérlet ennek folytán a waveri és grochovi harczokban kitűnt, de hadseregparancsnokságra kevésbé alkalmas *Skrzyneczkire* ment át. Nehéz állásában őt *Prondzinszki* és *Chrzanovszki* lettek volna támogatandók, kik azonban soha egy véleményen nem voltak.

A hadműveletekben tehát szünet állott be, melyet a lengyelek Varsónak a balparton való megerősítésére, az oroszok kisebb vállalatokra (Lublin és Zamoszcz ellen) használtak föl. A főseregek laktáborban pihentek.

Márczius hó folyamán beérkezett végre a gárda hadtest, mely a Narev vonalon Osztrolenka és Tykoczin közt szintén laktáborokba vonúlt.

Márczius végével az orosz sereg ismét 100,000 főre emelkedett; a *fősereg* 60,000 fő, Varsótól keletre, a gárda *Mihály* nagyherczeg alatt, 24,000 fő, a jelzett térben laktáborozott; *Kreutz* 10,000 fővel Lublinnál, Rüdiger 7000 fővel Wolhyniában állott. A II. hadtest, mely szintén a harcztérre vonúlt, a lithvániai fölkelés által köttetett le.

A *lengyel sereg zöme*, *Skrzyneczki* alatt 40,000 fővel, Varsótol nyugotra, *Pac* 10,000 fővel e csoporttól délre Gorakálváryánál, *Sieravszki* 10,000 fővel Pulavy és Jozefov közt a Visztula jobb partján, *Dverniczki* szintén 10,000 fővel Zamoszcznál állott. Az egész erő a helyőrségekkel együtt 80,000 főre ment, 160 löveggel.

Márczius 29 végre megindúlt Diebics, hogy *Tyrczinnél* (a Wieprz torkolata alatt) a Visztula balpartjára átkeljen s a hadműveleteket folytassa. Az átkelésre 50,000 fő rendeltetett; 20,000 Rosen alatt Varsó előtt a Brzesc-Litevszk felé, a gárda Osztrolenkánál a Bialistok felé vezető útakat födözte.

A lengyel fővezérlet az oroszok e helyzetét kiaknázandó, Prondzynszki azon tervét, hogy a lengyel fősereg az elkü-

lönített Rosen hadtestét megtámadja, Siedlczeig visszavesse s így az *orosz felállítását áttörje*, elfogadván, a lengyel sereg *márczius 31-én* a Visztula jobb partjára átkelt. Rosen elővéde, *Geismar*, úgy a waweri, mint a debevielki-i állásból kivettetvén, egész *Kaluszynig* szoríttatott vissza. A lengyel támadás azonban csakhamar fennakadt; Skrzyneczki a jobb oldalában álló orosz főseregtől tartva *Siennica* mellett megállapodott s április 9-éig tétlenül itt maradt. Prondzynszki unszolására a művelet Rosen ellen *április 10-én* folytattatott ugyan, s Rosen hadteste egész *Siedlczeig* visszanyomatott, de mivel erre nem az egész erő használtatott föl, a művelet itt újból fönnakadt.

Ha Skrzyneczki legalább most azonnal Diebics főserege ellen fordúl, a hadművelet még mindig fényes sikert eredményezhetett volna, mert Diebics a lengyel támadás által megzavarva, a Visztulán való átkelés eszméjével felhagyott s oldalmenetben útban volt Siedlcze felé; Skrzyneczki tehát az oroszokat oldalmenet közben, kedvező viszonyok közt támadhatja vala meg. De a lengyel fővezér ingadozó jelleme ismét fölül kerűlt s a támadás elmaradt. Április 12-én Diebics Rosen hadtestével újból egyesűlt s a veszély elmúlt.

A lengyel sereg a kedvező alkalmat elszalasztotta, s most ismét tétlenül állott.

A hadműveletekben egy hóig tartó szűnet állott be, mely idő alatt csupán *Dverniczki* és *Szieravszki* intéztek mellékes és szerencsétlen végű hadműveleteket; előbbi 40,000 fővel osztrák terűletre szoríttatott, s helyére Zamoszczba *Chrzanovszki* ment, utóbbi a Visztula balpartjára nyomatott vissza.

A szünet alatt a lengyeleknek a fővezérlettel való elégedetlensége folyton növekedvén, Skrzyneczki végre új hadműveletre szánta el magát. Az orosz főseregbe belekötni nem mert; itt siker alig volt remélhető; a gárda ellenben még mindig elkülönítve állott, s így sikerre való kilátással volt megtámadható.

Május 12-én tehát, miután a Kosztrzyn vonalon az orosz fősereg ellenében *Uminszki* alatt 10,000 főt visszahagyott,

Skrzyneczki a lengyel 45,000 főnyi sereggel megindúlt az orosz gárda ellen. A sereg 13-án Sierockba ért.

Május 14-én a lengyel sereg menetét 3 oszlopban folytatta: a főerő, *Skrzyneczki*, 30,000 fő, a Bug és Narev közt Smiadovnak; a jobb szárny, *Lubienski*, 10,000 fő, a Bug mentén Nurnak, hogy az orosz gárda és fősereg közé álljon; a balszárny, Dembinszki, 5000 fő, a Narev mentén Osztrolenkának.

Az orosz gárda minden ponton visszavonúlt, de e közben összpontosíttatott s *május 17-én* Smiadovnál egyesülve állott. Skrzyneczki azonban két napot kémszemlékre vesztegetett, s midőn *május 19-én* támadni akart, Mihály nagyherczeg már visszavonúlóban volt s *május 21-én* Tykoczinnál a Narev jobb partjára kelt át. A lengyel sereg idáig követte a nélkül, hogy harczra kényszeríthette volna.

Diebics a lengyel fősereg mozdúlatairól csak Mihály nagyherczeg jelentéseiből értesült. De a helyett hogy Osztrolenkának, a lengyelek hátába, támadott volna, a gárda támogatására sietett. A Bugon Grannonál átkelve Mazoviecckig nyomúlt elő, azon reményben, hogy Skrzyneczki ennek folytán a gárda elleni művelettel felhagy. Ez meg is történt. Skrzyneczki az orosz fősereg közeledéséről értesülve azonnal visszafordúlt s gyors menetekben Osztrolenkára vonúlt, hol *május 25-én* megérkezve a Narev jobb partjára kelt át; a balparton csak a Lubienszki által vezényelt hátvéd maradt vissza.

De ugyanily gyorsan nyomúlt elő az orosz fősereg is Osztrolenka irányában s Piskinél a gárdával egyesúlvén, május 26-án Osztrolenka elé ért.

Diebics e napon csak a Narev balparján fekvő várost és a hidakat akarta hatalmába ejteni s e végből a lengyelek utóvédjét meg is támadta. De mivel a küzdő részeket mindkét fél folyton támogatni igyekezett, lassankint a főerők is harczba jutottak, s így a fővezérek szándéka ellenére döntő csata fejlődött ki.

Az osztrolenkai csata.

1831 május 26-án. (*40-ik melléklet*).

Az osztrolenkai csatatér a Narev mindkét partján fekszik. A terep általában sík, s a homokbuczkák, melyek mindkét parton néha összefüggő lánczolatokat képeznek, az egyedűli, de harczászatilag értékes emelkedések. A város maga egészen a balparton fekszik s majd félkörben terjedelmes erdőségek veszik körül. A Nareven egy állandó fahíd volt, a lengyel fővezérlet azonban az álló hídtól délre még egy tutajhídat veretett.

Az oroszok részéről a csatában a gránátos és az I. hadtest egészen részt vett s a gárda hadtestnek is több része; az orosz erő 40,000 fő volt, míg a lengyelek csak 30,000 ember fölött rendelkeztek.

Május 26-án reggel kezdődött az ütközet az által, hogy a lengyel *Lubienszki* hadosztálynak az Osztrolenkától keletre fekvő erdőségekbe előretolt csapatai a három oszlopban előnyomúló orosz sereg elővédei által megtámadtattak.

Miután a lengyelek a város keleti szegélyét futólag védelemre berendezték, s Lubienszki csapatai itt és a piski-i út fölött uralkodó homokdombon állást foglaltak, melyet a főoszlop elővéde *Berg* tábornok bevenni képes nem volt, lassankint az egész orosz haderő fejlődni kezdett; még pedig: a fővonalon a gránátos hadtest 4. hadosztálya, Gorcsakov alatt, tőle jobbra a gárda lovassága, balra az I. hadtesttől az 1. és 3. hadosztály.

Lubienszki csapatai most a hídakon át a jobb partra húzódtak: hol Skrzyneczki a lengyel sereget félkörben a hídak mögött, balszárnynyal a Pisarkitól keletre fekvő erdős buczkákra, jobb szárnynyal a Fabrik gyártelepnél a Narevre támaszkodva, csak úgy hirtelenében állította föl.

Lubienszki csapatai átvonúlása után a hidakat le kellett volna rombolni; de az orosz csnpatok oly gyorsan vonúltak elő, hogy a lerombolás csak csekély részben sikerűlt, s így *déli 12 órakor* az egyik hídon az Astrachan, a másikon a Szuvorov gránátosezred két-két zászlóalja a hídon

átrohant. Az átkelt orosz csapatok a varsói műút mögött oltalomra találván, az ellenök 5 zászlóaljjal intézett első rohamot Martinov tábornok vezérlete alatt visszaverték; rövid idő múltán 2 lovas századdal és 2 löveggel erősödvén, az országút mellett mindaddig kitartottak, míg *d. u. 1 órakor* *Berg* tábornok még további 4 zászlóaljat vezetett át.

Skrzyneczki csak most kezdte a fenyegető veszedelmet látni, s egyik dandárt a másik után vezette rohamra; de e külön-külön s csekély erővel végrehajtott rohamok czélra nem vezettek, annál kevésbbé, mert a hevenyében helyreállított hídon most már az egész 3. gránátos hadosztály átkelt, a híd előtti tér pedig a várostól északra és délre felállított ütegek által folyton tűz alatt tartatott.

Délután 4 órakor a 2. gránátos hadosztály és az I. hadtest számos csapata is átkelt, s jobb szárnyát folyton előre tolván, a lengyeleket a Pisarki erdőből lassan kiszorítani kezdte, míg a Fabrikkal szemben a balparton felállított nagy orosz üteg a lengyelek balszárnyát hevesen lőtte.

Délután 5 órakor a lengyel fővezér még egy kétségbeesett általános rohamot intézett a most már 15,000 főnyi s friss csapatok által folyton erősbödő oroszokra, de ez sem vezetett czélhoz; a lengyel jobb szárny átkaroltatott s evvel a csata el volt döntve.

A lengyel csapatok este 6 órakor rendetlen futásban menekültek a varsói és modlini útakon délfelé, födözve *Lubienszki* által, ki az üldözés föltartóztatására a lengyel lovasság egy részét összegyűjtötte.

A lengyelek vesztesége az osztrolenkai csatában 9000 főre tétetik, az oroszok vesztesége 4700 fő volt.

Az osztrolenkai csata után az oroszok, ha a Visztulán nyomban átkelnek s Varsó ellen nyomúlnak, a hadjáratot valószínűleg rövid napok alatt befejezik. De az orosz sereg élelmezése a legrosszabb állapotban volt s Diebics előbb az élelmező szállítmányok beérkezésére volt kénytelen várni, addig pedig *Pultusk* környékén, a Narev, Bug és Wkra közt laktáborba szállt.

Itt azonban, e mocsaras és egészségtelen vidéken, az

orosz seregben csakhamar a cholera tört ki s az orosz csapatokat borzasztóan pusztította.

Diebics e közben a hadműveletek folytatását készítette elő; a Visztulán most Varsón alúl, a porosz határ közelében szándékozván átkelni, a porosz hatóságokkal az élelmezésre nézve érintkezésbe bocsátkozott.

Mielőtt azonban ez előkészületek befejeztettek volna, Diebics maga is a cholera áldozata lett, s junius 8-án Pultuskban meghalt. A fővezérletet most ideiglenesen a vezérkar főnöke *Toll* tábornok vette át, ki azonban ideiglenes minőségében döntő hadműveletekre nem vállalkozhatott.

A hadműveletekben tehát hosszabb szünet állott be, mely az újonnan kinevezett főparancsnok megérkezéséig tartott.

Paskievics hadjárata.

Erőviszonyok. A beállott hosszabb szünet a lengyel kormánynak és fővezérletnek alkalmat nyújtott arra, hogy erejét újból összeszedje.

A *lengyel* fősereg, még mindig *Skrzyneczki* parancsnoksága alatt, újból szerveztetett s négy gyalog és három lovas hadosztályba tagozva, összesen mintegy 50,000 főből állott. A gyalog hadosztályokat *Rybinszki*, *Malachovszki*, *Mühlberg* és *Sieravszki*, a lovas hadosztályokat, *Jagmin*, *Turno* és *Skarzynszki* vezényelték.

Kikülönítve voltak ezenkívül még: *Gielgud* és *Dembinszki* Lithvániában, *Chrzanovszki* Zamoszczban, *Ramorino* Potycznál.

A kikülönített erők összege, mintegy 30,000 fő, a lengyelek egész ereje tehát mintegy 80,000 fő volt.

Az *orosz* hadsereg azonban szintén tetemesen megerősíttetett s a hadműveletek újbóli megkezdésénél közel 135,000 főre rugott.

A főparancsnokságot erivanszki *Paskievics* gróf tábornagy vette át, a vezérkari főnök továbbra is Toll tábornok maradt.

Az orosz erők julius elején következőleg állottak:

A fősereg 60,000 fő, Pultusknál ; *Rosen* 18,000, Brzesc-Litevskinél, *Rüdiger*, 12,000, Lublinnál, *Kaisarov*, 18,000, Wohlyniában, *Kreutz* 22,000, Lithvániában, *Gerstenzweig*, 5000, Osztrolenkánál.

Hadműveleti tervek. Az orosz fővezér a Visztulán való átkelés eszméjét újból fölvette; e czélból Pultuskból előbb a Visztulához Plockra, majd innét a kiszemelt átkelő ponthoz *Oziekre* (a porosz határon Thorn fölött) szándékozott menetelni, hogy azután a Visztulán átkelve, egyenesen Varsó ellen nyomúljon.

E hadműveletet, mely a lengyel sereggel szemben oldalmenet jellegével bírt, Rosen egy Varsó elleni tüntető támadással volt elősegítendő, míg Gerstenzweig részben e mozdúlat födözésére, részben a Rosen hadtesttel és a Lithvániában lévő hadtesttel az összeköttetést volt fenntartandó. Gerstenzweig és Kreutz ezenkívül arra utasíttattak, hogy a főseregnek a Visztulán való átkelése után ehhez csatlakozzanak.

A *lengyel* fővezérletnek a követendő eljárásra különös tervei nem voltak, s a netán bekövetkezhető támadások ellen a körűlményekhez képest védekezni szándékozott.

A hadműveletek lefolyása. Paskievics az orosz főssereggel Pultuskból *julius 4-én* indúlt meg ; a menet 5 oszlopban hajtatott végre, melyek közűl a legszélső baloszlopot a 3. lovas hadtest, a legszélső jobb oszlopot a vonat képezte. A sereg *julius 8-án* ért Plockba, hol az I. hadtest (Pahlen) kivételével, mely Osziekre tovább menetelt, az egész erő három napig pihent.

Julius 12-én indúlt a sereg tovább s julius 19-én Osziekre érve, a már előkészített hídakon azonnal a Visztula balpartjára kelt át. *Julius 20-án* Paskievics 54,000 fővel 318 löveggel és 650 járművel a *Visztula balpartján állott.*

Hogy a menet és az átkelés minden akadály nélkűl ment végbe, az nagyrészt *Golovin* tábornok érdeme, ki Rosen által 6000 fővel Varsó ellen küldetvén, merész előnyomúlásával a lengyelek figyelmét teljesen magára vonta. Skrzyneczki ugyanis e mozdulatot jelentékenyebbnek tartván, *Chrzanovszki* alatt 22,000 főt küldött Golovin ellen, de

az ügyes vezér, bár julius 14-én és 19-én ismételten veszélyes helyzetekbe került, azokból szerencsésen kimenekült.

Az orosz fősereg mozdulatáról Skrzyneczki ugyan tudomással bírt, de mivel ennek megzavarására csak két hadosztályt (Mühlberg és Turno hadosztályát) küldött, ezek az orosz hadműveletet meg nem gátolhatták.

A lengyeleknek most még csak egy reményük lehetett, hogy t. i. a *lithván fölkelés*, melynek szitására és támogatására *Gielgud*, *Chlapovszki* és *Dembinszki* alatt közel 20,000 főnyi lengyel csapat állott Lithvániában, az oroszokat oda fogja vonni. De e reményük nem teljesedett, mert az oroszok itt lassankint 24,000 főre szaporodván, a lengyel csapatokat *Ponary* mellett *julius 19-én* szétverték s evvel a lithván fölkelésnek véget vetettek. Gielgud és Chlapovszki csapatai porosz terűletre szoríttattak; *Dembinszki* azonban rendkivűl ügyesen végrehajtott *visszavonúlással*, mely neki nagy hírnevet szerzett, szerencsésen elmenekűlt s a lengyelek nagy örömére *augusztus 3-án* az orosz csapatokon át Varsóba bevonúlt.

Paskievics *julius 27-én* indúlt meg Varsó ellen, mivel előbb még az élelmezés s az utánpótlások tekintetében (Poroszország erre készséggel vállalkozott s Thornban nagy készletek állottak rendelkezésre) kimerítő intézkedéseket kivánt tenni.

Az előnyomúlást mi sem gátolta s így az orosz sereg *augusztus 3-án* a Bzura vonalon Varsótól nyugotra állott. Ugyanide vonúlt most az 50,000 főnyi lengyel sereg is, s mivel Paskievics a Varsó elleni támadás előtt még Kreutz hadtestének megérkezését bevárni szándékozott, a két ellenséges sereg egymással 13 napon át farkas szemet nézett.

A lengyel kormány ez idő alatt fölhívta Skrzyneczkit, hogy az oroszokat támadja meg; Skrzyneczki hajlandó is volt erre, de szándékával, — mint mindig midőn döntés előtt állott, — fölhagyott s Bolimov előtt védő állást foglalt; midőn pedig azt látta, hogy magatartásával nemcsak a kormány, de a sereg is elégedetlen, a fővezérletről *augusztus 12-én leköszönt.*

Helyébe a lithvániai hős: *Dembinszki*, neveztetett ki. De a támadásra ez sem vállalkozott, sőt a háborút Varsó esetleges föladásával is Lithvániába kívánta áthelyezni; e mellett megbontotta a hadsereg czélszerű tagozását, azt Uminszki, Ramorino és Skrzyneczki alatt három hadtestre osztván.

Tervének végrehajtása végett *augusztus 15-én* a sereggel Varsóba vonúlt vissza, követve az orosz elővéd által. A lengyel fővárosban erre forradalom tört ki, mely *Krukovieczkit* dictátorrá nevezte, a sereg fővezérletét pedig *Malachovszkira* ruházta.

Ámde az alatt, míg Varsóban a lengyelek politikával foglalkoztak, az orosz hadak a főváros körűlzárásához fogtak.

Paskievics a főssereggel már *augusztus 18-án* Nadarzynig (Varsótól 18 kilom.) nyomúlt elő; ugyan e napon érkezett Kreutz 22,000 fővel az oszieki hídhoz, néhány nap múlva pedig az orosz főssereghez csatlakozott, hova Gerstenzweig is bevonúlt; Rosen hadteste Varsót kelet felől a Prága külvárosnál igyekezett körűlvenni.

Az oroszok 80,000 fővel állottak Varsó körűl.

A lengyel fővezér mindenekelőtt Rosen hadtestét, mely a Visztulán át támogatható nem volt, szándékozott visszavetni, s e föladattal *Ramorinot* bízta meg; de Ramorino magát Rosen által mindig tovább vonatván, Varsó körletéből annyira távozott, hogy a főváros megrohanásánál többé jelen nem lehetett; Prondzinszki, ki Ramorinonál beosztva volt, s mint azelőtt Skrzyneczkit és Dembinszkit, őt is sikertelen ösztönözte a *határozott* s *erélyes* eljárásra, látva az örvényt, melybe Ramorino makacsúl rohant, elkeseredetten tért Varsóba vissza. A lengyelek úgyis csekély serege 20,000 főnyi jó csapattal csökkent. Pedig Paskievics már rohamra készűlt s annak végrehajtását szeptember 6-ára tűzte ki.

Varsó bevétele.

1831 szeptember 6-án és 7-én. *(41-ik melléklet).*

Már említettük előbb, hogy a lengyelek Varsót megerősítették; e megerősítés abból állott, hogy a város kör-

fala, mely a belső gyűrűt, a noyaut képezte, kijavíttatott s helyenkint a bástyákat helyettesítő földművekkel láttatott el, továbbá pedig a város körül félkörben, a Visztuláig, még kétsoros, összesen mintegy 120 kisebb műből álló sánczvonal építtetett. Ámde e fölötte nagy kiterjedésű három védőgyűrű megszállására sokkal nagyobb erő lett volna szükséges, mint a milyennel a lengyelek rendelkeztek s így czélszerűbb lett volna a két külső vonal helyett csak egy vonalat, de sokkal erősebb művekkel építeni. Midőn a dolog a megszállásra került, a fővezérlet a legkülső vonal megszállásáról le kellett hogy mondjon, s a belső gyűrű sánczain kívül csak a Krolikarnán, Rakoviczen, Wolán, Paryzen és Marymonszkin át vonúló második védő vonalat szállotta meg. Ez utóbbinak földművei között legerősebb volt az 56. számú mű, a *Wola erőd*, mely menedékhelylyel is el volt látva.

Az *orosz* egyesült sereg 118 gyalog zászlóaljból, 120 lovas századból és 386 lövegből, összesen 80,000 főből állott.

A lengyelek Ramorino távozása folytán már csak 32,000 fővel rendelkeztek, mely 3 gyalog és 1 lovas hadosztályt alkotott; a lovasság száma 2400 volt, a tűzérség 100 tábori (fogattal ellátott) és 100 várlövegből állott; ez utóbbiak az erődökben s nagyobb művekben voltak elhelyezve.

Paskievics a helyszíni szemle után magát arra határozta el, hogy a *főtámadást* a *Kaliszi uton* levő legerősebb mű, a *Wola erőd* ellen intézi, míg ugyanakkor a déli oldalon, a *lublini úton*, egy tüntető *melléktámadás* intéztetik. Hogy a legénység a következő harczokra begyakoroltassék, az orosz fővezér e czélra sánczokat készíttetett, közlekedési akadályokat stb. s csapatait a harcz e nemére beoktatta.

A főtámadásra az I. és II. hadtest jelöltetett ki, még pedig oly módon, hogy az I. hadtest magát a Wola erődöt, a II. hadtest pedig az ettől délre, a kaliszi és krakói út közt fekvő műveket támadja meg.

A melléktámadásra *Strandmann* tábornok alatt egy 4 gyalog zászlóaljból, 16 lövegből, 2 lovasszázadból és 2 kozák ezredből álló különítmény rendeltetett; a különítményt szükség esetén a tőle balra, *Nostitz* alatt álló gárda-lovasság

volt hivatva támogatni. A fő és mellék támadást végrehajtó két csoport közt, a krakói úton, nyomúlt elő Murawiew különítménye, mely az összeköttetést fentartotta. A főcsoport balszárnyát *Chilkov* herczeg egy lovas hadtesttel födözte. A legszélső szárnyakon a Visztuláig kozákok állottak.

Az *általános tartalékot* a gránátos és gárda hadtestek, és a tartalék lovas hadtest képezték; a gránátosok a kaliszi, a gárda a krakói úton, a lovasság köztök.

Az egész fölállítást, a mint az *szeptember 6-án* reggel, végbement, a 41-ik melléklet mutatja; a lengyelek részéről megszállva voltak a jelzett erődök; hogy a tartalékok hol állottak, arra adatok nincsenek, s így nem voltak berajzolhatók. A lengyelek jobb szárnyát *Dembinszki*, balszárnyát *Uminszki* vezényelte; a tűzérség *Bem* tábornok alatt állott. A két szárny a kaliszi és krakói út közt az 54. sz. műnél ért össze.

A támadás kora reggel indúlt meg, a tervezett mód szerint; az oroszok mindenekelőtt arra törekedtek, hogy tűzérségükkel lehetőleg 800 vagy 600 lépésre a megtámadandó művekhez férkőzzenek, melyeket két óráig lövetni s azután megtámadni szánkékoztak.

A Wola erőd ellen, mely 3000 emberrel s mintegy 30 löveggel volt megszállva s a szomszédos három kisebb mű ellen, az oroszok 92 löveget hoztak működésbe. Két órai lövetés után a kisebb művek egymás után elestek; a Wola erőd ellen reggel 9 órakor intézett támadás azonban, mely 3 gyalogsági oszloppal hajtatott végre, csak másodszorra sikerült, mert a roham-oszlopokat *Bem* egy előrevont tűzér tömeggel föltartóztatta s bár rövid időre, de visszavetette; az oroszok ezután bekövetkezett rohama teljes két órai heves és elkeseredett küzdelmet idézett elő, s az erőd csak d. e. 11 órakor jutott az oroszok birtokába.

Ekkor azonban a támadás fennakadt; a beálló szünetet Dembinszki a Wola erőd visszafoglalására akarta fölhasználni, de a vállalat, elegendő erő hiányában, nem sikerült.

Az orosz jobb szárnyon Strandmann elfoglalta Szopyt, de a Krolikarma mű Uminszki által megtartatott; a szünet alatt Uminszki is támadólag előtört, hogy Szopyt vissza-

foglalja, de Nostitz lovassága által jobb oldalában fenyegetve lévén, ismét visszatért eredeti állásába.

D. u. 3 órakor Paskievics a támadást megszüntette, remélve, hogy a Wola főerőd elvesztése a lengyeleket alkudozásra fogja bírni.

Varsóban ezalatt a legteljesebb zűrzavar uralkodott, s a kormányzó férfiak megegyezésre jutni nem tudtak.

Szeptember 7-én végre *Krukovieczki* saját felelősségére alkudozást kezdett, minek folytán Paskievics a támadást nem folytatta. De midőn az országgyűlés az egyezményt d. u. 1 óráig sem fogadta el, a támadás újból megindúlt. Az orosz főtámadás most a wolai kapu előtt levő *Czyszte erőd* ellen intéztetett. Paskievics megsebesűlvén, a támadást *Toll* vezette s az erőd ellen 120 ágyút alkalmazott; de most már a lengyelek is 112 ágyút vontak itt össze s a harczot sikerrel folytatták, mígnem *Murawiew* a tűzér tömeg baloldalába támadva, annak nagy részét d. u. 3 órakor visszavonúlásra bírta.

D. u. 4 órakor a krakói úti erőd is az oroszok birtokába jutott, mire a Czyszte erőd ellen új roham készűlt; ezt Prondzynszki rövid időre megakadályozta ugyan, de este 6 órakor e második nagy erőd *este 10 órakor* pedig már a *jeruzsálemi* kapu is, az oroszok kezébe kerűlt; a wolai kaput a lengyelek megtartották.

Szeptember 8-án reggel, miután Krukovieczkinek a megelőző estén tett ajánlata újból visszavonatott, Paskievics *Berg* tábornokot küldte Varsóba, ki végre Krukovieczkivel, mint kormányfővel, *katonai egyezményt* kötött, melynek erejénél fogva Varsó az oroszoknak átadatott s a lengyel hadsereg Plock környekére vonúlt.

Paskievics még aznap a gárda hadtesttel bevonúlt Varsóba.

A két napi harcz alatt az oroszok 11,000 főt vesztettek, a lengyelek vesztesége 12,000 főre tétetik.

A lengyel hadsereg vezérei az egyezményt úgy értelmezték, hogy a sereg csak Varsót adta föl s így a háború még tovább folyik.

Az első törekvésnek tehát oda kelle irányúlni, hogy a *Ramorino* alatt álló hadtest a fősereghez vonassék. Malachovszki még szeptember 8-án kiállíttatta a parancsot, mely Ramorínot hadtestével együtt *Modlinba* rendelte, hova a fősereg menendő volt.

Ramoríno e parancsot szeptember 9-én meg is kapta, de azt *nem teljesítette*, hanem engedve az arisztokrata párt unszolásának, hadtestével dél felé vonúlt. Mihelyt az oroszok e mozdúlatot észrevették, Rosen megerősített hadteste és Golovin azonnal üldözőbe vette őt s a Visztulán való átkelésre tett kísérleteit meghiusítva, végre *szeptember 17-én* osztrák terűletre szorították, hol fegyvereit lerakni volt kénytelen.

A lengyel fősereg, melynek parancsnokságát most *Rybinszki* vette át, a lengyel kormánynyal együtt Modlinba ment s itt vette Ramorino sorsának hírét, mely a seregre és a fővezérletre egyaránt leverőleg hatott. Hosszas tervezés és néhány czéltévesztett mozdúlat után a lengyel sereg, Paskievics üldöző oszlopai által mindinkább szorítva, a porosz határhoz közeledett s *október 5-én* porosz terűletre lépett.

Evvel a lengyel függetlenségi harcz véget ért.

Eredmény.

A lengyel függetlenségi harcz nem végződött oly szerencsésen, mint a görög; igaz, hogy rossz időpontban is kezdetett meg. Ha a lengyelek a fölkelést 1829-ben rendezik, a mikor Oroszország erejét a török háború lekötötte, Lengyelország függetlensége talán ki lett volna küzdhető; míg a török háborúban győzelmes orosz sereg ellenében a működés sokkal nehezebb volt.

A hadjárat befejeztével Oroszország első dolga az volt, hogy az 1815-iki lengyel alkotmányt megszüntette s Lengyelországgal mint meghódított országgal bánt el. A forradalom bennmaradt vezérei Szibériába küldettek, a lengyel ifjúság az orosz ezredekbe soroztatott.

Az *1832. év február 26-án* kibocsátott Statutum Lengyel-

országból Paskievics kormányzósága alatt orosz tartományt alakított s azt a vallás és nyelv nyomásával oroszszá tenni igyekezett.

Összegezés.

A lengyel függetlenségi harcz hadműveleti szempontból igen sok érdekes és figyelemre méltó mozzanatot mutat.

Diebics, a balkáni hős, könnyű szerrel vélt a lengyel fölkeléssel elbánhatni s azt hitte, hogy Varsót az első győzelem után hatalmába ejtheti. De nem így történt. Miután Chlopiczki, a grochovi csatában az orosz haderőt lekűzdeni nem tudván, a Visztula balpartjára vonúlt, a lengyel sereg a küzdelmet korántsem adta föl. Chlopiczki azonban rossz szolgálatot tett hazájának, hogy politikai okok miatt a hadsereg vezetésétől ép akkor vonúlt vissza, midőn az orosz fővezér tétlensége miatt nagy sikerekre lehetett volna kilátás. Mert Diebics további hadműveletei erősen kritika alá esnek, s ha van valaki a lengyeleknél, ki a helyzetet kiaknázni tudja, az orosz hadi dicsőség sok csorbát szenvedhet vala.

Skrzyneczki azonban nem volt fővezérnek való egyéniség. Bárha vezérkari főnöke, a lángeszű Prondzynszki, remek terveket terjesztett eléje, melyek ha erélylyel és következetességgel végrehajtatnak, fényes sikereket eredményezhetnek, Skrzyneczki győzelmeket mégsem aratott, mert ingadozó s önállósághoz nem szokott jelleme minden merész és döntő lépéstől visszatartotta.

Igy vált semmivé a már félig végrehajtott hadászati áttörés Siedlcze felé, igy vett gyászos véget Osztrolenkánál az orosz gárda elleni jeles hadművelet.

Paskievics hadjáratát jellemzi az előrelátó gondosság, melylyel a sikert előkészíti s az erély, melylyel elhatározását azután következetesen végrehajtja. A varsói hadjárat neki nem kevesebb dicsőséget szerzett, mint az 1828—1829-ik évi ázsiai hadjáratok.

V. FEJEZET.

AZ 1848—49-IK ÉVI OSZTRÁK-OLASZ HÁBORÚ.

Előzmények.

Az olasz népek egyesülésre való törekvése igen régi volt ugyan, de annak a külföldi, olasz birtokra vágyó, fejedelmek állandóan gátat vetettek. A 18. században Olaszország (Modena, a pápai birtok s a köztársaságok kivételével) a Lothringeni, Bourbon és Savoyai házak közt volt felosztva; midőn azonban Napoleon fényes győzelmei a franczíák befolyását megállapították, az ország nagy része Franczíaországhoz csatoltatott, végre pedig egész Olaszország több-kevesebb függéssel a Bonaparte-ház jogara alatt egyesíttetett.

De Napoleon bukásával Olaszország egysége ismét megszűnt s a régi uralkodók, a régi kormányok, újból visszatértek; ezek között leghatalmasabb volt Ausztria, mely a lombardo-velenczei királyságon kívül közvetve még Modenát, Toskanát, Parmát stb. birta, továbbá Szárdinia, melynek régi birtokához még a genuai köztársaság területe is csatoltatott. A többi részek szétszórva maradtak.

Az új viszonyok azonban állandóak nem maradhattak, mert az olasz népben az egység eszméje egyre nagyobb tért hódított s mivel az a képviseleti alkotmány iránti törekvéssel hozatott kapcsolatba, a mozgalom forradalmi jelleget öltött. A carbonári néven alakúlt szövetségek, az idegen uralom alól való fölszabadítás s az egységes, független Olaszország varázs igéivel az egész olasz népet megnyerték s bárha a helyenkint kitört forradalmi mozgalmakat a szent szövetség s Ausztria, mint a szövetség megbizottja, fegyveres erővel többször el is nyomta, mégis előrelátható volt az, hogy a nagy átalakúlások időszaka csakhamar bekövetkezik.

IX. Pius pápa szabadelvű reform intézményei a törekvéseknek új tápot adtak; a szabadelvű irányt követte Szár-

dinia is, míg ellenben Ausztria s a tőle függésben álló államok, valamint Nápoly, e mozgalmakkal szemben ellenséges álláspontot foglaltak el.

Az elégedetlenség e miatt leginkább az osztrák uralom alatt álló részekben s ezek közt leginkább Lombardiában terjedt el; a tüntetések napirendre következtek s az Ausztria elleni gyűlölet egész Felső-Olaszország hitvallásává vált. Az oszták kormányban meg volt ugyan a hajlam, hogy minden mozgalmat erőszakosan elfojtson, de mivel a forradalom nemcsak Olaszországban, de a monarchia más helyein, sőt magában a császári székvárosban is kitöréssel fenyegetett, a nyílt erőszaktól mégis tartózkodnia kellett.

Az olasz nép azonban csak az Ausztria elleni gyűlöletben volt egyértelmű, máskülönben az ország számos pártra (föderalisták, republikánusok, pápai párt, szárdiniai párt stb.) volt szakadva; a forradalom tehát ez okból talán még egyidőre el is marad, ha erre egyrészt a franczia februári forradalom és a bécsi fölkelés példát nem adnak, másrészt pedig Szárdinia, hogy a különböző pártokat egy czélra egyesítse s magának a vezérszerepet biztosítsa, az Ausztria elleni háborút zászlójára nem írja.

1848 február 28-án tört ki a franczia forradalom, márczius 15-én a bécsi fölkelés; ha már az első esemény lázas izgatottságba sodorta egész Itáliát, a második egyenesen a forradalomra való jeladásnak tekintetett, mely *1848 márczius 18-án* Milánóban valóban ki is tört.

A Lombardiában állomásozó csekély számú osztrák haderő megkisérelte ugyan a mozgalom elnyomását, de annak hullámai már sokkal magasabbra csapkodtak, semhogy a lázongást könnyű szerrel lecsillapítani lehetett volna.

Radeczky tábornagy, lombardiai helytartó s az ottani haderő főparancsnoka, ez eseményeket előre látva, ismételten sürgette az olaszországi hadsereg megerősítését, de a fennálló viszonyoknál fogva támogatást nem nyerhetett. Midőn a fölkelés Milánóban kitört, Radeczky a helyzeten azáltal vélt segíteni, hogy a környékbeli csapatokat Milánóba vonta; de ez a lángot csak szította s az osztrák parancsnok már a következő napon, *márczius 19-én*, a csa-

patokat, melyek ereje $13^1/_2$ zászlóalj volt, a fellegvárba volt kénytelen visszavonni.

Márczius 21-én még rosszabb hírek érkeztek a milánói főhadi-szállásra; nevezetesen, hogy az osztrák szolgálatban álló olasz ezredek a fölkeléshez csatlakoztak, továbbá hogy *Károly Albert*, Szárdínia királya, Olaszország függetlensége érdekében Ausztriának hadat izent s 30,000 főnyi seregével útban van Novarától Milánó felé.

Radeczky, hogy a milánói fellegvárba be ne zárassék, arra határozta el magát, hogy Milánót egyelőre föladva, az eseményeket bevárandó az Adda mögé vonúl. Ez elhatározást nyomban végrehajtandó, *márczius 22-én* az éj beálltával Milánóból elvonúlt s miután 23-án a lázongó Melegnanót megfenyítette, *márczius 24-én* az Adda vonalhoz, *Lodiba* érkezett.

Az 1848-ik évi hadjárat.

Erőviszonyok. Az *osztrák* sereg fővezére *Radeczky* tábornagy volt, vezérkari főnöke *Hess* altábornagy.

A sereg két hadtestből állott:

I. *Wratislav*, a Wocher, Schwarzenberg, Weigelsberg és Wissiak hadosztályok, összesen 33 zászlj, 22 lov. szd, 80 löveg

II. *d'Aspre*, a Ludolf, Taxis és Wimpffen hadosztályok, összesen 33 zlj. 16 lov. szd. 56 löveg.

A két hadtest létszáma eredetileg 60—70,000 fő volt; de miután az olasz ezredek (az erő egy harmada) elpártoltak s miután a várakba, különösen Veronába és Mantuába, nagyobb erőt kelle helyezni, a hadműveletekre alig maradt több, mint 35,000 fő.

Egy *tartalék hadtest Nugent* táborszernagy alatt szervezés alatt volt, de csak április közepén jutott a hadszínhelyre; ez a Thurn, Schaffgotsche és Culoz hadosztályokból állott, 22 zászlóaljat, 12 lov. szdot és 72 löveget számlált.

A *szárd* hadsereg, melyet a király, Károly Albert, személyesen vezetett, két hadtestből és egy tartalék hadosztályból állott.

I. Bava; 1 hadoszt., *Arvillars*, az Aosta és Regina dandárral; 2 hadoszt., *Ferrere*, a Casale és Aqui dandárokkal.

II. *Sonnaz;* 3 hadoszt., *Broglia*, a Savoya és Savona, 4-ik hadoszt. *Federici*, a Piemont és Pineroli dandárokkal.

Tartalék hadosztály: *Savoyai* herczeg, a gárda és a Cuneo gyal., Savona lov. és a Lamarmora tűzér dandárral.

A sereg létszáma 50,000 fő volt, melyhez azonban még számos önkéntes és fölkelő csapat csatlakozott; ez utóbbiak számereje természetszerűleg meg nem határozható.

Hadműveleti tervek. Az *osztrák* fővezér, midőn az Adda mögött állva a fölkelés általánosságáról meggyőződött, a szárd sereg előnyomulásáról és Velenczének a fölkelők kezeibe kerüléséről is biztos híreket kapott, csakhamar belátta, hogy egyelőre csak védelemre szorítkozhatik.

Szándéka tehát az volt, hogy a várnégyszögbe (Verona, Peschiera, Mantua Legnago), vagy esetleg az Etsch mögé Veronába vonúl vissza, ott összes erejét egyesíti, s mihelyt erre alkalom nyílik, Lombardiát visszahódítandó támadásba megy át.

A *szárd* fővezérlet mindenekelőtt Lombardia fővárosát Milánót kivánta hatalmába ejteni, azután az osztrák visszavonúló sereget követve, a rivolii és custozzai hegyvidéket elfoglalni, az osztrák sereget Veronába szorítani, ott körűlzárolni s a támadást azután az Etschen túl mindaddig folytatni szándékozott, míg Velencze terűlete is olasz kézbe kerűl.

A hadműveletek lefolyása. Radeczky *márczius 26-án* kezdte meg visszavonúlását s miután Wohlgemuth dandárát a mantuai helyőrség megerősítésére küldte, az I. hadtest zömével *április 1-én* Veronába ért. A Mincio vonalon előőrsök maradtak vissza, egy dandár pedig a tiroli összeköttetések biztosítására Pastrengoba küldetett.

Veronában találta Radeczky a II. hadtestet, melylyel együtt most körülbelűl 35,000 ember fölött rendelkezett; mielőtt azonban támadásba átmenne, az osztrák fővezér előbb még az útban levő tartalék hadtest beérkezését kivánta bevárni.

Ez idő alatt a szárd sereg lassan előnyomúlt, átkelt *márczius 25-én* a Ticinon s *április 9-én* a Mincio vonalhoz ért.

Miután Károly Albert már az első összeütközésnél mindent koczkáztatni nem akart, előbb *Peschierát* kívánta hatalmába ejteni, melyet körűl is zároltatott; ez alatt az egész sereg tétlenűl állott a Mincionál.

De ez soká nem tarthatott, s az osztrákok erejét jóval fölűlmúló sereggel valamit végre is tenni kellett.

A szárd fővezérlet tehát cselekvésre határozza el magát, és a sereg nagy része megtámadja *április 30-án* az osztrák sereg jobb oldalát fedező, *Pastrengonál* álló dandárt, s azt az Etsch mögé vissza is nyomja. E művelet által hatalmába kerűlt a rivolii fensík, melynek azonban a jelen esetben hasznát nem vehette, és a custozzai hegyvidék. Ez utóbbira támaszkodva szándékozott a szárd fővezérlet most már Radeczkyt megtámadni és őt Veronába vetni.

A támadás *május hó 6-án* ment végbe; 35,000 főnyi piemonti sereg állott *Sta. Lucianál* Radeczky 21,000 főnyi seregével szemben; de az osztrák sereg vitézsége és a szárd vezérlet gyarlósága folytán a csata elveszett s a szárd csapatok rendetlen futással menekűltek a Minció felé.

A szárd sereg elvesztette önbizalmát s ezentúl csupán Peschiera ostromára és Mantua megfigyelésére szorítkozott.

De míg ezek az Etsch vidékén történtek, a *Nugent* által vezetett s 15,000 főnyi számerejű osztrák *tartalék sereg* közeledett Verona felé.

Április 17-én Görzből kiindúlva Nugent május 2-ikig a Piave vonalhoz ért, útközben Udinet, Osoppot és Palmanuovát körűlzárva. A Piave vonalon azonban Nugent már ellenségre talált, nevezetesen *Durando* és *Ferrari* pápai tábornokok csapataira, kik Bolognából április 15-én elindúlva, Rovigon, Paduán és Trevison át azon szándékkal mentek a Piave folyóig, hogy itt az osztrák tartalék hadtest útját elállva, annak a veronai főseregbez való csatlakozását megakadályozzák.

Miután e tábornokok serege, mintegy 25,000 fő, az osztrák hadtestnél erősebb volt, Nugent Belluno felé északra kitért, majd Feltren át Trevisonak tartott; de Durando

időközben Vicenzába ment, Ferrari pedig az osztrák hadtestet maga föl nem tartóztathatta.

A parancsnokságot most a megbetegedett Nugent helyett *Thurn* vette át s a hadtestet Fontaniván át Vicenzához, majd e helyet — mivel ott Durando állott — megkerülve, Verona felé vezette, s *május 22-én* St. Bonifaciohoz ért. Itt vette Thurn a fővezérlet parancsát, hogy mielőtt a fősereghez csatlakoznék, előbb Vicenzát foglalja el. Thurn visszatérve, ezt meg is kisérlette, de nem sikerült. A hadtest ennélfogva *május 25-én* Veronába a fősereghez bevonúlt.

Radeczky most már 45,000 főnyi működő sereg fölött rendelkezvén, elhatározta, hogy *támadásba megy át.*

Miután a szárd sereg arczvonalát erősen elsánczolta, Peschierát pedig még mindig körűlzárva tartotta, az osztrák fővezér ama nevezetes *oldalmenetet* határozta el, mely a sereget Mantuába, s innét a szárd sereg jobb oldalába és hátába volt vezetendő.

Veronában *Culoz* alatt 3000 főt azon parancscsal visszahagyván, hogy a szárdok figyelmét támadó kitörésekkel lekösse, s *Zobel* Rivolinál álló dandárát is hasonló eljárásra utasítván, 40,000 fővel Radeczky *május 27-én* este három oszlopban megindúlt Mantua felé s 40 klmtrnyi menet után *május 28-án* este Mantuába ért. Az oldalmenet a kitűnő intézkedések folytán teljesen sikerűlt.

A támadás *Langier* toszkánai hadosztálya ellen, mely Mantuát nyugot felől körűlzárolta, s most a *Curtatone* vonalon (a mantuai felső tó lefolyása az Avalliba) öszpontosíttatott, már a következő nap, május 29-én kora reggel megindíttatott; az I. és a tartalék hadtest a Curtatone vonalat arczban támadta meg, míg a II. hadtest Buscoldonak tartva, az olaszok jobb oldalába kerűlt. Langier hadosztálya szétveretett, s az osztrák sereg este Ospitaletto és Rivalta közt, arczczal északnak, az olasz fősereg jobb oldalában állott.

Május 30-án az I. és a tartalék hadtest Goitonak, a II. hadtest pedig Gazzoldon át a goitoi állás jobb oldalába irányíttatott.

Langier jelentéseiből azonban a szárd fővezérlet Radeczky szándékai felől tisztába jött s *Bava* az I. hadtestet 30-án délig *Goito* mellett összpontosította, míg a király Voltánál egy 8000—9000 főnyi tartalékot gyűjtött egybe. Az I. osztrák hadtest tehát Goitonál erős ellenállásra talált, melyet még a tartalék hadtest lassankint megérkező csapatai segítségével sem lőn képes leküzdeni; a II. hadtest pedig, melynek a döntést előidézni kellett volna, a harctéren nem jelent meg. Bár Radeczky hadtestei a csatatéren, az ellenséggel szemben táboroztak, a győzelmet az olaszok magoknak tulajdonították.

Május 31-én beérkezett ugyan a II. hadtest, de Bava is erősbítést nyert Voltáról s mivel még felhőszakadásszerű eső is keletkezett, Radeczky a támadást nem újította meg.

Az osztrák sereg junius 3-ikig állásában maradt s itt kapta Radeczky a hírt Peschiera elestéről, s a május 26-iki bécsi forradalomról. A hadsereget most már koczkára tenni nem akarván, az olasz fősereg elleni támadásról Radeczky lemondott s más czélt, mely könnyebben és biztosabban elérhető, tűzött maga elé. Ez Vicenza bevétele volt.

A hadsereg *junius 4-én* érkezett Mantuába vissza s a Mincio balpartján szállott táborba. A következő két napon a tartalék hadtest Veronába ment vissza, az I. és II. hadtest pedig Legnagonál az Etschen átkelvén, Vicenza ellen nyomúlt, hova Veronából — a tartalék hadtest beérkezése után — a Culoz dandár is vonúlandó volt.

Június 9-én a hadsereg *Vicenza* elé ért s az I. hadtest a középen Longaranál, a II. a jobb szárnyon, a Bachiglione balpartján Torri di Quartesolonál, Culoz dandára Montebello előtt foglalt állást. Durando körűlbelől 15,000 főt egyesített a várban, melynek védőműveit kijavíttatta.

Junius 10-én a roham megindúlt; d. u. 4 órakor az osztrák Culoz dandár a Monteberico erődöt hatalmába ejtette s a várost 4 mozsárral lövetni kezdé; este 6 órakor az összes környező magaslatok elfoglalva voltak s Durando serege egészen a városba szoríttatott.

Az éj folyamán Durando Vicenzát átadta s csapataival a Pó mögé vonúlt.

Az osztrák sereg Vicenza bevétele után sietve Veronába tért vissza, mely fontos vár ellen Károly Albert készülődéseket tett. De Radeczky még jókor érkezett meg s így a szárd fősereg ismét Sona és Sommacampagna melletti erődített állásába húzódott vissza.

Radeczky most már csak az útban lévő, *Velden* által vezetett II. tartalék hadtestre várt, hogy ismét támadásba menjen át.

Ez *julius közepén* megtörténvén, Radeczky 60,000 főnyi sereg fölött rendelkezett, mely öt hadtestbe osztatott; az eddigi I. II. és I. tartalék hadtesthez ugyanis a Zobel dandárból s más ehhez érkezett erősbítésekből *Thurn* alatt egy III., a második tartalék hadtest csapataiból pedig *Culoz* alatt egy IV. hadtest állíttatott össze.

A szárd hadsereg ezalatt hosszas habozás után Mantua körűlzárolására és ostromára határozta el magát; e czélra azonban csak az I. és a tartalék hadtest használtatott föl, mig Sonnaz a II. hadtesttel továbbra is a Sona, és Sommacampagna melletti állásban maradt.

Radeczky eredetileg ugyanazon műveletet szándékozott végrehajtani, melyet május végén már megpróbált, t. i. Mantuánál átkelve a szárd sereg jobb oldalát megtámadni. Midőn azonban a szárd sereg zömének Mantua alá vonúlásából eredő megváltozott viszonyokról értesűlt, szándékát megváltoztatva, a szárd sereg 50 klmtrt meghaladó fölállításának Custozza irányában való áttörését határozta el.

E végből a III. hadtest útasíttatott, hogy a szárd balszárnyat, Sonnaz hadtestét, *julius 22-én* Rivoli felől megtámadva lekösse, míg ugyanekkor a fősereg Sommacampagna és Custozza felé előnyomúl s ha az áttörés sikerűl, szintén a Sonnaz hadtestet támadja meg. Veronában Haynau dandára volt visszahagyandó.

E műveletek végrehajtásából eredt ama 3 napig tartó küzdelem, mely a custozzai I-ső csata neve alatt szokott összefoglaltatni.

A custozzai első csata.

1848 julius 23, 24. és 25-én. (*42-ik melléklet*).

A csata első napja (*julius 23*). Az osztrák hadsereg zöme julius 23-án indult meg Veronából; a II. hadtest Sonának, az I. Sommacampagnanak tartott; a tartalék hadtest a közép mögött menetelt.

Az általános terv az volt, hogy a jobb oszlop, a gyöngébb II. hadtest, Sona irányában csak melléktámadást intézzen, míg az I. hadtest a főtámadást megindítja; a tartalék hadtest ez utóbbit támogatja s a támadás sikere esetén jobbra kanyarodván, az olaszokat Rivoli felé, tehát északnak szorítsa, hol Thurn hadteste fogadja őket.

A szárdok állása felől az osztrák fővezérlet eléggé tájékozva nem volt s azt igen erősnek hitte. Annál nagyobb volt a bámulat, hogy az olaszok, a II. hadtest által reggel 6 órakor, az I. által pedig reggeli 7 órakor megindított támadásnál, csak igen csekély ellenállást fejtettek ki, s rövid harcz után a Mincio felé visszavonúltak.

E körűlménynek oka az volt, hogy midőn az osztrák III. hadtest julius 22-én a tüntető támadást Rivolinál végrehajtotta, evvel épp az ellenkezőjét érte el annak, amit az osztrák fővezérlet várt; *Sonnaz* nemhogy hadtestét szétvonta volna, de sőt annak szorosabb egyesülését rendelte el, oly módon, hogy a Rivolinál volt rész Peschiera, a Sonánál és Sommacampagnánál álló részek pedig Monzambanonál a Mincio mögé vonúltak.

Az osztrák fősereg tehát Sonanál és Sommacampagnánál csak alárendelt erők ellen támadott, s terve, hogy Sonnaz észak felé szoríttassék, füstbe ment.

Az est beálltával az osztrák sereg az I. hadtesttel Oliosinál, a II-ikkal Castelnovonál, a tartalék hadtesttel ezek mögött St. Giorgionál állott; a III. hadtest Rivolinál maradt. Az előőrsök s egyes különítmények Valeggionál és Salionzenél a Mincio mellett voltak.

E helyzet korántsem volt kedvező.

Radeczky nem törte át a szárdok vonalát; a seregrész, melyet észak felé szorítani akart, a Mincio jobb partján egyesülten szemben állott vele, a szárd főseregnek azon része pedig, mely Mantuát a Mincio balpartján körűlzárolta, *baloldalát fenyegette.*

A csata második napja. (*Julius 24-én.*) A további hadműveletre nézve a helyzet megfontolása a következőket mutatta.

Az osztrák hadsereg a Mincion átkelve az előnyomúlást folytathatja ugyan, s *meglehet*, hogy a szárd főseregennek következtében Mantua körűlzárását félbenhagyva, csapatait a Mincio *jobb partjára* vonja vissza; Radeczky ekkor magát Sonnaz és a főseregközé ékelheti, s míg előbbit a III. hadtest által leköti, utóbbit túlerővel megtámadva megsemmisíthetí. De meglehet az is, hogy a szárd fővezérlet a kedvező helyzetet fölismerve, csapatait a Mincio balpartján vonja össze, s a sereg zömét Villafranca felé az osztrákok baloldalába vezeti. Az osztrák sereg ez esetben a harczot arczczal délnek, jobb szárnyával a Mincióra támaszkodva kénytelen elfogadni, s eközben azon veszélynek van kitéve, hogy Sonnaz Salionzen és Monzambanon át jobb oldalába és hátába támad.

Radeczky mindkét eshetőséget számba vette, s intézkedéseit ennek megfelelőleg tette meg. A II. hadtest Salionzere rendeltetett, hogy a Minción átkeljen; a III. hadtest Peschierára irányíttatott, hogy ereje egyrészével a várat körűlzárolja, más részével Sonnazot a Mincio jobb partján lekösse; az I. hadtest e mozdúlatokat Valeggio és Sommacampagna közt vett állásában Villafranca felé födözte, míg a tartalék hadtest St-Giorgio mellett állva maradt, hogy a körűlményekhez képest vagy az átkelő II. hadtesthez csatlakozzék, vagy a Villafranca felől netalán megtámadott I. hadtestet támogassa.

Károly Albert valóban a Villafranca, Custozza és Sommacampagna felé való előnyomúlásra határozta el magát. A mozdúlatot még 23-án elrendelvén, 24-én reggel már 3 gyalog és 1 lovas dandár állott Villafrancánál, hova a délelőtt folyamán még egy gyalog dandár csatlakozott. Ez

erő körülbelől 25,000 fő volt. Mantuánál 3 dandár maradt vissza, Sonnaz pedig utasíttatott, hogy Valeggiora vonúljon s a hídat és a várost hatalmába ejteni igyekezzék.

A korábban érintett rendelkezések következtében az osztrák III. hadtest délig Rivoliból Castelnuovoba ment, hol egyelőre megállapodott; a II. hadtest a Mincion való átkelést végrehajtotta, s eközbenérintkezésbe lépett Sonnaz hátvédével, ki ekkor már útban volt nem ugyan Valeggio, hanem Volta felé. Az I. hadtest megszállotta egy dandárral Valeggiot, zöme pedig e helytől északra gyülekezett, mivel a Somma-campagna-Custozza vonalat ujabb rendelkezés szerint a tartalék hadtestnek kelle megszállani. Ettől egyelőre még csak a *Simbschen* dandár érkezett be, s a kérdéses vonalat nagy kiterjedésben szállotta meg.

A szárdok Villafrancánál álló csoportja a király által tervezett támadást csak d. u. 3 órakor hajtotta végre. A lökem egész ereje az izolált viszonyban levő Simbschen dandárt érte, mely e harczban majd teljesen megsemmisíttetett. Maradványai részint St. Giorgio, részint Verona felé menekűltek.

A szárdok birtokukba ejtették Custozzát és Somma-campagnát, s azt vélve, hogy egy egész hadtestet vertek meg, a támadást folytatni szándékoztak.

A csata harmadik napja. (*Julius 25-én.*) A szárd sereg helyzete a julius 24-iki események folytán azonban csak látszólag volt előnyös, valóságban nem. Igaz, hogy a főcsoport az osztrák sereg hátában állott, de e csoport igen gyönge volt, s Károly Albert elmulasztotta a Mantuánál álló 3 dandárt magához vonni; Sonnaz pedig nem bírta Valeggiót s nem is volt valószínű, hogy e helyet, melynek közelében egy egész ellenséges hadtest állott, mely még a jobbparti Borghettot is megszállta, hatalmába ejtse.

A király ennek daczára a támadás folytatását határozta el, még pedig olykép, hogy a sereg a Valeggio közelében álló Aosta dandár, mint sarkpont körűl egy nagy balrakanyarodást hajtva végre, az osztrákokat Veronától elvágja s a Mincio felé szorítsa.

Ehhez képest az Aosta dandár, egy lovas dandár által

támogatva, Valeggio megtámadására, a tartalék hadosztály (Cuneo és gárda) Custozzától Salionze, a Piemont dandár — színtén lovasság által támogatva — Sommacampagnától Oliosi felé való előnyomúlásra útasíttatott. Általános tartalékúl a Villafrancánál álló toszkánai dandár szolgált. Sonnaz újolag parancsot kapott, hogy Voltából Borghetto és Valeggio felé nyomúljon elő.

Radeczky a julius 24-iki eseményekből meggyőződvén arról, hogy a szárd sereg zöme a Mincio balpartján maradt, a most már tárgytalanná vált támadó előnyomúlás eszméjét föladta s elhatározta, hogy a második hadtestet a Mincio balpartjára visszavonva, egész erővel a hátában álló szárdokra veti magát.

Az I. hadtest tehát utasíttatott, hogy Valeggiora támaszkodva, a Mincio és Tione közti magaslatok szegélyét, e kiváló fontosságú szakaszt a szárdok ellen védő harczczal megtartani igyekezzék; a II. hadtest még julius 24-ike folyamában a Mincio balpartjára visszarendeltetvén, Castelnuovoról Sommacampagna s innét Custozza felé irányíttatott; ugyancsak Sommacampagnára rendeltetett a Veronából a harcztérre rendelt Perrin dandár is; a tartalék hadtest Oliosinál veendő fölállításra, a III. hadtest pedig a hadsereg hátának Peschiera felé való födözésére utasíttatott. A sereg háta mögött, az Etschen, Pontonenál híd verése iránt is intézkedés történt az esetre, ha a sereg Veronától elszoríttatnék.

A kifejlődő döntő csatában tehát, ha a szárdoknál Sonnaz, az osztrákoknál Thurn hadtestét leszámítjuk, Radeczky közel 45,000 fővel állott a szárdok 25,000 főnyi serege ellenében.

A *támadó előnyomúlást* a Savoyai herczeg kezdte meg, Custozzáról reggel 6 órakor elindúlván; a Cuneo dandár a Tione bal, a gárda annak jobb partján fejlődött, s az osztrák I. hadtest Clam és Supplikácz dandáraival csakhamar harczba keveredett; e harcz álló jelleget nyert; az osztrákok a Monte Venton, a szárdok a Monte Mamaoron kedvező terepszakaszokon állva, egymás erejét lekötve tartották.

Később, *reggel 8 óra tájban*, indúlt meg Bava támadása, a Valeggio ellen széles alakban fejlődött Aosta dandárral; mivel azonban Sonnaz a jobb partról idejekorán közre nem működött, a Strassoldo és Wohlgemuth dandárral folytatott küzdelem szintén megállapodott.

A szárd jobb szárny, a Genuai herczeg által vezetett Piemont dandár, még később, d. e. 10 órakor indúlt csak meg Sommacampagnából.

A küzdelem tehát egyszerű ágyúzássá vált s Radeczky időt nyert arra, hogy a II. hadtestet harczra fejlődtesse. Ez d. e. 10^h 30^l-kor be volt végezve s a II. hadtest balszárnyát képező Gyulay dandár a Berettara magaslaton csakhamar harczban állott a Genuai herczeggel, s azt e magaslatról a Lichtenstein dandár segítségével le is szorította.

Ekkor, déli 12 óra tájban, érkezett meg a Veronából kirendelt s Haynau által önállóan Castelnuovo helyett Sommacampagnára irányított Perrin dandár, mely most a Genuai herczeg jobb oldalában fejlődött. E szorongatott helyzetében a herczeg segélyt nyert ugyan a Cuneo dandártól, mely a Monte Godion fejlődött, de ez az osztrákok támadását alig tartóztathatta sokáig föl.

Délután 3 órakor, midőn az osztrák II. hadtest összes csapatai fejlődve voltak, a döntő roham megindúlt s a Genuai herczeg a nagy túlerő által visszanyomva, csakhamar hátrálni volt kénytelen Villafrancára.

A jobb szárny veresége a közép hátrálását is maga után vonta; a magaslatok az osztrák csapatok kezeibe kerültek s az olaszok az est közeledtével teljes visszavonúlásban voltak Villafrancára; a csapatok közül azonban számosan Roverbella és Goito felé menekültek, hol őket az ide vonúlt Sonnaz hadteste vette föl.

Nagy szerencse volt az olaszokra, hogy az osztrák csapatok az óriási hőség s a nehéz menet következtében teljesen kimerülve voltak s így üldözésről szó sem lehetett.

A veszteség mindkét részen körülbelől 1200 fő volt.

A custozzai csatával a hadjárat tulajdonkép el volt döntve. Károly Albert azonban a küzdelmet még nem adta

föl s 25-én este elhatározta, hogy Sonnaz hadtestét Voltára előretolva, seregét a Mincio mögött összegyűjti s a küzdelmet a körülményekhez képest vagy itt, vagy az Oglio mögött, megújítja.

Osztrák részről a támadás a Mincion túl ismét fölvétetett; az I. és a tartalék hadtest Pozzolengora, a II. Voltára irányíttatott, míg a III. hadtest Peschierát zárta körül.

Julius 26-án este 6 óra tájban d'Aspre és Sonnaz majd egy időben értek Volta elé, s mivel a várost mindkét fél elfoglalni akarta, dühös küzdelem fejlődött ki, mely majd az egész éjen át tartott.

Az éj folyamán azonban Radeczky az I. és a tartalék hadtestet is Voltára meneteltette, s reggel ez erők is harczra fejlődtek. Erre Sonnaz hadteste teljes felbomlásban futott Goito felé, ott is rémületet terjesztve.

Károly Albert most az Oglio mögé vonúlt s mivel a fegyverszünetre nézve tett ajánlatait Radeczky el nem fogadta, a visszavonúlást Cremonán és Lodin át Milánóig volt kénytelen folytatni.

Milánó előtt még egy kisérletet tett a szárd király az ellenállásra; de Radeczky, ki az üldöző menetre még a IV-ik hadtestet is Mantuából magával vitte, augusztus 4-én oly nagy túlerővel támadta meg a már úgy is oszló félben levő sereget, hogy az alig két órai küzdelem után a városba volt kénytelen vonúlni.

Az alkudozások most újból fölvétettek, de e közben az olaszok a Ticinó mögé vonúltak, Radeczky pedig elfoglalta Milánót, hová csapatai *augusztus 6-án* diadallal vonúltak be.

Augusztus 9-én megkötteted 8 napi fölmondással a fegyverszünet, mely azonban békére nem vezetett.

Az 1849-ik évi hadjárat.

Általános helyzet. Az 1848-iki események a szárdiniai hadseregbe vetett bizalmat ugyan erősen megingatták, de azért a siker reményét sem a lombardok, sem a szárdok el nem vesztették; midőn a magyar függetlenségi harcz egyre

nagyobb terjedelmet öltött s Ausztria az olaszországi csapatok egy részét a magyar hadszínhelyre volt kénytelen vinni, midőn az osztrák támadás a kápolnai csata után teljesen fennakadt, az Anglia által is ösztönzött szárd kormány, mely hadi készülődéseit már befejezte, elérkezettnek látta az időt arra, hogy a támadást megújítsa.

A fegyverszünetet tehát a szárd kormány augusztus 12-én fölmondta s mivel a fölmondási határidő 8 nap volt, az ellenségeskedések augusztus 20-án ismét meg voltak kezdhetők.

Erőviszonyok. Ausztria a háború kitörését az olasz viszonyok alakulásából előre látván, igyekezett ugyan arra, hogy Radeczky hadseregét megerősítse, s 1849 kezdetén valóban közel 120,000 fő volt Olaszországban. De e létszámból majd 45,000 fő Velencze körűlzárolására, a várnégyszög erősségeinek megszállására s általában más irányban lekötve levén, a hadműveletekre mintegy 75,000 fő állott rendelkezésre.

E hadsereg tagozása a következő volt:

Fővezér: *Radeczky* tábornagy, vezérkari főnök: *Hess* altábornagy.

I. hadtest *Wratislav*, a Wohlgemuth és Haller hadosztályokkal; II. *d'Aspre* Albrecht főherczeg és Schaffgotsche hadosztályok; III. *Appel*, a Taxis és Lichnovszky hadosztályok; IV. *Thurn* a Culoz és Rath hadosztályok, s végre a tartalék hadtest *Wocher*, mely két gyalog és egy lovas dandárból állott.

Ez erőkből a fegyverszünet fölmondásakor az I., II. és a tartalék hadtest Milánónál; a III. Bresciánál, a IV. Piacenzánál állott.

A *szárd* kormány a fegyverszünet alatt mindent elkövetett, hogy a hadsereget nemcsak létszámban növelje, de annak szervezetét, fegyelmét is megszilárdítsa. Az első törekvés sikerült is, a mennyiben a sereg létszáma a fegyverszünet fölmondásakor a 100,000 főt meghaladta, a második azonban kevésbbé, s a forradalmi elemekből álló, vezéreiben nem igen bízó sereg, az osztrák kipróbált csapatokkal szemben nagy hátrányban volt.

A hadsereg ezuttal nem hadtestekbe, hanem önálló hadosztályokba volt tagozva:

Fővezér: *Károly Albert* király.

Felelős hadsereg parancsnok: *Chrzanovszki Albert* volt lengyel tábornok.

Vezérkari főnök: *Lamarmora Sándor* tábornok.

Előved dandár: *Belvedere* ezredes; 1. hadosztály *Durando*, az Aosta és Regina ddrok; 2. hadosztály *Bes*, a Casale és Rocca ddrok; 3. hadosztály *Perrone*, a Savoya és Savona ddrok; 4. hadosztály *Genuai* herczeg, a Piemont és Pinerolo ddrok; 5. hadosztály *Ramorino*, a Fanti és Gianotti ddrok; 6. hadosztály *Lamarmora Alfonz* a Collobianco és egy vegyes ddr.; tartalék hadosztály *Savoyai herczeg*, a gárda és Cuneo ddr.; végre egy önálló hegyi ddr *Solaroli* alatt.

A sereg márczius közepén következőleg állott: a Ticino mentén az 5. hadosztály Cavánál, Páviával szemben; a 2. hadosztály Vigevanonál, a 4. Trecatenél, a 3. Galliatenél, Solaroli dandára Oleggionál; második vonalban Novaranál az 1. és a tartalék hadosztály.

A 6. hadosztály a toszkánai határon Sarzonánál, Belvedere előved dandára a Stradella szoros előtt Castro S. Giovanninál.

Hadműveleti tervek. A hadizenet olasz részről kissé elhamarkodva küldetett el, olyannyira, hogy arról a leendő főparancsnok Chrzanovszki is csak utólag értesült.

A hadműveletekre egyébként a következő terv állapíttatott meg. A fővezérlet a támadó előnyomúlást ajánlja, még pedig a legrövidebb hadműködési vonalon, Milánó irányában; e mellett valószinűnek tartja, hogy az osztrák sereg — mint a múlt évben — Milánóból az Adda vagy a Mincio vonalig hátrál; a szárd sereg zöme e mozdúlatot nyomban követi, míg a Belvedere ddr és az 5. hadosztály, Ramorino, az osztrák sereg oldalába és hátába működik. — Ha az osztrák sereg a szárdot a támadásban megelőzné, a szárd sereg a Ticinó vonalon útját állja; Ramorino ez esetben is hasonlókép működik. Az esetre ellenben, ha Radeczky Pávia felé nyomúlna elő, Ramorino az osztrák seregnek a

Ticinón való átkelését és előnyomúlását Pávia előtt s esetleg San-Nazaronál mindaddig föltartóztatni igyekszik, míg a fősereg az osztrákok jobb oldalában fejlődik.

Ramorino tehát utasíttatott, hogy La Cavanál állást foglalva, a Ticino vonalat megfigyelje, balra Vigevanonál az összeköttetést fölkeresse, jobb oldalában pedig a mezzana-cortei Pó hidat fölszedje. Ha az osztrák átkelést meg nem akadályozhatja, s visszanyomatik, San-Nazaro felé hátráljon.

Radeczky úgy volt értesülve, hogy a szárd sereg zöme a Ticinó mögött, Novara körül áll, egy csoportja pedig a Pó jobb partján a Stradella szoros mögött. Elhatározása tehát az volt, hogy a hadsereget Páviánál gyorsan összpontosítván, a szárdok két csoportját meglepő előtöréssel egymástól elválasztja s azután Mortara irányában a szárd fősereg jobb oldalába nyomúl elő.

E műveletet Radeczky még azáltal vélte megkönnyíteni, hogy a Milánónál lévő hadtesteket színlelt visszavonúlással előbb Lodi féle indította útba.

A hadműveletek lefolyása. Radeczky a tervezett mozdúlatokat még a fegyverszűnet lejárta előtt megkezdette. Miután a Ticino vonalon *Wohlgemuth* tábornok dandárát három kisebb csoportban visszahagyta, a zömmel Milánóból *március 17-én* elindúlt Lodi és S. Angiolo irányában; ugyanekkor elindúlt a megnevezett pont irányában a III. hadtest Bresciából és a IV. Piacenzából.

E mozdúlatok a szárdok mindkét csoportját valóban tévedésbe ejtették; a fősereg azt hitte, hogy az osztrák sereg csakugyan az Adda vagy a Minció mögé vonúl vissza s előkészűlt a támadó előnyomúlásra Milanó irányában, Ramorino pedig a Lodi felé való húzódásból azt magyarázta ki, hogy Radeczky Piacenzánál a Pó jobb partjára kel át, s a Stradella szorost katalmába ejtve Alessandriát, Piemont főhelyét támadja meg.

Hogy tehát e képzelt hadműveletet megakadályozza, a vett parancs ellenére az 5. hadosztálylyal a Pó jobb partjára kelt át, hogy a még túl lévő Belvedere dandárral egyesűljön s az osztrák sereget föltartóztassa. Cavanál

Gianotti alatt csak 4 zászlóalj s a Trienti legió, alig 2000 fő maradt vissza.

Ez idő alatt pedig az osztrák hadsereg Páviánál egyesült, s márczius 20-án reggel részben a Ticino hídak mögött, részben pedig már a Ticino jobb partján, a határt képező *Gravellone* árok mögött, készen állott arra, hogy a fegyverszünet lejárta órájában a hídfőből előtörjön.

Márczius 20-án déli 12 órakor a hadviselő felek két főserege átlépte a határt.

A szárdok a 4. és a 3. hadosztálylyal keltek át a Ticinon s miután Wohlgemuth Magentánál hagyott különítménye harcz nélkül viszavonúlt, e helyet elfoglalva táborba szállottak. Az 1. és tartalék hadosztály Novaránál, a 2. Vigevanonál állva maradt.

Az osztrákok délig a Ticinon vert 3 hid segélyével az egész hadsereget a Ticino és a Gravellone közti téren egyesítették, s déli 12 órakor a II. hadtest a mortarai úton előnyomúlt. A szárd csapatok visszavettettek, Cava megszállatott, a Mezzanacorte melletti Pó híd pedig elromboltatott. Ramorino ezáltal a főseregtől teljesen el volt vágva. Az est beálltával az első vonalban álló hadtestek közűl az I. a Ticino mellett Zerbolonál, a II. Gropellonál, a III. S. Spiritonál állott; második vonalban a IV. hadtest Cavanál, harmadikban a tartalék hadtest Páviánál maradt.

Károly Albert király az esti órákban értesűlt az osztrákok sikerűlt átkeléséről, minek folytán határozatba ment, hogy a két hadosztály a következő napon Novarára visszatér; a jobb oldal biztosítására az 1. hadosztály Mortarára vonúl, a második pedig Vigevanonál megmarad. Mindez *márczius 21-én* végrehajtatott azon változtatással, hogy az 1. hadosztály után még a Savoyai herczeg által vezetett tartalék hadosztály is Mortarába küldetett.

Radeczky e napon a menetet három oszlopban folytatta. A közép és egyszersmind főoszlopot, mely a mortarai útvonalon nyomúlt elő a II. III. és a tartalék hadtest képezte; a jobb oszlop, az I. hadtest, Vigevanora, a baloszlop, a IV. hadtest, S. Giorgiora irányíttatott.

E szerint az összeütközésnek két helyen kelle bekövetkezni: Mortaranál és Vigevanonál.

A mortarai ütközet.

1849 márczius 21-én (*43-ik melléklet*).

Durando hadosztálya még a délelőtti órákban érve Mortarára, a várostól délre fekvő halmokon, a gropelloi út mindkét oldalán foglalt állást; jobb szárnyát a Regina, bal szárnyát az Aosta dandár képezte, melyek azonban egy mély s csak egy helyen áthídalt árok által voltak elválasztva. A később érkezett tartalék hadosztály lépcső viszonyban a jobb szárny mögött állott, balról a városra, jobbról a Castel d'Agognára támaszkodva; ez viszont a Torrente Arbogna folyó által volt Durandó állásától elválasztva. Az olaszok fölállítása tehát igen kedvezőtlen volt, mert az egyes részek egymást csak a városon át támogathatták.

Délután 4 órakor ért az osztrák főoszlop élét képező II. hadtest ez állás elé, s d'Aspre Albrecht főherczegnek az élen menetelő hadosztályát azonnal támadásra rendelte.

A támadás 4 oszlopban hajtatott végre, melyek mindegyike néhány vadász zászlóaljból és egy-egy gyalogezredből állott; az oszlopokat *Weiler*, *Paumgarten*, *Benedek* és *Kollowrath* vezették.

A harcz ágyúzással kezdődött, mely este 6 óráig tartott; ekkor intéztetett a roham, mely a Regina dandárt oly erővel érte, hogy az csakhamar visszafordúlt, mire az egész hadosztály hátrálni volt kénytelen. A két közép oszlop, Paumgarten és Benedek, a futamodókat nyomban követték s a milánói kaput elfoglalták; d'Aspre az éjjeli öldöklő harczot kikerűlendő a harczot beszűntetni akarta, de *Benedek* oszlopa már a városba is benyomúlt s hatalmába ejtvén a vercelli-i kaput, magát itt a milánói kapu felé eltorlaszolta. Ekkor érkezett meg a tartalék hadosztály 4 zszlja,

Lamarmora tábornok által vezetve, mely erő ellen Benedek, kinek csapatai szétosztva voltak, csak két századot állíthatott volna, s tisztjei a csapatot már veszve hitték. De Benedek nem vesztette el lélekjelenlétét s a tízszerte erősebb ellenséget merész elhatározással *megadásra hívta föl*; s a sors kedvezett, mert míg az olaszok habozva állottak, hátukban Benedek oszlopainak egy zászlóalja jelent meg. Ez döntött; az olaszok fegyvereiket lerakták, Lamarmora maga elmenekült.

A Savoyai herczeg vezetett ugyan egy ezredet Durando segélyére, de a vercellii kaput már megszállva találva, a számos vízvonal miatt ide-oda menetelni kényszerült; ámde ez idő alatt az egész város az osztrákok hatalmába került, Durando csapatai pedig már teljes visszavonúlásban voltak Novara felé. A herczeg azután a Robbio és Vercelli felé vezető útakon vonúlt vissza.

A harcz este 9 órakor ért véget. A szárdok 2000 főt s 6 ágyút vesztettek; az osztrák veszteség 350 fő volt.

A vigevanoi ütközet.

A Bes tábornok által vezetett szárd 2-ik hadosztály csapatait a Vigevanotól dél felé vezető két úton állította föl. Ezek ellen támadtak d. u. 1 órakor az osztrák I. hadtest két oszlopának elővédjei; a baloszlop elővédje, Strassoldo, a szárd Casale dandárral Gambolonál halogató harczot folytatott, a jobb oszlopé ellenben, Schancz ezredes, a Rocca dandár ellen támadást intézett, annak S. Vittore mellett lévő állására. De a támadás rosszúl sikerült; Schancz visszavettetett s helyzete már veszélyes volt, midőn jobbra megjelent *Wohlgemuth* dandára, ki 20-án Magentáról Bereguardora vonúlt, a Ticinon átkelt s most ép jókor érkezett, hogy Schancz csapatait kimentse.

A szárdok nemcsak ez állásból, de a hátrább fekvő La Sforzesca melletti állásból is kivettetvén, Vigavanora vonúltak vissza.

Bárha Vigevanonál d. u. 5 órakor még a szárd 3. és 4. hadosztály is megérkezett, az olaszok támadásba nem mentek át, s az osztrák I. hadtest Gambolonál táborba szállott.

Márczius 21-én az osztrák főoszlop hadtestei a mortarai úton Mortara és Trumello közt, a jobb oszlop Gambolonál, a baloszlop S. Giorgionál éjjelezett.

Márczius 22-én a szárd fővezérlet, a Vigevanonál kezdetben tervezett fölvonúlás eszméjét elejtve, az összes rendelkezésre álló csapatokat Novarára rendelte, hol a döntő csatát elfogadni készült.

Az osztrák sereg előnyomúlását Novara felé folytatta.

E nap estején tehát a szárd sereg teljesen összpontosítva Novaránál állott; az osztrák hadtestek közül a II. és III. Vespolatera, a tartalék hadtest Mortarára, az I. Cilavegnára, a IV. Robbiora ért.

Márczius 23-án Radeczky az előnyomúlást ismét Novara felé szándékozott folytatni; de az érintkezést elvesztve, s a vett hírek által tévútra vezetve, az osztrák fővezérlet nem volt tisztában, vajjon a szárd sereget Novaránál vagy Vercellinél találja-e; a főhadiszálláson a nézetek szintén eltérők voltak, s midőn a II. hadtest lovassága 22-én délről azt jelentette, hogy Novarán csak csekély erők állanak, ellenben a Vercelli felé vezető úton nagy csapatmozgás észleltetett, az a nézet győzött, hogy a szárd sereg Vercellire s a Sesia mögé vonúlt.

Radeczky tehát úgy intézkedett, hogy Novarára csak a II. hadtest meneteljen, míg a IV., I. és III. Vercelli felé nyomúljon elő; a tartalék hadtest Mortaráról Vespolatera rendeltetett előre.

A 22-én délben tett jelentés valóban igaz volt, mert akkor még csak Durando hadosztályának egy része állott Novaránál; annak más része s a tartalék hadosztály a vercelli-i úton ekkor közeledett Novara felé (ez volt az észlelt mozgás); a 2. 3. és 4. hadosztály Vigevanoról s a Solaroli dandár Oleggioról pedig csak délután és az est folyamán érkeztek Novarára; ezeket pedig úgy látszik senki sem vette észre.

Az osztrák hadtestek tehát a kiadott intézkedések szerint indúlván meg, a Novaránál álló szárd fősereg ellen *egyedűl a II. hadtest* menetelt; a döntő csatát tehát e hadtest harcza vezette be.

A novarai csata.

1849 márczius 23-án (*44-ik melléklet*).

A szárd sereg a Novarától délre elterülő és előnyös fekvésű magaslaton foglalt állást; ennek legjelentékenyebb része a *La Bicocca* volt, mely a mortarai út fölött teljesen uralkodott. Ezt a 3. Perrone hadosztály foglalta el; mellette jobbra fejlődött a 2. Bes hadosztály, s a legszélső jobb szárnyon az Agogna folyóra támaszkodva az 1. Durando hadosztály. A Genuai herczeg hadosztálya lépcső viszonyban a balszárny mögött, S. Nazzaronál, a Savoyai herczeg hadosztálya, mint általános tartalék, Novaránál állott. A Solaroli dandár a milánói útat (Trecate felé) figyelte meg. Az arczvonalat bersaglieri zászlóaljak rajvonalai födözték.

Délelőtt 11 óra volt, midőn a II. hadtest éle, ismét Albrecht főherczeg hadosztálya, Olengo tájékán a bersaglierik vonalára bukkant. D'Aspre, ki az osztrák fővezérletet maga értesítette volt arról, hogy Novaránál csak csekély erők állanak, úgy vélte, miszerint ismét csak Durando hadosztályával lesz dolga, s ennek folytán csak Albrecht főherczeg hadosztályát, ennek is egyelőre csak egy dandárát a Kolowrath dandárt fejlődtette. A heves harcz azonban csakhamar arra kényszeríté, hogy az egész hadosztályt harczra fejlődtesse; a jobb szárnyat képező Kolowrath és Stadion dandárt most Albrecht főherczeg, a balszárnyat Kielmansegg vezényelte. A Schaffgotsche hadosztály azonban tovább is tartalékban maradt.

Déli 12 órakor, midőn az osztrák tűzvonal már az olasz főállás elé ért, a harcz megállapodott, s ekkor tudta meg d'Aspre, hogy előtte az *egész szárd fősereg*, közel 60,000 fő áll.

d'Aspre most sürgős jelentést küldött a fővezérhez, hogy őt a helyzetről fölvilágosítsa, egyszesmind pedig a IV. hadtest parancsnokát is fölhívta, miszerint ne Vercellire, hanem Novara felé meneteljen.

Radeczky azonban a jelentést intézkedéseivel már megelőzte, amennyiben a Novara felől hangzó erős ágyúdörgés következtében a III. hadtestet, a vercellii útról letérítve, Novara felé küldte, a tartalék hadtestet pedig utasította, hogy Vespolaten meg nem állapodva menetét folytassa; végre pedig a IV. és I. hadtesteket, hogy irányukat Novara felé vegyék. A IV. hadtest e parancsot ugyan, az átvivő tiszt eltévedése folytán, meg nem kapta, de a hadtest az ágyúzás, még inkább pedig d'Aspre fölhivása folytán már úgyis útban volt Novara felé.

A II. hadtest helyzete azonban mégis aggasztó volt, mert még a legközelebbi III. hadtest is csak több óra múlva jöhetett támogatására. A hadtest lassankint minden erejét harczba vetette, csakhogy állásait megtartsa; az első előtörést, melyet az olasz 3. hadosztály intézett, még csak visszavetette, de midőn a Genuai harczeg *d. u. 2 órakor* az osztrákok jobb oldalában egész Olengoig előnyomúlt, a II. hadtest a megveretés nyilvánvaló veszélyében forgott.

Különös szerencséjére azonban Chrzanovszki a Genuai herczeg helyzetét fölötte veszélyesnek tartotta s a győzelmes hadosztályt visszarendelte. A osztrákok ekkor újból előnyomúltak s d. u. 3 órakor heves küzdelem után még a Bicocca magaslatokat is hatalmukba ejték.

De evvel a hadtest az 5 óra hosszat tartó küzdelemben az erőmegfeszítés utólsó fokára jutott s teljesen kimerűlve állapodott meg; a legcsekélyebb előtörés az egész hadtestet visszavetheti. Ekkor érkezett meg a III. hadtest, melynek élhadosztálya azonnal a tűzvonalba sietett, hogy a II. hadtest már ingadozó csapatait támogassa; 2-ik hadosztálya pedig Olengonál tartalékba állott.

Ha a szárd fővezérlet eredeti szándékát, t. i. a II. hadtestnek Durando és a Savoyai herczeg által tervezett átkarolását, még most végrehajtja, még mindig győzhet. De mielőtt e mozdulat végrehajtásra kerűlhet vala, jelentést

kap Chrzanovszky, hogy Vercelli felől egy erős oszlop közeledik; a fővezér most a helyett, hogy a döntést még az ellenséges oszlop megérkezte előtt előidézni törekednék, védő rendszabályokhoz nyúl; a már támadni készülő Durandot visszatartja, a Savoyai herczeget pedig az Agogna vonalhoz rendeli. Évvel a harcz koczkája el volt vetve.

Délután 5 órakor a IV. hadtest átlépte az Agogna folyót s a Savoyai herczeg hadosztálya ellenében, a szárd sereg jobb oldalában, fejlődött.

Egy óra múlva, *este 6 órakor*, megérkezett a tartalék hadtest is, s Radeczky ekkor általános rohamot rendelt. A tartalék hadtest gránátos dandára a mortarai úton, a II. és III. hadtest csapatai tőle két oldalt indúltak rohamra s a szárdokat egyetlen lökemmel visszavetették Novarára; a szárd sereg teljes fölbomlásban ért Novarára.

Radeczky a harczot a sötétség beálltával megszűntette.

A csata az osztrákoknak 3000 főnyi veszteségbe került, melynek fele, 1500 fő, Albrecht főherczeg hadosztályára esett; az olaszok 2000 embert s 12 löveget vesztettek.

A novarai csata az egész hadjáratot eldöntötte; az olasz hadsereg fegyelme annyira fölbomlott, hogy a harczot többé folytatni nem lehetett.

Az éj folyamán *Károly Albert leköszönt*; a következő napon az új király *Victor Emanuel*, az eddigi Savoyai herczeg, az alkudozásokat jobb eredménynyel folytatta; az osztrák sereg bevonúlt Novarába *s márczius 26-án* megköttetett a fegyverszünet, mely egyszersmind az egész háborúnak véget vetett.

A mellék-műveletek közűl, melyek az osztrák uralomnak Lombardiában és Velenczében való helyreállítását czélozták, csak a bresciai lázadásnak Haynau által történt véres elfojtása és *Velencze ostroma* érdemelnek említést. Velencze csak augusztus 24-én kapitulált.

Eredmény.

Az olaszok egyesülésre való törekvése Radeczky győzelmei által egyidőre megakadályoztatott; Lombardia és Velencze továbbra is az osztrák uralom alatt maradtak.

Összegezés.

Az 1848/49. évi osztrák-olasz háborút Radeczky tábornagynak, ezen még a napoleoni háborúk iskolájából kikerült jeles hadvezérnek, kiváló hadműveletei teszik hadművészeti szempontból is érdekessé.

Aránylag csekély erő fölött rendelkezve, majd óvatos és tartózkodó, majd határozott és támadó magatartásával sikerül neki nemcsak az, hogy az osztrák sereget nagyobb veszteségektől megóvja, de utóbb még az ellenség leküzdése is, mígnem az olaszokat fényes győzelmei által szándékaik feladására kényszeríti, s így a monarchiának a két nagy és gazdag olasz tartomány birtokát továbbra is biztosítja.

Mindjárt első ténye, a visszavonúlás Milánóból az Etsch mögé, teljes mértékben megfelel az eszélyesség és óvatosság követelményeinek. Ha Radeczky Milánó lecsendesítését, illetőleg a mozgalom elfojtását kisérli meg, e törekvése erejének csekélységénél fogva bizonyára kudarczot vall. Helyzete Veronánál, melynek erődítményei oltalmat nyujtottak, s hol a II. hadtesttel egyesült, már kedvezőbbé vált, de óvatosságát még mindig megtartja, s csak akkor, midőn a Sta-Lucia melletti csata által erkölcsileg, a tartalék-hadtest beérkezésével pedig számbelileg is megerősödött, megy támadásba át.

A Mantuába véghezvitt oldalmenet az e nemű hadműveletek közt mintaszerű, bár teljes sikert nem aratott; a helyett Radeczky magát Vicenza bevételével kárpótolja.

A támadásba való második átmenetnél az osztrák sereg helyzete veszélyessé vált ugyan, de komoly veszély csak akkor fenyegeti vala, ha ugyanoly tevékeny, határozott, erejét együtt tartó s azt fölhasználni tudó ellenséggel lett volna dolga, mint ő maga volt; de így a megtámadott osztrák sereg vált végűl támadóvá, s a szárd sereg fölött Custozzánál kivívott diadal a kétségtelenűl jeles hadműveletek méltó befejezése volt.

Az 1849. évi hadjárat tervezése, bevezetése s az ellenséges fölállításnak Paviánál történt áttörése hadászati remek, ép úgy e műveletnek kiegészítése és betetőzése a szárd főerő ellen intézett harczászati támadással.

A szárd fősereg kedvező helyzetét, mint Custozzánál, itt sem tudta fölhasználni, s bár márczius 21-én Vigevanonál, 23-án pedig Novaránál, nagy túlerővel rendelkezett, mégis védő magatartásra szorítkozik s a fővezérlet e passivitása annyira megy, hogy még a Genuai herczeget is, ki támadásával az osztrák II. hadtestre már is veszélyessé vált, vissza tartja. Csak úgy történhetett, hogy d'Aspre hadteste teljes 5 órán át volt képes magát egy egész ellenséges sereg ellenében fenntartani.

Az 1849-iki hadjárat példát szolgáltat arra, mint lehet a fővezérlet genialitása, az alvezérek öntudatos közreműködése és jeles csapatok kitartása és hősiessége mellett rövid idő alatt is nagy eredményeket kivívni. Az 1849. márczius 20-ától 23-ig terjedő 4 nap az osztrák hadtörténelem legfényesebb lapjait tölti be.

VI. FEJEZET.

A MAGYAR FÜGGETLENSÉGI HARCZ 1848—1849-BEN.

Előzmények.

Általános helyzet, a háború okai. Magyarországnak függetlenségre és önkormányzatra való törekvései és az ország ügyeinek rendezése iránt táplált kívánságai az 1847-ik és 1848-ik évi országgyűlésen nyiltan és törvényes alakban kifejezésre jutván, V. Ferdinánd király a nemzet kívánalmait teljesítette.

A magyarok 1848 márczius havában Bécsbe indított küldöttsége a tervezett reformokra a király beleegyezését hozta Pozsonyba; a magyar felelős minisztérium gróf *Batthyány Lajos* elnöklete alatt megalakúlt s miután az *István* főherczeg nádor közbenjárására a király által megerősíttetett, a kormányzatot átvette; az országgyűlés Pestre költözött.

Az osztrák birodalom egységét fenntartani óhajtó osztrák absolut kormány azonban arra törekedett, hogy a Magyarországnak adott önállóságot megsemmisítse. E törekvésekből előbb a horvát, szerb és oláh nemzetiségeknek Magyarország és a magyar kormány elleni lázadása származott, majd később a nemzetiségek ellen nyílt háború következett be.

Az osztrák csapatok kezdetben a magyarokkal együtt küzdöttek a lázadó nemzetiségek ellen; de később Magyarország s Ausztria között szakadás állott be s egy nagy háború keletkezett, mely a monarchia népeit hosszantartó, véres küzdelembe sodorta.

Hadi események az osztrák támadás bekövetkeztéig.

A nemzetiségek közül a **szerbek** voltak az elsők, kik Magyarország ellen fegyvert ragadtak. A magyar kormány megkísérlette ugyan a békés kiegyenlítést, de mivel a szerbek erre avval feleltek, hogy az ország déli vidékeit dúlni kezdték, nem maradt egyéb hátra, mint a lázadást fegyveres erővel elnyomni.

Hrabovszki altábornagy, Pétervárad parancsnoka, mintegy 6000 fővel rendelkezett s ez erővel 1848 junius 12-én tüntető támadást intézett a szerbeknek a római sánczoknál és Karloczánál levő táborai ellen, mely azonban, kellő komolyság hiányában, eredménytelen maradt. A szerbek ezután még nagyobb buzgalommal szervezkedtek, s a szerb mozgalom vezetői, Stratimirovics, Knicsanin, Mayerhofer stb. julius elején már közel 30,000 főből álló sereget, mely 100 ágyúval rendelkezett, gyűjtöttek egybe.

A magyar kormány *Bechtold* altábornagy alatt mintegy 15,000 főt, 36 löveggel, állított most a szerbek ellen, de a vezénylő tábornokok csak kelletlenül fogtak mindenhez, s így julius 10-étől augusztus közepéig csak jelentőség nélküli apróbb csatározások folytak.

Ekkor a magyar kormány határozott támadást rendelt, annál is inkább, mert a magyar haderő az újonnan fölállított honvéd zászlóaljakkal együtt, most már majd 30,000 főre emelkedett.

Bechtold, a helyett hogy erejét egyesítve egy ponton döntő eredményre törekedett volna, egyidejű támadást intézett *augusztus 19-én* Földvár, Turia és *Szt. Tamás* ellen; ez utóbbi helyen egy oszlop be is nyomúlt a szerbek táborába, de a fővezér által nem támogattatván, ismét kivettetett. Bechtold ezután ismét tétlenségbe merűlt, s nemsokára le is köszönt.

Nagyobb sikert aratott *szeptember 2-án* a Becskerek közelében álló s *Kiss Ernő* ezredes által vezényelt különítmény: 15 zszlj, 6 lov. százd, 16 löveg, mely a szerbek *Perlasz* melletti táborát rohammal bevette, s azt a szerbek későbbi támadásai ellen is sikerrel megvédelmezte.

Horvátországban Jellacsics altábornagy báni méltóságába szeptember 4-én újból visszahelyeztetvén, miután az absolut kormány részéről fölhatalmazást nyert, *szeptember 11-én* egy 40,000 főnyi horvát sereg élén átlépte Magyarország határát.

A magyar országgyűlés julius 11-iki emlékezetes ülésén, Kossuth Lajos nagyszabású beszéde után lelkesűlten szavazott ugyan meg 200,000 újonczot, s a hadi költségekre 42 millió forintot, de egyelőre még e haderő 1-ső részlete: a tervezett 40,000 fő sem volt szervezve, s így Jellacsics seregével szemben egyelőre csak mintegy 6000 fő állott, előbb Ottinger, később *gróf Teleky Ádám* tábornok parancsnoksága alatt, ki ellenállást nem gyakorolhatván, a bán serege elől Székesfehérvárra vonúlt vissza.

Jellacsics a Balaton mindkét partján előnyomúlva főoszlopával *szeptember 20-án* Veszprémig, baloldali mellékoszlopával, melyet *Hartlieb* altábornagy vezényelt, Enyingig jutott; a jobb szárny oszlop *Roth* tábornok alatt, összeköttetését elveszítve, elmaradt. Országgyűlési végzés szerint az összes hadak főparancsnokságát *István főherczeg nádornak* kellett volna átvenni, ki el is indúlt a Jelacsicscsal szemben álló hadtesthez s a bánnal szeptember 21-én személyesen

kivánt értekezni; de ez végbe sem ment, s a nádor Bécsbe távozott, szeptember 25-én pedig a nádori méltóságról leköszönt. A hadtest parancsnokságát a lemondott Teleky helyett *Moga* altábornagy vette át. A bán két oszlopa most egyesülvén, szeptember 25-én Székesfehérvárra vonúlt, hol körülbelől 28,000 emberrel érkezett meg; a magyar hadtest egész *Pákozdig* és *Sukoróig* hátrált, itt azonban, részint mivel időközben Ivánka Imre nemzetőr dandárával s más csapatokkal 16,000 főre fölszaporodott, részint pedig mivel Moga altábornagy a kormány mellett megalakúlt *honvédelmi bizottmány* küldöttei által a visszavonúlás megszüntetésére s támadásra ösztönöztetett, a csata elfogadására határozá el magát.

A pákozdi (sukoroi, velenczei) csata

1848 szeptember 29-én.

A magyar hadtest a következő állást foglalta el:

Jobb szárnya *Milpökh* ezredes alatt a csalai szőllőkben, a pátkai mocsárra támaszkodva; a közép *Holtsche* tábornok alatt, a pesti úton Sukoronál, a balszárny *Répási* ezredes alatt tovább keletre, balszárnyával a velenczei tóra támaszkodva. A Velencze helység előtt álló tartalékot Gróf *Teleky Adám* tábornok vezényelte.

A horvát sereg, mely a megelőző éjjel Székesfehérvár és Pákozd között táborozott, a támadást reggel 6 órakor inditotta meg s Jellacsics szándéka az volt, hogy a magyar hadtestet a jobb szárny és középhad visszanyomásával, a velenczei tóba szorítsa. A magyar jobb szárny ellen intézett főtámadást *Hartlieb* altábornagy vezette; e hadosztály könnyű győzelemre számított s meg volt lepetve, mikor a 60-ik gyalog ezred itt első vonalban álló zászlóaljai részéről a leghevesebb ellenállásra talált. A támadás tehát fennakadt s Hartlieb csakhamar védekezésre szorúlt, mert Milpökh ezredes most maga ment támadásba át. Miután a támadás a közepen, hol Jellacsics személyesen vezényelt s a horvát

jobb szárnyon, a Kempen hadosztálynál, is sikertelen volt, a harcz déltájban az egész vonalon megállapodott.

Ez lett volna az alkalmas pillanat a magyar tartalék fölhasználására a jobb szárnyon; de bár ez meg nem történt, Jellacsics a harczot d. u. 2 órakor mégis beszüntette s Székesfehérvár felé visszavonúlt.

A győzelmes magyar hadtest csekély számánál fogva üldözésre nem gondolhatott, s az éjen át elfoglalt állásaiban táborozott.

A következő napon Jellacsics 3 napi fegverszünetet ajánlott, melyet Moga, ki erősbítéseket várt, el is fogadott s azután a Martonvásár melletti kedvező állásba vonúlt, a bán újabb támadását bevárandó.

A fegyverszünet tartama alatt mindkét félnek állásaiban kellett volna maradni.

De Jellacsics, ki még *szeptember 30-án* arról értesült, hogy közte és Roth tábornok hadosztálya közt magyar csapatok állanak, s így ez oszlop csatlakozására nem igen számíthat, a Pest ellen való hadműveletet föladva *visszavonúlásra* határozá el magát, melyet Ausztriába szándékozott végrehajtani.

Ez a fegyverszüneti szerződés ellenére még október 1-én megkezdett, s október 3-án, midőn Moga Mártonvásárnál új ellenállásra készült, a horvát sereg már *Győrben* volt, *október 6-án* pedig, miután Komárom várába Majthényi alezredes be nem bocsátotta, Magyar-Óvárnál osztrák területre lépett.

Még nagyobb baj érte *Roth* hadosztályát. Ez Pécsről Ozorán át Székesfehérvárra igyekezett, hogy Jellacsics seregével egyesüljön. Moga az egyesülés megakadályozásával előbb a Hunyady csapattal Cseppel szigetén időző *Görgey Arthúr* őrnagyot, majd október 3-án *Perczel Mór* volt képviselőt s ezredest bízta meg. Bárha Perczel csak 4000 emberrel rendelkezett, de segíttetett a tolnai és baranyai fölkelők által is, kik Roth egy lőszer szállítmányát szeptember 28-án elfogták, további előnyomulásánál pedig visszavonúló vonalát elállták.

Október 5-én elfogta Görgey a Roth hadosztály előrédét Bárándnál, mire Roth Perczeltől szabad visszavonúlást kért, midőn pedig ez megtagadtatott, az éj folyamán s a következő napon *Ozorára* vonúlt vissza. De a fölkelők fölszedték a Sió hidjait s megszállták az ozorai magaslatokat, minek folytán Roth tovább nem mehetett.

Október 7-én arczban és baloldalában Perczel, jobb oldalában Görgey csapataival, hátában a fölkelőkkel körűlfogva, Roth tábornok a magyarok előtt fegyvereit harcz nélkűl letette.

Roth és Philippovics tábornokok, 57 tiszt, 6000 ember és 12 löveg ejtetett ez alkalommal hadi fogságba.

Moga tábornok, bár Jellacsics visszavonúlásáról tudomást nyert, továbbra is mártonvásári állásában maradt, s onnét csak akkor mozdúlt ki, midőn erre az ország kormányát átvevő *honvédelmi bizottmány* elnöke: *Kossuth Lajos* által ösztönöztetett. A magyar hadtest az ország határát képező Lajtha folyóig nyomúlt elő, hol ismét megállapodván, kordonszerű fölállítást vett.

A bécsi kormány Jelacsicsot útban vélvén Pest felé, még szeptember végén gróf Lamberg altábornagyot, mint teljhatalmú főparancsnokot küldte Pestre, hogy az országgyűlést feloszlassa, egyidejűleg pedig intézkedett Jelacsics seregének megerősítése iránt. De Lamberg szeptember 28-án a budapesti lánczhídon a népdüh áldozata lett, a második intézkedés pedig az október 6-iki bécsi forradalmat idézte elő, a mennyiben a bécsi nép a Magyarország ellen rendelt csapatokat visszatartotta; a rendelkező *Latour* hadügyminiszter itt hasonló sorsra jutott, mint Lamberg Pesten.

Ez események folytán Jelacsics a kevésbbé harczképes horvát fölkelőket elbocsájtva, serege javával, mintegy 17,000 fővel Bécs ellen menetelt s a birodalmi székvárost, honnét az udvar Olmützbe menekűlt, Auersperg altábornagygyal együtt körűlzárolta. Ugyancsak Bécs felé menetelt Windischgrätz tábornagy, prágai főhadparancsnok is a csehországi csapatokkal.

Bárha a Bécs körűli osztrák csapatok ezek szerint folyton szaporodtak, a honvédelmi bizottmány mégis úgy

vélte, hogy a Moga alatt álló magyar hadtestnek kísérletet kellene tennie Bécs fölmentésére.

Moga és tisztikara azonban habozott, mert e czélból osztrák terűletre kell vala lépni s a harcz most már nem a zendülő horvát bán serege, hanem osztrák császári sereg ellen vívatnék.

Végre a sereg október 17-én átkelt a Lajthán, de csak hogy néhány nap múlva ismét visszatérjen. Midőn azonban október 23-án Kossuth Lajos 12,000 főnyi — igaz nagyobbára újoncz — csapattal a magyar táborba érkezett, Windischgrätz herczeg pedig, ki a magyar királyi seregben törvényes alapon küzdő csapatokat lázadóknak nevezte, a tiszteket agyonlövéssel fenyegette, a főhadiszállásra küldött követet (Ivánka Imrét) pedig letartóztatta: a támadó előnyomúlás Görgey ezredes ellenkező véleménye daczára határozatba ment.

Moga hadserege most 26,000 főből állott, közte 4000 lovas és 88 löveg. Az egész seregben 16,000 fő volt kiképzett, 10,000 a kiképzetlen elem, ez utóbbiak közt 3000 kaszás.

A beosztás a következő volt: elővéd *Görgey*, jobb szárny *Bárczay*, közép *Lázár*, balszárny *Répásy*, a tartalék *Karger* ezredesek alatt.

A sereg *október 28-án* három oszlopban kelt át a Lajthán s e napon a Fischa patakig hatolt előre. Az összeütközés Schwechatnál volt valószínű.

Windischgrätz Bécs alatt közel 70—80,000 fővel s 200 löveggel rendelkezett s igy a főváros ostromának fentartása mellett is számra túlnyomó erőt állíthatott a magyar hadtest ellen, mi meg is történt.

A schwechati csata.

1848 október 30-án.

Midőn a magyar hadtest *október 30-á*a *Schwechat* vonal ellen előnyomúlt, az osztrák sereget már fölállításban találta; balszárnyával Mannswörthnél a Dunára támasz

kodva, a jobb szárnynyal, mely nagy lovas tömegekből állott, Zwölfaxingnál; a tartalék Schwechatnál.

A küzdelem a Bárczay dandárnak Mannswörth ellen intézett támadásával indúlt meg, mely azoban — daczára *Guyon* vakmerő rohamainak — sikerre nem vezetett, mert a harczot vezető *Jellacsics* e szárnyát folyton újabb csapatokkal erősítette. A középen Görgey és Lázár álló harczot folytattak, az elkésett Répássy dandár beérkeztét megvárandó. Ez idő alatt Jellacsics nagy tűzér tömeget vont össze Schwechat előtt, melynek találó lövedékei a Lázár dandárt csakhamar tölbomlasztották. A nagyobbára nemzetőrökből álló dandár futni kezdett s magával vonta Görgey csapatait is, bár Görgey e futás megakadályozására minden lehetőt elkövetett.

Ezután a magyar jobb szárny sem volt többé tartható.

Délután 2 órakor az egész magyar hadtest rendetlen futásban volt; szerencsére Jellacsics, daczára nagyszámú lovasságának nem üldözött, s igy a magyar hadtest akadálytalanúl jutott a Lajtháig.

A következő napon, október 31-én Bécs kapitulált, Moga pedig leköszönt.

Az ezentúl *felső dunai hadseregnek* nevezett hadtest parancsnokságát *Görgey Arthur* ezredes vette át s vele Pozsonyra vonúlt, hogy azt ujjászervezze s hadműveletekre képessé tegye. Az osztrák hadsereg parancsnoka szintén serege szervezésén fáradozott s egyelőre csak kiáltványokkal működött, melyekkel leginkább a magyar hadseregben szolgáló volt osztrák tisztekre kívánt hatni.

A hadműveletek deczember közepéig szüneteltek.

A felső dunai hadsereg baloldalában s azt födözendő, *Perczel* benyomúlt a Muraközbe; jobb oldalában, miután *Simunics* osztrák tábornok Gácsországból jött különítménye az ellene küldött *Guyon* közeledtére Morvaországba vonúlt, *Beniczky* és *Querlonde* visszaverték s az országból kiűzték ama cseh-tót lázadókat, kik *Hurbán* által vezettettek. A magyar csapatok megszállották az északi szorosokat.

A déli hadszínhelyen a helyzet október havában megvál-

tozott az által, hogy Temesvár és Arad parancsnokai most már nyíltan a szerbek mellé állottak; az osztrák csapatok *Rukavina* altábornagy, a szerbek *Rajacsics*, *Stratimirovics* és *Supplikácz* alatt összesen mintegy 40,000 főnyi sereget alkottak. Az aradi (Berger altábornagy) és temesvári (Rukavina altábornagy) osztrák helyőrségek és a szerbek főállásai ellenében két magyar hadtest állott: *Kiss Ernő* hadteste, a *Vetter* és *Damjanics* hadosztályokkal, *Nagy-Sándor* és *Máriásy* dandáraival, összesen 22,000 főt, *Bakonyi* hadteste a *Lenkey*, *Eszterházy* és *Szabó* hadosztályokkal 15,000 főt számlált.

Az itt lefolyt küzdelmekből kiemelendők: *Damjanics* győzelme november 7-én *Strázsánál*, az *Ördöghíd* elfoglalása november 30-án *Maderspach* által, *Alibunár* bevétele december 12-én, a *jankováczi* ütközet és *Tomassovácz* bevétele december 13-án és 14-én, mely harczokban leginkább Damjanics tűnt ki.

Aradot *Máriásy* dandára körűlzárolta, sőt december 3-án rajtaütés által majd hatalmába kerítette, midőn a terv csapatainak időelőtti harczkiáltásai által elárúltatott. A vár különben csak Rukavina támogatásával, ki a helyet élelemmel s lőszerrel többször ellátta, volt tartható. Temesvár erős helyőrsége ellen Nagy Sándor alig tehetett valamit.

Erdélyben az oláhok lázadása, melyet különösen *Urbán* alezredes szított, október közepén szintén nagy mérveket öltött, annál inkább, mert azt *Puchner* altábornagy erdélyi főhadparancsnok is támogatta.

Baldácsy ezredes csekély erejével mitsem volt képes tenni; bár a *székelyek* önként fölkelve egy 10,000 főt meghaladó sereget szerveztek, mely parancsnokául *Sombori* ezredest választotta, mindez nem gátolhatta a borzasztó vérengzést, melyet a *Janku* és társai által vezetett oláh lázadók október 18-án, 22-én és 23-án *Zalatnán*, *Enyeden* s más helyeken véghez vittek.

A székely sereg *Urbán* oszlopát s a vele szövetkezett oláhokat három ütközetben október 29-én, 31-én és november 1-én *Szászrégen* környékén megverte ugyan, de november 5-én *Marosvásárhelynél* Puchner csapatai ellenében vereséget

szenvedett s azután föloszlott. Mivel pedig Baldácsy november 13-án *Szamosújvárnál* szintén megveretett, egész Erdély Puchner kezeibe került. A magyar sereg maradványait Czetz őrnagy a Csucsa szorosnál gyűjtötte egybe.

Windischgrätz támadó hadjárata.

Általános helyzet. Az 1848. évi deczember hava közepéig a helyzet egészen tisztába jött s röviden a következő:

Az osztrák kormány a hatalmat teljesen kezében tartotta; felbátorítva az Olaszországban kivívott sikerek és azon körülmény által, hogy a forradalmi mozgalmak most már egész Európában részint elfojtattak, részint önmaguktól megszüntek, elérkezettnek látta az időt arra, hogy az V. Ferdinánd király által a magyaroknak adott alkotmányt visszavonva, a birodalom egységét ismét helyreállítsa s Magyarországot kivívott önállóságától fegyveres erővel megfossza.

Magyarország az eddigi eseményekből belátta, hogy a nemzetiségek egyidejű föllázadása nem egyszerű véletlen, hanem az absolut kormány azon czélból megindított actiója, hogy az önálló kormányzatot Magyarországon lehetetlenné tegye; mivel pedig ez a magyarok nem várt ellenállása folytán nem sikerült, Magyarország el lehetett készülve arra, hogy az absolut kormány a régi viszonyok helyreállítását erőszakkal is megkísérlendi. A nemzet kormányának és képviseletének tehát választania kellett a törvényes úton szerzett jogokról való lemondás és Magyarország önállóságának és függetlenségének fegyveres erővel való megvédelmezése közt. Magyarország az utóbbit választotta s így a küzdelem elkerülhetlenné vált.

Erőviszonyok. A Magyarország elleni hadjáratra alkalmazható *osztrák* erők egész összege mintegy 150,000 főre tehető, melybe azonban a horvát és szerb fölkelés rendezett csapatai beleértendők.

A seregek összeállítása és deczember közepén elfoglalt helyzete a következő:

Fővezér: Windischgrätz Alfréd herczeg, tábornagy.

1. *Főssereg*, a fővezér személyes vezetése alatt, Bécs körül összpontosítva; ereje mintegy 52,000 fő, közte 6200 lovas és 112 löveg.

Tagozása:

I. hadtest, *Jellacsics* altábornagy, bán; *Kempen* hadosztály a Grammont és Neustädter, *Hartlieb* hadosztály a Karger, Kriegern és Ottinger dandárokkal.

II. hadtest, *Wrbna* altábornagy; *Csorics* hadosztálya Wys és Jablonovszky, *Ramberg* hadosztálya, a Colloredo és Lederer dandárokkal.

Tartalék (később III.) hadtest, *Serbelloni* altábornagy; *Schwarzenberg* hadosztály, a Schütte és Liebler, *Lichtenstein* hadosztály, a Parrot és Bellegarde dandárokkal.

2. *Tartalék hadsereg*, Bécsben; parancsnoka *Welden* táborszernagy; ereje 20,000 fő, két hadosztály mindegyik 2 dandárral.

3. *Simunics* altábornagy hadosztálya Gödingnél; ereje 5000 fő.

4. *Frischeisen* alezredes oszlopa a Jablunkau szorosnál; ereje 1000 fő.

5. *Nugent* táborszernagy steyer hadteste a Muraközben; ereje 8000 fő.

6. *Schlick* altábornagy galicziai hadteste a Dukla szorosnál; ereje 8000 fő.

7. Az *erdélyi* hadtest Puchner altábornagy alatt, zömével Kolozsvárnál; ereje 17,000 fő.

8. A *bács-bánáti* hadsereg *Rukavina* altábornagy osztrák, *Stratimirovics* és *Supplikácz* szerb parancsnokok alatt.

A *magyar* erők nagy része még szervezés alatt volt; a régi osztrák sereg magyar ezredeiből mintegy 16,000 fő gyalogság s mintegy 9000 lovas állott a magyar kormány rendelkezésére; a honvéd zászlóaljak szervezése ekkor már igen jól haladt, s a már fennálló 35 zászlóaljat az év végéig még további 25 követte a csatatérre.

Az egész magyar hadsereg, a használható nemzetőrséggel és fölkelő csapatokkal, deczember közepén mintegy 100,000 főre tehető, közte 10,000 lovas és 250 löveg.

Tagozása és elhelyezése ez időpontban a következő volt:

1. *Felső-dunai* hadsereg, *Görgey Arthur* tábornok parancsnoksága alatt, 8 dandárba és több különítménybe tagozva; zömével Pozsonynál állott, különítményekkel az osztrák határig; ereje 30,000 fő. Részletesen e sereg fölállítása a következő volt:

Főhadiszállás Pozsony; itt állott a *Kosztolányi*, *Aulich* és *Báricz* dandár; ez utóbbi a jobbparti hídfőben; a jobb oldalban kikülönítve az *Ordódy* dandár a morva Nádasszoros mögött; balra állottak: *Görgey Kornél* dandára Köpcsénynél, *Szegedi* dandára Gáthinál, *Zichy* dandára Pándorf- és Ujfalunál, *Karger* dandára Nezsidernél. A legszélső balszárnyat *Sréter* Sopronyban álló különítménye képezte.

2. A *vágvölgyi* dandár *Beniczky* alatt 3000 fő, az északi szorosok védelmére.

3. A *felső-magyarországi* hadtest *Pulszky* Sándor alezredes alatt Kassánál; ereje 7000 fő.

4. Az *aradi* hadtest *Máriássy* József alezredes alatt, Arad körűlzárolására; ereje 6000 fő.

5. A *bánsági* hadtest *Kiss Ernő* ezredes alatt; ereje 12,000 fő.

6. A *bácskai* hadtest Eszterházy és Vécsey ezredesek alatt; ereje 6000 fő.

7. Az *eszéki* hadosztály *Batthyány* és *Földváry* alezredesek alatt; ereje 4000 fő.

8. A *muraközi* hadtest *Perczel* Mór tábornok alatt; ereje 6000 fő.

9. Az *erdélyi* hadtest *Czecz* alezredes alatt; ereje 10,000 fő. Végre

10. Komárom, Pétervárad, Lipótvár és Munkács helyőrsége; 12,000 fő.

Az erők ez elosztása nem volt tervszerű, hanem a viszonyokból önként fejlődött azáltal, hogy a magyar kormány mindazon irányokban, melyekről veszély fenyegetett, megfelelő erejű seregrészeket előretolni igyekezett. Így történt, hogy lassankint minden osztrák csoporttal egy-egy magyar csoport állott szemben s a főerők is ugyanegy irányba jutottak.

Hadműveleti tervek. Windischgrätz herczeg a magyar haderők ellenálló képességében, különösen a schwechati csata után, igen keveset bízott; ő úgy vélte, hogy az osztrák seregek és oszlopok előnyomúlását mi sem képes föltartóztatni s erre alapította hadműveleti tervét is.

Ez abból állott, hogy az összes osztrák seregek és oszlopok, azon helyekről, melyeket ép elfoglalnak, *központiasan Pest felé nyomúljon elő.*

Ez előnyomúlás közben, úgy remélte az osztrák fővezér, a magyar csapatok a szenvedett vereségek következtében szétbomlanak, s a mi még Pestig szoríttatik, itt könnyen meg lesz semmisíthető. Pest elfoglalásával kezeibe jut a forradalom központja is, minek folytán a további törekvés még csak az lesz, hogy a magyar haderő maradványai szétűzessenek, s új csapatok keletkezése meggátoltassék.

A *magyar* haderőnél sem azok összeségére, sem az egyes hadseregek és seregrészek számára előre megfontolt hadműveleti terv nem volt, ha csak nem a tiszta védelem, lépésről-lépésre végrehajtandó visszavonúlással.

Erre mutat a felső-dunai hadtest magatartása, melynek parancsnoka, Görgey tábornok, előbb Győrnél, azután a Vértes hegységben szándékozott ellenállást gyakorolni. Komáromot, mint hadászati támpontot, sem Görgey, sem a honvédelmi bizottmány, mely befolyását a hadműveletek vezetésére is érvényesítette, figyelembe nem vették.

A hadműveletek lefolyása. Az osztrák oszlopok előnyomúlására határidőül *deczember 16-ika* volt kitűzve; a főseregelőnyomúlását azonban Simunics támadásának meg kellett előzni.

Ez meg is történt; *Simunics* megtámadta *deczember 14-én* a nádasi szorost s Ordódy dandárát visszaverte. Görgey erre *Guyont* küldte segítségére, ki Ordódyval együtt *deczember 16-án* Nagyszombatnál új ellenállást kisérlett meg, de siker nélkül.

Az **osztrák főssereg** az I. és a tartalék hadtesttel a Duna jobb, a II. hadtesttel annak balpartján nyomúlt elő. Ez előnyomúlás *deczember 16-án* a *Pándorf* melletti ütkö-

zetre vezetett, melyben a Zichy dandár a Schwarzenberg-hadosztály által visszaveretett. Karger dandára és Kmetty lovassága pedig a Hanság felé szoríttatott.

Erre az egész magyar sereg *Győrre* vonúlt vissza, hová 19-én érkezett meg. Windischgrätz ekkor a II. hadtestet is a Duna jobb partjára vonta át.

Görgey nem szándékozott Győrnél, melyet védelemre alkalmasnak nem talált, ellenállást gyakorolni; de Kossuth kivánatára s mivel az osztrák sereg nem támadott, mégis *deczember 27-ikig* maradt ez állásban, a mikor is — az osztrák sereget fejlődésre bírván — a pesti úton *Bábolna* felé visszavonúlt. Itt az osztrák Ottinger lovas dandára megtámadta Görgey elkésett utóvédét, minek folytán heves küzdelem fejlődött ki, mely a magyar hátvédnek közel 1000 emberébe került.

Deczember 28-án este a felső-dunai hadsereg a Vértes hegységbe ért, hol *Felső-Gallánál* állást kelle foglalnia, s Perczel csatlakozásra utasított hadtestét bevárnia. Bár Görgey ez állást ép oly kevéssé találta alkalmasnak, mint a győrit, egyelőre megállapodott.

Perczel Mór ezalatt, miután Görgey seregéhez sem Pozsonynál, sem Győrnél nem csatlakozhatott, Kisbérnek tartott, *deczember 29-én* pedig Moórra ment. Miután az osztrák sereg a II. és a tartalék hadtesttel Görgey visszavonulását követte, az I. hadtesttel pedig Kisbér, Moór és Martonvásár felé tartott, Perczelnek az osztrák I. hadtesttel össze kelle ütköznie.

A moóri csata.

1848 deczember 30-án.

Perczel tábornok Moórnál 6300 fővel rendelkezett, közte 700 lovassal és 24 löveggel. Jellacsics a Grammont elővéd dandárral reggel 5 órakor indúlt el Kisbérről; nyomban követte a dandárt a Hartlieb hadosztály és Ottinger lovas dandára.

Midőn az osztrák csapatok, a Grammont dandárnak az erdőben elhelyezett tűzvonala által födve fölfejlődtek, a támadás délelőtt 10 órakor megindúlt.

A harcz rövid ideig tartott s Perczel kénytelen volt hátrálni, mely azután, bár a veszteség csak 1500 fő volt, majd teljes föloszlásba ment át.

Görgey föl akarta ugyan venni Perczel hadtestét, de látva a föloszlást, erről lemondott, s a honvédelmi bizottmány rendeletét követve Budapest felé vonúlt, hogy a főváros védelmére ütközetet koczkáztasson.

De erre a dolog nem kerűlt. Az *1849. január 2-án* Pesten tartott hadi tanácsban elhatároztatott, hogy a főváros — honnét az országgyűlés már január 1-én Debreczenbe vonúlt — feladassék; Windischgrätz seregével csak Perczel maradjon szemben, Görgey pedig 16,000 főnyi edzett csapattal Váczon és Nyitrán át a Simunics által ostromolt Lipótvár fölmentésére indúljon.

Windischgrätz tehát Buda előtt ellenállásra nem talált, *s a fővárost 1849. január 5-én megszállotta.*

Az **osztrák mellék oszlopok** működése a következő volt:

Simunics a nagyszombati ütközet után nem csatlakozott az osztrák főserég előnyomúlásához, hanem a magyar kézben lévő Lipótvárat fogta ostrom alá.

Frischeisen oszlopa benyomúlt ugyan az országba, de a fölkelés visszatérésre bírta; a morvaországi hadparancsnok most Götz tábornok alatt egy nagyobb különítményt állított össze s azt újból betörésre utalta.

Schlick hadteste, mely a Fiedler, Pergen és Deym dandárokból állott, a Dukla szoroson még *deczember 6-án* átkelt s Eperjes felé vonúlt előre. A vele szemben álló *Pulszky Sándor* alezredes Eperjest feladva, 7000 főnyi, nagyobbrészt nemzetőrökből s kaszás fölkelőkből álló hadtestével, a *Budamér* melletti állásba vonúlt vissza. Schlick ez állást *deczember 11-én* támadta meg, s a magyar fölállítás balszárnyát átkarolva, Pulszky hadtestét csakhamar visszavonúlásra bírta. Az üldözést *Dvorniczky* lengyel legiója

tartóztatta föl. A magyar hadtest 200 főt vesztett s Miskolczra vonúlt vissza; Schlick délután 5 órakor bevonúlt Kassára s azt megszállta.

Schlick deczember 26-ig maradt Kassán s csak akkor indúlt tovább, hogy Windischgrätz főseregéhez csatlakozzék.

A magyar kormány ez idő alatt Mészáros hadügyministert rendelte ki Schlick visszavetésére, a hadtest létszámát egyidejűleg 15,000 főre emelvén, mely létszámban 1500 lovas és 28 löveg volt.

Schlick előnyomúlása közben deczember 28-án Szikszónál talált Mészáros hadtestére s részint jobb állás választása végett, részint mert *Kassa* mögött fölkelő csapatok jelentkeztek, Kassára visszavonúlt.

Mészáros most Kassa ellen menetelt. Itt, a várostól délre, ment végbe *1849. január 4-én* a 2-ik csata, mely azonban az 1-sőnél nem volt szerencsésebb. Mészáros hadteste a lövegtüzet ki nem állva szétfutott, 600 foglyot s 16 löveget hagyva az osztrákok kezei között. A hadtest maradványai Miskolczra menekűltek.

Erdélyben Puchner altábornagy, bár majd 17,000 ember fölött rendelkezett, a Nagyvárad felé tervezett előnyomúlással folyton késett, mígnem *Bem József* tábornoknak a magyar hadtesthez való megérkezésével a kezdeményezés kezeiből kiragadtatott.

Bem *deczember 16-án* érkezett a hadtest főhadiszállására, Szilágy-Somlyóra; a 12,000 főre menő, 1200 lovassal és 24 löveggel rendelkező magyar hadtest jobb szárnya *Riczkó* alatt a csucsai szorosban, közepe *Czecz* alatt Zilahnál és Zsibónál, balszárnya *Zsurmay* alatt Nagy-Bányánál állott.

Bem e három irányból központiasan Kolozsvár felé szándékozott előnyomúlni. Ugyanekkor készűlt Puchner is a csucsai szoros megtámadására, még pedig olykép, hogy a szorost *Wardener* tábornok arczban támadja meg, míg *Urbán* annak jobb oldalába nyomúljon. A támadást *deczember 18-án* Urbán kezdte meg, de Riczkó által visszavettetett. Ugyanígy járt Wardener *deczember 19-én* a Csucsa ellen intézett főtámadással, mire Bánffy-Hunyadra vonúlt vissza; a

Zsibónál fölállított oláhok ugyane napon teljesen szétverettek.

Bem támadása most már akadálytalanúl végbemehetett, s a magyar hadtest *deczember 26-án Kolozsvárott egyesült.* A Wardenertől elvágott Urbán éjjel és kerülő útakon menekűlt Bethlenre, hol a Deésről visszavetett Jablonszkyval egyesült.

Bem, miután Szamosújvár és Deés megszállása által hátát biztosította, Besztercze felé indúlt s a *Bethlennél* álló Jablonszkyt és Urbánt *deczember 29-én* megverve, előbbit Beszterczén, utóbbit Naszódon át *Bukovinába szorította ki.*

Erdély északi része tehát ismét a magyarok kezében volt.

Hadműveletek a kápolnai csatáig.

Erőviszonyok. Az *osztrák* seregnél nagyobb változások nem állottak be, s csupán azt kell fölemlítenünk, hogy Windischgrätz serege a Ramberg hadosztálynak Komárom előtt való visszahagyásával s más kikülönítések, valamint a veszteségek következtében felére olvadt le, s a Bécsben Welden alatt álló tartalék seregből csak lassan pótoltatott.

A *magyar* sereg létszáma folyton növekedett s az új alakulások napról-napra hasznavehetőbbekké váltak.

Bárha egységes fővezérlet még mindig hiányzott, s ennek helyét a honvédelmi bizottmány nem épen tökéletesen pótolta, a hadsereg mégis január 1-ső napjaiban hadtestekbe szerveztetett.

Ez új hadtestbeosztás a következő volt:

1. *Klapka*, a felső Tiszánál, ugyanaz, mely Mészáros alatt Schlick ellen működött.
2. *Perczel*, a közép Tiszánál, részben a felsődunai hadseregből szervezve.
3. *Damjanics*, a szerb hadszínhelyről elvont részek.
4. *Hadik*, az ugyanott visszamaradó részek.
5. *Gál*, az Aradot körűlzárva tartó csapatok.
6. *Bem*, az erdélyi hadtest.

7. *Görgey*, a volt felsődunai hadsereg.
8. *Majthényi*, Komárom helyőrsége.

Görgey hadteste a parancsnok által Váczon 4 hadosztályra: *Aulich*, *Kmety*, *Piller* és *Guyon*, továbbá *Simonyi* különítményére osztatott; ereje 15 zászlóalj, 23 lovas század és 72 löveg, összesen 16,000 fő volt.

Hadműveleti tervek. A *magyarok* részéről a január 2-án megtartott haditanács, mint említettük, Görgeynek Lipótvár elleni előnyomúlását, Perczel hadtestének pedig a Tisza mögé vonúlását állapította meg.

Az *osztrák* fővezér kezdetben tervtelenül állott, midőn pedig a magyar sereg két részre oszlásáról értesült, Görgey üldözését határozta el.

A hadműveletek lefolyása. Görgey hadteste *január 6-án* ért Váczra s miután hadtestét a jelzett módon újra szervezte, tovább menetelt Nyitra felé.

Január 11-én Aulich alatt álló elővéde *Verebélynél*, Guyon által vezetett utóvédje pedig *Ipolyságnál* egyszerre támadtatott meg. Előtte ugyanis Simunics csapatai voltak, melyek az ostromot födözték, hátában pedig *Csorics* hadosztálya, melyet Windischgrätz a magyarok üldözésére küldött.

Görgey, miután küldetésének czélját — hogy t. i. Windischgrätz figyelmét a Tisza vidékéről, hol az I., II. és III. hadtestből egy új hadsereg alakítása volt folyamatban, elvonja, Simunicsot pedig Lipótvár ostromának fölhagyására bírja — *már is elérte*, a *bányavárosokba* vonúlt, hogy szükségleteit födözze, hadtestét kiegészítse s annak szervezetét megszilárdítsa. Ezt annál könnyebben tehette, mert bár minden oldalról osztrák csapatokkal volt körűlvéve, ezek kevés tevékenységet fejtettek ki.

Csorics csak *január 21-én* támadta meg újra Görgey utóvédét *Szélaknánál*, 22-én pedig *Selmecznél*. Guyon hadosztálya mindkét esetben visszavettetett ugyan, de ez nagyobb következményeket maga után nem vont. Görgey hadtestét *január 25-én* Beszterczebányánál újból összegyűjtvén, megindúlt a Szepességbe, hogy a hadügyminiszter rendeletéhez képest a Schlickkel szemben álló *Klapka hadtestéhez csatlakozzék.*

Windischgrätz ez idő alatt, miután Schlick kérelmére 4000 főt ennek megerősítésére küldött, *Szolnoknál* álló elővéde pedig, az Ottinger lovas dandár, Perczel által *január 22-én* megveretett és Czeglédre visszavettetett, Csorics hadosztályát az üldözésről visszarendelte. Görgeyt tehát csak Götz dandára követte a Szepességbe.

Mielőtt még Schlick az erősítést megkapta, újból előnyomúlt, de Klapka az ellene *január 22-én* intézett támadást *Tokajnál* visszaverte, midőn pedig Schlick az erősbítések megérkeztével január 31-én második támadást intézni akart, Klapka ez elől ügyesen a Tisza mögé vonúlt.

Schlick Klapkát a Tisza mögé annál kevésbé követhette, mert híreket kapott, hogy Görgey hátában áll, Kassa födözésére pedig csak a Deym dandár maradt vissza.

Ennek Lőcsénél álló elővédébe ütközött Görgey, midőn Kassa felé tovább előnyomúlni szándékozott.

Görgey a Branyiszkó szorosban állást foglalt Deym dandárt kikerűlhette volna ugyan, de ekkor Götznek Schlick hadtestéhez való csatlakozását segíti elő; elhatározta tehát, hogy *a Branyiszkó szorost* megtámadja.

Február 5-én kora reggel indúlt meg *Guyon* hadosztálya ez emlékezetes támadásra s délelőtt 9 órakor hajtotta azt halált megvető bátorsággal végre. A roham sikerűlt, Deym dandára Eperjes felé visszavettetett.

A következő napon Görgey Eperjesre ment, a Tisza mellől visszasietö Schlick pedig hadtestét a *budaméri* állásban vonta össze. A mérkőzés azonban elmaradt, mert Schlick arról értesűlt, hogy Klapka újra előnyomúl s elővéde már Forrónál áll; az osztrák vezér ennélfogva két tűz közé jutni nem akarván: Tornán és Rimaszombaton át Losoncz felé vonúlt, hogy Windischgrätz seregéhez csatlakozzék.

Görgey és Klapka hadtestei ennek folytán február 10-én akadálytalanúl egyesűltek.

Hogy Schlick veszélyes helyzetéből oly könnyen kimenekűlt, annak oka egyrészt Görgey bizonytalansága, másrészt az újonnan kinevezett fővezér *Dembinszki* azon rendelkezése volt, hogy Klapka hadtestéből a Kazinczy és Máriássy had-

osztályokat Miskolczra vonta, s igy Klapka az egyetlen Dessewffy hadosztálylyal Schlicket meg nem támadhatta.

Dembinszki tett ugyan *február 14-én* kisérletet Schlick megtámadására s e végből *Putnokig* utána ment, de ez csak jelentéktelen utóvédharczra vezetett.

Kossuth sürgetésére Dembinszki döntő támadást tervezett az osztrák fősereg ellen.

Ennek zöme még mindég Pestnél, Jellacsics hadteste Szolnoknál állott, hova Ottinger fölvétele s a Tiszavonal födözése végett január végével előretolatott. Schlick még útban volt Losoncz felé.

Dembinszki terve az volt, hogy a szerb hadszínhelyről útban levő Damjanich és Vécsey hadtestek, mint a magyar hadsereg balszárnya, Szolnokkal szemben állást foglaljanak s Jellacsics hadteste ellen tüntető támadást intézve, Windischgrätz figyelmét ide vonják. Ezalatt Görgey és Klapka hadtestei, összesen 7 hadosztály, a Tarna vonalon összpontosíttatván, Gyöngyösön át Pest felé nyomúljanak elő.

E tervet azonban Schlick átlátta, s míg maga arczot ismét keletnek fordítva Eger felé lassan előnyomúlt, fölhívta a fővezért is, hogy Pestről Gyöngyös felé tartson. Jellacsics hadteste Szolnoknál meghagyatott, Windischgrätz pedig 15,000 fővel megindúlt Gyöngyös felé, hova február 25-én megérkezett. Schlick ugyane napon Pétervásárnál állott.

Február 26-án elhatároztatott, hogy Windischgrätz Kápolna felé a Tarna vonal ellen, Schlick pedig e vonal jobb oldalába Verpelétre, meneteljen.

A magyarok részéről Dembinszki a Tarna vonalat már 25-én megszállotta, minek folytán a következő napon a döntő ütközetnek be kelle következni.

A kápolnai csata.

1849 február 26-án és 27-én. *(45-ik melléklet).*

Dembinszki, ki még a balszárny tűntető támadásának bekövetkezésére várt, február 26-án csatára még nem számított s bárha *Görgey* és *Klapka* hadtestén kívűl még *Répássy*

hadtestének (midőn Dembinszki fővezérré neveztetett ki, Perczel leköszönt s hadtestét Répássy vette át) két hadosztálya is rendelkezésére állott, mi 9 hadosztályban 38,000 főt tett ki, az első napon csak 4 hadosztálylyal állott a Tarna vonalon és pedig:

Dessewffy hadosztálya (Klapka) Verpelétnél, egy előretolt különítménynyel Siroknál;

Pöltenberg hadosztálya (Görgey) Debrőnél;

Máriássy hadosztálya (Klapka) Kápolnánál; Szekulics hadosztálya (Répássy) Kaálnál.

Összesen tehát első vonalban 17,000 fő, majd 2 mértföldnyi kiterjedésben.

Második vonalban állottak:

Schulcz (az előtt Kazinczy a Klapka-hadtestből) Egernél és Baktánál; *Aulich*, *Guyon* és *Kmety* hadosztályai (Görgey hadteste) Maklár, Mezőkövesd és Ábrány mellett, Répássy második hadosztálya *Hertelendy* Poroszlónál és Tisza-Füreднél. Ez erőkből azonban még a csata második napján is csak Aulich, Guyon és Schulcz csapatai vehettek a harczban részt, a másik két hadosztály (Kmety és Hertelendy) már nem.

Február 26-án Windischgrätz két oszlopban indúlt meg; a baloszlop, *Wrbna* altábornagy alatt, a *Csorics* hadosztály (*Wys* és *Colloredo* ddr) és a tartalékhadtestből a *Schütte* dandár, összesen 11,000 fő Gyöngyösről az egri műúton Kápolnának, a jobb oszlop *Schwarzenberg* altábornagy alatt (*Dietrich* gy. és *Bellegarde* lov. dandár) Árokszállásról Kaálnak.

Délután 2 órakor ért Wys elővéd-dandára a Kápolnától nyugatra fekvő magaslatokra s lovasságának s tűzérségének oltalma alatt az út két oldalán fejlődött. Colloredo tőle balra tartva csakhamar elérte az alsó-debrői erdőt, melyet Pöltenberg megszállás nélkül hagyott, s azt elfoglalta; midőn Pöltenberg ennek visszavételét megkísérlette az egész Colloredo dandár ide vonúlt, míg a közte és Wys közt támadott hézagot tűzérség és Schütte dandára töltötte be.

A harcz ezután álló ágyútűz jellegét vette föl, mely az éj beálltáig tartott.

Schwarzenberg Szekulics előcsapatait követve, balra kitért s a Kompolt előtti erdőben foglalt állást, melyben Szekulics és Máriássy csapataival szintén álló tűz harczot folytatott. Magyar részről a huszárok intéztek néhány merész rohamot, de siker nélkül.

Schlick e napon csak az est beálltával ért Sirokra s Jdzikovszky csapatait Bakta felé visszanyomva, a Tarna hídat s Szt. Máriát megszállva, Siroknál táborozott.

A vezérlet a csata e napján nem működött, mert Windischgrätz Gyöngyösön, Dembinszky pedig Görgeyvel Egerben volt, az utóbbiak a harcz vége felé értek a csatatérre.

Február 27-én magyar részről a *Dessewffy* hadosztály Schlick föltartóztatására, Verpelét védelmére utasíttatott; *Pöltenberg* Debrőnél Schlick és Windischgrätz egyesülését kellett hogy megakadályozza, Máriássy Kápolnánál, Szekulics Kaálnál állva hagyattak. A második vonalbeli hadosztályok közül Guyon Kápolnához, Aulich Kaálhoz rendeltetett, Kmety pedig mint általános tartalék, Kerecsendre. Schulcznak Eger födözésére (?) Baktánál és Szoláthnál kellett maradnia.

Windischgrätz Kápolnát szándékozott megtámadni, de csak akkor, ha Schlick Verpelétnél megjelent.

Ez *reggel 8 órakor* történt. A jobb szárnyon vezénylő Klapka, midőn Schlick Verpelétet 33 lövegből ágyúzni s nagy túlerővel megtámadni kezdé, első sorban Pöltenberg hadosztályát, majd Schulcz hadosztályát is támogatásra rendelte; de Verpelét még e hadosztályok megérkezése előtt elesett s a Dessewffy hadosztály a Debrőtől északkeletre fekvő magaslatra vonúlt vissza, hol az időközben beérkezett Pöltenberggel együtt új védőállást foglalt. Schlick üldöző lovasságát Pöltenberg huszárjai s a 14. honvéd zászlóalj Verpelétre visszanyomták.

A középen Máriássy a Tarna jobb partján magát nem soká tarthatta s Kápolnára vonúlt, hol azután közte s Wys dandára közt elkeseredett helységharcz fejlődött ki; bár e harczot maga Dembinszki vezette s Kápolnát a 47. honvédzászlóalj s egy Zanini zászlóaljjal egyszer vissza is foglalta, déltájban Kápolna mégis az osztrákok kezeibe került.

A balszárny magát könnyen tarthatta.

A harczban déli 12 órakor beállott szünet egész délután $^1/_2$ 2-ig tartott, amikor Schlick, a megérkezett Pergen és Fiedler dandárok támogatásával, a most már Görgey által vezényelt Dessewffy és Pöltenberg hadosztályok állása ellen új támadást indított meg.

Mielőtt azonban e támadás nagyobb sikert aratott volna, Dembinszky, miután Colloredo Tótfalut és Debrőt elfoglalta, Kápolna pedig Wys kezében volt, délután $2^1/_2$ órakor az általános visszavonúlást elrendelte. Ez a középen és a balszárnyon könnyen ment, a jobb szárnyon azonban Görgey azt csak Schulcz közreműködése mellett s csak nehéz küzdelemmel birta végrehajtani.

Schulcz Egerre, Görgey Kerecsenden át Maklárra, a közép és balszárny Füzes-Abonyra vonúltak vissza. A visszavonúlást Guyon s a később beérkező Kmetty födözték.

A veszteség az osztrákoknál állítólag csak 352 fő, a magyaroknál 1200 fő volt.

Dembinszki azon véleményben, hogy az osztrákok békében hagyják, Mezőkövesd és Poroszló közt laktáborba szándékozott vonúlni; mindőn azonban Windischgrätz tovább is támadólag előnyomúlt, a hadtestparancsnokok önhatalmúlag a Tisza balpartjára keltek át, Dembinszki pedig a főbb parancsnokok ez irányban tett lépései következtében a főparancsnokság alól fölmentetett. Helyébe ideiglenesen Görgey, majd később *Vetter Antal* tábornok lépett.

Windischgrätz támadása — bár jelentésében azon reményének adott kifejezést, hogy rövid idő alatt Debreczenben lesz — a Tiszánál véget ért; hadserege ismét Pest födözésére vonúlt vissza s a Tisza-vonal megfigyelésére szorítkozott.

Damjanics és *Vécsey* — Dembinszkytől ellenparancsot nem kapván — a támadást Jellacsics ellen *márczius 5-én* végrehajtották s a *Szolnoknál* álló Karger dandárt Czegléd felé visszanyomták.

Windischgrätz erre seregét következőkép állította fel: I. hadtest Jellasics, Kecskemét; II. Wrbna, Nagy-Kőrös;

III. Schlick, Czegléd. Ez állásból szándékozott Damjanics ellen előnyomúlni; de miután az márczius 10-én ismét a Tisza balpartjára húzódott, a támadás elmaradt.

A magyar támadó hadjárat.

Általános helyzet. A kápolnai csata katonai eredménye fölötte csekély volt, de annál nagyobb volt hatása a politikai helyzetre. Windischgrätz kivívott győzelmét túlbecsülve, kérkedő győzelmi jelentést küldött Bécsbe, minek alapján a bécsi kormány a márczius 4-iki alkotmányt hirdette ki, mely Magyarországot mint *tartományt az osztrák császárságba bekebelezi.*

E lépéssel nemcsak a békés kiegyenlítés vált lehetetlenné, de szülő oka volt ez a szerencse fordúltával bekövetkezett *április 14-iki függetlenségi nyilatkozatnak is.*

Erőviszonyok. *Az osztrák főserey* viszonyai a hadjárat megkezdése óta annyiban váltakoztak, amennyiben a kikülönítések, betegségek stb. által megfogyott seregnél a tartalék hadtest megszűnt s helyébe Schlick hadteste lépett.

A létszámok márczius végével a következők:

I. Jellacsics, Hartlieb, Schulzig és Ottinger hadosztályok 15,000 fő.

II. Wrbna, később *Csorics*; Csorics és Schwarzenberg hadosztályok 14,000 fő.

III. Schlick; Lobkovicz és Lichtenstein hadosztályok; 12,000 fő.

Kikülönítve volt:

Simunics hadosztálya Komárom előtt s *Ramberg* hadosztálya Hevesben, összesen 5000 fő.

Alakúlóban volt még *Wohlgemuth* tartalékhadteste mintegy 10,000 fővel.

A magyar főserey Vetter s később Görgey parancsnoksága alatt a következő részekből állott:

1. *Klapka*; Dessewffy és Máriássy (később Kazinczy) hadosztályok; Mesterházy lovas dandár; 12,000 fő.

2. *Aulich*; Szekulics és Hertelendy hadosztályok; 10,000 fő.

3. *Damjanics*; Wysoki és Nagy Sándor hadosztályok; 12,000 fő.

7. *Görgey* (később Gáspár), Gáspár, Kmety és Pöltenberg hadosztályok; Simon hadtest-tartalékja; Beniczky s más különítmények; 19,000 fő.

Az egész erő 53,000 fő, közte 63 lovas század és 184 löveg.

Hadműveleti tervek. Míg Windischgrätz egyelőre pusztán megfigyelésre és védekezésre szorítkozott, a magyar sereg fővezére, Vetter, támadásra készült; még pedig most a jobb szárnyat képező 7. hadtest nyerte azon megbízást, hogy előbb Tokaj-Miskolcz, majd Pest felé tűntessen, míg az 1. és 2. hadtest a 3-ikkal való egyesülés végett Szolnok és Czibakháza környékére vonúlt, hogy innét Nagy-Kőrös felé támadólag előnyomúljon.

A hadműveletek lefolyása. A Görgey által vezetett 7. hadtest Tiszafüredről *márczius 8-án* Rakamazra, majd a Tisza áthidalása után Tokajra, *márczius 16-án* pedig Miskolczra vonúlt; Beniczky által Kassát visszafoglaltatván, Rambergnek Hevesnél álló hadosztálya ellen fordúlt, ki azonban előle *Hatvanig* hátrált.

Vetter ezalatt *márczius 18-án* csakugyan átkelt Czibakházánál a Tiszán; de e hadműveletet csakhamar föladva, visszatért, a Tisza hídjánál csak Asbóth egy különítményét hagyva. Vetter most a hadsereget Tiszafüredre vezette s míg Görgey a Tarna vonalon állást foglalt, a Tiszán átkelt s Mezőkövesden át Gyöngyös irányában nyomúlt elő.

Márczius 30-án a hadsereg főparancsnokságát, Vetter megbetegedése folytán, *Görgey Arthur* tábornok vette át.

A következő napon a hadsereg egyesűlve *Gyöngyösnél* állott.

Windischgrätz a magyarok e mozdulatával szemben tanácstalan volt. Leginkább nyugtalanította Görgey előnyomúlása s e miatt — mivel Komárom fölmentésétől tartott — legelőször is Ramberg hadosztályát Váczra rendelte, hogy a komáromi utat elzárja; a II. hadtest Hatvanra, a III. Jászberényre, az I. Czeglédre vonúlt. Midőn pedig egy különítménye Losoncznál Beniczky által szétveretett,

Ramberg hadosztályának Balassa-Gyarmatra, a II. hadtestnek Váczra, a III-iknak Gödöllőre kelle vonúlnia.

Ekkor Windischgrätz, hogy a magyarok tervei felől tisztába jőjjön, Schlick által egy erőszakos kémszemlét rendeltetett Gyöngyös felé; ez *április 2-án* a *Hatvan* melletti ütközetet eredményezte, melyben a magyar 7. hadtest Hatvant és a Zagyva-vonalat birtokába ejtette. Schlick visszavonúlt Gödöllőre s Windischgrätz most a II. hadtestet Váczról és az I. hadtestet Czeglédről szintén Gödöllőre rendelte.

Görgey a hatvani ütközet után csak a 7. hadtestet hagyta a pesti fővonalon, a másik három hadtestet Klapka alatt Árokszálláson és Jászberényen át Tápió-Bicskére irányította, az osztrák jobb oldal megkerűlésére.

Április 4-én a megkerülő sereg *Tápió-Bicskénél* megtámadta Jellacsics Gödöllő felé vonúló jobb oszlopát s azt Szecső felé visszavetette; ezután pedig a 2. és 3. hadtest Szecsőn, Kokán és Dányon, az 1. hadtest Sülyön át Isaszegnek tartott, míg a 7. hadtest Hatvanból Gödöllő felé irányíttatott.

Windischgrätz a Tápió-Bicskei ütközet után *április 5-én Gödöllő és Isaszegnél* a *Rákos*-vonalon foglalt állást oly módon, hogy a III. hadtest (Schlick) Gödöllőnél, az I. (Jellacsics) Isaszegnél állott. A II. hadtestet, mivel Windischgrätz — a helyzetet föl nem ismerve — még mindig úgy vélekedett, hogy a magyar sereg zöme Vácz és Komárom felé törekszik, a fővezér *Váczra rendelte vissza.*

E rendelkezések április 6-án a gödöllő-isaszegi csatára vezettek.

Az isaszegi csata.

1849. április 6-án. (46. *melléklet*).

Görgey április 5-én azon véleményben volt, hogy az osztrák balszárny (Schlick) Aszódnál és Bagnál áll; ehhez képest Gáspárt, a 7. hadtest parancsnokát, arra utasította, hogy a következő napon Bagot támadja meg.

A főcsoportnál a 3. hadtest (Damjanics) Szecsőről Kókán és a Királyerdőn, az 1. hadtest (Klapka) Sülyről Sápon át reggel

5 órakor indúltak Isaszegre; az 1. hadtest egy dandárt Péczelre kellett hogy küldjön. A 2. hadtest (Aulich) mint általános tartalék Dányra irányíttatott.

A támadás alapeszméje tehát az, hogy míg a 7. hadtest az osztrák balszárnyat leköti, addig a sereg zöme — három hadtest — döntő támadást intézzen az osztrák jobb oldal ellen s ez által az egész osztrák sereget a fővárostól el, észak felé nyomja.

Az osztrák hadtestek április 6-án még mozgásban voltak; Schlick akkor vonúlt Aszód és Bagról Gödöllőre, Jellacsics Dányról Isaszegre; mindkét hadtest d. e. 11 órakor ért a megjelölt helyre s ép főzéshez készűlt, midőn hátvédeik a magyar csapatok által megtámadtattak.

Gáspár ugyanis, miután a hadtest-tartalékot hátának biztosítása végett Hatvanban hátrahagyta, a hadtest zömével, élén Kmety, utána Pöltenberg, s végűl a Kossuth őrnagy által vezetett Gáspár-hadosztály, megindúlt Gödöllő felé. Az előnyomúlás nagy óvatossággal történt; a Galga patak vonalán a hadtest megoszlott, de mivel az élre jutott Pöltenberg d. e. $12^1/_2$ órakor Bagnál Schlick utóvédére bukkant, a hadtestet Gáspár ismét összevonta s ágyúharczot kezdett. Ez alatt a hadtest fejlődött; Pöltenberg a műúton, tőle balra Kmeti; mindkettő Kis-Bagtól nyugotra; Kossuth Kis-Bagnál második harczvonalban állott föl.

A Gödöllőn jelenlevő Windischgrätz Lobkovicz-hadosztályát erre P.-Besnyőtől keletre az út mindkét oldalán fejlődtette, míg Lichtenstein hadosztálya Gödöllő előtt foglalt állást.

Miután Gáspár tovább támadólag elő nem nyomúlt, a harcz itt — néhány lovassági rohamot leszámítva — álló jelleget nyert.

Ez időtájban indúlt meg a harcz Isaszegnél is.

Jellacsics hadtestének zöme ugyan már Isaszegnél állott, utóvéddandára, Rastics, azonban még a Királyerdőben volt s midőn a magyar csapatok közeledését észrevette, az erdő keleti szegélyén állást foglalt.

Damjanics Kóka felől, Klapka Süly felől körülbelűl egy időben, d. u. $1^1/_2$ órakor, értek a Királyerdő keleti,

illetőleg déli szegélyéhez s az osztrák utóvéddandárt nagyobb nehézség nélkül az erdőn át Isaszeg felé visszanyomták.

Midőn azonban Klapka a Zákó dandárral a Király erdő nyugoti szegélyén fejlődött, Jellacsics a Schulzig hadosztály két dandárával támadást intézett ellene, hogy Rasticsnak a Rákoson való átkelését födözze. E támadást a Zákó dandár nem birta ki, visszavettetett s magával rántotta a mögötte álló Bobics-dandárt is.

Jellacsics azonban a nyert előnyt nem aknázhatta ki, mert időközben az erdőből Damjanics is kibontakozott; gyalogsága az erdő nyugoti és északi szegélyén, lovassága Nagy Sándor alatt a közte és Klapka közti szabad téren fejlődött. Damjanics ép támadni készült az isaszegi alsó malom hídja ellen, midőn Zákó dandára visszavettetett; Damjanics ekkor a tartalékban álló Kiss Pál dandárt küldé Zákó támogatására; Jellacsics ennek következtében, továbbá mivel jobb oldalában Schulcz dandára, még tovább Péczel felé pedig Dipold dandára mutatkozott, a támadással fölhagyott s az egész hadtesttel a Rákos jobb partján emelkedő magaslatokra vonúlt s itt foglalt állást. A Rákos völgyében csak Isaszeg helység és a malom maradtak megszállva.

Görgey mindez ideig nem volt a csatatéren, mert Kókán időzött s csak d. u. 2 órakor az ágyútűz tette figyelmessé, hogy Isaszegnél a csata már folyamatban van. Ekkor parancsot küldött Dányra a 2. hadtestnek, hogy Isaszegre vonúljon s maga a harcztérre sietett.

De Aulich már a hadsereg vezérkari főnöke által előbb Isaszegre irányíttatott s mire Görgey d. u. 4 órakor a Királyerdőhöz ért, a 2. hadtestet már ott találta.

Erre már nagy szükség is volt, mert Windischgrätz, miután Gáspár a támadással felhagyott, csak a Lobkovicz hadosztályt hagyta vele szemben, míg a Lichtenstein hadosztályt a Vadaskerten át Damjanics jobb oldalába vezette.

Görgey most azon föltevésben, hogy Gáspár Gödöllő ellen támad, Damjanicsot halogató harczra utalta, s neki az északi erdőszél megtarthatására a 2. hadtest Mihályi dandárát rendelkezésére bocsátotta, Aulich hadtestének zömét pedig

Klapka jobb szárnyán fejlődtetvén, az 1. és 2. hadtestet támadó előnyomúlásra utalta.

Míg a Lichtenstein hadosztály az erdő északi szegélyével szemben fejlődött, Windischgrätz az I. hadtest Ottinger lovas hadosztályát s a Lichtensteinhoz tartozó Kisslinger lovas dandárt a magyar lovasságból álló közép megtámadására utasította. E támadást azonban Nagy Sándor rohamai és Aulich tűzérsége visszaverte.

Aulich most Klapka csapataival együtt benyomúlt az égő Isaszeg helységbe, majd fölhatoltak a honvédek a Rákos jobb partján fekvő magaslatokra is. De Jellacsics már ekkor elrendelte a visszavonúlást Gödöllő felé s így nagy ellenállást ki nem fejthetett.

A magyar 1. és 2. hadtest elfoglalta a magaslatokat s ott ütött tábort. Lichtenstein Damjanics állása előtt egész estig állva maradt, anélkül, hogy a rohamot megkísérlette volna.

A veszteség osztrák részen 1500, a magyarok részén körülbelül 1000 fő volt.

Windischgrätz még Aulich megérkezése előtt elhagyta a csatateret, azon meggyőződésben, hogy diadalt aratott s Gödöllőn ki is adatta a parancsot Jellacsicsnak a magyarok üldözésére (!); a dolog állása felől csak akkor nyert tudomást, midőn este 9 órakor Jellacsics hadtestével egyetemben Gödöllőre érkezett.

Az osztrák fővezér most a seregnek Pest felé való visszavonúlását rendelte el; ugyanoda hívatott Váczról a II. hadtest is, míg ennek helyét Vácznál Ramberg hadosztálya foglalta el.

Midőn tehát a győzelmes magyar hadsereg április 7-én Gödöllőre ért, azt üresen találta; a visszavonúló osztrák sereget a 7. hadtest egy hadosztálya Czinkotáig követte s azután Kerepesre vonúlt.

Komárom fölmentése. Buda bevétele.

Görgey még április 7-én Gödöllőn elhatározta, hogy a legközelebbi hadműveletek Komárom fölmentésére irányúljanak.

Ezt oly módon szándékozott végrehajtani, hogy míg a 2. hadtest Kerepesnél, a 7. pedig Dunakeszinél az osztrák sereggel szemben állva marad, addig az 1. és 3. hadtest Váczon, Ipolyságon és Léván át Komáromba vonúl; Vácz bevétele után a 7. hadtest is elvonúl s csak a 2-ik marad Pest előtt.

Görgey április 10-én ért Vácz elé, hol Ramberg hadosztályát ideiglenesen Götz vezényelte. Ez csak későn vette észre, hogy nagy túlerő áll vele szemben s visszavonúlását födözendő, Vácz előtt a harczot fölvette, melyben ő maga elesett, csapatai pedig tetemes veszteségeket szenvedtek.

A menetet ezután a kijelölt irányban folytatva, Görgey O-Bars és Zsemlér közt április 15-én mindhárom hadtesttel a Garam vonalhoz ért s azon hidakat veretett.

Windischgrätz Vácz elestéről csak április 12-én nyert tudomást; Aulichal szemben eddig csupán kémszemlék rendezésére szorítkozott, de most őt visszavetni szándékozott, hogy azután a II. és III. hadtesttel Esztergomon át a Duna balpartjára vonúljon s egyesülve a Vág vonalán időközben megalakúlt s *Wohlgemuth* altábornagy alá helyezett IV. hadtesttel, a magyar seregnek útját állja.

Mielőtt azonban e műveletek végrehajtattak volna, *Windischgrätz* a parancsnokság alól *április 14-én*, tehát ép a debreczeni függetlenségi nyilatkozat napján, letétetett s helyébe *Welden* táborszernagy neveztetett ki.

Welden április 17-én ért Esztergomba s Wohlgemuth hadtestét a magyar sereg föltartóztatására a lévai úton Nagy-Sarló felé előre tolta, a II-ik hadtestet pedig Esztergomba rendelte.

Wohlgemuth április 19-én ütközött össze a magyarokkal s a *nagy-sarlói csatában* Klapka és Damjanics hadtestei által megveretvén, április 20-án a Nyitra, 21-én pedig Sellyénél a Vág mögé vonúlt.

Ugyane napon vonúlt be a magyar hadsereg az *ostrom alól fölmentett Komáromba.*

Görgey azonnal a hajóhíd helyreállításához fogott, de mivel ez csak április 26-ára készűlt el, az osztrák fővezérlet időt nyert.

Ezt az *Ausztriába való visszavonulás* előkészítésére használta föl. Budán a vár megvédelmezésére *Hentzi* tábornok dandára hagyatott vissza, az I. hadtest kiegészítés végett Székes-Fehérváron át Horvátországba küldetett, a II. és III. hadtest pedig Komáromnál egyesíttetett. Midőn tehát Görgey április 26-án serege egy részével a Duna jobb partjára átkelt, az osztrák sereget erős védőállásban találta, melyet meg nem támadhatván, a várba visszament. Welden ezután Pozsonyba vonúlt, hol Wohlgemuthtal összeköttetésbe lépett.

Míg az osztrák fővezér a sereg kiegészítésén és újjászervezésén működött, míg a bécsi diplomátia a katonai balsikerek folytán *Oroszország segítségét* szorgalmazta, Görgey — a Gáspár leköszönése után Pöltenberg parancsnoksága alá helyezett — 7-ik hadtestet Győr felé előre tolván, a sereg zömével *április 28-án Budára indúlt*, hogy a fővárost s a budai várat hatalmába ejtse. A megbetegedett Damjanics hadtestét *Knezics*, a hadügyminister helyettesítő Klapka hadtestét *Nagy Sándor* vette át.

Május 4-én Buda körűl volt zárva; a Gellérthegy felől, a jobb szárnyon a 2. Aulich, a középet képező nyugoti arczvonalon a Svábhegyig 1. Nagy Sándor, tovább északra pedig 3. Knezics állott; végre a 7. hadtesttől Kmety hadosztálya a legszélső balszárnyat a Dunáig képezte.

Az ostrom részleteit mellőzve, megemlítjük, hogy a vár a *május 21-én* végrehajtott harmadik rohamnál a leghősiesebb ellenállás daczára bevétetett. A várfalakra a 28-ik és 47-ik zászlóalj honvédei léptek föl legelőször, a székesfehérvári bástyától délre ütött résen. Hentzi tábornok, 36 tiszt és 1000 főnyi legénység volt a védők vesztesége; a magyarok sebesültjeinek száma 5 tiszt és 665 fő; az elesettek száma ismeretlen.

Hadi események a déli és keleti hadszínhelyen.

A **déli** hadszínhelyen Damjanics és Vécsey eltávozása után a 4. Hadik és 6. Gál hadtestek általában védő har-

czot folytattak, mígnem a parancsnokságot márczius elején *Perczel Mór* tábornok vette át.

Ez előbb a Nugent által ostromlott Pétervárad fölmentését kisérlette meg; ennek sikertelensége után megtámadta a szerbek *Szent-Tamás* melletti fő táborát s a szerbeket *április 3-án* szétverte.

A titeli fensík megtámadása ugyan szintén nem sikerült, de bevette Perczel április 19-én Ó-Becsét.

E műveletek által az osztrák-szerb csapatok a déli hadszínhelyen védelemre voltak utalva s csak a titeli fensík maradt birtokukban.

Erdélyben Bem, miután Jablonszkit és Urbánt Bukovinába szorította, Marosvásárhelyre vonúlt, hogy Puchner főerejének támadását fölfogja.

A Küküllő völgyben *Szőkefalvánál* találkozott a két erdélyi fővezér; a *január 17-én* vívott ütközetben Bem győzött s Puchner Medgyesen át N.-Szebenre hátrált. Bem *január 21-én* megtámadta *Nagy-Szebent*, de siker nélkül; ekkor *Szelindekre* vonúlt s ez erődített állásában Puchner január 30-iki támadását visszautasította.

Miután a Bánságból segélyt várt, serege egy részét Kemény alatt Dévára küldé, maga pedig 2000 emberrel *Vizaknánál* foglalt állást; itt következett be Puchner második támadása *február 4-én*. Bár Puchner 12,000 emberrel támadt, Bem e támadást visszaverte; de midőn maga ment támadásba át, maroknyi hada szétveretett. Bem most Szász-Sebesre vonúlt, majd Szászvárosra s végre *Piskire*, hol Keménynyel újra egyesűlvén s Dévárol a Beke hadosztályát is magához vonván, *február 9-én* Puchner hada fölött fényes győzelmet nyert. Bem most Marosvásárhelyre ment, visszavetette Urbánt újból a Bukovinába, majd visszatérve, Puchnernek, ki Szebenben egy Oláhországból bevonúlt orosz hadosztály által fölváltatván újra előnyomúlt, újabb támadása alkalmával *Medgyesnél* márczius 2-án útját állotta.

Ezután Bem Segesvárra vonúlt vissza s Puchner előtt 3000 főt hagyva, 9000 fővel Nagy-Szebenre menetelt; megverte *márczius 11-én* Skariatine 15,000 főnyi orosz hadosztályát a *nagyszebeni csatában*, elfoglalta Nagy-Szebent s az oroszokat

a Vöröstorony-szoroson át Oláhországba visszaűzte. Midőn pedig Puchner Segesvárról visszatérve, Nagy-Szebenhez közeledett, Bem, ki még 5000 székelylyel is erősbödött, az osztrák hadtestet is Oláhországba szorította ki.

Evvel Déva és Gyula-Fehérvár kivételével egész Erdély a magyarok kezében volt.

Az osztrák hadtest május havában Orsovánál akart ismét az országba betörni, de Bem 12,000 emberrel elébe ment s úgy az osztrákokat, mint Theodorovics szerb hadtestét ismét török terűletre nyomta vissza. Ezután Bem ismét Erdélybe ment.

Az osztrák-orosz szövetséges hadak támadó hadjárata.

Általános helyzet. Az 1849. év május havában a helyzet sokkal kedvezőbb volt, mint 1848 deczember havában. A magyar fegyverek diadalt arattak minden hadszínhelyen s a támadó hadseregeket az ország határán át visszaűzték. Buda magyar kézben volt ismét s az országgyűlés Pestre költözött vissza.

De ép most, a siker tetőpontján, volt a magyar függetlenségi harcz a legválságosabb helyzetben s a bukás annál rohamosabban következett be. Egyrészt az április 14-iki függetlenségi nyilatkozat okozta ezt, mert a forradalom ez által az eddigi törvényes útról letért, a vezetésben meghasonlás következett be, a kiegyezés lehetetlenné vált. Másrészt pedig okozója volt a bukásnak az orosz beavatkozás, mely már küszöbön állott.

Bármily hősiesen, bámulatos erővel és kitartással védekezett is Magyarország, *két nagyhatalom* együttes erejének ellen nem állhatott s a gyászos vég előrelátható volt.

Erőviszonyok. A szövetséges osztrák-orosz haderő, mely Magyarország leverésére az 1849-ik év junius havában mozgósíttatott, közel 400,000 főre rúgott. És pedig:

Osztrák fősereg.

Fővezér: *Haynau Gyula* báró, táborszernagy.

I. *Schlick* (Wallmoden, Lobkovicz, Lichtenstein hadosztályok).

II. *Csorics* (Colloredo h. o. 4. ddr).

III. *Schwarzenberg* (Schütte, Moltke hadosztályok).

IV. *Wohlgemuth* (Benedek, Herzinger, Budits hadoszt.).

Panyutin orosz önálló hadosztálya.

Összesen 83,000 fő, közte 78 lovas század és 336 löveg.

Osztrák mellékseregek:

Jellacsics déli hadserege 44,000

Temesvár helyőrsége 9,000

Clam Gallas Erdélybe szánt hadteste Oláhországban 11,000

Springinsfeld (előbb Urbán) bukovinai oszlopa 3,000

Nobili és *Nugent* tartalék hadtestei 16,000

Kisebb helyőrségek 10,000

Az osztrák erők összege 176,000, közte 150 lovas század és 605 löveg.

Orosz hadsereg.

Fővezér: *Paskievics Erivánszky Iván*, varsói herczeg tábornagy.

II. *Kuprianoff* 37,000

III. *Rüdiger* 34,000

IV. *Cseodajeff* 40,000

Grabbe különítménye 18,000

Sacken különítménye 10,000

V. *Lüdersz* 30,000

Grotjenhelm 11,000

Dragonyos hadtest 14,000

Az orosz erők összege 194,000 fő, *közte* 307 lovas század és 587 löveg.

A szövetségesek egész ereje 370,000 fő, közte 457 lovas század és 1192 löveg.

E rendkívüli nagyságú erők ellenében a magyarok a következő seregeket és seregrészeket állíthatták:

Magyar seregek.

A *Görgey* alatt álló *magyar fősereg* az 1. *Nagy Sándor*, 2. *Asbóth*, 3. *Knezics*, 7. *Pöltenberg*, 8. *Klapka* hadtesteiből,

a *Kmetty*, *Görgey Armin*, *Horváth* és *Beniczky* különítményekből állott s ereje 62,000 fő volt, közte 83 lov. szd. és 229 löveg.

Ezenkivül fölsorolandók:

Wisoky felső-tiszai hadserege (9. hadtest és *Kazinczy* h. o.) 16,500.

Vetter déli hadserege (4. *Tóth*, 5. *Vécsey* hadtest, Péterváradi őrsége) 37,000

Bem erdélyi hadserege (6. hadtest, *Inczédy* és *Stein* különítménye) 27,000

Guyon tartalékhadteste 9,500

A magyarok egész ereje tehát 152,000 fő, közte 148 lovas század és 450 löveg.

Hadműveleti tervek. A *szövetséges* kormányok megállapodtak, hogy az osztrák főseregb a Duna mindkét partján, az orosz főseregb pedig Duklán, Kassán és Miskolczon át Pest ellen meneteljen, az összeköttetést Felső-Magyarországon át Grabbe hadosztálya képezte. Haynau törekvése e hadműveleteknél az volt, hogy az oroszokat mindenütt megelőzze s a magyar hadakat lehetőleg az oroszok közreműködése nélkül megsemmisítse. Erdély külön hadművelet tárgyát képezte, mely osztrák részről Clam-Gallas, orosz részről Lüdersz és Grotjenhelm feladata volt. Jellacsicsnak szabad kéz engedtetett.

Magyar részen Görgey az osztrák főseregt, Bem az Erdélybe nyomuló hadakat, az elkülönített részek megtámadása által igyekeztek leküzdeni; a többi seregrészek védő magatartásra szorítkoztak.

A hadműveletek lefolyása. Buda bevétele után a magyar hadsereg visszatért Komáromba; Pöltenberg még mindig Győrnél állott, Kmetty önálló hadosztálya a Felső-Rábához küldetett.

Görgey tudva azt, hogy az osztrák főseregb két hadtesttel (I. és III.) a Duna jobb, két hadtesttel pedig (II., IV. és Panyutin) annak balpartján áll, előbb a balparton álló részeket szándékozott megverni s azután észak felé szorítani. E végből a 1., 2. és 3. hadtesttel a Vágnál támadó előtöréseket intézett, melyek június 9-én a *szeredi*, június 16-án a *zsigárdi*, 20-án a *peredi* ütközetre, június 21-én pedig a *peredi* csatára vezettek.

A peredi csata.

1849 junius 21-én.

Haynau, seregének jobb összpontosítása végett, a IV. hadtestet és Panyutin hadosztályát is a Duna jobb partjára szándékozott átvonni; ebbeli rendelkezéseit junius 18-án kiadván, a IV. hadtest már mozgásban volt, midőn Görgey támadó előnyomulását megkezdte.

A magyar támadás oly módon hajtatott végre, hogy a tüntető 1. hadtest Szerednél, a zöm részéről a 2. Negyednél a Vágon, a 3. Puszta-Aszódnál a Kis-Dunán kelt át s az osztrákokat észak felé kezdé szorítani. Az osztrák Pott dandár vissza is vettetett és a magyarok elfoglalták *Peredet* és Királyrévet; de Wohlgemuth, miután az orosz Panyutin hadosztályt magához vonta, támadásba ment át, mig Haynau a II. hadtesttel a negyedi és aszódi átkelő pontokat igyekezett hatalmába ejteni. E törekvését azonban Klapka a 8. hadtest részeivel meggátolta s a magyar hadsereg akadálytalanul vonúlhatott vissza, de a csata, mely egyébként alig 600 főnyi veszteségbe került, elveszett. Görgey a sereget a Vág balpartjára vonta vissza s maga Budára ment a hadügyminiszteri teendőket átvenni.

Ez idő alatt a hadműveletek szünetelvén, Haynau a IV. hadtestet és Panyutin hadosztályát a Duna jobb partjára minden nehézség nélkül átvonhatta. Június 26-án az osztrák I. és IV. hadtest Hainburg és Győr közt, a III. Marczaltő és Csorna közt a Rába vonalon állott.

Június 28-án indította meg Haynau a támadást a Rába vonal ellen; az I. és IV. hadtest *Győrt* arczban megtámadva *Pöltenberg* 7. hadteste, a III. az állás baloldalának megkerülése végett Rábán Árpásnál átkelve *Kmetty* hadosztálya ellen fordúlt. Kmetty *Ihászinál* vívott rövid ütközet után a főseregtől Pápa felé elnyomatott, minek megtörténte után Schwarzenberg a Győrnél álló 7. magyar hadtest baloldalába jutott s az most Komárom felé visszavonúlni volt kénytelen. Görgey előre rendelte ugyan még a 2. hadtestet is, de az

csak Gönyőig jutott s itt a 7. hadtestet fölvette. A két magyar hadtest a Czoncző patak vonalán rövid időre megállapodott ugyan, de azután Komárom erődítményei mögé volt kénytelen vonúlni.

Haynau most Komáromnak a jobb parton való körűlzárását határozta el, hogy így a magyar sereget a Duna balpartján való kitérésre bírja, mely esetben az az előnyomúlásban levő orosz főseregbe fog ütközni.

Ezt megakadályozandó, Görgey *julius 2-án* serege nagyobb részével kitört s a *komáromi első csatában* heves küzdelem fejlődött ki, mely azonban eredményre nem vezetett (Görgey megsebesülése). Az osztrák sereg most az I. hadtesttel Ácsnál, a IV-ikkel Mocsánál, az orosz Panyutin hadosztálylyal P.-Csémnél, a III. hadtesttel N.-Igmándnál foglalt állást. A Csallóközben levő II. hadtesttel az összeköttetés a Lovadnál vert hidon át helyreállíttatott.

Kossuth Dembinszky tanácsára már a győri csata után elhatározta, hogy az osztrákok ellen Komáromnál Klapka parancsnoksága alatt csak mintegy 20,000 főt hagy vissza, a sereg többi részét Wisoky hadtestével s a Perczel tábornok alatt alakulásban levő más részekkel együtt egy nagy *tiszai hadsereggé* egyesíti s az oroszok ellen küldi. Görgey a vonatkozó parancsot már június 30-án megkapta, a végrehajtással azonban késett, a komáromi csata után pedig az elvonúlást egyenesen megtagadta. Kossuth erre a fővezérlettől fölmenti s Mészárost nevezi ki. Az ez ügyben lefolyt áldatlan viszály Görgeynek a parancsnokságban való megmaradásával végződött ugyan, de a forradalom e két — politikai és katonai — vezéralakja közt kitört egyenetlenség csak siette a bukást, mely a nemzetre várt.

Időközben a helyzet megváltozott; az oroszok előnyomúlása folytán a tiszai sereggel való egyesűlés nem volt már valószínű, minek folytán a kormány a felső-dunai seregnek a bács-bánságival való egyesítését kivánta. Görgey hajlandó volt erre, de előbb még az osztrákokat az útból el kelle verni, hogy a menet déli irányban végrehajtható legyen.

Görgey e végből július 11-én Klapka vezérlete alatt (ő maga beteg volt) új kirohanást intéztetett, mely a komáromi második csatát idézte elő.

A komáromi második csata.

1849 július 11-én. (*47. melléklet*).

Haynau julius 8-án nyert tudomást arról, hogy az orosz sereg Miskolczról Pest felé elindúlt; nagy fontosságot tulajdonítván annak, hogy Pest osztrák és ne orosz csapatok által foglaltassék el, miután úgy is híre járt, hogy a magyar fősereg Váczon át visszavonúlni készűl, Haynau az osztrák III. hadtestet július 9-én és 10-én megindította Buda felé; miután továbbá a II. hadtest még a Csallóközben volt, így a július 11-én végrehajtandó támadásnál a magyarok ellen csak az I. és IV. hadtest és a Panyutin orosz hadosztály állott.

Klapka rendelkezései szerint a Janik és Rakovszky hadosztályok (8. hadtest) Aschermann alatt, mint legszélső jobbszárny az *Ácsi erdőt* keletről támadják meg; a 7. Pöltenberg hadtest a műúton nyomúl elő s Pikéty lovas hadosztályával (32. lov. szd.) a *Herkályi erdőt* dél felől s azután Ács helységet támadja meg; a 3. Leiningen hadtest a Nagy-Igmánd felé vezető úton a *Csémi* pusztát támadja meg; az 1. Nagy Sándor Mocsa ellen nyomúl, Eszterházy hadosztálya Ó-Szőny ellen.

Az alapgondolat tehát az, hogy míg az osztrákok jobb szárnya (I. Schlick hadtest) ellen tüntetés folyik, addig a 8, 7. és 3. hadtest s egy lovas hadosztály azok balszárnya és közepe (IV. Wohlgemuth hadtest) ellen döntő támadást intézzen s közepén a Csémi pusztánál, illetőleg Herkálynál áttörje.

A magyar csapatok előhatolását sűrű köd könnyítette meg.

Délelőtt 11 órakor kezdődött a harcz, még pedig Aschermann hadtesténél, ki az osztrák előőrsöket az Ácsi erdőbe

visszanyomta s az Eszterházy-hadosztálynál, Ó-Szőnyön túl az almási úton. Ugyanekkor ért Pikéty is Herkály elé, melyet Jablonovszky dandára védelmezett.

Déli 12 órakor a 7. hadtest a Herkályi erdő ellen, a 3. Puszta-Csém ellen fölvonúlt; ez utóbbit a 3. hadtest elővéde elfoglalta már, de a Herzinger hadosztály ellenében újból elvesztette; ekkor Klapka erős ágyútűz után új rohamot intézett s Csémet d. u. $2^1/_2$ órakor visszafoglalta. Ugyanekkor elfoglalta Pöltenberg a Herkályi erdőt, Aschermann az Ácsi erdőt.

Ekkor indúlt meg az osztrák I. hadtest támadása az erdők ellen, melyek *háromszor* jutottak egyik kézből a másikba; a negyedik rohamnál azonban a magyarok az erdőből végleg kivettettek s a homokhalmokon való rövid megállapodás után Aschermann és Pöltenberg *d. u. 5 órakor* hátrálni kényszerűltek.

Puszta-Csémnél a harcz szünetelt, mert Klapka, Pikéty és Nagy Sándor támádására várt; de Pikéty Herkály ellen nem boldogúlt, Nagy Sándor pedig a mocsai úton csak az ó-szőnyi szőllőkig ment s itt megállapodott, Bechtold lovas hadosztálya ellenében. De Haynau ekkor Puszta-Csémet a Herzinger és Panyutin hadosztályokkal s a Bechtoldtól átrendelt Simbschen lovas dandárral megtámadtatta s ismét visszavette. Miután a magyar 3. hadtest még egy utolsó kisérlete is meghiusúlt, a visszavonúlás délután 5 órakor itt is elrendeltetett.

Haynau előbb csak a Simbschen, majd a Lederer lovas dandárokat is üldözésre rendelte, de ezt Nagy Sándor lovassága meghiusította.

Este 6 órakor a harcz véget ért; a magyar sereg legnagyobb része az erődítmények mögé vonúlt.

A veszteség a szövetségeseknél 813, a magyaroknál 1500 fő volt.

A komáromi szerencsétlen kimenetelű csata után nem maradt többé más út, mint a Váczon át vezető. Klapka 20.000 fővel Komáromban maradt, Görgey 30.000 fővel julius 14-én hajnalban elindúlt Vácz felé, hogy a Tisza

mögé vonúljon. Az osztrák seregből az I. és IV, később csak a II. hadtest maradt Komárom előtt, a többi Budára ment.

Az *orosz főserég* ezalatt Kassán és Miskolczon át Pest felé előnyomúlt; Wisoki ellenállást ki nem fejthetett. Paskievics most Komárom ellen szándékozott menni, hogy Görgey seregének útját állja.

Midőn tehát ez *julius 15-én Váczhoz* ért, itt már orosz csapatokat talált, melyeket kiűzve, a várost elfoglalta, azután pedig visszavetette Rüdiger elővédét, a Sass hadosztályt is, és Gödöllő felé ment. De itt *Rüdiger* zömére találva, Váczra visszatérni kényszerült. Miután Rüdiger a II. hadtest csatlakozására várva — nem támadott, Görgey időt nyert s Losonczon és Rimaszombaton át húzódott el, hogy a Felső-Tiszához jusson. Az oroszok, miután Perczel a Tisza felől előnyomúlt, Görgeyt nem üldözték.

Az orosz hadtestek czéltalan ide-oda menetelése megengedte Görgeynek, hogy kisebb küzdelmek után *julius 29-én* Tokajnál a Tisza mögé vonúljon; Nagy Sándor Debreczenbe, a zöm tőle balra Nyiregyházán, Nagy-Kállón és Vámos-Pércsen át Nagy-Várad felé vonúlt. Nagy Sándort az orosz IV. hadtest *Debreczennél* elérve, szétverte, mire *augusztus 4-én* az egész magyar sereg Nagy-Váradra menetelt. Itt vette Görgey a kormány rendeletét, hogy augusztus 10-ig Aradra vonúljon.

Ez idő alatt Haynau Pestnél mintegy 50,000 főt gyűjtött össze, mely erővel a kormány új székhelye, *Szeged*, elfoglalására, azután *Temesvár* fölmentésére szándékozott menni, remélve egyszersmind a csatlakozást Jellacsics déli hadseregével. Ez azonban alig vált volna lehetségessé, mert a bán dolga időközben rosszra fordúlt. Ő ugyanis, miután seregét újra szervezte, június elején Dályánál a Duna balpartjára átkelve, körűlzárolta *Péterváradot*, betört a Bácskába s fölégette Ujvidéket; midőn azonban *Guyon* hadtestét *Hegyes*-nél megtámadta, *julius 14-én* súlyos vereséget szenvedett s előbb a titeli fensíkra, majd Szalánkeménnél *a Duna jobb partjára menekűlt.*

Haynau három oszlopban indúlt a Tisza felé: Szolnok, Szeged és Szabadka irányában; de midőn megtudta, hogy

a magyarok *Szegednél erődített tábort építettek* s ott *Dembinszky* alatt a felső-tiszai (Perczel) és déli (Vetter) seregek egyesültek, erejét egyesítette s e tábor megtámadását határozta el.

Dembinszky alatt valóban 38,000 fő volt e táborban, de a tábor oly helytelenül készült, hogy annak megvédelmezését Dembinszky, midőn Haynau *augusztus 1-én* támadásra készült, rögtön föladta s a Tisza balpartjára térve, a *szőregi* töltés mögött foglalt állást. Itt szándékozott mindaddig ellenállást gyakorolni, míg Görgey serege beérkezik.

Midőn azonban Haynau csakugyan támadásra indult, Dembinszky ez állást is rosznak találva, Temesvár alá szándékozott vonúlni; de már késő volt; Haynau *augusztus 5-én* délután 4 órakor megtámadta az állást s a kifejlődött *szőregi csatában* a töltést elfoglalta.

Dembinszky most *Temesvár* alá vonúlt, hol *augusztus 9-én* újra megtámadtatván, ágyúharcz fejlődött ki; ez volt a magyar hadsereg *utolsó nagy csatája*, melyben, bár a végső pillanatban a parancsnokságot *Bem* vette át, Haynau maradt győztes. A magyar sereg romjai Lugosra menekültek.

Hogy Bem Erdélyből átjöhetett, annak oka az volt, hogy Erdély a magyarok részére már el volt veszve. Junius közepén vonúltak be oda Lüdersz, Grotjenhelm orosz és Clam-Gallas osztrák hadtestei; Bem előbb Grotjenhelm ellen Beszterczénél és Szeretfalvánál állott, de midőn délen a segitség sürgősebb volt, M.-Vásárhelyen át *Szepsi-Szt-Györgyre* menetelt s megverte itt *julius 20-án* Clam-Gallas osztrák hadtestét; majd az Ojtozon át Moldvába tört be, de julius 28-án már ismét Maros-Vásárhelyre tért vissza. Lüdersz ez alatt Clam-Gallashoz közeledni óhajtván, *Segesvárra* ment; itt támadta meg őt Bem *julius 31-én* alig 6000 emberrel. A támadás nem sikerült, Bem serege szétveretett. De már két nap múlva ismét 8000 emberrel indult meg Bem, bevette *augusztus 5-én* Nagy-Szebent s az itt álló oroszokat a Vöröstorony-szorosban *Talmácsig* szorította. De Lüdersz ezt megtudva, gyors menetben N.-Szebenbe jött s már a következő napon Bem hadát hátban támadta meg. Bem utolsó serege szétveretett, Erdély elveszett.

A temesvári szerencsétlen végű csata után Görgei serege

volt még egyedül harczképes. De ennek parancsnoka már julius közepe óta *személyes* érintkezésben volt az oroszokkal s midőn augusztus 11-én Kossuth és a kormány leköszönt s a hatalmat, mint *dictator*, Görgey vette át: ez a Bem hadseregével való egyesülés eszméjét föladva, seregével, mely 30,000 főt számított 144 löveggel, *augusztus 13-án* magát *föltételek nélkül* kegyelemre megadta s fegyvereit az általa idehívott Rüdiger hadteste előtt *Világosnál* nyilt mezőben lerakta.

Klapka Komáromban megtartotta magát, sőt Győrt is visszafoglalta, de a világosi fegyverletétel után támadó működést többé ki nem fejthetett; a várat október 2-án csak akkor adta át, midőn a helyőrségnek tisztességes, jövő sorsukat biztosító föltételeket eszközölt ki.

Eredmény.

A forradalom katonai leveretésének természetes következménye volt, hogy Magyarország megszűnt önálló ország lenni; szétdaraboltatott s darabjai mint koronatartományok illesztettek az osztrák császárságba. Igy maradt ez 15 évig, mignem 1867-ben a kiegyezés létrejött, mely Magyarországot a monarchiában Ausztria egyenrangú társává tette.

Összegezés.

A magyar függetlenségi harcz legfényesebb tanúsága annak, mint képes egy hazaszeretetből áthatott, szabadságszerető, függetlenségét féltő nép még a legmostohábbviszonyok közt is hatalmas erőkifejtésre; az álló hadsereg töredékeiből, melyek újonnan alakított csapatokkal kiegészíttetnek s támogattatnak, lassankint egy hadműveletekre kész hadsereg fejlődik, mely a régi Ausztria, kipróbált vezérek alatt álló, szervezett, fegyelmezett, harczedzett csapatait végre leküzdi s diadalmas csaták után az ország egész területét fölszabadítja. Kétségtelen dolog, hogy a magyar fölkelés az oroszok beavatkozása nélkül csak nehezen lett volna elfojtható; lehet, hogy a Windischgrätznél erélyesebb

Haynau talán több előnyt vív ki, de valószinű, hogy a magyar hadak az orosz invasió nélkül a harczot legalább addig kitarthajtják vala, míg Magyarország javára európai beavatkozás következik be.

A hadműveletek általános hadművészeti szempontból akkor válnak érdekesebbekké, midőn Windischgrätz főserege s a többi a határon álló oszlopok támadó előnyomúlásukat megkezdik. Windischgrätz Pest elfoglalásával czélját elérni vélte, de ebben tévedett; a főváros elfoglalása a hadjáratot csak akkor fejezheti be, ha az ellenséges haderők megsemmisíttettek; már pedig a magyar sereg addig még komolyabb veszteségeket sem szenvedett, nem hogy megsemmisíttetett volna. A dolgot tehát újból kellett kezdeni, de nehezebb viszonyok közt. Görgey visszavonúlása a bányavárosokon s a Szepességben át s végre egyesülése Klapkával a legszebb vállalatok közé tartozik.

Dembynszky hadműveleti terve alapjában nem lett volna rossz, de a kivitel nem felelt meg a tervnek s győzelem helyett a kápolnai vereséget eredményezte, mely a háború egyik forduló pontját képezte. Ezentúl a magyar hadak mindenütt győzelmesek, s ha Görgey Bem tanácsát követi, ki Komárom fölmentése után az osztrák seregnek egyesült erővel Bécsig való üldözését ajánlotta, a háború tán gyorsabb véget ér.

A háború harmadik időszakában Haynau részéről az erőnek Komárom előtt való egyesítése, Görgey részéről a remekűl végrehajtott visszavonúlás figyelemre méltók.

Végre kiválóan tanúlságos Erdély megvédelmezése Bem által, ki e hadszínhelyen fényes tehetséget fejtett ki, s kinek hadműveleteit mindvégig a legszebb siker koronázta.

VII. FEJEZET.

A FÜGGETLENSÉGI HÁBORÚK ÁTTEKINTÉSE.

Már a hadművészet tárgyalásánál érintettük röviden, hogy ez időszaknak a hadművészet nem sokat köszön. A háborúk eszközei: a hadseregek, összeállítás, fölszerelés, ki-

képzés tekintetében lényegileg ugyanazok, mint a napoleoni háborúkban s így a hadműveletek és harcz lefolyása is többé-kevésbbé ugyanazon elvek szerint halad — de a jelen időszakban mindig csak az egyik részen — a politikai támadó részén. A megtámadottak seregei, vezérei — legalább a háború kezdetén — sokkal csekélyebb értékűek s így a küzdelem mindenütt egyenlőtlen.

A kipróbált orosz és osztrák seregek, ezeknek a napoleoni háborúk iskolájában növekedett hírneves vezérei ellenébe a török és a forradalmi kormányok csak kiképzetlen ujonczokból összeállított, szervezetlen, fegyelemben meg nem erősödött, sőt néha fölszerelésben hiányos csapatokat, ujoncz vezéreket állíthatnak s így kezdetben nagy hátrányban vannak. De a küzdelem így is hosszúra nyúlik s a lengyel és magyar seregek idővel értékre támadóikkal egyenlőkké válnak, — vezéreik a veszély nagyságával növekednek. Ámde ez csak rövid ideig tart s az első sikerekkel együtt bekövetkezik a forradalmi háborúk átka, a politikai és katonai vezéregyéniségek meghasonlása, mely ügyökre sokkal károsabb, megsemmisítésüket sokkal biztosabban előidézi, mint a tömegek, melyeket megtámadóik ellenök harczba vezetnek.

HATODIK RÉSZ

Az osztrák háborúk időszaka.

1852—1866.

I. FEJEZET.

A HADMŰVÉSZET ÁLLAPOTA ÉS FEJLŐDÉSE.

A forradalmi háborúk, bár azok csekély kivétellel a legitim hatalmak javára dőltek el, mégis egész Európában nagyobb rázkódást idéztek elő ; a minden előkészület nélkül harczba lépő nemzeti vagy néphadseregek az álló hadseregekkel szemben nemcsak szívós ellenállást gyakoroltak, de azokat sokszor le is küzdötték, úgy hogy a mozgalmak elnyomása csak a legnagyobb erőmegfeszítésekkel sikerült.

Miután pedig a közel jövő is nagy összeütközéseket helyezett kilátásba, hadügyére az európai államok mindegyike az eddiginél nagyobb figyelmet fordított s magát minden eshetőségre készen tartani igyekezett.

Ez igyekezetből származnak a hadseregek belső szervezetében végbement nagymérvű változások, a behatóbb katonai kiképezés, melyek, kapcsolatban a vasutak és távírók elterjedésével, a fegyverműszak, erődítészet, hajógépszak nagyobb mérvű fejlődésével a hadművészetet új irányba terelték.

A végbement változásokat a következőkben vázoljuk.

Hadseregszervezés. Már a megelőző időszakban fölemlítettük, hogy a nagy franczia háborúk lezajlása után a néphadseregek eszméje elejtetett s hogy az intézmények is, melyek azokkal kapcsolatban vannak, jobbára megszűn-

vén, az európai hadseregek ismét a XVIII. századbeli kabinethadseregekhez váltak hasonlókká.

A függetlenségi harczok után ez irány méginkább utat tört, s minden állam legfőbb gondját az állandó hadsereg szaporítása és erősbítése képezte, ellenben a néphadsereg fölvételére szolgáló kereteket vagy megszüntette, vagy csak névleg tartotta fenn s azok fejlesztésére gondot nem fordított.

Ausztria idevonatkozó első lépése az örökös tartományokban fennállott Landwehr intézménynek 1852-ben történt eltörlése volt; a magyar honvédelmi rendszer, mely az 1848/49. évi függetlenségi harczban a magyaroknak oly kitünő szolgálatokat tett, a háború végével megszűnt s a természetszerűleg meg nem ujíttatott. Csupán a tirol-vorarlbergi, 1796-ból származó néptölkelő-intézmény maradt — bár szintén csak névleg — meg; de ez békében gondoskodás tárgyát nem képezte; ép úgy életben maradt a határőrvidéken a végvidéki szervezet, mely azonban, — mint katonai gyarmatosítás — nem a néphez, hanem inkább a hadsereghez tartozott.

A hadkiegészítés még mindig az összeíró rendszer alapján történt, melyhez háború idején még a toborzás és az önkéntesek fölvétele is járult; a helyettesítés azonban továbbra is fenntartatott, ép úgy a megváltás rendszere is; a megváltás összege 1200 frt volt.

A *tényleges szolgálati* idő 8 év volt; ehhez 1852-ben még 2 évi tartalékban való szolgálat csatoltatott, mi a hadsereg hiányainak és háború esetén beálló fogyatékának pótlását biztosította. A tényleges szolgálatból kiválókat egyébiránt nagyobb jutalmak által igyekeztek hosszabb szolgálatra (több capitulátióra) visszatartani.

A *felsőbb vezetésre* fontos lépés volt a *bécsi udvari hadi tanácsnak* 1848-ban történt megszüntetése; ennek helyére a hadügyministerium, a hadseregfőparancsnokság, 1860-ban pedig ismét a hadügyministerium lépett.

Az 1852—59-iki időszakban a haderő 4 hadseregre volt tagozva; Solferinonál még két hadsereget találunk, azután pedig egyet. A hadosztály-kötelék 1862-ben

megszünik s a dandárok közvetlen a hadtest-parancsnokság alá helyeztetnek.

A *gyalog*-ezredek 4 zászlóaljjal bírtak, 2 osztályban, 6 századdal; a 4-ik zászlóalj azonban nem vonúlt ki, hanem helyőrségi szolgálatot teljesített. A lovasságnál a vértesek leteszik vértjeiket, a huszárok és dsidások szaporíttatnak. A tűzérség 4 és 8 ℔-os lövegekkel (1861-iki minta) szereltetik föl, melyek anyaga kitünő.

Franciaországban az állandó hadsereg 1854-től kezdve szintén tetemesen megerősíttetett. Az összeírás korosztályok szerint történt. A tényleges szolgálati idő 7 év; a tartalék a behívott és kiképzett legénység egy részének korlátolt szabadságra bocsátása által jött létre. A helyettesítés, megváltás (2500 franc), valamint a capitulátiók ép úgy alkalmaztattak, mint Ausztriában; Franciaországban azonban még a zászlók alatti tényleges szolgálat is meg volt váltható (minden hátralevő évért 550 franc).

Az ország már 7 katonai (hadtest) és 24 hadosztály körletre volt osztva. A hadsereg átlagos létszáma 600,000 főre tétetett, mely azonban még tetemesen föl volt emelhető.

A fegyvernemeknél megemlítendő, hogy III. Napoleon a császári gárdát 1854-ben újból fölállitotta; a francziák gyalogsága és lovassága a 2-ik császárság alatt tetemesen megjavúlt, még inkább pedig tűzérsége, melyet a császár az általa föltalált vontcsövű lövegekkel már az 1859-ik évi háború előtt ellátott.

Poroszország a kezdetben érintett elveket oly módon juttatta érvényre, hogy 1859-ben az álló hadsereg ezredeinek számát tetemesen magszaporította, hogy a Landwehrintézményt igénybe venni ne kellessék; midőn azonban 1866-ban az osztrák háború kitört, a kormány mégis kénytelen volt az elhanyagolt Landwehrt is fegyverbe hívni.

A porosz hadsereg egy gárda 8 és terűleti hadtestre volt tagozva; ereje a Landwehr nélkűl 400,000, evvel 700,000 főre volt emelhető.

A gyalogezredek 3 zászlóaljból alakúltak, melyhez még 1 pótzászlóalj járúlhatott; a lovas ezredek 4 századot

számláltak; tűzérsége nem volt oly kitünő, mint az osztrák és franczia.

A *német szövetség* 1866-ig mint külön hadviselőfél is fölléphetett s hadseregéhez Ausztria 3, Poroszország 3, Bajorország 1, a többi államok összesen 3 hadtestet állíthattak harczba, 400,000, szükség esetén 600,000 főnyi számerőben. 1866-ban Ausztria kilépésével a német szövetség megszűnt.

Oroszországban a katonai telepek 1857-ben végkép felhagyattak s az 1850-ben végrehajtott reorganizatió a hadkiegészitést az eredeti rendszerre vezette vissza; a kiegészités váltakozva egyik évben a birodalom nyugoti, másik évben annak keleti feléből eszközöltetett; az ujonczok származásukra való tekintet nélkül az egész hadseregben szétosztattak; ugyanez történt mozgósitás esetén a bevonúló legénységgel.

A szolgálati időt az 1859-ik évi szervezés 15 évre állapitotta meg; a helyettesités, megváltás (400 rubel), valamint az időelőtti szabadságolás szintén alkalmaztatott. A hadsereg növelését czélozta az *opolcsenije* (népfölkelés) szabályozása is, mely 1812-ben vétetett először, 1854—56-ban másodszor igénybe, továbbá a kozákok szervezése, kik Oroszországnak már ez időben 284 lovas századot s 21 üteget, összesen 55,000 főnyi lovasságot biztositottak.

A hadsereg 1 gárda, 1 gránátos és 8 terűleti hadtestre volt tagozva, melyhez azonban még számos más alakulás is járúlt; igy a kozák csapatok, a kaukáziai hadsereg, orenburgi és szibériai hadtestek stb. A hadsereg létszáma 900,000 főre tétetett.

A fegyvernemekben beállott változások sokkal számosabbak, semhogy azokat itt részletezni lehetne.

Anglia még továbbra is a toborzásnál maradt, bár az általános védkötelezettség behozatala többször sürgettetett.

A miliz hadsereg 1852-ben szerveztetett s csapatai 1855-től kezdve, az álló hadsereg csapatainak fölváltására, a középtengeri állomásokon is alkalmaztattak; ugyanekkor szerveztetett az önkéntes lovasság (yeomanry) is.

A csapatok száma, a nehézkes kiegészitő rendszer

daczára, elég nagy s a krimi háború idején Európában 120,000-re, Indiában 90,000-re rugott.

A hadseregszervezés terén az egész időszak Európában általában a *kisérletezés időszaka*; állandó szervezetek nagyobbára csak a következő időszakban, az 1866 és 1870/71-ik évi nagy háborúk után jöttek létre.

Fegyverzet, fölszerelés. A *gyalogságnak* huzagolt lőfegyverekkel való fölszerelése a krimi háborútól fogva általánossá vált, úgy, hogy 1859-ben már mindkét harczfél vontcsövü fegyerekkel állott egymással szemben. A kisérletezés e téren még tovább tartott, mígnem az amerikai polgárháborúban sikerrel alkalmazott hátultöltő fegyver minden mást háttérbe szorított. Poroszország volt az europai hatalmak közt az első, mely hadseregét hátültöltő fegyverekkel szerelte föl s a *Dreyse-féle gyútüs puskák* az 1866-ik évi háborúban a poroszok győzelmeihez nem csekély mértékben járúltak hozzá.

A lövegeknek huzagolt csövekkel való ellátását III. Napoleon eszközölte; míg azonban a krimi háborúban a vont csövü lövegek még csak az ostromtűzérségnél s ott is csak kísérletkép alkalmaztattak, az 1859-ik évi háborúban a franczia tábori tűzérség is már teljesen *vont csövű* lövegekkel volt fölszerelve.

E lövegek nagy előnye szembetünő lévén, csakhamar általánosan elterjedtek s ezáltal a *tűzérműszak*, de különösen a löveggyártás és a ballisztika terén hatalmas mozgalom indúlt meg.

A poroszok e téren is előbbre kivántak menni s tűzérségük nagyrészét *hátultöltő vont csövű lövegekkel* szerelték föl tűzérségük mindazonáltal az 1866-ik évi háborúban az osztrák tűzérséggel, mely vont csövű, de előltöltő lövegekkel (1861-ik évi minta) bírt, még sikerrel nem mérkőzhetett.

A lövegekkel egyidejűleg javítások történtek a lövedékeken is s azok czélszerűbb berendezés mellett biztosabban működő gyújtókészülékekkel láttattak el; az űrlövedék lassanként átengedi a tért *shrapnelnek*, természetesen csak ott, hol élő czélok lövetéséről van szó.

Végre a *járművek, mozdonyok* czélszerűbb készítése által a lövegek, de sőt a vonatjárművek is, egyrészt könnyebbekké, másrészt mozgékonyabbakká tétettek.

A gyalogság és lovasság *ruházata* és *fölszerelése* szintén számos átalakításon, javításon ment át, melyek mozgás- és harczképességét tetemesen fokozták.

Harczászat. A harczászat terén a legnagyobb mozgalom a *gyalogságnak* nyitott alakzatban való kiképzése körül volt; új *gyakorlati szabályzatok* jelentek meg (angol 1833, porosz 1847, franczia 1854, osztrák 1854, orosz 1856), melyek a gyalogságnak a harcz e módjában való kiképezését tökéletesíteni igyekeztek.

A *kétsoros fölállítás* általános s a három sorosat a poroszok is csak gyülekező alakzatnak használják; a harczban a harmadik sor (mint lövész-szakaszok) rajvonalba megy át. A *futólépés* rendszeresíttetik; az *oszlop*, mint rendes mozgásalakzat, az *oszlopvonal* s más könnyen fölvehető alakzatok a gyalogság mozgásképességét tetemesen növelik.

A zászlóalj *fejlődött vonalban* aránylag ritkán lép föl, de annál gyakrabban *tömegben*, a roham végrehajására. A *négyszög* zászlóaljakkal, kivételesen századokkal alakíttatik, de már mindenkor üresen.

A *tüzelésnél* a fő az össztűz, a csatártűz csak a harczbevezetésénél alkalmaztatik; a hátültöltő fegyver egy új tűznemet teremtett, a *gyorstüzet*, melynek hatása rendkívüli.

A *szuronyroham* még nagyobb jelentőséget nyer, mint a megelőző időszakokban s mivel nagy tömegekkel hajtatik végre, döntő eredményeket idéz elő. Az 1848/49-iki hadjáratokban a gyalogsági lőfegyverek aránylag csekély hatása a szuronyrohamnak igen kedvezett s ez, kivált az osztrák gyalogságnak kedvelt harczmódjává vált; később a lőfegyverek nagyobb, de még mindig nem eléggé pusztító hatása késztette erre a csapatokat, kik, hogy a tűz hatása elől meneküljenek, gyors döntésre törekedtek s inkább a szuronynyal mentek az ellenség tűzvonalának. A harcz és döntés e módja (Stosstaktik) 1859-ben még sikerrel volt alkalmazható, 1866-ban az olaszok ellen szintén; de már a porosz hátültöltő lőfegyver gyorstűzén e rohamok legtöbbször megtörtek.

A *lovasság* harczászata ez időben már ki volt fejlődve s a harczászati alakzatok egyszerűsítése s a lovas csapatoknak a hírszerző, biztosító és földerítő szolgálatra való behatóbb kiképzése által a lovasság harczászati jelentősége nem csekély mértékben növekedett.

Aránytalanúl nagyobb volt a haladás a *tűzérségnél*, mely a löveg anyagának s berendezésének tökéletesedése, hatásképességének pedig tetemes fokozása által a harczok eldöntésére jelentékeny befolyást gyakorolt. Ehhez járúl még a fokozott mozgékonyság, melynél fogva a tűzérség a harczoló csapatokat mindenütt, minden terepen követni képes s így nemcsak a támadásban, de az üldözésben is, úgy a gyalog, mint a lovas testek harczánál a legnagyobb sikerrel közreműködhetik.

Az úgynevezett *alkalmazott harczászat*, menetek, nyugvás, hírszerző és biztosító szolgálat s maga a harcz, Radeczky ideje óta folytonos kiképezés és gyakorlat tárgyát képezte ugyan, de a siker nem volt tökéletes. A krimi háborúban az orosz lovasság feladatának nem felelt meg; 1859-ben a harczoló felek egymás viszonyai felől általános tájékozatlanságban voltak. A harczban hiányos volt a fegyvernemek kölcsönös összeműködése, mi nélkűl pedig valódi siker el nem érhető.

A **felsőbb csapatvezetés** ez időszakban nem emelkedik s kiváló jeles hadműveletek aránylag ritkák. Ezek között fölemlítendő 1859-ben a franczia sereg oldalmenete Alessandriából Vercellire s tovább Miláno felé, 1866-ban északon a porosz seregek központi előnyomúlása, délen ama gyönyörű hadművelet, mely a custozzai győzelmet előidézte

A felsőbb csapatvezetés egyébként a *vasutakban* és *távirókban* kitünő segédeszközöket nyert, melyek befolyása először az 1859- és 1866-ik évi hadjáratokban tünik föl nagyobb mértékben; az első hadjáratban a franczia és olasz vasutak óriási szállításai, a másodikban pedig az osztrák déli hadseregnek az északi hadszínhelyre való szállítása képezik a kimagasló mozzanatokat.

Egész sajátszerű tüneteket mutat az északamerikai függetlenségi harcz, melyben a vasútvonalak képezték leg-

gyakrabban a hadműködési vonalakat s igen sokszor a hadműveletek egyedüli czéltárgyait.

A táviró a hirszerző szolgálatnak és a parancsadásnak igen fontos és fölötte hasznos eszközévé vált.

A várharcz ez időszakban szintén különös emelkedést mutat; az 1854—56-iki krimi háború s nevezetesen Sebastopol ostroma e tekintetben a legérdekesebb, mert a támadó és védő eszközök oly tömegét juttatta alkalmazásba, hogy minden előbbi hasonló vállalatot messze túlszárnyal.

A *tengerészet* a pánczélos csavargőzösök, monitorok stb. alkalmazása s általában a tengerész-műszak nagymérvű fejlődése folytán hatalmas lendületet nyert. Legnevezetesebbek az 1864-ik évi tengeri vállalatok és 1866-ik évi osztrák-olasz mérkőzés; minkettőben leginkább az osztrák hajóhad tünt ki.

II. FEJEZET.

A MÁSODIK KELETI HÁBORÚ.

Előzmények.

Általános helyzet; a háború okai. Az első keleti háború eredménye Oroszországot nem elégítette ki s csak alkalomra várt, hogy hagyományos törekvéseit folytassa.

A legközelebbi czél mely Oroszország előtt lebegett, az volt, hogy a Fekete-tenger fölött való uralkodását állandósítsa s magának — ha lehet — a Földközi tengerrel való összeköttetést biztosítsa.

Ámde e törekvés nem csupán Törökország, hanem a nyugoti hatalmak érdekeit is fenyegette és sem Anglia, sem Franczia-ország nem volt hajlandó ama botlást még egyszer elkövetni, melyet 1827 október 20-án a török hajóhadnak *Navarin* mellett való megsemmisítésével elkövetett. Midőn tehát Miklós czár 1853-ban Törökország ellen új támadást tervezett, el lehetett készülve arra, hogy Franczia-ország és Anglia ezuttal nem mellette, hanem ellene lesznek. A czár azonban bízott abban, hogy Ausztria — az 1849-ben

a magyar függetlenségi harcz elnyomása alkalmával tett szolgálatokért — tövekvéseit elősegítendi s Oroszországgal vagy szövetséget köt, vagy legalább is irányában jóakaró semlegességet tart.

A háborúra a közvetlen okot a *Szentföld* (Palaestina) szabad látogatásának kérdése adta meg; midőn ugyanis a szultán Francziaországnak s általa a római katholikus egyháznak a Szentföldre nézve bizonyos engedményeket tett, Oroszország a görög-katholikus egyház számára nemcsak hogy ugyanezen engedményeket követelte, de sőt azt kivánta, hogy a porta görög-katholikus alattvalóit a czárnak, mint a görög-katholikus egyház fejének *védnöksége* alá helyezze.

A porta ezen, a szultán felségjogait sértő kivánalomnak eleget nem tett s midőn ennek folytán Mencsikov 1853 május 21-én a diplomátiai összeköttetést megszakította, a háborúra készült. III Napoleon az oroszok eljárását magára nézve is sértőnek találta s mig egyrészt a franczia hajóhadat a keletre rendelte, másrészt Anglia közreműködését is megnyerni igyekezett.

A czár május 31-én ultimátumot küldött a török kormánynak, melyben az esetre, ha az orosz követelések nem teljesíttetnének, a Duna-fejedelemségek megszállásával fenyegetőzött, hogy a *görög egyház jogainak megovására* biztositékot szerezzen. Az orosz tehát másodízben is a kereszténység védelmének ürügyét használja a támadásra, melynek főczélja pedig nem volt egyéb, mint hatalmi körének Törökország kárára való kitágítása.

Haditervek. *Oroszország* egyelőre valóban csak Moldva és Oláhország megszállására kivánt szorítkozni; az esetre azonban, ha e lépése a török kormányt engedékenységre nem birná, a Dunán átkelni, Szilisztriát elfoglalni s azután a hadműveleteket Konstantinápoly irányában folytatni szándékozott.

A *törökök* addig míg a franczia és angol szövetséges hadak megérkeztek, a Duna-vonal védelmére szorítkoztak.

A moldva-oláhországi hadjárat 1853—54-ben.

A *Gorcsakov* herczeg által vezetett 50,000 főnyi orosz hadsereg *1853 julius 2-án* lépte át Moldva határát s megszállta *julius 15-én* Bukarestet.

A török kormány *Omer* pasa vezérlete alatt Bulgáriában és a Duna vonalán közel 130,000 főt vont össze s a háborút október 26-án megüzente; Omer pasa azonban megelégedett a Duna védelmével s kisebb támadó előtörésekkel, melyek november 4-én *Oltenicza*, 1854 január 6-án *Cetate* mellett jelentőség nélküli ütközetekre vezettek.

A diplomátia ezalatt szakadatlanúl működött; az oroszok leginkább Ausztria megnyerésén fáradoztak, de siker nélkül. Ausztria nagy bonyodalmaktól tartva, nem volt hajlandó az oroszokat támogatni, sőt *február 5-én* a lázongó Szerbia határán egy 25,000 főnyi hadtestet vont össze, mely még ugyan e hóban 50,000 főre emeltetett s *Coronini* altábornagy parancsnoksága alá helyeztetett. Ausztria kijelentette egyidejűleg, hogy a nyugoti hatalmak azon követelését, hogy az orosz hadsereg a Duna-fejedelemségeket elhagyja, a maga részéről is támogatni fogja.

A nyugoti hatalmak az ezen követelést tartalmazó ultimátumot *február 27-én* küldték át Oroszországnak. Miklós czár avval felelt, hogy Gorcsakov a Dunát *márczius 23-án* három oszlopban Brailánál, Galacznál és Tulcsánál átlépte. A meglepett török csapatok által alig föltartóztatva, a sereg április 11-én a Traján sánczokig jutott. Egy második, körülbelől 30,000 főnyi hadtest, *Calarasinál* gyülekezett, majd a Dunán részben átkelve, *Szilisztriát* mindkét oldalról körülzárta. Végre az eddig Kis-Oláhországban szétszórt orosz jobbszárny az Olt mellett összegyűjtetett.

Mindez intézkedések már az új fővezér, *Paskievics* tábornagy által tétettek, ki bár öreg és beteges volt, a fővezérletet a czár kívánatára mégis átvette.

Miután Gorcsakov a Traján sánczoktól szintén Szilisztira alá vonatott, az ostrom *május 17-én* kezdetét vette. Omer pasa, bár elég erővel rendelkezett, a vár tölmentésére mit

sem tett, mivel seregét támadó föllépésre még mindig gyöngének tartotta.

Időközben *Francziaország* és *Anglia* egy 60—80,000 főnyi sereget állitottak hadi lábra s mivel az oroszok előnyomúlását gyorsabbnak vélték, ezt Konstantinápoly védelmére rendelték; a franczia csapatok a Gallipoli félszigeten, az angolok a Bosporus ázsiai partján, Skutarinál szállíttattak partra. Ausztria, minekutána Oroszországot a Duna-fejedelemségek elhagyására fölhivta, a szerb-bánáti hadseregen kivül még a 3. és 4. hadsereget is mozgósította s az előbbit Erdélyben, az utóbbit Galicziában vonúltatta föl.

Omer pasa ismételt kérésére *St. Arnaud* franczia és *Lord Raglan* angol csapatainak egy része, mintegy 40,000 fő, *Várnáig* nyomúlt elő. Ez, kapcsolatban Ausztria föllépésével, mely állam Törökországgal a Duna-fejedelemségek megszállására nézve már egyezményt is kötött, Miklós czárt mégis engedékenységre bírta, s az orosz sereg Szilisztria ostromát *junius 22-én* félbeszakítván, a Duna-fejedelemségek kiürítését megkezdte.

A nyugoti hatalmak azonban a háború czélját ez által elérve nem látván, elhatározták, hogy Oroszországot a *Krimi félszigeten* támadják meg. Hogy azonban az orosz sereg figyelme leköttessék, egy franczia hadosztály *Espinasse* tábornok alatt a *Dobrudsába* nyomúlt be, hol még mintegy 10,000 orosz maradt vissza. De a franczia táborban a Dobrudsa mocsarai cholerát támasztottak, mi az egész vállalat sikertelenségét idézte elő.

A Duna-fejedelemségeket az oroszok elvonúlása után az *osztrák szerb-bánáti hadtest* szállotta meg s egész a háború befejeztéig ott maradt; az utolsó csapatok 1857 márczius 30-án vonúltak a megszállott területről ki.

A krimi hadjárat 1854—55-ben.

A krimi hadjárat elhatározása. Már említettük, hogy az orosz seregnek a Duna-fejedelemségekből való elvonúlásával a nyugoti hatalmak a háborút még befejezettnek

nem tekinthették. Az orosz sereg kivonúlt ugyan, de a czár követeléseit el nem ejtette, Törökország épsége, Konstantinápoly és a bosporusi közlekedés biztossága továbbra is fenyegetve maradt.

A nyugoti hatalmak természetes hadászati alapja a hajóhad, a tenger volt; szárazföldön Bessarabián át az orosz hadsereget nem követhették. Ily körűlmények közt irányúlt a szövetséges fővezérlet figyelme a *Krimi félszigetre.* Oroszország e félsziget és a sebastopoli nagy hadi kikötő által uralkodott a Fekete tengeren s így a félsziget elfoglalása Oroszországra igen érzékeny veszteséget képezhet vala. Miután az orosz hajóhad már a szövetséges hajórajoknak a Fekete-tengeren való megjelenésekor visszavonúlt, Odessa bombázása következtében pedig teljesen a kikötőkbe húzódott, nem kellett attól tartani, hogy az oroszok a hadseregnek átszállítását megnehezítik.

A szövetséges hatalmak óriási hajóraja a hadsereg átszállítását minden akadály nélkűl végrehajthatta s így a krimi hadjárat határozatba ment.

Az elhatározás 1854 junius 18-án keletkezett, az előkészületek mindazonáltal tetemes időt igényeltek, mi Oroszország előnyére vált, mivel a Duna-fejedelemségekből kivont hadsereg most már a déli partok védelmére volt fölhasználható. Az Espinasse-hadosztály dobrudsai hadjárata lett volna arra hivatva, hogy Oroszország figyelmét a Duna mellékén lekösse s hadseregét oda vonja, de ez, mint említettük, nem sikerűlt, sőt még a krimi hadjárat megindítását is késleltette.

Az akadályok elhárítása augusztus hó folyamán végre sikerűlt, s a hadsereg hajóra rakodása szeptember 1-én kezdetét vehette.

Erőviszonyok. A *szövetségesek* által a Krimi félszigetre vitt erők a következők:

Francziák.

Parancsnok: Leroy de *St. Arnaud* tábornagy.

1. hadosztály *Canrobert* (Espinasse és Vinoy ddr);
2. hadoszt. *Bosquet* (d'Autemarre és Bonat ddr.);
3. hadoszt. *Napoleon* herczeg (Monet és Thomas ddr.):

4. hadoszt. *Forey* (Lourmel és d'Aurelle ddr.);
összesen 39 zlj, $^1/_2$ lov. szd, 72 löveg = 32.000 fő.

Angolok.

Parancsnok: *Lord Raglan* tábornok.
Könnyű hadoszt. *Browne* (Codrington és Buller ddr.);
1. *Cambridge* herczeg (Bentink és Colin Campbell ddr.);
2 *Lacy Evans* (Pennefather és Adams ddr.);
3. *England* (George Campbell és Eyre ddr.):
4. *Cathcart* (Goldie és Torrens ddr.);
Könnyű lovas dandár, Lord *Cardigan*;
összesen 32 zalj, 10 lovas szd. 24 löveg = 26,000 fő.

Törökök.

Yussuf franczia tábornok alatt 12 zaljból és 12 lövegből álló török hadosztály = 7,000 fő.

A szövetségesek egész ereje 65,000 fő, közte $10^1/_2$ lov. szd és 108 löveg.

Az *oroszok* ereje a délnyugoti részekben lévén, a krimi főparancsnok, *Mencsikov* Sándor herczeg tengernagy, a szövetségesek partra szállása alkamával csak a 13., 14., 16. és 17. hadosztályok egyes részei, 1 lovas dandár s két kozák ezred fölött rendelkezett, melyek *összege 35,000 fő volt*, közte 27 lovas század és 92 löveg.

A *hadjárat folyamán* azonban az erők úgy a szövetségesek, mint az oroszok részén tetemesen szaporíttattak s *1855. május közepén* a franczia sereg 100,000, az angol 32,000, a török 28,000, a szárd 15,000, az egész szövetséges sereg 175,000 főnyi számerővel bírt, közte 68 lovas szd és 336 löveg; az orosz sereg létszáma ugyanekkor 150 000 főből állott, közte 131 lovas szd, 85 kozák szotnya és 470 löveg.

Hadműveleti tervek. A *szövetségesek*, miután a Krimi félszigetet előbb egy bizottság által tanúlmányoztatták, a partraszállást Eupatoriától délre határozták el. Partraszállás után a szövetséges sereg, a hajóhad által kisérve, egyenesen Sebastopol ellen szándékozott menni, hogy e fontos várat és kikötőt északról s a tenger felől megtámadván, elfoglalja.

Az *orosz* fővezér a támadás által meglepve s elégtelen erővel rendelkezve, a szövetségesek partra szállását nem vélte megakadályozhatónak s elhatározta, hogy az ellenséget csak

megfigyelteti, előnyomulását pedig egy az Alma folyó balpartján vett kitünő védő állásban akadályozza meg.

A hadműveletek lefolyása. A szövetséges hadak hajóraszállása 1854 szeptember 1-től fogva folyamatban volt; a franczia hajóhad *szeptember 4-én*, az angol *szeptember 7-én* hagyta el a várnai és balcsiki kikötőt; szeptember 9-én a két hajóhad a Duna torkolataival szemben fekvő Kigyószigetnél egyesült s ezentúl együtt haladt. A szövetséges hajóhad 150 hadi- és 600 szállító hajóból állott.

Szeptember 14-én reggel 4 órakor kezdődött a partra szállás egy régi genuai erődnél, (Old-fort) a Krim nyugoti partján, s négy napot vett igénybe; egy különítmény azonnal elfoglalta *Eupatoriát*, melyben egy franczia, egy angol és két török zászlóalj helyeztetett el.

Szeptember 19-én indúlt meg a szövetséges sereg délfelé Sebastopol ellen. Az elővédet az angol lovasság képezte; a fősereg két oszlopban nyomúlt elő, a jobb oszlopot a francziák és a törökök, a baloszlopot az angolok képezték.

Az angol lovasság az Alma folyótól északra összeütközött ugyan a kozákokkal s az orosz 6. lovas hadosztály huszárjaival, de az oroszok csakhamar állásaikba vonúltak vissza; a szövetséges sereg az Alma folyótól északra fekvő fensíkon szállt táborba. A csata más napra maradt.

Az Alma melletti csata.

1854. szeptember 20-án. *(48-ik melléklet).*

A krimi hadjárat csatái közt az Alma melletti a legérdekesebb tüneteket mutatja s kivált harczászati tekintetben igen tanúlságos; ez egyszersmind az első eset, hogy a vont csövű és sima furatú lőfegyverek egymással mérkőztek.

Az orosz sereg felállítását az Alma-völgy déli szegélyén vette, melynek meredek oldalai a megmászást fölötte megnehezitették s általában az észak felé menedékes völgyoldal s az északi lapos fensík fölött teljesen uralkodott. Az *Alma* folyó a legtöbb helyen átgázolható s igy nevezetes akadályt nem képezett; híd csupán az eupatoria-sebastopoli ország-

úton (Burlinknál) volt; a helységek: az orosz jobb szárny előtt *Tarchanlar*, a közép előtt *Burlink*, a balszárny előtt *Alma-Tamak*, mindannyian a folyó jobb partján fekszenek.

Az orosz főlállítás Tarchanlartól Alma-Tamakig terjedt; s hossza mintegy 7 kilométer volt; a helységek az arcz előtt, valamint a baloldalban *Akles* falu, meg voltak — de csak gyöngén — szállva.

A szövetségesek ez állást kettős átkarolással szándékoztak megtámadni, oly módon, hogy a francziák a 2., az angolok a 4. hadosztálylyal az orosz sereg bal és jobb szárnyát átkarolják; a szövetséges jobb szárny (francziák) tartalékát a franczia 4-ik és a török hadosztály, a balszárny (angol) tartalékát az angol lovasság képezte.

A *harcz délelőtt 11 óra tájban* a franczia 2. Bosquet hadosztály előnyomúlásával s az Almán való akadálytalan átkelésével kezdődött, míg a többi részek, különösen az angolok, csak később jutottak harczba.

Mencsikov az első vonalban támadó Autemarre dandár ellen a moszkvai ezredet fejlődtette, majd a 14. hadosztály minszki ezredét is. Bár ugyanakkor a Canrobert és Napoleon hadosztályok Alma-Tamak ellen támadtak, az isolált Autemarre-dandár helyzete válságos lett, mert a Bonat-dandár terepnehézségek miatt Aklesnél elmaradt s az itt álló orosz zászlóalj által is föltartóztatva lőn. St. Arnaud ennek folytán a tartalékban álló Forey-hadosztályt is ide rendelte.

Bár ily módon két ellenséges hadosztály már az oroszok baloldalában állott, azok állásukat mégis a legszívósabban védelmezték s a Canrobert és Napoleon hadosztályok ellen sok ideig sikerrel küzdöttek, őket az emelkedés megmászásában megakadályozván.

Az angolok részéről az Evans hadosztály déli 12 órakor fejlődött a sebastopoli uton Burlinkkal szemben; az őt követő England hadosztály jobbra volt kénytelen húzódni, hogy az összeköttetést a franczia Napoleon-hadosztálylyal helyreállítsa. Az angol könnyű hadosztály Tarchanlart, a Cambridge hadosztály a nyugatra fekvő szőlőket támadta meg.

Az orosz jobb szárny parancsnoka, Gorcsakov herczeg, megkisérlé ugyan tartalékával ellentámadást intézni, de ezt a Cathcart hadosztály meghiusította; az egy Wladimir-ezred 50 tisztet és 1500 embert veszített ez alkalommal.

Mivel pedig ugyanekkor a francziák az orosz balszárnyat visszavetették, a közép pedig fegyverei fölényével (vontcsövű fegyverek) a meredek völgyoldal megmászását végre is kierőszakolta, Mencsikov este 6 órakor a visszavonúlást elrendelni volt kénytelen.

A szövetségesek kifáradt csapatai üldözésre nem igen voltak alkalmazhatók s a hátráló oroszokat csupán az angol lovasság követte.

A veszteség a szövetségeseknél Bazancourt szerint 3326, Anicskov szerint 5000 fő volt; az oroszok 200 tisztet s 5500 főnyi legénységet vesztettek.

Ha a szövetségesek a főtámadást nem az oroszok bal-, hanem azok jobb oldala ellen intézik, az orosz sereg a tenger felé szorítva, nagy veszélybe juthat vala; de így visszavonúlása akadálytalan volt. Mencsikov az éj folyamán átkelt a Kacsa folyón s 21-én az Inkerman hídon át Sebastopol déli oldalára vonúlt.

Belátva, hogy magát Sebastopolba bezáratni veszélyes lenne, Mencsikov a várba 6000 főnyi helyőrséget vetett, mely még a hajóhad legénysége által is támogattatott, elrendelte az erődök kiépítését s a védőművek kiegészítését, azután pedig a sereg zömével *Bakcsiszeráj* felé húzódott vissza s ott az Oroszországgal való közlekedés biztosítására állást foglalt.

A szövetségesek a csatatérről csak szeptember 23-án indúltak meg. De már e nap estéjén vette a fővezérlet *Hamelin* tengernagy azon jelentését, hogy a sebastopoli nagy öböl, tehát a kikötő főbejárata, elsülyesztett hajókkal járhatlanná tétetett, azonfelül jól fölszerelt erődök védik azt. A fővezérek ennek folytán elhatározták, hogy *Sebastopolt nem az északi, hanem a déli oldalon* zárják körül. E műveletnél egyrészt a Balaklava és Kamies melletti kikötők a hajó-

hadat könnyen fölvehetik s így a hadászati alapítás jobb és biztosabb, másrészt a vár megtámadása a hajóhad nélkül is végrehajtható, míg az északi oldalon nélküle boldogúlni nem igen lehetne.

E végből a franczia hajóhad a kamiesi, az angol a balaklavai öblöt már *szeptember 14-én* elfoglalta, a sereg pedig e napon s 25-én a vár előtt végrehajtott oldalmenettel annak déli oldalára vonúlt.

St. Arnaud 25-én megbetegedett s 4 nap múlva meghalt; helyét ideiglenesen Canrobert foglalta el, ennek hadosztályát pedig Espinasse vette át.

Sebastopol ostroma és az oroszok fölmentő kisérletei.

(49. Melléklet.)

A szövetségesek kétségkívül számítottak arra, hogy Sebastopol várát, melynek szárazföld felőli védőművei szeptember hóban a legnyomorúltabb állapotban valának, rajtaütés által is elfoglalhatják. De az Alma melletti csata elégtelen eredménye, St. Arnaud halála s más okok ezt lehetetlenné tették, s a szövetségesek a vár rendszeres ostromlását határozták el.

Szeptember 29-én eszközöltetett a vár körűlzárása a nagy öböl keleti csúcsától a vesztegzár-öbölig; északon egyelőre mi sem történt. Két franczia hadosztály, a 3. és 4-ik, Forey parancsnoksága alatt a *városi* (délnyugoti), az angolok a *Karabelnája* külvárosi (délkeleti) arczvonal megtámadását vették át. A másik két franczia hadosztály az angolok egy részével Bosquet tábornok alatt, a balaklavai fensík keleti szélén, arczczal a Csernája folyó felé állott föl, hogy az ostromot az orosz sereg esetleges fölmentő kisérlete ellen födözze.

Október 9-ére következő éjjelen nyittattak meg a vívó-árkok mindkét szárnyon s avval az ostrom kezdetét vette. Természetes, hogy a kifejlődő nagyszerű ostromműveleteket, melyek Sebastopolnak a hadművészet terén oly rendkívűl nagy hirnevet szereztek, részletekben nem

követhetjük s csak a legfőbb mozzanatok fölemlítésére szorítkozhatunk.

Október 17-én kezdetett meg a tüzelés az ostromló ütegekből, mely a hajóhad lövegei által is támogattatott.

Ez idő alatt azonban az oroszok a Pruth mellől, hol Ausztria semlegessége folytán a csapatok nélkülözhetők voltak, az egész IV. hadtestet a Krimbe rendelték; mihelyt ennek első hadosztálya megérkezett, Mencsikov azonnal támadásba ment át. Mintegy 25,000 fő, *Liprandi* tábornok alatt, megtámadta *október 25-én* a szövetségesek ama sánczait, melyeket a *balaklavai* fensík szélén emeltek, de siker nélkül; az egész eredmény néhány sáncz elrombolásából s lövegeinek elvételéből állott; az angol lovasság a lövegek visszavételére remek rohamot intézett ugyan az oroszok ellen, de a túlnyomó orosz lovasság által visszavetve, létszáma felét elvesztette.

Midőn az egész IV. hadtest megérkezett, Mencsikov közel 100,000 fő fölött rendelkezett, míg a szövetségesek a beérkezett franczia 5. Levaillant hadosztálylyal s más csapatokkal való szaporodásuk daczára alig bírtak többel, mint 70,000 fővel.

Mencsikov az ujabb támadást *november 5-ére* határozta, melynél a franczia balszárnyat *Timofejef* tábornoknak a városi arczvonalon való kitörése által lekötni s azután a szövetségeseket több oszlop (Soimonov, Pavlov, Gorcsakov) combinált támadása által a tenger felé szorítani szándékozott. A most kifejlődő *inkermani csatában* az orosz fővezér 62,000 embert hozott működésbe s az angolokat, kik ellen a főtámadás intéztetett, szorult helyzetbe is juttatta, mígnem Bosquet, kit Gorcsakov csak igen lanyhán támadott, figyelő hadtestének legnagyobb részével d. e. 11 órakor a *Pavlov* hadosztály baloldalában megjelenvén, a harczot a szövetségesek javára döntötte el. A támadás az oroszoknak 10,000 főnyi veszteségbe került, anélkül, hogy czélját elérte volna.

Ezalatt az ostrommunkálatok tovább folytak; október 23-án már kész volt a második párhuzamos vívóárok, az inkermani csata idejében pedig már a harmadik egy

része is. Azonban belátták a szövetségesek, hogy a rendelkezésre álló erőkkel az oroszok ujabb támadásait vissza nem utasíthatják, minélfogva a krimi hadsereg tetemesebb megerősítését szorgalmazták. Addig is a balaklavai fensíkon erős circumvallatio-vonalat épitettek s a Csernája völgyét feladva, a sereget a fensíkon szűkebb téren egyesítették.

E rendszabályok igen czélszerűek voltak ugyan, de reájok egyelőre szükség nem volt, mivel az oroszok, az útban levő V. és VI. hadtestet bevárandó, támadást többé nem intéztek.

Az erősbítések lassankint megérkeztek. Legelőször *Omer* pasa érkezett meg egy 12,000 főnyi hadtesttel Eupatoriába, honnét az oroszok összeköttetéseit fenyegette. Mencsikov *1855 február 17-én* meg is támadtatta a törököket *Chrulev* 15,000 főnyi hadtestével, de Omer pasa a támadást fényesen visszaverte.

Majd megérkezett a szövetségbe vont Szárdinia 15,000 főnyi segélyhada is, továbbá jelentékeny erők Franczia-országból, tömérdek ostromló anyaggal; ez utóbbiak közt közel 500 ostromlöveggel. Az angol sereg ellenben hiányos védő szervezeténél fogva nemhogy szaporodott volna, de inkább megfogyott, s az egész vállalat súlya lassankint a francziákra ment át.

Az ostrommunkálatok mindazonáltal, daczára az ostromeszközök megszaporodásának, lassan haladtak, részint a parancsadás egységének hiánya miatt, legfőkép pedig azért, mert az oroszok *Todleben* hadmérnöki alezredes személyében jeles segítséget nyertek, ki Sebastopol védőműveit az ostrom folyamán kitűnő állapotba helyezte, az ostrommunkálatokat pedig czélszerű és leleményes ellenintézkedések által folytonosan hátráltatta.

Ez utóbbiak közűl különösen említésreméltók az *előretolt* védőművek alkalmazása (Kamcsatka, Szelenginszk és Volhynia erődök), melyek az ellenség szemei előtt épittettek, továbbá a *közeledő ellen-sánczok* (contre-aproches) rendszere, melyek egyszerű lövész-gödrökből egész sánczrendszerré alakúltak át s ezúttal első ízben alkalmaztattak.

A dolgok menetével elégedetlen III. Napoleon most *Niel* műszaki tábornokot küldte a helyszínére, hogy az ügy állásáról kimerítő jelentést tegyen. Niel azon nézetének adott kifejezést, hogy Sebastopol bevételére a vár *teljes körülzárolása* nélkül kevés kilátás van; de még a jelen körülmények közt is több sikert remél, ha a támadás nem mint eddig a városi arczvonal, hanem a *Karabelnája* s nevezetesen a *Kornilof* erőd ellen intéztetik.

Ennek következtében a főfigyelem most a Karabelnája felé fordíttatott; mivel azonban az angolok megfogyott hada e munkálatokat nem végezhette, ezeket is a francziák vették át, míg az angolok csupán a III. sz. erőd ellen már megkezdett munkák folytatására szorítkoztak.

A beosztás tehát most a következő volt: *Jobb szárny*, a franczia II. hadtest, *Bosquet*, a Bonat, Camon, Mayran és Dulac hadosztályokkal, *közép*, az angolok *Raglan* alatt; *balszárny* a franczia I. hadtest *Pelissier*, a Forey, Levaillant, Paté és Salles hadosztályokkal; *tartalék* a balaklavai fensíkon, a Bonnet és a gárda-hadosztály és az egész lovasság, *Omer* pasa 25,000 főnyi török csapataival együtt, ki a tartalék parancsnoka volt.

Nagyobb és előnyösebb változás a hadműveletekben azonban csak *május közepén* állott be, midőn a franczia sereg főparancsnokságát az ingatag Canrobert helyett *Pelissier* tábornok, a műszaki vezetést pedig Bizot helyett *Niel* tábornok vette át s az eddigi eredménytelen ágyúzás s az apróbb művek elleni részleges vállalatok helyébe nagy czélokat követő, egész hadtestekkel végrehajtott tervszerű támadások léptek.

Ez időszakban az erők is tetemesen megszaporodtak s mint más helyen már említettük, a szövetséges sereg 175,000 főnyi létszámmal birt.

Az orosz működő sereg, most már *Gorcsakov* parancsnoksága alatt, eddig részint az erősbítéseket várva, részint a trónváltozás miatt — Miklós czár márczius 2-án meghalt s helyébe II. Sándor czár lépett, ki békealkudozásokat kezdett — tétlen volt; de most az V., VI. és III. hadtesttel szaporodva, közel 150,000 főt számlált, míg a II. és a grá-

nátos hadtest útban volt s így az oroszok részéről is nagyobb műveletek voltak várhatók.

Pelissier tartott is ezektől s azért mindenekelőtt ez irányban biztosságot kívánt; *május 25-én* visszavetette az orosz előcsapatokat a Csernája mögé s midőn jobb oldalát ily módon biztosította, egész erélylyel az ostromhoz látott. Az orosz előretolt művek *junius 27-én* elfoglaltattak, *junius 18-án* pedig Napoleon kívánságára *általános roham* intéztetett.

Sebastopol azonban ezúttal még nem adta meg magát; a roham visszaveretett.

A beállott szünet alatt a szövetségesek az ostrom munkálatokat folytatták, az oroszok pedig a működő sereggel egy döntő főtámadásra készültek.

Ez *augusztus 16-án* következett be s a *Csernája melletti csatát* eredményezte. De Gorcsakov a nagyfontosságú támadást, mely Sebastopol s az egész hadjárat sorsa fölött döntött, bár 200,000 főnyi sereg fölött rendelkezett, csak 50,000 fővel hajtotta végre, melyek a Csernája vonalat és Fedjuhin hegyet négy nagy tömegben rohanták meg. A rohamot a francziák és szárdok, a franczia tűzérség kitünő fölhasználása mellett, visszautasították s Gorcsakov 8000 főnyi veszteséggel a Makencievája magaslatra vonúlt vissza.

A csata után Pelissier még nagyobb erélylyel folytatta az ostromot s új rohamra készült, mely szeptember 3-án határoztatott el.

Az előkészítés a következő napokon 800 löveg tüze által foganatosíttatott s midőn szeptember 7-én ennek sikere mutatkozott, *a roham szeptember 8-án déli 12 órára* határoztatott meg.

Míg 80,000 fő *Herbillon* alatt, ki a Csernája melletti csatában a francziákat vezényelte, arczot az orosz működő sereg ellen fordított, 33.000 fő *Bosquet* alatt három oszlopban a rohamot kellett hogy végrehajtsa.

Az oszlopok közül *Mac-Mahon* a *Malakof* torony, *Dulac* a II. sz. erőd, *Motterouge* a Kornilof-erőd közbeeső részei ellen intézték a rohamot, mely még a III., IV. és V. számú erődök ellen intézett melléktámadások által is elősegíttetett.

Gorcsakov 75,000 főt halmozott össze a városban és a

Karabelnájában, hogy a rohamot, mely előre látható volt, meghiusítsa.

Motterouge és Dulac támadásai ugyan visszaverettek, de *Mac-Mahon* rohama sikerült s *12h 30l kor* már franczia zászló lengett a Malakof torony ormán, melyet Mac-Mahon az oroszok minden erőlködése daczára megtartott.

Bárha a többi rohamok mind visszaverettek, a Malakof erőd maga biztosította a sikert, mert ez az egész város fölött uralkodván, a többi részek tartós védelmezését lehetetlenné tette. Gorcsakov ennek folytán már *délután 4 órakor* kiadta a parancsot a seregnek az *északi partra való vonulására*, mi a délután és az éj folyamán végre is hajtatott. Ekkor a város fölgyújtatott, a lőporraktárak légbe röpíttettek (az éj folyamán 35 repült föl), ép úgy az alá-aknázott Sándor és Pál-erőd, a hajóhíd szétromboltatott s a még meglevő hadihajók elsülyesztettek.

Az oroszok vesztesége 12,000 fő volt; az ostrom egész tartama alatt a hadakozó felek mindegyike körülbelül 40,000 főt vesztett.

Egynémely kisebb vállalat után a szövetséges sereg ép úgy, mint az orosz, téli szállásokra vonult.

Miután az orosz fegyverek Ázsiában szerencsésebbek voltak s *Muraviev* a *Williams* angol tábornok által hősileg védett, de 5 havi körülzárás után éhinségben szenvedő Karsot 1855 november 27-én megadásra kényszerítette, mi Sebastopol elvesztéért némi kárpótlást nyújtott, II. Sándor czár 1856 februárban ismét alkudozásokba kezdett, melyek azután az 1856 márczius 30-án megkötött *párisi békére* vezettek.

Eredmény.

A párisi békében Oroszország kénytelen volt a Duna-fejedelemségek fölött igényelt védnökségről lemondani, mely államokból azután Románia alakult; a Duna torkolatait s Bessarabia egy részét átengedni, feketetengeri hajóhadát megkisebbiteni s végre magát kötelezni, hogy Sebastopolt többé föl nem építi.

Nagy csapás volt ez az orosz politikára, mely nagyratörő terveinek kivitelét beláthatlan időkre elhalasztani kényszeríté: s valóban több mint 20 év telt el, míg II. Sándor czár az orosz politikának a krimi háborúban elejtett fonalát újra fölvehette.

Összegezés.

A második keleti háború s különösen annak Európában lefolyt eseményei, melyekre főfigyelmünket fordítottuk, sok tekintetben érdekesek és tanúlságosak. Az első rész, melyben az orosz és török sereg szétforgácsolva s tétlenül áll egymással szemben, csak utolsó mozzanatában, midőn Paskievics az erőt összevonja s Szilisztria megvételével magának biztosított hadászati alapot teremteni igyekszik, kelt figyelmet; de annál érdekesebb a második rész, a krimi hadjárat.

Első eset ez, hogy óriási csapattömegek szállíttatnak tengeren át oly helyre, hol az ellenséges terület egy érzékeny, könnyen sebezhető ponttal bir; igaz, hogy e vállalkozás csak két első rangú tengeri hatalom együttes erőmegfeszítésével vált csak lehetségessé, de azért nem kevésbé bámulatos.

A hadműveletek között, melyek a krimi hadjáratban lefolytak, figyelemre méltó a szövetségesek azon sajátszerű eljárása, hogy az Alma melletti csata után nem sietnek a nyert sikert kiaknázni s hadműveleti czéljukat, Sebastopolt, gyors támadással hatalmukba ejteni, hanem időt engednek Mencsikovnak védő rendszabályokra, melyek folytán a kikötő elzáratik s a szövetséges sereg az északi oldal megtámadásáról lemondani kénytelen.

Az oldalmenet a vár és az ellenséges sereg közt Balaklavához, bár — tekintve a nagy túlerőt — nem épen merész, de szép hadművelet volt.

A csaták, melyek vívattak, mindannyian harczászati tanúlmányozásra méltók; az Alma melletti a főtámadás irányára, továbbá a szövetségesek jobb harczászatából s jobb (vont csövű) fölfegyverzéséből eredő előnyére nézve,

melyek a nehéz feladat megoldását elősegítették; a Balaklava melletti az angol lovasság támadására, az inkermani a Bosquet hadtest támogató föllépésére, végre a Csernája melletti a tűzérség fölhasználására nézve. Az oroszoknál mindezekben az erők túlságos kimélése tűnik föl, mi a vezetés ingatagságával kapcsolatban vereségeiket előidézte.

Végre Sebastopol ostrománál az erők, a védő és ostromeszközök rendkívüli összehalmozása érdekes, mely ez ostromot valóban világhírűvé tette. A szerény védőművekből az ostrom alatt Todleben hatalmas várat alkot, melynek birtokáért majd félmillió ember küzd egymással; a szövetségesek 800 lövegének tüzét a déli oldalon 1200, az északin 300 ágyú viszonozza, míg nem a Malakof torony bevétele után az ostrom egy nagyszerű éjjeli tűzijátékkal ér véget.

III. FEJEZET.

AZ 1859-IK ÉVI OSZTRÁK-OLASZ HÁBORÚ.

Előzmények.

Általános viszonyok; a háború okai. Az 1848/49-ik évi veszteségek nem lohasztották le Szárdinia vállalkozó kedvét s az olasz népek függetlenítésének s vezetése alatt való egyesítésének nagy művén lankadatlan erélylyel tovább működött. *Victor Emanuel* király és bölcs minisztere *Cavour* azonban az Ausztria elleni egyenetlen harcz esélyeit újból koczkáztatni nem akarták s az osztrák uralomnak Olaszországban való megszűntetésére irányzott törekvéseikhez pártfogót, szövetségest igyekeztek szerezni. Nagy fontosságú lépés volt e tekintetben Szárdiniának a krimi háborúban való részvétele, minek első eredménye az volt, hogy a párisi congressuson Szárdinia már egész Olaszország érdekeit képviselhette, második és nagyobb eredménye pedig az, hogy megnyerte az olasz ügynek III. Napoleon pártfogását.

Ez időtől fogva Szárdinia magatartása Ausztria ellenében egyre kihivóbb lett; a tűntetések egymást érték s végre a háború elkerűlhetlenné vált. Victor Emanuel ez esetre

magát már biztosította; az 1858-ik év augusztus havában III. Napoleonnal *Plombièresben* kötött családi szerződés biztosította Szárdiniának Francziaország szövetségét az esetre, ha Ausztria által megtámadtatnék. Ez időtől fogva a viszony Francziaország és Ausztria közt is meghidegült s III. Napoleon az 1859-ik év jannár 1-én, az újévi fogadtatás alkalmával az osztrák nagykövet előtt ellensèges indulatának elég leplezetlenül kifejezést adott.

Ezt nyomban követték a hadi készülődések mindhárom államban. Mivel azonban Ausztria, tekintettel pénzügyi helyzetére, a háborút szívesen kikerüli vala, a hatalmak, nevezetesen pedig Anglia az ügyet békés úton kiegyenlíteni megkísérlék; de ez sikerre nem vezetett, mert Szárdinia Olaszország függetlenítését, Ausztria pedig Szárdinia előleges lefegyverzését kivánta. Ép úgy sikertelen maradt Ausztria azon törekvése is, hogy ügyét a német szövetség magáévá tegye. Sőt ez még károssá is vált, mert Ausztria e tárgyalások miatt elmulasztá erejének nagyobb részét Olaszországba vetni.

A tarthatlan állapotnak végét vetendő, Ausztria április 19-én ultimátumot intézett Szárdinához, melyben háborúval való fenyegetés mellett a szárd hadsereg fegyverkezésének megszüntetését követelte. Az ultimátum *április 23-án* érkezett Turinba s az Ausztria által kiszabott 3 napi gondolkozási idő e szerint *április 26-án* járt le. Az angol diplomátia azonban magát még egyszerközbevetette s a kikötött határidőnek még két nappalvaló meghosszabbítását eszközölte ki, nagy kárára Ausztriának, merte halasztás módot nyújtott Francziaországnak, hogy seregével az olasz hadszínhelyen idejekorán megjelenjen.

Hadi tervek. *Ausztria* szándéka az volt, hogy a gondolkodási határidő lejártával Pavia körül összpontosított seregével a Ticinon azonnal átkel s a szárd sereget még a franczia segélyhadak megérkezése előtt megveri.

A *francziák* és *szárdok* abban egyeztek meg, hogy Ausztria támadása esetén a szárd hadsereg Alessandria környékén fölvonúl s ott magát mindaddig tartani igyekszik, míg a franczia sereg, melynek egy része a Mont-Cenis-n át Turin-

nak, más része tengeren Genuán át Alessandriának tart, támogatására megérkezik.

A lomellinai hadjárat.

(50. melléklet)

Erőviszonyok. **Ausztria** az olasz hadszínhelyen való alkalmazásra már eleve kijelölt 2-ik hadsereget hozta első sorban működésbe; az 1-ső hadsereg még alakulóban volt s a monarchia bensejében állott.

Parancsnok: marosnémeti gróf *Gyulay Ferencz* tábornagy; vezékari főnök: *Kuhn* báró ezredes.

Hadtestek:

II. *Lichtenstein* (Jellacsics és Herdy h. o.);
III. *Schwarzenberg* (Schönberger és Martini);
V. *Stadion* (Paumgarten és Sternberg);
VII. *Zobel* (Reischach és Lilia);
VIII. *Benedek* (Berger és Lang);
Urban tartalék és *Mensdorf* lovas hadosztálya.

Az egész olaszországi hadsereg élelmező létszma 230,000 fő, de ebből 60,000 fő helyőrség s más csapatok levonatván, a működő seregre 145,000 fő esik, melynek harczoló állománya 110,000, közte 6000 lovas és 364 löveg.

Később a hadszínhelyre értek még:

I. *Clam-Gallas* (Montenuovo és Cordon h. o.), mely a magentai csatába részt is vett és

IX. *Schaffgotsche* (Handel és Creneville), mely Piacenzánál maradt vissza.

Ez erőkkel együtt a 2. hadsereg harczoló állománya 150,000 főre emelkedett.

A **szövetségesek** részéről a fővezérletet maga *III. Napoleon császár* vette át; mellette mint vezérkari főnök, *Vaillant* tábornagy működött.

Szárdok.

Parancsnok: *Victor Emanuel* király; vezérkari főnök: *Lamarmora* Alfons tábornok.

Hadosztályok:

1. *Durando*, 2. *Fanti*, 3. *Castelborgo*. 4. *Cialdini*, 5. *Cuchiari* gyalog és *Sambuy* lovas hadosztálya.

A sereg létszáma 60,000 fő, közte 8000 lovas és 160 löveg. Ide számítandó még *Garibaldi* önkéntesekből álló különítménye, mely 3000 gyalogosból és 50 lovasból állott.

Francziák.

Gárda; *Regnaud* de St. Angely (Mellinet és Camou gy., Mooris lov. h. o.)

I. *Baraguay d'Hilliers* (Forey, Ladmirault és Bazaine gy., Desvaux lov. h.-o.)

II. *Mac-Mahon* (Motterouge és Espinasse gy. h. o. és Gaudin de Villaine lov. ddr.)

III. *Canrobert* (Renault, Trochu és Bourbaki gy., Partouneaux lov. h. o.)

IV. *Niel* (Pellisac, Vinoy és Failly gy. h. o. és Rochefort lovas ddr).

V. *Napoleon Jérôme* herczeg (Autemarre és Uhrich hadosztályok).

A franczia sereg létszáma 150,000 fő volt; harczoló állománya 120,000, közte 9000 lovas és 312 löveg.

A szövetséges hadak harczoló állománya tehát *összesen 183,000 fő volt*, közte 17,000 lovas és 472 löveg.

Hadműveleti tervek. Az *osztrák* fővezérlet a beállott késedelem daczára remélte, hogy a szárdokat még egyedül találja s külön megverheti; az április 27-ike és 28-ika arra használtatott, hogy a hadsereg Páviánál a Ticino mögött egész tömören összpontosíttassék. Az előnyomúlás a következő napon a Pó mentén Valenza irányában, azután pedig a Pón átkelve, Alessandria felé volt végrehajtandó, hol a szárd sereg gyaníttatott.

A *szövetségesek* részén a *szárdok* Casale, Valenza és Alessandria közt fölvonúlván, a Pó vonalat szándékoztak védeni, mely felállításból az osztrák sereg netalán Turin felé szándékolt előnyomúlása oldalt fenyegettetett. A *franczia* sereg gyalog menetelő részével Turint, tengeren szállított részével Genuát, április 30-ig remélte elérni; ezután hajtatott volna végre a fölvonúlás a szárd sereg mögött Casale,

Alessandria és Tortona közt. A további műveletek Miláno elfoglalását czélozták, de részletekben az osztrák sereg magatartásától tétettek függővé.

A Napoleon herczeg által vezetett V. hadtestet a császár Toscanába szándékozott küldeni, hogy az ott várt nagyob mérvű fölkelést támogassa.

A hadműveletek lefolyása. A Paviánál összpontosítva álló osztrák sereg előnyomúlását a Ticino átlépésével *április 29-én* tervszerűleg megkezdette; ez azonban lassan ment s a hadsereg élét képező III. hadtest csak május 2-án ért Valenza elé.

Május 3-án kellett volna a Pón való átkelésnek végbemenni és pedig a III. hadtest Valenzánál, a II. Bassignánál, a VIII. Cornalenál; az V. hadtest az alsó Sesia vonalán való tüntetésre rendeltetett; a VII. a III. mögött Valenzára volt menendő. A szárdok megtámadása ezután május 5-én vagy 6-án következett volna be.

Mielőtt azonban ez intézkedések végrehajtattak volna, Gyulay Bécsből azon hírt vette, hogy a francziák Turint már május 1-én elérték s 50,000 fő az olaszokkal való egyesülésre Casale irányában menetel, továbbá hogy Mac-Mahon serege Genuából Alessandria felé már szintén elindúlt. Gyulay ennek folytán eredeti tervét, melynek végrehajtását most már veszélyeztetettnek látta, föladta s elhatározta, hogy Turin ellen nyomúl s az onnét útban levő franczia oszlopokat támadja meg.

A hadtestek közűl tehát csak a VIII., mely a megmásító rendelkezést későn kapta, kelt át a Pó folyón s miután hidját Cornalenál a megdagadt folyó elszakította, ott is maradt, mígnem a híd május 6-án helyreállíttatván, a főseregheż ismét visszatérhetett.

A Vercelli-Turin felé való előnyomúlás ez okból csak *május 7-én* kezdetett meg. Az élen levő VII. hadtest és Urbán hadosztálya e napon Vercellire, John ezredes különítménye Biellára ért. *Május 8-án* az előnyomúlás folytattatott; a VIII. hadtest S. Germanot, John Ivreát érte el, de Garibaldi önkéntesein s szárd lovasságon kivűl nagyobb ellenséges csapat nem találtatott.

Május 9-én végre belátta Gyulay, hogy téves irányban van. A franczia III. és IV. hadtest valóban már nem volt e vidéken, mivel időközben Turinból *vasúton* Alessandriába szállíttatott; a gárda, I. és II. hadtest Alessandria és Tortona közt gyülekezett, az V. hadtest pedig már útban volt Piacenza felé.

E körülmények felől Gyulay távirati tudósítást is kapván, a Turin felé való előnyomulást szintén föladta s elhatározta, hogy a további eseményeket bevárandó, a Lomellinába megy vissza.

Ez végre is hajtatott s a sereg a VII. hadtesttel a Sesia, a VIII. és V-ikkel a Pó mögött foglalt állást; a II. és III. hadtest második vonalban Mortaránál állott, a IX. Piacenzához rendeltetett.

A szövetségeseknél ez idő alatt a szárd hadsereg, balra húzódva, Vercelli, Casale és Valenza közt helyezkedett el, a franczia hadsereg pedig fölvonulását tervszerűleg végrehajtotta. Az I. hadtest Vogheránál, a II. Salénál, a IV. Valenzánál állott föl; második vonalban állottak a III. Tortonánál, a gárda Alessandriánál.

Miután azonban az osztrák fővezérlet az ellenség viszonyairól, kémek nem lévén kaphatók, csak homályos hirekkel bírt, Gyulay táborszernagy május 19-én elhatározta, hogy egy *erőszakos kémszemle* útján szerez magának meggyőződést.

E végből *Stadion* gróf altábornagy egy 24 gyal. zászlóaljból, 9 lovas századból s 68 lövegből álló s az V. és VIII. hadestből s Urbán hadosztályából vett csapatokból képezett különítménynyel *május 20-án* a Vacarizza mellett vert hídon a Pó jobb partjára kelt át s három oszlopban (Hessen, Paumgarten, Urbán) Voghera felé előnyomult. A szövetségesek részéről, *Forey* tábornok által vezetve, az I. hadtest 1. hadosztálya s Sonnaz Piemonti lovas dandára (14 zlj. 11 lov. szzd, 12 löveg) ment elébe s előbb Genestrellonál, majd *Montebellonál* útját állotta. Stadion nem várta be a még útban levő franczia hadosztályokat, hanem Casteggiora s innét a vaccarizai hídfőre visszavonult. Stadion a vele szemben volt ellenség számát túlbecsülte, s ez által Gyulay azon téves nézetét,

hogy a szövetségesek Stradellán és Piacenzán át szándékoznak támadni, még jobban megerősítette.

Miután tehát Gyulay a francziák Piacenza felé való működését várta, ezek pedig azt hitték, hogy a május 20-iki előtörés egy nagyobb hadművelet előkészítése, mindkét fél várakozó állásban maradt, s a hadműveletek május 27-ikig szüneteltek.

A várakozást végre a szövetségesek unták meg, s III. Napoleon magát egy nagyszabású hadműveletre határozá el. E hadművelet egy oldalmenet volt, mely a szövetséges sereget előbb Vercellinél az osztrákok oldalába, majd Novarán át azok hátába volt vezetendő.

Az intézkedések *május 26-án* adattak ki. Ezek szerint a szárdok Vercellit elfoglalván, e hely és Valenza közt, arczot kelet felé fordítva, az osztrákokkal szemben állást foglalnak, míg a franczia hadsereg mögöttük részint gyalog menetelekkel, részint vasúton Vercellire, s azután tovább Novarán át Miláno ellen nyomúl. Az előörsök a mozdulat leplezésére a Pó vonalon állva maradnak, míg a művelet be van fejezve.

A franczia hadsereg elvonúlása *május 27., 28. és 29.* napján végrehajtatott, a nélkül, hogy megzavartatott volna.

Május 30-án a szárdok négy hadosztálya az osztrák VII. hadtest jobb oldala ellen Palestro és Robbio irányában a Sesia balpartján előnyomúlt, részint hogy a francziáknak tért nyisson, részint pedig, hogy az oldalmenetet s a franczia csapatoknak Vercellinél a vasúti vonatokból való kirakodását födözze. Az osztrák legszélső jobb szárnyon álló *Weigel* dandár a *Palestro* melletti *első ütközetben* Robbio felé visszanyomatott.

A következő napon, *május 31-én* a szorongatott dandár segítségére a saját hadtestbeli Lilia és a II. hadtest Jellacsics hadosztálya érkezett meg s támadásba ment át; ámde ekkor már a szárdok is támogatást nyertek a franczia III. *Canrobert* hadtest részéről s így az osztrák két hadosztály ellenében 7 szövetséges hadosztály állván, az osztrákok a *Palestro* melletti *második ütközet* után, a legszívósabb ellenállás daczára a túlnyomó erő elől visszavonúlni kényszerültek.

Gyulay a Palestro melletti támadást csak a Piacenza felé föltételezett főművelet leplezésére szolgáló melléktámadásnak tartotta s ereje zömével még mindig a Pó mellett maradt; Palestro irányában tehát csak a II. és III. hadtest előnyomúlását rendelte el. Pedig a franczia IV. hadtest már Novaránál állott; a zöm pedig Vercellinél táborozott.

Az éj folyamán beérkezett jelentések mindazonáltal kétségtelenné tették, hogy a szövetséges hadak az osztrák sereg oldalában és hátában állanak. Gyulay táborszernagy ennélfogva a Palestro elleni támadásra tett intézkedést visszavonta s az egész hadseregnek Novara elleni összpontosítását rendelte el, hogy a szövetséges hadak ott álló részét megtámadja.

Junius 1-én érkeztek meg az I. *Clam-Gallas* hadtest részei Prágából Milánónál; a fővezérlet ezeket részint a novarai úton, a S. Martino hidfőbe, részint a Ticino mögé Magentára rendelte.

A szövetségesek részéről most már a gárda, a II. és IV. hadtest Novaránál, a szárdok, az I. és III. hadtest Vercelli és Novara közt állottak.

Junius 2-án az osztrák fővezér azon értesítést kapta, hogy már az egész szövetséges sereg Novaránál áll; Gyulay erre a Novara felé való előnyomúlás eszméjét is föladta s a hadseregnek a *Ticino mögé való visszavonúlását* parancsolta meg.

A visszavonúlás *junius 3-án* két oszlopban hajtatott végre; a II, VII. és III. hadtest a Vigevano, az V. és VIII. hadtest a Bereguardo melletti hídon kelt a Ticinon át. Este a II. hadtest Magentánál az I. hadtesthez csatlakozott; a VII. és III. tovább délre Abbiategrasso körül állapodott meg, az V. és VIII. csak az éj folyamán jutott a Ticino mögé.

A szövetségesek részéről a zöm Novaránál arczczal délnek foglalt állást, a gárda és a II. hadtest azonban Mac-Mahon parancsnoksága alatt egész a Ticinoig ment előre, visszanyomta az osztrák előörsöket s míg a gárda *Mellinet* hadosztály a st. martinoi csak félig kész hídfő előtt megállapodott, a többi részek a Turbigonál vert hadi hídon a Ticino balpartjára keltek át.

Az osztrák I. hadtest parancsnoka ekkor St. Martinot föladta s a Ticino híd fölrobbantását rendelte el, mi azonban nem sikerült s igy a híd a francziák birtokába jutott.

A következő napon a szövetségesek, a Ticinon átkelve, Miláno ellen szándékoztak nyomúlni s ez alkalommal a Magentánál álló osztrák jobb szárnynyal harczba elegyedvén, az összeütközésből a magentai csata fejlődött ki.

A magentai csata.

1859 junius 4-én. (*51. melléklet*).

A magentai csatatér a felső olaszországi csataterek általtalános jellegével bír; sok vizvonal, rizsföldek, szőllők, számos töltés, mocsaras területek stb. A vízvonalak közűl a Ticino mellett kiváló szerepet vitt a vele párhuzamos Naviglio Grande csatorna, mely két oldalt emelt magas töltések közt folyik; a vasút és a műút szintén nagyobbára töltéseken vezetnek.

Osztrák részről az *I. hadtest* csapatai a Naviglio Grande vonala mögött, arczczal részben nyugotnak a Ticino felé, részben északnak fordúlva állottak; fő támpontjaik északon Marcallo és Casate, nyugot felé Bernate, Buffalora és Ponte nuovo-di-Magenta voltak; a Ponte-vechio-di-Magentát a *II. hadtest Kintal* dandára tartotta megszállva, míg e hadtest *zöme* Magentánál állott. Ezek közelében Magentától délre C.-Cerellánál állott még a VII. hadtest *Reischach* hadosztálya s Magentától keletre Corvettánál a *Mensdorf* lovas hadosztály. Az egész erő, mintegy 50,000 fő *Clam-Gallas* altábornagy alá rendelve.

Mac Mahon csapatai, a II. hadtest és a *Camou* gárda hadosztály az előnyomúlást a Naviglio Grande keleti partján s Magenta irányában csak *délelőtt 10 órakor* kezdték meg, hogy a Novara felől közeledő III. és IV. hadtestnek időt engedjenek. *Délután 1 órakor* érkezett a franczia megkerülő balszárny Marcallo és Bernate vonalába, minek folytán Clam az osztrák csapatokat Buffalora és Magenta felé visszavonta, Gyulay pedig a III. hadtestnek a harczterre

vonúlását rendelte el. St. Martino felől eddig még támadás be nem következett.

Midőn azonban III. Napoleon az ágyútűzből s jelentésekből Mac Mahon előnyomúlása felől biztos volt, parancsot adott a Mellinet gárda hadosztálynak a Naviglio vonal megtámadására; a Wimpffen dandár a Ponte-nuovo-di-Magenta, a Cler dandár Buffalorát támadta meg. Miután a II. hadtest Motterouge hadosztálya ugyanez időben ért Buffalorához, e hely, valamint a középen a műút és a vasút hídja is *délután 2 órakor* a francziák által elfoglaltattak.

Ekkor szünet állott be; Mac Mahon az előnyomúlást beszűntette, hogy elmaradt balszárnyát, az Espinasse hadosztályt bevárja, a csatorna mentén pedig Mellinet az osztrák Reischach hadosztály föllépése folytán védelemre volt utalva.

Délután 4 óra tájban ért az osztrák III. hadtest a harcztérre s Robecco felől a Ramming dandárral a csatorna keleti, a többi részeivel annak nyugoti partján a Ponte-vechio-di-Magenta felé nyomúlt előre; bár itt időközben a franczia III. hadtest Picard dandára is beérkezett, a francziák jobb szárnya visszanyomatott. Délután 5 órakor azonban megérkezett a Renault hadosztály második dandára s a IV. hadtest Vinoy hadosztálya is, minek folytán az osztrák III. hadtest a Ponte-Vechioból visszavettetett.

Este 6 órakor, midőn Mac Mahon csapatai már a Buffalora-Marcalla vonalban teljesen fölvonúltak, III. Napoleon általános támadást rendelt Magenta ellen. Az osztrák csapatok bámúlatos vitézséggel védelmezték Magentát, de a túlerő végre is győzött, s a helység másfél órai heves küzdelem után 7^h 30^m-kor Mac Mahon csapatai által rohammal elfoglaltatván, a francziák kezeibe került.

Evvel a csata véget ért; az V. osztrák hadtest már későn érkezett ahhoz, hogy eredményére befolyást gyakoroljon.

Clam-Gallas az I. és II. hadtesttel még az nap Bareggiora, néhány órai pihenő után pedig Milánora vonúlt.

Az osztrákok vesztesége 10,200 fő, a francziáké 4500 fő volt; a szárdok harczba nem jutottak.

Gyulay táborszernagy, tekintve, hogy még az V., VIII. és a 1/2 VII. hadtest harczban nem volt, a harczot junius 5-én megújítani szándékozott; minekutána azonban tudomására jutott, hogy Clam-Gallas és Lichtenstein hadtesteikkel már Milánohoz közelednek, szándékával fölhagyott s a hadseregnek Piacenza irányában való visszavonulását rendelte el. Csupán a VIII. hadtest maradt vissza Melegnano és Lodinál, hogy a hadsereg visszavonulását födözze.

A szövetségesek az osztrák hadsereg visszavonulását csak lassan követték; *junius 7-én* bevonúltak Milánoba, *junius 8-án* pedig megtámadták az I. és II. hadtesttel az osztrák VIII. hadtestnek még *Melegnanonál* álló dandárait, melyek makacs harcz után vonúltak el.

Az osztrák sereg ezután *junius 18-ig* a Mincio mögé húzódott, hogy az időközben ott gyülekező 1-ső hadsereggel egyesüljön. A szövetségesek ugyanez időben egész a Chiese vonalig nyomúltak elő, hol megállapodván, a hadműveletekben rövid szünet állott be.

A solferinoi hadjárat.

Erőviszonyok. Az osztrák hadsereg a Mincio mögött 200,000 főt meghaladó tekintélyes erőre növekedett, mely itt a következő beosztást nyerte:

Fővezér: *I. Ferencz József* császár; vezérkari főnök *Hess* táborszernagy.

1. hadsereg; parancsnoka gróf *Wimpffen* táborszernagy, vezérkari főnök, *Pakenj* tábornok.

Hadtestek:

III. *Schwarzenberg* altáb.

IX. *Schaffgotsche* lov. táb.

XI. *Veigl* altábornagy.

Zedtwitz lovas hadosztály.

2. hadsereg; parancsnoka gróf *Schlick* lovassági tábornok, vezérkari főnök *Scudier* tábornok.

Hadtestek:

I. *Clam-Gallas* altábornagy.
V. *Stadion* «
VII. *Zobel* «
VIII. *Benedek* «
Mensdorf lovas hadosztály.

E hét hadtest és két lovas hadosztály képezte a működő hadsereget, melynek számereje 130,000 fő volt, közte 9300 lovas és 536 löveg.

Ezeken kivül a hadszínhelyen voltak még: a II. Lichtenstein hadtest Mantuában, a VI. Baumgarten hadtest Tirolban s végre a X. hadtest a Pó alsó részének megfigyelése végett Nogaránál és Ostigliánál.

A *szövetséges* hadsereg tagozásában változások nem állottak be. A sereg harczoló állománya a solferinoi csatában 143,000 fő volt, közte 15,000 lovas és 420 löveg.

Hadműveleti tervek. Az *osztrák* haderő június 21-én a Mincio mögött, Peschiera, Goito és Villafranca közt hadműveletekre ismét készen állott. A seregnek a Mincio mögé való visszavétele leginkább azon okból történt, mivel a fővezérlet eredeti szándéka az volt, hogy a szövetségesek támadását a várnégyszögben bevárja. Midőn azonban a fővezérlet arról értesült, hogy a szövetségesek az eddig a Pó jobb partján alkalmazott, hir szerint 60,000 főnyi számerejű csoportot (ez a franczia V. hadtest, Napoleon Jérôme alatt) a főseregbez vonni s az osztrákok baloldalába működtetni szándékozzák s hogy e haderő Piacenzától Cremona felé tényleg már meg is indúlt, az osztrák fővezérlet magát támadó előnyomúlásra határozá el.

A támadás a szövetségeseknek a Chiese vonalon s a Garda tó mellékén fölismert főereje ellen volt intézendő s junius 23-án a Mincio átlépésével volt megkezdendő.

A *szövetséges* fővezérlet, miután azon nézetben volt, hogy az osztrákok a támadást a Mincio vonalán, vagy a várnégyszögben bevárni szándékoznak, szintén támadásra határozá magát el.

A Chiese folyón való átkelés junius 21-ére határoztatott.

A hadműveletek lefolyása. A szövetségesek az előnyomulást *junius 21-én* valóban megkezdték s a Chiesen, Montechiaronál és Mezzanenál átkeltek. Este a zöm a brescia-castiglionei fővonalon Montechiaro körűl, a jobb szárny (III. és IV.) Carpenedolonál, a balszárny (szárdok) Lonato és Desenzanonál, Garibaldi Salonál volt.

Junius 22-én a szövetséges hadsereg jobban fölzárkózott; a II. hadtest Castiglionera tolatott előre, a gárda a Chiese balpartjára kelt át s Montechiaronál vett állást.

III. Napoleon a következő napon pihenni s *junius 24-én* tömör échiquierben a Mincio ellen nyomúlni szándékozott.

A Pó jobb partján az V. hadtest Autemarre hadosztálya Piacenzáról 22-én és 23-án Cremonára menetelt.

Az osztrák sereg előnyomulására az intézkedések junius 22-én adattak ki s a Mincion való átkelés *junius 23-án* végrehajtatott, mire 5 híd állott rendelkezésre; a VIII. hadtest Salionze és Monzambanonál az V. Valeggionál, a III. és VII. Ferrinél, a IX. és XI. Goitonál kelt át. A II. hadtest egy hadosztálya Mantuából az Oglio folyóhoz Marcariára, a Zedtwitz lovas hadosztály a közbeeső téren Gazzoldora vonúlt előre.

Junius 24-én mindkét fél előnyomúlását folytatni szándékozott, és pedig: a szövetségesek részéről a IV. Guidizzolora, a II. Cavrianára, az I. Solferinora, a szárdok Pozzolengora; az osztrákok részéről a 2. hadsereg Lonato és Castiglionera, az 1. Guidizzolon és Medolen át Mezzanera.

A két sereg között tehát találkozó harcz fejlődött ki: a solferinoi csata.

A solferinoi csata.

1859 junius 24-én. (*52-ik melléklet*).

A solferinoi csatatér két egymástól élesen elkülönített részből áll; az *északi* a gardamelléki hegyvidék, számos kisebb-nagyobb emelkedéssel, melyeket keskeny völgyek választanak egymástól el; a fensíkok csak kelet felé ter-

jedelmesek, de mindenütt művelés (szőllő) alá vannak vonva a hegyvidék déli szegélye Volta, Cavriana, Solferino és Castiglione delle Stiviere helyek által jelölhető; itt kezdődik a *déli* rész, mely a lombardiai fensikhoz tartozik s annak minden tulajdonságával bir. Különösen fölemlítendő a *medolei sík*, a Campo-di-Medole, mely nagyobb lovas tömegek működésére fölötte kedvező.

Az ellenséges felek az *előnyomúlást* nem egyenlő időben kezdték meg; míg a francziák oszlopai már *reggel 2 órakor* megindúltak s e mellett harczra készűlve fejlődésüket gyorsan végrehajthatták, addig az osztrák sereg némely részei a menetet csak *étkezés után*, tehát délelőtt 9—10 óra tájban kezdték meg, minek folytán csapataik csak fokozatosan fejlődhettek s juthattak a küzdelembe.

Reggel $^1/_2 3$ *óra* volt, midőn a franczia IV. hadtest Medolenál, a II. pedig a castiglione-guidizzoloi úton az osztrák IX. (1-ső hadsereg), a franczia I. hadtest Solferino előtt az osztrák V. (2. hadsereg) hadtest előőrseibe ütköztek; a szárdok St. Martinonál találtak az osztrák VIII. hadtest előőrseire.

Az 52-ik gyalogezred s később még más csapatok szívósan védték Medolet, ép úgy a 4. vadász-zászlóalj a középen Morinot s a 47-ik ezred északon a Le Grole majort s a Monte Scala magaslatot, de a franczia tömegek elől végre *reggel 6 órakor* visszavonúlni kényszerűltek.

Ez időtájban a franczia fővezérlet már tisztában volt avval, hogy itt döntő csata készül s III. Napoleon intézkedéseit már ennek megfelelőleg adta ki. A terv, mely a csata vívására alapúl szolgált, az volt, hogy a franczia IV. és III. hadtest az osztrákoknak a síkon levő bal szárnyát, az I. hadtest és a szárdok a hegyeken levő jobb szárnyat lekötni igyekezzenek, míg a középen a gárda és a II. hadtest a magaslatok szegélyén Solferino és S. Cassiano-Cavriana felé előnyomúlván, *az osztrák fölállítást áttörjék.*

Bárha az osztrák IX. hadtest nemsokára a III. által is támogattatott, míg Niel a franczia IV. hadtesttel még mindig egyedűl állott ott, Wimpffen hadserege nem hogy előnyöket vívott volna ki, de határozottan tért vesztett. A kö-

zépen az V. hadtest a Forey, Bazaine és Ladmirault hadosztályok támadásait a Monte-Posta-Mezzanan és a Contrada-Pozzo-Catenan szintén nehezen tarthatta. Délelőtt 10 órakor a Forey hadosztály ismételt rohamokat intézett az osztrákok által hősileg védett hírneves *Cziprushalom* ellen, a Rocca hegy déli oldalán; itt azonban s a Contrada S. Martinonál a franczia támadás fennakadt.

Ekkor *délelőtt 11 órakor* mindkét fél erősbítéseket vont előre; a francziák a gárda hadtestet, az osztrákok az I. hadtestet; míg azonban ezek beérkeztek, a harcz rövid időre megállott.

Csupán a *jobb szárnyon* volt a harcz az osztrákokra kedvező; Koller és Gaál dandárai visszaverték a szárd 1-ső hadosztályt a Ca d'Urinnál; a VIII. hadtest pedig határozott szerencsével harczolt a szárd sereg zöme ellen, elfoglalva tőlük a *S. Martinoi* magaslatokat.

Délután 1 órakor érte el a harcz tetőpontját; az osztrák V. hadtest teljesen kimerült s töltényekkel már nem rendelkező csapatait az I. hadtest ép fölváltotta, midőn a franczia gárda az I. hadtest támogatására harczba lépett s ugyanekkor indította meg Mac-Mahon is a még teljesen ép II. hadtestet Cassiano irányában.

A balszárnyon Wimpffen, bár már a XI. hadtestet is harczba vetette, állását a franczia IV. és III. hadtest ellenében többé tarthatónak nem vélte s a visszavonúlás rendelkezéseit adta ki.

A Solferinonál mutatkozó nagy veszély azonban ép ekkor indította az osztrák fővezérletet újabb cselekvésre s az áttörést megakadályozandó, egyrészt a legutóbb beérkező VII. hadtest egy hadosztályát S. Cassiano felé, a Mensdorf lovas hadosztályt pedig a két sereg közti térre, a medolei síkra nyomúltatta elő, másrészt Wimpffen seregét a franczia jobb szárnyat átkaroló támadásra utasította.

Mindez azonban a kivánt hatást már többé elő nem idézte. Wimpfen támadásra már képtelen volt, a lovas támadást a franczia két lovas hadosztály Desvaux és Partouneaux s a medolei síkon felvonúlt nagyszámú tűzérség

meghiúsította; ép úgy nem volt képes a VII. hadtest, lassankint elővonúló csapataival, Mac-Mahon nagy tömegekkel végrehajtott hatalmas támadásait feltartóztatni.

Délután 3 órakor a solferinoi magaslatok a franczia gárda és I. hadtest birtokában voltak, mely utóbbi folytatta előnyomúlását Cavriana felé; a balszárnyon az I. hadsereg szintén tett egy csekély jelentőségű előtörést (Edelsheim előnyomúl egész a franczia segélyhelyig s majd elfogja Canrobert tábornagyot), de ez egyszersmind utolsó erőmegfeszítése volt.

Délután 4 órakor a csata el volt döntve s az osztrák sereg megkezdte visszavonúlását a Mincio mögé; a VIII. hadtest a szárdokkal szemben győzelmes maradt, magát még mindíg könnyen tartotta, de a csata sorsát már meg nem változtathatta.

Az üldözést a délután kitörő felhőszakadás lehetetlenné tette; a szövetséges csapatok a harcztéren táboroztak.

Az osztrák *veszteség* 22,000 fő, a szövetségeseké 18,000 fő volt, de ezek közt majd 16,000 halott.

A solferinoi csata után a szövetséges sereg a Mincioig vonúlt előre, sőt junius 28-án egy része azon át is kelt, de a béketárgyalások csakhamar megkezdettek, nem katonai, hanem inkább politikai okokból s kiváló tekintettel Poroszországra, mely hadseregét mozgósította s beavatkozásra készen állott. Julius 8-án megköttetett a fegyverszünet, 11-én találkozott a két császár személyesen egymással s 12-én megköttetett a *villafrancai béke*, mely a háborúnak véget vetett s később Zürichben megerősíttetett.

Eredmény.

A villafrancai békében Ausztria Velenczét a várnégyszöggel megtartotta, de a Lombardiát — Mantua és Peschiera kivételével — Franczia országnak engedte át s III. Napoleon ezt, cserében Savoyáért és Nizzáért, Szárdiniának adta; Toscana és Modena, mint fejedelemségek fenntartattak.

Összegezés.

Az 1859-iki olaszországi háború első időszakában a *hadászati helyzet* Ausztriára határozottan kedvező volt, de az idő teljes kihasználását, nagy elszántságot és gyors elhatározást követelt. Ha Gyulay még április 27-én megindúl s nem nagy kerülővel Valenzának, hanem egyenesen Alessandriának tart, a szárdokat vagy megveri, vagy visszanyomja s azután Mac Mahon serege ellen fordúlhat; mindenesetre nagy sikereket vívhat ki, mielőtt a szövetséges seregek egyesűlnek. De Gyulay ily határozott s talán némileg koczkázott műveletet kimerítőbb hírek nélkűl végrehajthatónak nem vélt s így történt, hogy sem a szövetséges hadak egyesülését, sem később a Vercelli-Novara felé végrehajtott oldalmenetet meg nem akadályozhatta; ez volt egyszersmind oka annak, hogy a magentai csatában a sereg nem egyesűlhetett, s az osztrák hadtestek a leghősiesebb küzdelem daczára sikert nem arathattak.

A solferinoi csatában nagy hátránya volt az osztrák seregnek, hogy némely részei a fölvonúlással megkéstek, minek folytán a csapatok fokozatosan futottak harczba; ez a vezetést fölötte megnehezítette s a tervszerű harczot majd lehetetlenné tette. A solferinoi csata szép példája a *harczászati áttörésnek* s ha az 1-ső hadsereg erélyesebben működik, példáját adhatná az áttörés elleni védekezésnek is.

Feltűnő, hogy az olaszok e harczokban is mindenütt, hol a francziák által nem támogattatnak, vereséget szenvednek; a solferinoi csatában kivált *Benedek* ellenében, ki erélyes és hősies mgatartásával nevének méltó hírt szerzett.

Harczászatilag figyelemre méltó a vontcsövű lövegek alkalmazása a tábori tűzérségnél s nyílt csatákban, továbbá a kifejlődött tömeges előretörő harczmód (Stosstaktik), mely itt még sikeres volt, de később 1866-ban a porosz hátúltöltő puskák ellenében hatálytalanná vált.

IV. FEJEZET.

Az 1864-IK ÉVI DÁN HÁBORÚ.

A háború okai. Schleswig és Holstein herczegségek Dániával personális unio alapján egyesülve voltak; miután azonban Holstein a német szövetség tagja volt, Schleswig pedig nem, Dánia Schleswiget a birodalomba beolvasztani kívánta. A herczegségek ez ellen fölkelve, 1848—50-ig háborút viseltek Dánia ellen, mely azonban Poroszország és Ausztria közbelépésére, kik Dánia *mellett* foglaltak állást, a régi viszony helyreállításával véget ért.

Midőn azonban a Frigyes dán király halála után trónra lépő IV. Keresztély a Schleswig bekebelezésére vonatkozó törekvést megújította Poroszország és Ausztria, kik a herczegségeket a német szövetség számára megtartani kívánták, most Dánia *ellen* léptek föl; Holstein és Lauenburg még 1863 deczemberben hannoverai és szász szövetséges csapatok által megszállattak, midőn pedig Dánia az 1864 január 16-án átnyújtott ultimatum követeléseit elutasította, a két nagyhatalom, Poroszország és Ausztria, Dániának hadat izent.

Erőviszonyok. A *szövetséges* hatalmak mindegyike egy-egy hadtest fölállítását határozta el.

A fővezérlet a porosz *Wrangel* Frigyes gróf tábornagyra bízatott.

Osztrák hadtest.

Parancsnok *Gablenz* altábornagy; Gondrecourt, Nostitz, Dormus és Thomas dandárok, összesen 20,000 fő.

Porosz hadtest.

Parancsnok: *Frigyes Károly* porosz herczeg; a 6. és 13. gyalog hadosztály az ugyanazon számú lovas dandárokkal és a Mülbe gárda-hadosztály; összesen 35.000 fő.

A szövetséges seregek egész ereje 55,000 fő.

A *dán* hadsereg Méza tábornok alatt 3 gyalog hadosztályból, 1 tartalék gyalog dandárból és 1 lovas hadosztályból állott; számereje 80,000 főre volt téve, melyből

azonban a hadműveletek kezdetén csak mintegy 65,000 fő állott hadkészen.

Hadműveleti tervek. A dánok az első ellenállást a *Dannewerk* nevű, Schleswig déli határa mentén levő 75 kilometer hosszú erődített sánczvonalban szándékozták gyakorolni. A főerő a legjobban megerősített részen, Schleswig városnál állott föl, míg balról a Schlei, jobbról a Trenne és Eider vonala, megfigyelő különítmények által szállatott meg. A Dannewerk elvesztése esetén a dán sereg a *Düppel* és Sonderburg melletti erődített állásba volt visszavonúlandó.

A *szövetségesek* egyelőre csak Schleswig tartomány megszállására kivántak szorítkozni, mi azonban előbb a Dannewerk elfoglalását tette szükségessé.

A dánok e védő vonalát arczban a Rendsburgnál álló osztrák hadtest volt megtámadandó, míg a tőle jobbra, Kielnél, fölvonúlt porosz hadtest az Eider csatornán átkelve, a dánok baloldalába kellett hogy előnyomúljon.

A hadműveletek lefolyása. A szövetséges hadak *február 1-én* lépték át Schleswig határát s két menettel a *Dannewerk* elé értek; a poroszok e napon tett kísérlete *Missunde* elfoglalására, mely a Schlei folyón való átkelést biztosította volna, nem sikerült.

Február 3-án az osztrák hadtest a dánok azon részét, mely a Dannewerk előtt állott, megtámadta, hogy ütegei elhelyezésére az *Oberselk* és *Yagel* melletti magaslatokat biztosítsa; az ütközetben a dánok a Gondrecourt és Nostitz dandárok által visszavettetvén, a főállásba vonúltak; az osztrák csapatok nemcsak az érintett magaslatokat, de a Dannewerk előtt levő Königsberget is hatalmukba ejtették.

Wrangel tábornagy mindazonáltal a Dannewerk egyenes megtámadását fölötte időrabló s nehéz műveletnek tartván, elhatározta, hogy az osztrák hadtestet állásaiban hagyva, a porosz hadtesttel a Schlei folyón annak torkolatánál, Arnis mellett kel át s a dánokat oldalban támadja meg.

Mielőtt azonban ez átkelés végrehajtatott volna, a dánok a Dannewerk védelmét föladva, *február 5-én* visszavonúltak. Gablenz ezt 6-án reggel megtudva, a Nostitz dandárral azonnal üldözésükre indúlt s a dán utóvédet

Översee mellett elérve, megtámadta s Flensburg felé visszavetetette.

Február 7-én Méza tábornok $6^1/_2$ dandárral a düppeli sánczokba és Alsen szigetére vonúlt, míg *Hekermann-Lindenkrone* tábornok a visszavonúlást északfelé Jütlandba, Kolding irányában, tovább folytatta.

A szövetségesek közűl most a porosz hadtest a düppeli sánczok előtt a Sundevittben állapodott meg, míg az osztrák hadtest a porosz gárdával Jütland elfoglalására indúlt.

A *düppeli sánczok* azonban erős védő állást képeztek, melyet csak rendszeres ostrom útján lehete elfoglalni; a porosz hadtest tehát az ostromtelep megérkeztéig figyelő állást foglalt.

Február 16-án a poroszok egy része a Broacker félszigetre ment át, honnét a düppeli állás baloldala sikeresen volt lőhető.

E lövetés azonban csak *márczius 15-én* vette kezdetét; a dánok — most már Gerlach tábornok parancsnoksága alatt — *márczius 17-én* kirohanást intéztek *Rakebül* és *Westerdüppel* irányában, de siker nélkűl. *Márczius 30-án* nyittatott meg az első párhuzamos vivóárok a düppeli sánczok balszárnya ellen, míg egyidejüleg előkészűletek folytak az Alsen szigetre való átkelésre; ez utóbbi *ápril 2-án* kisértetett meg Ballegaardnál, de nem vezetett eredményre. April 11-én megnyittatott a második, ápril 14-én a harmadik vivóárok, mely a poroszokat egész 300-ig vitte a düppeli sánczok elé.

A porosz hadtest, melyhez időközben a porosz gárda is vissza hivatott *ápril 18-án rohamot intézett a düppeli sánczok ellen.*

A megtámadandó balszárnyon levő 6 mű ellenében 6 rohamoszlop alakíttatott, mintegy 800 főnyi számerővel, s ezek mögött Manstein tábornok alatt 5000 főnyi tartalék következett. A közép ellen, továbbá a jobb szárny lekötésére, három dandár alkalmaztatott, míg a negyedik Satrupnál új kísérletet tett az Alsen szigetre való átkelésre.

A dánok részéről két dandár állott a sánczok vonalában, egy harmadik pedig, mint tartalék, mögöttük;

egy negyedik dandár a sonderburgi hídfőt tartotta megszállva.

A poroszok 22,000 főnyi támadó csapatai ellen a dánok tehát csak mintegy 10,000 főt hozhattak működésbe 118 löveggel.

Délelőtt 10 órakor indúlt meg a roham s fél óra múlva már porosz zászlók lengtek a düppeli sánczok ormain.

A dánok daczára a *Rolf-Krake* pánczélos hajó működésének, a Sundon át Sonderburgba s így az Alsen szigetre nyomattak vissza. Gerlach tábornak most a hídfőt kiürítette s a hídakat elromboltatta. Az átkelés az Alsen szigetre a poroszoknak sem itt, sem Satrupnál nem sikerült.

A düppeli sánczok bevétele a poroszoknak csak 1200 főnyi veszteségbe került, míg a dánok 4600 főt vesztettek.

Az *osztrák hadtest* már február 18-án jütlandi területre lépett, de egyelőre csak *Kolding* megszállására szorítkozott.

Az előnyomúlás márczius 8-án folytattatott; a porosz gárda *Fridericia* elé vonúlt, Gablenz hadteste pedig északi irányban *Veile*-nek, hol Heckermann-Lindenkrone hadosztályának zömét megtámadva, azt vissza vetette.

A dánok többé meg nem állapodtak s a Limmfjordon át észak felé teljesen visszavonúltak; az osztrákok megszállották ennélfogva a viborgi és aarhusi kerületeket.

Márczius végével Gablenz hadteste *Fridericia* elé rendeltetett, mert a porosz gárdára Düppel előtt volt szükség. Friedericiát az osztrákok most körűlzárták s miután a dánok a város és vár védelmét föladva elvonúltak, *április 29-én* ellenállás nélkűl megszállották.

Május havában az osztrák hadműveleteket egy szép *tengeri harcz* vezette be.

Az osztrák hajóhad két pánczélos fregattja (Radeczky és Schwarzenberg) május 4-én érkezett *Tegetthof Vilmos* sorhajó kapitány parancsnoksága alatt Cuxhafenbe, hol hozzá 3 kisebb porosz hajó csatlakozott. Tegetthof megtudva, hogy a dán hajók *Helgoland* szigete körűl czirkálnak, *május 9-én* oda indúlt s a sziget keleti oldalán 3 dán hajóra talált,

melyeket *Svenson* vezényelt. A dán hajók 102 ágyúval birtak, az osztrák és porosz hajóraj együtt csak 82 ágyúval rendelkezett. Tegetthof ennek daczára azonnal megtámadta a dán hajókat s bár az osztrák tengernagyi-hajó főárbocza s szereléke lángba borult, azokat visszavetette.

Május 12-én Anglia közbenjárása fegyverszűnet köttetett, de ez békére nem vezetett.

Midőn azonban az ellenségeskedés újbóli megkezdésénél a poroszok *junius 28-án* az Alsen szigetre átkeltek, az osztrák hajóhad pedig a friesi szigeteket (Föhr, Sylt) megszállotta, a dán kormány alkudozásokba kezdett.

Az október 30-án megkötött bécsi béke a háborúnak véget vetett.

Eredmény.

A bécsi békében Dánia Schleswig, Holstein és Lauenburg herczegségeket *Poroszországnak és Ausztriának* adta át, reájok hagyván, hogy azok birtoklása fölött maguk egyezkedjenek. E közös birtoklás azonban nem vált a két nagyhatalom üdvére, mert innét származtak azon súrlódások, melyek rövid idő múltán a nagy osztrák-porosz háborút idézték elő.

V. FEJEZET.

AZ 1866-IK ÉV OSZTRÁK-POROSZ HÁBORÚ.

Előzmények.

Általános helyzet; a háború okai. A szilézia háborúk küzdelmei után Németország két vezérállama, Ausztria és Poroszország tartós barátságot kötöttek, melyet a Napoleon elleni harczok még szorosabbra fűztek. E barátságos viszony későbbre is fennmaradt ugyan, de Ausztria kétségtelenül fájlalta a hatalom és befolyás elvesztését, mely a Habsburg-dynastiának a német császári méltóságról való lemondása

után, lassan de biztosan a Hohenzollern-házra ment át. Ausztria ennélfogva oly irányban működött, hogy a német szövetség államait magához csatolja s nem valószinűtlen, hogy jövendő terveiben a régi római német császárság visszaállítása is szerepelt. Poroszország ismerte e terveket, s mivel maga is ugyan-e czélra törekedett, a két nagyhatalom viszonyában némi feszültség állott be, melynek előbb-utóbb fegyveres mérkőzésre kellett vezetnie.

Az erőszakos megoldástól mindazonáltal mindkét fél tartózkodott. Az 1859-ik évi háborúban Poroszország vonakodott ugyan Ausztriának segédkezni, de legalább ellene sem szövetkezett, sőt a háború végével inkább Ausztriához hajlott s ez által a háború aránylag gyors befejezésére kétségtelenül befolyással volt. Az 1864-ik évi dán hadjáratban mindkét fél sietett az alkalmat felhasználni, hogy a német szövetségnek szolgálatot tegyen; Dánia leküzdésére tehát Ausztria és Poroszország szövetségre léptek s csapataik együtt harczoltak Schleswig és Holstein herczegségeknek a dán uralom alól való fölszabadítására.

A háború befejezte után azonban a viszály csakhamar kitört.

Az 1865-ik év augusztus 14-én kötött *gasteini egyezményben* a felek olykép osztoztak meg, hogy Poroszország Schleswig, Ausztria pedig Holstein kormányzatát vegye át, a birtoklás azonban mindkét herczegségre nézve továbbra is közös maradjon. Midőn tehát Ausztria a holsteini rendeket Poroszország megkérdezése nélkül azon czélból összehívta, hogy az ország jövendő sorsa fölött döntsenek, a német szövetség kívánsága szerint ugyan, de az egyezmény ellenére cselekedett. Poroszország előbb tiltakozott, azután pedig csapatokat küldött Holsteinba. A német szövetség Ausztria mellett foglalt állást s hadseregének Poroszország ellen való mozgósítását rendelte el.

Poroszország erre a szövetségből kilépett s egy új északnémet szövetséget alkotott, melybe Hessen, Hannover és Szászország kivételével, az északi német államok beléptek. Poroszország, Hessent és Hannovert azonnal megszállotta, egy hadsereget pedig Szászország ellen küldött.

A kitörő háborúban tehát az északi német államok, az említett három kivételével, Poroszország mellett, a déli német államok ellenben, továbbá Hessen, Hannover és Szászország Ausztria mellett állottak.

Ily módon a viszony Ausztriára nézve lett volna kedvezőbb. Ámde a porosz diplomatia élén álló Bismark gondoskodott ennek ellensúlyozásáról s megnyervén Olaszország szövetségét, Poroszország ez által nemcsak erősebb lett Ausztriánál és szövetségeseinél, de sőt Ausztriát ama fölöte kedvezőtlen helyzetbe hozta, hogy egyszerre két hadszínhelyen kelle háborút viselnie, s igy erejét megosztani volt kénytelen.

Hadi tervek. Az *osztrák* haditerv már 1866. április havában számolt a kettős háború eshetőségével s a 450,000 főnyi hadseregből, mely rendelkezésre állott, 300,000 fő számíttatott az északi, 150,000 fő a déli hadszínhelyre.

A terv mindkét hadsereg számára (politikai okokból) *teljesen védő magatartást* állapított meg; az északi háborúra nézve a hadi terv úgy vélte, hogy a poroszok első hadműveleti tárgya Olmütz lesz, ez okból, továbbá Bécs sikeres megvédése szempontjából, az északi hadseregnek Olmütz körül való fölvonúlása határoztatott el.

E fölvonúlás május hó 20-án vette kezdetét s junius 9-én fejeztetett be; összesen tehát *20 napig* tartott.

A *német szövetség* 120.000 főnyi sereget állított (VII. és VIII. szövetséges hadtest) föl, de az erőt nem csatlakoztatta az osztrák északi hadsereghez, hanem saját területei védelmére utasította. Kivételt képezett a *szász* hadtest, mely országából kiszoríttatván, az osztrák seregre húzódott vissza.

A *porosz* haditerv nemcsak a saját, de a szövetséges olasz hadsereg számára is a *leghatározottabb támadó előnyomúlást* írta elő. A támadásnak e mellett *egyidejűnek* kellett lenni, hogy Ausztria valóban ereje megosztására kényszerittessék s ugyanazon hadászati tartalékokat fölváltva mindkét fél ellen ne alkalmazhassa. A támadás főtárgya mindkét hadsereg számára Bécs, melyet a legrövidebb vonalon elérni igyekezzék.

A porosz hadsereg 350,000 főnyi létszámából a német szövetség hadserege ellen csak 50,000 fő számíttatott, míg 300,000 fő Ausztria ellen volt alkalmazandó.

A fölvonúlás a szász-cseh-sziléziai határon volt végrehajtandó s május 12-én megkezdetvén, junius 5-ig befejeztetett; összesen tehát *24 napot* vett igénybe.

A königgrätzi hadjárat.

Erőviszonyok.

Osztrák északi hadsereg. Parancsnoka: *Benedek Lajos* táborszernagy; vezérkari főnök: *Baumgarten* tábornok.

I. *Clam-Gallas;* Poschacher, Leiningen, Piret, Ringelsheim, Abele ddr.

II. *Thun*; Thom, Henriquez, Saffran, Württemberg dandár.

III. *Ernő főherczeg;* Appiano, Benedek, Kirchsberg, Prohászka dandárok.

IV. *Festetics;* Poekh, József fhg, Brandenstein, Fleischhacker dandárok.

VI. *Ramming*; Hertweck, Jonak, Rosenzweig, Waldstätten ddr.

VIII. *Lipót főhg.*; Fragnern, Schultz, Kreissnern, Rotkirch ddr.

X. *Gablenz;* Mondel, Grivicsics, Knebel, Wimpffen ddr.

Szász hadtest; *Albert* szász trónörökös; Schimpff és Stieglitz gyalog- és Fritsch lovas hadosztály.

1. könnyű lovas hadosztály *Edelsheim* Gyulay; 2. könnyű lovas hadosztály *Thurn-Taxis;* 1. tart. *Holtein,* 2. tart. *Zaitsek,* 3. tart. *Coudenhove.*

Összesen tehát *osztrákok:* 7 hadtest és 5 lovas hadosztály, 270,000 főnyi létszámmal; harczoló állománya 180,000 fő gyalogság, 12,800 lovas, 736 löveg; *szászok*: két gyalog és egy lovas hadosztály, melyek harczoló állománya mintegy 18,000 gyalog, 2000 lovas és 58 löveg.

Az egész osztrák északi hadsereg *junius közepétől* fogva hadműveletekre készen volt s *két csoportban* állott; az egyik — kisebb — csoport az I. hadtest és az 1. könnyű lovas

hadosztály az *Iser* vonalon, Csehországban; ide volt csatlakozandó a szász hadtest, a mikor a parancsnokságot az egész csoport fölött a szász trónörökös, *Albert* herczeg volt átveendő; a másik csoport, a hadsereg zöme, 6 hadtest és 4 lovas hadosztály, Morvaország közepén *Olmütz* és *Brünn* tájékán.

Poroszok.

Az Ausztria elleni hadműveletekre szánt porosz haderő *I. Vilmos* porosz király, mint hadsereg főparancsnok alatt, ki mellett *Moltke Hellmuth* báró gyalogsági tábornok, mint vezérkari főnök működött, három hadseregre volt tagozva.

Elba hadsereg.

Parancsnoka: *Herwarth v. Bittenfeld* gyal. tábornok; vezérkari főnök: *Schlotheim* ezredes.

14. gyal. hadosztály *Münster-Meinhövel* (VII. hadt.); 15. gyal. hadoszt. *Canstein*; 16. gyal. hadoszt. *Etzel*; tart lovas ddr. *Kotze.*

Tehát a $^1/_2$ VII. és az egész VIII. hadtest, de három önálló hadosztályba és 1 lovas dandárba tagozva. Az ide hadrendileg tartozó gárda Landwehr gyalog hadosztály egyelőre még visszatartatott.

Az Elba-hadsereg létszáma 50,000 fő volt.

Első hadsereg.

Parancsnoka: *Frigyes Károly* porosz herczeg, lovassági tábornok; vezérkari főnök *Voigts-Rhetz* altábornagy.

II. *Schmidt*, a 3. Werder és 4. Herwarth gyal. hadosztály, 3. Goltz lovas ddr.

III. *Manstein*; az 5. Tümpling és 6. Manstein gyal. hadosztályok.

IV. *Fransecky*; a 7. Fransecky és 8. Horn gyalog hadosztályok.

Lovas hadtest; *Albrecht* porosz herezeg alatt, az 1. Alvensleben és 2. Henn lovas hadosztályok.

Összesen 3 gyalog és 1 lovas hadtest, 120,000 főnyi létszámmal.

Második hadsereg.

Parancsnoka: *Frigyes Vilmos* porosz trónörökös; vezérkari főnök: *Blumenthal* tábornok.

Gárda: *Württemberg Ágost* herczeg; az 1. Hiller és 2. Plonski gárda gyalog hadosztály és az 1. Albrecht lovas dandár.

I. *Bonin*; az 1. Grossmann és 2. Clausewitz gyalog hadosztályok és a Bredow lov. ddr.

V. *Steinmetz*; a 9. Loewenfeld és 10. Kirchbach gyalog hadosztály.

VI. *Mutius*; a 11. Zastrow és 12. Prondzinszky gyal. hadosztályok.

Lovas hadosztály: *Hartmann*.

Összesen 4 hadtest és 1 lovas hadosztály, 130,000 főnyi létszámmal.

A *porosz haderők összes száma* tehát 7 gyalog és 1 lovas hadtest, 3 önálló gyalog és 1 lovas hadosztály, melyek létszáma kereken 300,000 fő; a harczoló állomány (a königgrätzi csatában) 175,000 fő gyalogság, 24,000 lovas és 770 löveg.

Az 1. tartalékhadtest, mely a hadműveletek alatt Berlinben maradt, itt számításba nem vétetett.

A porosz haderők *junius közepén* a tagozásnak megfelelően *három csoportban* állottak; és pedig: az Elba-hadsereg mint jobb szárny a szász határon *Torgau* körül, a középet képező első hadsereg a cseh határon *Görlitz* tájékán, végre a második hadsereg, mint balszárny, a sziléziai határon *Neisse* körül.

Hadműveleti tervek. Az *osztrák* fővezérlet junius közepén azon nézetben volt, hogy a porosz seregek zöme Sziléziában áll s az Olmütz körüli összpontosításnak ez is egyik oka volt. Midőn azonban junius 17-én a poroszoknak Szászországba való bevonulásáról s arról értesült, hogy a porosz főerő Görlitz és Landshut tájékán áll, Benedek az északi hadsereget Csehországba indította. A Felső-Elbánál kiszemelt *Josefstadt-Königinhof-Miletin közti erős állásban* szándékozott az északi hadsereg parancsnoka a döntő csatát elfogadni, vagy pedig «kedvező alkalommal» a támadásba átmenni. Az állásba vonulás alatt az Iser vonalon álló csoportnak ama feladat jutott, hogy az ellenség azon részét, mely Szászországból nyomúl be, anélkül hogy szívós ellenállást gyakorolna, föltartóztassa.

A poroszok hadászati helyzete junius közepén, a mikor még három, egymástól nagy távolságra levő csoportban állottak, kétségtelenül kedvezőtlen volt; ezen a porosz fővezérlet az által kivánt segíteni, hogy a három csoportnak előre, Jičin irányában való központi előnyomúlását rendelte el. A jobb szárny és közép, az Elba és első hadsereg az Iser vonalon volt egyesülendő s azután Frigyes Károly herczeg egységes vezetése alatt, Jičin felé előnyomúlandó; ugyanide irányíttatott az önállóan előre vonúló második hadsereg is.

A hadseregek egyesülésére szükség esetén még harcz árán is törekedni kellett.

A hadműveletek lefolyása.

Az előnyomúlás junius 26-ig. *(53-ik melléklet).* Az *osztrák* hadsereg zöme előnyomúlását Olmütz környékéről a Josefstadt-Königinhof-Miletin közti állásba, *junius hó 20-án* kezdette meg; az előnyomúlás 3 menetvonalon történt s tekintettel a porosz második hadsereg fölállítására, *oldalmenet* jellegével bírt. A menetet Glatz felé a Senftenbergnél álló II. hadtest s a porosz határra Freiwaldau és Zuckmantel felé előretolt 2. könnyű lovas hadosztály volt hivatva fedezni; nyugot felé a biztosítást, mint már említettük, az Iser vonalon álló I. hadtest és 1. könnyű lovas hadosztály képezte.

A menet *junius 26-ig* akadály nélkül ment végbe s az osztrák hadtestek e napon a vázlatban megjelölt pontokat érték el. Ebből kivehető, hogy az osztrák északi hadsereg zömének csak fele része (a III., IV. és X. hadtest ért e napon a kiszemelt körletbe, másik fele (a VI., VIII. és II. hadtest) még több menetre hátra volt.

A nyugoti csoportnál a Drezdából kivonuló szász hadtest csatlakozását a megjelölt napon Prágán át már végrehajtotta s Jungbunzlaunál állott.

A *porosz* hadseregek előnyomulási iránya következőleg határoztatott meg:

Elba hadsereg: Drézda, Rumburg, Zwickau, Hühnerwasser, Münchengrätz.

Első hadsereg: Görlitz, Reichenberg, Turnau.

Mindkét hadsereg további iránya azután Jičin.

A *második hadsereg* három vonalon volt előnyomulandó: az I. hadtest Schweidnitz, Landshut, Liebau, Trautenau, Arnau; a gárda Frankenstein Braunau, Eipel, Königinhof; az V. hadtest Glatz, Reinertz Nachod, Skalitz, Gradlitz.

Az Elba hadsereg a határt *junius 22-én*, az első hadsereg 23-án, a második hadsereg junis 25-én és 26-án lépte át.

Junius 26-án a poroszok a vázlatban föltüntetett helyeken állottak.

A mozdúlatok tehát junius 26-ig összeütközésre nem vezettek; de ennek már részint e napon, részint a következőn meg kelle történnie, még pedig a következő okból:

Az osztrák fővezérlet az ellenség észrevett közelségénél fogva a zöm még be nem fejezett fölvonúlására újabb intézkedéseket volt kénytelen tenni; utasította nevezetesen a nyugoti csoportot, hogy a Rumburg, illetőleg Zittau-Gabel felől netán támadó poroszok ellenében — eltérőleg a korábbi parancstól — szívós ellenállást fejtsen ki, míg ugyan e czélból a X. hadtest a trautenaui, a VI. pedig a nachod-skalitzi szoroshoz rendeltetett.

Miután pedig a porosz seregek előnyomúlásukat folytatták, e pontokon a következő napokon küzdelemre kellett kerűlni.

Harczok az Iser vonalon. Az osztrák első hadtest junius 26-ikán reggel Münchengrätznél, a szász hadtest Jungbunzlaunál, az 1. könnyű lovas hadosztály Sichrownál és Turnaunál állott. A porosz Elba-hadsereg a zwickau-hühnerwasser-münchengrätzi és gabel-podoli vonalakon, az első hadsereg Reichenberg és Gablonz felől Turnau irányában nyomúlt elő.

Az osztrák első hadtest ennélfogva előőrseit Hühnerwasserről az Iserig visszavonni kényszerűlt, az 1. könnyű lovas hadosztály pedig, miután *junius 26-án* délelőtt a porosz IV hadtest elővédével *Sichrownál* rövid ütközetet vívott, Podol és Münchengrätz felé hátrált.

A szász trónörökös, mint e csoport parancsnoka, a fővezérlet részéről ugyan-e napon arra utasíttatván, hogy Turnaut és Münchengrätzet minden áron megtartsa, e feladatot támadó előtöréssel vélte legczélszerűbben megoldani, mely Podolon át Sichrow felé, tehát a porosz első hadsereg jobboldalába lett volna intézendő.

E végből a *Poschacher*-dandár utasíttatott, hogy még 26-ika folyamán Podolnál az Iser jobbpartjára átkeljen.

E vállalat azonban nem sikerült; a Poschacher-dandár átkelt része 26-ika éjjelén a *Podol* mellett vívott *éjjeli harczban* a porosz 7. hadosztály által a balpartra visszanyomatott.

A szász trónörökös ennélfogva a támadás eszméjével fölhagyott s a sereget *Münchengrätznél* egyesítette, hogy a poroszokat ez állásban föltartóztassa. Ámde 27-én estig majd az egész Elba- és első hadsereg Münchengrätz elé vonúlt s az osztrák állást nyugot és észak felől félkörben átfogta.

A harcz ily körűlmények közt lehetetlenné vált s a szász trónörökös a *visszavonúlást Jičin felé* elrendelte.

Junius 28-án délelőtt, midőn a poroszok előnyomúltak, az osztrák sereg nagy része már útban volt Jičin felé, a végdandárok azonban a harczot *Münchengrätznél* fölvették s hősileg kitartva, a visszavonúlást — bár tetemes veszteségek árán — födözték.

Junius 29-én délben az osztrák sereg elérte Jičint.

A szász trónörökös, még 28-án *délutánról* keltezve, parancsot kapott a fővezérlettől Jičin megtartására, melyben egyszersmind jeleztetett, *hogy 29-én és 30-án a fősereg zöme is Jičinre vonúl*, hogy a porosz Elba- és első hadsereget megtámadja. Benedek e szándékkal ugyan még 28-ika éjjelén fölhagyott, de a megváltoztató parancs a szász trónörököshöz csak 29-én délután küldetett el s így ez intézkedéseit azon véleményben tette meg, hogy neki a fősereg fejlődési körletét is biztosítania kell.

A két hadtest ennélfogva *Jičin* előtt terjedelmes fölállítást vett. E kedvezőtlen helyzetben délután 4 órakor a porosz túlnyomó erők által megtámadtatván, az osztrák

I. hadtest újból tetemes veszteségeket (közel 5000 fő) szenvedett. Este $^1/_2 8$ órakor érkezett a fővezérlet már említett megváltoztató parancsa, mire a sereg igen kedvezőtlen viszonyok között, a poroszok által folyton nyomatva, Miletin felé visszavonúlt.

Junius 30-án az osztrák I. hadtest, a szász hadtest és az 1. könnyű lovas hadosztály Miletinnél és Horitznál a főseregközvetlen kötelékébe lépett.

Harczok az Elba vonalon. A harczoló felek junius 26-iki helyzetét az 53-ik melléklet mutatja.

Említettük, hogy Benedek táborszernagy az eddig vett hírek daczára is megmaradt ama szándékánál, miszerint a sereget a Josefstadt-Königinhof-Miletin közti állásba vezeti, de hogy e szándék keresztűlvitele máris nehézségekbe ütközött, a mennyiben a porosz második hadsereg ellenében a X. hadtestnek Trautenauba, a VI. hadtestnek Skalitzra és Nachodra való előretolását tette szükségessé. Pedig evvel még csak a porosz I. és V. hadtest menetvonala volt elállva, míg a *porosz gárda szabadon nyomúlhatott elő* s közbeeső menetvonalánál fogva könnyen *a két osztrák hadtest közé férkőzhetett.*

Az osztrák fővezér figyelmét azonban inkább nyugot felé irányította, szándéka a továbbiakra nézve az lévén, hogy a sereget a fölvonúlás befejezte után *Jičinre* vezeti, hogy ott a porosz főerővel (Elba- és első hadsereg) szembe szálljon.

A X. hadtestnek Trautenaura való előretolása folytán e hadtest a porosz I. hadtesttel harczba jutott; a kifejlődött s fegyvereinkre győzelmes harcz fölötte érdekes s így vele bővebben foglalkozunk.

A Trautenau melletti ütközet.

1866 junius 27-én. (*54. melléklet*).

Gablenz altábornagy, a X. hadtest parancsnoka, junius 26-án este 8 órakor kapta a parancsot, hogy másnap

reggel Jaromerről Trautenaura előnyomúljon s ott állást foglaljon.

Miután ellenséges erők közeledése jelezve volt, a hadtest parancsnok arra igyekezett, hogy a kedvező fekvésű Trautenaut még az ellenség előtt elérje. E végből az előörsökön álló *Mondel* dandárt úgy indította útba, hogy az Trautenaut már reggel 8^h-kor elérje s az ott levő 2-ik dragonyos ezreddel együtt megszállja. A hadtest többi részei Jaromerről csak reggel 8^h 30^I-kor indúltak el és pedig élen a Grivicsics, utána a Wimpffen s végűl a Knebe dandár.

A porosz I. hadtest, *Bonin* gyalogsági tábornok, Liebau és Schönbergről három oszlopban reggel 4 órakor indúlt meg s szintén Trautenau elérésére törekedett.

A dragonyos ezred előörseit már kora reggel bevonni volt kénytelen s Hohenbrucknál, Trautenautól délnyugotra gyülekezvén, reggel 9 órakor a Trantenauon átvonúlt porosz litvániai dragonyos ezredet megtámadta és visszavetette.

Ekkor már az osztrák Mondel-dandár is megérkezett, de későn; a porosz elővéd Trautenaut már megszállotta. Mondel elfoglalta a város fölött uralkodó Hopfen és Galgenberget s a poroszok előtörő kisérleteit sikerrel utasította vissza. Midőn azonban délelőtt 11 órakor a porosz hadtest zöme is megérkezett s *Buddenbrock* tábornok a Mondel dandárt jobb oldalában megtámadta, ez a Hohenbruck s Neu-Rognitz melletti hátrább fekvő szakaszba ment vissza.

Délután 2 óra 30^I-kor érkezett meg a X. hadtest zömének élén menetelő Grivicsics dandár s a Mondel dandártól jobbra, lépcső viszonyban előre, Alt-Roggnitz felé fejlődött. Ez által a Mondel dandár állását a zöm fölvonúlásáig megtarthatta.

Délután 4 órakor megérkezett a Wimpffen dandár is és a Mondel dandárt fölváltva, Hohenbruck felé támadólag előnyomúlt s a poroszokat, kik új támadást már nem vártak, Trautenau felé visszanyomta. A Hopfenbergre érve azonban a porosz tartalékok ellentámadása elől hátrálni volt kény-

telen; ekkor a Knebel dandár, látva a veszélyt, saját felelősségére előnyomúlt s bár nagy veszteséggel, de mégis visszavette az elvesztett magaslatot. Miután ugyanekkor a Grivicsics dandár a poroszokat Rohan különítménye által Alt-Roggnitz felől baloldalukban megtámadta s visszavetette, *este 8 órakor* Trautenau csapataink kezébe került.

A poroszok előbb az Aupa balpartján fekvő magaslatokra hátráltak, azután pedig Schönberg és Libau felé a határon át visszavonúltak.

Az osztrákok *vesztesége* 4700, a poroszoké csak 1300 fő volt.

Ugyancsak *junius 27-én* ütközött össze az osztrák VI. Ramming hadtest *Nachodnál* (Wysokownál) a porosz V. hadtesttel; mivel aznoban a *Hertweck* dandár a poroszok oldalába, a Venczel hegyre vezető útról letért s a támadást most arczban kelle végrehajtani, ez nem sikerült. A VI. hadtest Skalitzra vonúlt vissza.

A következő napon, *junius 28-án*, a VI. hadtestet Skalitznál a VIII. váltotta föl, de nem több szerencsével; a személyesen jelenlevő fővezér által elrendelt visszavonúlás közben *Skalitznál* megtámadtatván, tetemes veszteséggel hátrált Schweinschädelre, hol a IV. hadtest állott.

A porosz gárda-hadtest ezalatt akadálytalanúl előnyomúlhatván, Neu-Roggnitznál valóban az osztrák X. hadtest hátába került s míg a VIII. hadtest Skalitznál küzdött, ugyanez idő alatt a X. hadtest a *Neu-Roggnitz* és *Rudersdorf* mellett (a poroszoknál Burkersdorf és Soor melletti ütközet) vívott ütközetekben a porosz gárdával szemben súlyos vereséget szenvedett. A X. hadtest az Elba mögött volt kénytelen menedéket keresni.

Az osztrák fővezérlet junius 28-án délután értesült ugyan a VIII. és X. hadtest vereségéről, de annak nagy jelentőséget nem tulajdonított s a Jičin felé való összpontosítás eszméjét fenntartotta. Négy hadtest, a II. III. VI. és VIII. volt *junius 29-én* Jičinre menendő, hogy ott az I. és a szász hadtesttel egyesüljön; míg a porosz második had-

sereg ellenében az Elba vonalon a IV. és X. hadtest maradt volna.

E terv azoban a főseregeт illetőleg már junius 28-ika éjjelén s részben 29-én megváltozott; a IV. hadtest *junius 29-én Schweinschädel* mellett vereséget szenvedett, a X. hadtest pedig *Königinhof* mellett a porosz gárda hadtesttel újból megütközvén, e helyet a poroszoknak átengedni volt kénytelen; e miatt a többi hadtestek sem juthattak előre s a Jičin felé való előnyomúlás tervét el kellett ejteni.

A rendelkezések az *egész* hadseregnek a Josefstadt-Königinhof és Miletin közti állásban való összpontositására kiadattak; de a nyugoti csoportra nézve, mint tudjuk, későn; a késői rendelkezés ennek a Jičin melletti vereséget szerezte.

Junius 30-án végre az egész hadsereg a sokszor megnevezett téren öszpontosítva volt; de ez összpontosítás súlyos veszteségekbe került; az I., VI., VIII., és X. hadtest állapota nem volt olyan, hogy a csatát itt elfogadni lehetett volna.

Benedek táborszernagy ennélfogva eddig oly rendszeresen követett eszméjét föladta s az egész északi hadseregnek a hátrább fekvő *königgrätzi állásba való visszavonúlását rendelte el.*

E visszavonúlás részint *junius 30-án*, részint *julius 1-én* végrehajtatott; a fővezérlet gondolt ugyan még további visszavonúlásra Pardubicz irányában, de mivel a poroszok az osztrák hadsereg mozdulatait nyomban nem követték, *julius 2-án* elhatároztatott, hogy a döntő csata a königgrätzi állásban elfogadtassék.

A poroszok részéről *julius 2-án* az Elba-hadsereg Smidar és Hochwesseli-ig nyomúlt elő, hogy az első hadsereggel egy magasságra jusson. Az első hadsereg Horicz és Miletin közt, a második hadsereg Königinhof és Schurz közt az Elba vonalon nyugnapot tartott.

A porosz fővezérlet azt hitte, hogy az osztrák sereg Josefstadt és Königgrätz közt az Elba *mögött* állapodott meg. Az est folyamán azonban Frigyes Károly herczeg a

hadsereg főparancsnokságnak azt jelentette, hogy az osztrák sereg Königgrätz, s így az Elba-vonal *előtt*, a Bisztricza vonalon áll, s hogy ő e vonalat julius 3-án megtámadni szándékozik.

A fővezérlet ennélfogva a második hadsereg parancsnokát, a porosz trónörököst, még julius 2-ika éjjelén sürgősen fölhívta, hogy a következő napon, julius 3-án, az Elba mentén lefelé vonúlva, «az ellenség valószinű fölállítása jobb oldalába» előnyomúljon s a csatlakozást az első hadsereggel a harcztéren végrehajtsa.

A königgrätzi csata.

1866 julius 3-án. (*55-ik melléklet*).

A *terep*, melyet az osztrák fővezér a döntő csata számára az Elba és Bisztricza folyók közt kiválasztott, nagyobb tömegek harczára kiválóan alkalmas volt; az Elba völgyében sík, de tovább nyugotra emelkedések vannak, melyek viszonylagos magassága átlag 100—120 méter. A főgerincz Horzsenovesztől déli irányban Maszlowjed, Chlum, Lippa, Langenhof Strizseticz, Probluzs, Prim és Hradek felé húzódik; nyugot és észak felé oldalai meredekebbek, az Elba felé laposak. A gerincz kúpjai, a megnevezett helységek, több major, továbbá a Swiep-erdő, az ob. primi és a hradeki erdők igen jó támpontokat képezhettek; az utóbbi erdők azonban, ha az állásba be nem vonatnak, veszélyesekké válhatnak vala, a mennyiben az ellenségnek a megközelítést megkönnyítik. Nagy hátránya volt továbbá az állásnak, hogy az Elba folyó *mögötte* volt, mi visszavonúlás esetére nagy veszélyt idézhet vala elő.

Benedek táborszernagy nem volt kétségben az iránt, hogy a poroszok Jičin felől jövő hadseregei által meg fog. támadtatni; hogy azonban a csatában még a porosz trónörökös serege is közreműködjék, úgy látszik nem várta.

A harczintézkedés, mely *julius 2-án* kiadatott, egyelőre csak három hadtestet állított első harczvonalba: a szász

hadtestet a Lubno és Trestwitz közti magaslatra, tőle jobbra a X. s még tovább jobbra a lipai és chlumi magaslatra a III. hadtestet; második harczvonalba a balszárny támogatására az 1. könnyű lovas hadosztály és a VIII. hadtest állíttatott.

Ha azonban az elleség nagyobb erővel támadna, első harczvonalba állíttatik még: a IV. hadtest még tovább jobbra Chlum és Nedelist közt, végre a legszélső jobb szárnyon Nedelisttől az Elbáig (Lochenitznél) a II. hadtest.

Általános tartalékúl szolgált az eddig aránylag legtöbb veszteséget szenvedett I. és VI. hadtest, melyek a königgrätz-horiczi műúttól délre Vsestár mellett összpontosított fölállításban gyülekeztek, s a lovas hadosztályok.

A fölállítás ezek szerint könyököt volt képezendő, melynek csúcspontja Chlum volt; a Chlumtól Nedelisten át Lochenitzig álló részek *arczot északnak*, a többi részek arczot *nyugotnak* fordítottak.

A jobb szárny az Elbára, a balszárny a hradeki magaslatokra támaszkodott. A Swiep erdő az *állás előtt*, a hradeki s az ob. primi erdő a felállítás *bal oldalában* maradt. Az Elbán Lochenitz és Königgrätz közt 4 híd veretett.

A csata *reggel 6 órakor* vette kezdetét, midőn a porosz első hadsereg élét képező IV. hadtest Horicz felől a königgrätzi műúton előnyomúlva, a dubi magaslatokhoz ért s az osztrák III. hadtest előőrseit megtámadta. A porosz IV. hadtest a 8. hadosztálylyal a műút két oldalán, a 7. hadosztálylyal lépcsőviszonyban balra fejlődött; a IV. hadtesttől jobbra Straczov és Dohaliczka irányában a II. hadtest menetelt, míg a III. a műúton a IV. mögött mozgott. A lovas hadtest, jobbról Alvensleben, balról Hann hadosztálya, Nehanitz felé tartott, hogy az Elba hadsereggel, mely Nehanitz felé volt irányítva, de lépcsővíszonyban hátra volt, az összeköttetést fölkeresse és fenntartsa.

Reggel 7 órakor a porosz 8-ik hadosztály *Sadova* előtt nagyobb ellenállásra találván, az előnyomúlás, vagyis a Bisztricza vonal megtámadása, beszüntettetett, míg a II. hadtest fejlődik s mig a Benatek felé irányított 7. hadosztály e helyet birtokába ejti; reggel 8 óra tájban az osztrák elő-

csapatok Benateket csakugyan elhagyták s a IV. hadtesthez tartozó Brandenstein dandár a Swiep erdőbe vonúlt, melynek nyugoti és északi szegélyét megszállotta.

Reggel 8 órakor érkezett meg az Elba-hadsereg élét képező 15. hadosztály Nehanitznál, mire a dubnoi magaslaton álló porosz király a II. hadtestnek Sadova és a Bisztricza vonal megtámadását redelte el.

Az osztrák hadtestek ez időtájban vonúltak fölállításaikba; a III. és X. tervszerűleg vonúlt föl, a szász hadtest azonban csak előcsapatait tolta a Bisztriczáig, míg zömével a Nd. Prim és Probluzs melletti magaslatokon foglalt állást; a hradeki és ob. primi erdő megszállatlanúl maradt. Ép így eltért a rendelkezéstől a IV. hadtest, mely Nedelistnél kilátással nem birván, a maslovjedi magaslatra ment, honnét a Swiep erdőben küzdő Brandenstein dandárt is könnyebben támogathatta, továbbá a II. hadtest, mely a Maslovjedtől jobbra fekvő Horzsenovesz helységet s a magaslatokat szállotta meg.

Délelőtt 11 óráig a porosz 8. hadosztály átkelt a Bisztriczán s elfoglalta a Hola erdőt; a lipai magaslat ellen intézett támadása azonban az osztrák III. hadtest által nagy veszteséggel visszautasíttatott. Ép oly sikertelen volt a porosz II. hadtest kisérlete a Langenhof és Strezeticz melletti magaslatok megtámadására. A porosz 7. hadosztály előbb benyomúlt ugyan a Swiep erdőbe, de azután az osztrák IV. és II. hadtest csapatai által Benatekre visszavettetett.

Az Elba-hadsereg ez idő alatt a 15. hadosztálylyal átkelt a Bisztriczán s elfoglalta a hradeki erdőt; a szász hadtest most megszállotta Neu-Primet és az ob. primi erdő szegélyét s az előnyomúlást egyelőre meggátolta.

Délelőtt $^1/_2 12$ *órakor* a porosz első hadsereg a III. hadtestet is harczba vitte, hogy a lipai magaslatokat elfoglalja; de e kisérlet is sikertelen maradt. A harcz az egész vonalon megállapodott.

Ekkor azonban váratlan fordúlat állott be; az osztrák sereg egész figyelmét Frigyes Károly és az Elba-hadseregre fordítva, Horzsenovesztől Neu-Primig majd egyenes vonalban fejlődve állott s nem sejtette, hogy jobb oldalában a porosz

trónörökös hadserege fejlődik. Az élt képező VI. hadtest Racsitznál már a Trotina vonalhoz ért s ez irányban, a Sendrasitznál álló Henriquez dandárt kivéve, osztrák erő nem állott.

Benedek, ki Josefstadtból ekkor kapott távirati jelentést a porosz második hadsereg közeledéséről, a porosz csapatokat már szemeivel láthatta. A porosz trónörökös az első gárda hadosztályt s a VI. hadtestet azonnal a horzsenoveszi magaslat megtámadására utasította. Benedek ennélfogva a IV. és II. hadtestet eredeti állásaikba (Chlum-Nedelist-Lochenitz) rendelte. Az osztrák IV. hadtest tehát a Swiep erdőt, a II. a horzsenoveszi magaslatokat elhagyni kényszerült. E visszavonúlás igen súlyos volt, mert a porosz trónörökös támadása ép ekkor indúlt meg.

Délután 2 órakor a porosz gárda már Maslovjed ellen fejlődött, mig a VI. hadtest Sendrasitzet támadta meg.

A poroszok előnyomúlása most már föltartózhatatlanná vált; *délután 3 órakor* a gárda elfoglalta Maslovjedet s követve a 7. hadosztály által Chlumot támadta meg, a VI. hadtest ugyanekkor Nedelistet; mögöttük következett a harczra már szintén fejlődött I. és V. hadtest.

Délután 4 órakor már Chlum és Nedelist a trónörökös, a lipai magaslat Frigyes Károly kezében volt, az Elba-hadsereg elfoglalta — az ob.-primi erdőn áthatolva — a primi és probluzsi magaslatokat.

Az osztrák sereg mindkét szárnya visszavettetvén, egy szűk téren összeszorított óriási tömeget képezett, mely már csak *visszavonúlásáért* küzd.

Az I. és VI. hadtest, mint nem különben a lovas hadosztályok minden erőfeszitése, hogy Chlumot és Rosberitzet visszafoglalják s a poroszok előnyomúlását föltartóztassák hiába volt. A harcz rendkívüli hevességét jellemzi, hogy az I. hadtest 20 percz alatt 10,000 főt (létszámának fele) veszített.

A mit még elérhettek, az a visszavonúlás biztosítása volt s ez — bár csak önfeláldozó harcz árán — sikerült; a poroszok az osztrák sereget a csatatéren túl nem üldözhették.

Az osztrák sereg zöme Königgrätznél, kisebb részei tovább északra keltek át az Elbán s a sereg főiránynyal

Olmütz felé vonúlt vissza; a porosz seregek a csatatéren táboroztak.

Az osztrák sereg vesztesége 20,642 fő volt, közte 1313 tiszt, továbbá 187 löveg; hadi fogságba 22,000 fő jutott. A poroszok 9153 főt vesztettek.

Események a königgräczi csata után.

A königgrätzi szerencsétlen végű csata után az osztrák északi hadsereg állapota olyan volt, hogy a győzelmes porosz sereg ellenében ujabb harczot koczkáztatni nem lehetett. A hadsereg tehát rendezés végett Olmütz alá vezettetett.

A Bécs felé vezető legrövidebb irányt csupán az egy hadtestbe alakított 1. könnyű és 3. tart. lov. hadosztály követte, míg a X. hadtest vasúton Bécsbe szállíttatott, hogy a fenyegetett főváros közvetlen védelmét átvegye s a floridsdorfi, már előkészített, hídfőt megszállja.

A poroszok az osztrák sereget csak a második hadsereggel követték, míg az Elba és az első hadsereg egyenesen Bécsnek tartott.

Időközben az Olaszországban győzelmes *déli hadsereg* zöme, az V. és IX. hadtest s 1. lovas dandár vasúton Bécsbe szállíttatott, a *floridsdorfi* 22 kilom. hosszú, 30 műből álló s 400 löveggel fölszerelt hídfő pedig a legnagyobb erőmegfeszítéssel kiépíttetett.

Az összes hadak főparancsnokságát a custozzai győző, *Albrecht* főherczeg vette át s kitűnt, hogy Ausztria még mindig közel 220,000 főt állíthat síkra, melylyel nemcsak hogy Bécset sikerrel megvédheti, de — támaszkodva a hídfőre — a poroszok ellen támadólag is fölléphet.

Az északi hadsereg Olmützből való elvonúlását *julius 14-én* kezdte meg, s azt a Morva folyó völgyében szándékozott végrehajtani; a porosz hadakkal azonban 14-én *Kralitznál* és *Biskupitznál*, 15-én *Tobitschaunál* összeütközvén, ez irányt elhagyta s a Kis-Kárpátokon átkelvén, a Vág-völgyében vonúlt Pozsony felé. A X. hadtest *Mondel* dan-

dára, mely eddig Lundenburg vasúti csomópontot védte, most hasonló czélból Marcheggre küldetett.

A porosz fővezérlet a Bécs felé előnyomuló Elba- és első hadsereget egyelőre a Russbach vonalán szándékozott fölvonúltatni, hogy azután a körülményekhez képest vagy a floridsdorfi hídfőt támadja meg, vagy gyors mozdulattal Pozsonyra vonúljon s ott a Duna jobb partjára átkeljen. A második hadsereg az előbbieket tartalékviszonyban volt hivatva követni.

Albrecht főherczeg azonban időközben a marcheggi és neudorfi morva-hidakat elromboltatta, a Mondel-dandárt Blumenaura (Lamácsra), a II. hadtestet pedig, részben kocsikon, Pozsonyba rendelte.

Midőn tehát a Russbach-vonalon megérkezett poroszok balszárnyát képező IV. hadtest julius 21-én a Morván átkelve Stomfára vonúlt, 22-én pedig Pozsony felé előretört, ott már nem csupán a Mondel-dandárt, hanem az egész II. hadtestet is találta; az összeütközés a blumeneuaui harczot eredményezte.

A blumenaui (lamácsi) ütközet.

1866 julius hó 22-én. (*56. melléklet*).

A porosz IV. hadtest julius 21-én a 7. hadosztálylyal Stomfára, a 8-ikkal Beszterczére ért; miután a hadtest parancsnok, *Fransecky* altábornagy, a julius 21-én délután végrehajtott kémszemlénél Blumenaunál csak csekély osztrák erőt látott, engedélyt kért a fővezérlettől, hogy 22-én Pozsony irányában előtörjön. Az engedély megadatott.

A blumenaui állásban, e helynél és Kaltenbrunnál, ekkor igaz még csak a *Mondel* dandár állott, de már 22-én reggel bevonúlt az állásba a II. *Thun* hadtest *Schütte* (ezelőtt Henriquez) dandára is. — A parancsnokságot *Philippovics* altábornagy (ideigl.) vitte. — A II. hadtest *Thom* és *Saffran* dandára Pozsonynál, a *Württemberg* dandár Ratzersdorfnál állott.

Fransecky az állást a 15. dandár által jobb oldalában megkerültetni, a 16. dandárral és ha szükséges a 7. hadosztálylyal arczban megtámadtatni szándékozott. — A megkerülő oszlopnak reggel 4 órakor kellett volna elindúlni, de csak 6 órakor indúlhatott meg, amikor már az arczcsoport is támadásra fejlődött.

Reggel 7 órakor kezdődött meg a harcz Blumenaunál; kezdetben csupán a porosz 16. dandár támadott a Schütte részéről megerősített Mondel dandár ellen, de midőn Fransecky a megkerülő oszlopról még reggel 8^h 30^l-kor sem hallott, s azt elkésettnek hitte, a fővezérlettől pedig arról értesíttetett, hogy *déli 12^h-kor* a megállapított 5 napi *fegyverszünet* kezdetét veszi, nehogy vállalata kudarczot valljon a 7. osztályt is támadásra utasította. A támadás az osztrákok mindkét szárnya ellen intéztetett; nyugoton Kaltenbrunn, keleten Franczhof ellen.

A d. e. 10^h-kor megindúlt rohammal elfoglalták a poroszok a Kaltenbrunn előtti erdőt, a másik szárnyon pedig Franczhofot, de további előmenetelt nem tehettek.

A megkerülő dandár eljutott ugyan délelőtt 10 órakor a blumenaui állás hátában fekvő Gemsenbergre, s innét egy ezredet Pozsony felé küldve, a többivel Blumenaunak szándékozott tartani; tévedésből azonban az egész Pozsonynak tartott. — Ámde itt ellene a gyorsan ide vont s a vasúti pályaudvartól északra fejlődött Thom és Saffran dandár támadott, mi déli 12 óráig tartó álló tűzharczot eredményezett. A poroszok sem Blumenaunál, sem Pozsonynál sikert nem arathattak.

A harczot *déli 12^h-kor, a fegyverszünet kezdetével*, csak a legnagyobb erőmegfeszítéssel lehetett megszűntetni.

A küzdelem után a poroszok Stomfára, az osztrákok Pozsonyba vonúltak.

Az osztrák *veszteség* 480, a poroszoké 210 fő volt.

A fegyverszünet lejártával, julius 27-én megköttetett az előleges egyezmény, mely az augusztus 23-án létrejött *prágai békének* alapúl szolgált — A háború tehát már a fegyverszünettel végett ért.

Eredmény.

Az északi hadszínhelyen szenvedett vereség folytán elesett Ausztria ama győzelmek várható eredményeitől is, melyeket az olaszok fölött szárazon és vizen kivívott.

A prágai békében *Ausztria* kilépett a német szövetség kötelékéből.

Poroszország bekebelezte Hannovert, Nassaut, a hesseni választó fejedelemséget, Frankfurt várost, továbbá a vita tárgyát képezett Schleswig-Holstein-Lauenburg herczegségeket. A többi északi államok és Szászország függésbe jutottak Poroszországtól, míg a déli államokkal véd- és daczszövetség, valamint katonai egyezmények köttettek.

Olaszország a franczia diplomátia közbenjárására, vereségei daczára megkapta Velencze tartományt, mely az olasz királysággal egyesíttetett.

Összegezés.

Az 1866-ik évi porosz hadjárat, ritka gyors lefolyása daczára, bámulatos nagy eredményekkel végződött. A porosz hadi intézmények, a porosz fegyverzet és kiképezés diadalt ült, s a porosz sereget Európa összes seregei között első rangra emelte.

Kétségtelen dolog, hogy a porosz sereg mozgósítása mintaszerűen folyt le, hogy a Dreyse gyútűs hátultöltő puska, az osztrák előltöltő fegyverekkel szemben nagy előnyt képezett, hogy a porosz tisztikar és a legénység képzettsége igen magas fokon állott; de mindez a nagy vereséget még alig magyarázná meg.

Az osztrák sereg mozgósítása lassabban, de fölvonúlása majd gyorsabban ment végbe s az osztrák sereg tulajdonkép hadműveletekre előbb állott készen, mint a porosz. — A hátultöltő gyalogsági puska előnyeit ellensúlyozta kitűnő tűzérségünk, mely a poroszokénál tökéletesebben s jobb sikerrel működött. — Tisztjeink és legénységünk önfelál-

dozó vitézsége, soha nem csüggedő bátorsága, bizonyára fölért a porosz csapatokéval, sőt azokét meg is haladta.

A vereségek főokát a már megállapodott kritika főképen a vezetésben keresi. — Benedek táborszernagy igen kitűnő hadtest parancsnok volt, de egy nagy hadsereg vezetésére magát képesnek nem érezte, s a fővezérséget kelletlenül vette át. — Ehhez járult még az is, hogy a neki adott utasitások őt védő magatartásra utalván, ő ez eszméhez túlságosan ragaszkodott.

A poroszok hadászati helyzete, a három elkülönített csoporttal, junius közepén korántsem volt előnyös. — Az osztrák fővezérletnek arra kellett volna törekedni, hogy e kedvező körülményt, gyors és határozott támadással kiaknázza. Ha az osztrák északi sereg, Olmütznél összpontosított s számbelileg jelentékenyen nagyobb erejével, magát az elkülönített viszonyban levő porosz második hadseregre veti, e fölött nagy előnyt vívhat ki, még pedig előbb, mintsem a poroszok második és harmadik csoportja támogatólag közreműködhetik vala. E helyett a fővezér túlságosan ragaszkodik a választott térben való fölvonuláshoz, s bár hadtestei, melyeket egyenkint vet az előnyomuló porosz második sereg elé, ettől a határon ismételt vereségeket szenvednek, a sereget mégis minden áron Jičinhez akarja vinni. Midőn végre a fölvonulást befejezi, a sereg oly állapotban van, hogy a nehezen elért helyet elhagyni s hátra vonúlni kénytelen.

A königgrätzi csata már tervezésénél sok hátrányt mutatott.

Egy kezdettől fogva szög alakban tervezett, harczászatilag kedvezőtlen felállítás volt ez, mely az ellenség csoportjainak a harcztéren való egyesülését mintegy kihívta; még hátrányosabb volt azon körülmény, hogy a vezérlet sem a terep előnyeit, sem a beállott kedvező harczmozzanatokat ki nem aknázta, s a legnagyobb mértékben passiv magatartásával az ellenség harmadik csoportjának, a trónörökös seregének, a csatlakozásra időt és alkalmat nyújtott. — A trónörökös seregének megjelenésével el volt a csata veszve, s azon már csapataink legnagyobb önfeláldozása sem segithetett.

A csata után a visszavonúlás Olmütz alá s tovább ügyesen ment végbe; még szebb művelet volt a déli hadsereg zömének Bécs alá történt gyors szállítása, mi a katonai helyzetet — bár csak a békekötés szempontjából — lényegesen javította.

VI. FEJEZET.

AZ 1866-IK ÉVI OSZTRÁK-OLASZ HÁBORÚ.

Előzmények.

A háború okai. Az 1859-iki évi háborúban megnyerte Olaszország a francziák segítségével Lombardiát, de Velencze továbbra is osztrák terület maradt. — Sovár szemekkel tekintett ezóta Olaszország Velencze felé, melynek birtoka nemcsak politikai és közgazdasági, de — a várnégyszög megszerzésével — jelentékeny katonai előnyöket is igért s csak alkalomra várt, hogy Velencze birtokáért a küzdelmet megújítsa.

Midőn tehát az osztrák és porosz viszonyok feszültsége a háború kitörését közel kilátásba helyezte, az olasz kormány e kedvező helyzetet sietett kiaknázni. A szövetség Poroszországgal megköttetett; az egyezmény Olaszországot a leghatározottabb támadásra kötelezte, melynek végpontja Bécs volt, hol a két szövetséges hadsereg egyesülése terveztetett.

Hadi tervek. Az *olaszok*, a poroszokkal kötött egyezményhez képest támadni szándékoztak és pedig a főerővel a Mincio vonal és a várnégyszög ellen, a mellékseregggel ez utóbbi oldalába.

Ausztria Velencze védelmére egy déli hadsereget alakított, mely a védelmet a várnégyszögre támaszkodva volt hivatva végrehajtani.

A custozzai hadjárat.

Erőviszonyok. Az *olasz* haderő mozgósítása már márczius 11-én megkezdetett, gyülekezése pedig április közepén ment végbe, mely alkalommal két csoport alakíttatott:

Fősereg.

Parancsnoka: *Victor Emánuel*, Olaszország királya; vezérkari főnök: *La Marmora Alfons* tábornok.

Hadtestek:

I. *Durando;* 1. Cerale, 2. Pianelli, 3. Brignone és 5. Sirtori hadosztálya.

II. *Cuchiari;* 4. Nunziante (Mignano) 6. Cosenz, 10. Angioletti és 19. Longoni hadosztálya.

III. *Della Rocca;* 7. Bixio 8. Cugia, 9. Govone és 16. Humbert trónörökös hadosztálya.

Lovas hadosztály: *Sonnaz.*

A fősereg létszáma közel 180,000 fő volt; harczoló állománya 130,000 fő, közte 7000 lovas és 282 löveg.

Pó-hadsereg.

Parancsnoka: *Cialdini* Enrico, gaetai herczeg, tábornok.

E hadsereg, hadtestkötelékbe való beosztás nélkül, 8 hadosztályt tartalmazott s létszáma 120,000, harczoló állománya 90,000 fő volt. Külön működött *Garibaldi* önkéntes hadteste, mely 36,000 főt számlált, 40 löveggel.

Az olasz fősereg április közepén Lodi (I.), Cremona (II.), Piacenza (III.) mellett, Cialdini serege Bolognánál, Garibaldi hadteste Bresciánál állott. A várakban 70,000 fő helyőrség volt elhelyezve.

Ausztria az olasz hadszínhelyen való működésre szánt *déli hadsereget* április 21-én emelte hadilábra.

Parancsnoka: *Albrecht* főherczeg, tábornagy; vezérkari főnök: *John Ferencz* báró, tábornok.

Hadtestek:

V. Lichtenstein, később *Rodich;* a Bauer, Mőring és Piret dandárokkal.

VII. *Maroicsics;* a Töply, Scudier és Welsersheimb dandárokkal.

IX. *Hartung*; a Kirchsberg, Weckbecker és Böck dandárokkal.

Tartalék hadosztály: Rodich, később *Rupprecht*; a Weimar és Benko dandárokkal.

Tartalék lovasság: a *Pulz* és *Bujánovics* dandárok.

A déli hadsereg létszáma 110,000 fő volt; harczoló állománya 75,000 fő, közte 3000 lovas és 172 löveg.

A déli hadsereg április közepétől junius közepéig Verona (V) Padua-Rovigo (VII) és Vicenzánál (IX) állott, a tartalék hadosztály május havában Veronánál alakúlt meg; ép így egy mozgó dandár Coneglionál; a négyszög váraiban 30,000 fő helyőrség volt.

Tirolban *Kuhn* tábornok alatt egy körűlbelűl 17,000 főnyi hadtest állott.

Hadműveleti tervek. Az *olasz* fővezérlet azon nézetben volt, hogy a számra gyönge osztrák sereg csak az Etsch mögött — valószínűleg Veronánál — fog védő állást venni, hol az olaszok támadását bevárja. Ehhez képest a főssereg a Mincion át előnyomúlni, a custozzai hegyvidéket elfoglalni s az osztrák sereget lekötni szándékozott, míg ugyanekkor Cialdini serege a Pón át előnyomúlva, az osztrák sereget Padua és Vicenza felől oldalban és hátban támadja meg.

Garibaldi önkéntes hadteste Dél-Tirolba való benyomúlásra volt szánva, miközben a főssereg baloldalát is födözte.

Az *osztrák* fővezér egyelőre Montagnana és Lonigo közt központi állást szándékozott foglalni, hogy azután a körűlményekhez képest vagy Verona, vagy Padua irányában előretörve, az olaszok azon részét megtámadja, mely erre alkalmat nyújt.

A hadműveletek lefolyása. *Junius 11-én* vette az osztrák fővezérlet az első híreket, hogy az olasz hadseregek a Mincio és a Pó felé közelednek. A hadtestek tehát elfoglalták ama helyeket, melyeken a terv szerint állaniok kellett; és pedig az V. hadtest S. Bonifacionál, a VII. Montagnana, a IX. Lonigo mellett. Az eddig Rovigonál állott

Scudier dandár, valamint *Szapáry* gróf ezredes különítménye, mely a 13. huszárezredből és a 10. vadász zászlóaljból állott, továbbra is itt hagyatott; ép úgy meghagyatott a Mincio vonalon az itt földerítő szolgálatot teljesítő *Pulz* lovas dandár.

Az olasz fősereg időközben a Minciohoz mindinkább közeledett s *junius 20-án* Mantua előtt átadatott a hadizenet, mely szerint az ellenségeskedések 3 nap múlva, azaz *junius 23-án* voltak megkezdendők.

Albrecht főherczeg ennek folytán elhatározta, hogy a közelebb levő s veszélyesebb olasz főseregeet támadja meg, még pedig oly módon, hogy midőn az olasz sereg a Mincion átkel, a Veronánál egyesített osztrák déli hadsereg az olaszok baloldalába tör.

Ehhez mindenekelőtt szükséges volt a *sommacampagnai hegyvidék*, mint hadműködésre legalkalmasabb terület, kellő időben való elfoglalása.

A mozdúlatok e szándék végrehajtására *junius 22-én* kezdettek meg. A tartalék hadosztály e napon Veronából Paronára és Pastrengora, az V. és VII. hadtest a Verona melletti S. Michele és S. Martinora, a IX. hadtest S. Bonifaciora menetelt. A Scudier dandár vasutra szállt, hogy a következő napon Veronába vitessék.

Cialdini hadserege ellenében csupán a Szapáry különítmény, 1 vadász zászlóalj és 4 lovas század maradt Rovigonál.

Junius 23-án az olasz fősereg a Mincion való átkelést megkezdette, s az nap 7 gyalog és 1 lovas hadosztály kelt a balpartra át; nevezetesen: az I. hadtestből az 1. Cerale hadosztály Monzambanonál, az 5. Sirtori hadosztály Valeggionál, a 3. Brignone hadosztály Pozzolonál; az e hadtesthez még tartozó 2. Pianelli hadosztály a jobb parton maradt s Pozzolengonál Peschiera ellen foglalt állást; a III. hadtestből átkeltek: a 8. Cugia hadosztály Ferrinél, a 7. Bixio, 9. Govone és 16. Humbert gyalog- és a Sonnaz lovas hadosztályok Goitonál.

A II. hadtest, 10. Angioletti és 19. Longoni hadosztályok egyelőre *Castelluchionál* tartalékban maradtak, míg a 6. Cosenz és 4. Nunziante hadosztályok *Mantua* és *Borgoforte* előtt vettek állást.

Az olasz seregnek a Mincion átkelt részei e napon az átkelő helyek közelében maradtak, csupán a lovas hadosztály ment Villafrancára.

Osztrák részen a hegyvidék biztosítását czélzó mozdúlatok tovább folytak. A tartalék hadosztály a Weimar dandárral Sandrába, elővédével Castelnovoba ment, a Benko-dandár Paronából Pastrengoba; az V. hadtest S. Giustina és Sonába, előcsapataival S. Giorgio in Salice és Albarello helyeket is megszállván; a VII. hadtest S. Massimonál, a IX. S. Luciánál, Verona előtt állott.

A hegyvidék birtoka biztosítva volt.

Junius 24-ére Albrecht főherczeg az összeütközést már biztosra vette s hogy a keleti irányban előnyomúló olasz fősereg baloldalát megtámadhassa, a hadsereget az eddigi nyugoti irányból előbb *délnyugoti*, majd *déli* irányba kivánta hozni; ehhez képest a csapatok előbb Sandra, S. Giustina, Sona és Sommacampagna vonalában — jobb szárnyon a tartalék hadosztály, középen az V., balszárnyon a IX. hadtest — vonúltak föl, majd pedig az egész vonal *Sommacampagna sarkponttal egy nagy balrakanyarodást* hajtott végre, mi által az arczvonal *délnek* jutott. A jobb szárny Oliosi-Valeggio, a közép S. Rocco di Palazzolo-S. Lucia, a balszárny Sommacampagna-Custozza irányában nyomúlt elő. A VII. hadtest egyelőre tartalékban maradt Sonánál, a Pulz és Bujanovics lovas dandárok, a sereg baloldalát födözendő, Villafrancának tartottak.

Az olasz fővezérlet, daczára Verona közelségének, azt vélte, hogy a hegyvidék, nevezetesen Sona, Sommacampagna és Villafranca, junius 24-ike folyamában *harcz nélkül* lesz elérhető; 24-ére tehát egyszerű *menetintézkedést* adott ki, mely szerint az I. hadtest Cerale hadosztálya Castelnovoba, Sirtori S. Giustinába, Brignone Sonába, a III. hadtest, Cugia hadosztálya Sommacapagnába, a többi 3. hadosztály Villafrancára volt menendő. — A II. hadtest Castelluchionál álló két hadosztálya a Goitonál átkelve Roverbellára irányíttatott. A lovas hadosztály a hadsereg jobb oldalát volt födözendő.

Ily készületlen állapotban ütközött össze az olasz fő-

sereg, a harczra fejlődött osztrák déli hadsereggel; a keletkezett harcz a custozzai második csata, melyben osztrák részről 75,000, olasz részről közel 80—100,000 fő vett részt.

A custozzai második csata.

1866 junius 24-én. (*57. melléklet*).

A *harcztér* részben ugyanaz, melyen 18 évvel előbb Radeczky döntő csatáját vívta, de a küzdelem most az egész terűletre kiterjedt, mely a *sommacampagnai* vagy *custozzai hegyvidéknek* neveztetik. A Mincio balpartján, Veronától mintegy 12 kilométerre ugyanis egy alacsony hegyvidék emelkedik ki a síkságból, mely közelebbről Peschiera, Castelnovo S. Giustina, Sona, Sommacampagna, Custozza, Valeggio s végre a Mincio által van meghatározva; kiterjedése úgy szélességben, mint mélységben körűlbelűl 10 kilométer. — Míg a fejlődött olasz kultura a síkság minden legkisebb részét művelés alá vette, minek folytán a sík terűletek szőllő ültetvényeikkel, kőfalaikkal és kerítéseikkel stb. a csapatok mozgását rendkívűl megnehezítik, az érintett hegyvidék evvel ellentétben mozgásra s általában hadműködésre teljesen alkalmas terűlet; e körűlményen alapszik e hegyvidék katonai fontossága, mely már többszörösen harczok színhelyévé tette.

A hegyvidék egyébbként fölötte változatos; a kúpok és gerinczek csekély terjedelműek, s harczászati fontosságuk még a rajtok elszórt majorok, épületcsoportok stb. által is emelkedik; a keleti párhuzamos emelkedések, valamint a déli szegélyző kúpok magasabbak és meredekebbek; a völgyek és hajlások többnyire keskenyek, meredek oldalakkal. Legnevezetesebb szakaszok a Castelnovotól Oliosi, Custozza és Villafranca felé folyó s a Mincioval párhuzamos *Tione mélyedése*, továbbá a déli magaslatok, mint a Monte Vento, M. Mamaor, M. Godi, Belvedere, a Custozzai gerincz, a M. Torre, M. della Croce, a Berettara stb.

Az olasz menetoszlopok *junius 24-én* reggel a találkozó harcz módjára egyenkint jutottak érintkezésbe az osztrák csapatokkal.

Legelőször az olasz jobb szárny került harczba. *Reggel 6-h* volt, midőn a Humbert és Bixio hadosztályok Villafrancát elérve harczfelállításba mentek át; ugyanekkor ért oda az osztrák lovasság s előbb a Pulz dandár a Humbert hadosztály ellen, majd a Bujanovics dandár a Bixio hadosztály ellen remek rohamot intézett, melyek hatása oly tökéletes volt, hogy e hadosztályok a legnagyobb rendetlenségbe jutva, működő képességöket majd az egész csatanapra elveszítették.

Valamint később, *reggel 7-h* tájban ütközött össze az olasz Cerale hadosztály elővédje Alzareanál az osztrák tartalék hadosztály Benko dandárával. Ez utóbbi csakhamar hatalmába ejtette a *Monte Cricol* magaslatot, mire a Cerale hadosztály Oliosit szállta meg. — Az itt kifejtett erős ellenállást a tartalék hadosztály nem volt képes leküzdeni, minek folytán Albrecht főherczeg az V. hadtest Piret dandárával Oliosit kelet felől támadtatta meg. — Cerale az összelőtt Oliosiban magát nem soká tarthatta s lassan a Monte Ventora vonúlt vissza, hol újból védő állást foglalván, a harcz itt megállapodott.

Ugyanez időben a S. Lucia kápolnánál megállapodott Sirtori hadosztály az V. hadtest csapatai által, a Belvedere magaslatot elért Brignone hadosztály pedig a IX. hadtest jobb szárnyát képező Böck dandár által támadtatott meg. — Miután az V. és IX. hadtest közt hézag, támadt, ide az osztrák fővezérlet a VII. hadtest Scudier dandárát vetette, s ez a Böck dandárral együtt a Belvederet rohammal bevevén, a Brignone hadosztályt Custozzára szorította vissza.

A keleti részen a Cugia hadosztály a Monte Torre magaslatot a IX. hadtest ellenében sikerrel védte meg.

Az osztrák jobb szárny további előnyomúlásának a Monte Vento sokáig gátat vetett, de végre délután 2 órakor a Piret dandár szerencsés oldaltámadásával a Cerale hadosztály ez állásából is kivettetett. — Ekkor jelent meg a Monzambanonál a Mincion átvont Pianelli hadosztály és a

hadtest tartalék, melyek az osztrák jobb szárny előnyomúlását újból megakasztották.

A Sirtori hadosztály ekkor már, a további előnyomúlásról lemondva, hátrálni kezdett. Annál hevesebb volt a harcz Custozza körűl, hol a Brignone hadosztály Govone egyrésze által támogatva a Belvederet kétszer is vissza foglalta, s az osztrák fővezér a VII. hadtest tartalék-dandárait volt kénytelen harczba vetni, hogy a harczot megállítsa. A Belvedere és Custozza azonban továbbra is az olaszok kezében maradt.

Délután 3-h után a helyzet az osztrák sereg előnyére megváltozott az által, hogy a Pianelli hadosztály a monzambanoi hidat a Salionzenél álló osztrák csapatok (Peschiera helyőrsége és a Benko dandár) által fenyegetve látván, a Cerale hadosztályt többé nem támogatta, minek folytán az egész olasz balszárny hátrálni kezdett.

Ez időtájban, *délután 4 órakor*, kísérlette meg az olasz Govone hadosztály az osztrák felállításnak a Monte della Croce-n át *Sona irányában való áttörését*; e támadás azonban a Berettara magaslaton csakhamar fennakadt, folytatására pedig tartalékok rendelkezésre nem állottak. De sikertelen maradt még azért is, mert ez időtájban a Cerale és Sirtori hadosztályok már teljes viszavonúlásban voltak Valeggio felé, a Belvedere és Custozza pedig az osztrák tartalékok által *délután 5 órakor* rohammal elfoglaltatván (a Belvedere harmadszor) a Brignone hadosztály is hátrálni kényszerűlt.

Az olasz jobb szárnyon a Bixio és Humbert gyalog és a Sonnaz lovas hadosztályok, az osztrák lovasság ujabb rohamai által egész napon át leköttetvén, a harczban tevékeny részt nem vettek.

Ily körűlmények közt *délután 5 órakor* a Cugia és Govone hadosztály, majd pedig az olasz jobb szárny is *visszavonúlni* kényszerűlt.

Az osztrák déli hadsereg a solferinoi csata 7-ik évfordúló napján a számra sokkal erősebb olasz fősereg fölött fényes győzelmet vívott ki, melyben a vezérletnek és a csapatok vitézségének egyenlő része volt.

Bár a lovasság kimerültsége miatt üldözésről szó nem lehetet, az olasz sereg még az éj folyamán a Mincio mögé vonúlt.

A veszteség osztrák részen 8000, az olaszoknál 8200 fő és 14 löveg volt.

A custozzai csata után Albrecht főherczeg készen volt arra, hogy arczot Rovigo felé forditva, Cialdini seregével szembeszálljon. De Szapáry ezredes, ki a custozzai csata napján Cialdini elővédjét merészen megtámadta, fejlődésre birta s föltartoztatta, másnap délután a fővezérletnek azt jelentette, hogy a 24-én a Pó folyón átkelt részek ismét a Pó mögé tértek vissza. — Ez a custozzai vereség hirének hatása alatt történt. — Cialdini a neki szánt hadműveletet kivihetőnek többé nem tartotta s Modena felé visszavonúlt.

Az osztrák sereg *julius 1-én* átkelt ugyan a Mincion, de a königgrätzi vereség hirére ismét a várnégyszögbe tért vissza.

Julius 9-én az V. és IX. hadtest s 1 lovas dandár vasúton Bécsbe szállíttatott, hogy az előnyomuló porosz sereg föltartóztatásában segédkezzék; Velencze terűlete — a várak kivételével — kiüríttetett, a VII. hadtest és egy lovas dandár az Isonzo vonalon foglaltak állást.

Az olaszok csak most, 14 nappal a custozzai csata után, kezdték magokat összeszedni; Cialdini, kinek seregéhez még az I. hadtest hadosztályai is csatlakoztak, az Isonzo ellen nyomúlt, a II. és III. hadtest a várak ostromához készűlt, a 15. Medici hadosztály, Garibaldival egyetemben, Tirolba nyomúlt be.

Mielőtt azonban nagyobb eredmények elérettek volna, az ellenségeskedésnek a fegyverszünet véget vetett.

A tengeri harcz.

Az *osztrák hajóhad* állománya 1866-ban 7 pánczélos hajóból, 21 csavargőzösből, 11 kerékgőzösből, 11 vitorlás és 5 szállító hajóból állott; a hajókon 792 ágyú volt s 10,000 főnyi legénység.

A parancsnokságot május 9-ike óta *Tegetthof Vilmos* ellentengernagy viselte.

Az *olaszok* a működő hajóhadat május 3-án 11 pánczélos és 20 másnemű fa-hadihajóból állították össze, melyekhez később még 7 hajó csatlakozott.

A hajóhad parancsnoka május 16-ától kezdve *Persano* gróf tengernagy volt.

Junius 20-án, midőn a hadizenet megtörtént, az osztrák hajóhad a fasanai, az olasz az anconai és tarenti kikötőben horgonyzott.

A támadó hadműveleteket az osztrák hajóhad kezdette meg, midőn Tegetthof *junius 26-án* a hajóhad 13 hajójával Ancona előtt megjelent; az olasz hajóhad azonban a küzdelmet nem vette föl, mire Tegetthof ismét visszatért.

Julius közepén azonban az olasz tengernagy *Lissa* sziget megtámadására utasíttatott. — Az olasz hajóhad ennélfogva *julius hó 18-án* megjelent 22 hajóval a sziget előtt s míg egyrészt a Comissa és S. Giorgio kikötők megtámadtattak, másrészt a Porto-Manego öbölben csapatok partraszállitása kíséreltetett meg.

E kísérlet azonban nem sikerült s az olasz hajók este visszavonúltak.

Julius 19-én a kísérletek megújúltak, de ezúttal is eredmény nélkűl.

Az osztrák hajóhad az olaszok támadásáról már 18-án jelentést kapott, de Tegetthof még biztosabb híreket várt; midőn ezeket megkapta, 19-én délután 2 órakor elhagyta a fasanai kikötőt s Lissának tartott.

Julius 20-án az olasz hajóhad ép ismét a támadás előkészületeivel foglalkozott, midőn az osztrák kajóhad *d. e. 10 órakor Lissa* előtt megjelent. Ez 27 hajót számlált, mely 3 hajó-hadosztályba volt tagozova; az első 7 pánczélos, a 2-ik 7 nehéz, a 3-ik 10 könnyebb fa hadihajóból állott. 3 hajó mint utóvéd sorakozott. — A hadosztályok mindegyike előre irányzott hegyes szögben sorakozva követte egymást. — Tegetthof a *Ferdinand Max* tendernagyi hajón tartózkodott.

Az olasz hajóhad fa hajói a partraszállás előkészületeit végezvén, Persano csak a 10 pánczélos hajóval ment az osztrákok elé; maga az *Affondatore* hajóra szállt, mely a

három egymást követő s egyenkint 3 páncélos hajóból álló hajóhad osztálytól oldalt tartott.

Délelőtt 10h 43l -kor történt az összeütközés és a tüzelés kezdetét vette; az osztrák első hadosztály az olasz első és második közzé hatolván ezeket szétválasztotta, mig az osztrák harmadik hadosztály az olasz hajóhad végét támadta meg.

Az első sikert az utóbbi aratta, midőn *Kaiser* hajójával a *Ré di Portugallo* olasz hajót betörte; de e közben árbocza leesett s a hajón tűz ütött ki, minek folytán a Kaiser a harczvonalból szintén távozni kényszerült. — Ez idő alatt a *Ferdinand Max* osztrák tengernagyi hajó két kisérletet is tett a második olasz hadosztály élén levő *Ré d'Italia* ellen; a harmadik végre sikerült s a Ré d'Italia *12h 30l* -kor oly hatalmas lökést kapott, hogy rövid perczek mulva elmerült.

Erre az olasz hajóhad, miután az említett két hajón kivül, melyek egyike megsérült, másodika elmerült, a *Palestro* páncélos hajó is kárt szenvedett, sőt később a levegőbe repült, a küzdelmet föladta s Ancona felé elmenekült, hova 22-én reggel érkezett meg.

Az osztrák hajóhad fényes győzelme az olasz hajóhadat megbénította s a dolog többé harczra nem került. — Öt nap múlva különben úgyis fegyverszünet köttetett, mely a háborúnak véget vetett.

Eredmény.

Már a porosz háború tárgyalása alkalmával megemlítettük, hogy a königgräczi csata szerencsétlensége az olaszok ellen kivívott fényes győzelmek eredményét megsemmisítette. Ausztria a poroszok előnyomulását meggátlandó a déli hadsereg zömét Bécsbe vonni kényszerült. — Az olaszok III. Napoleonban újból hatalmas pártfogót találtak s a franczia diplomátia műve volt, hogy az olaszok vereségeik daczára czéljukat mégis elérték. — A prágai béke Velencze terűletét a várnégyszöggel egyetemben Olaszországnak adta.

Összegezés.

Az 1866-ik évi olasz háború bebizonyította, hogy az osztrák hadsereg, ha jól vezettetik, még számra jelentékenyen nagyobb ellenséggel szemben is győzelmes tud lenni.

Bár a hadjárat úgy szólván 48 óra alatt folyt le, mégis egyike az ujabb kor legtanúlságosabb eseményeinek.

Úgy az északi, mint a déli hadsereg parancsnoka azonos utasítást kapott, t. i. védő magatartásra utaltatott, s mégis mily óriási különbség volt a felfogásban. — Az északi fővezérlet az utasitást szó szerint vette, s már kezdettől fogva csak egy védő állást keresett, melyben passiv védelem kifejtésével megelégedett, míg a déli fővezérlet a legjobb védelmet abban látta, ha a benyomúló ellenséget kedvező körülmények közt megtámadhatja. — Mindkét fővezér két ellenséges nagy csoport közt áll, de míg az északi bevárja azoknak a harcztéren való egyesülését, a déli egész erővel veti magát a közelebbi, tehát veszélyesebb részre s meglepő támadással diadalt arat.

Kiválóan tanúlságos a mód, a mely szerint Albrecht főherczeg a csata sikerét előkésziti. Hogy a csatában minél nagyobb erővel, minél teljesebb létszámmmal vehessen részt, nagyot koczkáztat; az ellenség 90,000 főnyi Pó-hadserege ellenében egy huszár ezredet hagy egy vadász zászlóaljjal; s a szerencse kedvez a vállalkozónak; e csekély erő föltartóztatja az ellent egyidőre, habozást kelt benne, míg a drága idő elmúlik; ha ezután még tovább haladna is, a döntéstől már elkésnék. Ép oly nagyszerű a művelet, melylyel a sereget előbb Veronánál összpontosítja, majd a csata előnapján s reggelén egyrészt hadászatilag kedvező helyzetbe hozza, honnét az ellenség oldalába támadhat, másrészt számára a harczászatilag kedvező terep birtokát biztosítja.

Az olasz fővezérletnél nélkülözzük e gondos előrelátást. A sereg több mint harmadrésze alárendelt feladatok által a döntő küzdelemtől elvonatik; a többi részek pedig — daczára annak, hogy az ellenség Veronánál föltételeztetett — menetét a harcz eshetőségére való minden tekintet és előintézkedés

nélkül hajtja végre. Ez utóbbinak tulajdonítandó kétségkivül ama különös körülmény is, hogy az olasz sereg a csatában tulajdonkép *vezetés nélkül* működött s a hadosztály parancsnokok saját belátásuk szerint cselekedtek.

A tengeri harczban kivivott fényes győzelem szépen beigazolta az osztrák hajóhad életképességét, melynek e küzdelem első nagyobb szabású művelete volt.

VII. FEJEZET.

AZ 1852—66-IK ÉVI HÁBORÚK ÁTTEKINTÉSE.

Az időszak elején ugyan a keleti kérdésnek Oroszország által való újbóli fölvetése hozza mozgásba Európát, de a második keleti háború tulajdonkép nem Törökországnak, sem Angliának közvetlen hasznot nem hoz, hanem a második császárság alatt újból emelkedő Francziaországnak, mely állam uralkodó befolyása az időszak végeig állandóan megmarad.

E befolyás éle első sorban Ausztria ellen irányúl, a mennyiben III. Napoleon az olasz aspiratiokat pártfogása alá vevén, Ausztriától az olasz tartományokat elszakítani s az önálló olasz királyságot megállapítani, nemcsak diplomatiai úton, de fegyveres erővel is segédkezik.

Ennek következménye volt, hogy Ausztria négy nagy háborút volt kénytelen viselni hatalmi állásának megvédésére. E háborúk megrendítették a régi osztrák birodalom alapjait s a monarchia belsejében nagyjelentőségű átalakulásokat idéztek elő. Az absolut Ausztria megszünt; helyébe az alkotmányos Ausztria-Magyarország lépett.

Ausztria kivált egyidejűleg a német szövetségből s századok óta elfoglalt uralkodó állását Németországban, a hadserege által nagyra emelkedett Poroszország foglalta el.

A franczia befolyás mindeddig Ausztria ellen működött s nem sejtette, hogy midőn Ausztriát gyöngíteni igyekezett, magának a Németországban uralkodóvá vált Poroszországban, hatalma ellenséget növelt.

A lefolyt háborúkat hadművészeti szempontból részint az első fejezetben, részint az egyes háborúk összegezésénél már méltattuk.

Az áttekintésnél föltünik, hogy ez időszakban — ellentétben az előbbivel — ismét nagy tömegek lépnek föl; ah adseregek nagy számereje megnehezíti a vezetést és megtörténik ismét, ami 1815 óta nem történt, hogy az egy és ugyanazon hadszínhelyen működő erők *több hadseregbe* tartozva alkalmaztatnak; így 1859-ben az osztrákoknál, 1866-ban a poroszoknál és az olaszoknál; nem számítva a krimi háborút és 1859-ben a franczia és szárd sereg külön működését, miután ezt a szövetségi viszony tette szükségessé. Természetes, hogy az előbbiek folytán a döntő csaták is óriási tömegekkel vívattak; kiemelendő különösen a königgrätzi csata, melyben fél milliót meghaladó tömeg s több mint 1500 ágyú küzdött egymás ellenében, mely körülmény a königgrätzi csatát a század eddig legnagyobb csatájává emeli.

Növeli az időszak háborúinak hadműveleti érdekességét az is, hogy a harczoló felek nemcsak számerőre, de a seregek értékére is általában egyenlőek valának s így a felsőbb csapatvezetés művészetének érvényesítésére több alkalom nyílt.

HETEDIK RÉSZ.

A német-franczia és a keleti háborúk időszaka.

1866—1886.

I. FEJEZET.

A HADMŰVÉSZET ÁLLAPOTA ÉS FEJLŐDÉSE.

A megelőző időszakban, egész 1866-ig, a franczia befolyás uralkodott Európában; a nagy sikerek, melyeket a második császárság hadseregei a krimi és az 1859-ik évi háborúban kivívtak, rödid időre megújították a franczia hadsereg régi hírnevét.

A franczia hadügy mindazonáltal, daczára az emberiség kiirthatlan utánzási hajlamának, nem képezte az europai hadseregek mintáját. — A franczia hadügy ugyanis nem állott a tökély oly magas fokán, hogy intézményei bővebb megfontolás nélkül is elfogadhatók lettek volna; a világ még nagyobb, zajosabb sikereket várt, mielőtt a franczia rendszert elfogadja s egyelőre megelégedett azon újitások elfogadásával, melyek előnye — mint például a huzagolt lőfegyvereké — szembeötlő volt.

E várakozás közben köszöntött be az 1866-ik évi osztrák-porosz, majd kevéssel később az 1870-ik évi német-franczia háború. A nagy, fényes, majd hallatlan sikerek, melyeket a porosz hadsereg, azután pedig a porosz minta szerint átalakított német hadsereg kivívott, elkábították egész

Európát s az összes államok, a legnagyobbtól a legkisebbig, vetélkedve siettek a porosz rendszert elfogadni.

Voltak azonban államok s ezek közé tartozik Ausztria-Magyarország is, melyek a porosz rendszert csak elvben fogadták el, a részleteket pedig saját különleges érdekeik szerint határozták meg; de ezek száma aránylag csekély. — Igy történt, hogy az európai hadseregek, részben 1866, részben 1871 után bekövetkezett ujjászervezésök által, a porosz hadsereghez nagyobbára hasonlókká váltak s hogy a seregek között, ez idő óta, lényegesebb, szembeötlőbb különbségek nincsenek.

A bekövetkezett változások főbb vonásokban a következők:

Hadseregszervezés. A porosz *hadkiegészítő rendszer* az 1814-ik évben elfogadott s azóta mindvégig megtartott *általános védkötelezettségen* alapúl; ez az egyedűli rendszer, melylyel az állam védőképességét a legmagasabb fokra emelheti, az egyedűli, mely a hadsereg és a nemzet közt ama benső kapcsot létesíti, mely mindkettőnek erőt kölcsönöz, s végre az egyedűli, mely minden állam, minden nemzet különleges viszonyaihoz legkönnyebben alkalmazható s a korszellem kívánalmaihoz képest átalakítható lévén, a hadművészet fejlődését is elősegíti.

Az európai államok által elfogadott új seregszervezet tehát kivétel nélkül az *általános védkötelezettségen alapúl*, s ezzel az eddig alkalmazásban volt különféle hadkiegészítő rendszerek (összeirás, toborzás, stb.) megszűntek; mindig kivéve Angliát, mely szárazföldi hadserege szervezésében saját útjait követi.

Az uj seregszervezet főbb alkotó részei:

a) Az *álló hadsereg*, mely egyrészt a védképes állampolgárok katonai *kiképezésére* szolgál, másrészt pedig ama *keretet* képezi, melybe az általános védkötelezettség által szolgáltatott tartalékok beillesztetnek.

b) A *tartalékok*, melyek békében többé vagy kevésbbé behatóan kiképeztetvén, háború esetén behívatnak s részint az álló hadsereg *kereteinek kitöltésére*, részint *önálló csapat és seregtestek*, sőt *önálló seregek* alakítására szolgálnak.

E szervezet előnyei azonban csak akkor teljesek, ha az a *területi kiegészítő rendszeren alapúl*, mely békében a kiképezést, háború esetén a *mozgosítást* megkönnyíti, s a hadsereg alkotó részeit szorosabban egymáshoz fűzi.

Miután továbbá az általános védkötelezettség a seregek létszámának oly mérvű emelését föltételezi, hogy e tömegek az álló hadsereg hivatásbeli tisztjei által egyedűl vezethetők nem volnának, *tiszti-tartalékok* létesítése vált szükségessé, mi a nemzetgazdasági érdekek kívánalmainak számbavételével, az *egyévi önkéntesi* intézmény megteremtésére vezetett.

Az egyes államokban a viszonyokhoz képest az elvek különfélekép alkalmaztattak, de főbb vonásokban mindenütt betartattak.

Ausztria-Magyarország. A hadsereg ujjászervezése az 1866-ik évi szerencsétlen porosz háború után rögtön megindúlt s az új védtörvény már az 1868-ik évben életbe lépett. — A védkötelezettség a 20-ik évvel kezdődött s a szolgálati idő az álló hadseregnél 3 évre, a tartalékban 7 évre s a honvédségnél 2 évre szabatott. A hadsereg békelétszáma 272,000, hadi ereje 800,000 főben állapíttatott meg; időközben azonban e számok emelkedtek s a hadsereg hadiállománya a honvédségekkel s a népfölkelés besorozható részével, az 1.500,000 főt meghaladja. A monarchia 15 katonai kerületre osztatott, melyekben, főhad illetőleg hadparancsnokságok szerveztettek, melyek a közös hadügyminisztérium és a hadsereg főfelügyelője alatt állottak.

A dualismus a hadügyben a *magyar királyi honvédség* fölállítása által jutott érvényre, melynek nagyobb része közvetlen besorozottakból alakúlt, *változó jutalékkal* s hadi létszáma átlag 200,000 főre tétetett.

A véderőhez tartozott végre a *póttartalék* (a jutalék 10%-a) és az egyelőre csak Tirolban szervezett, de Magyarországon is rendszerített *népfölkelés*.

A *gyalogság* a közös hadseregnél 80 gyalog és egy vadász ezredből s 33 vadász zászlóaljból, a magyar honvédségnél 92, az osztrák landwehrnél 81 zászlóaljból állott; a *lovasság* 41 ezredből à 6, a magyar honvédségnél 10 ezred-

ből à 4 század; a *tűzérség* 13 tábori tűzér ezredből à 13 üteg s 12 vártűzér zászlóaljból alakúlt.

Háború esetén az egész sereg gyalog és lovas hadosztályokba alakúl, melyek hadtestekbe vonatnak össze.

A hadsereg e szervezése azonban utóbb nagymérvű változásokon ment át, melyeket részletben nem követhetvén, csak a következő főbb mozzanatokat említjük föl:

A hadsereg kiegészítésére a *területi rendszer* fogadtatott el, s az egész monarchia *15 hadtest területre* osztatott; a *hadtest parancsnokságok* már békében fölállíttattak; a hadtestek *2 gyalog hadosztálylyal* (eddigi 3) alakíttattak; a hadtestkörletekből a 4., 5., 6., 7., 12. és 13 magyar, a 15. Bosznia; a lovasságnál rendszeresíttetett már békében az eddig csak a gyalogságnál fenállott *hadosztály* kötelék; a gyalogság 102 ezredbe à 4 zászlóalj osztatott; a tábori tűzérség megszaporíttatott, *hadtest tűzér ezredekbe* s a hadosztályok számára önálló *üteg osztályokba* tagoztatott stb.

A *magyar honvédség*, melynek *jutaléka* állandósíttatott, féldandárokba, majd 1890-ben ezredekbe alakúlt s század keretekkel láttatott el, minek folytán mint egyanrangú tényező lépett a közös hadsereg mellé; a huszárezredek századai 4-ről 6-ra emeltettek.

A népfölkelés az egész monarchiában szerveztetett, első osztályának a közös hadseregbe, illetőleg a honvédségbe való beosztása kimondatott s mozgósítása előkészíttetett.

Németország. A német birodalom hadereje a német-franczia háború után 1871 áprilban újra szerveztetett.

A védkötelezettség szintén a 20-ik évvel kezdődik s az álló hadseregben 3 évig, a póttartalékban 4 évig, a landwehrnél 5 évig tart; a népfölkelés kötelezettsége egész a 42 éves korig terjed. A hadsereg békelétszáma mintegy 400,000, hadi állománya mintegy 1.300,000 főben állapíttatott meg.

Az egész birodalom 17 hadtest területre, ezek hadosztály, dandár, landwehr zászlóalj és század területekre oszlanak; a gárda hadtest Poroszországból és Elszász-Lotharingiából egészíttetik ki. A hadtest körletekből 11 porosz; a 12. szász, a 13. Württemberg, a 14. Baden, a 15. Elszász-Lotharingia, a 16. és 17. bajor. Ez utóbbi államok fejedel-

mei a hadsereg tekintetében külön jogokkal bírnak, a többi a porosz hadügyminisztérium s az egész a német császár mint legfőbb hadúr alatt áll.

A *gyalog* ezredek száma 148, a vadász zászlóaljak száma 26; a *lovasság* 93 ezredet számlál, a tábori *tüzérség* 36 tábori tűzérezredből áll, a vártűzérség 14 ezredet számlál.

A német hadsereg 1871 óta szintén változásokon ment át, de ezek nagyobbára csak a létszám emelésére vonatkoznak, a nélkül, hogy a haderő belső szervezete érintetnék. Így 1881-ben a gyalogság 34 zászlóaljal, a tűzérség 40 üteggel szaporíttatott, s a hadi létszám 1.500,000 főre emeltetett; azóta is több létszámfölemelés történt s a német birodalom hadi ereje most már a 2.000,000-ot is meghaladja; mindez azon okból történt, hogy a francziák hasonló intézkedései mögött a német birodalom vissza ne maradjon.

Franczia ország. A franczia hadsereg újjászervezése a poroszok 1866-ik évi sikerei után szintén terveztetett, a német háború váratlan kitörése azonban a munkálatokat félbeszakította s a franczia sereg a háború idején ugyanazon állapotban volt, melyet a megelőző időszakban megismertünk.

Az 1870—71-ik évi szerencsétlen háborúban a második császárság hadserege majd teljesen megsemmisült. Annál nagyobb hévvel fogott a köztársaság a háború után a hadsereg újjászervezéséhez.

Az 1872. julius 27-iki törvény életbeléptette az általános védkötelezettséget, mely szerint minden franczia a 20—40 éves korig a hadsereghez tartozik.

A szolgálati idő 5 év az álló hadseregben, 4 év a tartalékban, 5 év a területi hadseregben s 6 év az utóbbi tartalékában. A békelétszám 500,000, a működő hadsereg hadilétszáma 1.200,000, a területi hadseregé 600,000 főben állapíttatott meg.

A területi rendszer 1873-ban rendszeresíttetett s az ország 18 hadtest területre osztatott; a 19-ik hadtest Algierban szerveztetett.

A csapatok közül a *gyalogság* 144 gyalog ezreddel és 30 vadászzászlóajjal alakúlt, a *lovasság* 77 ezredet, a tűzérség az 1883-ik évi szervezés után 437 üteget állíthat föl.

A franczia hadsereg szervezetében azóta szintén több változás ment végbe, de ezek szintén nagyobbára csak létszámemelésre vonatkoznak; a sereg hadi létszáma most a 2.500,000 főt meghaladja.

Oroszország. Az oroszok a haderő szervezését már a krimi háború után szükségesnek tartották, de az többször félbeszakadván, egész erővel újból csak a német-franczia háboru után vétetett föl.

Az általános védkötelezettség 1874 január 1-én lépett életbe; egyelőre azonban Finnországra, a kozákokra s az ázsiai államokra kötelező nem volt; 1881-ben kiterjesztetett a törvény Finnországra is. A védkötelezettség szintén a 20-ik évvel kezdődik s a szolgálat az álló hadseregben 6 évig, a tartalékban 9 évig tart; azontúl a 40 éves korig mindenki a népfölkeléshez (Opolcsenije) tartozik. Az évi jutalék 1875-re csak 150,000 fő volt, de az most már 230,000 főt meghalad. A békelétszám 750,000 fő.

A birodalom 14 katonai kerületre oszlik, melyekből 19 hadtest állíttatik föl, a gárda és gránátos hadtest az egész birodalomból egészíttetik ki; a hadtestek háborúban 2—3 gyalog és 1 lovas hadosztályból alakúlnak.

A *gyalogság* 48 hadosztályt és 12 lövész dandárt számít, a *lovasság* 20 lovas hadosztályt, a *tűzérség* 48 dandárt s 34 önálló üteget képez. *A kozákok* az orosz birodalomnak közel 150,000 főnyi nagyobbára lovasságból álló, irreguláris csapatot szolgáltatnak.

Olaszország. Az olasz hadsereg szervezése 1873-ban és 1875-ben ment végbe.

A szervezés alapját szintén az általános védkötelezettség képezi, mely a 20-ik évtől a 39-ik évig tart. A szolgálati idő az álló hadseregnél 3, a tartalékban 5, a mozgó miliczben 8 év. Az évi jutalék 145,000 fő, a békelétszám 220,000 fő, a hadi létszám 1.000,000, mely szám azonban a mozgó miliczczel állítólag 2 millióra emelhető.

Az ország 1883 óta 12 hadtest és 24 hadosztály kerületre van osztva.

A gyalogság 96 gyalog, 12 bersaglieri vadász és 6 alpesi ezredből áll; a lovasság 1885 óta 24 ezredből; a tűzérség

12 tábori tűzérezredből, 3 lovagló, 2 hegyi tűzérdandárból s 5 vártűzérezredből áll.

Háború esetén a 12 hadtest 4 hadsereget alakít.

Mint a többi államok, Olaszország is szakadatlanúl működik serege szervezésén, szaporítása azonban a pénzügyek miatt kevésbbé lehetséges.

A fölsorolt államok képezik az európai 5 continentális nagyhatalmat; *Anglia* csak hajóhadánál fogva számít oda, *Törökország* pedig hanyatlásánál fogva már nem. A Balkánon levő kis államok s Románia seregeiket szintén folyton fejlesztik s hadseregeik keleti bonyadalmaknál mindíg számba veendők.

Fegyverzet, fölszerelés. A gyalogság és tűzérség fölfegyverezésében a lefolyt időszak alatt rohamos fejlődés következett be, melynek még csak vázolása is meghaladná feladatunkat.

A *gyalogságnál* a Dreyse-féle gyútűs puska, mely a kiindúló pontot képezte s 1866-ban a poroszok sikereihez nagyban hozzájárúlt, ma már rég lomtárban hever; 1870—71-ben már a franczia Chassepot fölényben volt; ezt meghaladta a Mauser, ezt a Gras stb. Ausztria-Magyarországon a Wenzl csak átmeneti fegyver volt, melyet rövid időre a Werndl, majd 1888-ban a Mannlicher kis ürméretű ismétlő puska követett, melylyel 1890-ben a *magyar honvédség* is elláttatott. Ez idő szerint a *kis ürméretű ismétlő puska* majd minden államban el van fogadva; ez az 1890-ik évben rendszeresíttetett *füsttelen lőporral* s *aczéllal vértezett lövedékével* a gyalogság számára hatalmas, minden tekintetben kitünő hadifegyvert képez.

Az 1890-ik évben Giffard gázpuskájával, sőt villamos puskákkal is kisérleteztek, de ezek hadifegyvernek beválni alig fognak.

A tűzérségnél szintén a *hátultöltő tábori lövegek* terjedtek el; így a németeknél a Krupp, Ausztria-Magyarországon az Uchatius, Francziaországban a Reffye s később a de Bange rendszer; most már minden hadsereg az érintett rendszerű lövegek egyikével van ellátva. Mint a lövegek szerkezetében, úgy a *lövedékekben* is nagy változások

állottak be; az ürlövedék ma már nagyobbára gyűrüs szerkezetű, a shrapnel gondosabban előkészített s így pontosabban működő; ennek folytán a régi, sokat alkalmazott kartács lassankint háttérbe szorúl.

A lövegeknél egyébbiránt az ürméret nagyobbítása s a mozsaraknak, illetőleg taraczkoknak a nyílt harczban való alkalmazása képezi a kisérletezés tárgyát, természetesen a mozgékonyság fenntartása mellett.

A csapatok *fölszerelésének*, s különösen a *gyalogsági fölszerelés* megkönnyítésének s czélszerűbb elrendezésének kérdése a katonai köröknek szintén állandó gondossága tárgyát képezi.

Harczászat. A fegyvereknek, s általában a harcz eszközeinek fejlődése mindig hatással van a harczászat fejlődésére is.

A hátultöltő fegyverek föllépése a legnagyobb hatást a *gyalogság* harczászatára gyakorolta. Pusztító tűze ellenében a tömeges felállítás és a megelőző hadjáratokban oly sikeres gyors szuronyroham, lehetetlenné vált. Az alakzatok megkisebbítése és önállósítása (századok), a nyitott alakzat, a rajharcz gondosabb keresztűlvitele, a nyitott alakzatnak a fejlődött vonallal és oszlopalakzattal való czélszerűbb combinálása, a lőfegyver hatásképességének értékesítése, a rohamnak a tűz által való helyes előkészítése, a terep előnyeinek kiaknázása, a természetes és mesterséges födözeteknek czélszerű fölhasználása: ezek voltak a főbb kérdések, melyek sikeres megoldásától a gyalogsági harcz eredményes végrehajtása függött.

Mind e kérdések megis oldattak, még pedig részint a hadjáratok folyamán bekövetkezett tapasztalás, részint nagy gonddal végzett harczszerű gyakorlatok, részint végre a harczászat tudományos úton való művelése által. Bizonyságot szolgáltatnak erre a kitünő gyakorlati szabályzatok s harczteri utasítások, melyekkel ma már minden hadsereg ellátva van, s melyek esetről esetre újabb és czélszerűbb kiadásokban jelennek meg.

A fegyverműszak terén bekövetkezett rohamos haladás tehát a harczászat terén is nagy átalakulásokat hozott létre, melyeket azonban még lezártaknak mindaddig nem

tekinthetünk, míg a kis ürméretű ismétlőpuska a harctéren kipróbálva nem lesz.

A kis ürméretű ismétlő puskákkal és a füsttelen lőporral szemben ugyanis még bizonytalanságban vagyunk; egyelőre csak azt tudjuk, hogy a védelem könnyebb, a támadás nehezebb leend, s hogy a szuronyroham végrehajtása, mely már az eddigi egyszerű hátultöltő ellenében is — mint azt St. Privat és Plevna bizonyítja — súlyos feladat volt, jövőre még súlyosabbá fog válni. Hogy az alakzatokban és a harczmódban miféle változtatások szükségesek, azt a jövő hadjárat fogja megmutatni.

A *lovasság* harctevékenysége, a kézi lőfegyverek nagy pusztító képessége folytán, már az 1870/71. évi háború tanúságai szerint is csorbát szenvedett; a német lovasság vionvillei, a franczia lovasság wörthi és sedáni rohamai a rohamot intéző lovasság majd teljes megsemmisülését vonták magok után. Ellenben új és tág tere nyílt a lovasságnak a nagyszabású hadászati földerítő szolgálatban, melynek helyes kezelésével a lovasság a működő hadseregnek nagyobb szolgálatot tehet, mintha magát az öldöklő tűzben czél nélkül föláldozza. A harczban való közreműködés azonban jövőre sincs kizárve, de még ügyesebb vezetést s a meglepésnek legtökéletesebb kiaknázását föltételezi.

A *tűzérség*, lövegeinek nagy mozgás és hatás-képessége s a tűzérműszak rendkívüli fejlődése folytán nagy önállóságra jutott s a harcz egyik legfontosabb tényezőjévé vált. Pedig fontossága az ismétlő puska alkalmazásával előreláthatólag még növekedni fog, mert szerepe a támadás előkészítésénél még az eddiginél is nagyobb leend.

A *harczon kívüli tevékenységek* közt a hírszerző és földerítő szolgálaton kívül még a biztosító szolgálatot, a csapat elhelyezést, és az élelmezést kell kiemelnünk, mely szolgálati ágakban szintén nagy fejlődés mutatkozik s a harczszerű gyakorlatok alkalmával nagy gondosság tárgya.

A **magasabb csapatvezetés** művészete nem emelkedett, hanem inkább annak technikája. Igy a mód, a mely szerint a német hadseregek a franczia háborúban vezettettek, bámulatunkat méltán fölkeltheti; a német fővezérlet

kitünt nagy tömegeknek egy bizonyos ponton való biztos összpontosítása által és sikereit leginkább ennek köszönheti. Ellenben mesteri mozdulatokat, remek hadműveleteket, melyek meglepő eredményeket előidéznek, akár a német-franczia, akár az orosz-török háborúban hiába keresünk. Ez utóbbiban a magasabb csapatvezetés művészete határozottan hátrább áll, mint az előbbiben.

A tisztikarnak minden hadseregnél nagy gonddal ápolt s beható kiképezése egyébiránt reményt nyújt arra, hogy úgy az alsóbb, mint a magasabb csapatvezetés a jövő háborúkban nem sülyedni, de emelkedni fog.

A *várharcz* az újabb találmányok által jelentékeny támogatást nyert; ép így a *tengerészet* is, melynél a könnyebb hajók és a torpedók alkalmazása fog előreláthatólag nagyobb szerepre jutni.

II. FEJEZET.

A NÉMET-FRANCZIA HÁBORÚ 1870—71-BEN.

Előzmények.

Általános helyzet ; a háború okai. A porosz fegyverek 1866. évi sikere, még inkább pedig a szövetség, melybe Poroszország egész Németországot bevonta, fölkeltették az európai hatalmi állására féltékeny Franciaország irígységét. A második császárság belkormányzata nem volt szerencsés s hatalmát eddig is csak az által tarthatta fenn, hogy a franczia nemzeti dicsőségnek győzelmes háborúk által mindig újabb s újabb tápot nyújtott. Ámde az 1859-ik évi háború dicsőségének hatása már elenyészett, a császárság újabb vállalata pedig, a mexikói expeditió, sikert nem eredményezett. A belügyi kormányzattal elégedetlen forradalmi párt egyre erősebben követelte a reformokat, melyeket a császárság meg nem adhatott, s így háborúról kellett gondoskodni, mely az ország figyelmét a belügyektől elvonva, ismét kifelé irányozza s győzelmekről, melyek a császárság

helyzetét újból megerősítik, a Napoleonidák trónját újból megszilárdítják.

A régi hagyományos gyűlölség a nyugoti két nagy nemzet között még mindig fennállott; míg azonban Poroszország elszigetelve, Németország pedig szétbomlott állapotában volt s így egységes tevékenységet ki nem fejthetett, összeütközésre alkalom nem nyílt. Ámde most a helyzet megváltozott; a vezérszerepet a katholikus Ausztria helyett, a németek közt is legjobban gyűlölt protestans Poroszország vette át, melyről nem volt föltehető, hogy Francziaország diplomátiai terveit támogassa; ez érezhető volt rögtön, midőn Francziaország előbb Belgium, majd Luxemburg bekebelezésére vonatkozó ajánlatával a porosz kormánynál kudarczot vallott.

A hiúságában megsértett Francziaország és a győzelmeiben elbizakodott Poroszország közt a viszony egyre feszültebbé vált, s csak a szikra hiányzott, hogy a háború lángja kigyulladjon.

Ezt megadta egy Hohenzollern házbeli herczegnek 1870 tavaszán a megüresedett spanyol trónra való kijelölése. Francziaország, mely a szomszédos Spanyolországot hatalmi körébe tartozónak tekintette, a kijelölés ellen óvást tett. Ez óvás következtében a Hohenzollerni örökös herczeg a spanyol trónra való jelöléstől julius hó 12-én valóban vissza is lépett.

Ámde a forradalom által trónján fenyegetett második császárság ekkor már annyira szorongatott helyzetben volt, hogy a háborúra vezető e kedvező alkalmat fölhasználatlanúl el nem szalaszthatta; most tehát azon követeléssel állott elő, hogy a porosz király, mint a Hohenzollern ház feje, magát a *jövőre nézve is* arra kötelezze, hogy egy Hohenzollern herczegnek a spanyol trónra való jelölését meg nem engedi.

E követelés a porosz udvar által visszautasíttatván, a franczia kormány a tartalékosok behívásával és a háború költségeinek az országgyűlés útjáni megszavaztatásával kívánt nyomást gyakorolni, mi nem sikerűlvén, a franczia követ *július 19-én* a hadizenetet Berlinben átadta.

Hadi készületek; hadi tervek. *A porosz hadsereg mozgósítása* 1870 július 16-án rendeltetett el; ugyane napon mozgósítottak a szorosabb viszonyban álló észak-német államok; a következő napon, július 17-én a déli államok.

Miután Németország a franczia háborúra már hosszú idő óta mint biztosan bekövetkező dologra számított, az egész birodalom haderejének mozgósítása és hadászati fölvonúlása a leggondosabban elő volt készítve. A mozgósítást megkönnyítették és meggyorsították a területi rendszer s az állandó hadrend, mint nemkülönben a leggondosabb közigazgatási előintézkedések, melyek folytán a háborúra már békében minden személyzet kijelölve, minden készlet az illető csapatnál raktározva volt stb.; a hadászati fölvonúlást a vasúthálózat kiegészítése, a vasúti szállítási tervezeteknek már békében való előkészítése stb.

Ez intézkedéseknek volt köszönhető, hogy míg 1866 ban a hadsereg *mozgósítása* még *6 hetet* vett igénybe, 1870-ben az *8 nap alatt* befejeztetett. Ugyanily gyorsan ment a hadsereg hadászati *fölvonúlása*, mely már a mozgósító rendelet kiadásától számított *16-ik napon*, azaz *július 31-én* befejezve volt.

Augusztus 1-én tehát az egész 400,000 főnyi német működő hadsereg, teljes hadi állományú csapatokkal minden fölszereléssel és készlettel, hadműveletekre készen állott.

Moltke tábornagy hadi terve csak a hadászati fölvonúlás meghatározására terjedt ki; a továbbiakra nézve szándéka egyszerűen az volt, hogy «az ellenséget fölkeresi s ott, a hol vele találkozik, megtámadja.»

A franczia hadsereg újjászervezése s háborúra való előkészítése Niel tábornagy hadügyminiszternek 1869-ben történt elhalálozása folytán megakadt, s midőn a háború nagy elhamarkodással megizentetett, a hadsereg háborúra korántsem állott készen. A csapatok nem voltak a területi rendszer szerint elhelyezve, a hadrend nem volt megállapítva, a csapatok gyors kiegészítésére, fölszerelésére, vonatokkal s készletekkel való ellátására semmi előintézkedés megtéve nem volt.

Midőn tehát a mozgosító parancs *julius 16-án* kiadatott, a csapatok nem terv szerint, hanem a mint ép elhelyezve

voltak, állíttattak felsőbb kötelékekbe össze, s a kiegészítések bevárása nélkül *békelétszámmal* küldettek a felvonúlási körletbe; ott kellett volna a csapatok szervezésének, fölszerelésének stb. végbemenni.

Bárha a vasúti szállítások előkészítve nem voltak, a fölvonúlás aránylag elég gyorsan, de nagy rendetlenségben ment végbe. A fölvonúlás julius 28-áig megtörtént ugyan, de hadműködésre ekkor még *egyetlen hadtest sem volt készen.*

A franczia első haditerv, mely Frossard tábornoktól származott, Langres-re mint központra támaszkodva, védő magatartást ajánlott; e terv azonban a háború kitörésekor III. Napoleon támadó tervével helyettesíttetett, mely szerint a két csoportban, Metznél és Strassburgnál fölvonúlt s 250,000 főnyi erejű franczia működő sereg Maxaunál a Rajnán átkelvén, a déli német államokat az északiaktól elkülönítse s a poroszokat fölkeresve leverje. Ekkor — úgy vélte III. Napoleon császár — Ausztria és Olaszország is Francziaországhoz csatlakoznak s a háború Poroszország megalázásával végződhetik.

E terv igen szép és merész volt ugyan, de azon föltételen alapúlt, hogy a franczia sereg a hadműveleteket előbb megkezdheti, mielőtt a porosz sereg fölvonúl. Ez be nem következvén a támadó terv már julius 23-án elejtetett, s a francziák két csoportja egyelőre megállapított terv nélkül működött.

Erőviszonyok. A német birodalomnak a franczia háborúra szánt ereje következő módon alakúlt:

Fővezér: *I. Vilmos* porosz király; vezérkari főnök: *Moltke* Hellmuth báró, gyalogsági tábornok.

1. Hadsereg:

Parancsnoka: *Steinmetz* Károly gyal. tábornok; vezérkari főnök: *Sperling* tábornok.

VII. *Zastrow*; 13. Glümer, 14. Kameke hadoszt.

VIII. *Goeben*; 15. Weltzien, 16. Barnekow hadoszt.

3. lovas hadosztály: *Groeben.*

Később csatlakozott:

I. *Manteuffel*; 1. Bentheim, 2. Pritzelwitz hadosztályok.

1. lovas hadosztály: *Hartmann.*

2. Hadsereg:

Parancsnoka: *Frigyes Károly* porosz herczeg; vezérkari főnök: *Stiehle* tábornok.

Gárda; *Württemberg Agost* herczeg lov. táb. 1. gy. Pape, 2. gy. Budritzki; lov. Goltz.

II. *Fransecky*; 3. Hartmann, 4. Hann hadoszt.

III. *Alvensleben* II.; 5. Stülpnagel, 6. Buddenbrock hadosztály.

IV. *Alvensleben* I. 7. Schwarzhoff, 8. Schweler hadoszt.

IX. *Manstein*; 18. Wrangel, 25. Hessen hadoszt.

X. *Voigts-Rhetz*; 19. Schwarzkoppen, 20. Kraatz hadoszt.

XII. *Szász trónörökös*. 23. György szász herczeg, 24. Nerhoff gyal. 12. lovas Lippe.

5. lovas hadoszt. *Rheinbaben*;

6. lovas hadoszt. *Mecklenburg*.

3 Hadsereg:

Parancsnoka: *Frigyes* porosz trónörökös; vezérkari főnök: *Blumenthal* altábornagy.

V. *Kirchbach*; 9. Sandrart, 10. Schmidt hadoszt.

VI. *Tümpling*; 11. Gordon, 12. Hoffmann hadoszt.

VI. *Bose*; 21. Schachtmeyer, 22. Gersdorff hadoszt.

I. bajor; *Tann*; 1. Stephan, 2. Schuchmacher hadoszt.; Tausch lov. ddr.

II. bajor; *Hartmann*; 3. Walther, 4. Bothmer hadoszt.; Mulzer lov. ddr.

Württemberg-badeni comb. hadtest; *Werder*; württembergi: Obernitz; badeni: Beyer hadosztályok; Laroche lov. ddr.

4. lovas hadoszt. *Albrecht* porosz herczeg.

2. lov. hadoszt. *Stolberg*.

A német seregek állománya a hadműveletek megkezdésekor az 1. hadseregnél 60,000, a 2-iknál 200,000, a 3-iknál 140,000, *összesen 400,000 fő* volt, közte körülbelül 50,000 lovas és 1500 löveg.

A franczia hadsereg csak a fölvonúlás idejében állott *III. Napoleon* császár egységes vezénylete alatt, a mikor mellette mint vezérkari főnök *Leboeuf* tábornagy működött; a hadsereg ekkor a következő részekből állott:

Gárda; *Bourbaki*; Deligny, Picard gyalog és Desvaux lov. hadosztály.

I. *Mac Mahon*; Ducrot, Douay Abel (később Pellé), Raoult, Lartigue gyalog, Duhesme lov. hadosztály.

II. *Frossard*; Vergé, Bataille, Laveaucoupet gyal.; Valabrégue lovas hadoszt.

III. *Bazaine*, később *Leboeuf*; Montaudon, Castagny, Metman, Aymard gyalog és Clérembault lov. hadosztály.

IV. *Ladmirault*; Cissey, Grenier, Lorencez gyalog és Legrand lovas hadosztály.

V. *Failly*; Goze, Labadie, Lespart gyalog és Brahaut lovas hadosztály.

VI. *Canrobert*; Tixier, Font de Villiers, Bisson és Levassor-Sorval hadosztályok.

VII. *Douay Felix*; Conseil-Dumesnil, Liébert és Dumont gyalog és Ameil lovas hadosztály. Végre:

1. Du *Barail*, 2. *Bonnemains*, 3. *Forton* tartalék lovas hadosztályok.

A hadsereg állománya a fölvonúlásnál alig volt 200,000 fő, a hadműveletek megkezdésekor azonban *280,000 főre* emelkedett, közte mintegy 30,000 lovas és 900 löveg.

A németek előnyomúlása a Moselig.

Fölvonúlás. (58. *melléklet*). *A német hadseregek* hadászati fölvonúlása eredetileg oly módon terveztetett, hogy a hadtestek mindannyian a franczia határig vasúton szállíttassanak. Miután azonban a franczia hadtestek a tartalékok bevárása nélkűl a határokra vonúltak, a vasútnak egész a határokig való használata veszélyesnek mutatkozott, s így a 2. hadsereg nem mint tervezve volt a Saar vonalán, hanem a Rajnánál (a határtól 5—6 menetre) hagyta a a vasútat el.

A fölvonúlást az 1. hadsereg a rajnai tartományban a Saar vonalon (mely itt határt nem képez), a 2-ik és 3-ik hadsereg a Pfalzban és pedig az előbbi a Nahe és a Rajna

közt, az utóbbi a Vogesektől keletre a Rajna bal partján, hajtotta végre.

Három hadtest és pedig az I. II. és VI. egyelőre Ausztria ellenében a keleti határon maradt, midőn azonban Ausztria semlegessége bizonyossá vált, ezek is, rövid idő múlva, a működő hadsereghez csatlakoztak.

A franczia hadsereg fölvonúlása három csoportban történt. *A főcsoport Metz előtt*; első vonalban az V. Saargemünd, II. Forbach, III. St. Avold, a IV. Bouzonville, — második vonalban a Gárda, Metz mellett; a Vogesektől keletre vonúlt föl a *második csoport*: I. Strassburg, VII. Belfort-Colmár; a *tartalék* végre, a VI. hadtest, s később a XII., Châlonsnál gyűlekezett.

A német 3. hadsereg előnyomúlása. A hadműveletek megkezdésére a német 3. hadsereg volt legelőbb készen s előnyomúlását *augusztus 4-én* megkezdvén, már az nap harczot vívott. *Weissenburgnál* ugyanis Mac Mahon egy hadosztálya állott Douay Abel alatt, mely a várost és a Geissberget tartotta megszállva. A porosz trónörökös e hadosztályt a bajor II., a porosz V. és XI. hadtest részeivel megtámadván, visszavetette. Douay elesett, a hadosztály pedig teljes fölbomlásban Wörth felé menekűlt.

A menetet a következő napon folytatva a németeknek tudomására jutott, hogy Wörthnél, a Sauerbach mögött, erős ellenséges csapatok állanak. A trónörökös 6-án seregét előbb összpontosítani, 7-én pedig a francziák állását megtámadni szándékozott. A csata azonban már 6-án végbement.

A Wörth (Reichshofen) melletti csata.

1870 augusztus 6-án. *(59-ik melléklet).*

III. Napoleon augusztus 4-én az I., V. és VII. hadtest fölötti rendelkezést Mac Mahon tábornagyra bízta. Ez előbb az egész erőt egyesíteni, azután a körűlményekhez képest vagy támadólag előnyomúlni, vagy a Vogesek védelmére állást foglalni szándékozott. Douay hadosztályának Weissen-

burgnál szenvedett veresége az utóbbi magatartásra utalta. Ámde augusztus 6-án Froeschwillernél, a Sauerbach jobb partján vett állásban az I. hadtesten kívül még csak a VII. hadtest Conseil-Dumesnil hadosztálya és a Bonnemains lovas hadosztály érkezett be, midőn a német 3. hadsereg élén menetelő V. hadtest elővéde a francziák Wörthnél álló előcsapatait megtámadta.

A francziák részéről itt a Raoult hadosztály, tőle jobbra a Niederwald szegélyén a Lartique, balra Langensulzbachnál a Ducrot hadosztály állott. Második vonalban Froeschwillernél Pellé (azelőtt Douay), Elsasshausennél a VII. hadtestbeli Conseil-Dumesnil hadosztály és Bonnemains lovassága állott.

A porosz V. hadtest nemsokára a bajor II. hadtest által is támogattatott, de egyelőre siker nélkül, s a harcz *d. e. 11 órakor* megállapodott. Ekkor érkezett meg a porosz XI. hadtest éle Gunstettnél s e hadtest az V-től balra fejlődött; az V. hadtest mögött útban volt a bajor I., a XI. mögött Werder hadteste.

Déli 12 órakor már a XI. hadtest is fejlődve volt s a támadás úgy a közepén Wörthnél, mint a porosz balszárnyon Gunstettnél újra megindúlt. A franczia *Michel* lovas dandár Eberbachtól Morsbronn irányában gyönyörű rohamot intézett a porosz XI. hadtest ellen, de sem ez, sem a *Bonnemains* vértes hadosztály rohama nem volt képes a poroszok előnyomúlását feltartóztatni; előbb a Niederwald, majd Elsasshausen is a poroszok kezébe került.

Mac Mahon ekkor még egy ellentámadást intézett a tartalék gyalogságával, de ez is sikertelen maradt. *Délután 5 órakor* az állás döntő pontja Froeschwiller is elfoglaltatott s Mac Mahon csapatai teljes visszavonúlásban voltak Reichshofen és Savern felé.

A francziák *vesztesége* közel 10,000 fő volt s további 9000 került hadi fogságba; a németek szintén 10,000 főt vesztettek.

A wörthi csata után a franczia csapatok a Niederbronnál időközben beérkezett V. hadtest által fedezve vonúl-

tak tovább s *augusztus 14-ig* Lunevillen át Neufschateau-ra értek, honnét vasúton Châlonsba szállíttattak.

A porosz 3. hadsereg előnyomúlását most fennakadás nélkül folytatta; a badeni hadosztály Werder tábornok alatt körűlzárta Strassburgot, a sereg zöme pedig *augusztus 16-án* Nancyt elfoglalva a Mosel folyóhoz ért.

A német 1-ső és 2-ik hadsereg előnyomúlása. A Rajna mellett kiszállott német 2-ik hadsereg ép megkezdte a Saar vonal elérésére irányúló gyalogmeneteket, midőn a fővezérlet jelentést kapott, hogy a *Saarbrückennél* álló német örsállások (VIII. hadtest) a franczia II. hadtest által *augusztus 2-án* megtámadtattak s ennek folytán visszavonattak. Az ütközet jelentéktelen volt ugyan, de hatása mégis volt, amennyiben a német fővezérlet az 1-ső hadsereg előnyomúlását mindaddig megszűntette; míg a még 3 menetre hátrább levő 2-ik hadsereg fölzárkozik.

A francziák augusztus 2-iki kémszemléje azonban nem volt bevezetése egy nagyobb műveletnek, mert a hadsereg erre még mindig nem volt készen; sőt midőn a császár a németek előnyomúlása felől biztos tudomást nyert, a támadás eszméjével egészen fölhagyott, s a Saar vonalon álló seregnek Metz alá való visszavonását határozta el. A II. hadtest Saarbrückentől egyelőre csak Spicherenig, a III. azonban St. Avoldtól Faulquemontig, az V. Saargemündtől Bitschig vonatott vissza. A II. hadtest ily módon előretolt, elkülönített helyzetben maradt s midőn augusztus 6-án a németek által megtámadtatott, támogatást nem nyerhetett.

A Spicheren melletti csata.

1870 augusztus 6-án. (*60-ik melléklet*).

A német első és második hadsereg a Saar vonalon augusztus 7-én volt fölzárkozandó; 8-ika pihenésre volt szánva, 9-ike pedig a támadó műveletek megkezdésére. Ámde ép úgy mint a balszárnyon, itt is már 6-án harczra került a dolog.

Az első hadsereg ugyanis e napon, miután a franciákat — kik Saarbrückent elhagyták — visszavonúlásban vélte, a VII. hadtest 14. hadosztályával Saarbrückent megszállta, s e hadosztályt a délre fekvő Spichereni magaslatok biztosítására is elutasította.

Bár a német hadosztály heves ágyútűzzel fogadtatott, Steinmetz tábornok a magaslaton mégis csak egy erősebb franczia utóhadat föltételezett, s a 14. hadosztályt támadásra utasítá.

A magaslaton pedig még Frossard egész hadteste jelen volt, mely a németek megjelenésére következőleg fejlődött: a jobb szárnyon Spicheren előtt Laveaucoupet, középen a Spichereni erdőben és hegyen Bataille, a bal szárnyon Stiring-Wendelnél Vergé hadosztálya; e mögött állott Valabrégue lovasságának zöme is.

Déli 12 órakor indúlt meg a támadás, melyben a 14-ik német hadosztály túlságosan kiterjeszkedvén, csak kevés előnyt nyert; jobb szárnya elfoglalta a Stiringer-Wald szegélyét, balszárnya a Gifert erdőt, de a magaslat megközelíthetlen maradt. Így állott a harcz *délután 4 óráig*, s a német 14. hadosztály a megveretésnek már komoly veszélyében forgott, midőn végre segély érkezett. A VIII. hadtest és a 2. hadseregbez tartozó III. hadtest parancsnokai, a heves ágyúzásból veszélyt sejtve, a 16-ik, illetőleg 5. hadosztály legközelebb levő csapatait a legnagyobb sietséggel a csatatérre vezették; még a vasút is igénybe vétetett s a 12. ezred 4 zászlóalja Neukirchenből vasúton szállíttatott St. Johannba és innét rögtön harczba vezettetett.

Este 6 óra tájban ily módon már a franczia jobb szárny támadó előtörése sikerrel volt visszautasítható, *7h-kor* pedig e szárny egészen visszavettetett, mire a németek a középen és Stiring-Wendelnél is tért nyertek.

Miután ugyanekkor a Forbachi erdőn át előnyomúló 13. hadosztály a francziák visszavonúló vonalát veszélyeztette, Frossard a hátrálást elrendelte, mely azután Forbach és Saargemünd felé folytattatott.

A csata a németekre nézve igen véres volt s majd

5000 főnyi *veszteségbe* került; a franczíák 2500 főt vesztettek, ezenkívül 1500 főhadi fogságba került.

A Spicheren és Wörth melletti vereségek úgy a franczia főhadi-szálláson, mint Párisban roppant felindúlást okoztak; az Ollivier ministerium, mely a háborút fölidézte megbukott, s az újonnan alakúlt kormány, tekintettel Páris hangulatára, sürgősen követelte, hogy a sereg a Châlons-ig tervezett visszavonúlást elejtve Metznél megállapodjék, egyszersmind pedig azt is, hogy a császár a fővezérletet letegye s azt Bazaine tábornagynak adja át.

Időközben a franczia hadtestek a Nied folyóig, majd Metz alá vonúltak, nyomban követve a németek által. A Châlonsban megalakúlt VI. hadtest, vasúton előreszállítva, Metzben a rajnai hadsereg kötelékébe lépett.

Augusztus 12-én III. Napoleon császár a fővezérletet letette s *Bazaine* tábornagyot a Metz körül álló *rajnai hadsereg* parancsnokává kinevezvén, alárendelte neki egyszersmind a *Mac Mahon* tábornagy alatt gyülekező *châlonsi sereget* is.

De Bazaine se tehetett egyebet, mint amit már a császár is tervezett; a német seregek gyors előnyomúlásával szemben a châlonsi szervezetlen sereget Metzbe vinni nem lehetett s így a rajnai sereget kellett Châlonsba visszavezetni. Ennek folytán a visszavonúlás augusztus 14-ére elhatároztatott. Augusztus 13-án a sereg egyrésze átvonúlt Metzen, hogy Verdun felé elvonúljon, másik része 14-én volt e műveletet végrehajtandó, midőn a német 1-ső hadsereg által megtámadtatott.

A német fővezérlet ugyanis, megtudva hogy a franczia erők egyik csoportja Metznél, másika Châlonsnál áll, arra törekedett, hogy a két sereg egyesülését meggátolja, hogy azután mindegyiket külön döntő csatára kényszeríthesse. Erre szolgált a balszárnyat képező 3-ik hadsereg gyors előnyomúlása a Mosel vonalhoz, mi a Châlonsi sereget lekötötte, erre az 1-ső hadsereg támadása a franczia rajnai hadseregnek még a Mosel jobb partján, Metz előtt álló részei ellen, mi augusztus 14-én a Metz körüli nagy harczokat bevezette.

A Metz körűli harczok.

A franczia hadsereg részéről *augusztus 14-én* délben még csak a III. hadtest és a gárda állott a Mosel jobbpartján; a IV. hadtest a Chambière szigeten át útban volt a balpartra.

Ekkor történt a német 1-ső hadsereg támadása; a német VII. és I. hadtest *Colombey és Nouilly* közt fejlődve, megtámadta a *Borny* előtt álló franczia III. hadtestet, melyet ideiglenesen, Bazaine fővezérré kinevezése óta, Decaën tábornok vezényelt. A németek szándéka csak föltartóztatás volt s így — döntésre nem törekedve — a harcz nagyobb arányokat alig öltött volna, ha a franczia IV. hadtest az ágyúdörgésre vissza nem fordúl s közbe nem lép; így azonban a németek a veszélybe jutott 1. és 13. hadosztály támogatására kellett hogy siessenek, s lassankint nemcsak az egész I. és VII. hadtestet, hanem a IX. hadtest 18. hadosztályát is harczba vetették. A francziák a St. Julien és Quelen erődökre támaszkodva, a német támadást visszaútasították, de a németek czéljukat mégis elérték, mert *a franczia sereg elvonúlása egy napi késedelmet* szenvedett. A küzdelem a németeknek 4800, a francziáknak 3000 főnyi veszteségbe került.

Míg a német 1-ső hadsereg Metz előtt küzdött, a 2-ik hadsereg a francziák *által állva és vídelem nélkűl hagyott* Mosel-hídakon Pont-à-Mousson, Dieulouard és Frouardnál a Mosel folyón való átkelést megkezdte s azt *augusztus 15-én* folytatta. Az átkelt részek a gravelotte-marslatouri útvonal felé nyomúltak elő, hogy a francziáknak Verdun felé való elvonúlását meggátolják.

Ezek a megelőző napi harcz folytán pihenőt tartottak s a tervezett visszavonúlásra készen, a két útvonalon állottak; és pedig a déli vonalon a Forton lovas hadosztály Vionvillenél, a II. és VI. hadtest Rézonvillenél, a gárda Gravelottenál; az északi vonalon a Du Barail lov. hadosztály Bruvillenél, a III. hadtest Vernevillenél, a IV. Woippynál. A déli oszlop Canrobert, az északi Leboeuf tábornagy alatt állott, ki időközben a III. hadtest (azelőtt Bazaine) parancsnokságát vette át.

Augusztus 16-án kora reggel kellett volna a menetet folytatni; de mivel Leboeuf az északi oszlop számára délig halasztást kért, az egész sereg állva maradt.

Ámde a délelőtt folyamán a Thiaucourt-St.-Hilaire felé irányított német 5. lov. hadosztály és X. hadtest Fresnesnél és Mars-la-Tournál a déli menetvonalat elérték s így a francziák harczra kényszeríttettek.

A vionville-mars-la-touri (rézonvillei) csata.

1870 augusztus 16-án. (*61. melléklet*).

A Mars-la-Tour felé közeledő német X. hadtest az 5. lovas hadosztályt jobb oldala födözésére Vionville irányában küldvén, ez d. e. 9 órakor a Forton lovas hadosztályra bukkant s azt lovagló ütegeinek meglepő tüzelése által gyors hátrálásra birta. Valamivel később a Gorzéből Rézonville felé tartó s a III. hadtest előtt menetelő 6-ik lovas hadosztály ép ily meglepő támadást intézett Rézonvillenél a franczia II. hadtest ellen.

Délelőtt 10 órakor a fölriasztott franczia II. hadtest már előnyös harczban volt a német 5. gyalog hadosztály ellen, mígnem déli 12 órakor a német III. hadtestnek a St.-Arnauld erdő szegélyén fejlődött zöme, melynek balszárnya Vionvillet s Flavignyt eltoglalta, a francziákat Rézonvillere visszanyomta.

Bazaine tábornagy most az egész sereget Mars-la-Tour és Rézonville közt, arczczal délnek fejlődtette; a II. hadtest Rézonvillenél a gárda által támogattatott, tovább jobbra, a római úton a VI. és III. hadtest, Mars-la-Tourral szemben pedig a IV. hadtest állott föl; a Legrand és Clérembault lovas hadosztályok a jobb szárny födözésére rendeltettek.

Délután 2 órakor indúlt meg a franczia támadás, melynek czélja egyelőre Vionville elfoglalása s a német III. hadtest visszaverése volt. A franczia VI. hadtest e mozdú-

latot már sikeresen megkezdette, midőn a *Bredow* lovas dandár nagy bravourral végrehajtatott rohama a hadtest előnyomúlását megakasztotta; a dandár nagyobb része ott veszett ugyan, de a czél eléretett. Időközben a III. német hadtest mellett Vionville és Mars-la-Tour közt a X. hadtest fejlődött s így a franczia jobb szárny-hadtestek további feladata a X. hadtest által képezett német balszárny átkarolása volt. A franczia jobb szárny-hadtestek előnyomúlása azonban nem volt elég erélyes s a németek ennek köszönhették, hogy az elfoglalt vonalat, mely Ville-sur-Yrontól a Trouvilli erdőn, Vionvillen, és Flavignyn át a St.-Arnould és Ognon erdőkig terjedt, daczára annak, hogy a VII. és IX. hadtest csekély részein kívűl hathatósabb támogatást nem nyertek, egész estig megtarthatták.

A 70,000 főnyi német hadak ellen 150,000 franczia állott e napon, de Bazaine az ellenség erejét sokkal túlbecsülte, s a győzelemre a kinálkozó egyetlen jó alkalmat nem használta föl.

Mint Colombey-Nouilly mellett, a németek harczászati értelemben győzelmet itt sem vívtak ki, de azért mégis nagy sikert arattak, mert Bazaine e csata következtében *a Verdun felé való elvonúlás eszméjét föladta.*

A veszteség mindkét fél részén nagy volt; a németek közel 16,000, a francziák 17,000 főt vesztettek; a németeknél ez a harczban volt erőknek majd $^1/_4$-ed részét teszi.

Augusztus 17-én Bazaine tábornagy, bár az északi — Conflans és Etain felé vezető — útak még hatalmában voltak s a németek részéről, a megelőző csata után, közvetlen támadás alig volt várható, még sem a Verdun felé megkezdett menet folytatására, hanem a Metz alá vonúlásra határozta el magát. Ez által a rajnai és châlonsi seregek egyesűlése kétségessé vált ugyan, de Bazaine — miután serege állítólag eleségben és lőszerben is hiányt szenvedett — mégis czélszerűbbnek vélte a németek egy újabb támadását, az általa St-Privat és Rozérieulles közt választott védő állásban bevárni, s a menetet csak akkor folytatni, ha e támadás visszavetése sikerült.

A német 1-ső és 2-ik hadsereg e napon a gravelotte-mars-la-touri útvonaltól délre, arczczal északnak összpontosíttatott s készen állott, hogy a következő napon vagy a francziák támadását fogadja, vagy maga megy támadásba át.

A gravelotte-i csata.

1870 augusztus 18-án. (*62. melléklet*).

A csata színhelye a Metztől nyugotra a Mosel folyó balpartján elterülő alacsony dombvidék s különösen ama fensík széle, mely Ars sur Moselle-től kezdve észak felé egész Roncourtig terjed; e vonal jelzi egyszersmind a franczia sereg védő vonalát, melynek főbb támpontjai: Roncourt, St.-Privat, Amanvillers és Rozérieulles helységek, továbbá több major (Jérusalem, Montigny la Grange, St. Hubert ferme, Point du Jour), végre északon a Forêt de Jaumont és a Bois de Saulny, délen a Bois de Vaux erdők voltak. A vízvonalak közül az Orne folyó (Roncourt-tól északra), a franczia állás előtt csörgedező jelentéktelen Mance patak, mely azonban dél felé, Gravelotte és Ars közt, mély völgygyel bír, és a Gorze patak említendők. Az útak közül 3 fővonal vezet Metztől nyugoti irányban Verdun felé; ezek: a Metz-Gravelotte-Mars-la-Tour-Verdun, a Metz-Gravelotte-Doncourt-Conflans-Verdun, végre a Metz-Woippy-St.-Privat-Briey-Étain-Verduni vonalak; e mellett az egyes helységek és majorok is jó útakkal vannak egybekapcsolva.

A franczia fölállítással szemben és avval párhuzamosan egy másik hasonló dombsorozat húzódik végig, melynek főbb — a németek részére nagy jelentőségű — pontjai, északról dél felé: Ste.-Marie aux Chênes, St.-Ail, Habonville, Verneville, Gravelotte helységek, a Bois de la Cusse, Bois de Genivaux, Bois des Ognons erdők, végre szintén több major.

A Metz-Gravelotte-i főútvonal, mintegy 12,000 lépésre Gravelotte-tól keletre, midőn a Mance völgyén áthalad, *mély utat* képez, mely előtt további 600 lépésre keletre a

fensík szélén fekszik a *St. Hubert-Ferme* major, melynek előretolt védőörsége a német csapatokat majd egész napon át föltartóztatta, s ezért különösen nevezetes.

A *csata lefolyása.* A franczia csapatok az érintett magaslaton oly módon foglaltak állást, hogy a jobb szárny Roncourtnál, illetőleg St. Privat-nál, a bal szárny Rozérieulles- és Ste. Ruffine-nél, állott; a testőr hadtest, mint általános tartalék, a Plappeville erőd előtt foglalt állást.

A német fővezérlet, nem lévén a francziák szándékával teljesen tisztában s nem tudva, hogy azok az imént jelzett fölállításban akarják a támadást bevárni, egyelőre olykép rendelkezett, hogy az I. hadsereg (VII. és VIII. hadtest) a Bois de Vaux északi szegélyén, a balszárnynyal körülbelül Rézonville-nél, megállapodjék s az északkeleti irányba fölkanyarodó II. hadseregnek egyrészt sarkpontúl szolgáljon, másrészt azt Metz felől várható támadások ellen födözze; a II. hadsereg, első vonalban a IX., gárda és XII. hadtesttel, második vonalban a mars-la-tour-vioniville-i csatában sokat szenvedett III. és X. hadtesttel, a kanyarodást oly módon hajtotta végre, hogy reggel 9 órakor a metz-doncourt-verdun-i útvonal mentén állott, jobb szárnyával Rézonville-nél, bal szárnyával Doncourtnál.

A franczia jobb szárnyat elébb Montigny la Grange-nál, majd Amanvillers-nél vélték, miért is a német balszárny, a gárda és a XII. hadtest, a francziák jobb szárnyának átkarolása czéljából egyelőre Ste. Marie aux Chênes-nek tartott.

A harcz e közben a VII. és VIII. hadtestnél a Bois de Vaux északi szegélyén, majd a Mance völgyben is, kezdetét vette, s abba csakhamar a Bois de Genivaux-ból kibontakozó IX. hadtest is beavatkozott.

Míg a gárda és a XII. hadtest Ste. Marie aux Chênes ellen előnyomúlt, a VIII. hadtestnél elkeresedett küzdelem fejlődött ki a franczia 2. hadtesttel, mely a Moscou, St. Hubert és Point du Jour majoroknál vett kitűnő állásában rendkívül szívós ellenállást gyakorolt; kiváltképen erős volt a küzdelem a *St. Hubert* majornál, melynek védőrsége a Gravelotte felől vezető mély út fölött teljesen uralkodott; már

36 gyalog század (9 zászlóalj) küzdött e pont ellen, s közel 3 óra volt délután, midőn végre a major elfoglaltatott; a további előnyomulást azonban a magaslat szegélyén álló franczia csapatok öldöklő tüzelése lehetetlenné tette; hasonló volt a viszony a VII. hadtestnél, mely a Point du Journál a kőbányában, továbbá Rozérieulles-nél és Ste. Ruffine-nél álló franczia csapatok ellen egyáltalán nem boldogúlt.

A *középen* a IX. német hadtest heves küzdelmet folytatott az Amanvillers-nél, a Montigny la Grange, La Folie és Leipzig majoroknál álló franczia IV. hadtesttel és a III. hadtest részeivel; a harcz itt mindvégig megállapodott.

Északon a német balszárny szerencsésen elfoglalta ugyan Ste. Marie aux Chênes helységet, de a St. Privat-nál álló franczia VI. hadtest részéről szívós ellenállásra talált; a gárda hadtest már hosszabb ideig tűzharczot folytatott e helység ellen, míg a szász XII. hadtest még tovább északra kerülve Roncourt ellen nyomúlt elő.

Délután 5 és 6 óra közt Württemberg herczeg, látva hogy franczia csapatok Roncourt felől St. Privatnak tartanak, s azt hivén, hogy e mozgás a XII. hadtest támadásának eredménye, *rohamot rendelt St. Privat ellen*; 3 testőr dandár hajtotta végre e nevezetes rohamot, mely a csata egyik legkiválóbb eseménye; a roham nem sikerült s a borzasztó módon megtizedelt gárda csapatok, mintegy 400 lépésre a franczia tűzvonal előtt, a földre vetvén magokat, újra tűzharczot kezdtek s azt mindaddig folytatták, míg a roham a tűzérség által jobban előkészíttetett; végre este 7 órakor, midőn a helység majd romba volt lőve, s St. Privat ellen a Roncourt felől előnyomuló XII. hadtest csapatai is támadást intéztek, St. Privat újból megrohantatott s a franczia fölállítás e kulcspontja elesett, a nélkül, hogy Bazaine részéről ellentámadás kíséreltetett volna meg.

A franczia gárda-hadtest egy hadosztálya (Picard) útban volt ugyan Plappville-től St. Privat felé, de már későn érkezett; Canrobert csapatai a Jaumont erdőbe vonúltak vissza.

St. Privat elestével a franczia állás többé nem volt tartható, s bárha a franczia csapatok a középen és a bal

szárnyon mindvégig kitartottak, az est beálltával a küzdelmet föl kellett adni; a csapatok lassan és harczolva az állás mögötti erdőkbe vonúltak vissza, a nélkül, hogy nagyobb erővel üldöztettek volna.

A gravelotte-i csatában a németek közel 21,000 embert veszítettek; legsúlyosabb volt a gárda-hadtest vesztesége (St. Privat előtt) mely maga 307 tisztet és 7923 főnyi legénységet vesztett; a IX. hadtest 4000, a VIII. 3000-nél több veszteséget szenvedett; a francziák vesztesége 13,000 fő volt.

A *csata eredménye* kétségtelenül igen jelentékeny volt. Francziaország legnagyobb és legjobb seregének ereje meg volt törve s a metzi tábor-várba menekült, honnét később csak mint hadi fogoly távozott. Mert Metz s az erődítményei közt levő franczia rajnai hadsereg a németek által nyomban körűlzároltatott, míg az erők más része Châlons és Páris irányában tovább előnyomúlt.

Augusztus 19-én határozta meg a német fővezérlet a Metzet körűlzáró sereget; ez állott az egész 1-ső hadseregből, továbbá a 2-ik hadsereg II. III. IX. és X. hadtesteiből. Az egész erő mintegy 180,000 fő volt és *Frigyes Károly* herczeg parancsnoksága alá helyeztetett.

A 3-ik hadsereg, mely már a Maas vonalhoz közeledett megállíttatott, s a fővezérlet most a châlonsi hadsereg ellen követendő hadműveleti tervet állapította meg.

A sedáni hadjárat.

Erőviszonyok. A *franczia châlonsi hadsereg* következőképp alakúlt meg:

Parancsnoka: *Mac Mahon* tábornagy, magentai herczeg; vezérkari főnök *Faure* tábornok.

I. *Ducrot*; a Wolff, Pellé L'Heriller és Lartigue gyalog, és Michel lovas hadosztály.

V. *Failly*, később *Wimpffen*; a Goze, Labadie és Lespart gyal. hadoszt.

VII. *Douay*; az ismert összeállításban.

XII. *Trochu* később *Lebrun;* a Grandchamp, Lacretelle és Wassoigne hadoszt.

Ezenkívül a *Margueritte* és *Bonnemains* lovas hadosztályok.

A XIII. *Vinoy* hadtest, a D'Exéa, Maudhuy és Blanchard gyalog hadosztályokkal csak augusztus utolsó napjaiban gyülekezett Méziéresnél.

A Châlonsnál megalakúlt sereg *létszáma* mintegy 125,000 fő volt, közte 10,000 lovas és 500 löveg.

A német fővezérlet a további hadműveletekre rendelkezett még: a 3-ik hadsereggel, melynek összeállítását ismerjük, továbbá a 2-ik hadseregnek a Metz körűlzárolására nem alkalmazott részeiből, melyekből *Albert szász trónörökös* parancsnoksága alatt a *4-ik vagy Maas-hadsereg* alakíttatott; ez a gárda hadtestből, a IV. és XII. hadtestből, mely utóbbinak parancsnokságát *György* szász herczeg vette át, továbbá az 5-ik és 6-ik lovas hadosztályból állott.

Az egész erő (3-ik és 4-ik hadsereg együtt) mintegy 220,000 fő volt, közte 25,000 lovas és 750 löveg.

Hadműveleti tervek. A *franczia* châlonsi hadsereg feladatává a császár tulajdonkép Páris födözését tette; a párisi hangulat befolyása alatt álló kormányzóság azonban, melynek élén Eugénia császárné állott, sürgősen követelte, hogy a sereg a rajnai hadsereggel való csatlakozást keresendő Metz felé nyomúljon. Miután sem III. Napoleon császár, sem Mac Mahon önálló elhatározásra jutni képesek nem valának, ebből habozás, ingadozás támadt, s hogy a sereg se Metz felé ne menjen, se Párishoz ne közeledjék, a seregnek egyelőre Reimsbe való menetele határoztatott el.

A *német* fővezérlet Mac Mahon seregét szándékozott fölkeresni és döntő csatára kényszeríteni. A fővezérlet remélte, hogy a franczia sereget még Châlonsnál fogja találni s hogy ennek dél felé való kitérését megakadályozza, a 3-ik hadsereg egy menetnyi távolsággal mindig a 4-ik hadsereg előtt, tőle balra mozgott.

A hadműveletek lefolyása. (63-ik melléklet). Mac Mahon serege *augusztus 21-én* ért Reimsbe s itt vette Bazaine

azon tudósítását, hogy a rajnai sereggel Sedán felé szándékozik áttörni. Mac Mahon ennek alapján végre elhatározta a Metz felé való előnyomulást, s irányát Stenay felé vette. A menet 2 oszlopban hajtatott végre; de csak a déli oszlop (az V. és VII. hadtest) vette az egyenes irányt Vouziers-Stenaynek, az északi oszlop (I. és XII.) élelmezési nehézségek miatt s hogy a vasútat felhasználhassa, Rethel felé tartott.

Augusztus 25-én a sereg elérte az Aisne vonalat.

Ugyancsak *augusztus 25-én* tudta a német fővezérlet (belga ujságokból), hogy Mac Mahon serege Reims-ből északkelet felé elindúlt. Ennek folytán az eddig követett nyugoti irányt föladva, az összes hadtestek *észak felé való kanyarodásra* (irány Damvillers) utasíttattak, mi másnap — azaz 26-án — azonnal kezdetét vette.

Már 27-én összeütközött a két fél lovassága *Buzancy*-nál; a németek ebből megtudták, hogy Mac Mahon a Maas folyót még el nem érte, a franczia fővezérlet pedig, fölismerve a fenyegető veszélyt, a Mézières felé visszavonúlást rendelte el; de a párisi kormány ez ellen is tiltakozott, minélfogva 28-án a menet Metz felé ismét folytattatott; hídvonatok hiányában azonban a sereg nem Stenay, hanem Mouzon és Rémilly irányában volt hénytelen előnyomúlni, mi által még tovább észak felé jutott.

Ámde az irány megváltoztatását elrendelő parancsot az V. hadtest későn kapván meg, *Nouart* mellett 29-én a Maas felé törekvő előretolt német XII. hadtest részeivel harczba bocsátkozott, mely után Beaumont felé húzódott vissza.

Augusztus 29-én a németek fölvonúlása be volt fejezve s a felek a vázlat szerint (63. melléklet) állottak.

Augusztus 30-án az V. hadtest *Beaumont* mellett még táborban volt, midőn a német Maas-hadsereg IV. és XII. hadteste által meglepőleg (rajtaütés) megtámadtatott és súlyos veszteségek után Mouzon felé — hol a XII. hadtest (Lebrun) állott — visszanyomatott.

Augusztus 31-én Mac Mahon elhatározta, hogy Sedán falai alá vonúl, remélve, hogy 1—2 napi pihenés után

tovább menetelhet Metz felé; de ez hiú reménykedés volt, mert a német hadseregek 31-én úgy a Carignan felé (tehát a metzi) mint a Mézières felé vezető (tehát a visszavonúló) útakat hadtesteikkel elfoglalták s a franczia sereget ily módon a következő napon csatára kényszerítették.

A sedáni csata.

1870 szeptember 1-én (*64-ik melléklet*).

A bekövetkezett döntő csatában Mac Machon 120,000 főnyi seregével a németek 220,000 főnyi hadai állottak szemben. Miután Mac Mahon a mézièresi és carignani útaknak a németek által történt elfoglalásáról mit sem tudott, s szeptember 1-én pihenni szándékozott, e napra semminemű intézkedés ki nem adatott, s a hadtestek a német részről bekövetkezett támadások mérvéhez képest azon helyeket foglalták el, melyek a vázlatban láthatók.

A csata már *reggel 4 órakor* vette kezdetét, a midőn a bajor I. hadtest a Maas folyón Rémilly-nél átkelt s e közben a franczia XII. hadtest csapatai által megtámadtatott; a bajor egész hadtest *Bazeilles* ellen hatolt előre, míg tőle jobbra La Moncelle irányában a IV., végre a legszélső jobb szárnyon, Villers-Cernaytől Givonne irányában, a gárda hadtest lépett működésbe. A La Moncelle melletti harcznál Mac Mahon tábornagy is megjelenvén, egy ürlövedék szilánkja által megsebesíttetett s a fővezérlet *Ducrot* tábornoknak (I. hadtest) adta át. Ez azon véleményben lévén, hogy a Mézières felé vezető út még szabad, és a keletről és dél felől jövő erős támadásokból azt következtetvén, hogy az ellenség főereje a Maas jobb partján van, az I. és XII. hadtestet Illy és Floing irányában visszavonni szándékozott, s erre nézve parancsokat is adott ki. Ámde a német hadtestek közül az V. és XI. Donchery-nél a Maason átkelve s az Iges félszigetet megkerülve, ekkor már Floing, St. Menges és Fleigneux közt fejlődött. Vrigne-aux-Bois-nál

a 4. lovas hadosztály, Donchery-nél a württembergi hadosztály, végre délről Frenois, Vadelincourt és Noyers közt a bajor II. hadtest vonúlt föl s így a franczia sereg minden oldalról teljesen be volt kerítve.

Wimpffen tábornok (V. hdt.) a Donchery-nél át és tovább észak felé vonúló porosz hadakról tudomást nyerve, Ducrot intézkedéseit kivihetetlennek tartotta s inkább remélte a Bazeilles irányában való áttörés lehetőségét, mi ha sikerűl, a sereg Bazaine hadseregéhez közeledik.

Ez okból a párisi kormány egy titkos rendeletét fölmutatván, a fővezérletet maga vette át, s Ducrot rendelkezéseit visszavonta.

Wimpffen az áttörést megkísérlendő *d. e. 10 órától* kezdve a XII. hadtest csapataival *Bazeilles* irányában ismételt heves támadásokat intézett.

Míg ezek a délelőtti órákban intéztettek, a poroszok fejlődésüket észak felől is, a már jelzett irányban végrehajtották s az ott álló franczia VII. hadtestet megtámadták. Wimpffen ekkor a csatatér e pontjára sietve a VII. hadtest támogatására az I. hadtest tartalékát rendelte, de eredeti szándéka mellett megmaradva, a XII. és az V. hadtest csapatait még mindig Bazeilles irányában hozta működésbe; délután 1 órától 4 óráig tartott már a küzdelem, de sikerre nem vezetett, mert a bajorok a porosz XII. hadtest által hathatósan támogattattak.

A harcztér északnyugoti részén a porosz V. és XI. hadtest szintén folyton tért nyert s a francziákat mindig szűkebb térre szorította; itt különösen fölemlítendő *Margueritte* tábornok gyönyörű, önfeláldozó lovastámadása Floing mellett, mely azonban szintén sikertelen maradt. Végre a porosz gárda észak-keleten elfoglalta Givonne-t és a Garenne erdőt, mi a harcznak még rosszabb fordúlatot adott.

Ekkor, *délután 4 órakor*, III. Napoleon útasította Wimpffent, hogy az ellenséggel érintkezésbe lépjen; de Wimpffen, még mindig reménykedve, még egy kisérletet tett Bazeilles felé kitörendő s csak midőn az áttörés lehetetlenségéről meggyőződött, *délután 5 órakor* engedett a császár parancsának, ki a már ekkor közel 700 ágyúból lőtt,

részben felgyújtott és sebesültekkel túlterhelt Sedán-ból a harcz beszüntetését újabb és újabb parancsokkal követelte.

A tárgyalások megkezdettek s másnap reggel 10 órakor a Frenois melletti *Bellevue* kastélyban a capitulátió aláiratott, mely 104,000 embert s az összes hadi szereket porosz kézbe szolgáltatta. *Veszteségek:* a németeknél 9000, a francziáknál 17,000 halott és sebesült.

A sedáni katastrófa híre megrázkódtatta egész Franczia országot, de különösen Párist, mely már úgy is teljes forrongásban volt. A forradalom kitört. A Sedánnál szintén hadifogságba került III. Napoleon s dynastiája *trónvesztettnek* nyilváníttatott, s a *köztársaság* kikiáltatván, a párisi képviselőkből, Trochu párisi kormányzó elnöklete alatt «*nemzeti védelmi kormány*» (gouvernement de la défense nationale) alakíttatott, mely az ország védelmét kezeibe vette.

Bármily óriási és világra szóló volt is a német hadseregek eddig elért sikere, a háború befejezésétől még igen távol állott. A nagy vereségek híre felköltötte az egész franczia nemzetet, mely a legyőzött és elhurczolt hadseregek helyébe újakat állított, s megkezdte a kétségbeesett önvédelem küzdelmét, mely ha sikert nem is eredményezett, a franczia nemzetnek mégis dicsőségére vált.

Ez egyenetlen küzdelmet, melyben a diadalmas német hadseregekkel az újonczok százezrei, a kipróbált s győzni szokott német vezérekkel hazafias lelkesedés által emelt, de tapasztalatlan franczia tábornokok állottak szemben, részletekben nem követhetjük s csupán az események vázolására kell hogy szorítkozzunk.

Hadi események a sedáni csatától Páris bevételéig.

Harczok Páris körül és a Loire vidékén. A sedáni csatában a második franczia működő hadsereg is legyőzetvén, Franczia ország a német hadak elébe egyelőre más

hadsereget nem küldhetett. A német fővezérlet tehát most a *franczia főváros* elfoglalására indúlt.

Az előnyomúlás *szeptember 4-én* vette kezdetét, s két hét múlva *szeptember 19-én* már 150,000 főnyi német had állott Páris előtt, melyet a belső védő gyűrűn kivül, a külső védőművek egész sorozata vett körül.

Páris belső gyűrűje 30, a külső művek körülete 60 kilométert tett, melyek védelmére 2627 várlöveg állott rendelkezésre. A védő erő 80,000 főnyi álló hadseregbeli, tartalékos és tengerész csapatból, 115,000 fő mobilgárdából és 100,000 fő nemzetőrségből állott; a védő csapatok összes száma később közel 400,000 főre, a lovasság száma 5000-re, a tábori ütegeké 124-re emelkedett. A belső gyűrű 9, a külső terep 4 védő szakaszra osztatott. A város védelmére és élelmezésére az intézkedések a legnagyobb buzgalommal s bámulatos ügyességgel tétettek meg. Ép oly jelesek voltak a közlekedésre tett intézkadések; vasutak, távirók, léghajók postagalambok, villamos fény stb. mind fölhasználtattak a sikeres védelem érdekében.

A párisi haderő később 3 hadseregbe osztatott, melyek közül a 2-ik *Ducrot* külső műveletekre, kirohanásokra stb., az 1-ső *Thomas* és 3-ik *Vinoy* a védelemre voltak hivatva.

A német seregek Párist mintegy 80 kil.-nyi vonalban vették körül, a Maas-hadsereg a Szajna jobb, a 3-ik hadsereg annak balpartján. A támadást rendszeres ostrom útján a déli arczvonalon szándékoztak megindítani.

Fölmentő hadműveletektől a német fővezérlet egyelőre ugyan nem igen tartott, mindennek daczára a hadsereg mögött egy bizonyos biztosító övet igyekezett létesíteni. De már e művelet is küzdelemmel járt; a *Loire* vidékére küldött *Tann* bajor tábornok hadának *Artenay* mellett *október 10-én* egy franczia hadosztály, *október 11-én* pedig *Orleans* előtt a franczia XV. hadtest állta útját; Orleans mindennek daczára elfoglaltatott. Északon a biztosító öv egész Rouenig terjesztetett ki.

A külső mozgalmak nemsokára még nagyobb mérveket öltöttek.

A nemzeti védelmi kormány ugyanis nem csupán Páris védelméről, de *fölmentő hadseregek* teremtéséről is gondoskodott. Egyik tagja *Gambetta*, mint a kormány megbizottja, *léghajón* Párisból Toursba jutva, a november 2-iki rendelettel az összes védképes francziákat fegyver alá hívta s az ujonnan fölállítandó seregek szervezésében, fölfegyverzésében és fölszerelésben oly rendkivüli buzgalmat fejtett ki, hogy hat hét múlva már közel *800,000 franczia* állott fegyverben a németek ellen.

A fölállított hadseregek a következők valának:

A *Loire hadsereg*, mely kezdetben *Aurelles de Paladines* tábornok parancsnoksága alatt alakúlt meg, de ennek vereségei után két hadseregre szakadt:

Az 1-ső *Loire hadseregre*, melynek parancsnoka *Bourbaki* tábornok lett, ki Metzből elmenekűlt; számereje körűlbelűl 250,000 fő volt; továbbá a *2-ik Loire hadseregre*, melynek parancsnoka *Chanzy* tábornok lett; számereje szintén 250,000 fő.

Előbbi a keleten, utóbbi a nyugoton tervezett hadműveleteket vette át.

Az *északi* hadsereg, *Faidherbe* tábornok alatt 50,000 főnyi és a *nyugoti* hadsereg *Briand* alatt 40,000 főnyi számerővel bírt. E mellett számos kisebb-nagyobb szabad csapat alakúlt, melyek föladata a német hadak működésének zavarása, élelmezésének megnehezítése stb. volt.

Mielőtt azonban e hadseregek működő képességöket elérték, Franciaországot új csapás érte. Bazaine tábornagy, miután a *Noisseville (St. Barbe)* melletti csatában 1870 *augusztus 31-én* és *szeptember 1-én* végrehajtott áttörő kisérlete nem sikerűlt, ezentúl teljes tétlenségbe merűlt, míg végre, az éhség által kényszerítve, a *170,000 főnyi rajnai hadsereggel* 70 napi körűlzárolás után *október 27-én capitulált*.

Franciaország egy nagy és kitűnő hadsereget vesztett, míg a németek 150,000 főnyi ereje fölszabadúlt és további hadműveletekre rendelkezésre állott.

A Metz körűl volt haderők közűl a VIII. hadtest mint Metz helyőrsége maradt vissza, egyidejűleg Thionville ostromával is megbízatván; az 1-ső hadsereg fenmaradt részei *Manteuffel* tábornok parancsnoksága alá helyezve észak felé,

az Oise vonalra, a 2-ik hadsereg *Frigyes Károly* alatt nyugotra, a Loire vonalra, rendeltettek.

Ez utóbbira különösen nagy szükség volt már, mert *Tann* megfigyelő serege az *Aurelles de Paladines* által vezetett Loire-hadsereg ellenében *Coulmiers* mellett november 9-én vereséget szenvedvén, Orleanst föladni kényszerült. A német fővezérlet most nyugot felé a *Mecklenburgi* herczeget rendelte ki, míg délfelé a biztosítást *Frigyes Károly* serege volt átveendő.

Ez *november 20-án* megérkezvén, a Loire-hadseregnek november 28-án 150,000 főnyi erővel *Beaun la Rolande* irányában végrehajtott támadását visszaverte; ép úgy visszautasíttatott a Loire-hadsereg második támadása, melyet *deczember 2-án Loigny* mellett a Mecklenburgi herczeg ellen intézett. Nem voltak szerencsésebbek a kitörések sem, melyeket ugyanez időben Páris helyőrsége intézett, s melyek *november 30-án* a *Villiers*, *deczember 2-án* pedig a *Champigny* melletti csatákat eredményezték.

Frigyes Károly most támadásba ment át; *a deczember 3-án és 4-én* vívott *Orleans* melletti *második csatában* a franczia Loire-hadsereg visszavettetvén, Orleans újból elfoglaltatott.

Ekkor oszlott meg a franczia Loire-hadsereg; az 1-ső *Bourbaki* alatt dél, majd később kelet felé, a 2-ik *Chanzy* alatt nyugot felé vonúlt vissza. Ez utóbbi az őt üldöző Mecklenburgi herczeget *Beaugency* mellett *deczember 7-én*, s azután meg számos kisebb ütközetben többször föltartóztatván, a Loire mögé vonúlt, sőt innét támadólag újból előre is tört.

Frigyes Károly tehát most e sereg ellen fordúlt, s számos, többször nehéz küzdelem után *1871 január 12-én Le Mans* mellett kerűlt döntő csatára, melyben Chanzy ujoncz serege, daczára Chanzy csüggedést nem ismerő bátor és erélyes föllépésének s a csapatai egy része által kifejtett hősies küzdelemnek, teljes vereséget szenvedett. De itt a németek támadó művelete is véget ért.

Harczok az északi hadszínhelyen. *Faidherbe* északi serege Amiens tájékán november közepén még alakú-

lásban volt, midőn a *Manteuffel* által Metzről észak felé vezetett német 1-ső hadsereg által megtámadtatott; kisebb ütközetek után a mérkőzés november 27-én ment végbe *Amiens* mellett. A megvert franczia sereg Arrasra vonúlt vissza, Manteuffel pedig a Briand alatt alakúló nyugoti sereg ellen Rouen felé menetelt.

Míg azonban Briand a támadás elől Havre felé kitért, Faidherbe megtámadta Amiens-t. Manteuffel tehát visszafordúlt s a franczia sereget a *Hallue* folyó mellett deczember 23-án másodszor is megvervén, ismét Arras felé vetette vissza.

De Faidherbe harmadszor is támadott, és pedig most az 1-ső hadsereg azon csoportja ellen, mely *Goeben* tábornok alatt *Bapaume* mellett állott; de sem az ő támadása január 2. és 3-án, sem Briandnak *Rouen* ellen *január 4-én* intézett előtörése sikerre nem vezettek.

Még egy negyedik kisérletet tett Faidherbe a poroszok ellen, de *január 16-án* végbement utolsó támadása, a *St. Quentin* melletti vereség után, a sereg fölbomlásával végződött.

Harczok a keleti hadszínhelyen. Említettük, hogy a badeni hadosztály *Werder* tábornok alatt mindjárt a wörthi csata után *Strassburg* körűlzárolására indúlt. Az *Uhrich* tábornok által jól védelmezett, de kellőleg föl nem szerelt erőd s város több napi bombázás után szeptember 28-án capitulált. Werder ezután az újonnan alakított német XIV. hadtesttel Epinal, majd Vesoul és *Besançon* felé indúlt. Az itt erős állásban levő francziák ellen (Cambriel alatt két hadosztály) azonban sikert nem remélvén, miután időközben *Schlettstadt*, *Neu-Breisach* és *Belfort* ostromára utasíttatott, Vesoulba visszatért s a mondott helyek ostromlásához látott; az első október 24-én, a második november 10-én capitulált, Belfort azonban továbbra is ellenállt.

Az Orleans melletti második csata után *Bourbaki*, a 2-ik Loire-hadsereggel kelet felé vonúlván, *1871 január elején* azon parancscsal küldetett Besançonba, hogy Belfort várat az ostrom alól fölmentse és Strassburgot fenyegesse.

A németek a *Manteuffel* tábornok alá helyezett s a II. VII. és XIV. hadtestből alakított *déli hadsereget* küldték ellene. Egyelőre, Manteuffel megérkezéséig, csak Werder tábornok a XIV. hadtesttel állhatta a francziák utját, de a *Lisaine* mögött vett kitűnő felállításban Bourbaki *január 15-től 17-éig* végrehajtott támadásait sikerrel utasította vissza. A három napig tartó *Montbéliard* vagy *Belfort* melletti csata a francziákat jobban kimerítette mint a németeket s Bourbaki eredmény nélkül tért Besançonba vissza.

Manteuffel csak *január 19-én* érkezett a Saône vonalhoz s azonnal elhatározá, hogy Bourbaki seregét Dél-Francziaországtól elvágva a svájczi határ felé szorítja; e czélból a magával hozott II. és VII. hadtestet Pontarlier felé irányította.

Január 26-án a franczia sereg helyzete már kétségbeejtő volt. Bourbaki öngyilkosságot kisérlett meg s a parancsnokságot *Clinchant* tábornok vette át, ki a sereget Pontarlier felé vezette.

Miután a *január 28-án* kötött fegyverszünetbe a keleti hadszínhely bele nem foglaltatott, Manteuffel hadműveleteit folytatta s Clinchant *február 1-én* 84,000 fővel Pontarlier mellett svejczi területre lépett, hol a sereg lefegyvereztetett.

Páris bevétele. A párisi védő őrség november 30-án és deczember 2-án végrehajtott, de sikertelen kitörése után a német fővezérlet a tűzérségi támadás előkészítéséhez fogott, mely főkép a *Mont Avron* ellen irányúlt.

Deczember 27-én kezdődött a tűz, mely 76 lövegből folytattatván, a Mont Avront a francziák már két nap mulva elhagyni kényszerültek. 1871 január 5-étől kezdve a tüzelés a délkeleti arczvonal ellen 123 lövegből folytattatott, e mellett azonban a többi részek is lövettek s naponta átlag 200—300 ürlövedék vettetett a városba.

Bárha a párisi védőrség egy fölmentő hadsereg közreműködése nélkül sikert nem remélhetett, ilyenre pedig a külső hadseregek vereségei folytán számítani többé nem lehetett, Trochu mégis kénytelen volt — a párisi köz-

vélemény óhaját kielégítendő — még egy kitörést megkísérleni.

Január 19-én ment ez végbe; 100,000 főből állott a sereg, mely a *Mont Valérien* erőd ágyúinak támogatása mellett *Buzanval* irányában kitört és a német V. hadtest erődített vonalát megrohanta; de ez sem aratott sikert; a támadás visszaveretett.

Ezután Páris a mindig növekedő szükség és a lakosság nyugtalan hangulata miatt magát már csak rövid ideig tarthatta. A fegyverszünetre vonatkozó tárgyalások már január 23-án megkezdettek, s az egyezmény *január 28-án* megköttetvén, Páris négy havi körűlzárás után az ostrom alól részleges capitulátio árán fölszabadúlt.

Még csak *Belfort* védőrsége küzdött az ostromlók ellen, de február 18-án ez erőd is capitulált.

Evvel a nagy német háború véget ért ugyan, de Franczia ország terűlete a hadi kárpótlás teljes lefizetéséig részben megszállva maradt s az utolsó német katonák 1873 augusztus havában hagyták el Franczia országot.

Eredmény.

Az 1871 május 10-én megkötött *frankfurti béke* alapján Franczia ország Elszászt, Belfort vára kivételével és Lotharingia német részeit, Metz várral együtt, Németországnak engedte át és magát 5 milliard franc hadi kárpótlás fizetésére kötelezte.

Még nagyobb volt azonban az elért politikai siker, mely a szerencsés háborút kísérte. 1871 január 1-én a *német birodalom* Poroszország vezetése alatt ismét helyreállíttatott, s január 18-án I. Vilmos porosz király Versaillesben *német császárrá* kiáltatott ki. Németország ez időtől fogva Európa vezérállama lett.

Összegezés.

A német fegyverek által az 1870/71-ik évben elért siker párját keresi a világtörténelemben, s e küzdelem, mely Európa két legnagyobb nemzete közt lefolyt, tanúlmányozásra annál inkább alkalmas, mivel az általános viszonyok és a harczeszközök még fennálló egyenlősége folytán a jövendő nagy háború azon tapasztalások alapján fog vívatni, melyeket a német-franczia háborúból merítettünk.

A jövő háborúban is nagy tömegek fognak egy hadszínhelyen alkalmaztatni, melyek vezetése és harczra való alkalmazása általában hasonló viszonyok közt fog végbemenni, mint a tárgyalt háborúban történt; legfeljebb nehezebb lesz a jövendő csapatvezetők feladata, mert tökéletesebb s így pusztítóbb fegyverekkel s fegyverek ellen küzdenek.

A háború eseményei sokkal számosabbak, semhogy e helyen valamennyit felölelhetnénk, s igy csak a nevezetesebb mozzanatok kiemelésére szorítkozunk.

A háború katonai érdekesség szempontjából két egymástól élesen elválasztható részre oszlik, melyek közt az elválasztó esemény a sedáni csata. A két rész közt az első a fontosabb és érdekesebb, mert itt a képzettség egyenlő fokán álló hadseregek állanak egymással szemben; de azért a második rész is méltó a tanúlmányozásra, mert példát ad arra, hogy mi a rögtönzött seregek, a fegyveres népfölkelések értéke, mit és mennyit lehet ezek alkalmazásától a jövőben várni.

Az első részben szembeötlő a katonai előny, mely a német hadseregre a gyors mozgósításból, a hadképesség gyors eléréséből származott. A politikailag védő fél már csak hadserege gyorsabb készségénél fogva is katonailag támadóvá vált és mindjárt az első összeütközéseknél nagy sikereket aratott, melyek hadserege erkölcsi erejét ugyanoly mértékben emelték, amily mértékben a háború e fontos tényezője az ellenfélnél sűlyedt.

A gyorsabb készség egyszersmind biztosabbá tette a vezetést, mely öntudatosan előre kitűzött czélok után törekedett, míg az ellenfél ugyanekkor tervtelenül kapkodott mentő eszme után. Az erő folytonos együttartása a hadműveletek biztosságát eredményezte, melyek a hadjáratot a győzelmek szakadatlan lánczolatává tették.

A hadműveletek részleteiben kiemelendő a német fővezérlet azon törekvése, hogy seregeinek már a csoportosítás által is előnyt szerezzen, mely a harcztéren érvényesül; ezért a balszárny folytonos előretolása, mely összeütközésnél az ellenfél oldalába működhetik. E műveletnek volt köszönhető, hogy a rajnai hadseregnek a châlonsi sereggel való egyesülése meggátoltatott s előbb az egyik, azután a másik, a számukra a legkedvezőtlenebb körülmények közt, csatára kényszeríttettek. Különösen a châlonsi seregnek a belga határ felé való szorítása a legkitűnőbb hadműveletek közé tartozik.

A csatákban és ütközetekben, a vionville-mars-la-tourit kivéve, szembetűnő, hogy a német fővezérlet mindig nagy túlerőt tud a harcztéren egyesíteni s a sikert ez által már előre biztosítja. Harczászati fontos mozzanatban mindegyik bővelkedik, s hol követendő, hol intő például szolgálhat. Így a spichereni és wörthi, valamint a vionvillei csatában a harczba jutott részek gyors támogatása, a sprichereni csatában a magaslat megtámadásának nehézsége, a wörthi csatában Michel, a vionvilleiben Bredow, a sedániban Margueritte lovas támadása, a gravelottei csatában a St. Privat elleni elő nem készített roham s a franczia részen a tartalék föl nem használása, Beaumontnál a meglepés, Sedánnál a vezetés egyenetlensége stb. stb.

A háború második részében a francziák a körűlzárt főváros fölmentésére, a németek az ostromló sereg biztosítására törekszenek s látjuk, hogy bár a francziák 3—4-szeres számbeli túlerővel lépnek föl, a kiképzett s fegyelmezett német hadak fölött a legcsekélyebb sikert sem képesek kivívni.

III. FEJEZET.

AZ OROSZ-TÖRÖK HÁBORÚ 1877—78-ban.

Előzmények.

Balkáni állapotok 1875—76-ban; az orosz török háború keletkezése. Oroszország keleti törekvéseit a krimi háború kedvezőtlen kimenetele egy időre megakasztotta; az *1856-ik évi párisi béke* megkötötte kezeit Európában, s arra utalta, hogy hóditásait Ázsia felé terjessze ki. A német-franczia háborúban Poroszország iránt tanúsitott barátsága azonban megnyerte jutalmát; az *1871-ik évi londoni egyezmény* megszsbadította a korlátozó kötelékek egy részétől, amennyiben a Fekete Tengeren ismét szabadon mozoghatott. Most még csak alkalom kellett, hogy a török ügyekbe beavatkozhassék.

Ez alkalom részint önként kínálkozott, részint Oroszország által idéztetett elő. Az 1875-ik év nyarán *Herczegovinában* és *Boszniában* az adó által nyomott és máskülönben is a török kormányzattal elégedetlen keresztény lakosság közt lázadás tört ki, mely úgy Montenegro, mint Oroszország által titkon támogatva, nemsokára nagyobb mérveket öltött. A török kormány a lázadás elfojtására katonai erőszakot alkalmazott, mi elől a keresztény lakosság ezrei *Ausztria és Magyarország* területén kerestek menedéket. Ausztria-Magyarország kezdeményezésére a nagy hatalmak ekkor jegyzéket intéztek a török kormányhoz, *Andrássy Gyula gróf jegyzékét*, melyben keresztény alattvalói érdekében reformokat sürgettek; a török kormány e reformok életbeléptetését meg is igérte.

A balkán népek azonban, jól tudva, hogy a török az ily igéreteket megtartani nem igen szokta, az ellenségeskedésekkel nem hagytak föl, sőt a fölkelés 1876-ban *Bulgáriára* is kiterjedt. A bolgár lázadás elnyomatott, a német és

franczia konzulok pedig *Szalonikiben* politikai gyilkosság áldozatai lettek; sőt maga a szultán, *Abdul Aziz*, ki az európai hatalmak kívánatait teljesíteni hajlandó lett volna, szintén meggyilkoltatott. A hatalmak ekkor a «*berlini memorandumot*» nyújtották át a török kormánynak, mely élesebb rendszabályokat helyezett kilátásba.

A török kormány e jegyzéket sem vette figyelembe s az erőszakoskodásokat folytatta. Ekkor az Oroszország által folyton bujtogatott és titkon segélyezett *Montenegro* és *Szerbia* Törökországnak háborút izentek.

A szerbek *Csernajev* orosz tábornok vezérlete alatt egy 120,000 főből álló hadsereget állítottak föl, melybe több ezer orosz tiszt és altiszt mint *önkéntes* (?) lépett be, s a határra vonúlt. A szerb hadak *Alexinácz* és *Deligrad* melletti állásaikban szívós ellenállást fejtettek ki, de október 29-én a *Djunis* mellett vívott döntő csatában vereséget szenvedvén, Alexináczot elvesztették. Miután e küzdelemben a szerbek Montenegro által eléggé nem támogattattak, Szerbia 1877 február 27-én Törökországgal békét kötni volt kénytelen.

A balkán népek ügyét már a djunisi csata után *Oroszország* vette kezébe, s *1876 október 31-én* a török hadseregnek szerb területről való kivonúlását követelte, *Konstantinápolyban* egyidejűleg európai *conferenciát* hívván egybe. De ez mit sem végezhetett, mert Oroszország, bár időközben a szerbek békét kötöttek, Törökország pedig alattvalóinak *Midhat* pasa ajánlatára szabadelvű alkotmányt adott, többé nem a balkáni népek ügyét, hanem *saját keleti törekvéseit* helyezte előtérbe s a keresztények fölszabadításának ürügye alatt 1877 április 24-én Törökországnak hadat izent.

Erőviszonyok. Az *orosz hadsereg* mozgósítása ugyan már *1876 november 11-én* elrendeltetett, ez azonban fölötte lassan haladt, úgy hogy a hadsereg működő képességét csak *1877 április hó végén* érte el. A szövetséges viszonyban álló *Románia* hadseregét április 18-án mozgósította.

Az orosz működő hadsereg következőleg alakúlt meg:

Parancsnok: *Nikolájevics Miklós* nagyherczeg; vezérkari főnök: *Nepokojsiczki* Arthur tábornok.

Az első sorban fölvonúlt hadtestek: VII. *Barclay de Tolly*; VIII. *Radeczki*; IX. *Krüdener*; X. *Voronczov*; XI. *Sahovszkoj* és XII. *Vannovszki*. A hadsereghez tartoztak, de hadtest kötelékben nem állottak: *Szkobelev* hadosztálya (4 és fél zászlóalj és 28 lovas század), a 3. árkász dandár és az ostrom tűzér telep.

Az egész erő *harczoló állománya* 125,000 fő gyalogság 18,000 lovas és 460 löveg.

Később vonúltak a hadszínhelyre:

A IV. *Zotof*, XIII. *Hahn* és XIV. *Zimmermann* hadtestek, melyekkel együtt az orosz hadsereg ereje *1877 junius 26-án* 235,000 főre emelkedett, közte 26,000 lovas és 800 löveg.

A *román* hadsereg *Károly román* fejedelem alatt négy hadosztályba volt tagozva; létszáma mintegy 60,000 fő volt, közte 4000 lovas és 144 löveg.

A *török hadsereg* azon időponttól fogva, amikor a háború bizonyossá vált, tetemesen megerősíttetett s a hadműveletek kezdetén a következő részekből állott.

Abdul Kerim pasa fővezér közvetlen parancsnoksága alatt a vár négyszögben és a Dobrudsában mintegy 83,000 fő, közte 3000 lovas és 180 löveg.

Oszmán pasa alatt Viddinnél 45,000 fő közte 1800 lovas és 96 löveg.

Reuf pasa alatt Szlivnonál 12,000 fő, közte 1200 lovas és 34 löveg; végre

Achmed Ejub pasa alatt a tartalék Konstantinápolyban 20,000 fő, közte 3000 lovas és 42 löveg.

Az *egész erő* 160,000 fő, közte 9000 lovas és 352 löveg.

Az európai hadszínhelyen ezenkivűl még a következő erők állottak: *Veli* pasa 15,000 fő Boszniában, *Szulejman* pasa alatt 20,000 fő Herczegovinában, *Ali Szaib* pasa alatt 20,000 fő Albániában, *Mehemed Ali* pasa alatt 10,000 fő Novibazárban; *összesen mintegy 65,000 fő*, mely a háborúban legalább részben szintén fölhasználható volt.

Hadműveleti tervek. Az *oroszok* a hadászati fölvonúlást Romániában végrehajtva, a Dunán Ruszcsuk és Viddin közt átkelni s azután a bolgár várak ostromlása nélkűl a

legrövidebb vonalon a Balkánon át Drinápoly felé előnyomúlni szándékoztak.

A *törökök* védő magatartást határoztak. Miután az oroszoknak a Dunán való átkelését megakadályozni úgy is alig vált volna lehetségessé, a török fővezér az átkelést bevárni szándékozott, hogy azután az oroszokat a várnégyszögre támaszkodva megtámadja és a Dunán át visszavesse. Ha ez nem sikerűlne, a Balkán déli oldalán új ellenállást terveztetett.

Az orosz hadsereg fölvonúlása Romániában és a Dunán való átkelése.

(*65-ik melléklet.*)

Fölvonúlás. Ugyanazon napon (1877 április 24.), melyen az orosz hadizenet Konstantinápolyban átadatott, kezdette meg az orosz hadsereg az ellenségeskedéseket is, a mennyiben *Barbosi* mellett a Szereth folyón átvezető vasúti hídat megszállotta. Miután az átvonúlásra vonatkozó egyezmény a román fejedelemséggel ez időben megkötve még nem volt, Románia serege egy részét a fenyegetett pont közelébe rendelte, a viddin-kalafati hídat pedig a törököknek megnyitotta. Erre az egyezmény április 29-én megköttetetvén, Románia mint passiv szemlélő az orosz szövetséghe lépett; az ország használatát az oroszoknak átengedte, seregét pedig, *melynek fölajánlott közreműködését az orosz fővezérlet el nem fogadta*, Kalafat mellé vezette.

Az orosz haderőből egyelőre csak a VIII., IX., XI. és XII-ik hadtest vonúlt be Romániába, míg a VII. hadtest Odessánál, a X. a Krimben partvédő föladattal visszahagyatott. A bevonúlt részek közűl a XI. hadtest Galatznál foglalt állást, a zöm Bukarestnél állapodott meg, Szkobelev különítménye és a lovas hadosztályok a Duna mellé vonúltak s egész Turnu-Magurelliig kordon-vonalat alkottak. Az egész művelet április 24-től junius 1 éig, tehát 35 napig tartott.

A Dunán való átkeléshez azonban az orosz fővezérlet az erőket elégteleneknek tartotta s e művelet a már útban levő három hadtest beérkezéséig elhalasztatott. Ez idő a Duna biztosítására használtatott föl. A török dunai-hajóhad részint partütegek, részint torpedó naszádok által megtámadtatván, leküzdetett; ez miután 2 páncélos torony-hajója és 1 monitora elsülyesztetett, a szilisztriai és ruszcsuki erődök közé vonúlt vissza. — A Duna ezután úgy a torkolatoknál, mint *Turnu-Magurelli* és *Parapan* mellett torpedókkal elzáratott, mi által az átkelésre tervbe vett Duna-rész, Nikápoly és Ruszcsuk közt, a török hajóhad ellen teljesen biztosíttatott.

Junius közepén megérkezett az orosz IV., XIII. és XIV. hadtest. Ez utóbbi fölváltotta a Galatznál álló XI. hadtestet, mely most Oltenitza és Ruszcsuk közt foglalt állást; a IV. és XIII. hadtest a Bukarestnél álló főseregbez vonatott.

Junius második felében a Dunán való átkelés előtt, az orosz hadak a vázlatban (65. melléklet), feltüntetett módon állottak.

Átkelés a Dunán. A Dunán való átkelésre két pont választatott ki: *Braila* a balszárnyat képező XIV. hadtest és *Zimnicza* a jobb szárnyon összevont zöm számára. Az átkelés *előkészületei* az Olt folyón Szlatinánál hajtattak végre, hogy a hídanyag már készen legyen a megállapított átkelő ponthoz szállítható. Az átkelés *időpontja* Brailánál junius 22-ére, Zimniczánál junius 24-ére határoztatott meg; közbejött akadályok miatt azonban a zöm átkelése junius 26-ára halasztatott.

Hogy a figyelem a fő átkelő ponttól elvonassék, a XIV. hadsest az átkelést *junius 22-én* valóban végre is hajtotta s aztán a Dubrudsában előnyomúlt. Ezenkivül Viddin, Nikápoly Ruszcsuk és Turtukáj bombáztatott, Nikápoly felé pedig — a törökök félrevezetésére — csapat összpontosítások hajtattak végre. A titoktartás valóban tökéletes volt és a valóságos átkelő pont, a fővezért és a VIII. hadtest parancsnokát kivéve, kinek csapatai az átkelésre kiszemelve voltak, senki előtt, még a czár előtt sem, volt ismeretes.

Az átkelő csapatok: a 4. lövész-dandár és a VIII. hadtest 14-ik sz. hadosztálya, csak junius 26-án meneteltek Zimniczába.

A *junius 26-ára* következő éjjelen, 2^h 15^l-kor indúlt meg az első ponton-lépcső, mely a megjelölt csapatokból 1800 embert szállított a Duna jobb partjára, hol szerencsésen partot ért; csak reggel 4^h-kor, midőn az orosz csapatok nagyobb része már partra szállott, vették észre a Szisztovánál álló török őrségek az átkelést; de az ellenállás csekély volt s az átkelést alig gátolta. A törökök 4 zászlóaljból álló különítménye Szisztovára vonúlt, de itt délután túlnyomó orosz erők által megtámadtatván, állását feladni kényszerűlt. Délután 5^h-kor Szisztova az oroszok kezében volt s az átkelés zavarásától többé tartani nem kellett.

Este 9 órakor már az egész VIII. hadtest, tűzérségével együtt, de lovasság nélkűl, bolgár földön állott.

Junius 28-án kezdetett meg a híd építése s öt nap múlva, azaz *julius 2-án* készen állott.

Az orosz seregből négy hadtest, a VIII, IX, XII. és XIII. kelt át a Dunán; a IV. Bukarestnél, a XI. felállításában hagyatott.

Gurko első átkelése a Balkánon.

A Dunán való átkelés után a XII. és XIII. hadtest *kelet* felé a Jantra vonalnak, a IX. hadtest *nyugot* felé Nikápolynak, a *Gurko* tábornok parancsnoksága alá helyezett *előréd-különítmény* vagy helyesebben *előréd hadtest* pedig és a VIII. hadtest *délnek*, Tirnova felé tartott.

Gurko tábornok feladata az volt, hogy a Balkán szorosokat, kiváltképen a fővonalon fekvő *Sipka-szorost*, gyorsan hatalmába ejtse, s miután azok az utána következő VIII. hadtest csapatai által megszállattak, a Balkánon túl Drinápoly felé előnyomúljon, a bolgár fölkelést szervezze s így Konstantinápolyban rémületet és zavart idézzen elő.

Gurko előrédhadteste még *junius 30-án* Szisztován megalakúlt, s $10^1/_2$ zászlóaljból, 32 lovas századból és 32 lövegből állott, 12,000 főnyi számerőben. — *Julius 3-án* a hadtest megindúlt s *julius 7-én* elfoglalta *Tirnovát*. A Sipka-szoros azonban ekkor már a törökök által meg volt szállva, minek

folytán Gurko a *Hainkiöj* (Hainbogaz, Szelenszkirad) szorosnak tartott, melyet julius 13-án ért el. Terv szerint a Sipka-szorost *julius 17-én* kellett volna az oroszoknak megtámadni, és pedig a VIII. hadtestnek észak, Gurkonak délfelől. A VIII. hadtest a támadást végre is hajtotta, de Gurko — a törökök által *Uflani* és *Magliz* mellett föltartóztatva — csak 18-án támadott, minek folytán mindkét támadás sikertelen volt. *Julius 19-én* pedig a szoros védője, *Kulussi* pasa, Gurkot tárgyalásokkal tartóztatva, a szorosból elvonúlt. A *Sipka-szoros tehát orosz kézben volt*, de a török csapat veszélyes helyzetéből elmenekűlt.

Időközben megérkezett a Tundzsa völgyében *Szulejmán* pasa 30,000 főnyi serege, miután a montenegrói hadjáratot junius végén szerencsésen befejezte. *Reuf* pasa hadosztálya, mely eddig Gurko vállalatának meghiúsítására mit sem tett, Jeni Záránál állott.

Gurko, ki Szulejmán megérkezéséről mit sem tudott, *Jeni Zára* ellen fordúlt, s vállalatához még a VIII. hadtest egy dandárát is megkapván, e helyet *julius 30-án* elfoglalta, *31-én* pedig megverte Reuf pasát *Dzuranlinál*. De ugyane napon jobb oszlopa, *Leuchtenberg* herczeg alatt, Szulejmán ellenében döntő vereséget szenvedett. *Eszki Zára* és *Kazanlik* Szulejmán kezeibe kerűlt s Gurko tábornok, vállalatát föladva, a Hainkiöj szoroson át visszavonúlni kényszerűlt.

A Plevna körűli harczok.

Még sokkal kevesebb szerencsével járt el az oroszok nyugoti csoportját képező IX. hadtest.

Krüdener tábornok *Nikápolyt* megtámadva, azt *julius 16-án* elfoglalta, midőn az orosz fővezérlet részéről arról értesíttetett, hogy *Plevna* felé török csapatok közelednek. Miután a törökök e támadó iránya a szisztovai hídat fenyegette, Krüdener parancsot kapott, hogy Plevnát még a törökök megérkezése előtt foglalja el és védje meg.

Krüdener e feladattal a *Schilder-Schuldner* tábornok parancsnoksága alatt álló 5-ik hadosztályt bízta meg s azt

julius 19-én Plevna ellen útnak indította. De az oroszok későn érkeztek; Plevna már a Viddinből kelet felé előnyomuló *Oszmán* pasa kezében volt. Schilder-Schuldner ennélfogva elhatározta, hogy Plevnát julius 20-án megtámadja.

Ez első támadással Plevna előtt egy nagyérdekű küzdelem indúlt meg, melyet az áttekinthetőség érdekében összefüggően — a többi eseményektől elkülönítve — előadni annál czélszerűbbnek véljük, miután a plevnai harczok a háború ez időszakában minden más eseményt háttérbe szorítottak.

A plevnai első csata.

1877 julius 20-án (*66-ik melléklet*).

Oszmán pasa Plevna körűl az első összeütközés alkalmával 18 gyalog zászlóalj, 9 üteg s mintegy 10 lovas század tölött rendelkezett. Az oroszok közeledésének hírére a főbb pontok futólag megerősíttettek; miután orosz csapatok három irányból jeleztettek, a török erő egy harmada meglehetősen szét volt osztva, zöme azonban Plevnánál tartalékban állott.

Az orosz támadó hadosztály 9 gyalog zászlóaljból, 6 ütegből, a kaukázusi kozák dandárból és 1 doni kozák ezredből állott. A főerő (a *Knorring* dandár és a doni kozákok 4 üteggel) Nikápolyból 19-én este Bukovecz közelébe ért s 20-án reggel a támadást innét intézte; a 19. gyalog ezred 1 üteggel Poradim-Grivicza, a kaukázusi kozákezred szintén 1 üteggel Tucsenicza-Radisevo irányában nyomúlt elő.

Reggel 5^h-kor indúlt meg az oroszok támadása úgy Bukovecznél, mint Griviczánál. Az orosz főtámadás a kitűnő állásban levő törökök ellen tért nem nyert, s így a küzdelem Bukovecznél álló harczczá fejlődött; a 19. ezred a Grivicza körűl álló török csapatokat nagy veszteségek árán visszavetette ugyan, de midőn Plevna felé nyomúlt, ott nagy túlerőre, a török tartalékra talált s majd teljes feloszlással hátrálni kényszeríttetett; az ezred 9—10 óra közt Pora-

dim felé húzódott vissza s e mozdúlatot a kozák dandár is követni kényszerült.

Oszmán pasa most már az egész erővel az oroszok Bukovecznél álló zöme ellen fordúlt *s délelőtt 11h 30l-kor* Schilder-Schuldner csapatai is visszavettettek.

Az oroszok 1 tábornokot, 73 tisztet és 2791 fő legénységet veszítettek; az első kísérlet Plevna elfoglalására meghiusúlt.

A plevnai második csata.

1877 julius 30-án (*67-ik melléklet*).

A julius 20-iki ütközet után az orosz főhadiszálláson fölmerült ugyan a nézet, hogy a Plevnánál álló török erők kevésre becsültettek, annál is inkább, mivel maga Schilder-Schuldner tábornok is 30,000 főből és 50 lövegből álló török csapatról tett jelentést. A fővezérlet mindazonáltal az újabb támadásra csupán a Krüdener által vezetett IX. hadtestet jelölte ki, mely a IV. és XI. hadtesttől hozzáútalt részekkel együtt is csak hasonló erejű volt. Krüdener ellenvetései, hogy az erő elégtelen, azért nem vétettek figyelembe, mert az orosz fővezérlet a 20-án elmaradt üldözésből a török vezetés gyöngeségére következtetett, továbbá, mivel tudomására jutott, hogy *Lovcsa* julius 26-án egy Plevnából kiküldött erős különítmény által foglaltatott el, mi által a Plevnánál álló török had megkisebbedett.

Ez azonban nem így volt, mert Oszmán pasa Plevnánál a julius 30-iki támadás alkalmával, daczára annak, hogy Lovcsát *Adil* pasa hadosztályával elfoglalta, még mindig 26,000 fő gyalogsággal, 3000 lovassal és 54 löveggel rendelkezett; ezenkívül állását (lásd a 67. vázlatot) tetemesen megerősítette; a redoutok közül az 1., 3., 4., 5. és 6. számú már kész, kettő pedig (a 7. és 8-ik) épülőfélben volt.

Az orosz támadó erők összege 28,000 fő gyalogságból, 4000 lovasból és 170 lövegből állott. A Plevnához vont 31. hadosztályt Nikápolyban a 4. román hadosztály váltotta föl.

A támadást julius 30-án kelet felől, Grivicza irányában, a IX. hadtest *Veljaminov* (idg. hadtest par.) vezérlete alatt, délfelől Radisevo irányában *Sahovszkoj* a IV. és XI. hadtest részeivel volt végrehajtandó; észak felől, mint jobb szárny különítmény, *Loskarev* alatt egy lovas dandár, a balszárnyon Brestowecz irányában *Szkobelev* tábornok különítménye nyomúlt elő; az általános tartalék az egész műveletet vezető *Krüdener* által Griviczától keletre állíttatott fel.

A fejlődés Grivicza előtt nagy ködben *reggel 7 órakor* hajtatott végre; Radisevo előtt csak *9 óra tájban*, a mikor a köd már eloszlott; mindazonáltal *d. u. 2h 30l-ig* csak lövegharcz folytattatott. Szkobelev elővéde ugyan a török előörsöket meglepte s így majd 1000 lépésre Plevna elé jutott, de csakhamar visszavettetett s a Krsini magaslaton (Zöld hegyek) csak nehezen tarthatta magát.

A főtámadás úgy Veljaminov mint Sahovszkoj részéről *délután 3 órakor* indíttatott meg; a Grivicza redoutnál azonban Veljaminov támadása fennakadt s az minden erőlködés daczára elfoglalható nem volt. Sahovszkoj szerencsésebb volt ugyan, mivel a tartalék által segítve majd Plevna szegélyéig jutott, itt azonban Oszmán pasa nagy tömegei által megtámadtatván, Radisevoig visszavettetett. Hasonló módon járt a második kísérletnél Szkobelev is.

Krüdener *este 6h után* még két támadást intézett a Grivicza redout ellen, de sikertelenül.

Az est beálltával az oroszok 168 tiszt és 7200 főnyi legénység elvesztése után (az erő $^1/_4$-de) ismét eredeti állásaikba (Poradim és Trsztenik) vonúltak vissza.

A plevnai harmadik csata.

1877 szeptember 11-én (*68-ik melléklet*).

A julius 30-iki második vereség, kapcsolatban Gurko vállalata kudarczával, az orosz fővezérletet nemcsak a felől győzte meg, hogy Plevna ellen kevés erőt alkalmazott, de

arról is, hogy *a háborút általában elégtelen erővel indította meg.* A czár ennek folytán újabb, nagymennyiségű csapatok mozgósítását (ezek közt volt a gárda és a gránátos hadtest is) és Bulgáriába való vonúlását rendelte el. Miután azonban ez erők a hadszínhelyen csak október havában érkezhettek be, az orosz fővezérlet kénytelen volt az eddig lenézett szövetséges *Románia segítségét* igénybe venni ; ez a támogatásra készségesen vállalkozott s a szerződés a román hadsereg közreműködésére nézve megkötteteett.

A Jantra vonalon a visszahívott Abdul Kerim helyett a török hadak fővezérletét *Mehemed Ali* vette át s támadásai ha sikert nem is arattak, de az itt vezénylő *orosz trónörökös* arra indították, hogy a XII. és XIII. hadtesthez még a XI. hadtest ide vonását kérelmezze. Plevnához az egész IV. hadtest osztatott be. A törökök támadásai ennek fotytán úgy a Jantra vonalon, mint a Sipka-szorosnál, hol a megerősített VIII. hadtest magát kitünően tartotta, visszautasíttattak. Ép ily szerencsével hárittatott el *augusztus 31-én* Oszmán pasának *Pelisát* irányában megkísérlett előtörése is.

Szeptember első napjaiban további erősítések érkezvén s a román hadsereg is 3 hadosztálylyal bevonúlván, a Plevna előtt álló *nyugoti hadsereg*, melynek parancsnokságát névszerint *Károly* román fejedelem, valóságban pedig *Zotov* tábornok vette át, tetemesen megerősödött. Az orosz fővezérlet tehát Plevna újbóli megtámadását határozta el.

Ezt *Lovcsa* bevétele előzte meg, melyet *szeptember 3-án* Imeretinszki és Szkobelev tábornokok csapatai hajtottak végre.

A Plevna elleni harmadik támadásra az oroszok a megerősített IV. és IX. hadtesten kívül 3 román hadosztálylyal és Imeretinszki hadtestével (a volt Gurko hadtest) rendelkeztek; ez 106 gyalog zászlóaljat, 91 lovas századot és 444 löveget tett, összesen mintegy 110,000 főnyi létszámmal.

Oszmán pasa ereje 49 gyalog zászlóaljból, mintegy 30 lovas századból és csak 60 lövegből állott; létszáma körül-

belül 50,000 fő lehetett. De a hiányzó csapatokat bőven pótolta az *erődítések* ama nagyszerű lánczolata, mely *Ríza* bej tervei szerint alkottatott meg, s mely ez időben már 20 erődből (redoute) állott, melyek számtalan vonallal kapcsoltattak egybe (l. a vázlatot). Az erődítések csoportosítása szerint a következő *fő-arczvonalak* keletkeztek: *a)* az opaneczi é. ny. — *b)* a bukoveczi é. — *c)* a griviczai k. — *d)* a radisevoi d. — *e)* a Zöldhegyek d. ny. — végre a Vid-arczvonal (hídfő).

Az oroszok a támadás három irányban határozták el; a *főtámadás* a IV. és IX. hadtesttel a radisewoi arcz, a *jobb szárny* támadása a román hadosztályokkal a griviczai, végre a *balszárny* támadása, Imeretinszki és Szkobelev seregrésze, a Zöldhegyek arczvonala ellen volt intézendő. A sereg ennek folytán *szeptember 5-én* a vázlat szerint fejlődött; 6-án már megkezdődött a lövegharcz Plevna ellen, mely *5 napon át* szakadatlanúl folytattatott. A tűzérségi előkészítést az alvezérek még most sem tartották elégségesnek, de a lőszer fogyatékán volt, azonkívül a czár, valamint a fővezérlet is (tekintettel a Jantra melléki eseményekre) a döntést sürgették s így a támadás *szeptember 11-én* végrehajtatott.

A támadást, téves intézkedések folytán, *reggel 9 órakor* egyedül Szkobelev indította meg s a 8. és 13. számú erődöt óriási erőfeszítésekkel birtokába ejtette; a közép és a jobb szárny a rohamot csak *d. u. 3 órakor* intézték. — A közép kudarczot vallott, a jobb szárny azonban a griviczai 1. sz. erődöt elfoglalta és meg is tartotta.

A fővezérlet a harczot az éj beálltával szakította meg s másnap annál kevésbé folytatta, mivel Szkobelev a hajnali órákban megtámadtatván, az elfoglalt erődöket ismét elvesztette, s Bresztovecz irányában vissza nyomatott. A griviczai redoute visszafoglalása azonban a törököknek nem sikerült.

Az oroszok 300 tisztet s 14,800 főt, a románok 58 tisztet és 2500 főt, a szövetségesek tehát összesen közel 18,000 főt veszítettek; Oszmán pasa vesztesége 4500 fő volt.

Az oroszok Plevna előtt harmadszor is kudarczot vallottak.

Az orosz fővezérlet most *Totleben* tábornokot, Sebastopol hírneves védőjét hívta Plevna alá s míg az, valamint az útban levő erősbítések megérkeznek, a Plevna elleni további műveleteket megszűntette.

A török támadások a Lom és Jantra vonala és a Sipka szoros ellen.

A várnégyszögben álló török fősereg parancsnokságát, mint azt már megemlítettük, a porosz eredetű *Mehemed Ali* pasa vette át; Mehemed Ali *julius végével*, tehát azon időpontban vette a parancsnokságot át, a mikor az oroszok Plevnánál Oszmán pasa ellenében a második vereséget szenvedték, s a mikor Gurko tábornok Szulejmán pasa által a Balkán északi részére visszaszoríttatott.

A török kormány akkor Mehemed Ali és Szulejmán seregeinek egyesítését tervezte, melyek azután együttesen működtek volna az oroszok baloldala ellen; ez igen czélszerű rendszabály azonban a kérdésben forgó két vezér ellenséges viszonya miatt végrehajtható nem volt, minélfogva Szulejmán seregének a plevnai sereghez való csatlakozása határoztatott el. Ennek azon hátrányos következménye lett, hogy ezen, a támadó hadműveletekre legalkalmasabb időpontban, a két török sereg egymástól elválasztva külön működik: Mehemed Ali a Lom és Jantra vonalán, Szulejmán a Sipka szoros ellen, s ez okból eredményt egyik sem ér el.

Mehemed Ali a parancsnoksága alá helyezett sereget két csoportban találta; egy kisebb csoport Ruszcsuknál, a főerő Sumlánál állott; az előbbit *Achmed Ejub*, az utóbbit *Haszán*, egyptomi herczeg vezényelte. — Vele szemben az *orosz trónörökös* állott, a Lom vonalán a Dunától Ajázlárig a XII. és XIII., tovább délre a XI. hadtesttel, mely azonban csak augusztus közepén volt teljesen együtt.

A támadó hadművelet fölötte soká késett, mert Mehemed Ali azt csak akkor indította meg, midőn Szulej-

mánnak a Sipka szoros ellen tervezett támadásáról biztos tudomást vett.

Augusztus 22-én ment végbe az első támadás *Ajázlárnál*, melyben az orosz *jobb szárnyon* álló XIII. hadtest a Kara Lom vonalat a törököknek átengedni kényszerült. — E mozdulatot összefüggés nélküli támadások követik. — Igy *augusztus 30-án* a *Popkiöj* elleni támadás, majd *augusztus 31-én* az orosz *balszárnyat* képező XII. hadtest megtámadása, mely ugyanaz napon a *Kadikiöj*, *szeptember 5-én* és *6-án* pedig a *Kacseljevo* és *Szinánkiöj* melletti ütközetekre vezetett.

Szeptember végén Mehemed Ali ismét új irányban, Bebrova és Elena felé támadott, de ismét siker nélkül.

Evvel Mehemed Ali támadó hadműveletei véget értek s a török sumlai sereg ismét az előbbi tétlenségbe merült.

Harczok a Sipka szorosban.

1877 augusztus 21—26. *(69-ik melléklet).*

Szulejmán pasa Kazanlikot elfoglalván, állását a Sipka szorossal szemben megerősítette, de egyelőre sem Gurko üldözésére, sem a szoros megtámadására nem gondolt.

Augusztus 14-én azonban Szulejmán határozott parancsot kapott a Sipka szoros megtámadására; miután előbb seregének ellátásáról s lőszerének kiegészítéséről gondoskodni volt kénytelen, a támadást augusztus 21-ére határozta el.

A török erők összege, melyet Szulejmán pasa a szoros megtámadására fölhasználhatott mintegy 27,000 főre ment: jobb szárny *Reuf* pasa 8000, közép *Sakir* és *Raszim* pasa 16,000, balszárny *Kulussi* pasa 4000 fő.

Az oroszok részéről augusztus 20-án *Sztoljetov* tábornok alatt 6500 fő állott a szorosban; de *Radeczky* a csapatokat már 21-én közel 12,000 főre szaporította, melyekhez 24-én még az egész 14-ik hadosztály is járult.

Az oroszok főállását a *Szveti Nikoláj* magaslaton emelt összefüggő négy erőd (1—4 szám) képezte; de meg volt erősítve még a hátrább fekvő Sipka hegy is. (5—8. sz.)

Szulejmán pasa serege *augusztus 20-án* vonúlt a hegy alá s az orosz állás felé kémszemlét tartott. Ennek eredménye az volt, hogy az állás kelet felől a *Mali Brdeken* át támadható legkönnyebben meg.

Augusztus 21-én ennek folytán a 2. Redjeb és 3. Veszel dandárok *Redjeb* pasa parancsnoksága alatt fölvonúltak a Mali Brdekre, míg az 1. Szalih dandár *Sakir* pasa által vezetve arczban támadott. A támadás nem vezetett sikerre.

Augusztus 23-án intéztetett a második támadás, még pedig most már nemcsak az arczban és kelet felől, de a *Marko Kralski Bair* gerinczén nyugot felől is. — Arczban ismét a *Szalih* dandár, 10 zászlóalj, kelet felől a *Sakir* pasa által vezetett és megerősített Redjeb és Veszel dandárok, összesen 21 zászlóalj, nyugot felől *Raszim* pasa alatt 3 zászlóalj támadott; a Szveti Nikolájtól délre eső Karaulánál 16 zászlóalj mint *általános tartalék* vonúlt föl.

Az oroszok azonban a megelőző napi szünet alatt megerősítették a Volhyniai hegyet, csapataik száma szintén növekedett, melyekhez még a 4. lövész dandár is útban volt.

Délután 2 órakor Szulejmán az arcz csoportnak 4, a nyugoti csoportnak 6 zászlóalj erősbítést küldött; az oroszok ellenállása óráról-órára csökkent s *este 6 órakor* már a visszavonúlás is megkezdetett, midőn a 4. lövész dandár megérkezvén, Radeczki által személyesen harczba vezettetett. Ez döntött; a törökök második támadása is visszaveretett.

Augusztus 24-én a törökök a támadást ugyanezen állásokból megújították, de nemcsak hogy eredményt el nem értek, de sőt most már a 14. hadosztály éldandárának megérkezésével az oroszok mentek támadásba át, és a Raszim pasa által vezetett nyugoti csoportot állásról-állásra visszaszorítván, egész a Kopasz-hegyig nyomták vissza.

Szulejmán pasa ennélfogva a legszélső jobb szárnyon álló Veszel pasa dandárát a Malo Brdeken és a Kraraulán át a legszélső balszárnyra, Raszim pasa megerősítésére rendelte.

Augusztus 25-én a támadást már az oroszok kezdték; arczban *Lipinszki* ezredes támadott, oldalban az 56. ezred egy zászlóalja. — A harcz hosszadalmas volt s Raszim pasa d.

u. 1 órakor állását föladva, a kúpra vonúlt vissza. — Lipinszki még tovább előnyomúlt; de ekkor megjelent Veszel pasa dandára s az oroszok a Kopasz-hegyről leszorítva a *Techil-Tepeig* (Erdős hegy) voltak kénytelenek visszavonúlni.

Augusztus 26-án Szulejmán az egész tartalékot ide rendelvén, az oroszokat egész a Volhyniai hegyig visszanyomta.

De ez állást az oroszok azután mindvégig megtartották.

A törökök a hat napi küzdelemben 6744 főt, az oroszok 3600 főt vesztettek.

A támadások egész szeptember közepéig szüneteltek; mindkét fél állását még jobban megerősítete s tűzérségi harczot folytatott.

Szeptember 17-én Szulejmán még egy kísérletet tett a szorosnak éjjeli támadás útján való elfoglalására. A támadás halált megvető bátorsággal végrehajtatott; a törökök megmászták a Szveti Nikolaj szikláit, már török zászló lengett azok ormán, midőn végre az oroszok a támadást az utolsó tartalékokkal visszaverték.

Evvel a harczok a Sipka-szorosban véget értek s ott 1878 januárig «minden csöndes» maradt.

Plevna körűlzárása és eleste.

Mióta Oszmán pasa Viddinből elvonúlt, hadműveleti alapját Szófia, összekötő vonalát pedig az Orhanien és az Etropol Balkánon át vezető műút képezte. — Szofiánál egy tartalék hadtest és tömérdek készlet halmoztatott föl s szükségleteit Oszmán pasa innét födözte.

Az orosz fővezérlet csak a harmadik csata kudarcza után gondolt ez összeköttetés megszakítására, s e feladattal, *Krylov* és *Loskarev* lovas hadtesteit bízta meg. — De *Sefket* pasa ügyes műveleteivel ezt meghiusította, sőt Telis, Gorni és Dolni Dubnyák helységeket megerődítvén s megszállván, a hadtápvonalat még biztosabbá tette.

Midőn *szeptember 29-én Totleben* Plevnánál megérkezett legelőször is a szofiai vonal megszakítását s *Plevna teljes*

körülzárolását ajánlotta. — Ehhez a szükséges csapatok csak a gárda és gránátos hadtestek megérkezte után, azaz október közepén, állottak rendelkezésre.

A szófiai útvonal s erősségeinek elfoglalásával, az Oroszországból a hadszínhelyre ismét visszatért *Gurko* tábornok bízatott meg, s e czélra neki az összes gárda-csapatokon kívül még Krylov lovashadteste s más csapatok, összesen 48 zászlóalj, 91 lovas század és 164 löveg, melyek együtt közel 60,000 főt tettek, bocsáttattak rendelkezésére.

Gurko tábornok e hadsereg parancsnokságát *október 18-án* vette át s a megejtett kémszemlék után a fővezérlettel egyetértőleg Gorni-Dubnyák megtámadását határozta el; Telis ellen tűntetendő melléktámadás, Dolni-Dubnyák ellen egyszerű megfigyelés határoztatott; a támadás időpontjául *október 24-ike* választatott.

Gorni-Dubnyák elfoglalása.

1877 október 24-én. (*70-ik melléklet*).

A töröknek a hadtápvonalat biztosító csapatai közül Gorni-Dubnyákon *Achmed-Hifszi* pasa parancsnoksága alatt 6 zászlóaj, 4 lovas század és 4 löveg, Dolni-Dubnyákon *Veli* bej alatt 5 zászlóalj, $^1/_2$ lovas század és 2 löveg, Telisen *Haki* pasa alatt 4 zászlóalj, $^1/_2$ lovas század, 2 löveg s 1500 basibozuk állott.

Gurko tábornok csapatait október 23-án a Vid folyó s a megtámadandó helyek közelébe vonván, a támadást Gorni-Dubnyák ellen másnap három oszlopban hajtotta végre. — Az I. oszlop *Ellis* az északkeleti, a *II. Seddeler* a délkeleti, a III. Rosenbach a délnyugoti oldal felől volt a helyet megtámadandó, mely felé *Cserevin* lovassága északnyugoti irányból közeledett.

Telis felé az 1. és 2. testőr lovas dandár, Dolni-Dubnyák felé a 9. gyalog hadosztály küldetett.

A támadó oszlopok *reggel 4 órakor* értek Gorni-Dubnyák elé, hol a törökök nem a városban, hanem a délnyugotra fekvő magaslaton épített két erődben állottak.

Az általános tüzelés *reggel 9 órakor* kezdődött, s 2 órán át tartott. — *Délelőtt 11 órakor* megrohanták az orosz gránátosok (II. oszlop) a kis redoutot (B) s azt rövid harcz után be is vették. — A nagy redout (A) ellen intézett roham azonban, bár benne a III. oszlop is részt vett, visszaveretett; az erőd most minden oldalról mintegy 200 lépésre körűlfogatott s erős tűz alá vonatott. *Délután 2 órakor* Gurko új támadást rendelt; a rendelkezések azonban félreértetvén, az oszlopok egyenkint támadtak, minek folytán a roham másodszor is visszaveretett. *Este 6 órakor* Gurko a tüzelés beszüntetését rendelte el s a rohamot csak az est beálltával akarta végrehajtani, midőn az Izmailov ezred egy százada, *véletlenül* kedvező alkalmat találva, a sánczok egy részébe behatolt; erre a roham minden oldalon megindúlt s Gorni-Dubnyák parancs és intézkedés nélkűl bevétetett.

Achmed Hifszi 53 tiszttel és 2235 legénynyel megadta magát; az oroszok *vesztesége* 127 tiszt és 3400 fő legénység, tehát akkora volt, amekkora *a védők összes száma.*

Telis október 28-án csupán ágyútűzre kapitulált, Dolni-Dubnyákot Oszmán pasa október 31-én önként föladta s helyőrségét Plevnába vonta.

November 1-én tehát Plevna teljesen körűl volt zárva.

Alig volt azonban Plevna körűlzárolása befejezve, midőn az orosz fővezérlet figyelmét ismét Orhanie és Szófia felé volt kénytelen fordítani. Híre ment ugyanis, hogy *Mehemed Ali*, ki a fővezérletben november 2-án Szulejmán által helyettesíttetett, Szófiában egy 60,000 főnyi sereget szervez Plevna fölmentésére.

Az orosz fővezérlet e veszély elhárítására *Gurko* tábornok seregét az *Etropol Balkánig* szándékozott előretolni, hogy Orhaniet elfoglalja s Plevnát ez oldal felől teljesen biztosítsa.

Gurko serege ezúttal is a gárda-csapatokból, a 3. hadosztály egy dandárából és a lovasságból állott. Ereje 43 zászlóalj, 61 lovas század és 174 löveg volt, összesen mintegy 40,000 fő.

A sereg *november 14-én* indúlt el Plevna alól s *november 18-án* már a törökök práveczi erődített állása elé jutott. A támadást Gurkó tábornok november 22-ére határozta el.

A práveczi állások megtámadása.

1877 november 21—23-án. (*71-ki melléklet*).

A török kormány Szofiánál valóban fölmentő sereg szervezésén működött, *Mehemed Ali* azonban a csapatokat előbb Boszniából kellett hogy idehozza; ámde midőn Mehemed Ali e csapatok egyrészével *november 19-én* Szofiába ért, Gurko már az északi állások megtámadására készült.

A törökök állása Lutikovotól Szlaticzáig terjedt, s ez 50 kilom. hosszú vonalon 40 gyalog zászlóalj, 2 lovas ezred 1000 lovas cserkesz és 50 löveg állott, összesen mintegy 16—20,000 főnyi számerőben.

Az első vonalat a Novacsin-Szkrivena, *Právecz* és Etropol melletti erődök, a másodikat a Lutikovo és Vracses mellettiek, a harmadikat az *Arabadzsi-Konak* melletti erődített tábor képezte.

Gurko tábornok a *práveczi* központi erődítések ellen *Suvalov* alatt két oszlopot: I. *Ellis*, II. *Rauch* — mindegyik 6 zászlóalj, megfelelő lovassággal — és tűzérséggel, és egy tartalékot, *Etter* alatt, rendelt ki; az egyidejűleg megtámadandó *Etropol* ellen *Dandeville* vezetése alatt szintén két oszlop: I. *Oldenburg*, II. *Rüdsevszki* és egy tartalék indúlt; a novacsini állás ellen *Klot* és *Lichnovszki* lovassága tüntetett.

A fősúly a práveczi állás elfoglalására tektettetett, melyet Ellis arczban, Rauch pedig megkerűlés által (a Práveczka völgyében) baloldalában volt megtámadandó.

November 21-én Ellis Oszikovoig, Rauch Vidrárig ért.

November 22-én kellett volna a támadásnak végbemenni, de csak Ellis oszlopa ért az állások elé; Rauch a terep rendkívűli nehézségei miatt csak Lakoviczáig, Dandeville oszlopai a Troica kolostorig jutottak. Ellis megkísérlett

támadása visszaveretett s Dandeville is csak nehezen vette a kolostort hatalmába; a lovasság a jobb szárnyon szintén vereséget szenvedett.

November 23-án végre Rauch oszlopa az erőd baloldalába jutott s nehéz küzdelem után a törököket innét kiűzte; délután 5 órakor Rauch a főerőd hátába jutván, a törökök ezt is elhagyták, mire azt Ellis csapatai megszállották. Az Etropol elleni művelet e napon sem sikerült.

A következő napon az etropoli erőd is az oroszok kezeibe jutván, Gurko serege az Etropol-Balkán gerinczén a törökök Arabadzsi-konak melletti táborával szemben foglalt állást; tovább mennie nem volt sem szükséges, sem czélszerű.

Plevna előtt az oroszok most már nyugodtan működhettek.

Ámde daczára a szoros körűlzárolásnak és a Totleben által vezetett tűzérségi támadásnak, Oszmán pasa magát még deczember 10-éig tartotta. Miután azonban az időközben fővezérré kineveztetett *Szulejmán* pasa sem volt képes Plevna fölmentését végrehajtani, Plevnában pedig az élelmiszerek kifogytak, Oszmán pasa csak a kitörés és megadás között választhatott. A hősi védelemhez méltóan Oszman pasa a kitörést választotta. — Ez gondos előkészítés után *deczember 10-én* hajtatott végre, s bár kezdetben sikert aratott, az orosz gránátosok kitartásán végre mégis meghiusúlt. Oszmán pasa megsebesűlt s Plevna közel 6 hónapi dicsőséges küzdelem után elesett. Oszmán pasa 43,000 főnyi seregével hadi fogságba kerűlt.

Az orosz hadak átkelése a Balkánon és előnyomúlása Ruméliában.

Plevna elestével több mint 100,000 főnyi orosz sereg szabadúlt föl s az orosz hadműveletek most már gyorsabb folyamatot vettek.

Miután az erő nagyobb része a hadszínhely nyugoti részében állott s az Etropol Balkán főgerincze az oroszok

kezében volt az orosz fővezérlet előbb Szófia irányában szándékozott a Balkánon átkelni, hogy azután a Sipka-szoros észak és dél felől megtámadtatván, az itt álló török sereg, melyet most *Veszel* pasa vezényelt, elfogassék.

Gurko tábornok serege tehát a plevnai csapatokból a 3-ik gárda-hadosztálylyal, a IX. hadtesttel és a 34. kozák ezreddel szaporíttatván, a Balkánon való átkelésre utasíttatott.

Gurko átkelése az Etropol Balkánon.

1877 év deczember 25—31-én. (*72-ik melléklet*).

Gurko nyugoti hadserege a hozzá utalt erősbítésekkel 83 gyalog zászlóaljra 59 lovas századra és 318 lövegre emelkedett. A csapatok deczember 24-éig Orhaniebe beérkezvén, az átkelés megkezdése *deczember 25-ére* tűzetett ki.

Miután a fővonal az arabadzsi-konaki erődök által el volt zárva, a török állást meg kellett kerülni.

A *Gurko* által személyesen vezetett *főoszlop* (elővéd *Rauch*, zöm *Katalai*, első lépcső *Kurlov*, második *Filosofov*) a Csuriák szoroson kelt át, s feladata volt a török állás baloldalát megtámadni; a *jobb oszlop*, *Veljaminov*, az Umurgács szorosra utasíttatott s átkelés után arczot Szófia felé volt fordítandó; a *baloszlop*, *Dandeville*, a Babia Gorán kellett hogy átkeljen, minek megtörténte után feladata a törökök teljes bekerítése volt. Az egész mozgástér nyugot felé *Schilder-Schuldner*, kelet felé *Brok* által biztosíttatott, míg *Krüdener* a *Suvalov* és *Oldenburg* oszlopokkal (20 zászlóalj, 52 löveg) a törökök arobadzsi-konaki állását támadta meg.

Az átkelést Gurko tábornok két napra állapította meg; valóságban azonban az a nagy hideg, a hófuvások és a terep rendkívüli nehézségei miatt *hat napot* vett igénybe, s az orosz csapatok kitartásáról és önfeláldozásáról fényes tanúságot tett; különösen sokat szenvedtek a baloszlop csapatai s az Etropoli korházban az elfagyott és félig fagyott oroszok százai (53 tiszt és 820 legény) feküdtek.

Első czélját, *Sakir* pasa hadtestének elfogását Gurko tábornok el nem érte; Sakir pasa Szulejmán rendelete folytán ugyan az állásban végsőig kitartott, de mégis időben elvonúlt s midőn Gurko a körűlfogva vélt pasát fegyver letételre akarta fölszólítani, az állást már üresen találta.

Sakir pasa hadtestének üldözésével Gurko Krüdener tábornokot bízta meg, maga pedig Szófia ellen menetelt, s rövid harcz után oda *1878 január 4-én* bevonúlt.

A *Sipka-szoros* felé előnyomúló oszlop az átkelést csak ez időben kezdte meg, de nagyobb eredménynyel. A fővonalon előnyomúló közép oszlopot *Radeczki*, a jobb oszlopot *Szkobelev*, a bal oszlopot *Mirszki* vezette. Az átkelés *január 6-án* kezdődött, s az oldaloszlopok két nap múlva a Sipka-szoros hátába kerűltek; *Veszel* pasa 20,000 emberével magát megadni kényszerűlt; Gurko közreműködése nem is volt szükséges.

A török nyugoti sereget most *Szulejmán* pasa vezényelte s Gurko előnyomulását előbb *Ichtiman* környékén, majd *Tatár-Bazardcsiknál* föltartóztatta. Nagyobb ellenállást azonban csak *Philippopolis* mellett fejtett ki; itt három napig (*január 15—17*) tartó küzdelem fejlődött ki, melynek végeredménye az volt, hogy *Fuad* pasa hadteste a Rhodop hegységbe nyomatott, a sereg zöme pedig Drinápoly, majd Dedeagács felé visszavonúlt.

Január 19-én Gurko és Radeczki seregei Drinápoly előtt egyesűltek, s ezután együtt nyomúltak *Konstantinápoly* elé, hogy annak kapui előtt a st. stefánói békét diktálják.

Eredmény.

A győzelmes orosz sereg St. Stefáno előtt a törökök nek oly béke föltételeket szabott, melyek Törökország fennmaradását lehetetlenné teszik vala. Anglia közbenjárására tehát e béke a *berlini kongressuson* felülvizsgálat alá véttetett s az összes hatalmak által újból állapíttatott meg.

Lényegesebb pontjai: Oroszország visszakapja Beszarabiát s a Kilia torkolatot, de a Duna semleges marad; Románia e helyett a Duna-deltát és a Dobrudsát kapja; Szerbia és Montenegro területi nagyobbítást nyernek; Bulgária a Balkántól északra fejedelemséggé emeltetik; déli része mint Kelet-Rumélia, keresztény kormányzóság alá helyeztetik; Bosznia és Herczegovina kormányzatát Ausztria-Magyarország veszi át.

Összegezés.

Az orosz-török háború az utolsó európai nagy háború, s a jövő háború számára természetszerűleg belőle kellene a legtöbb s leghasznosabb hadászati és harczászati tapasztalatokat merítenünk. Ámde a háború lefolyása olyan volt, hogy belőle, akár az oroszokat, akár a törököket vesszük, inkább csak negativ hadművészeti tételeket alkothatunk. Az egész háború kevés valóban szép hadműveletet mutat; ezek közé tartoznak: az oroszoknál a Dunán való átkelés és a Sipka-szoros védelme, a töröknél Plevna védelme.

Az orosz hadaknak a Dunán való átkelés után történt szétsugárzása, a sokféle czélnak elégtelen erőkkel való követése, ép oly kevéssé képez követendő példát, mint a török sereg három részre osztása és ez elosztásnak a háború befejeztéig való fenntartása.

Ha a török haderő egységes vezetés alatt áll s összpontosítva határozott czélok elérésére fölhasználtatik, annál könnyebben érhet nagy eredményeket el, mivel az orosz fővezérlet sikeres támadó hadműveletekre alkalmat bőségesen nyújtott.

Oszmán pasa szereplése Plevnánál, itt végrehajtott munkálatai, harczászati intézkedései, a hadművészet történetében előkelő helyre tarthatnak igényt, s ha Törökország több ily vezérrel rendelkezik, a háború egész más befejezést nyerhet.

Gurko tábornok első átkelése a Balkánon elkápráztatta ugyan egy pillanatra a katonai világot, de különben igen

szép művelete eredménytelen maradt s későbbi működése sem igazolta a hozzákötött nagy várakozásokat.

Az egész háború fénypontja Plevna volt; ami előtte vagy utánna történt, az érdeklődésre csak másodrendben tarthat számot.

IV. FEJEZET.

BOSZNIA ES HERCZEGOVINA MEGSZÁLLÁSA.

A megszállás okai. A Balkán-félsziget kisebb államaiban és tartományaiban, különösen Boszniában és Herczegovinában, 18.5 óta tartó zavargások és fölkelések nemcsak hogy veszélyesek voltak Ausztria-Magyarország, mint szomszédos állam békéjére, de miután a fölkelők tömegesen menekültek Ausztria-Magyarország terűletére, ez reánk nehéz terheket is rótt. Három év alatt 200,000-re rugott a menekülők száma s 10 millióra mentek a költségek, melyeket Ausztria-Magyarország fenntartásukra fordított.

Miután pedig a török kormány Boszniában és Herczegovinában rendet és törvényes állapotokat létrehozni képes nem volt, s így e tartományok még továbbra is fölkelések, sőt háborúk keletkezésének fészkeit képezték volna, a *berlini congressus*, a megkötött egyezmény XIV. és XV. pontjában, Bosznia és Herczegovina megszállását és kormányzatát Ausztria-Magyarországra bízta.

Bosznia és Herczegovina megszállása tehát europai megbízáson s nemzetközi egyezményen alapúlt.

Erőviszonyok. Bosznia és Herczegovina megszállására az osztrák-magyar haderőből a XIII. hadtest és a 18. önálló hadosztály rendeltetett.

A megszálló csapatok főparancsnoka:

Philippovics József báró táborszernagy; vezérkari főnök: *Popp Leonidas* ezredes.

XIII. Hadtest. Parancsnoka ugyanaz.

6. hadosztály, Tegetthof altábornagy, Polz; Lemaics és Müller hegyi dandárok.

7. hadosztály, Württemberg herczeg altábornagy; Villecz, János főherczeg és Sametz hegyi dandárok.

20. hadosztály, Szapáry altábornagy; 39. Kaiffel és 40. Décsy gyalog dandárok.

13 lovas dandár, Scotti ezredes.

Az *egész erő* 45 zászlóalj, $13^1/_2$ lovas század, 88 löveg, 4 hadi kídkészlet; a létszám kereken 55,000 fő.

18-ik önálló hadosztály.

Parancsnoka: *Jovánovics István* báró altábornagy; vezérkari főnök: *Szlameczka* őrnagy.

1. Thodorovics, 2. Klimburg és 3. Schluderer hegyi dandárok.

Összesen 14 zászlóalj, $^3/_4$ lovas század, 24 löveg; létszáma mintegy 20,000 fő.

A megszálló csapatok összes száma tehát 75,000 fő, közte mintegy 2000 lovas és 112 löveg, melyhez szükség esetén Dalmáczia 10,000 főnyi helyőrsége is fölhasználható volt.

A megszállásnak ellenszegülő *fölkelő csapatoknak* beosztása vagy számereje megközelítőleg sem állapítható meg.

A megszállás terve. Hogy a megszállás minél nagyobb terűletet öleljen egyszerre föl, a XIII. hadtest zöme a Boszna völgyén Szarajevoba, a 7. hadosztály a Szana és Verbász völgyében Travnikra, a 20. hadosztály Samáczról Dolni-Tuzlára s azután a Szprecsa völgyében Zwornikra irányíttatott. E végből a 6. hadosztály és a 39. gyalog dandár *Brodnál*, a 7. hadosztály 2 dandárral *Gradiskánál*, 1 dandárral *Kosztajniczánál*, a 20 hadosztály *Samácznál* vonúlt föl.

A megszállás végrehajtása Szarajevo bevételéig.

(73. melléklet.)

A XIII. hadtest összes oszlopai a határt képező Száva folyót, a korábban megnevezett pontoknál, *julius 29-én* lépték át.

A *középen* előnyomúló zöm az útak rosz minősége folytán a boszna-völgyi műútra volt útalva; 31-én Derventre ért, hol

útjavitás miatt egy napig pihent; augusztus 3-án a zöm bevonúlt Dobojba.

Ugyancsak *augusztus 3-án* volt az összeütközés első napja. *Milinkovics* vezérkari százados, a 7. huszár ezrednek *Paczona* százados által vezényelt 5-ik századával, e nap reggelén kémszemle és a szükségletek biztosítása végett Maglajon át Zsepcse felé ment; mivel azonban e hely már a fölkelők nagy tömege által volt megszállva, a század visszatérni kényszerült. Ez alkalommal a különítmény a *Maglajnál* lesben álló tölkelők kelepczéjébe került; a század vágtában el akart menekűlni, de az útkanyarúlatnál torlasz által föltartóztatva igen nagy veszteséget szenvedett; a 144 lovasból álló század csak 56 lovassal ért Kosznára; a hiányzók közűl 2 tiszt és 43 huszár elesett, a többi megsebesűlt, de később megkerűlt.

A zöm augusztus 4-én *Kosznánál*, augusztus 5-én *Maglajnál* még csak kisebb csapatok ellen, de augusztus 7-én *Zsepcsénél* már a fölkelők 7—8000 főnyi tömege ellen volt kénytelen harczolni, melyet szétűzvén *augusztus 12-én* Zsenicza és Vitéz közt megállapodott, hogy a 7. hadosztályt bevárja.

A *jobb szárnyat* képező 7. hadosztály *julius 31-én* Banyalukánál egyesűlt; a további előnyomúlás alatt augusztus 5-én *Rogelje* mellett 1—2000, *Jaicza* mellett 5—5000 fölkelővel vívott harczot, melyek után *augusztus 13-án Vitéznél* a főoszlophoz csatlakozott.

A *balszárny*, a 20. hadosztály, augusztus 4-én érte el *Gracsaniczát*, hol rövid harczot vívott, s menetét ezután a Szprecsa völgyében folytatva augusztus 8-án *Han-Pirkovácznál*, 9-én és 10-én *Dolni Tuzlánál* ismét küzdelembe jutott. Dolni Tuzlánál a fölkelők oly nagy tömegei állottak, hogy ezek leverésére a hadosztály ereje (a 39. dandár a főoszlopnál volt) elégtelennek mutatkozott s Szapáry altábornagy a *visszavonúlást* volt kénytelen elrendelni. A hadosztály ennek folytán augusztus 12 én Gracsaniczára, *augusztus 15-én* pedig a Boszna völgyében fekvő *Dobojra* vonúlt vissza.

Philippovics táborszernagy a balszárny visszavonúlásáról úgyan már a zseniczai táborban értesűlt, a menetet

azonban ennek daczára folytatta, s több kisebb harcz után *augusztus 18-án Szarajevo* elé ért, melyet mintegy 6000 fölkelő védelmezett.

Szarajevo bevétele.

1878 augusztus 19-én (*74-ik melléklet*).

A fölkelő csapatok a várost védelemre rendezték be s a keleti végen levő, bástyázott falakkal körűlvett régi és új erődőt, mely a Miljácska völgye fölött uralkodik, megszállották. Megvoltak ezenkívűl szállva a város körűl emelkedő déli, nyugoti és északi magaslatok is. A fölkelők egy nagyobb, 2—3000 főnyi, csapata az északi oldalon, az erőd előtt fekvő *Pasin-Brdon*, egy másik hasonló erejű csapat a déli magaslaton a *Debelo-Brdon* állott, melynek nyugotfelé kinyúló kúpján egy nagyobb sáncz (a Lukovicza-sáncz) volt emelve.

Az osztrák-magyar csapatok zöme a várostól nyugotra a *Blazsuj* melletti táborban, a 6. hadosztály a *Vogoscsa* völgyben és a *Kobila Glava* magaslaton állott.

Philippovics táborszernagy a zömre vonatkozólag olykép intézkedett, hogy míg a *Villecz* dandár a város ellen nyugot felől lassan előnyomúl, addig az előbb elindított *Kaiffel* dandár a Lukovicza völgyében a Debelo-Brdon álló fölkelők baloldalában és hátában fejlődik; a tartalék a középen a Miljácska balpartján hatol előre. A 6. hadosztályra nézve *Tegetthoff* altábornagy önállóan rendelkezett, még pedig úgy, hogy a *Müller* dandár — Villeczhez csatlakozva — a város északnyugoti oldalát, a *Lemaics* dandár pedig északról az erődöt támadja meg.

A harcz *reggel 6 órakor* az északi oldalon kezdődőtt, hol a Lemaics dandár elővéde a Pasin-Brdot elérvén, fölkelő csapatokra bukkant; az elővéd helyzete már nehézzé vált, midőn a zöm éle megérkezett s a fölkelőket részint a régi erőd, részint az Moscsanicza völgy felé visszanyomta. Ezek azonban az erőd előtti gerinczen újból állást foglaltak, mely ellenében erős tűzvonal alkottatott s hosszabb tartamú tűzharcz fejlődött. Ez idő alatt a Müller dandár

elfoglalta a Goriczát és Kosarsko-Brdot s a tűzharczot innét folytatta.

Délelőtt 9 órakor lépett csak a tőoszlop Villecz dandára a város nyugoti oldala ellenében harczba, s erejének egy részét a város szegélye, nagyobb részét a Lukovicza sáncz ellen fordította, mely most erős lövegtűz alá is vétetett. A Kaiffel dandár ez idő alatt fejlődött a Debelo-Brdo ellenében.

Délelőtt 10 órakor indíttatott meg a támadás minden oldalon s fél óra leteltével csapataink már több ponton benyomúltak a városba, melyben öldöklő utczai harcz fejlődött ki; ez *délután 2 óráig* tartott, a mikor nemcsak a város, de az erőd is csapataink kezeibe került.

A fölkelők minden irányban elszéledtek s 5 órakor már a rend helyre volt állítva.

A veszteség 12 tiszt és 360 fő legénység volt.

A 18-ik hadosztály csapatai a határt *augusztus 1-én* lépték át.

Jovánovics altábornagy a fölkelők fölirevezetésére nem a Narenta völgyén vezető főuton, hanem a Ljubuskin és Csitlukon át vezető legrövidebb útvonalon nyomúlt be Herczegovinába.

Augusztus 4-én 5—6000 fölkelő állotta a hadosztály útját Csitluknál, de azok szétveretvén, *augusztus hó 5-én* csapataink bevonúltak *Mosztárba*.

Augusztus 8-án harcz nélkül megszállatott *Sztolácz*, melyet azonban augusztus 16-án mintegy 6000 fölkelő körűlzárt; de Jovánovics már 21-én szétverte e csapatot s Sztoláczot fölmentette.

Augusztus 28-án megszállatott *Neveszinye*, szeptember 7-én *Trebinye*, 16-án *Bilek* és 28-án *Klobuk*, miáltal Herczegovina megszállása befejezve lőn.

A Posavina, Krajna és a keleti részek megszállása.

Míg a megszállás Herczegovinában aránylag könnyű módon végbement, Bosznia megszállása Szarajevo bevéte-

lével még korántsem volt befejezve. A sereg összeköttetései Dobojnál komoly veszélyben forogtak s a Posavina, a Krajna, a gorázdai és visegrádi kerületek fölkelőkkel voltak telve.

Az osztrák-magyar hadügyi kormány tehát, mely a feladatot eredetileg nyilván csekélyebbnek tartotta, most újabb erők mozgósítását és a harctérre küldését határozta el.

A megszálló csapatok az erősbítések megérkezte után következőleg tagoztattak:

2. *hadsereg.* Parancsnoka: *Philippovics* táborszernagy, vezérkari főnök *Cornaro* tábornok. III. hadtest, *Szápáry*; 1. Vécsey, 2. Pelikán, 20. Kaiffel hadosztályok; IV. hadtest, *Bienerth*; 13. Frölich, 31. Kees hadosztályok; V. hadtest, *Ramberg*; 14. Pielsticker, 33. Appel hadosztályok; XIII. hadtest, *Württemberg*; 6. Tegethof, 7. Müller és 36. Stubenrauch hadosztályok. Végre a 18. *Jovánovics* önálló hadosztály, mely még az Urbán dandárral szaporíttatott.

Az *erők összesége* 159 gyalog zászlóalj, 30 lovas század, 208 tábori és 68 hegyi löveg.

E nagy erőkifejtés után Bosznia megszállása most már aránylag könnyen ment végbe.

Szápáry altábornagy, ki *Doboj* mellett még szeptember elején is kemény harczokat vívott, az erősbítések megérkezése után a III. hadtesttel Doboj, Bienerth a IV-ikkel Samácz felől előnyomúlván, a *Maljevica Planinán* folyt kisebb harczok után megszállatott szeptember 27-én *Zwornik* s mivel *Nova Brcska* már előbb (szeptember 17-én) bevétetett, a *Posavina* megszállása evvel befejeztetett.

Aránylag több harczot igényelt a *Krajna* megszállása; így Sametz tábornok csak 3 napi küzdelem után vette be szeptember 8-án *Kljucsot*, Zach előbb sikertelen támadást intézett *Bihács* ellen s azt csak a Reinländer dandár segítségével vehette be szeptember 19-én; *Pecsi* csak szeptember 25-én, a nyugoti részek október elején szállattak meg.

Ugyancsak nehéz küzdelmekbe került a délkeleti kerületek megszállása; a 6. hadosztály 1000 fölkelőt vert szét szeptember 3-án a *Han-na-Romanja* melletti ütközetben, Vécsey *Szenkovics-Bandin* vagy *Odzsiák* mellett szeptember 21-én 7000 fölkelővel küzdött. Végre október 4-én meg-

szállatott *Visegrád* és *Gorázda*, s evvel a boszniai megszálló hadjárat véget ért.

Spizza terűlete csak 1879 május, a novibazári kerűlet egy része ugyanez év szeptember havában, harcz nélkűl lőn megszállva.

A megszálló hadjáratban elesett körűlbelűl 1000, megsebesűlt 4200 ember; az egész veszteség tehát mintegy 5200 fő volt.

Összegezés.

A megszálló hadjárat a dolog természetéhez képest egész más viszonyokat mutat, mint a rendes háborúk. A mindenütt és sehol sem létező, láthatatlan, összeköttetésekkel nem biró, fölkelő csapatok ellenében a hadászat és harczászat rendes szabályai csak ritkán alkalmazhatók; a csapatvezető tehát a leggyakrabban saját itélőképességére, találékonyságára van utalva. E tekintetben tehát a boszniai hadjárat hadseregünkre kiválóan hasznos volt. De hasznos volt még azért is, mert tisztjeinktől és legénységünktől e hadjárat nem ritkán emberfölötti erőlködéseket, nélkülözéseket s kitartást követelt, s így hadseregünk hadképességét fokozni segített, mint nemkülönben azáltal, hogy csapataink a hegyvidéki háború és a portyázó hadviselési mód sajátságaival a lehető legalaposabban megismerkedtek.

Ez utóbbi viszonyokra nézve a hadjárat számos tanúlságos példát mutat.

V. FEJEZET.

A SZERB-BOLGÁR HÁBORÚ.

A háború okai. A bolgárok által lakott földet a berlini congressus csak részben szabadította föl, amennyiben csak a Balkántól *északra* eső részeket egyesítette *Bulgária* név alatt önálló *bolgár fejedelemséggé*, míg a Balkántól

délre eső rész, mely *Kelet-Rumélia* nevet nyert, keresztény kormányzó alá helyeztetett ugyan, de lényegében továbbra is török tartomány maradt.

A bolgár nép e természetellenes kettészakítást nem szívesen tűrte s hosszas előkészítés után 1885 szeptember 18-án Philippopolisban forradalom tört ki, mely *Kelet-Rumélának a bolgár fejedelemséggel való egyesülését* kikiáltván, *Sándor* bolgár fejedelmet fölhívta, hogy az egyesített Bulgária kormányzatának élére álljon.

Bárha e tény a berlini szerződés által teremtett viszonyokat megbontotta s Törökországot egy tartományától megfosztotta, az egész bolgár államcsiny következmények nélkül marad vala s diplomátiai úton intéztetik el, ha Szerbia közbe nem lép.

Szerbia ugyanis azt hitte, hogy a berlini szerződés e megbontását új fölkelések, új egyezmény s új területosztogatások követendik; hogy tehát magának a lehető legnagyobb részt biztosítsa, hadseregét mozgósította. Ámde a fölkelések nem következtek be; a tárgyalások hosszasan elhúzódtak s a mozgósított, harczra tüzelt szerb hadsereg tétlenül állott.

Ekkor Szerbia azon érveléssel, hogy Bulgária és Kelet-Rumélia egyesülése a hatalmi egyensúlyt a Balkán félszigeten Szerbia hátrányára megbontotta, a maga részére terűletnagyobbodást követelt. Midőn pedig ebbeli igényeit diplomátiai úton érvényesíteni nem tudta, azon kívánalommal fordúlt Bulgária ellen, hogy vagy állítsa vissza a korábbi viszonyokat, vagy bizonyos — szerbnek tartott — terűleteket engedjen Szerbiának át. Bulgária erre hajlandó nem lévén, Szerbia 1885 november 14-én Bulgáriának hadat izent.

Erőviszonyok. A *szerb* haderő *Milán* szerb király fővezérlete alatt két csoportot képezett.

I. A Nisava-hadsereg.

Parancsnoka: *Jovánovics* tábornok, vezérkari főnök: *Petrovics* tábornok.

1. *Morava* hadosztály, *Topalovics* ezredes.
2. *Drina* hadosztály, *Milovánovics* ezredes.

3. *Duna* hadosztály, *Jovánovics tábornok.*

4. *Sumádia* hadosztály, *Beniczky* ezredes.

Lovas dandár, *Praporzetovics* ezredes.

Az egész erő 44 gyalog zászlóalj, 8 lovas század, 104 löveg, összesen mintegy 28,000 fő harczoló állománynyal.

II. Timok hadosztály.

Parancsnoka *Lesjanin* tábornok; 17 gyalog zászlóalj, 3 lovas század, 28 löveg; harczoló állománya 11,000 fő.

A *bolgár* hadsereg *Battenbergi Sándor* fejedelem által vezettetett, ki mellett mint vezérkari főnök *Petrov* százados működött.

A bolgár sereg felsőbb rendű hadászati egységekbe, alkalmas tisztek hiányában, tagozva nem volt s az egyes vsoportok a szükséghez képest alakíttattak meg.

Az egész erő, mely fölött Sándor fejedelem rendelkezett, közel 75,000 fő volt, közte 4000 lovas és 100 löveg-ebből az első napokban csak mintegy 40,000 fő volt a határon összevonható, később azonban a bolgár erők folyton növekedtek.

Hadműveleti tervek. A szerb fővezérlet bolgár részről — legalább a hadműveletek első időszakában — komolyabb ellenállást nem várt s nevezetesen remélte, hogy Szófiát nagyobb harcz nélkül fogja elérni; főtörekvése tehát az volt, hogy csapataival egyelőre is minél nagyobb terűletet szálljon meg, számitván e közben a részben szerb lakosság támogatására is.

Ehhez képest a *Nisava-hadsereg* zöme, a Drina, Duna és Sumadia hadosztály a Dragoman szoroson át a legrövidebb vonalon, a Morava hadosztály Trnen át *Szófiára*, az önálló viszonyban levő *Timok* hadosztály *Viddinre* irányíttatott.

Ennek megfelelőleg a Sumádia, Duna és Drina hadosztályok a szófiai főútvonalon Pirot és a bolgár határ közt, a Morava hadosztály Trn-nel szemben a Vlasina folyó vonalán, Gradszkánál és Crkvenácznál, a Timok-hadosztály, — miután három oldalról központiasan volt Viddin felé előnyomúlandó — Knyazsevácz, Zajecsár és Nyegotin mellett vonúlt föl.

A *bolgárok* a támadást szeptember hóban s még azután is, a törökök részéről várták s így a haderő nagyobb része még a szerb hadizenet idejében is Kelet-Ruméliában állott.

A szerb támadással szemben tehát a bolgár fejedelem szándéka egyelőre más nem lehetett, mint hogy a határokon levő bolgár csapatok az ellenséget mindaddig feltartóztatni igyekezzenek, míg a hadsereg zöme *Szófiánál*, vagy ha ez már el nem érhető, egy hátrább fekvő ponton gyülekezik. — A határon levő csapatok ellenállásának megkönnyítésére *Szlivniczánál* — középúton Szófia és a szerb határ közt — erőditett állás készíttetett elő.

Daczára annak, hogy a szerbek Szófiához sokkal közelebb állottak, mint a bolgárok, a bolgár hadsereg zöme nemcsak Szófiát, de még az előbbre fekvő Szlivniczát is harcz nélkül elérte s a döntő csatában való részvételre elég jókor érkezett.

A hadműveletek lefolyása. (*75. melléklet.*) A szerb hadak mindhárom csoportjának *1885 november 14-én* reggel 6 órakor kellett volna a szerb határt átlépni; de ez csak a Morava hadosztálynál történt meg; a zöm éle a határon csak d. u. 3^h 30^l-kor ment át, a Timok hadosztály pedig, melynek műveleteit külön fogjuk fölemlíteni, az előnyomulást csak 15-én kezdte meg.

A zöm élén menetelő Sumádia hadosztály a szukovai hídnál jobbra letérvén, ezentúl a Duna hadosztály jutott az élre, mely *Czáribrod* mellett vagy 1500 bolgár ellenében egy órai tartamú harczot vívott; a bolgárok ekkor a Dragoman szorosra visszavonúltak s a szerbek megszállták Czáribrodot. — A Morava hadosztály csak kevés ellenállásra talált s Zelenigradig jutott.

November 15-én a szerbek zöme ismét megoszlott, úgy hogy a *Dragoman* szoros megtámadásánál a Duna hadosztály magára maradt; a bolgárok a szorost öt órai harcz után a Drina hadosztály megkerülő mozdulatának hirére hagyták el s Szlivniczára vonúltak. — A Morava hadosztály elfoglalta Trnt.

Sándor fejedelem e napon érkezett Szófiába, de a bolgár sereg zöme — bár erőltetett menetekben közeledett — még 2, részben 4 menetre volt hátra.

November 16-án a Duna hadosztály az elhagyott Dragoman szoroson átkelve a *szlivniczai állás* elé ért; mivel azonban a Drina hadosztály csak késő délután, a Sumádia hadosztály pedig a rosz útak miatt egyáltalán nem csatlakozott, az állást e napon megtámadni nem lehetett. — A Morava hadosztály Breznik elé ért.

November 17-én a szerb zöm, az összpontosítást bevárandó, *pihenőt* szándékozott tartani; de a harcz a szerbek ellenére már e napon kezdetét vette.

A szlivniczai csata.

1885 november 17—19. *(75. melléklet).*

A szlivniczai állásban a bolgár csapatok egyre szaporodván, midőn Sándor fejedelem a táborba érkezett, itt már közel 15,000 fő és 36 löveg állott.

A bolgárok a támadást már 16-án várták, de midőn az még 17-én délelőtt 10 órakor sem következett be, a jobb szárnyon álló *Benderev* százados 3 zászlóaljjal előtörést kísérlett meg, mi a szerb előőrsök visszavetését és a harcznak az egész vonalon való megkezdését idézte elő. Ez a szerbek részére hátrányos volt, mert a két hadosztály — Duna és Drina — elkülönített támadása visszautasíttatott.

A Sumádia hadosztály csak közeledett, de a harczban részt nem vett. — A Morava hadosztály elfoglalta Breznikét.

A szlivniczai állásban az éj folyamán a bolgárok száma 21,000-re emelkedett.

November 18-án a szerbek a bolgár állást a Duna hadosztálylyal arczban foglalkoztatni, a Drina és Sumádia hadosztálylyal baloldalában megtámadni szándékoztak, melynél különben a Morava hadosztály támogatására is számítottak.

A támadások azonban e napon sem sikerültek; a Morava hadosztály pedig *Popov* és *Filipov* különítményei által föltartóztatva közre nem működhetett.

November 19-én a támadás oly módon volt végrehajtandó, hogy most a főtámadás a bolgár *jobb szárny* ellen intéztessék s mivel még a Breznik felől közeledő Morava hadosztály közreműködése és számításba vétetett, a harcz-terv a *kettős átkarolás* alakját vette föl.

Ámde erre a viszonyok már nem voltak kedvezők; az erők már majdnem egyenlőek valának s ha a szerbek a Morava hadosztályra vártak, a bolgárok is óráról-órára erősbítéseket kaptak.

A Morava hadosztályt Popov és Filipov különitményei ma is sikerrel visszatartották, a szerb zöm ismét magára maradt s támadása újból meghiusúlt. — De sőt a bolgár jobb szárny tért nyert s a szerbek visszavonúló vonalát fenyegette.

Mivel pedig a szerb sereg ekkor már nem csak számban és erkölcsi erőben megfogyatkozva volt, de eleségben, különösen pedig *lőszerben* nagy hiányt szenvedett, a szerb fővezérlet a támadás eszméjét föladva, a *visszavonúlást* határozta el s a Duna hadosztályt a Dragoman szoros megszállására utasította.

A három napi küzdelem a szerbeknek közel 5500, a bolgároknak 2200 főnyi veszteségbe került.

November 20-án a szlivniczai állás előtt a felek kimerűlése folytán nyugalom állott be; a Morava hadosztály, a bolgárok által visszanyomva, útban volt Trn felé. — Másnap a bolgárok támadásba mentek át s a szerb sereg a Dragoman szoros, sőt részben Pirot felé hátrált. — November 22-én elfoglalták a bolgárok a Dragoman szorost s *november 24-én* a szerbeket a határon át vissza űzték.

A *Timok hadosztály* a bal szárnyon *november 17-én* ért Viddin elé s a várat 18-án megrohanta, de siker nélkűl. — *November 19-én* Lesjanin a művelet fölhagyására s a főseregbez való csatlakozására utasittatott; e parancs azonban a szlivniczai vereség után visszavonatott s Lesjanin Viddin mielőbbi elfoglalására utaltatott, hogy Szerbia a kötendő békénél kézizáloggal bírjon. — Lesjanin erre újból visszatért Viddin alá, mely ellen 25-én új sikertelen táma-

dást intézett. — Ezután a fegyverszünetig a Timok hadosztály csupán Viddin megfigyelésére szorítkozott.

A *szerb főserey* ezalatt *Pirotnál* foglalt állást. — Sándor bolgár fejedelem a visszavert szerb sereget nyomban követte s azt *november 27-én* megtámadván, ez állásából is kivetette s Pirot várost elfoglalta. Midőn azonban 28-án a támadó előnyomúlást folytatni akarta, a főhadiszálláson Khevenhüller osztrák-magyar nagykövet jelent meg, s a hatalmak beavatkozását, sőt Ausztria-Magyarország fegyveres közbelépését kelyezvén kilátásba, az ellenségeskedések azonnali megszüntetését követelte.

Ezután fegyvernyugvás, deczember 21-én pedig fegyverszünet köttetett, melyet 1886. márczius 2-án a *bukaresti béke* követett.

Eredmény.

A háború anyagi eredménye tulajdonkép semmi; a hadviselő feleknél a status quo ante megmaradt. De nagy volt az erkölcsi eredmény s hogy a hatalmak a berlini szerződés ellenére egyesített Bulgáriát ma sem választották szét, annak egyik oka kétségtelenül Bulgária bátor föllépése volt, melylyel határait és terűleti épségét megvédelmezte.

Összegezés.

Nincs háború, mely tanúlságot ne szolgáltatna s így szolgáltat a szerb-bolgár háború is. Ezeket a következőkbe foglalhatjuk egybe:

A szerb hadműveleti tervet túlsagosan befolyásolta a politika s a sereg, a helyett hogy katonai sikerekre törekedett volna, első sorban a terűlet elfoglalást tartotta szem előtt; de még így is sikert arathat, ha előnyomúlása nem aránytalan lassú s ha erejét ez előnyomúlás alatt szét nem forgácsolja. Ez okozta, hogy a legválságosabb időben, midőn

az ellenség minden órán gyarapodott, napokat kellett várnia, hogy szerteszedet erőit ismét összegyűjtse, mi végre sem sikerült. A támadások Szlivniczánál nélkülözték az erőt, a gondolat következetességét, mi végre kapkodásra vezetett. A sereg ellátása nem volt tökéletes s ami majd hallatlan, a háborúba induló sereg fegyverenkint *alig 120 töltény fölött* rendelkezett.

A bolgárok kitüntek a szívós védelemben, mely őket végre a támadáshoz s az ellenség legyőzéséhez vezette.

VI. FEJEZET.

A LEGUJABB IDŐSZAK HÁBORÚINAK ÁTTEKINTÉSE.

A legújabb időszak háborúi közül — bár ezek közt a legrégibb — kiemelkedik a német-franczia háború; nemcsak nagy arányainál fogva, hanem ama nagy befolyásnál fogva is, melyet a hadművészet fejlődésére gyakorolt. A porosz seregszervezési elvek, hadászati és harczászati nézetek, az 1866-ik évi háború után csak a németek által fogadtattak el, de az 1870/71-ik évi háború után azok egész Európában elterjedtek s ez idő óta kisebb-nagyobb eltéréssel porosz minta szerint működik minden állam hadserege. Ezúttal pedig — s ezt elkell ismerni — nem csupán ama sikerek idézték az átalakúlást elő, melyeket a németek kivívtak, hanem azon meggyőződés, hogy a porosz hadi intézmények valóban jobbak, czélszerűbbek, mint a többi államok bármelyikének hadi intézményei. Még távol ázsiai államok is fölkeresik Németországot s küldötteik által tanúlmányoztatják a német hadsereget, hadi intézményeit, bár azok ismerete az azóta rohamosan fejlődő katonai irodalom által is eléggé terjesztetik.

A német-franczia háború tehát valóságban korszakalkotó esemény, mely a hadművészetnek sok tekintetben más irányt szabott s a jövendő háborúkban még mindig azon tapasztalatok fognak érvényesűlni, melyek a német-franczia háborúban szereztettek.

Mert az e háború óta bekövetkezett hadi események természete, lefolyása, a német-franczia háborúban szerzett tapasztalatokat csak csekély mértékben gyarapította. — Igaz ugyan, és természetes is, hogy az orosz-török háború is megtalálta dicsőitőit; de míg a német-franczia háború eseményei positiv *tanúlságokat* nyújtanak s követésre méltó *példákat* adnak, az orosz-török háború ily tanúlságokkal, ily példákkal nem igen bővelkedik.

A boszniai foglaló hadjárat egy egész sajátszerű hadi vállalat volt, melynek tanúlságai emelhetik ugyan az osztrák-magyar hadsereg vezetőinek tudását, kik talán nemsokára ugyanott, vagy másutt, de hasonló körűlmények közt működni hivatva lesznek, de a hadművészetet magát előbbre nem vitték. Még kevésbbé mondhatjuk ezt a szerb-bolgár háborúról, mely a haderők csekély számánál, a hadműveletek rövid tartamánál fogva, inkább mint egy nagy háború episodja tünik szemeink elé, sem mint egy önálló háború.

Az orosz-török háborúban Plevnánál s némi részben a szerb-bolgár háborúban Szlivniczánál lefolyt események, kapcsolatban a kézi lőfegyvereknek a legutóbbi időben végbement rendkívűli és rohamos fejlődésével egy oly irányt idéztek elő mely a német-franczia háború tapasztalataival ellentétben áll. Míg ugyanis a német-franczia háború után a *támadás*, a hadászati és harczászati, folytonos és soha nem szünetelő támadás, volt a katonai világ jelszava, az utóbbi időben ennek az ellenkezője, a *védelem* talál igen meleg pártfogókat. A szerint, amint az egyik vagy másik irány túlsúlyra jut, fog a jövő háború képe alakúlni. Mi úgy véljük, hogy a túlzás mindkét irányban káros a támadó szellem túlságig való ápolása meggondolatlan műveletekre, vakon véghezvitt cselekményekre vezet, melyek a seregnek vagy csapatnak aránytalan veszteségeket okoznak; a védő szellem túlságos elterjedése elveszi kezünkből a kezdeményezést, csapatvezetőinket ingataggá teheti.

A csapatvezetők és a tiszti kar gondos nevelése, képezése szükséges, hogy a túlzás sem az egyik, sem a másik irányban károsan ne fejlődjék; sem az egyiktől, sem a

másiktól ne várja a csapatvezető *kizárólagosan* a boldogúlást, a sikert, hanem szerezze meg a képességeket arra, hogy a pillanatnyi helyzetet mindenkor megitélni képes legyen s a viszonyokhoz képest a legczélszerűbb eljárást, akár a támadást, akár a védelmet, alkalmazni tudja.

De ha már az egyik irány jobban kell hogy terjedjen, ám terjedjen inkább a támadó szellem, mely a magyar katonának mindenkor nemzeti sajátsága volt, melynek romboló hatalma nagy sikereket biztosít, s mely csapatainkból hősöket nevel.

MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT